

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ КОНТЕКСТІ

Видання здійснено за сприяння
Представництва Фонду
Конрада Аденауера в Україні

2017р.

УДК 329-026 195(477:4)
Т65

Т65 Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / За ред. Ю.Якименка. – Київ: Центр Разумкова, 2017. – 428 с.

ISBN 978-966-2050-08-0

У цьому виданні представлено доповідь Центру Разумкова, що містить аналіз процесу формування партійної системи України у 1990-2017рр., його основні етапи, чинники і тенденції.

У виданні містяться статті вітчизняних і зарубіжних авторів, присвячені аналізу особливостей розвитку політичних партій та партійних систем України і країн Європи, досвіду представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні у сприянні розвитку інститутів представницької демократії в нашій державі.

Матеріали видання містять узагальнені результати соціологічних опитувань Центру Разумкова, що характеризують ставлення громадян України до різних аспектів діяльності політичних партій, їх соціально-політичні та електоральні орієнтації, а також результати опитувань експертів щодо стану та перспектив розвитку партійної системи України.

Це видання буде корисним для науковців, представників органів державної влади, політичних партій і громадських об'єднань, політичних експертів, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, усіх читачів, які цікавляться політичними процесами в Україні та країнах ЄС.

У підготовці матеріалів до доповіді Центру Разумкова брали участь: Ю.Якименко (керівник авторського колективу), А.Биченко, В.Замятін, М.Міщенко, А.Стецьків, Л.Шангіна, В.Ярема (Центр Разумкова), С.Конончук (УНЦПД).

У доповіді використані матеріали проєктів Центру Разумкова, результати яких оприлюднювалися в журналі “Національна безпека і оборона” у 2000-2017рр.

ISBN 978-966-2050-08-0

© Центр Разумкова, 2017
© Ю.Якименко, 2017
© Видавництво “Заповіт”, 2017

З М І С Т

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ, ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	5
РОЗДІЛ 1. ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: 1990-2017рр.	6
Особливості методології дослідження	6
Становлення партійної системи України: основні етапи	14
<i>ДОДАТОК 1.</i> Структурні параметри та змістовні властивості партійної системи України у двох електоральних циклах: динаміка змін	59
РОЗДІЛ 2. ЧИННИКИ ВПЛИВУ ТА ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	68
Чинники впливу на еволюцію партійної системи України	68
Проблеми функціонування політичних партій і партійної системи України	98
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: ЗМІСТ СУСПІЛЬНОГО ЗАПИТУ	130
Модель побудови “бажаної партії”	131
Програмні засади “бажаної партії”	139
ВИСНОВКИ	150
ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ В ОЦІНКАХ ГРОМАДЯН	155
Громадяни і партії: запит, участь, поінформованість	155
Ідеологічні орієнтації та партійні преференції громадян	169
Оцінки рівня виконання партіями своїх функцій, відмінності між партіями, створеними до Майдану та після нього	186
Запит на нові партії і нових лідерів	199
Підстави міжпартійного розмежування, ставлення до опозиції	207
Електоральна поведінка: стійкість симпатій, мотивація вибору	216
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БАГАТОПАРТІЙНОСТІ В УКРАЇНІ: ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ	231
<i>(за матеріалами експертного опитування 2010р.)</i>	
Еволюція партійної системи: характер і чинники впливу	231
Сучасний стан політичних партій: характеристики і проблеми	233
Партії та ідеології	237
Партії в Парламенті: влада і опозиція, виборче законодавство	242
Бажаний “образ” партії	244
Напрями еволюції партійної системи	248

ОПОЗИЦІЯ ТА ЇЇ ВЗАЄМИНИ З ВЛАДОЮ В ОЦІНКАХ ЕКСПЕРТІВ	250
<i>(за матеріалами експертного опитування 2011р.)</i>	
Експертні оцінки влади та політичних партій	250
Характеристики опозиції	250
Відносини влади та опозиції	261
Готовність суспільства до самоорганізації	266
СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ	267
<i>(за матеріалами експертного опитування 2015р.)</i>	
Партії і партійна система: сучасний стан і проблеми	267
“Старі” та “нові” партії – подібне й відмінне	276
Оцінки діяльності конкретних політичних сил	281
Перспективи розвитку політичних партій і партійної системи, модель майбутньої партії	282
Політичні орієнтири уявної “партії більшості”	286
Ставлення до багатопартійності та перспектив її розвитку	289
СПРИЯННЯ СТАНОВЛЕННЮ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ: ДОСВІД ФОНДУ КОНРАДА АДЕНАУЕРА	
<i>Габріеле БАУМАНН</i>	292
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ	
<i>Наталія БОГАШЕВА</i>	296
РОЛЬ ПАРТІЙ У ФОРМУВАННІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ КОАЛІЦІЙ В УКРАЇНІ	
<i>Ірина КРЕСІНА, Олена СТОЙКО, Віталій МИРОНЕНКО</i>	315
У ПОШУКУ “БАЗОВОГО ЕЛЕКТОРАТУ”: ЯК ПАРТІЯМ РЕАГУВАТИ НА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЮ СУСПІЛЬСТВА?	
<i>Ніко ЛАНГЕ</i>	343
ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС	
<i>др. Оскар НІДЕРМАЙЄР</i>	348
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЙ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	
<i>Микола ПРИМУШ</i>	372
РОЛЬ ПОПУЛІСТСЬКИХ ПАРТІЙ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМАХ	
<i>Віталій ЯРЕМА</i>	383
ДОДАТОК 2. Основні положення передвиборних програм політичних партій України, які мають фракції у Верховній Раді VIII скликання	404
ДОДАТОК 3. Основні положення передвиборних програм політичних партій, які набрали понад 1% голосів виборців на виборах-2014	416

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ, ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Політичні партії є важливим інститутом демократичного суспільства, який забезпечує агрегацію та артикуляцію інтересів різних соціальних груп. Вступаючи у взаємодію у боротьбі за владу та в процесі її реалізації, політичні партії утворюють партійну систему.

В Україні процес становлення партійної системи триває вже понад 25 років. Аналіз його перебігу та результатів присвячена доповідь Центру Разумкова, підготовлена на основі досліджень з партійної та виборчої проблематики, здійснених у 2000-2017рр.

У першому розділі розглядаються основні етапи становлення партійної системи, в т.ч. особливості процесів у політичних партіях, інституційно-правових і суспільно-політичних умов їх діяльності, відносин між ними.

У другому розділі проаналізовано основні інституційні та соціальні чинники впливу на процеси в партійній системі, прояви та наслідки їх дії, найбільш суттєві проблеми функціонування політичних партій і партійної системи України.

У третьому розділі на підставі даних опитувань громадської думки формулюються основні змістовні характеристики суспільного запиту громадян щодо принципів побудови “бажаної” політичної партії та потенційного змісту її політики, яка б знайшла підтримку більшості виборців.

Наведені в тексті скорочення вжито в таких значеннях:

АПУ – Аграрна партія України; **АТО** – антитерористична операція; **Блок НУНС** – Блок “Наша Україна – Народна самооборона”; **БЮТ** – Блок Юлії Тимошенко; **ВО** – всеукраїнське об’єднання; **ВПО** – всеукраїнське політичне об’єднання; **ВПТ** – Всеукраїнська партія трудящих; **ВОХ** – Всеукраїнське об’єднання християн; **ГКУ** – Громадянський конгрес України; **ДСУ** – Державна самостійність України; **ЕПУ** – Європейська партія України; **За Єду!** – “За Єдину Україну!”; **КПРС** – Комуністична партія робітників і селян; **КПРС-КПУ** – Комуністична партія Радянського Союзу-Комуністична партія України; **КПУ** – Комуністична партія України; **КПУ(о)** – Комуністична партія України (оновлена); **КС** – Конституційний Суд; **КУН** – Конгрес Українських Націоналістів; **ЛПУ** – Ліберальна партія України; **ЛПУ(о)** – Ліберальна партія України (оновлена); **ЛДПУ** – Ліберально-демократична партія України; **МПУ** – Молодіжна партія України; **НДП** – Народно-демократична партія; **НП** – Народна партія; **НПУ** – Народна партія України; **НРУ** – Народний Рух України; **НСНУ** – Народний Союз “Наша Україна”; **НФ** – Народний фронт; **ПДВУ** – Партія демократичного відродження України; **ПЗУ** – Партія зелених України; **ПМУ** – Партія мусульман України; **ПНЕРУ** – Партія національного економічного розвитку України; **ПОУ** – Партія освітян України; **ППВ** – Партія приватної власності; **ПППУ** – Партія промисловців і підприємців України; **ПР** – Партія регіонів; **ПРВУ** – Партія регіонального відродження України; **ПРП** – Партія “Реформи і порядок”; **ПСПУ** – Прогресивна соціалістична партія України; **РПЛ** – Радикальна партія Олега Ляшка; **СПУ** – Соціалістична партія України; **СелПУ** – Селянська партія України; **СДС** – Соціал-демократичний союз; **СДПУ** – Соціал-демократична партія України; **СДПУ(о)** – Соціал-демократична партія України (об’єднана); **СЛС** – Союз лівих сил; **СНПУ** – Соціал-національна партія України; **РХП** – Республіканська християнська партія; **ТУ** – “Трудова Україна”; **УДАР** – Український демократичний альянс за реформи; **УКРОП** – Українське об’єднання патріотів; **УНП** – Українська народна партія; **УНР** – Український народний рух; **УПС** – Українська партія справедливості; **УРП** – Українська республіканська партія; **УСВА** – Українська спілка ветеранів Афганістану; **УСДП** – Українська соціал-демократична партія; **УСПП** – Українська спілка промисловців і підприємців; **УП** – Українська платформа; **ФПГ** – фінансово-промислова група; **ФПУ** – Федерація профспілок України; **ХДС** – Християнсько-демократичний союз; **ХДПУ** – Християнсько-демократична партія України; **ХНС** – Християнсько-народний союз.

РОЗДІЛ 1. ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: 1990-2017рр.

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Процес формування багатопартійності, проблеми становлення та діяльності політичних партій від самого початку привертала увагу вітчизняних науковців не останньою чергою тому, що частина представників інтелектуального середовища була серед ініціаторів та активних учасників процесів утворення партій в Україні. Це відобразилося у великій кількості робіт, присвячених розвитку української багатопартійності¹.

Узагальнюючи роботи авторів, присвячені дослідженню процесу формування партійної системи України, можна виокремити три основні підходи до характеристики змін та виділення етапів її становлення:

- на підставі оцінки змін у політичних партіях (створення, злиття, поглинення);
- на підставі оцінки змін формату партійної системи;
- на підставі оцінки змін головних чинників у оточенні партійної системи, що впливали на самі партії та відносини між ними (зокрема характеру політичного режиму, виборчої системи, конституційно-правового дизайну, змін у соціальній структурі суспільства, впливу олігархічних структур, актуальності суспільних поділів тощо).

Кожен із запропонованих підходів може вважатися придатним для використання. Водночас, через зосередження уваги на окремих аспектах еволюції партійної системи та/чи політичних партій, отримати цілісну картину процесу в межах цих підходів проблематично, а представлені спроби періодизації лише частково збігаються між собою².

Об'єктивною причиною розбіжностей в підходах є те, що оцінка змін у партійній системі (в т.ч. тих, що піддаються кількісному вимірюванню) може здійснюватися переважно за підсумками кожних парламентських виборів. Це зумовлює співвіднесення періодизації з виборчим процесом. Однак, воно меншою мірою стосується досліджень, де акцент робиться на аналізі процесів у самих партіях.

¹ Зокрема, особливості та етапи процесу становлення багатопартійності в Україні досліджувалися такими авторами, як Р.Балабан, О.Бойко, В.Войтків, С.Здіорук та В.Бичек, А.Зелінський, М.Кармазіна, С.Кинев, А.Колодій, І.Кресіна, В.Мороко, М.Рагозін, А.Романюк, С.Троян, П.Удовенко, О.Фісун, П.Шляхтун, В.Яблонський, Я.Ярош та ін.

² Див., наприклад: Політичні партії напередодні парламентських виборів: стан і тенденції: Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2001р., №12, с.16-17; Шведа Ю. Куди прямує партійна система України? Політична партія на Львівщині напередодні виборів-2006. – Львів, 2005р., с.13-17; Войтків В. Партійна система України: етапи становлення та їх особливості. – Політичний менеджмент, 2007р., №2; Райковський Б. Трансформація вітчизняної партійно-виборчої системи. – Вісник Центральної виборчої комісії, 2009р., №1-3 (16-17), с.16-28.

Таким чином, попри значну увагу вітчизняних науковців, недостатньо розробленою виявилася проблема створення цілісного бачення процесу формування і трансформації партійної системи України, а особливо – такий її аспект, як виявлення рушійних сил, чинників цього процесу, механізмів їх дії та характеру зв'язків між ними, а також наслідків їх впливу на партійну систему.

На наш погляд, окрім багатомірності самого предмета дослідження, це можна пояснити значною інтенсивністю динаміки суспільно-політичних процесів в Україні в цілому. За більш як 25 років незалежності Україна пережила як мінімум три масштабних суспільно-політичних потрясіння, що супроводжувалися громадським протистоянням, масовими акціями протесту проти влади (акції “Україна без Кучми” у 2000-2001рр., Помаранчева революція 2004-2005рр., Революція Гідності 2013-2014рр.), остання з яких стала безпрецедентною за своїми трагічними наслідками. Усе це закономірно відбивалося на динаміці змін у політичних партіях і партійній системі.

Для партійної системи такими такими відбитками стали періодичні і значною мірою радикальні зміни партій, що її створювали, а також зміни актуальності суспільних поділів³ та проблемних вимірів⁴ партійної системи, що визначали основні лінії міжпартійного розмежування.

На рівні політичних партій найбільш очевидними виявами нестабільності стали часті структурні зміни (розколи, злиття, зміни лідерів і назв), фактично безперервний процес утворення нових партій, а також зміни партійних стратегій та ідеологій.

На рівні виборчого процесу – це значна мінливість учасників парламентських виборів, утворення виборчих блоків у різних комбінаціях на кожних наступних виборах із їх подальшим розпадом чи переформатуванням, нестабільність партійно-політичної (фракційної) структури законодавчого органу, що ускладнює відстеження електоральної історії партій та порівняння між собою не лише різних складів парламенту, а навіть його структури в межах одного скликання.

На законодавчому рівні – це нестабільність виборчого законодавства (за одним і тим самим законом проводилося не більше двох послідовних парламентських виборів), а також досить часті зміни конституційної моделі організації влади і, відповідно, способу участі партій у її формуванні.

Ці та інші особливості партійної системи України, тією чи іншою мірою притаманні іншим посткомуністичним країнам, мають ураховуватися під час вироблення методології дослідження.

³ Зважаючи на наявність у політологічній літературі різних підходів до визначення поняття “поділу”, тут застосовується визначення, запроваджене А.Рьоммеле: “Поділи – це довготривалі структурні конфлікти, які призводять до виникнення протилежних позицій, представлених конкуруючими політичними організаціями”. Див.: Рёммеле А. Структура размежеваний и партийные системы в Восточной и Центральной Европе. – Партии и выборы: Хрестоматия, Москва, 2004г., с.95.

⁴ За А.Лейпхартом, проблемні виміри – основні, найбільш значимі для певної країни, усталені відмінності в суспільній свідомості, постійно існуючі проблеми в різних сферах, які впливають на партійну систему, зумовлюючи утворення партій певних типів та відмінності в позиціях партій. А.Лейпхарт вирізняє сім проблемних вимірів: (1) соціально-економічний; (2) релігійний; (3) культурно-етнічний; (4) місто-село; (5) підтримки режиму; (6) зовнішньополітичний; (7) постматеріальний. Див.: Лейпхарт А. Партийные системы. – Теория партий и партийных систем..., с.265.

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ЗМІН ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ

У роботах західних вчених можна виокремити два основні підходи до вимірювання змін партійних систем, які зумовлюються специфікою предмета дослідження: з одного боку, партійна система в певний момент часу може розглядатись як дискретна сутність, а з іншого – зміни в ній відбуваються постійно. Відповідно, зміни партійної системи характеризуються термінами “етапність” чи “процесуальність” (у розумінні безперервності).

Якісний підхід

Цей підхід передбачає використання типологій партійних систем як визначального критерію змін останніх. Ознакою змін партійної системи є зміна нею типу (класу), порівняно з попереднім станом. Визначення таких змін потребує застосування критеріїв, за якими класифікуються партійні системи в межах тієї чи іншої типології.

Як зазначає П.Мейр, з цього може слідувати найпростіше та найбільш чітке визначення: зміни в партійній системі відбуваються тоді, коли партійна система трансформується з одного класу чи типу в інший⁵.

До головних переваг цього підходу П.Мейр відносить чіткість критеріїв і недвозначність висновків. Обмеженнями для застосування такого підходу є: багатоманітність існуючих класифікацій і типологій партійних систем; проблематичність віднесення конкретних партійних систем до певних типів (класів); досить нечастий характер змін такого роду (зокрема, коли йдеться про партійні системи західних країн); неможливість фіксації змін, які впливають на суть партійної системи (схему та характер міжпартійного змагання), але не обов'язково спричиняють зміну типу партійної системи.

Модифікований варіант цього підходу передбачає диференціацію змін, залежно від їх значущості, виділяючи ті з них, які реально впливають на суть партійної системи. Значущими є ті зміни, які передбачають зміну напряму міжпартійного змагання чи “правлячої формули” (*партійного складу уряду – Ю.Я.*), як результату інших змін – ідеологічних, електоральних тощо.

Водночас, такі зміни, як просте перегрупування соціальної бази підтримки партій чи поява на політичному порядку денному нового набору проблем, за яких існуюча схема міжпартійного змагання переважно зберігається, не можуть вважатися значущими.

Таким чином, згідно з якісним підходом, зміни партійної системи відбуваються тоді, коли змінюється лінія розмежування між правлячою партією (коаліцією) та опозицією, і, відповідно, у партійній системі формується нова розстановка сил.

Кількісний підхід

За цим підходом, відмінності між партійними системами чи між різними станами однієї системи в різні моменти часу характеризуються змінами тих чи інших показників. Оцінка стану системи здійснюється на підставі обраних параметрів (індикаторів), щодо яких існують різні підходи.

Ж.Блондель виділяє: кількість партій; їх силу; місце в ідеологічному спектрі; характер організації; характер лідерства; природу підтримки⁶.

⁵ Mair P. *Party System Change. Approaches and Interpretations.* – Oxford: Clarendon Press, 2002, p.52.

⁶ Blondel J. *Types of Party System.* – From Peter Mair (ed.) *The West European Party System.* – Oxford: Oxford University Press, 1990, p.302-310, <http://janda.org/c24/Readings/Blondel/blondel.html>.

Клаус фон Бойме додає до кількісного виміру партійної системи ідеологічний компонент, запропонувавши для аналізу два основні виміри партійної системи – кількість релевантних партій (ті, за які проголосували понад 2% виборців), та ідеологічну право-ліву дистанцію (комуністи, соціалісти, ліберали, консерватори, прихильники монархії)⁷.

М.Педерсен для характеристики змін партійної системи пропонує розглянути три рівні: функціонування парламенту та уряду; партійної організації; електорату. Зміна партійної системи, за М.Педерсеном, може бути визначена як загальна сукупність змін у моделях взаємодії і конкуренції як на цих трьох рівнях, так і між ними⁸. Дослідник пропонує визначати формат партійної системи відповідно до кількості партій, які змагаються на виборах, та розподілу голів виборців між ними, а зміни формату – відповідно до змін цих показників. М.Педерсен запровадив в обіг поняття “електоральна мінливість”, під якою розуміє зміни в партійній системі, зумовлені змінами в голосуванні виборців. Він пропонує обчислювати мінливість за допомогою спеціального індексу та класифікувати партійні системи (європейські) відповідно до цього параметра.

П.Джонс і С.Мейнуорінг виділяють: кількість партій, ступінь поляризації, рівень інституціоналізації та ступінь націоналізації партій і партійної системи. Під рівнем націоналізації мається на увазі рівномірність територіальної підтримки партій, яку пропонують вимірювати за допомогою Індексу Джині⁹.

Я.-Е.Лейн і С.Ерссон виділяють п'ять “вимірів” партійних систем Західної Європи: фракційність – “зміни кількості та сили складових частин партійних систем”; ступінь функціональної орієнтації (більша частка етнічних і релігійних партій означає нижчу функціональну орієнтацію, більша частка консервативних, ліберальних та аграрних партій – вищу функціональну орієнтацію); поляризація (на цей індекс впливають індекс поляризації та частка комуністичних партій) – “зміни ідеологічної дистанції між політичними партіями на праволівій шкалі”; ступінь радикальної орієнтації (визначається, з одного боку, часткою партій “робітничого класу”, з іншого – “право-лівим рахунком”); мінливість партійної системи. Для характеристики цих вимірів застосовується складна система індикаторів.

Ступені функціональної та радикальної орієнтацій характеризують характер політичних партій, а фракційність, поляризація та мінливість – стан відносин між ними¹⁰.

Для вимірювання різних характеристик партійних систем у рамках кількісного підходу використовуються різного роду індекси. Найбільш поширеними з-поміж них є індекс ефективної кількості партій (М.Лааксо та Р.Таагепера), індекс фракційності (Д.Пе), індекс агрегації (Л.Маер), індекс поляризації (Дж.Сані, Дж.Сарторі), а також індекси, що характеризують участь партій у формуванні урядів, фрагментацію системи за різними ознаками тощо.

Кількісний підхід набув значного поширення, насамперед, у дослідженнях партійних систем західних країн, де існує значна база співмірних і придатних для порівняння показників, а також у порівняльних дослідженнях. Водночас, попри значну поширеність, цей підхід має низку обмежень. Зокрема, не всі параметри партійної системи однаково піддаються квантифікації, а отже – можуть бути адекватно дослідженими (чи взагалі дослідженими) за допомогою кількісних методів, внаслідок чого деякі важливі параметри можуть залишитися неврахованими.

⁷ Beyme Klaus von. *Political Parties in Western Democracies*. – New York : St. Martin's Press, 1985, p.255-264.

⁸ Pedersen M. N. *The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility*. – European Journal of Political Research, 1979, Vol.7, p.1-26, <http://janda.org/c24/Readings/Pedersen/Pedersen.htm>.

⁹ Jones Mark P. *The Nationalization of Parties and Party Systems: An empirical measure and an application to the Americas*. – Working Paper, №304, February 2003, nd.edu/~kellogg/publications/workingpapers/WPS/304.pdf.

¹⁰ Lane J.-E. *Politics and Society in Western Europe*. – London: Sage Publications, 1987, p.154-179, <http://www.janda.org>.

Зазначений підхід також не дає відповіді на питання, як і коли кількісні зміни окремих вимірів призводять до змін партійної системи, а також чи можна вважати всі без винятку кількісні зміни змінами партійної системи?

Для повноцінного застосування кількісного підходу необхідною є наявність досить значної бази статистичних і соціологічних даних про участь партій у виборах, склад і структуру парламентів та урядів тощо, бажано – за тривалий проміжок часу та з мінімальними змінами учасників виборів.

Ураховуючи переваги та обмеження кожного з окреслених підходів, здійснюючи конкретні дослідження варто знаходити баланс між ними, оскільки, за оцінкою П.Мейра, “ключовою проблемою феномену партійної системи є те, що він розглядається або як такий, в якому зміни відбуваються постійно, або як такий, що навряд чи змінюється взагалі”¹¹.

З одного боку, типології партійних систем можуть бути використані для оцінки їх стану в певні часові періоди, виокремлення певних “етапів” їх еволюції на підставі зміни типу системи або суттєвих змін у характері міжпартійної конкуренції в рамках одного типу системи. З іншого – кількісні методи уможливають дослідження окремих вимірів партійних систем для того, щоб оцінити ступінь інтенсивності тих чи інших змін.

Зазначені особливості впливають на застосування обох згаданих вище підходів – якісного та кількісного, але більшою мірою – останнього. Передусім це стосується використання загальноприйнятих для вивчення індексів партійних систем Заходу, які базуються на співставленні голосів, відданих за партії на виборах, та/чи місць партій у парламенті, участі партій у формуванні уряду, їх місця на ліво-правій шкалі тощо.

Тому під час дослідження процесів становлення та еволюції партійної системи України на даному етапі кількісний підхід більш доцільно використовувати, скоріше, як доповнення до якісного, що передбачає аналіз характеру змін стану партійної системи, її елементів та оточення в конкретному історичному контексті. Такий підхід використовується в дослідженні Центру Разумкова і може бути названий синтетичним, оскільки він поєднує елементи різних підходів і передбачає урахування змін трьох складників, що характеризують партійну систему та/або впливають на неї.

По-перше, це процеси в політичних партіях (насамперед тих, що входять до складу партійної системи). До характеристик, які можуть розглядатись як “індикатори” певних змін, передусім, слід віднести інтенсивність утворення нових партій; спосіб утворення і характер партій, що утворюються; інтенсивність внутрішньопартійних процесів (розколи, злиття, зміни керівництва); зміни в ідеології провідних партій.

По-друге, це процеси в оточенні партійної системи¹². До них можна віднести виборче законодавство, форму правління та конституційно визначене місце

¹¹ Mair P. *Party System Change*. – Handbook of Party Politics (R. Katz, W. Crotty (eds)), London, 2006, p.63.

¹² Під оточенням партійної системи розуміються конкретні суспільно-політичні умови (в т.ч. політико-правові, соціально-економічні та соціально-культурні), в яких відбувається функціонування політичних партій у конкретній країні. Див.: Шведа Ю. Політичні партії: енциклопедичний словник. – Львів, 2005р., с.194, 247.

партій у процесі формування органів влади, характер політичного режиму, зокрема, умов діяльності опозиції, основні (актуальні, політизовані) суспільні поділи та проблемні виміри, що структурують партійну систему¹³, інші особливості, зумовлені внутрішніми процесами в країні (зокрема, вплив бізнес-структур) та зовнішніми чинниками.

По-третє, це процеси в партійній системі та її характеристики:

- кількість суб'єктів партійної системи (зважаючи на особливості виборчого законодавства України, суб'єктами партійної системи нами запропоновано вважати і політичні партії, які самостійно брали участь у виборах за партійними списками, і виборчі блоки партій до моменту заборони їх створення);
- величина партій (за основу взято принцип класифікації Ж.Блонделя, адаптований до вітчизняних умов – великими вважаються партії, що набирають понад 40% голосів, середніми – понад 20%, середньо-малими – понад 10%, малими – 10% і менше)¹⁴;
- кількість “центрів” (полюсів) партійної системи;
- основні лінії розмежування між партіями;
- наявність антисистемних партій (за визначенням Дж.Сарторі)¹⁵;
- тип системи (за типологією Дж.Сарторі)¹⁶.

Особливістю обраного підходу є те, що виокремлення етапів здійснюється на підставі вибору певних визначальних критеріїв – подій, процесів, тенденцій у певному складнику чи кількох складниках, які здійснювали найбільший вплив на політичні партії та відносини між ними, і могли спричинити (але не обов'язково) зміну типу партійної системи. При цьому, на наш погляд, допустимим є виокремлення різних етапів на підставі змін у різних складниках.

Досліджуючи чинники та механізми формування партійної системи України, ми розглядаємо специфіку їх впливу у відповідному соціально-економічному, суспільно-політичному та соціокультурному контексті, який змінювався. Ми зважаємо на те, що інтенсивність впливу тих чи інших чинників на різних етапах може змінюватися, а вектори їх впливу – збігатися чи навпаки бути протилежно

¹³ Зважаючи на одночасне використання концепцій суспільних поділів і проблемних вимірів, доцільно визначити їх співвідношення детальніше. Так, поняття поділів (в узагальнюючому визначенні А.Рьоммеле) у цій роботі використовується для характеристики основних сфер, у яких протиріччя між позиціями різних суспільних груп визначають лінії розмежування між основними політичними силами в певний часовий період, а поняття проблемних вимірів – для характеристики інтенсивності використання цих розмежувань у міжпартійній конкуренції. Таким чином, актуальність певного суспільного поділу може виражатися через інтенсивність відповідних проблемних вимірів.

¹⁴ Blondel J. *Types of Party*. – From Peter Mair (ed.) *The West European Party System*. – Oxford: Oxford University Press, 1990, p.302-310, <http://janda.org/c24/Readings/Blondel/blondel.html>.

¹⁵ Sartori G. *Parties and Party Systems: a Framework for Ananlysis*. – ECPR Press, University of Essex Print Centre, 2006, p.117-118.

¹⁶ Sartori G., *Op. Cit.*, p.109-110. Усвідомлюючи певні обмеження, пов'язані із застосуванням західного інструментарію до аналізу партійних систем, що перебувають у процесі становлення, автори вважають типологію Дж.Сарторі найбільш придатною для дослідження процесу формування партійної системи України, з урахуванням особливостей вітчизняного контексту (зокрема, в частині визначення ідеологічних відмінностей і дистанції між партіями).

Для оцінки структурних параметрів партійної системи України використано також типологію О.Нідермайєра та А.Сіароффа

спрямованими. Для оцінки інтенсивності впливу чинників застосовуються кількісний аналіз, метод експертних оцінок, а також дані соціологічних досліджень (кількісних і якісних).

Оцінка впливу чинників так само, як і стану розвитку політичних партій і партійної системи, потребує визначення певних критеріїв. Зважаючи на складність цього питання, на чому, зокрема, наголошує Х. Даадлер, у цьому дослідженні як можливий варіант пропонується обрати критерієм ступінь виконання партіями та партійною системою їх основних функцій¹⁷. До таких функцій політичних партій в узагальненому вигляді можна віднести: представництво інтересів суспільних груп; формування і поповнення еліти; визначення цілей розвитку держави; артикуляцію інтересів та їх агрегування; соціалізацію та мобілізацію громадян; формування уряду¹⁸.

Основні функції партійної системи в узагальненому вигляді можуть бути визначені таким чином:

- стабілізація політичної системи та суспільства в цілому, забезпечення поміркованості, зваженості й передбачуваності політичних відносин;
- узгодження та коригування політичного курсу;
- забезпечення зв'язків “державна – громадянське суспільство”, “громадянське суспільство – політичні партії”, “політичні партії – державні структури”;
- легітимація влади, національна інтеграція, вирішення конфліктів у системі управління¹⁹.

Зважаючи на різноплановість функцій партій і партійних систем, для їх оцінки переважно використовуватиметься метод експертних оцінок, соціологічні дані, а також релевантні кількісні показники.

Відповідний підхід застосовується і для визначення основних проблем, що характеризують партійну систему України на сучасному етапі, дає змогу вибудувати ієрархію проблем, зважаючи на інтенсивність їх негативного впливу. Своєю чергою, це дає можливість диференційовано підходити до обрання засобів їх вирішення, у т.ч. тоді, коли застосування певних засобів матиме “побічні ефекти”. Оскільки проблеми та недоліки політичних партій і партійної системи переважно мають причинно-наслідковий зв'язок, увага акцентується, передусім, на проблемах політичних партій.

Визначені критерії оцінки стану політичних партій дають змогу припускати можливість співіснування у партійній системі України партій різних типів (і класових (соціально-структурних), і універсальних; і ідеологічних, і прагматичних); головною вимогою до них є виконання їх суспільних функцій. Вимоги до типу

¹⁷ Daadler H. *The Comparative Study of European Parties and Party Systems*. – Western European party systems: continuity and change (ed. by Hans Daadler, Peter Mair). – SAGE Publications, 1983, p.25.

¹⁸ Хейвуд Э. Политический спектр (пер. с англ.). – Теория партий и партийных систем: хрестоматия (сост. Б.Исаев), М.: Аспект Пресс, 2008г., с.134.

¹⁹ Теория партий и партийных систем: учеб. пособ. для студ. вузов (сост. Б.Исаев). – М.: Аспект Пресс, 2008г., с.247-248.

бажаної партійної системи, на наш погляд, мають формулюватися з огляду на пріоритети національних інтересів і ґрунтуватися на двох основних принципах: забезпечення адекватної репрезентації інтересів різних соціальних груп і сприяння формуванню ефективної та відповідальної влади.

Проблеми політичних партій і партійної системи України розглядаються з огляду на їх вплив на здатність партій і партійної системи ефективно виконувати свої функції. Здійснюється спроба окреслити наслідки (як актуальні, так і потенційні) кожної з виділених проблем і визначити їх ієрархію. Ступінь актуальності тих чи інших проблем політичних партій і партійної системи враховуються під час визначення основних завдань і напрямів реформування політичних партій і партійної системи задля набуття ними бажаного, з погляду обраних критеріїв, вигляду.

Під час визначення можливих стимулів позитивних змін інституційного та соціального характеру враховується наявний стан нормативно-правової бази та політичні умови його модернізації, а також результати аналізу громадської думки стосовно бажаного образу політичних партій і партійної системи.

Зважаючи на особливості процесу формування партійної системи України, слід також зафіксувати кілька вихідних позицій. Відправним пунктом для аналізу процесу формування партійної системи нами обрано дату легалізації на території колишньої УРСР першої політичної партії некомуністичного спрямування – Української республіканської партії (УРП), установчий з'їзд якої відбувся 29 квітня 1990р., а офіційна реєстрація – 5 листопада 1990р. Таким чином, це дослідження охоплює формальний період становлення багатопартійності в Україні.

Для цілей цього дослідження пропонується розрізнити багатопартійність і партійну систему: під першою розуміється сукупність усіх зареєстрованих в Україні політичних партій, незважаючи на їх реальну політичну вагу та активність; під другою – політичні партії, які реально змагаються за владу, беруть участь у її реалізації. Критерієм віднесення партій до партійної системи є отримання ними не менше 2% голосів на виборах до Верховної Ради України за партійними списками²⁰. До 1998р. кількість партій у партійній системі пропонується визначати за їх представленістю у складі Верховної Ради. Оцінка динаміки результатів участі партій у парламентських виборах починається від виборів 1994р., коли політичні партії та блоки офіційно отримали право висування кандидатів.

Зважаючи на особливості конституційних норм і положень виборчого законодавства в певні часові періоди, виборчі блоки партій і окремі партії розглядаються як рівнозначні суб'єкти партійної системи²¹. Ураховуючи неможливість точної кваліфікації змін партійної системи за ступенем їх інтенсивності, заснованої на кількісних даних, у цьому дослідженні вживаються певні оціночні терміни стосовно характеру таких змін, враховуючи, передусім, структуру міжпартійного змагання та основні лінії розмежування між партіями.

²⁰ Подібний підхід використовує, зокрема, К. фон Бойме. Див.: Beume Klaus von. *Political Parties in Western Democracies*. – New York: St. Martin's Press, 1985, p.255-264.

²¹ Така думка поділяється й вітчизняними експертами в галузі виборчого права. Див. зокрема: Богашева Н. Проблеми інституціоналізації політичних партій в Україні. – *Вибори та демократія*, 2008р., №2, с.32.

СТАНОВЛЕННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ЕТАПИ

Процес становлення партійної системи незалежної України веде свій відлік від моменту утворення і легалізації першої партії, яка порушила монополію КПРС-КПУ на представництво політичних інтересів громадян. Протягом цього більш як 25-річного шляху партійне життя в Україні характеризувалося надзвичайно високим рівнем інтенсивності. Це стосується процесів у самих політичних партіях, у відносинах між ними в процесі боротьби за владу та її реалізацію, в умовах їх діяльності та їх сприйнятті суспільством. Попри таку значну мінливість, застосування описаного вище інструментарію дає можливість виділити у процесі становлення партійної системи України шість етапів – часових проміжків, за підсумками яких система суттєво змінювала свій вигляд. З огляду на досить широкі часові рамки та високу насиченість подіями, характеристика етапів дається в узагальненому вигляді, згадуються найбільш значущі їх ознаки, тенденції та факти.

➤ Виникнення багатопартійності: 1990-1995рр. ◀

Головною ознакою цього етапу стало масове створення політичних партій, які претендували на представництво основних політичних ідеологій. Організаційним підґрунтям для створення більшості партій були громадські організації, рухи, неформальні об'єднання, політичні клуби. Лідерами партій переважно ставали представники гуманітарної та науково-технічної інтелігенції, а також колишньої партійної номенклатури.

Спосіб утворення партій “знизу” зберігався протягом I половини періоду (до виборів 1994р.), надалі відбувся поступовий перехід до формування партій “згори”. Під час створення нових партій зростала вага чинників прагматичного характеру, з'явилися перші партії, створені представниками бізнес-структур (зокрема Українська партія солідарності та соціальної справедливості – Е.Лашутін, Ліберальна партія України (ЛПУ) – І.Маркулов, Народна партія України (НПУ) – Л.Табурянський). У 1994р. була легалізована перша з найбільш успішних (протягом певного періоду) партій такого типу – ВО “Громада”.

Програмно-ідеологічні засади відігравали значну роль у структуруванні партійної системи, що формувалася. Активна участь провідних політичних партій у процесі державотворення, їх зв'язок з певними соціальними середовищами, прагнення до позиціонування як носіїв “класичних” політичних ідеологій зумовлювали значну увагу до програмних документів.

Найбільш численну групу з-поміж існуючих на той час становили праві (в т.ч. праворадикальні) і правоцентристські (національно-демократичні) партії. Центристські партії утворювалися як представники основних політичних ідеологій (соціал-демократи, “зелені”, ліберали) або як “загальнодемократичні” партії (наприклад, Партія демократичного відродження України (ПДВУ)).

Лівий фланг представляли партії, що виникли на основі забороненої в 1991р. Комуністичної партії УРСР (Соціалістична (СПУ), та Селянська партія України (СелПУ)), дрібні ліворадикальні партії (наприклад, ВКП(б), а також партії, метою

яких було відновлення союзу колишніх радянських республік (Громадянський конгрес України (ГКУ), Партія слов'янської єдності України та ін.). У 1993р. були легалізовані дві найбільш впливові в майбутньому політичні партії – Комуністична партія України (КПУ) і Народний Рух України (НРУ), які були принциповими ідеологічними опонентами.

Політичні партії (крім Компартії УРСР) не могли офіційно брати участі у виборах до Верховної Ради УРСР 10 березня 1990р. (у майбутньому – Верховної Ради України I скликання), проте фактично висували власних кандидатів. Структуризація депутатського корпусу за партійною належністю відбувалася безпосередньо у процесі діяльності Парламенту, на початку першої сесії якого було створено близько 45 депутатських груп на регіональних, професійних і політичних підставах²².

Основним принципом структуризації було розмежування між лівими та нелівими політичними силами, які організаційно оформилися у прокомуністичну більшість – “Групу 239” (239 депутатів) та національно-демократичну “Народну раду” (125 депутатів). За інформацією Політбюро ЦК КПУ, у листопаді 1990р. зі 190 депутатів, які працювали на постійній основі в комісіях Верховної Ради, майже 80 були “представниками опозиції, активістами партій і політичних угруповань антисоціалістичної спрямованості”²³.

За результатами наступних парламентських виборів 1994р. у Верховній Раді України були представлені 14 політичних партій. Ліві партії мали відносну більшість (133 мандати), праві та правоцентристи – 53, центристи – 14. Більшість депутатського корпусу становили позапартійні депутати. На початку роботи Верховної Ради II скликання було утворено 11 депутатських фракцій та груп і на партійно-ідеологічній основі, і за регіональними та корпоративними ознаками. Під кутом зору представництва політичних партій чисельну перевагу мали ліві, однак самостійно вони не могли утворити більшість. Результати голосування залежали, насамперед, від того, яку позицію займали “непартійні” групи.

Партії мали право висувати кандидатів на виборах Президента України (1991р., 1994р.). На виборах 1991р. із семи кандидатів троє були лідерами легалізованих партій (Л.Лук'яненко – УРП, Л.Табурянський – НПУ) або громадських об'єднань, які пізніше перетворилися на партії (В.Чорновіл – НРУ). На виборах 1994р. партійним лідером був один кандидат – О.Мороз (СПУ). Проте на обох виборах перемагали формально позапартійні політики – представники колишньої компартійної номенклатури – Л.Кравчук та Л.Кучма.

Упродовж першого етапу відбувалось активне формування нормативно-правових засад створення та діяльності партій, виборчого законодавства. Правове підґрунтя діяльності партій становили чинна на той час Конституція УРСР зі змінами від 24 жовтня 1990р. та Закон України “Про об'єднання громадян”, ухвалений у 1992р. Згідно з Законом “Про вибори народних депутатів України”, ухваленим у листопаді 1993р., вибори відбувалися за мажоритарною системою

²² Україна: політична історія. XX - початок XXI ст. [редрада: В.Литвин (голова) та ін.; редкол.: В.Смолий, Ю.Левенець (співголови) та ін.]. – К.: Парламентське вид-во, 2007р., с.929.

²³ Україна: утвердження незалежної держави (1991-2001). – К., 2001р., с.160.

абсолютної більшості, партії та блоки мали право висувати кандидатів у одно-мандатних округах через свої регіональні осередки.

Політичний режим протягом першого етапу мав демократичний характер, опозиція мала досить сприятливі умови для своєї діяльності. Етап характеризувався конфліктним характером відносин між Президентом і Верховною Радою. Склад урядів формувалася на позапартійній основі.

Основним суспільним поділом упродовж першого етапу був поділ “пост-комуністи” (або “спадкоємці” комуністичної партії) – “демократи”, якому відповідає конфігурація партійної системи. Для партійної системи найбільш значущими були три проблемні виміри. Соціально-економічний і зовнішньополітичний виміри переважно збігалися між собою і структурували партійну систему по лінії “ліві – праві”; культурно-етнічний відображався у розмежуванні “ліві та “інтеграціоністські” партії – національно-демократичні та націоналістичні партії.

Вплив бізнес-структур на партійну систему на початку етапу був низьким, проте виявив себе через створення перших бізнес-партій, набуваючи після виборів 1994р. більш інтенсивного та системного характеру.

Зовнішній чинник впливу на партійну систему переважно виявлявся у формі підтримки (і морально-політичної, і матеріально-фінансової) політичних партій різних спрямувань відповідними партійними чи громадськими структурами зарубіжних країн (зокрема національно-демократичні партії підтримувалися українською діаспорою країн Заходу, російська допомога спрямовувалася лівим та “інтеграціоністським” партіям).

До складу партійної системи цього етапу можна віднести до 15 найбільш активних політичних партій, чим були закладені підвалини формування багато-партійної системи. Основними полюсами партійної системи були лівий (КПУ, СПУ, СелПУ) і правий (НРУ, УРП), відповідно головною лінією поділу було протистояння між лівими та національно-демократичними партіями.

Головною антисистемною партією була КПУ, разом з якою існували дрібні ліво-радикальні утворення. Партії центру, утворені протягом цього періоду, значно поступалися за своєю вагою фланговим партіям.

За критерієм парламентського представництва до середніх партій могла бути віднесена лише КПУ, решта – до малих, хоча, з огляду на особливості діючої на той час виборчої системи та характеру партій, цей критерій можна застосовувати зі значною часткою умовності. **Зважаючи на слабкість партій і неусталеність відносин між ними, партійна система на першому етапі була атомізованою, проте з виразною тенденцією до поляризації.** З огляду на особливості першого етапу, він може бути означений як етап виникнення багатопартійності.

➤ Становлення системи поляризованого плюралізму: 1996-1999рр. ◀

Цей етап характеризується дуже високою активністю у створенні нових партій – лише упродовж 1999р. їх було створено 24. Характер створення партій (порівняно з попереднім етапом) суттєво змінився. Утворилися перші “партії

влади” – Народно-демократична партія (НДП) та Аграрна партія України (АПУ), для організаційної розбудови яких використовувалися державні структури – центральні та місцеві органи виконавчої влади в цілому (для НДП) чи певних галузей (зокрема, агропромислового комплексу, лісового господарства – для АПУ).

У процесі партійного будівництва значно зросла активність бізнес-структур і окремих, і сконцентрованих у фінансово-промислових групах, які тоді вже набули значного економічного потенціалу. Виявами цієї нової тенденції стали:

- утворення названими бізнес-структурами “власних” політичних партій (наприклад, Партія національно-економічного розвитку України (ПНЕРУ), ВО “Батьківщина”, партія “Демократичний союз”, Партія регіонального відродження України (ПРВУ));
- установлення контролю (переважно через фінансові засоби) над існуючими партіями з повною або частковою зміною керівництва чи проведенням до керівних органів своїх представників (Соціал-демократичної партії України (об’єднаної) СДПУ(о), Всеукраїнського об’єднання християн (ВОХ));
- часткове фінансування “партій влади” в обмін на лояльність і сприяння владних структур.

Про ступінь впливу бізнес-інтересів і структур на політичні партії можуть свідчити експертні оцінки, за якими виборчі фонди політичних партій і блоків на виборах 1998р. на понад 90% формувалися за рахунок внесків юридичних осіб, тобто фірм, підприємств тощо²⁴.

Помітну кількість партій, створених протягом другого етапу, можна вважати “особистими проектами” окремих політиків, у т.ч. бізнесменів²⁵ – тих, які були учасниками розколів в існуючих партіях та очолили структури, що відколотися від них (ПСПУ – Н.Вітренко, СДС – С.Пересунько) або обіймали владні посади і створили “запасні позиції” у вигляді партій²⁶.

Утворилася значна кількість партій, які претендували на вираження інтересів певних національних, конфесійних, соціально-демографічних, соціально-професійних груп, проте жодна з них не мала будь-якого помітного успіху. Лише окремі новостворені партії мали ідеологічний характер (зокрема Соціал-національна партія України (СНПУ), яка пізніше трансформувалася у ВО “Свобода”). Більшість нових партій (за незначними винятками) поєднували у своїх програмах елементи соціал-демократії та лібералізму (переважно на рівні гасел) і декларували свою позицію як “центристську”. Через це формально політичний “центр” виявився найбільш заповненим партіями.

²⁴ Кресіна І. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми: монографія. – К.: Ін-т держави і права ім.В.Корецького НАН України, 2003р., с.50.

²⁵ Це зближує відповідні партії (“Єдина родина”, “За красиву Україну!”) з попередньою категорією.

²⁶ Політичні партії напередодні парламентських виборів: стан і тенденції. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2001р., №12, с.20.

Протягом цього етапу значних змін в ідеологіях і програмних документах провідних політичних партій не відбувалося. Проте дуже високою була активність внутрішньопартійних процесів. Значна частина раніше утворених політичних партій пережили розколи та зміни керівництва.

Зокрема, внаслідок розколу в НРУ, не останньою чергою пов'язаного з трагічною загибеллю лідера партії В.Чорновола, утворився Український народний рух (РУХ), який пізніше трансформувався в Українську народну партію (УНП). На основі Християнсько-демократичної партії України (ХДПУ) утворилися Християнсько-народний союз (ХНС) і ВОХ; від СПУ відокремилася частина, на базі якої утворилася ПСПУ; від ЛПУ відокремилася Ліберальна партія України (оновлена) ЛПУ(о); від СДПУ(о) – Українська соціал-демократична партія (УСДП) та СДС; від УРП – Республіканська-християнська партія (РХП) та ін.

У парламентських виборах 1998р., які відбулися за новим виборчим законом зі змішаною виборчою системою, за партійними списками взяли участь більшість зареєстрованих політичних партій (40 із 52) – 21 самостійно, 19 – у складі дев'яти виборчих блоків. Виборчий бар'єр у 4% подолали сім партій (КПУ, НРУ, ПЗУ, НДП, ВО “Тромеда”, ПСПУ, СДПУ(о) та один блок (СПУ – СелПУ), кандидатів у одномандатних округах провели ще 13 політичних партій. Таким чином, у Верховній Раді III скликання за результатами виборів були представлені 22 політичні партії.

За оцінками експертів, ці парламентські вибори стали першими, в яких влада використала адміністративний ресурс і “специфічні” політичні технології²⁷.

На початку діяльності Верховної Ради в ній були утворені фракції усіх восьми політичних сил, що подолали виборчий бар'єр, до складу яких увійшло 395 депутатів. Однак пізніше фракційна структура Верховної Ради зазнала суттєвих змін – у ній утворилися фракції партій, які зазнали розколу (наприклад, НРУ та НРУ-І), а також фракції новоутворених чи позапарламентських на момент виборів партій. Це відбувалося, передусім, через зміну партійності народних депутатів і масові міжфракційні переходи. Важливим чинником впливу на ці процеси була президентська влада, зацікавлена у створенні лояльної до Глави держави парламентської більшості. Однак постійної парламентської більшості у Верховній Раді у 1996-1999рр. не було.

Уряди формувалися за позапартійним принципом. Серед політиків, які протягом цього періоду керували Кабінетом Міністрів (В.Масол, Є.Марчук, П.Лазаренко, В.Дурдинець, В.Пустовойтенко), П.Лазаренко був лідером політичної партії (ВО “Тромеда”), яка, по суті, була його особистим політичним ресурсом, В.Пустовойтенко входив до складу керівництва НДП.

Політичні партії взяли активну участь у президентських виборах 1999р. Із 15 кандидатів у Президенти 13 були висунуті політичними партіями чи блоками партій. Переможець виборів Л.Кучма хоча і був висунутий зборами

²⁷ Див. Парламент в Україні: тенденції та проблеми становлення. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2003р., №2, с.6.

виборців, проте підтримувався блоком “Наш вибір – Леонід Кучма”, до складу якого входили 12 політичних партій переважно центристського спрямування. Активне використання теми “лівої загрози”, як стимулу консолідації нелівих політичних сил довкола кандидатури тодішнього Президента, а також дискредитація його конкурентів О.Мороза та Н.Вітренко, забезпечило перемогу Л.Кучми у другому турі над лідером КПУ П.Симоненком.

Відбулися значні зміни в законодавчій базі діяльності політичних партій. З прийняттям Конституції України 28 червня 1996р. партії отримали конституційне закріплення свого статусу та функцій (ст.36), визначались обмеження на їх створення та діяльність (ст.37). Місце партій в системі влади обмежувалося їх правом брати участь у виборах. Таким чином, Україна приєдналася до групи європейських країн, де статус політичних партій визначено конституційно²⁸. Однак, з точки зору ролі та місця партій в системі державної влади, змін, порівняно з попереднім періодом, фактично не відбулося.

У жовтні 1997р. був прийнятий новий Закон “Про вибори народних депутатів України”, який передбачав змішану, мажоритарно-пропорційну систему (у співвідношенні 50/50%) із загальнонаціональними виборчими списками та бар’єром 4% у пропорційній частині.

На процеси в партійній системі та її конфігурацію суттєво впливали відносини між Президентом і політичними силами, представленими у Верховній Раді. Існував ідеологічний конфлікт між лівими політичними силами, які прагнули повернення до попереднього суспільного устрою, і президентським “курсом реформ”, що, за висновками відомих науковців, які брали участь у його розробленні, мав переважно ліберальний характер²⁹. Цей конфлікт з боку влади характеризувався як “ліва загроза”.

ЧИННИК “ЛІВОЇ ЗАГРОЗИ” У II ПОЛОВИНІ 1990-х років

Цей конфлікт з боку влади характеризувався як “ліва загроза”. Під останньою розумілася можливість реалізації лівими політичними партіями в межах існуючої політичної системи та парламентського шляху своїх політичних цілей: відновлення радянського ладу в межах України; протидії ринковим перетворенням в економіці, зокрема, відносінах власності; відновлення панівної ролі Комуністичної партії та згортання демократії; входження до союзу з Росією, Білоруссю та іншими колишніми радянськими республіками тощо. Такі цілі реально ставилися лівими політичними силами у формулюваннях, які давали змогу “обійти” конституційні обмеження щодо цілей політичних партій.

Слід зазначити, що в суспільстві тоді існувало дуже сприятливе середовище для сприйняття ідей “комуністичного реваншу”. Період 1994-1998рр. позначається стійкою тенденцією до погіршення соціально-економічного становища та соціального самопочуття більшості

²⁸ Зокрема, Італія, ФРН, Франція та ін.

²⁹ Алексеев А. “Анатолій Гальчинський: “Янукович плюс донезація всієї країни – така суть “нового порядку”, який вибудовують регіонали”. – Дзеркало тижня, 28 серпня - 3 вересня 2010р., http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/anatoliy_galchinskiy_yanukovich_plyus_donezatsiya_vsieyi_krayini_taka_sut_novogo_poryadku,_yakiy_vi.html.

населення, що зумовило зростання лівих настроїв і рівня підтримки лівих сил³⁰. Останні користувалися стабільно високою підтримкою у більшості областей України (зокрема Сходу, Півдня та Центру), що давало змогу говорити про існування “червоного поясу”.

Так, на виборах 1998р. ліві партії та блоки посіли перші місця на виборах за партійними списками у 20 з 27 регіонів України. КПУ, блок СПУ-СелПУ та ПСПУ отримали більшість мандатів за пропорційною частиною – 127 із 225, і провели ще 45 кандидатів у одномандатних округах. До парламентських фракцій цих політичних сил загалом увійшли 192 народних депутати³¹.

Високою була масово-політична активність громадян у підтримці заходів, організованих лівими силами, зокрема весняного та осіннього “наступів трудящих на владу”. Таким чином, ліві політичні сили хоча й не мали постійної більшості у Верховній Раді та можливості сформувати свій Уряд, проте могли суттєво впливати на законотворчий процес і діяльність виконавчої влади. Крім того, за ними залишалися можливості мобілізації громадян і використання їх протестного потенціалу.

Таким чином, на той час існували реальні передумови для реалізації лівими партіями завдяки демократичним процедурам політичних цілей, які могли бути інтерпретовані як реставрація попереднього суспільного ладу та ліквідація незалежності України.

Це давало змогу ототожнювати опозиційність лівих до президентської влади з опозиційністю до української держави в цілому і використовувалося для стимулювання лояльності (чи, як мінімум, нейтральності) до Президента з боку нелівих, передусім, національно-демократичних партій³². Відображенням цього явища став термін “конструктивна опозиція”, що використовувався для означення помірковано критичної позиції частини політичних сил нелівого спрямування до Президента України, на відміну від “деструктивної” лівої опозиції.

Проте гострі суперечності під час конституційного процесу у 1995-1996рр. призвели до появи в Парламенті і правоцентристської опозиції до Президента (група депутатів, які пізніше стали керівним ядром Партії “Реформи і порядок” (ПРП)). Джерелом конфлікту стали насамперед погляди на зміст нової Конституції, зокрема співвідношення президентської влади та парламентаризму. Водночас, більша частина правоцентристських і центристських фракцій (та відповідних політичних партій) підтримували позиції Глави держави. Пропрезидентська позиція була характерна і для більшості центристських партій, у т.ч. адміністративного та бізнесового походження. Ця позиція не мала чіткого ідеологічного забарвлення і базувалася на критерії “підтримки президентського курсу”.

Таким чином, до існуючої лінії поділу політичних сил на ліві та неліві додався їх поділ на пропрезидентські та антипрезидентські. При цьому опозиція до

³⁰ Макеев С. Зміна у визначенні ситуацій, що припадають на 1998 рік. – Українське суспільство-2003. Соціологічний моніторинг (за ред. В.Ворони, М.Шульги). – К.: Інститут соціології НАН України, 2003р., с.146-151.

³¹ Парламент в Україні: тенденції та проблеми становлення. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2003р., №2, с.7.

³² У цей період президентська влада активно використовувала образ “лівої загрози”, намагаючись підтримати біполярний поділ політичних сил на “ліві – не ліві” й не допустити утворення опозиції на інших флангах.

Президента стала двосторонньою, попри намагання влади уникнути цього завдяки використанню образу “лівої загрози” для підтримки біполярного поділу політичних сил.

Хоча опозиція загалом мала прийнятні умови для своєї діяльності, протягом цього етапу була започаткована тенденція до тиску влади на опозиційні сили, що робило нерівними можливості в політичній конкуренції. За оцінками експертів, парламентські вибори 1998р. були першими, які відбувалися з використанням адміністративного ресурсу та “брудних” політичних технологій, а на президентських виборах 1999р. ці технології використовувалися у повному обсязі³³.

Найбільш актуальним суспільним поділом упродовж цього етапу був соціально-економічний: між бідними, до яких належали абсолютна більшість громадян України, і багатими (насамперед, представниками великого бізнесу). Цей поділ актуалізувався у значній підтримці лівих сил і в популярності ліво-центристської ідеології (соціал-демократії). Так, у виборчій кампанії 1997-1998рр. близько 20 партій і блоків використовували соціал-демократичні ідеї³⁴.

До актуальних, протягом попереднього етапу соціально-економічного, зовнішньополітичного та культурно-етнічного вимірів, додався вимір підтримки режиму. Це ускладнило структуру розмежувань між партіями, додавши до наявних ліній ще й розмежування між пропрезидентськими та антипрезидентськими партіями.

Як зазначалося вище, вплив бізнес-структур протягом цього етапу був значним і сприяв посиленню ваги центристських партій у партійній системі. Вплив з боку зарубіжних держав був помірним і виявлявся насамперед у підтримці лівих політичних сил їх зарубіжними колегами.

На другому етапі відбулася стабілізація групи “партій-лідерів” за результатами участі у виборах 1998р., визначилися їх місця в ідеологічному полі та характер відносин між ними. Таким чином, **атомізована багатопартійність поступово набула ознак партійної системи.**

До складу партійної системи на цьому етапі можна віднести 12 суб’єктів (партій і виборчих блоків), які отримали підтримку понад 2% голосів за пропорційною частиною на парламентських виборах 1998р. У партійній системі переважали малі партії (за винятком КПУ, яка могла бути віднесена до середніх партій).

На другому етапі партійна система мала вигляд триполюсової (“ліві – праві – центр”). Утворення двосторонньої, ліво-правої опозиції до політичного центру (Президента і пропрезидентських сил), а також наявність антисистемних партій (передусім, КПУ та ПСПУ) дає підстави визначити тип партійної системи на другому етапі як систему поляризованого плюралізму. Про реальність “правої” опозиції найліпше свідчить те, що влада сприймала її як реальну загрозу, намагаючись (як згодом виявилось, успішно) унеможливити висунення національно-демократичними партіями єдиного кандидата на президентських виборах 1999р.

Зважаючи на особливості другого етапу, його можна охарактеризувати як етап становлення системи поляризованого плюралізму.

³³ Парламент в Україні: тенденції та проблеми становлення. Аналітична доповідь Центру Разумкова..., с.6.

³⁴ Кресіна І. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми: монографія..., с.61.

► Трансформація партійної системи в напрямі поміркованого плюралізму: 2000-2004рр. ◀

Протягом цього етапу активність зі створення політичних партій дещо знизилася. Утворення політичних партій упродовж етапу відбувалося “згори”. З-поміж партій, утворених протягом цього періоду, переважали партії, утворені для представництва інтересів ФПП та окремих бізнес-структур (наприклад, “Трудова Україна” (ТУ), “Прагматичний вибір”, “Солідарність”), а також, продовжуючи тенденцію попереднього періоду, партії, які за назвами претендували на представництво інтересів певних суспільних груп. Більшість новоутворених партій декларували центристське спрямування.

В окрему групу слід виділити партії-“клони”. Ці партії мали подібні назви до відомих політичних сил, проте не були пов’язані з ними (це відрізняє цю категорію від партій, утворених унаслідок розколів). “Клонування” стосувалося найбільш відомих опозиційних партій (зокрема, КПУ та НРУ) і використовувалося як політична технологія, починаючи з виборів 2002р.

Також розпочалися процеси консолідації близьких за спрямуванням партій. У 2000р. об’єдналися п’ять центристських політичних партій (ПРВУ, Партія праці (ПП), партія “Солідарність”, партія “За красиву Україну!”, Всеукраїнська партія пенсіонерів”), унаслідок чого була утворена “Партія регіонального відродження “Трудова солідарність України”. Основою об’єднаної партії були структури, що представляли Донецький регіон – ПРВУ і ПП. Через рік партія змінила назву на Партію регіонів (ПР).

Упродовж цього етапу відбувалося оновлення програм деяких провідних політичних партій, зокрема СПУ та СДПУ(о).

Етап характеризується досить помірним рівнем активності внутрішньо-партійних процесів, оскільки нові політичні партії, у т.ч. “клони”, переважно утворювалися не внаслідок розколів (хоча були й такі випадки), а через заснування нових структур.

Вибори до Верховної Ради 2002р., як і попередні, проводилися за змішаною виборчою системою. У них взяли участь (за партійними списками та в одномандатних округах) понад 80 політичних партій – більшість із зареєстрованих на момент виборів³⁵. Партійні списки висунули 21 політична партія та 12 блоків. На цьому етапі започатковується тенденція до персоналізації партійно-політичної діяльності, що відобразилося у створенні “іменних” блоків. У подальшому ця тенденція розвиватиметься.

Головна лінія розмежування проходила між антипрезидентськими та пропрезидентськими силами. Основні опозиційні до Президента сили були представлені лівими КПУ та “Блоком Наталії Вітренко”, лівоцентристською СПУ, правоцентристськими “Блоком Віктора Ющенка “Наша Україна”³⁶ (позиціонувався як

³⁵ Ідеться про висування кандидатів за партійними списками та (або) в одномандатних виборчих округах (83 партії); на виборах 1998р. цей показник становив 45 партій.

³⁶ Конгрес Українських Націоналістів, Ліберальна партія України, Молодіжна партія України, Народний Рух України, Партія “Реформи і порядок”, Партія “Солідарність”, Партія Християнсько-демократичний союз, Політична партія “Вперед, Україно!”, Республіканська християнська партія, Політична партія “(РУХ) (Український Народний Рух)).

“помірковано антипрезидентський”) та “Виборчим блоком Юлії Тимошенко”³⁷ (позиціонувався як радикально антипрезидентський). Пропрезидентські сили представляли блок “За Єдину Україну!” (За ЄдУ!), СДПУ(о), ВПО “Жінки за майбутнє”, блок “Команда озимого покоління” та ін.

Вибори відзначалися високим рівнем застосування адмінресурсу і “брудних” політичних технологій, зокрема використанням “технічних” суб’єктів³⁸, що мали відбирати голоси у “основних” партій і блоків опозиційного спрямування.

За результатами виборів за партійними списками виборчий бар’єр подолали шість політичних сил: блок “Наша Україна” (23,57%), КПУ (19,98%), блок “За Єдину Україну!” (11,77%), Блок Юлії Тимошенко (БЮТ) (7,26%), СПУ (6,87%), СДПУ(о) (6,27%). Загалом до складу Верховної Ради були обрані представники 28 політичних партій. Незважаючи на перемогу опозиційних сил на виборах за партійними списками, парламентська більшість сформувалася на основі пропрезидентських фракцій із залученням депутатів, обраних в одномандатних округах.

Слід згадати, що напередодні виборів 2002р. відбувалися консультації між деякими представниками “Нашої України” та влади стосовно входження блоку до спільного передвиборчого об’єднання з пропрезидентськими силами або, як мінімум, неопозиційність НУ до Президента України та її входження до складу пропрезидентської більшості у Верховній Раді. У разі реалізації, ця схема могла б привести до формування у політичному центрі двох лояльних блоків – центристського (“За ЄдУ!”) та правочентристського (“Наша Україна”), і, відповідно, до формування відповідної партійної системи. Проте, через різні причини (зокрема, конкуренцію бізнес-груп, які підтримували ті чи інші політичні сили та/або перспективних кандидатів на президентські вибори-2004, “касетний скандал”) ці проекти не реалізувалися.

Протягом цього етапу започатковується тенденція до формування Кабінету Міністрів на “псевдопартійних” засадах, коли Президент подавав до Парламенту кандидатури на посаду Прем’єр-міністра (В.Ющенко, В.Янукович) з урахуванням партійного складу більшості. Проте, зважаючи на переважно “зовнішній” характер формування більшості, парламентська підтримка Уряду мала ситуативний характер.

Політичні партії брали активну участь у президентських виборах 2004р. Із 24 кандидатів, які взяли участь у виборах, 13 було висунуто політичними партіями. До другого туру вийшли лідер ПР В.Янукович та лідер блоку “Наша Україна” В.Ющенко, якого підтримувала коаліція “Сила народу”, основою якого були блоки “Наша Україна” та БЮТ, до яких згодом приєдналися СПУ та інші партії. Таким чином, президентська кампанія 2004р. відображала основне розмежування політичних сил на пропрезидентські та антипрезидентські. Ліві політичні сили (КПУ, ПСПУ) висували своїх кандидатів (П.Симоненко, Н.Вітренко), проте разом вони набрали 6,5% голосів.

³⁷ ВО “Батьківщина”, Українська народна партія “Собор”, Українська Республіканська партія, Українська соціал-демократична партія.

³⁸ Зокрема, Блок “Народний Рух України”, Комуністична партія робітників і селян, Комуністична партія України (оновлена).

У правовій базі діяльності політичних партій відбулися суттєві зміни. У квітні 2001р. після майже п'ятирічних зусиль було прийнято Закон "Про політичні партії в Україні", який регламентував порядок створення та діяльності політичних партій. Закон був спрямований на стимулювання розвитку політичних партій як загальнонаціональних, їх укрупнення, регламентацію їх відносин з органами влади. Однак, незважаючи на короткотерміновий позитивний ефект, законодавча регламентація не стала дієвим чинником реалізації цілей, які переслідувалися у процесі розробки та ухвалення Закону (зокрема, знизити рівень "дрібнопартійності")³⁹. У листопаді 2003р. було законодавчо запроваджено державне фінансування статутної діяльності партій, яке, однак, на практиці так і не розпочалося.

На процеси в партійній системі значно впливала гостра боротьба між Президентом і опозиційними парламентськими партіями за вплив на Верховну Раду. У лютому 2000р. президентські структури за підтримки бізнесових кіл "силовим" шляхом усунули керівництво Парламенту (ліве) і сформували більшість, до складу якої увійшли практично всі не ліві депутатські об'єднання⁴⁰. Проте, ця більшість згодом розпалася внаслідок розгортання "касетного скандалу" та відставки Уряду В.Ющенка, який підтримувала частина правоцентристських фракцій і груп Парламенту.

З метою обмеження повноважень Парламенту та надання Президенту додаткових важелів впливу на нього, президентськими структурами було ініційовано всеукраїнський референдум, в підготовці якого активну роль відіграли пропрезидентські партії. Референдум відбувся 16 квітня 2000р., проте, його результати не були імплементавані Парламентом, що стало додатковим чинником конфліктності у відносинах між ним і Президентом.

Дуже вагомими чинниками змін у розстановці політичних сил стали "касетний скандал" і справа Г.Гонгадзе. Політичні сили лівоцентристського (СПУ), правоцентристського та правого спрямувань зайняли радикально антипрезидентські позиції та налагодили співпрацю в межах громадсько-політичного руху "Україна без Кучми". Водночас, провідні центристські політичні сили підтримували позицію Президента. Ліві партії (КПУ та ін.) декларували антипрезидентські позиції, проте утримувалися від активної участі у протестних акціях. Згадані процеси значною мірою сприяли зменшенню актуальності поділу в координатах "ліві – праві" та зростанню ваги поділу на антипрезидентські і пропрезидентські сили.

Етап характеризується гостро конфліктними відносинами між владою та опозицією, тиском влади на опозиційні сили, їх лідерів і бізнес, що їх підтримував, з використанням силових структур, інформаційною блокадою та кампанією з їх дискредитації. Ці чинники спонукали опозиційні сили до радикалізації та зумовлювали високий рівень конфліктності в партійній системі.

Особливістю етапу стало також активне створення виборчих блоків, у т.ч. "іменних" (В.Ющенко, Ю.Тимошенко, Н.Вітренко), з розрахунком на електоральну

³⁹ Якименко Ю. Політичні партії України за рік до виборів: майбутнє, що починається сьогодні. – Національна безпека і оборона, 2005р., №3, с.2.

⁴⁰ Докладніше див.: Парламент в Україні: тенденції та проблеми становлення..., с.9.

привабливість популярних лідерів, що надалі стало тенденцією⁴¹. Входження до складу таких блоків деяких партій, які виникли на першому етапі розвитку партійної системи та мали виразне ідеологічне обличчя (наприклад, НРУ, УРП), призвело (поруч з іншими чинниками) до втрати ними їх позицій і поступової маргіналізації.

Під час виборчої кампанії 2002р. поділ електоральних симпатій громадян різних регіонів на підставі соціально-культурних відмінностей значною мірою збігся з їх поділом на підставі симпатій до провладних чи опозиційних сил. Зокрема, опозиційні до влади блоки “Наша Україна” і БЮТ, які мали національно-демократичне забарвлення, набрали найбільшу кількість голосів переважно в західних і центральних областях України, показавши гірші результати на Сході та Півдні. Своєю чергою, головний провладний блок “За ЄДУ!” був найменше підтриманий у західних областях, найбільше – в Донецькій області (єдиному регіоні, де він посів перше місце).

Ця тенденція отримала розвиток на президентських виборах 2004р., у т.ч. штучно стимулювалася політтехнологічними засобами задля сприяння перемозі кандидата від влади.

Можна стверджувати, що, починаючи з виборів 2002р., особливості соціально-культурних орієнтацій жителів різних регіонів стали чинником, який мав найбільший вплив на конфігурацію партійної системи України.

Найбільш політизованим суспільним поділом на початку етапу був соціально-економічний, який пізніше (в ході виборчої кампанії 2002р.) поступився соціокультурному поділу. Від того часу особливості соціокультурних орієнтацій жителів різних регіонів стали чинником, що має найбільший вплив на конфігурацію партійної системи України.

Серед проблемних вимірів протягом цього етапу на перший план вийшов вимір підтримки режиму, який значною мірою накладався на культурно-етнічний. Ці виміри характеризували розмежування між антипрезидентськими та пропрезидентськими силами. Соціально-економічний, зовнішньополітичний та культурно-етнічний виміри характеризували розмежування між лівими та правими політичними силами.

Вплив бізнес-структур на партійну систему був значним. У цілому завершився процес створення основними ФПГ власних “партійних інструментів” (у різний спосіб). За умов існування сильної президентської влади та наявності загроз для “нелояльного” бізнесу, створені чи контрольовані ФПГ партії мали переважно провладний характер. Однак, частина бізнес-структур, попри тиск з боку влади, підтримувала опозиційні політичні сили, пов’язуючи свої перспективи з їх лідерами.

Етап позначився зростанням впливу зовнішніх чинників на політичні процеси. Це значною мірою було пов’язано з діями української влади, що набули міжнародного резонансу (“касетний скандал” і справа Гонгадзе, “кольчужний скандал”).

⁴¹ Конституція України в редакції від 12 грудня 2004р. фактично урівнює статус політичних партій і виборчих блоків політичних партій (ст.81). Це дає підстави для того, щоб розглядати партії і виборчі блоки як рівнозначних суб’єктів і вважати їх суб’єктами партійної системи.

Зовнішній вплив з боку західних держав і міжнародних організацій (переважно публічний) був спрямований насамперед на забезпечення рівності умов політичної конкуренції, чесності й прозорості виборчого процесу, свободу ЗМІ, активізацію громадянського суспільства для захисту політичних (передусім, виборчих) прав і свобод, щоб об'єктивно сприяло опозиційним партіям і блокам. Вплив зі Сходу (російський, переважно не публічний) спрямовувався на підтримку провладних політичних сил і кандидатів від них на президентських виборах⁴².

Одним з найбільш дієвих зовнішніх чинників став “імпорт” зарубіжних політичних технологій, який здійснювався через участь політтехнологів з відповідних країн в організації виборчих кампаній в Україні. Часто “імпортовані” (насамперед, російські) політичні технології мали деструктивний характер, оскільки передбачали використання “брудних” технологій і були спрямовані на дискредитацію політичних опонентів та свідоме загострення існуючих міжрегіональних соціокультурних відмінностей (політизацію соціокультурного поділу).

Таким чином, на початку третього етапу партійна система зберігала ознаки системи поляризованого плюралізму. Однак під впливом процесів у її оточенні відбувалося поступове зменшення актуальності розмежування в координатах “ліві – праві”, і збільшення – між антипрезидентськими та пропрезидентськими силами. У партійній системі залишалося три “полюси”, проте вага одного з них – “лівого” – зменшилася. Зменшення актуальності ідеологічного розмежування та відповідне зростання розмежування по лінії ставлення до влади, яке мало наслідком виникнення тактичного союзу лівих і правих партій, є підставою для того, щоб вважати цей етап етапом трансформації партійної системи.

Кількість суб'єктів у партійній системі протягом етапу зменшилася з 12 до дев'яти. Відповідні зміни можна вважати ознакою еволюції в напрямі системи обмеженого (поміркованого) плюралізму. За розміром у системі переважали малі партії.

Наявність цих досить значних змін дає підстави охарактеризувати цей етап як етап переходу до системи поміркованого плюралізму.

➤ Стабілізація партійної системи: 2005р. - лютий 2010р. ◀

Етап характеризується високою активністю у створенні партій, яких, станом на 10 травня 2010р., було зареєстровано 177. Пік утворення партій припадає на 2005р. (зареєстровано 24 нові партії), що зумовлювалося перспективою виборів 2006р.

На процеси утворення нових партій вплинула виборча кампанія 2004р. та події Помаранчевої революції. Їх наслідком стало утворення таких партій, як “Народний Союз “Наша Україна” (НСНУ, пізніше – політична партія “Наша Україна”), Громадянська партія “Пора”, партій “Третя сила”, “Нова демократія” та ін.

⁴² Кресіна І. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми: монографія..., с.155-157; “Зовнішній фактор на президентських виборах–2004”. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2004р., №5, с.2-35.

Тривало створення партій – особистих проектів окремих політиків (зокрема, Європейська партія України (СПУ) – М.Катеринчук, “Союз лівих сил” (СЛС) – В.Волга, “Українська платформа” (УП) – П.Жебрівський) та ін. Ідеологічна ідентифікація новостворених політичних сил обмежувалася їх належністю до умовно “помаранчевого”, “біло-синього” таборів або претензіями на роль “третьої сили”.

Ідеологічні партії в цей період не створювалися. Про більшість новостворених партій через відсутність їх активності не можна зовсім скласти уявлення. Ідеологічні засади провідних політичних сил майже не змінювалися (за винятком ПР), оскільки головна увага зосереджувалася на передвиборчих програмах.

На цей етап припадає найбільше загальнонаціональних виборчих кампаній – парламентські 2006р. і 2007р. і президентська 2010р. На виборчі процеси та відносини між партіями значною мірою впливали такі чинники, як: “політична інерція” президентської кампанії 2004р., недосконалість конституційно визначених механізмів діяльності вищих владних інститутів і взаємодії між ними; чинник наближення президентських виборів 2010р.

ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ 2006р.

Списки кандидатів висунули 45 суб'єктів виборчого процесу (17 блоків і 28 партій), загалом у виборах взяла участь найбільша кількість політичних партій за всю історію виборів в Україні – 94. Однак, до складу Парламенту пройшли лише п'ять суб'єктів – Партія регіонів (32,14%), БЮТ (22,29%), Блок “Наша Україна” (13,95%), СПУ (5,69%) і КПУ (3,66%).

Головна лінія розмежування між політичними силами на момент виборів проходила відповідно до підтримки ними основних кандидатів (В.Ющенко та В.Януковича) у виборчій кампанії 2004р.

Нездатність переважної більшості учасників виборів навіть наблизитися до виборчого бар'єра (лише шість партій і блоків набрали 1-3% голосів), а також значне погіршення результату КПУ (з 19,98% у 2002р. до 3,66% у 2006р.), засвідчили **формування у партійній системі нової “групи лідерів” та, відповідно, втрату позицій провідними партіями, створеними протягом першого етапу.**

Результати виборів засвідчили виникнення нової розстановки сил у партійній системі. У ній утворилися два полюси: ПР з одного боку, та БЮТ і “Наша Україна” – з іншого. Значно послабилися позиції лівих сил та інших партій, що виникли протягом першого-другого етапів.

Невдала спроба створення коаліції фракціями БЮТ, “Нашої України” та СПУ завершилася формуванням коаліції у складі фракцій Партії регіонів, КПУ, СПУ, а також окремих депутатів “Нашої України”. Цей процес спричинив розгортання парламентської кризи та дострокове припинення повноважень Верховної Ради.

ПОЗАЧЕРГОВІ ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ 2007р.

Результати позачергових парламентських виборів 2007р. підтвердили наявність відповідних тенденцій. У них взяли участь значно менше суб'єктів – 20 (11 партій і дев'ять блоків), загалом – 43 партії. Виборчий бар'єр подолали п'ять політичних сил (Партія регіонів – 34,37%, БЮТ – 30,71%, Блок НУНС (14,15%), КПУ (5,39%), “Блок Литвина” (3,96%)). Лише дві політичні сили набрали 1-3% голосів.

Розмежування політичних сил відбувалося за тією ж схемою, що й у 2006р., проте, в “помаранчевому” таборі посилилася конкуренція між політичними силами, що орієнтувалися, відповідно, на В.Ющенко та Ю.Тимошенко. Тому коаліція у складі БЮТ, НУНС і Блоку Литвина виявилася нестійкою, вразливою до проявів політичної конкуренції між її суб’єктами та їх ситуативних домовленостей з Партією регіонів.

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ 2010р.

З 18 кандидатів вісім були формально висунуті політичними партіями (блоками). До II туру вийшли кандидати, висунуті двома найбільш потужними політичними силами – Партією регіонів і БЮТ, перемогу отримав лідер ПР В.Янукович.

Усі кандидати, які посіли місця з третього по дев’яте, набравши більше 1% голосів, були формальними або неформальними лідерами політичних сил⁴³. Кандидати, які претендували на роль альтернативи представниками нинішньої політичної еліти (С.Тігіпко, А.Яценюк, А.Гриценко) у процесі виборчої кампанії створили власні партійно-політичні проекти, в т.ч. використавши раніше зареєстровані, але маловпливові чи зовсім не активні партії.

Протягом цього періоду відбулися дуже значні зміни у правовій базі функціонування політичних партій. Згідно зі змінами до Конституції від 12 грудня 2004р., які набули чинності в повному обсязі після обрання Парламенту в березні 2006р., партії отримали право формувати коаліцію депутатських фракцій, до повноважень якої належало формування складу Кабінету Міністрів (за винятком посад Міністра оборони та Міністра закордонних справ). Таким чином, в Україні було запроваджено модель організації влади, яка значно підвищувала роль партій у процесі формування та реалізації державної політики. Партії стали головними суб’єктами впливу не лише на законодавчу, але й на виконавчу гілку влади, а опосередковано (через парламентську більшість) – і на судову владу.

Важливою складовою конституційних змін було запровадження елементів “партійного” (“імперативного”) мандата (ст.81 Конституції), з метою стабілізації політичної структури Парламенту, створення обмежень для міжфракційних переходів депутатів. Попри те, що ця норма не була запроваджена в повному обсязі⁴⁴, вона сприяла посиленню контролю партій над обраними депутатами.

Поряд зі змінами до Конституції були прийняті нові закони про вибори народних депутатів України (березень 2004р.) та про вибори до органів місцевого самоврядування (квітень 2004р.). Згідно з новим Законом про вибори до Верховної Ради, весь її склад обирався в багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі за списками політичних партій (блоків). Виборчий бар’єр знизився з 4% до 3%. За партійними списками мали обиратися також Верховна Рада АР Крим, обласні, районні, районні в містах ради.

Унаслідок конституційних і законодавчих змін, партії стали єдиним механізмом формування Парламенту та більшості органів місцевого самоврядування,

⁴³ С.Тігіпко – “Сильна Україна”, А.Яценюк – “Фронт змін”, В.Ющенко – “Наша Україна”, П.Симоненко – “Блок лівих та лівоцентристських сил”, В.Литвин – Народна партія, О.Тягнибок – ВО “Свобода”, А.Гриценко – “Громадянська позиція”.

⁴⁴ Значною мірою через спротив у самому депутатському корпусі, оскільки це обмежувало автономію окремих депутатів, а також через негативні оцінки цього кроку зарубіжними інституціями як такого, що не відповідає європейській практиці.

отримали максимальні можливості впливу на їх діяльність, а відтак – реалізації власних політичних програм на загальноукраїнському та місцевому рівнях⁴⁵.

Етап характеризувався високим рівнем конфліктності між провідними політичними силами та вищими владними інститутами з періодичними загостреннями та політичними кризами (2007р. і 2008р.)

Партія регіонів та політичні сили, які підтримували В.Януковича як кандидата у Президенти, не визнали законність проведення повторного II туру виборів і перемоги В.Ющенка, розцінюючи Помаранчеву революцію як продукт зовнішнього втручання на користь переможця. Відповідно, головною рушійною силою цих політичних суб'єктів було прагнення політичного реваншу, основним завданням – забезпечення стійкості електорату, який голосував за В.Януковича, до наступних парламентських і президентських виборів. Це, а також недостатньо виважена політика Президента В.Ющенка, сприяло фіксації поділу електорату за регіональною ознакою на підставі його прихильності до одного з двох кандидатів. Цей поділ відповідав (і, значною мірою, був наслідком) соціально-культурних відмінностей в орієнтаціях між громадянами різних регіонів і був найбільш актуальним суспільним поділом цього періоду⁴⁶.

Недосконалість конституційно визначених механізмів організації влади була об'єктивним підґрунтям конфліктів між Президентом і Прем'єр-міністром, Президентом і Парламентом, усередині Парламенту – з приводу створення коаліції тощо⁴⁷. Крім того, недоліки Конституції активно використовувалися зацікавленими суб'єктами в політичній боротьбі. Цей чинник зумовлював постійну напруженість у відносинах між політичними силами, перешкодив нормальному функціонуванню парламентських коаліцій.

Чинник наближення виборів 2010р. відбивався у значному рівні персоніфікації партійно-політичних процесів. Зосередженість лідерів провідних політичних сил, у т.ч. тих, які посідали державні посади, на власному президентському рейтингу, виявлялася у зростанні популізму відповідних політичних сил, зумовлювала їх ситуативну політичну поведінку. Цей чинник зумовлював також постійні організаційно-структурні зміни в середовищі “помаранчевих” політичних сил⁴⁸ і був головним, що зумовив їх поразку на президентських виборах 2010р. Дія цього чинника зумовила також значну активність у створенні партій - “лідерських” політичних проектів кандидатів у Президенти.

⁴⁵ Докладніше про перерозподіл повноважень у системі влади після прийняття змін до Конституції України див.: Конституційна реформа в Україні: перебіг, стан і перспективи. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2007р., №1, с.20-22.

⁴⁶ Докладніше див.: Якименко Ю., Литвиненко О. Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян в контексті виборчої кампанії – 2006. Стаття Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2006р., №1, с.2-18.

⁴⁷ Докладніше див.: Конституційна реформа в Україні: перебіг, стан і перспективи. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2007р., №1, с.23-28.

⁴⁸ Зокрема, зміни складу блоків на основі “Нашої України” та в БЮТ у 2006-2007рр., внутрішньопартійні процеси в НСНУ, перегрупування і зміни керівництва в парламентській фракції блоків “Наша Україна” та “Наша Україна – Народна самооборона”.

Відносини між Президентом і Парламентом протягом різних часових періодів цього етапу відрізнялися. До виборів 2006р. вони формувалися за схемою “сильний Президент – слабкий Парламент”. Після виборів 2006р. баланс повноважень змінився на користь Парламенту, в якому була створена (нелегітимним шляхом) опозиційна до Президента більшість. Період до дострокових виборів 2007р. характеризувався вкрай високим рівнем напруженості між Президентом, Парламентом (коаліцією) та Урядом.

Унаслідок виборів 2007р. у Парламенті була створена “політично споріднена” з Президентом більшість, однак, відносини Глави держави з її основною складовою – БЮТ та Прем’єр-міністром Ю.Тимошенко постійно були конфліктними, з періодичними загостреннями. При цьому, для послаблення опонента сторони вдавалися до тимчасової співпраці з головним противником – Партією регіонів.

Після перемоги В.Януковича на президентських виборах 2010р., формування пропрезидентської парламентської коаліції та нелегітимного відновлення чинності Конституції в редакції 1996р., Президент отримав вирішальний вплив на всі гілки влади, в т.ч. судову.

Уряди протягом цього періоду формувалися на підставі різних конституційних норм, партії брали в цих процесах активну участь. Посаду Прем’єр-міністра обіймали лідер БЮТ Ю.Тимошенко (двічі), лідер Партії регіонів В.Янукович, представник “Нашої України” Ю.Схануров.

Умови діяльності політичної опозиції протягом етапу були в цілому сприятливими. Виняток становлять його перший період (2005р.), коли низка політиків з опозиційного до Президента В.Ющенка табору зазнали переслідувань, а також період після президентських виборів 2010р., коли нова влада вдалася до аналогічних дій проти політичних опонентів.

Головним (і найбільш політизованим) суспільним поділом протягом четвертого періоду був соціокультурний поділ, відображений у двох комплексах уявлень громадян (на підставі їх мовних преференцій та належності до культурних традицій) і, відповідно, політичних симпатях⁴⁹.

Найбільш інтенсивними проблемними вимірами цього періоду були культурно-етнічний і зовнішньополітичний, що визначали розмежування між “помаранчевими” політичними силами та їх опонентами. На підставі зовнішньополітичного виміру провідні політичні сили умовно поділилися на дві групи: “прозахідні” (прихильники європейської та/або євроатлантичної інтеграції) та “проросійські” (прихильники економічної, політичної та соціокультурної інтеграції з Росією).

Актуальність проблемного виміру підтримки режиму знизилася, у т.ч. унаслідок конституційних змін і збільшення можливостей партій у формуванні законодавчої та виконавчої влади. Актуальність соціально-економічного виміру, який на початку етапу дійшов на другий план, знову почала зростати після розгортання світової фінансової кризи 2008-2009рр. і продовжила зростання протягом наступного етапу.

⁴⁹ Докладніше див.: Якименко Ю. Трансформація партійної системи України у 2004-2007рр. – Політичний менеджмент, 2008р., №2, с.96-97.

Етап характеризується вирішальним впливом ФПГ на діяльність партій (блоків). Вперше вплив ФПГ поширився на всі провідні партії і блоки, незалежно від їх ідеологічної орієнтації чи ставлення до влади⁵⁰. Головною причиною залежності було значне зростання витрат на виборчі кампанії і неможливість забезпечити їх за рахунок інших джерел. Позиція ФПГ значною мірою визначала політичну поведінку відповідних партій і блоків⁵¹. Тим самим ідеологічні розбіжності між партіями і блоками втрачали вагу у процесі формування та реалізації влади⁵². Крім того, електоральний характер партій (блоків) значною мірою зумовив залежність їх популярності від ЗМІ (насамперед, електронних), які також перебували під контролем ФПГ, що надало останнім додатковий важіль впливу на партії.

Нелегітимний вплив ФПГ та політична корупція стали безпосередніми складовими процесу формування виборчих списків партій (блоків) на виборах усіх рівнів, впливали на прийняття рішень Парламентом та іншими владними інститутами. Внаслідок згаданих обставин, ФПГ можуть вважатися домінуючим чинником впливу на партійну систему.

Вплив зовнішнього чинника протягом цього етапу можна визначити як високий. Він виявлявся у фінансовій підтримці з боку РФ (різними каналами) “про-російських” політичних партій та громадських організацій в Україні (насамперед, в АР Крим), у безпосередньому оприлюдненні вищими владними особами РФ їх політичних симпатій щодо українських політичних сил та окремих політиків, у діяльності російських “фахівців” з політтехнологій у передвиборних штабах вітчизняних політичних сил і кандидатів у Президенти.

До складу партійної системи України на цьому етапі можна віднести сім суб’єктів, з-поміж яких два – середні (ПР, БЮТ), інші – малі.

Партійна система України може бути охарактеризована як система поміркованого плюралізму. За кількісною ознакою вона виявляє тенденцію до еволюції від багатопартійної системи в напрямі системи “двох з половиною” партій чи “двоблокової системи”. Антисистемні партії або змінили свій характер (КПУ), або маргіналізувалися (ПСПУ). У партійній системі впродовж цього періоду створюється два полюси, представлені найбільшими політичними силами – Партією регіонів і БЮТ⁵³, ліві партії втратили свої позиції як окремого полюсу партійної системи.

Однак, наприкінці етапу, під час президентської виборчої кампанії 2010р., заявили про себе “нові” політичні сили, які “не вписувалися” у двополюсну схему⁵⁴.

⁵⁰ Насамперед – через високі тарифи на політичну рекламу на телебаченні.

⁵¹ Див.: Політична корупція в Україні: стан і шляхи протидії. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2009р., №7, с.8-19.

⁵² Зокрема, КПУ, всупереч публічно декларованим “антиолігархічним” принципам, двічі входила до коаліції з Партією регіонів, яку підтримує найбагатший бізнесмен України Р.Ахметов.

⁵³ Ідеологічна кваліфікація цих партій в термінах “ліві-праві” є проблематичною, обидві політичні сили можуть бути віднесені до центристських.

⁵⁴ Згадані вище “Сильна Україна”, “Фронт змін”, “Громадянська позиція”.

Четвертий етап за своїми підсумками може бути охарактеризований як етап стабілізації партійної системи, яка набула вигляду системи поміркованого плюралізму.

➤ Рух у напрямі системи з “партією-гегемоном”⁵⁵: 2010-2013рр. ◀

Відправною точкою етапу є другий тур виборів Президента України і перемога на них В.Януковича.

Процес створення нових політичних партій продовжувався: у період 2010-2011рр. їх було зареєстровано понад 25. Станом на листопад 2012р., в Україні було зареєстровано 200 політичних партій, проте більшість з них, як і раніше, існували лише формально.

Серед новостворених партій, які вели активну діяльність, практично всі були партіями “лідерського” характеру (зокрема, партії “Сильна Україна” С.Тігіпка, “Фронт змін” А.Яценюка, “УДАР” В.Кличка, “Громадянська позиція” А.Гриценка). Дещо пізніше утворилися “Самопоміч” (А.Садовий) та Радикальна партія О.Ляшка (О.Ляшко). Також протягом цього етапу створювалися окремі партії на основі громадських ініціатив (наприклад, “Демократичний альянс”).

На період 2010-2013рр. припадає дві виборчі кампанії: з виборів до органів місцевого самоврядування 2010р. та парламентські вибори 2012р.

ВИБОРИ ДО ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ 2010р.

Новим Законом України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” пропорційну систему виборів до низки місцевих рад замінено на змішану, із переліку суб’єктів виборчого процесу були вилучені виборчі блоки. Це було зроблено з метою забезпечення домінування провладних політичних сил в органах місцевого самоврядування. Самі вибори відбувалися в умовах масового застосування адміністративного ресурсу на користь Партії регіонів, тиску на опозицію та обмеження участі її представників у виборах, у т.ч. з використанням судових органів⁵⁶.

Результати виборів засвідчили, що владі вдалося досягти поставленої мети. Зокрема, на виборах до рад різного рівня, що проводилися за партійними списками, від Партії регіонів було обрано загалом 39,39% депутатів⁵⁷, а разом з її “політичними сателітами” (“Сильна Україна”, КПУ, “Народна партія”) – понад 55% депутатів. Для порівняння: провідна

⁵⁵ За визначенням Дж. Ла Паломбари та М.Вейнера, “система з “партією-гегемоном” являє собою квазі-авторитарну систему з домінуванням однієї партії”. Див.: Political parties and political development (edited by Joseph LaPalombara and Myron Weiner). – Princeton University Press, 1966.

⁵⁶ Див.: Місцеві вибори – 2010. Пульс країни (відп. редактори Когут А., Сідаш К.). – К., Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011р., 228с.; Заява Громадської мережі “Опора” щодо проведення місцевих виборів 31 жовтня 2010р. – Інтернет-сайт Громадської мережі “Опора”, 5 листопада 2010р., <http://oporaua.org/news/867-2010-11-04>.

⁵⁷ Місцеві вибори. – Офіційний сайт ЦВК, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2010/wp001>.

опозиційна сила – ВО “Батьківщина” за партійними списками провела 16,34% депутатів, інші опозиційні партії – ВО “Свобода”, “Наша Україна” – відповідно, 4,47% та 3,26%.

Вибори засвідчили досить помітну підтримку “нових” партій – “Фронту змін” та “Сильної України”, які провели за партійними списками, відповідно, 8,03% та 5,37% депутатів.

Активну участь у виборах в окремих регіонах взяли також позапарламентські “старі” політичні сили (ПСПУ, партія “Союз”, СПУ, НРУ, СДПУ(о) та ін.), а також “нові” політичні проекти (“Єдиний центр”, “УДАР”, “Громадянська позиція”, “Совість України” та ін.).

Партія регіонів посіла перші місця на виборах за партійними списками до 17 обласних рад та ВР АР Крим, у т.ч. в центральних та деяких західних областях, і провела найбільше число депутатів (з урахуванням мажоритарників) до 19 облрад та ВР АРК. В окремих обласних радах (Запорізька, Луганська, Донецька) частка депутатів від ПР становила від 76% до 93%.

На виборах до місцевих рад, насамперед, у Центрі та на Заході, успіх Партії регіонів значною мірою був зумовлений мобілізацією до своїх лав в якості кандидатів представників місцевих органів влади, керівників підприємств і установ різних форм власності, а також працівників бюджетної сфери (лікарів, педагогів, працівників культури). З іншого боку, передумовою успіху “партії влади” стала розпорошеність опозиційних сил, які виявилися нездатними до консолідації.

Загалом, Партія регіонів разом з КПУ і “Сильною Україною” домінувала на Сході та Півдні, разом мали значне представництво в Центрі і на Заході. “Батьківщина” і “Фронт змін” відносно більше були представлені на Заході і в Центрі, “Свобода” та “Єдиний центр” – на Заході.

ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ 2012р.

У грудні 2011р. набув чинності новий Закон України “Про вибори народних депутатів України”. Його основними нововведеннями стали повернення до змішаної виборчої системи, підвищення виборчого бар’єра до 5%, заборона участі у виборах виборчих блоків, а також відновлення інституту самовисування. За оцінками експертів, ці та інші нововведення зменшували роль партій у формуванні Парламенту, а також мали на меті забезпечити провладним політичним силам і кандидатам більш сприятливі умови для перемоги на виборах⁵⁸.

У виборах до Верховної Ради України, що відбулися 28 жовтня 2012р., за партійними списками взяли участь 21 політична партія. Фактично, їх кількість була більшою, оскільки через заборону створення виборчих блоків представники деяких партій балотувалися за списками інших сил як позапартійні (зокрема, представники “Фронту змін”, НРУ, ПРП, “Громадянської позиції”, “За Україну!”, “Народної самооборони” балотувалися за списком партії ВО “Батьківщина”, представники “Народної партії” – за списком Партії регіонів). Загалом у якості суб’єктів виборчого процесу виступили 87 партій.

Вибори відбувалися в умовах масованого використання владою адміністративного ресурсу та позначилися фальсифікаціями результатів, передусім – в одномандатних округах.

Виборчий бар’єр подолали п’ять партій – Партія регіонів (30% голосів), ВО “Батьківщина” (25,54%), політична партія “УДАР” (13,96%), КПУ (13,18%) та ВО “Свобода” (10,44%).

⁵⁸ Парламент і парламентські вибори в Україні 2012р.: політична ситуація, суспільні настрої і очікування. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2012р., №7-8, с.19-27.

Виборча кампанія 2012р. дещо змінила розстановку сил у партійній системі України. Партія регіонів та ВО “Батьківщина” зберегли свої позиції “полюсів” партійної системи. Підвищила свій електоральний результат КПУ, що відбулося, насамперед, за рахунок розчарованих прихильників Партії регіонів.

Повністю втратили чи значно послабили свої позиції низка політичних партій, утворених ще на початку або в середині 1990-х років. Так, фактично зійшли з політичної арени СПУ, СелПУ, СДПУ(О), УРП, КУН, УНП. Значно послабили свої позиції, фактично втративши суб’єктність, НРУ, ПРП, Народна партія. Це саме стосується і деяких партій, утворених унаслідок Помаранчевої революції, передусім “Нашої України”.

Партії, що претендували на роль “нових” сил вписалися у біполярну схему протистояння “влада – опозиція”: “Сильна Україна” прийняла рішення про злиття з Партією регіонів; “Фронт змін” увійшов до складу Об’єднаної опозиції “Батьківщина”; “УДАР” приєднався до опозиційного об’єднання вже у Верховній Раді.

За підсумками виборів територіальний розподіл прихильників провідних політичних сил переважно зберігся. Як і на попередніх парламентських виборах, він мав у своїй основі відмінності соціокультурних орієнтацій жителів різних регіонів України. Зокрема, Партія регіонів та КПУ отримали першість на Сході та Півдні України, ВО “Батьківщина” – в Центрі і на Заході, ВО “Свобода” – на Заході.

Попри певні очікування, у виборчій кампанії 2012р. не з’явилася політична сила, яка могла б претендувати на рівномірну підтримку виборців у всіх регіонах України, стала б загальнонаціональною партією. Такі надії пов’язувалися з “новими” політичними силами, зокрема, партіями “Фронт змін” та “УДАР”. Проте, біполярний характер кампанії не залишив місця для “третьох сил”, вимагаючи від партій визначення у координатах “влада-опозиція”.

Протягом цього етапу відбулися значні зміни в нормативно-правовій базі, що визначає засади участі партій у політичній системі. Рішенням Конституційного Суду України від 30 вересня 2010р., прийнятим під тиском В.Януковича, була відновлена чинність Конституції в редакції 1996р. Це рішення суттєво зменшило роль партій у процесі вироблення та реалізації політики держави, зокрема, через позбавлення коаліції депутатських фракцій права формування персонального складу Кабінету Міністрів та програмування його діяльності через коаліційну угоду⁵⁹.

Відбулися суттєві зміни виборчого законодавства – як для місцевих, так і для парламентських виборів. Як засвідчили результати обох кампаній, зміни сприяли покращанню результатів на виборах провладних партій та кандидатів.

Були внесені окремі зміни до Закону “Про політичні партії”, зокрема, спрямовані на забезпечення гендерної рівності, та можливості “зупинення” членства в партії її членом. Опосередковано вплинули на діяльність партій зміни до

⁵⁹ Докладніше див.: Парламент і парламентські вибори в Україні 2012р.: політична ситуація, суспільні настрої і очікування..., с.3-7.

законодавства про об'єднання громадян. Унаслідок втрати чинності Законом “Про об'єднання громадян”, деякі норми якого стосувалися і політичних партій, у законодавчому регулюванні останніх виникли певні прогалини⁶⁰.

Правові умови діяльності опозиції та можливості для рівної політичної конкуренції партій значно погіршилися. Під приводом відновлення чинності Конституції в редакції 1996р. парламентська опозиція була позбавлена законодавчих гарантій своїх прав і повноважень у Верховній Раді – з тексту Закону про Регламент Верховної Ради України були вилучені розділи, положення, що стосувалися як коаліції депутатських фракцій, так і опозиції⁶¹.

Упродовж етапу відбувалась еволюція політичного режиму в напрямі посилення авторитарних тенденцій. Підґрунтя для цього було створено згаданим вище рішенням КСУ про відновлення дії Конституції в редакції 1996р.

У 2010-2011рр. були порушені кримінальні справи проти лідерів опозиційних сил – БЮТ Ю.Тимошенко та партії “Народна самооборона” Ю.Луценка, внаслідок чого обох було ув'язнено. Завдяки тривалим переговорам з уповноваженими представниками ЄС Ю.Луценка було звільнено по амністії, проте, влада наполегливо ухилялася від вирішення питання звільнення з ув'язнення Ю.Тимошенко, лідера найбільшої на той час опозиційної партії ВО “Батьківщина”.

У країні значно погіршилася ситуація із забезпеченням громадянських прав і свобод⁶². Зокрема, відбувалася поступова монополізація інформаційного простору (передусім, телеканалів) представниками президентського оточення, зростав тиск на журналістів (у т.ч. фізичний). Було обмежено доступ опозиції до державного телебачення та найбільш популярних телеканалів

Постійно обмежувалися права громадян на мирні зібрання, для чого використовувалися судові, правоохоронні органи, а також організовані та патроновані владою напівкримінальні і кримінальні структури. Влада вдалася до використання судових і правоохоронних органів для тиску на опозиційні політичні сили, громадські організації, протестні рухи, окремих політиків і громадських діячів.

У процесі виборів 2012р. відбувалося цілеспрямоване формування владою сприятливої для провладних сил і кандидатів правової бази, масоване застосування адміністративного ресурсу, підкуп виборців, прямі фальсифікації результатів, у т.ч. за участю судів і правоохоронних органів⁶³.

Авторитарні тенденції отримали подальшого розвитку у 2013р. Усі зусилля системи влади були спрямовані на її максимальну централізацію, на отримання повного контролю над судовою гілкою, місцевими органами влади та зосередження владних повноважень у руках Президента.

⁶⁰ Докладніше див.: Політичні партії України: погляд фахівців. – Національна безпека і оборона, 2015р., №6-7, с.76.

⁶¹ Закон України “Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України” від 8 жовтня 2010р.

⁶² Парламент і парламентські вибори в Україні 2012р.: політична ситуація, суспільні настрої і очікування..., с.32-43.

⁶³ Україна-2013: між виборами і перед вибором (аналітичні оцінки). – Центр Разумкова, 2013р., с.3-4.

Зокрема, в жовтні 2013р. Верховна Рада попередньо схвалила президентський проект змін до Конституції, які посилювали залежність судової влади від Президента⁶⁴. Прийнятий Закон “Про всеукраїнський референдум” (від 6 листопада 2012р.) мав сприяти реалізації цих та інших конституційних ініціатив влади. До законодавства були внесені зміни (жовтень 2013р.), які могли завадити участі в чергових президентських виборах 2015р. найбільш рейтингового на той час кандидата від опозиції – В.Кличка⁶⁵. Було значно збільшено фінансування силових структур (крім армії), на керівні посади в них масово призначалися представники донецького регіону⁶⁶.

Фінальною стадією у цьому процесі стало прийняття урядом М.Азарова рішення про призупинення процесу європейської інтеграції та жорстокий силовий розгін мирної акції протесту на майдані Незалежності в Києві, що стало початком масового протистояння громадян режиму Януковича, відомого як Революція Гідності.

Протягом етапу відбулися помітні зміни основних суспільних поділів і проблемних вимірів, що впливають на партійну систему. Найбільш помітною тенденцією 2010-2011рр. стало зниження актуальності соціокультурного поділу.

Для виборців Сходу та Півдня головними чинниками такого зниження стали обрання главою держави В.Януковича і здобутий реванш за його поразку на виборах 2004р. (яка багатьма жителями цих регіонів вважалася наслідком західного втручання у виборчий процес), зміна “неприйнятної” політики В.Ющенко в зовнішньополітичній (прозахідна орієнтація) та гуманітарній (посилення її українокультурної спрямованості) сферах, відмова від вступу до НАТО і законодавче закріплення “політики позаблоковості”⁶⁷, надія на стрімке покращання відносин з Росією.

Серед жителів Центру та Заходу відмова від курсу на вступ до НАТО і закріплення позаблокового статусу не викликали значного несприйняття. Водночас, вирішення більш “чутливого” питання про законодавче “підвищення” статусу російської мови⁶⁸ новою владою було тимчасово пригальмоване, а посилення російського вектора в зовнішній політиці було компенсоване деклараціями влади про пріоритетність курсу на євроінтеграцію та активізацією переговорного процесу навколо підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Водночас, зростала актуальність соціально-економічного суспільного поділу. Жителі всіх регіонів відчули на собі наслідки непопулярних дій нової влади в соціально-економічній сфері: значне підвищення комунальних тарифів, зростання

⁶⁴ Докладніше див.: Судова реформа в Україні: поточні підсумки, перспективи і ризики конституційного етапу. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2013р., №2-3, с.2-61.

⁶⁵ Див.: Рада підтримала законопроект, який може перешкодити Кличку балотуватися у президенти. – Дзеркало тижня, 24 жовтня 2013р., http://dt.ua/POLITICS/rada-pidtrimala-zakonoprojekt-yakiy-mozhe-pereshkoditi-klichku-balotuvatisya-u-prezidenti-130622_.html.

⁶⁶ Див.: Україна-2014: нові перспективи і нові загрози (аналітичні оцінки). – Центр Разумкова, 2014р., с.3-4, 8.

⁶⁷ Відповідні зміни були внесені до Закону “Про основи внутрішньої і зовнішньої політики” 1 липня 2010р.

⁶⁸ Однією з передвиборних обіцянок В.Януковича на президентських виборах 2010р. було надання російській мові статусу другої державної. Див.: Передвиборна програма кандидата на пост президента України Януковича В.Ф. “Україна для людей”. – Сайт Центральної виборчої комісії, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>.

цін, зниження рівня добробуту. Підставами для невдоволення владою в період 2010-2011рр. стали також непопулярна пенсійна реформа, невиконання перед-виборних обіцянок, перекладання “тягаря реформ” на більшість населення з одночасним продовженням збагачення “олігархів”, тотальна корупція владних структур, показове багатство представників влади.

Усе це призвело до різкого падіння популярності Партії регіонів та інших партій - членів парламентської більшості, тоді як рейтинги опозиційних партій почали зростати.

Довідково. Протягом 2011р. частка громадян, які мали намір голосувати за Партію регіонів на майбутніх парламентських виборах, знизилася з 20,5% у лютому до 13,5% у грудні, за партію “Сильна Україна” – відповідно, з 5,6% до 3,6%. При цьому, падіння рейтингу спостерігалося в усіх регіонах, у т.ч. на Сході та Півдні України, жителі яких за своїми соціокультурними орієнтаціями були мотивовані голосувати саме за провладні партії.

Водночас, за відповідний період зросли рівні підтримки основних опозиційних сил: “Батьківщини” – з 12,5% до 15,8%, “Фронту змін” – з 7,5% до 9,6%. Рейтинг КПУ зріс з 3,2% до 5,3%⁶⁹.

Свідченням зростання актуальності соціокультурного поділу став початок відновлення позицій лівими силами. Попри входження до складу провладної більшості у Верховній Раді V і VI-го скликань, комуністи все ж сприймалися частиною виборців як представники інтересів малозабезпечених, “постраждалих” від дій влади соціальних груп. Активізувалися лівоцентристські партії (соціалісти та соціал-демократи), намагаючись відновити свої позиції⁷⁰. Партії всіляко намагалися очолити або використати у своїх інтересах акції протесту проти дій влади різних соціальних груп – підприємців, “афганців”, “чорнобильців” (їх кількість протягом 2010-2011рр. значно зросла), “партизувати” громадські ініціативи, чи навіть самим “ініціювати” їх.

У суспільстві почало посилюватися відчуття, що основна лінія поділу в українському соціумі проходить не між однаково бідними жителями різних регіонів, які говорять різними (українською або російською) мовами, а між більшістю незаможних громадян, найманих працівників чи дрібних підприємців та олігархічною, корумпованою владою. При цьому, власні інтереси більшість пов’язувала саме з опозиційними партіями.

Підтвердженням цього є узагальнений образ політики провладних і опозиційних політичних сил, який склався у громадській думці протягом 2010-2011рр.⁷¹

Провладним політичним силам громадяни приписували: в соціально-економічній політиці – державне сприяння великому національному бізнесу, посилення прав роботодавців, порівняно з найманими працівниками, підвищення податків для всіх громадян, підвищення комунальних цін і тарифів, підвищення пенсійного віку.

Опозиційні сили скоріше асоціювалися із захистом громадян з низькими доходами, прав найманих працівників, сприянням розвитку малого та середнього бізнесу, стримуванням зростання цін і тарифів за рахунок підвищення оподаткування великого бізнесу, “олігархів”.

⁶⁹ Докладно див.: Результати соціологічних досліджень у рубриці “Соціологічні опитування”. – Сайт Центру Разумкова, <http://old.razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php>.

⁷⁰ Протягом 2011р. відбувалися переговори щодо об’єднання лівоцентристів партій навколо двох “центрів тяжіння”, якими виступали СПУ та партія “Справедливість”. При цьому, в них брала участь і колись провладна СДПУ(о).

⁷¹ Див.: Опозиція в Україні: стан, умови діяльності, відносини з владою. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2011р., №7-8, с.13-19.

З огляду на наближення виборів перед владою формувалася небажана перспектива поєднання чинника соціального невдоволення з симпатіями до опозиційних партій, що могли б призвести до виходу у виборчому протистоянні на перший план соціально-економічного поділу. За таких умов кампанія відбувалася б за схемою “влада багатих” проти “опозиції бідних”, за якою опозиція гарантовано отримала б більшість у майбутньому складі Парламенту.

Для запобігання цьому сценарію влада вдалася до превентивних заходів різного характеру: від згаданих вище репресій проти опозиційних сил та змін виборчого законодавства – до цілеспрямованих заходів, які мали на меті посилення сегментації електорату, зниження у структурі мотивацій виборців (передусім, на Сході та Півдні) соціально-економічного чинника (що й зумовило падіння підтримки Партії регіонів), й різке підвищення ролі соціокультурного чинника.

СКЛАДОВІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ ПАРТІЇ РЕГІОНІВ ЗІ ЗМЕНШЕННЯ АКТУАЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОДІЛУ

Кампанія навколо “ЄВРО-2012”, яка мала зняти суспільну напруженість, посилити почуття єдності суспільства, відволікти увагу від соціально-економічних проблем, продемонструвати дієздатність влади.

“Соціальні ініціативи” Президента В.Януковича – новий набір соціальних обіцянок, зокрема, іпотечне кредитування житлового будівництва під 2-3% на 10-15 років, підвищення пенсій різним категоріям громадян та збільшення розмірів соціальних виплат, на виконання яких, навіть за оцінками представників оточення В.Януковича, було необхідно 8 млрд. грн. додаткових коштів⁷².

Адресне спрямування бюджетних коштів у базові регіони та одномандатні виборчі округи, з метою забезпечення перемоги кандидата від влади.

Медіа-кампанія з дискредитації опозиції, через покладання на неї відповідальності за поточну ситуацію у країні (теми “попередників”, “руїни”, цін на газ тощо).

Кампанія навколо прийняття Закону “Про засади державної мовної політики”, який передбачав можливість надання російській мові статусу регіональної, що й було зроблено низкою місцевих рад різного рівня. Прийняття Закону викликало значний суспільний резонанс і акції протесту україномовної спільноти. Водночас, ці дії були схвально сприйняті жителями Сходу та Півдня, російськомовним населенням інших регіонів.

Внесення владою у публічний простір протиставлення “фашисти-антифашисти”, де опозиція (національно-демократичні, проєвропейські сили) ототожнювалися з “фашистами”, а провладні, проросійські сили – з “антифашистами”⁷³.

У такий спосіб Партія регіонів змогла наростити власний рейтинг і значною мірою обмежити можливості просування не лівих опозиційних партій на Схід і Південь України. Зокрема, в жовтні 2012р. покращення свого ставлення до

⁷² Див.: На соціальні ініціативи Президента до кінця року потрібно 8 млрд грн. – Інформаційне агентство RBC.ua, 7 березня 2012р., <https://daily.rbc.ua>.

⁷³ Див.: У Києві під егідою Партії регіонів пройшов Всеукраїнський антифашистський марш “В Європу – без фашистів! – Інтернет-сайт Партії регіонів, <http://partyofregions.ua/ua/news/event/5197a8fec4ca42047c00038b>.

В.Януковича та Партії регіонів унаслідок прийняття і підписання мовного закону відзначили 22% респондентів, при цьому таких виборців на Півдні України було 43%, а на Сході – 38%⁷⁴.

ПР також вдалося перевести виборчу кампанію у зручний для себе формат, який характеризується збігом ліній розмежувань між партіями на підставі соціокультурного поділу та їх ставлення до влади: умовно Захід і Центр – електорат опозиції, Схід і Південь – електорат “партії влади”. Як і в попередніх кампаніях, це стало наслідком свідомого використання владою найбільш “зручного” соціокультурного поділу як основи електоральної стратегії, що спостерігалось, починаючи з 2002р.

Серед проблемних вимірів протягом етапу на перший план знову вийшов вимір підтримки режиму. На початку етапу він мав тенденцію до накладення на соціально-економічний. Під час виборчої кампанії і після неї на перший план вийшли культурно-етнічний і зовнішньополітичний виміри.

Вплив ФПГ на партійну систему залишався значним, хоча його характер дещо змінився. Тиск влади на опозиційні сили зробив їх значно менш привабливим об’єктом для політичних інвестицій і зумовив відхід більшої частини груп від підтримки опозиції (насамперед, БЮТ). І навпаки, зросла конкуренція за можливість бути представленими у депутатському корпусі ПР. Водночас, деякі ФПГ, у т.ч. ті, які асоціюються з владою, намагалися провести своїх кандидатів і за списками партій, що увійшли до складу опозиції.

Зовнішній вплив на партійну систему протягом усього періоду також був високим, це пов’язано, передусім, з перспективою укладення між Україною та ЄС Угоди про політичну асоціацію та економічну інтеграцію. Враховуючи внутрішньополітичний контекст, європейські інституції розглядали вибори в Україні як надзвичайно важливий тест на демократію та дотримання європейських цінностей.

Представлені в Європейському парламенті партії-партнери вітчизняних партій постійно надавали публічні оцінки політичних процесів в Україні. Зокрема, головною темою заяв керівництва Європейської народної партії (політичного партнера ВО “Батьківщина”), були проблеми демократії в Україні та звільнення ув’язнених опозиційних лідерів. Позиція європейських партій впливала на зовнішню політику ЄС щодо України, а також була одним зі складників інформаційного протистояння влади та опозиції. Позиція США була солідарною з позицією європейських країн.

Керівництво РФ після нетривалого періоду поліпшення відносин у 2010р. займало досить стриману позицію щодо ситуації в Україні, уникаючи підтримки влади чи певних політичних партій (попри партнерські відносини Партії регіонів з партією “Єдина Росія”). Проте, мірою наближення до моменту підписання Угоди про асоціацію з ЄС, вплив з боку Росії набув характеру політичного та економічного тиску з елементами “торгівельних війн” і політичного шантажу, а також з використанням власної агентури впливу на території України⁷⁵.

⁷⁴ Див. дані соціологічного дослідження Центру Разумкова. Дослідження проведене в усіх регіонах України 7-14 жовтня 2012р. Опитано 2 006 респондентів віком від 18 років. – Сайт Центру Разумкова.

⁷⁵ Див.: Європейська інтеграція України: внутрішні чинники та зовнішні впливи. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2013р., №4-5, с.2-54.

У партійній системі існувало два полюси – ПР і БЮТ, хоча, внаслідок поразки Ю.Тимошенка у виборчій кампанії 2010р. та її ув'язнення, вага одного з них (БЮТ) знизилася. Блок “Наша Україна – Народна самооборона” припинив існування як окремий суб’єкт партійної системи.

На початку етапу на роль самостійного полюсу могли претендувати “нові” (партії “Сильна Україна” С. Тігіпка, “Фронт змін” А. Яценюка, “УДАР” В.Кличка), які досягли успіху на місцевих виборах і набули рівня підтримки, достатнього для подолання виборчого бар’єра на парламентських виборах. Проте, в подальшому ці очікування не справдилися.

Протягом 2011р. децю посилювалися позиції ВО “Свобода”, почала поступово відновлювати електоральну підтримку КПУ.

За підсумками виборів 2012р. до складу партійної системи України можна було віднести шість партій: ПР, ВО “Батьківщина”, “Фронт змін”, “УДАР”, КПУ та ВО “Свобода”. У системі залишалися середні та малі партії.

Протягом 2010-2012рр. партійна система зберігала ознаки системи поміркованого плюралізму з тенденцією до поляризації, внаслідок збільшення ідеологічної дистанції між крайніми партіями (ними за результатами виборів стали КПУ та ВО “Свобода”)⁷⁶.

Однак, максимальна концентрація влади у, фактично, однієї політичної сили – Партії регіонів (представники якої обіймали всі найвищі посади в країні), встановлення контролю “партії влади” над судовою гілкою та правоохоронною системою, використання “державної машини” та кримінальних структур для тиску на політичну опозицію, громадянське суспільство та невдоволених владою пересічних громадян (включно з фізичним тиском) **засвідчили наявність чітко вираженої тенденції до еволюції партійної системи в напрямі системи з “партією-гегемоном”**.

➤ Трансформація партійної системи: від 2014р. ◀

Етап бере свій відлік від січня 2014р. – активізації та радикалізації Майдану, і триває до цього часу.

Процеси в політичних партіях. Період 2014-2016рр. характеризується надзвичайно інтенсивними змінами в партійному середовищі, зумовленими допомогою Революції Гідності, оновленням влади на центральному та місцевому рівнях, російською агресією проти України та її наслідками, початком євроінтеграційних реформ і соціально-економічної кризи.

Найбільш значущими змінами, що відбулися на початку цього періоду, стало, з одного боку, усунення від влади та фактичне припинення діяльності Партії регіонів, а також її політичних сателітів (КПУ та ін.), а з іншого – створення політичними лідерами Майдану нових партій на базі вже існуючих партій або їх частин (БПП-“Солідарність”, “Народний фронт”), які легітимізували свій владний статус у результаті виборів.

⁷⁶ За типологією Дж.Сарторі.

Самоорганізація суспільства для опору російській агресії та протидії сепаратизму дала поштовх утворенню партій патріотичного спрямування. Вони виникали на основі громадських формувань учасників Майдану (“Правий сектор”), учасників АТО у складі добровольчих батальйонів (зокрема, партія “Національний корпус”, створена на основі Цивільного корпусу “Азов”), внаслідок поділів уже створених структур (“Національний рух “Державницька ініціатива Яроша” (ДІЯ)). Деякі з цих партій створювалися у традиційний спосіб “згори”, за підтримки ФПГ, як, наприклад, партія “УКРОП”. Спостерігалися спроби створення таких партій навколо “харизматичних особистостей”, як, наприклад, звільненої з російського полону українського військово-службовця Н.Савченка⁷⁷.

Початок процесу децентралізації і чинник місцевих виборів 2015р. зумовили активне створення нових партій регіонального та локального характеру (наприклад, партія “Херсонці”, партія “Вінницька європейська стратегія”), а також партій, що претендують на представництво інтересів національних меншин (Циганська партія України, Грузинська партія України та ін.)⁷⁸.

Активізація громадянського суспільства, передусім, у прагненні контролю над діями влади та боротьбі з корупцією, стимулювала створення низки партій відповідного спрямування (наприклад, “Воля народу”, “Сила людей”, “Громадянський контроль”). Тривали спроби створення об’єднаної партії антикорупційного спрямування, до якої б увійшли грузинські реформатори, які набули українського громадянства, на чолі з экс-президентом Грузії М.Саакашвілі, та українські антикорупційні активісти (С.Лещенко, С.Залішук та ін.)⁷⁹.

Припинення діяльності деяких політичних партій (у т.ч. КПУ) на підставі законів про декомунізацію⁸⁰ та різке падіння рівня підтримки “старих” лівих партій (СПУ, ПСПУ) вивільнило ліву нішу політичного спектра. Відчуття запиту на ліві ідеї у “європейській інтерпретації” в умовах зниження рівня життя більшості громадян стало поштовхом для створення таких партій, як, зокрема, “Соціалісти”, “Соціал-демократична партія” (до цього – Партія простих людей С.Капліна).

На основі структур колишньої Партії регіонів (яка офіційно не припинила своє існування) виникла партія “Опозиційний блок”. На колишній електорат

⁷⁷ ЗМІ повідомляли про проведення у квітні 2017р. установчого з’їзду партії “Громадсько-політична платформа Надії Савченко”. Див. Савченко провела з’їзд власної партії – ЗМІ. – Українська правда, 13 квітня 2017р.

⁷⁸ Докладніше див.: Янішевський С. Локальні політичні проекти: чинники виникнення та перспективи політичної діяльності (за підсумками місцевих виборів-2015). Аналітична записка. – Сайт Національного інституту стратегічних досліджень, <http://www.niss.gov.ua/catalogue/8>.

⁷⁹ Див.: “Рух нових сил” Саакашвілі стане партією і може об’єднатися з “Самопоміччю”. – Українська правда, 26 листопада 2016р.

⁸⁰ Закони України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, “Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років”, “Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років”, “Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у ХХ столітті”.

“Регіонів” претендують також новостворені партії “Наш край”, “За життя”, реанімована партія “Відродження”. Відновила свою активність з новим керівництвом Аграрна партія України.

Про наміри створити партію “на принципах консерватизму” заявляв екс-глава Донецької ОДА, відомий бізнесмен С.Тарута⁸¹.

Загалом, процес реєстрації нових партій був дуже активним. Зокрема, у 2014р. їх було зареєстровано 38, у 2015р. – 79 (що є абсолютним рекордом за весь період незалежності України), у 2016р. – 42. Станом на 18 січня 2017р., в Україні було зареєстровано 352 політичні партії⁸². Водночас, переважна більшість зареєстрованих у цей період партій не ведуть активної політичної діяльності, і створювалися, очевидно, для подальшого “комерційного використання”⁸³.

Більшість активних політичних партій створювалися переважно “згори”, проте були й приклади їх створення “знизу”. Деякі з новостворених партій мали відверто технологічне призначення і були задіяні для виконання певних функцій у політичних кампаніях⁸⁴.

Партії в акціях протесту та виборчих кампаніях. На останній етап розвитку партійної системи припадають масові акції протесту проти відмови режиму В.Януковича від євроінтеграції України – Революція Гідності, та три загальнонаціональні виборчі кампанії – президентська та парламентська 2014р., кампанія з місцевих виборів 2015р.

ПАРТІЇ У РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

Провідні політичні сили взяли активну участь у подіях кінця 2013р. - початку 2014р., зайнявши стосовно Майдану діаметрально протилежні позиції. У кінцевому підсумку, це визначило їх нинішнє місце в партійній системі.

Опозиційні парламентські партії (ВО “Батьківщина”, “УДАР”, ВО “Свобода”) від самого початку активно підтримали акції протесту, попри те, що на початковому етапі громадськими активістами та деякими партійними лідерами висувалася вимога “позапартійності” акцій. Проте, після жорстокого побиття учасників мирної акції на Майдані Незалежності в Києві в ніч з 29 на 30 листопада 2013р. парламентська опозиція перебрала на себе головну роль в організації і координації протестного руху.

Помітну роль в акціях протесту відіграли позапарламентські політичні партії, створені до Майдану, зокрема, партія “Громадянська позиція” (А.Гриценко), Радикальна партія О.Ляшка (О.Ляшко), партія “Демократичний альянс” (В.Гацько), партія “Об’єднання “Самопоміч” (А.Садовий). У ході акцій протесту відбулася кристалізація нової політичної партії “Правий сектор” на базі формальних і неформальних рухів – учасників Майдану.

⁸¹ Див.: Тарута заявив про створення нової партії. – Українська правда, 9 квітня 2017р.

⁸² Див. Сайт Департаменту державної реєстрації Міністерства юстиції України. – http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiji.

⁸³ В Україні діє “тіньовий ринок” політичних партій, реєстраційні документи яких можна купити за оголошеннями. Див. наприклад оголошення на форумі сайту “Liga-net”: <http://forum.liga.net/Messages.asp?did=140109>.

⁸⁴ Зокрема, партії “Народний контроль” і Партія простих людей С.Капліна – у кампанії проти Уряду А.Яценюка у 2015-2016рр.

Партії, які належали до владної коаліції у Верховній Раді VII скликання – Партія регіонів та КПУ, на офіційному рівні підтримували дії тодішнього Президента В.Януковича та Уряду. Партія регіонів брала активну участь в організації “Антимайдану” – організованих акцій протидії Майдану, до яких залучалися, у т.ч. кримінальні елементи⁸⁵. Кульмінацією парламентської діяльності фракцій ПР та КПУ в період Майдану стало прийняття 16 січня 2014р. “законів про диктатуру”⁸⁶. Набуття чинності законами спровокувало нову хвилю силового протистояння між владою і протестувальниками, під час якого з’явилися перші людські жертви. Таким чином, Партія регіонів і КПУ, по суті, виступили каталізатором протистояння.

Перемога акцій протесту, що охопили більшість території країни, втеча В.Януковича та зміна влади, що відбулася наприкінці лютого 2014р., ознаменували кінець домінування Партії регіонів. Події Майдану, перемога Революції Гідності, початок російської агресії у Криму та конфлікту на Сході України спричинили значні зміни в підтримці політичних партій громадянами.

Зокрема, рейтинг Партії регіонів протягом грудня 2013р. - травня 2014р. знизився з 26% до 3%. Несподівано на перші позиції за підтримкою вийшла партія “Солідарність” на чолі з П.Порошенком⁸⁷, рейтинг якої зріс від 1,8% у жовтні 2013р. до 22% у травні 2014р.

За період Майдану суттєво знизилися рівні підтримки партій “Батьківщина” і “УДАР”, зріс рейтинг Радикальної партії О.Ляшка. Останнє перед президентськими виборами 2014р. опитування Центру Разумкова зафіксувало такі результати: “Солідарність” – 22%; “Батьківщина” – 10%; “УДАР” – 7%; КПУ – 5%; Радикальна партія – 5%; “Сильна Україна” – 4%; “Свобода” – 3%; Партія регіонів – 3%⁸⁸.

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ 25 ТРАВНЯ 2014р.

Президентські вибори 2014р. були позачерговими, виборча кампанія проводилася у скорочений до трьох місяців термін⁸⁹.

Передвиборча ситуація в Україні вирізнялася низкою особливостей. *По-перше*, в суспільстві накопичився значний потенціал недовіри до лідерів парламентських партій, які особисто були на Майдані та брали участь у переговорах з В.Януковичем (зокрема, О.Турчинов, А.Яценюк, В.Кличко, О.Тягнибок). Натомість, під час акцій протесту суттєво зріс президентський рейтинг П.Порошенка. Його рейтинг (21%), станом на березень 2014р., майже вдвічі

⁸⁵ Див.: Партія регіонів проводить мобілізацію антимайдана. – ZN,UA, 12 грудня 2013р. https://zn.ua/POLITICS/partiya-regionov-provodit-mobilizaciyu-antimaydana-134878_.html.

⁸⁶ Йдеться про п’ять законодавчих актів, спрямованих на обмеження прав і свобод громадян на участь в акціях протесту, криміналізації протестної і опозиційної діяльності, посилення контролю і уможливлення репресій проти організації громадянського суспільства, прийнятих з грубими порушеннями Регламенту Верховної Ради. Докладніше див.: “Більше п’яти без відома міліції не їздити” – Рада обмежила права протестувальників. – Українська правда, 16 січня 2014р., <http://www.pravda.com.ua/news/2014/01/16/7009721>.

⁸⁷ Партію під назвою “Солідарність”, попри її переважно формальне існування, почали згадувати в опитуваннях з огляду на активну діяльність П.Порошенка як потенційного кандидата у Президенти, з яким асоціювалася ця структура.

⁸⁸ Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова 14-18 травня 2014р. в усіх регіонах України, за винятком АР Крим. Опитано 2 011 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

⁸⁹ Див.: Постанова ВРУ “Про самоусунення Президента України від виконання конституційних повноважень та призначення позачергових виборів Президента України” №757 від 22 лютого 2014р.

перевищував рейтинг В.Кличка та Ю.Тимошенка (відповідно, 12% і 11%)⁹⁰. Під впливом цієї обставини попередній фаворит виборчих перегонів, лідер партії “УДАР” В.Кличко відмовився балотуватися на пост Президента на користь П.Порошенка.

По-друге, опозиційні до нової влади політичні сили не змогли виставити єдиного кандидата. З середовища Партії регіонів вийшло п'ять кандидатів, а сама партія у процесі визначення свого кандидата розкололася. На фоні загального падіння підтримки ПР через її ототожнення з режимом В.Януковича, її кандидати не могли претендувати на успіх.

ЦВК зареєструвала 23 кандидати на пост Президента, серед яких більшість становили лідери політичних партій (зокрема, “Громадянська позиція”, Партії регіонів, УНП, НРУ, РПЛ, КПУ, ВО “Батьківщина”, ВО “Свобода”, “Правий сектор”). До дня голосування дійшли 21 кандидат, з яких три (в т.ч. лідер комуністів П.Симоненко) заявили про відмову від балотування.

Виборча кампанія проводилася в умовах окупації Криму Росією, збройних заворушень в областях Сходу та Півдня України, проголошення на території окремих районів Донецької і Луганської областей за підтримки російських військ т.зв. “народних республік” та розгортання українською владою Антитерористичної операції на відповідних територіях.

Вибори пройшли в один тур, де їх переможець П.Порошенко (самовисуванець) отримав майже 55% голосів. Наступні місця посіли лідери “проєвропейських” партій – Ю.Тимошенко (ВО “Батьківщина” (12,81%)), О.Ляшко (Радикальна партія (8,32%)), А.Гриценко (“Громадянська позиція” (5,48%)). За представників колишньої влади проголосували: 5,23% – за С.Тігіпко, 3,03% – за висуванця ПР М.Добкіна, 1,5% – за лідера КПУ П.Симоненка. Представники “Свободи” О.Тягнибок і “Правого сектору” Д.Ярош набрали, відповідно, 1,16% та 0,7% голосів.

Результат виборів значною мірою був зумовлений прагненням суспільства до якнайшвидшої стабілізації влади. У суспільстві була поширена думка про те, що Росія всіляко перешкоджатиме обранню легітимного українського Президента, і поки він не обраний – загроза збройного вторгнення залишатиметься високою. Відіграв свою роль і заклик команди П.Порошенка до суспільства визначити переможця уже в першому турі заради економії часу та ресурсів.

Таким чином, президентські вибори 2014р. зафіксували нову розстановку політичних сил у країні. Зокрема, орієнтація на європейську інтеграцію стала “мейнстрімом” партійно-політичного середовища: всі кандидати, які посіли найвищі позиції за результатами виборів, представляли проєвропейську частину політичного спектра. Не отримали істотного результату кандидати від праворадикальних сил. Втратила підтримку колишня “партія влади”: жоден з кандидатів, пов'язаних з попереднім режимом, не мав шансів на перемогу.

ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ 26 ЖОВТНЯ 2014р.

Політичні домовленості між фракціями нової більшості у ВР VII скликання створили конституційні передумови для дострокового припинення повноважень Парламенту і призначення позачергових виборів, що було оформлено відповідним Указом Президента⁹¹.

⁹⁰ Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова 5-10 березня 2014р. Опитано 2 008 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

⁹¹ Див.: Указ Президента України “Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів” №690 від 27 серпня 2014р.

Вибори проводилися за виборчим законом 2011р., з мажоритарно-пропорційною виборчою системою у співвідношенні 50/50 і виборчим бар'єром у 5%. Вибори не проводилися в АР Крим і на територіях окремих районів Донецької і Луганської областей, контрольованих терористичними угрупованнями⁹². В одномандатних округах вибори проводились у 198 з 225 округів, до списків було внесено близько 30,5 млн. виборців⁹³.

Важливою особливістю виборів стало подвійне переформатування партійно-політичного поля: перший раз – після перемоги Майдану та падіння режиму В.Януковича; другий – за результатами позачергових президентських виборів. За підсумками цих процесів, з п'яти партій, що мали фракції у Верховній Раді VII скликання (Партія регіонів, “Батьківщина”, “УДАР”, “Свобода” і КПУ), у незмінному вигляді на старт нової виборчої кампанії вийшли лише дві – КПУ і ВО “Свобода”⁹⁴.

Виборчі списки зареєстрували 29 політичних партій (на попередніх виборах – 21). Серед основних претендентів на проходження до Парламенту більшість становили партії, які підтримували Майдан чи були створені політиками, які брали в ньому активну участь (Блок Петра Порошенка, “Батьківщина”, “Свобода”, “Громадянська позиція”, “Народний фронт”, “Самопоміч”). Колишній провладний табір представляли партія С.Тігіпка “Сильна Україна”, Опозиційний блок та КПУ.

Змістовним стрижнем кампанії були теми: відновлення миру/захист країни; утримання економічної ситуації/боротьба з економічною кризою; здійснення реформ/реалізація європейського вибору; оновлення влади (люстрація)/боротьба з корупцією. Відповідно, основним трендом у формуванні виборчих списків стало залучення “нових облич” – учасників АТО, громадських активістів, волонтерів, журналістів. Виборча кампанія через скорочені терміни велася переважно в електронних медіа.

Виборчий бар'єр подолали шість партій: “Народний фронт”, Блок Петра Порошенка, “Об'єднання “Самопоміч”, Радикальна партія О.Ляшка, Опозиційний блок, ВО “Батьківщина”. Переважна більшість кандидатів, обраних в одномандатних округах, були висунуті провладними політичними силами або підтримувалися ними.

Головною несподіванкою виборів стали результати партій “Народний фронт”, Блок Петра Порошенка і “Самопоміч”. “Народний фронт”, стартувавши з четвертої позиції, вийшов на лідерську позицію з 22% підтримки. Натомість, Блок Петра Порошенка протягом кампанії втратив майже половину свого стартового рейтингу (38%)⁹⁵ і фінішував другим. “Самопоміч” змогла вийти з непрохідної позиції (до 2%) на третє місце (10,97% голосів виборців)⁹⁶.

⁹² Громадяни, які виїхали з цих регіонів до інших областей України, мали можливість проголосувати за місцем фактичного перебування на виборах за партійними списками.

⁹³ Офіційний сайт Центральної виборчої комісії, розділ “Позачергові вибори народних депутатів України 2014” – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp001>.

⁹⁴ Обидві партії не змогли прохідний бар'єр на виборах за партійними списками.

⁹⁵ За даними дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 5-10 вересня 2014р. в усіх регіонах України, за винятком АР Крим. Опитано 2 014 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

⁹⁶ Офіційний сайт Центральної виборчої комісії, розділ “Позачергові вибори народних депутатів України 2014”. – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp300?PT001F01=910>.

27 листопада 2014р. у Верховній Раді України VIII скликання було створено Коаліцію депутатських фракцій “Європейська Україна”, до якої увійшли фракції “Народного фронту”, БПП, “Самопоміч”, ВО “Батьківщина”, Радикальної партії О.Ляшка. Коаліція погодила та ухвалила Коаліційну угоду, сформувала новий склад Кабінету Міністрів, який очолив лідер “Народного фронту” А.Яценюк.

МІСЦЕВІ ВИБОРИ 2015р.

Вибори депутатів місцевих рад, а також сільських, селищних і міських голів відбулися 25 жовтня 2015р. за новим законом.

Закон “Про місцеві вибори”, ухвалений 14 липня 2015р., передбачав: вибори за мажоритарною системою відносною більшості в одномандатних округах на виборах сільських, селищних голів, міських голів у містах до 90 тис. виборців, а також на виборах до сільських і селищних рад; систему абсолютної більшості (голосування в два тури) на виборах голів великих міст (понад 90 тис. жителів); голосування за пропорційною системою за партійними списками до обласних, районних, районних у містах, міських рад. Партії могли висувати кандидатів в одномандатних округах та виборчі списки із закріпленням кандидатів за округами. Закон передбачав підвищення виборчого бар’єра з 3% до 5% і заборону створення блоків.

Виборча кампанія переважної більшості партій базувалася на проблемах загальнонаціонального, а не місцевого рівня. Переважна більшість партій, у т.ч. члени коаліції – ВО “Батьківщина” та РПЛ, виступали проти політики Уряду, використовуючи теми підвищення комунальних тарифів, цін, корупції та ін.

Явка виборців була значно нижчою, ніж на позачергових президентських і парламентських виборах 2014р.; за даними ЦВК, бюлетені отримали 46,6% виборців. Загалом, вибори відбулися відповідно до міжнародних демократичних стандартів.

Переважаюча частка обраних депутатів – самовисуванці (99 287, понад 70%). За результатами виборів, найбільше число депутатів провели БПП “Солідарність” (8 371) та ВО “Батьківщина” (7 458). Від решти партій: “Наш край” – 3 800 депутатів, Опозиційний блок – 3 766, Аграрна партія України – 3 072, Радикальна партія О.Ляшка – 2 329, “УКРОП” – 2 129, ВО “Свобода” – 1 587, “Відродження” – 1 572, “Самопоміч” – 878⁹⁷.

На виборах до обласних рад 5% бар’єр подолали понад 25 партій, проте більш як у третині обласних рад представлені дев’ять партій, а в усіх 23 обласних радах представлені лише БПП “Солідарність” і “Батьківщина”. Партія “Народний фронт” участі у виборах не брала, її представники балотувалися від БПП “Солідарність”.

Вибори підтвердили достатню стабільність підтримки партій, що належали до парламентської коаліції, в усіх регіонах, а також відносну успішність низки локальних і регіональних політичних партій, які активно створювалися напередодні виборів (зокрема, “Рідне місце” – Полтавська область, “Черкащани” – Черкаська область, “За конкретні справи!” – Хмельницька область).

⁹⁷ Офіційний сайт Центральної виборчої комісії, розділ “Місцеві вибори 2015”. – <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/wm001>.

Процеси в оточенні партійної системи. Після зміни влади відбулися суттєві зміни у правовій базі діяльності політичних партій.

Відновлення дії Конституції в редакції 2004р. Одним з перших рішень Парламенту після падіння авторитарного режиму стало прийняття 21 лютого 2014р. Закону “Про відновлення дії окремих положень Конституції України”. Цим рішенням була відновлена провідна роль партій у формуванні законодавчої та виконавчої влади, визначенні змісту їх політичної діяльності. На підставі відновленої Конституції партії брали участь у формуванні коаліції у Верховній Раді VII та VIII скликань і двох складів коаліційних урядів.

Виборче законодавство. Позачергові вибори до Верховної Ради 2014р. відбулися за тим самим виборчим законом, що й вибори 2012р. Це відбулося попри наявність значного суспільного запиту на запровадження пропорційної виборчої системи з відкритими списками. Як наслідок, у політичній структурі Парламенту утворилися дві непартійні депутатські групи зі слабо вираженою ідентифікацією, а також є значне число позафракційних депутатів.

14 липня 2015р. Верховна Рада прийняла новий закон “Про місцеві вибори”. Закон передбачає право висування партіями кандидатів: в одномандатних округах на виборах депутатів сільських і селищних рад; кандидатів на посади сільських, селищних, міських голів; списків кандидатів у багатомандатних виборчих округах на виборах депутатів Верховної Ради АР Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад, з закріпленням кандидатів у територіальних виборчих округах, на які поділяється відповідний багатомандатний виборчий округ.

Виборчий бар’єр для участі партії в розподілі мандатів у багатомандатних виборчих округах підвищено з 3% до 5%. Запроваджена “гендерна квота” для партійних списків – “представництво осіб однієї статі у виборчих списках кандидатів у депутати місцевих рад у багатомандатних виборчих округах має становити не менше 30% загального числа кандидатів у виборчому списку”.

Під час обговорення у другому читанні з проекту було вилучено норми про участь у виборах виборчих блоків та про допущення до участі у виборах лише тих партій, які були створені не пізніше ніж за 365 днів до виборів.

Позитивом для партій можна вважати закріплення в Законі пропорційної виборчої системи та спробу персоніфікації представництва в місцевих радах через закріплення кандидатів із списку за територіальними виборчими округами. Однак, це нововведення, попри обраний для його визначення термін “відкритий список”, по суті, таким вважатися не може⁹⁸. Деякі передбачені законом норми (зокрема, підвищення виборчого бар’єра, заборона створення блоків, система виборів у багатомандатних виборчих округах) створили певні переваги для більш потужних партій.

⁹⁸ Див.: Проміжний звіт Міжнародної місії зі спостереження за виборами *ENEMO*, 5-21 жовтня 2015р., с.4. – http://www.enemo.eu/press/Ukraine2015/Interim%20report%20UKR_23.10.2015.pdf.

Закон про люстрацію. 16 вересня 2014р., зважаючи на негативні суспільно-політичні наслідки діяльності попередньої влади та значний суспільний запит на очищення владних структур Верховна Рада прийняла Закон про люстрацію⁹⁹. Згідно з ч.3 ст.1 Закону була встановлена заборона обіймати посади в органах влади та місцевого самоврядування (крім виборних посад) на різний термін (5 чи 10 років) низці категорій осіб, зокрема тих, хто обіймав високі посади в центральних і місцевих органах влади в період президентства В.Януковича. З огляду на статус Партії регіонів у цей період, можна припустити, що дія Закону призвела до звільнення з посад в органах державної влади та місцевого самоврядування певного числа членів цієї партії, а також інших провладних партій¹⁰⁰.

Разом з тим, незадовільне, на думку суспільства, проведення люстрації новою владою, збереження на своїх посадах багатьох посадовців часів В.Януковича призвело до поширення явища стихійної, “смітничкової люстрації”, якій були піддані деякі народні депутати VII скликання від Партії регіонів. Активну участь у подібних діях брали представники деяких радикальних партій (РПЛ, “Правий сектор”).

Законои про декомунізацію. 9 квітня 2015р. Верховна Рада прийняла низку законів, відомих як “законои про декомунізацію”: “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки”, “Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років”, “Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років”, “Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у XX столітті”. Ці закони мають суттєвий вплив на вигляд партійної системи України¹⁰¹, зокрема, через судову заборону діяльності КПУ¹⁰².

Запровадження бюджетного фінансування політичних партій, підвищення прозорості партійних фінансів. 14 жовтня 2014р. Верховна Рада ухвалила Закон “Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційну стратегію) на 2014-2017 роки”, яка передбачала запровадження

⁹⁹ Закон “Про очищення влади” від 16 вересня 2014р.

¹⁰⁰ Точні дані з цього питання отримати не вдається можливим, з огляду на відсутність даних щодо партійності люстрованих осіб в офіційних джерелах. За даними Департаменту з питань люстрації Міністерства юстиції України, станом на 26 жовтня 2016р., 98% осіб, які обіймали керівні посади, визначені Законом, на підставі критеріїв здійснення очищення влади, більше не обіймають державних посад та не причетні до управління державою. Див.: Департамент з питань люстрації звітує про 2 роки люстрації в Україні, 26 жовтня 2016р. – Офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України, <https://lustration.minjust.gov.ua/article/read/145>.

Див. зокрема: Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону “Про очищення влади”. – Інтернет-сайт “Очищення влади в Україні”, <http://lustration.minjust.gov.ua/register>.

¹⁰¹ Докладніше див. с.76-77 цього видання.

¹⁰² Станом на 24 березня 2015р., в Україні було зареєстровано чотири політичних партії, які містили в назві слово “комуністична”, стосовно трьох з них Мін’юстом прийнято рішення про їх невідповідність вимогам згаданого Закону. Див.: Міністр юстиції Петренко: Трьом компартіям заборонено брати участь у виборчому процесі, як таким, які порушують законодавство України. – Інтерфакс-Україна, 24 липня 2015р.

прямого бюджетного фінансування статутної діяльності політичних партій на основі результатів виборів, а також низку заходів, спрямованих на підвищення прозорості фінансування партій і виборчих кампаній.

З метою реалізації Стратегії, 8 жовтня 2015р. Верховна Рада прийняла Закон “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції”.

Також 8 жовтня 2015р. прийнято Закон “Про внесення зміни до статті 87 Бюджетного кодексу України” (щодо фінансування політичних партій), згідно з яким у Державному бюджеті на 2017р. та бюджетах на наступні роки передбачатимуться кошти на “державне фінансове забезпечення політичних партій у формах, визначених законом”.

З 1 липня 2016р. згідно з Законом “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції” парламентські політичні партії почали отримувати державне фінансування статутної діяльності, з 1 січня 2016р. запроваджена обов’язкова щоквартальна звітність усіх зареєстрованих партій про майно, доходи, витрати та зобов’язання фінансового характеру, що подається до Національного агентства з питань запобігання корупції¹⁰³.

За даними Комітету виборців України, бюджетні кошти становили 90% із 179,8 млн. загальних витрат парламентських партій. При цьому, майже половина отриманих бюджетних коштів була витрачена партіями на використання ЗМІ¹⁰⁴. Водночас, за підрахунками КВУ, після запровадження державного фінансування збільшилося число офіційних працівників партій¹⁰⁵.

Закон “про партійну диктатуру”. З 27 лютого 2016р. набув чинності т.зв. Закон про партійну диктатуру – зміни до Закону України “Про вибори народних депутатів України”, який дозволяє політичним партіям після виборів виключати з виборчих списків кандидатів у народні депутати, в т.ч. поширювати свою дію на списки кандидатів на виборах 2014р.

Закон був прийнятий після багатьох невдалих спроб, попри протести громадських організацій та негативні висновки вітчизняних¹⁰⁶ та міжнародних експертів¹⁰⁷. Група народних депутатів звернулася з приводу Закону до

¹⁰³ Аналіз Агентством звітів парламентських партій за IV квартал 2016р. виявив певні порушення вимог законодавства лише у звіті ВО “Батьківщина”. Докладніше про обсяги фінансування та стан звітності див. Сайт Національного агентства з питань запобігання корупції, <https://nazk.gov.ua/derzhavne-finansuvannya>.

¹⁰⁴ Докладніше див.: Інформаційно-аналітичні матеріали КВУ до Міжнародної конференції “Партійна реформа як запорука стабілізації політичної ситуації в Україні” 27 лютого 2017р., с.19-21.

¹⁰⁵ Там само.

¹⁰⁶ “Порошенко узаконив “партійну диктатуру”. – Українська правда, 25 лютого 2016р.

¹⁰⁷ Див.: Opinion on the Amendments to the Law on elections regarding the exclusion of candidates from party lists adopted by the Council of Democratic Elections at its 55th meeting (Venice, 9 June 2016) and by the Venice Commission at its 107th Plenary session (Venice, 10-11 June 2016). – Сайт Венеціанської комісії Ради Європи, [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)018-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)018-e); “Венеціанка”: Закон “про партійну диктатуру” треба переглянути”. – Українська правда, 11 червня 2016р.

Конституційного Суду України. Разом з тим, Закон був неодноразово застосований на практиці різними політичними силами¹⁰⁸.

Умови діяльності опозиції. На початку етапу, внаслідок перемоги Майдану відбулася ротация партій в координатах “влада-опозиція”. Відповідно, парламентською опозицією стали Партія регіонів та КПУ. Етап характеризується виникненням особливих умов для діяльності “нової” опозиції.

З одного боку, в країні були відновлені демократичні норми і вільна політична конкуренція, опозиційні кандидати та партії мали можливість брати участь у президентських і парламентських виборах. З іншого – опозиційні партії відчували на собі наслідки дій свого керівництва на різних рівнях та частини членів під час Майдану, а також у період початку окупації Криму і розгортання сепаратистських рухів на Сході і Півдні України¹⁰⁹. Мали вплив також їх позиції стосовно оцінок та інтерпретацій російської агресії, діяльності терористичних формувань у Донецькій і Луганській областях, дій нової української влади з відсічі агресії, відновлення територіальної цілісності України та врегулювання конфлікту.

Правовими наслідками для опозиційних партій стали кримінальні справи, порушені проти колишнього вищого політичного керівництва держави, проти частини народних депутатів і депутатів місцевих рад, проти рядових членів партій, звинувачених у кримінальних злочинах (зокрема, причетності до розстрілу учасників акцій протесту на Майдані, розкраданні державного майна та інших економічних злочинах, спроб порушення територіальної цілісності України, пособництві тероризму та ін.). Ці заходи мали індивідуальний характер і не були спрямовані проти партій у цілому. На цей час ніхто з обвинувачуваних вищого рівня до юридичної відповідальності не притягнутий.

Виняток становить спроба судової заборони Комуністичної партії України. 8 липня 2014р. Міністерство юстиції України подало до Окружного суду м.Києва адміністративний позов, в якому державний орган просив суд заборонити партію на підставі “вчинення КПУ в особі її лідерів та членів дій, спрямованих на порушення територіальної цілісності України” та інших, передбачених Конституцією, підставах¹¹⁰. Судового рішення за цим позовом, станом на липень 2017р., ще не було. Водночас, як зазначалося вище, суд заборонив діяльність КПУ на підставі декомунізаційних законів.

Політичні наслідки для опозиційних партій відобразилися у “заморожуванні” діяльності Партії регіонів та її частковому переформатуванні в партію “Опозиційний блок”, значному зниженні рівня підтримки партій, що підтримували режим В.Януковича, що відповідно позначилося на результатах їх участі

¹⁰⁸ Зокрема, ними скористалися БПП, РПЛ, “Самопоміч”.

¹⁰⁹ Слід зазначити, що жодна з партій, що підтримували режим В.Януковича, не визнала своєї відповідальності за жертви Майдану та інші, ще більш трагічні наслідки свого перебування при владі у відповідний період.

¹¹⁰ Міністерство юстиції проти КПУ. Адміністративний позов. – Історична правда, 9 липня 2014р., <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/07/9/143697>.

в дострокових президентських і парламентських виборах. Депутати фракцій і груп, що не увійшли до складу коаліції у Верховній Раді VIII скликання на початку її діяльності, не представлені в її керівництві і не очолюють жоден з парламентських комітетів. До Закону “Про Регламент Верховної Ради України” не повернуто вилучених у 2011р. розділів, зокрема, розділу, що визначає права парламентської опозиції.

Протягом 2014-2015рр. спостерігалось різке зростання негативного ставлення до Партії регіонів і КПУ та їх представників серед жителів різних регіонів, особливо Західного та Центрального. Це призвело до таких радикальних проявів, як погроми офісів цих партій у Києві та інших населених пунктах, “стихійної люстрації” окремих їх представників. У м.Києві у квітні 2015р. було вбито одного з активних діячів Партії регіонів і організаторів “Антимайдану” О.Калашникова та відомого своєю антиукраїнською і антимайданівською позицією журналіста О.Бузину. Слідство у цих справах не завершено.

Ще під час акцій на Майдані Тернопільська, Івано-Франківська, Полтавська, Чернівецька облради прийняли рішення про заборону діяльності та символіки КПУ та Партії регіонів на території своїх областей¹¹¹. Загалом, попри відсутність правових наслідків таких “заборон”, настрої суспільства в перші роки після Майдану зумовили зменшення активності опозиційних партій, особливо з проведення масово-політичних та агітаційних заходів, через можливість різного роду негативних наслідків.

Разом з тим, опозиційні партії мали можливості для повноцінної, безперешкодної діяльності своїх осередків у більшості регіонів, що засвідчила їх активна участь у місцевих виборах 2015р. та результати останніх. А зростання невдоволення громадян діями влади в період 2016-2017рр. мало наслідком перехід в опозицію частини партій, що перебували при владі після Майдану, та утворення нових опозиційних сил (наприклад, партії “За життя”).

Основні суспільні поділи і проблемні виміри. На початку етапу основним суспільним поділом, що визначав лінію міжпартійного розмежування, був соціокультурний, який наприкінці 2014р. поступився актуальністю соціально-економічному.

Найбільш актуальними проблемними вимірами партійної системи на цей час, є, передусім, соціально-економічний вимір та вимір підтримки режиму. Культурно-етнічний і зовнішньополітичний виміри залишаються актуальними, але дещо меншою мірою.

Як зазначалося, протягом етапу відбулася зміна ієрархії суспільних поділів, що визначають основні лінії міжпартійного розмежування. Вихід на перший план за актуальністю соціально-економічного поділу зумовлюється значним падінням рівня життя громадян, зокрема, через російську агресію, що спричинила втрати територій України та її економіки, а також внаслідок непопулярних дій

¹¹¹ В Україні почали забороняти Партію регіонів та КПУ. Перші: Тернопіль, Полтава та Івано-Франківськ. – Інтернет-портал “*Mukachevo.net*”, 26 січня 2014р., <http://www.mukachevo.net/ua/News>.

влади, продиктованих, у т.ч. умовами отримання допомоги від міжнародних фінансових організацій¹¹². Якщо у 2014р. 51% респондентів вказували на скрутне матеріальне становище, то у 2015р. їх чисельність збільшилась до 75%, 56% українців почали економити на продуктах, 53% – на одязі¹¹³.

У сучасних умовах соціально-економічний поділ проявляється як незадоволення більшості населення соціально-економічною політикою влади та перебігом реалізації реформ¹¹⁴. При цьому, в суспільній думці влада часто ототожнюється з олігархічними групами, які контролюють економіку країни. Гасло “деолігархізації” використовувалось як проурядовими партіями, так і їх опонентами.

Відхід на другий план соціокультурного поділу, своєю чергою, зумовлений суттєвими змінами в суспільних настроях на всій території України, зокрема, наростанням рівня патріотизму перед лицем збройної агресії з боку Росії, зниженням на цьому фоні актуальності суспільно-конфліктних проблем (зокрема, мовної та конфесійної), зростанням рівня підтримки західного вектора зовнішньої політики з одночасним різким зростанням і поширенням на Східний та Південний регіони негативного ставлення до Росії та ін.¹¹⁵

Вплив цього чинника засвідчують як перебіг політичних процесів у 2014-2017рр. (результати президентських і парламентських виборів, політична криза 2015-2016рр.), так і очевидна зміна акцентів у міжпартійній полеміці в Парламенті, де основні дискусії і конфлікти тепер розгортаються переважно навколо соціально-економічних, а не соціокультурних чи зовнішньополітичних проблем.

Вплив ФПГ на партійну систему. Події Майдану та збройний конфлікт з Росією суттєво вплинули на характер відносин між політичними партіями та ФПГ. *По-перше*, однією з вимог Майдану було відсторонення олігархів від влади, відповідно “деолігархізація” стала вимогою до політичних партій, які претендували на представництво інтересів Майдану, а фінансування олігархами – чинником, що знижує електоральну підтримку. Відповідно, у виборчій кампанії

¹¹² Зокрема, підвищення цін на газ та теплопостачання для населення, проведення пенсійної реформи з поступовим підвищенням пенсійного віку, зняття мораторію на купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення. Див.: МВФ выдвинул Украине новые условия: опубликован текст меморандума о сотрудничестве. Для продолжения финансирования МВФ Украине придется поднять пенсионный возраст. – Апостроф, 16 вересня 2016р., Лист про наміри до Міжнародного валютного фонду та Меморандум про економічну та фінансову політику від 18 серпня 2014р. – Сайт Верховної Ради України, <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0360500-14/page>.

¹¹³ Результати соціологічних досліджень Центру Разумкова (травень 2014р. і 2015р.) – Інтернет-сайт Центру Разумкова, <http://www.razumkov.org.ua/ukr/polls.php>.

¹¹⁴ Див.: Результати соціологічного дослідження “Оцінка громадянами ситуації в Україні та стану проведення реформ”. – Сайт Центру Разумкова, 11 червня 2015р., http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=635.

¹¹⁵ Див.: Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. Інформаційно-аналітичні матеріали Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2016р., №3-4, с.46-51.

2014р. партії намагалися демонструвати прозорість власних джерел фінансування і непричетність до олігархічних фінансів¹¹⁶.

По-друге, відбулися значні зміни у співвідношенні сил основних олігархічних груп. Відсторонення від влади В.Януковича, міжнародні санкції та кримінальні справи проти його оточення, втрата Криму і збройний конфлікт на Донбасі, а також дії нової влади в рамках політики “деолігархізації” призвели до погіршення становища олігархічних груп, що підтримували Партію регіонів та партії - “технологічні проекти” влади.

Спостерігався неприхований зв'язок з олігархічними групами партії “Опозиційний блок”, різні частини депутатів у якій орієнтувалися на бізнес-групи, відповідно, Д.Фірташа-С.Львовича та Р.Ахметова¹¹⁷. Після призначення І.Коломойського на посаду глави Дніпропетровської обласної адміністрації на певний час посилювалися позиції групи “Приват”. Представниками групи було створено власний політичний проект – партію “Українське об'єднання патріотів” (“УКРОП”), групі приписують вплив і на інші партії¹¹⁸. Після звільнення І.Коломойського з посади, відносини групи з владою набули конфліктного характеру¹¹⁹.

Разом з тим, ЗМІ повідомляли про спроби деяких представників ФПГ виробити “спільне рішення” стосовно того, як впливати на владу, де була висунута ініціатива створення нової партії¹²⁰. Вище згадувалась ініціатива зі створення нової партії головою ради директорів компанії “Індустріальний союз Донбасу”, народним депутатом України С.Тарути. Повідомлялося і про наміри створення партії представниками бізнес-груп колишньої влади, що перебувають за межами України¹²¹.

Станом на 2017р. парламентські партії не мали “монопольних донорів”, користуючись, як правило, підтримкою бізнес-груп та структур різного масштабу.

¹¹⁶ Хоча у списках усіх парламентських партій у прохідних частинах були представники бізнес-структур різного рівня. Див. аналіз виборчих списків партій на сайті Інформаційного агентства “Слово і діло”, <http://www.slovoidilo.ua>.

¹¹⁷ Див.: Кравець Р., Жартовська М. Ахметов подав на розлучення. Що відбувається в “Опозиційному блоці”. – Українська правда, 25 січня 2017р.

¹¹⁸ Зокрема, партії “Відродження”. Див.: Замкнене коло. Президент, уряд та олігархи. – Українська правда, 7 вересня 2015р.

¹¹⁹ Наочним прикладом такого конфлікту в партійно-політичній площині стала запекла конкуренція представників “УКРОПу” І.Корбана та БПП “Солідарність” С.Березенка на проміжних виборах до Верховної Ради у окрузі №205 (Чернігівська область).

¹²⁰ Олігархи провели таємну зустріч, на якій думали, що робити з владою – депутат. – Українська правда, 4 серпня 2015р.

¹²¹ Див.: Азаров и Ключев готовятся к созданию в Украине новой политической партии – СМИ. – УНІАН, 17 червня 2015р., <http://www.unian.net/politics/1090574-azarov-i-klyuev-gotoviyatsya-k-sozdaniyu-v-ukraine-novoy-politicheskoy-partii-smi.html>. Див. також: Адаменко С. “Успішна Україна” Олександра Клименка: хто фінансує п'яту колону”. – Економічна правда, 15 грудня 2016р., <https://www.epravda.com.ua/publications/2016/12/15/614537>.

У діяльності партій парламентської коаліції спостерігалось менше випадків лобіювання у законодавчому процесі інтересів конкретних ФПП. Проте, зростання інтересу бізнесу до створення локальних політичних проєктів напередодні місцевих виборів 2015р. свідчить про те, що політичні партії продовжують вбачатися ефективним інструментом реалізації економічних інтересів.

Зовнішній вплив. Протягом етапу зовнішній вплив був дуже значним. З боку Росії він набув екстремального характеру – відкритої збройної агресії та анексії частини території України. Морально-політична підтримка Заходу була важливим фактором перемоги Революції Гідності, а дії західних партнерів України у відповідь на російську агресію (*підтримка України з боку ЄС і США, запровадження міжнародних санкцій проти Росії, економічна та фінансова допомога Україні*) дали державі можливість вистояти у збройному конфлікті та розпочати внутрішні реформи.

Для партійної системи України зовнішній вплив мав наслідками посилення впливу “проєвропейських” політичних партій та, відповідно, значного послаблення проросійських політичних сил. Крім того, західний вплив позначився у запровадженні санкцій проти ряду українських політиків – керівників Партії регіонів, російський – у наданні деяким з них притулку та захисту від кримінального переслідування.

Унаслідок західного впливу значно активізувалися контакти українських політичних партій проєвропейського спрямування та їх представників з європейськими партіями. На цей час дві українські партії (ВО “Батьківщина” та “УДАР”) є членами Європейської народної партії. Активні контакти з ЄНП з перспективою членства здійснюють БПП і “Народний фронт”¹²². Росія на початку етапу продовжувала підтримку КПУ, яка входить до “Союзу комуністичних партій – КПРС”, лідер КПУ П.Симоненко є членом секретаріату цього об’єднання¹²³.

Триває діяльність в Україні зарубіжних інституцій, що сприяють інституційному розвитку вітчизняних політичних партій (зокрема, *NDI, IRI*, німецькі політичні фонди).

Діяльність міжнародних партнерів з підтримки реформ в Україні відбувається за активного залучення представників політичних партій як з депутатського корпусу, так і експертів, що сприяє розвитку спроможності політичних партій проєвропейського спрямування.

Водночас, існують і певні проблемні моменти західного впливу. Зокрема, міжнародний тиск на Україну щодо безумовного виконання Мінських домовленостей, без огляду на їх невиконання іншою стороною – Росією, створює напруженість у відносинах між партіями проєвропейського спрямування

¹²² Представник НФ народний депутат Г.Логвінський навіть став віце-президентом групи ЄПП у Парламентській асамблеї Ради Європи. Див.: Нардеп Логвінський обраний віце-президентом групи Європейської народної партії в ПАРЄ. – РБК-Україна, 23 червня 2015р., <https://www.rbc.ua/ukr/news/nardep-logvinskiy-izbran-vitse-prezidentom-1435045952.html>.

¹²³ Див.: сайт СКП-КПСС, <http://skpkpss.ru/rukovodstvo>.

(зокрема, президентським БПП, з одного боку, та РПЛ і “Самопоміччю” – з іншого), сприяє посиленню позицій праворадикальних партій.

Іншим проблемним моментом є недостатнє врахування західними партнерами політичних і деяких інших аспектів процесу боротьби з корупцією в Україні. Активно підтримуючи (в т.ч. фінансово) антикорупційні неурядові організації, окремих політиків і громадських активістів, які покладають відповідальність за корупцію винятково на провладні політичні партії, західні партнери не завжди звертають увагу на політизований¹²⁴ і не завжди достатньо обґрунтований характер таких звинувачень. За таких умов партії-члени парламентської коаліції несуть на собі подвійний негативний тягар: внаслідок проведення певних соціально непопулярних реформ, на яких наполягають західні партнери (див. вище), і через постійні “узагальнені” звинувачення у корупції.

Це ж стосується оцінки певних антикорупційних заходів, які були визначені як необхідні для отримання Україною безвізового режиму (наприклад, запровадження загального електронного декларування доходів і майна політиками та держслужбовцями з вільним доступом до змісту декларацій).

За таких умов політичні сили, що нині перебувають при владі і готові надалі здійснювати необхідні, але непопулярні реформи (наприклад, пенсійну і земельну), ризикують втратити більшість у майбутньому складі Верховної Ради. З іншого боку, значно посилюються позиції популістських партій, що матиме відповідні наслідки для державної політики.

Процеси в партійній системі. До складу партійної системи України на нинішньому етапі можна віднести до 10 політичних партій, які представлені у Верховній Раді або мають можливості впливу на політичний процес. У системі продовжують співіснувати середні та малі партії. Водночас, протягом етапу в системі відбувалися значні зміни.

У 2014-2015рр. система залишалася двополюсною. Один полюс був представлений партіями парламентської коаліції (БПП, “Народний фронт”, ВО “Батьківщина”, РПЛ, “Самопоміч”), інший (вага якого значно зменшилася) – Опозиційним блоком. Рівень представництва крайніх правих політичних сил у Парламенті знизився, “традиційні” ліві партії не були представлені зовсім.

Основні лінії поділу в партійній системі проходили між провладною коаліцією і опозицією, насамперед, на основі ставлення до конфлікту на Донбасі, до дій влади, спрямованих проти ФПГ, які підтримують опозицію, до процесів люстрації та декомунізації. Антисистемні партії після заборони діяльності КПУ зникли з політичної арени.

Однак, у 2015-2016рр. ситуація суттєво змінилася. Основним чинником змін у партійній системі стала актуалізація соціально-економічного суспільного поділу.

¹²⁴ Спрямований на реалізацію власних політичних інтересів певних політиків і пов'язаних з ними партій, наприклад, на дострокове припинення повноважень діючої Верховної Ради і призначення позачергових виборів, у разі проведення яких відповідні партії мали б більше шансів на проходження до нового Парламенту чи посилення своїх позицій в ньому, а також на дискредитацію політичних опонентів.

Слід також зазначити, що в умовах “гібридної” війни з Росією одним із завдань держави-агресора є делегітимізація владних інститутів України, в т.ч. через створення їм іміджу “тотально корумпованих”, з метою подальшої їх заміни на більш “зручні” або дестабілізації ситуації в країні. Цей аспект антикорупційної діяльності в Україні поки недостатньо досліджений.

Через економічну кризу та падіння життєвого рівня громадян істотно погіршилося їх ставлення до влади, відбулося розчарування у реформах, від яких очікувалося не падіння рівня життя, а його покращання.

Унаслідок цього знизилася підтримка двох основних партій правлячої коаліції – БПП і особливо – “Народного фронту”¹²⁵. Проте, соціально непопулярні реформи, особливо – підвищення тарифів на комунальні послуги, активно використовувалися для критики влади не лише опозиційними силами (Опозиційний блок), але й партіями-членами коаліції (“Батьківщина”, Радикальна партія О.Ляшка, “Самопоміч”)¹²⁶.

У подальшому Радикальна партія О.Ляшка, ВО “Батьківщина” та “Самопоміч” вийшли зі складу коаліції і розпочали кампанію за відставку Уряду А.Яценюка, дострокове припинення повноважень Верховної Ради та проведення позачергових парламентських виборів. Ці вимоги підтримував і Опозиційний блок. До кампанії активно долучилися й окремі представники фракції іншого члена коаліції – БПП “Солідарність”, “антикорупційні” активісти, громадські рухи та новостворені партії відповідного спрямування (зокрема, “Народний контроль” та “Партія простих людей”)¹²⁷.

Формально, приводом для відставки мав стати звіт Уряду за результатами його річної діяльності (11 грудня 2015р.), за підсумками якого Парламент мав прийняти резолюцію недовіри Уряду. Однак, враховуючи ризики дестабілізації від такого кроку, президентська фракція в Парламенті відмовилася підтримувати цю ініціативу.

Стабілізувати ситуацію вдалося у квітні 2016р., коли фракції БПП “Солідарність” і “Народний фронт” досягли компромісу, сформували нову парламентську коаліцію і затвердили новий склад Кабінету Міністрів на чолі з В.Гройсманом. Відповідно, інші парламентські партії заявили про свою опозиційність¹²⁸.

Значний суспільний запит на боротьбу з корупцією, неефективність дій нової влади з притягнення до відповідальності за корупційні дії представників режиму В.Януковича, власні корупційні прояви її окремих представників, на тлі падіння рівня життя переважної більшості громадян, вивели цю проблему на найвищий щабель суспільного порядку денного¹²⁹. **Боротьба з корупцією стала відігравати самостійну роль як основи для створення нових політичних партій.**

¹²⁵ За даними опитувань Центру Разумкова, в листопаді 2014р. за “Народний фронт” були готові проголосувати 15% респондентів, за БПП – 19%. У листопаді 2016р. ці показники становили, відповідно, 1,3% і 9,5%.

¹²⁶ Ще перебуваючи у складі коаліції, ці партії не підтримували урядові законопроекти, що мали соціально непопулярні наслідки, публічно критикували Уряд, організовували масові кампанії протесту в регіонах проти його рішень (зокрема, кампанія проти підвищення тарифів, організована ВО “Батьківщина” за участі Радикальної партії О.Ляшка та ВО “Свобода”).

¹²⁷ У ході кампанії основним інструментом стали публічні, але не доведені звинувачення Уряду та його окремих представників у корупції, озвучені відомими журналістами, громадськими активістами та політичними діячами на чолі з М.Саакашвілі.

¹²⁸ Лідер БЮТ Ю.Тимошенко влітку 2016р. намагалася сформувати у Верховній Раді ще одну “об’єднану опозицію” за участі РПЛ, “Самопоміч” та інших антиурядових партій (крім Опоблоку). Проте, цю ідею поки реалізувати не вдалося.

¹²⁹ Актуалізації проблеми сприяла активна публічна діяльність вітчизних неурядових організацій, антикорупційних активістів і політиків, долучених до реалізації різного роду антикорупційних проектів на кошти зарубіжних партнерів України, а також дуже значна присутність цієї теми у ЗМІ.

Як зазначалося вище, на цій основі були створені політичні проекти “Народний контроль” та “Партія простих людей”, які поєднували звинувачення влади в корупції з популізмом. Значні очікування (поєднання антикорупційної проблематики з “радикал-реформізмом”) пов’язувалися з діяльністю М.Саакашвілі і його “команди”, та групи “Єврооптимістів” в українському Парламенті¹³⁰. Прогнозувалося, що нова, об’єднана політична сила антикорупційного спрямування виникне у процесі проведення ініційованих М.Саакашвілі громадських антикорупційних форумів¹³¹.

Однак, представниками оточення М.Саакашвілі було заявлено про створення власної партії “Хвиля”¹³², активне формування структур якої відбулося після відставки її лідера з посади голови Одеської ОДА і його переходу в опозицію до всієї влади, включно з Президентом¹³³. Своєю чергою, народні депутати - члени групи “Єврооптимісти” С.Заліщук, С.Лещенко, М.Найем у липні 2016р. увійшли до керівництва партії “Демократичний альянс”.

Попри переговори в різних форматах¹³⁴, консолідації зусиль лідерів різних антикорупційних сил не відбулося, а самі лідери (включно з М.Саакашвілі) значною мірою втратили кредит довіри електорату¹³⁵. Водночас, чутливість суспільства до антикорупційної риторики підживлює тенденцію до популізму у більшості опозиційних партій, які використовують дихотомію “суспільство” – “корумпована влада”.

Іншим трендом 2015-2016рр. у партійній системі стало посилення правого флангу. Повернення із зони АТО значного числа учасників операції, які воювали у складі добровольчих батальйонів і регулярних частин ЗСУ, Нацгвардії та ін., створило сприятливий ґрунт для посилення вже створених та утворення нових політичних структур з колишніх учасників бойових дій.

Загалом, зазначені партії, в силу історії походження та деяких світоглядних особливостей учасників АТО, мали переважно національно-патріотичне спрямування з тяжінням до радикалізму¹³⁶.

¹³⁰ Народні депутати С.Лещенко, М.Найем, М.Заліщук, В.Чумак та ін.

¹³¹ За попередніми оцінками соціологів, що базувалися на рівні підтримки голови Одеської ОДА, така партія могла розраховувати на 10-15% електорату.

¹³² Ініціативну групу з її створення представляли екс-заступник Генерального прокурора, член “команди М.Саакашвілі” Д.Сакварелідзе, інший заступник Генпрокурора В.Касько, народний депутат В.Чумак.

¹³³ “Рух нових сил” Саакашвілі стане партією і може об’єднатися з “Самопоміччю”. – Українська правда, 26 листопада 2016р., <http://www.pravda.com.ua/news/2016/11/26/7128018>.

¹³⁴ У якості можливих партнерів політичної сили М.Саакашвілі в різні часи називалися партії “Демократичний альянс”, “Громадянська позиція”, “Самопоміч”.

¹³⁵ За даними опитувань, у вересні 2016р. за партії М.Саакашвілі “Хвиля” та “Демократичний альянс” разом узяті готові були проголосувати менше 3% виборців. Прес-реліз “Рівень підтримки політичних партій на виборах до Верховної Ради: Вересень 2016 року”. – Інтернет-сайт Київського міжнародного інституту соціології, <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=647&page=1>. Після оприлюднення інформації про купівлю дорогої нерухомості С.Лещенком та С.Заліщук, що викликало певний резонанс у суспільстві, їх, а також М.Найема було виведено з керівних органів партії “Демяльянс”. Див.: У новому керівництві “ДемАльянсу” немає Лещенка, Найема й Заліщук. – Українська правда, 20 листопада 2016р., <http://www.pravda.com.ua/news/2016/11/20/7127358>.

¹³⁶ Див.: Особливості ідентичності громадян, причетних до збройного опору російській агресії. – Національна безпека і оборона, 2016р., №3-4, с.105-112.

Зараз на цьому фланзі діють ВО “Свобода”, партія “УКРОП”, створена за підтримки групи “Приват”, партія “Національний рух “Державна ініціатива Яроша”, партія “Правий сектор”, партія “Національний корпус”¹³⁷. 13 квітня 2017р. відбувся установчий з’їзд партії “Громадсько-політична платформа Надії Савченко”¹³⁸. 16 березня 2017р. три з названих партій – “Свобода”, “Правий сектор” та “Національний корпус” заявили про об’єднання зусиль і про свою опозиційність до діючої влади¹³⁹.

Таким чином, у 2014-2015рр. партійна система України зберігала ознаки системи поміркованого плюралізму. Однак, у квітні 2016р. у партійній системі України відбулася зміна “правлячої формули”¹⁴⁰, а сама система почала еволюцію у напрямі поляризації.

Станом на червень 2017р., у партійній системі України існував “політичний центр” у вигляді коаліції БПП та “Народного фронту” та кілька груп опозиції.

Перша з них представлена Опозиційним блоком і новим політичним проектом “За життя” (В.Рабинович, Є.Мураєв), який переважно орієнтується на колишній електорат Партії регіонів та КПУ, і за рейтингом наблизився до межі прохідного бар’єра.

Друга група опозиції – партії “Батьківщина”, РПЛ та “Самопоміч”¹⁴¹ (парламентські фракції яких, однак, демонструють різний рівень опозиційності до коаліції і Уряду), а також партія “Громадянська позиція”. Ці партії орієнтуються на “постмайданний” електорат. До цієї ж групи опозиції можна віднести партії, які позиціонуються як “антикорупційні” (хоча тему звинувачень влади в корупції використовують усі без винятку опозиційні партії).

Третю групу опозиції утворюють праворадикальні партії.

Отже, тенденція до поляризації партійної системи України знову отримала розвиток у вигляді існування різних груп опозицій. Очевидно, що партійній системі України в найближчому майбутньому доведеться пройти через ще один етап поляризованого плюралізму, коли опозиція утворюватиметься як за світоглядними засадами, так і з числа популістських і радикальних партій.

У цьому Україні не буде унікальною, а навпаки, перебуватиме в сучасному світовому тренді. Однак, для подальшого стабільного розвитку країни за європейським вектором принципово важливо, щоб партійна система мала потужний “центр”, здатний брати відповідальність за діяльність влади, в т.ч., за її необхідні чи вимушені, але суспільно непопулярні дії.

¹³⁷ Партія створена в жовтні 2016р. на основі ГК “Азов”, її очолив А.Білецький.

¹³⁸ Після звільнення українського військовослужбовця, народного депутата України Н.Савченка з російського полону, в політологічних колах вважалися високими шанси умовної партії учасників АТО, яку вона могла б очолити. Однак, після початку нею активної політичної діяльності як народного депутата України, оптимізм щодо шансів такої партії значно зменшився.

¹³⁹ Див.: “Свобода”, ПС і “Нацкорпус” об’єднуються – підписали маніфест. – Українська правда, 16 березня 2017р.

¹⁴⁰ Згідно з підходом М.Мейра, це вважається значущою зміною у партійній системі. Докладніше див. с.8 цього видання.

¹⁴¹ “Об’єднання “Самопоміч” протягом 2016-2017рр. понесло рейтингові втрати, пов’язані з пожежею на звалищі побутових відходів у м.Львові та іншими проблемами навколо діяльності лідера партії – міського голови Львова А.Садового.

СТРУКТУРНІ ПАРАМЕТРИ ТА ЗМІСТОВНІ ВЛАСТИВОСТІ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У ДВОХ ЕЛЕКТОРАЛЬНИХ ЦИКЛАХ: ДИНАМІКА ЗМІН

Нижче здійснюється спроба проаналізувати зміни, що відбувалися у партійній системі України останніми роками, на підставі оцінки змін базових параметрів партійних систем, використовуваних західними вченими (зокрема, мінливість (волатильність), ефективна кількість партій, фрагментація), а також оцінити ідеологічний спектр вітчизняної партійної системи¹.

Структурні параметри партійної системи. Електоральний рівень

У період електорального циклу в Україні 2007-2012рр. партійне представництво залишалося відносно стабільним, адже мінливість відсотка голосів, відданих за партії під час виборів 2012р., порівняно з відсотком голосів, який вони отримали на виборах у 2007р., складала 23,4%².

Революція гідності призвела до якісних змін у партійній системі України та зруйнувала попередню спадковість партійного представництва в Парламенті. У Верховній Раді за результатами позачергових виборів 26 жовтня 2014р. з'явилася велика кількість партій, які або зовсім не були представлені в Раді раніше, або їх представництво було незначним.

Мінливість відсотка голосів, відданих за партії у 2014р. порівняно з 2012р., стрімко зросла майже вдвічі і склала 55,4%, що є індикатором тимчасової нестабільності партійного представництва (таблиця “Кількість мандатів, отриманих партіями за результатами виборів 2007р., 2012р. і 2014р.”, с.60)³. Як можна бачити, упродовж двох виборчих циклів у Парламенті номінально не збереглося жодної із політичних сил.

Різке зростання електоральної мінливості у 2014р. зафіксувало втрату електоральної підтримки опорними для коаліції партіями в Парламенті VII скликання (2012-2014рр.) – Партією регіонів (від 183 до 0), Комуністичною партією України (від 32 мандатів до 0), а також зменшенням рівня представництва “Свободи” (від 36 мандатів до 6).

¹ Такий підхід вимагає включення до часового періоду дослідження також результати виборів 2007р., що уможливить аналіз двох послідовних електоральних циклів: 2007-2012рр. та 2012-2014рр. Автори доповіді усвідомлюють певні обмеження застосування відповідного дослідницького інструментарію стосовно вітчизняної політичної практики. Проте його апробація та адаптація до українських реалій видаються важливими з огляду на необхідність здійснення порівняльних досліджень.

² Ефективна кількість партій є показником фрагментації партійної системи. Див.: Laakso M., Taagera P. R. *Effective Number of Parties: A Measure with Application to West Europe*. – *Comparative Political Studies*, №12, 1979, p.3-27.

³ Для обрахунку електоральної волатильності ми оперуємо кількістю мандатів, отриманих партіями за результатами виборів, а не відсотком голосів, отриманих партіями на виборах, у зв'язку з тим, що умови здобуття голосів відрізняються: як відомо, на виборах 2007р., а також у 2012р. та 2014р. застосовувалися різні виборчі системи та, крім того, змінювався прохідний бар'єр від 3% до 5%.

**Кількість мандатів, отриманих партіями за результатами виборів
2007р., 2012р. і 2014р.**

Позачергові парламентські вибори 2007р., пропорційна, 3% прохідний бар'єр		
	Мандати сумарно, Σ	
	кількість	%
Партія регіонів	175	38,88
Блок Юлії Тимошенко	156	34,66
Виборчий блок "Наша Україна-Народна самооборона"	72	16,0
Комуністична партія України	27	6,0
Блок Литвина	20	4,44
Кількість місць у Парламенті	450	100
Парламентські вибори 2012р., змішана, 5% прохідний бар'єр		
	Мандати сумарно, Σ	
	кількість	%
Партія регіонів	183	41,12
ВО "Батьківщина"	99	22,24
"УДАР"	40	8,98
ВО "Свобода"	36	8,09
Комуністична партія України	32	7,19
Єдиний центр	3	0,67
Народна партія	3	0,67
Союз	1	0,22
Радикальна партія Олега Ляшка	1	0,22
Кількість місць у Парламенті	445	98,88
Позачергові парламентські вибори 2014р., змішана, 5% прохідний бар'єр		
	Мандати сумарно, Σ	
	кількість	%
Блок Петра Порошенка	132	31,28
Народний фронт	82	19,43
Об'єднання "Самопоміч"	33	7,82
Опозиційний блок	29	6,87
Радикальна партія Олега Ляшка	22	5,21
ВО "Батьківщина"	19	4,50
ВО "Свобода"	6	1,42
Воля	1	0,23
Правий сектор	1	0,23
Сильна Україна	1	0,23
Аграрне об'єднання "Заступ"	1	0,23
Кількість місць у Парламенті	422	93,7

Водночас, до Парламенту потрапили нові політичні партії, які раніше або зовсім не були представлені в Парламенті як окремі політичні сили – Народний фронт (А.Яценюк), Блок Петра Порошенка, “Самопоміч”, або, як у випадку Радикальної Партії Олега Ляшка, були представлені в попередньому складі Парламенту окремими депутатами, обраними в 2012р. в одномандатних округах.

Парламентський формат: фрагментація і структура конкурентності

Зросла кількість представлених у Парламенті партій. Якщо у Верховній Раді VII скликання (2012-2014рр.) були депутати від дев'яти партій (п'ять – у багатомандатному окрузі, чотири – одномандатному), то у Верховній Раді VIII скликання (з 2014р.) кандидатів провели 11 партій (шість – у багатомандатному окрузі та ще п'ять – в одномандатних округах).

Тезу про зростання фрагментації партійної системи в досліджуваній період двох електоральних циклів підтверджує зростання індексу ефективної кількості парламентських партій від 3,12 у 2007р. і 4,11 у 2012р., до 7,68 у 2014р.

Оскільки цей індекс становить більше 5, то, відповідно до типології О.Нідермайера, українська партійна система за результатами вибрів 2014р. набула характеру сильно фрагментованої⁴.

Аналогічні дані отримуємо за розрахунками за методом А.Сіароффа⁵. У його методології, з точки зору структури, партійну систему України у 2007р. та 2012р. можна охарактеризувати як **помірну багатопартійну з двома домінуючими партіями** (Партія регіонів і “Батьківщина”).

Зміна фрагментації партійної системи та нестійкість електоральної підтримки партій

	2007р. Позачергові вибори Пропорційна система	2012р. Чергові вибори Змішана система	2014р. Позачергові вибори Змішана система
Ефективна кількість парламентських партій	3,12	4,11	7,68
Електоральна волатильність	23,4		55,37

Партійну ж систему, що склалася за наслідками виборів 2014р., можна кваліфікувати як **екстремально багатопартійну з двома домінуючими партіями** (БПП і “Народний фронт”). Жодна з партій-переможниць не мала більшості, достатньої для самостійного формування Уряду, а також не мала більшості у дві третини конституційного складу Верховної Ради, необхідної для внесення змін до Конституції.

⁴ Niedermeier Oskar, *Die Analyse von Parteiensystemen*, Handbuch Parteienforschung. – Springer VS, 2013, p.83-117.

⁵ Siaroff A. *Comparative European Party Systems: An Analysis of Parliamentary Elections Since 1945*. – Taylor & Francis, 2000; Siaroff A. *A Typology of Contemporary Party Systems*. – Paper Presented at the 20th World Congress of the International Political Science Association, Fukuoka, Japan, 9-13 July 2006. – http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_5213.pdf.

Ідеологічне позиціонування українських партій та ідеологічна поляризація партійної системи до і після Революції Гідності (2012р. і 2014р.)

Визначення характеру ідеологій політичних партій України є проблематичним. Так само складно співвіднести характер голосування партій у Парламенті з їх ідеологічними платформами, партійними чи передвиборними програмами, зважаючи на, *по-перше*, складність обґрунтування прямих і однозначних кореляцій, *по-друге*, відсутність відповідних програмних документів, їх еkleктичність, популістський характер, аморфність та ін.⁶ Ситуація ускладнюється й тим, що на практиці, в умовах існування коаліцій, коаліційних угод та урядів, голосування кожної окремої партії з певного питання можуть бути свідченням політичних компромісів чи поступок.

Крім того, в консолідованих демократіях вага ідеологічних розбіжностей між політичними силами нерідко відходить на другий план у випадках, коли постає необхідність забезпечити стабільність управління⁷.

Однак, саме ідеології встановлюють межу політичних компромісів для кожної політичної сили, якщо вона до цього ідеологічно самоідентифікувалася та визначила позицію з найбільш принципових питань. Останні, своєю чергою, корелюють з розмежуваннями, на яких партії будують свою ідентичність і розробляють електоральну пропозицію.

Існують різні класифікації партій за ідеологічними ознаками. Зокрема, Клаус фон Бейме пропонує наступну типологію за ідеологічною спорідненістю⁸:

- Ліберальні і радикальні;
- Консервативні;
- Соціалісти і соціал-демократи;
- Християнські демократи;
- Комуністи;
- Аграрії;
- Регіональні і етнічні;
- Правоекстремістські;
- Екологічні.

Очевидно, що ця класифікація більше відповідає розвиненим демократичним країнам Заходу, де існують історичні партії, які можна охарактеризувати як програмні з високим рівнем ідеологічної артикуляції⁹. У визначенні ідеологічної

⁶ Докладніше див. додатки до цієї доповіді.

⁷ У цьому контексті можна навести відомий приклад неодноразового створення “широкої коаліції” у ФРН за результатами виборів до парламенту у 2005-2009рр. та у 2013р. Аналогічний формат проурядової коаліції мав місце в парламенті Австрії у 2006р., коли для забезпечення сталої роботи уряду об’єдналися в коаліції правоконсервативна Австрійська народна партія (*Österreichische Volkspartei*) та ліва Соціал-демократична партія Австрії (*Sozialdemokratische Partei Österreichs*).

⁸ Див.: Beyme K. *Political Parties in Western Democracies*. – N.Y.: St. Martin’s Press, 1985.

⁹ Хоча протягом останніх років і в партійних системах розвинених демократичних країн з’явилися і набули впливу партії, які важко віднести до певної категорії у зазначеній класифікації. Докладніше про це див. у статті Н.Ланге “У пошуку “базового електорату”: як партіям реагувати на індивідуалізацію суспільства?”, вміщеній в цьому виданні.

позиції партій у цих країнах враховуються історичні “ідеологічні родини”, до яких вони належать, членство в міжнародних об’єднаннях партій та ідеологічне самовизначення партій, яке, зокрема, міститься у їх назвах¹⁰.

Водночас ці критерії не завжди спрацьовують в умовах посткомуністичних країн з неконсолідованою демократією, низьким рівнем демократичної політичної культури, слабо інституціоналізованими партіями. Багато з них “не мають історії”, тобто сформовані відносно недавно та існують упродовж двох, максимум – трьох електоральних циклів. Також лише невелика їх кількість належать до складу міжнародних партійних асоціацій¹¹. Назви партій також не можуть слугувати достовірним критерієм для визначення їх ідеологічної позиції.

Матеріалом для оцінювання ідеологічного позиціонування українських партій на сучасному етапі слугують їх передвиборчі програми. Хоча партійні програми більшою мірою відносяться до “сфери самоідентифікації” партій¹², проте, *по-перше*, уявлення виборців про вітчизняні політичні партії формується переважно під час виборчих кампаній і, відповідно, на основі передвиборчих програм, *по-друге*, у частини політичних партій, особливо “нових”, партійних програм немає зовсім або вони значною мірою збігаються з передвиборними.

Для оцінювання ідеологічного позиціонування використовується методологія, в основі якої лежить міжнародний проект дослідження виборчих програм партій *Manifesto Research Group (MRG)* та роботи низки зарубіжних дослідників¹³.

На діаграмі “Ідеологічне позиціонування основних політичних партій в Україні у 2012р. (на основі програм партій)” (с.64) представлено позиціонування основних політичних партій в Україні у 2012р., здійснене за вищезгаданою методологією¹⁴.

За підсумками аналізу партійних програм, провідні політичні партії 2012р. могли бути охарактеризовані як:

Партія регіонів – слабо позиціонована праволіберальна;

“Батьківщина” – слабо позиціонована лівоконсервативна;

“УДАР” – сильно позиціонована право-ліберальна;

КПУ – сильно позиціонована ліва з консервативними тенденціями;

“Свобода” – сильно позиціонована консервативна (націоналістична) з лівими тенденціями.

¹⁰ Зокрема, П.Мейр та К.Мудде пропонують визначати ідеологічну належність партій виходячи з наступних критеріїв: походження партії, внутрішні коаліції та зовнішні зв’язки, позиції партій і їх політика. Див.: Mair P., Mudde C. *The party family and its study*. – Annual Reviews of Political Science, Vol.1, 1998, p.211.

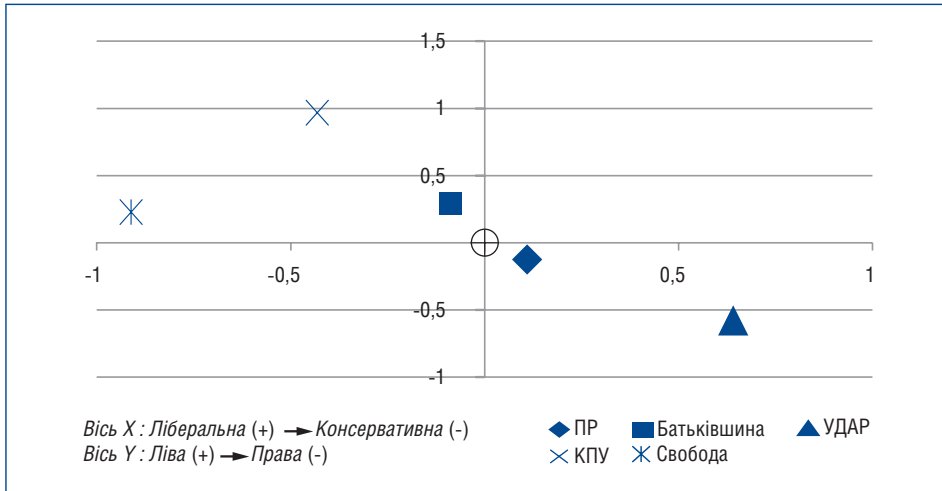
¹¹ Часто ідеологічні настанови українських партій, членів міжнародних асоціацій, не відповідають орієнтаціям їх західних партнерів. Прикладом цього є членство лівоцентристської “Батьківщини” у правій Європейській народній партії (ЄНП).

¹² Mair P., Mudde C. *Op cit...*, p.219.

¹³ Методологія розроблена експертами УНЦПД з урахуванням особливостей українських політичних партій і застосована для аналізу їх передвиборчих програм напередодні парламентських виборів 2012р. Її суть полягає у встановленні співвідношення у програмі партії “лівих” і “правих”, а також “ліберальних” і “консервативних” тез. Докладніше див.: Ідеологічне позиціонування політичних партій в Україні (Укр. незалеж. центр політ. дослідж.: С.Г.Конончук, О.А.Ярош). – Агентство “Україна”, 2013

¹⁴ Сфери і категорії аналізу ідеологічного позиціонування партій були адаптовані до реалій політичних процесів в Україні. Див.: Ідеологічне позиціонування політичних партій в Україні, с.13-14.

**Ідеологічне позиціонування основних політичних партій в Україні у 2012р.
(на основі програм партій)**

Водночас, передвиборні програми партій, що перемогли на виборах у 2012р., мали певні відхилення, порівняно з партійними програмами. Домінуючою тенденцією для передвиборних програм таких партій, як Партія регіонів, “Батьківщина” і “Свобода” було полівіння, а також подекуди посилення популізму.

За результатами аналізу, за наслідками виборів до ВР 2012р. партійна система України набула певних ознак поляризації. Два її ідеологічні “екстремуми”, тобто полюси, становили політичні сили з протилежними ідеологіями: КПУ як ліво-консервативна політична сила та “УДАР” як право-ліберальна. Хоча, з точки зору політичної практики, політичним опонентом КПУ була ВО “Свобода”.

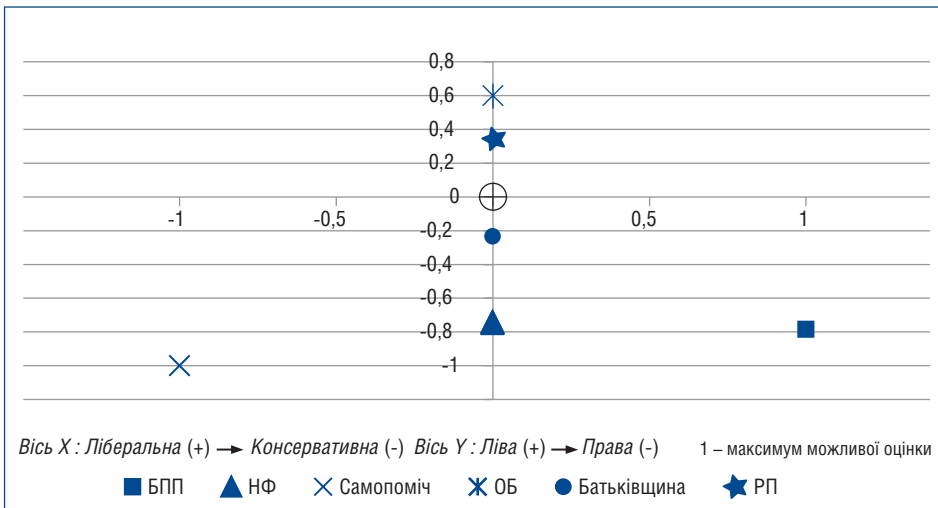
Період після Революції гідності та позачергових виборів до Верховної Ради в жовтні 2014р. характеризується значними особливостями.

Передвиборні програми політичних партій загалом відрізняються низькою ідеологічною артикуляцією, тобто висловлювання, які стосуються підходів до оцінки та політики в соціально-економічній сфері (вектор ліві/праві) та цінностей (вектор лібералізм/консерватизм), займають тут відносно невеликий обсяг.

Базуючись на оцінці передвиборних програм політичних партій, що увійшли до Парламенту в 2014р., можна констатувати, що вектор лібералізм/консерватизм не є значущим для більшості політичних сил.

За вектором ліві/праві, в Парламенті переважають партії правого спектра – Блок Петра Порошенка, “УДАР”, “Народний фронт”. До “лівих”, враховуючи риторичку, до якої вдаються партії, умовно можна віднести Опозиційний блок з його патерналістськими настановами, та Радикальну партію Олега Ляшка, однак популістська риторика розмиває картину її позиціонування.

**Ідеологічне позиціонування політичних партій в Україні, станом на 2014р.
(на основі передвиборних програм)**

Опозиційний блок – слабо позиціонована ліво-орієнтована.

Серед ключових “лівих” тез як “позитивні” подаються наступні: підвищити соціальний захист молодих сімей; надати кредитні та податкові канікули для підприємств у регіонах, що постраждали в результаті воєнних дій; запровадити пільгове кредитування молодих сімей для придбання житла; прийняти новий закон “Про забезпечення молоді, яка отримала вищу чи професійно-технічну освіту, першим робочим місцем” з метою скасування практики експлуатації молодих спеціалістів шляхом застосування неоплачуваного випробувального терміну.

“Батьківщина” – слабо позиціонована ліво-консервативна, з переважною часткою у передвиборній програмі популістських гасел.

Серед ключових “лівих” тез як “позитивні” подаються наступні: відновити справедливість; залишити сільськогосподарську землю в державній власності; громадяни зможуть продавати паї державі за вигідною ціною; унеможливити надмірну концентрацію земель в одних руках, що може призвести до фактичного закріпачення селян; запровадити державні гранти для молоді на отримання вищої освіти та стажування в Європі.

Тези популістського гатунку: “ухвалити закон, за яким кожен чиновник та його родина будуть зобов’язані довести легальність походження свого майна. Той, хто не пройде перевірку, буде звільнений, а майно – конфісковано; сформувати кваліфікаційно-дисциплінарні комісії за участю громадянського суспільства та покласти на них контроль за діяльністю судів; передбачити законом створення при кожному відомстві незалежної громадської ради з правом блокуючого голосу; скасувати недоторканість президента, парламентарів і суддів; запустити механізм відкликання народного депутата України; заборонити займати державні посади тим керівникам і депутатам, які були запідозрені в корупції”.

Блок Петра Порошенка – сильно позиціонована право-ліберальна.

Серед ключових “правих” тез як “позитивні” подаються наступні: впровадження реальної конкурентної економічної моделі в Україні; ліквідація “корупційного податку” на економіку; впровадження соціально відповідального бізнесу, який має платити податки до бюджету, а не хабарі окремим чиновникам; запобігання монополізму і картельним змовам у великому бізнесі; гарантії чесної конкуренції малому підприємству.

Серед ключових тез ліберального гатунку: дієві механізми громадського, правового та політичного контролю за діями влади; прозорість структури власності ЗМІ, посилення конкурентного середовища в цій сфері; економіка вільного ринку, що вимагає ділової ініціативи, наполегливої праці і постійного самовдосконалення; меритократична система, де найрозумніші, найпрацьовитіші і найенергійніші досягають найбільшого особистого успіху, який служить усьому суспільству; незалежний суд, який може забезпечити захист прав та свобод і недоторканність власності; заохочення громадян до започаткування власної справи, взяття відповідальності на себе; слідування принципам правової держави; недопущення розбрату в суспільстві і протистояння на ґрунті мови, ідеології, релігії; гарантії дотримання основних прав особи, обмеження втручання держави в приватне і громадське життя.

“Народний фронт” – сильно позиціонована право-ліберальна.

Серед ключових “правих” тез як “позитивні” подаються наступні: всебічні реформи, необхідні для досягнення європейських стандартів; європейські стандарти урядування; суттєве обмеження корупції, децентралізація та розвиток місцевого самоврядування; уряд має стати “зручним” для громадян; розкриття структури власності підприємств до кожного конкретного бенефіціарія; зменшення кількості дозволів, контролюючих органів і перевірок тощо; недопущення скасування чи скорочення субсидій малозабезпеченим громадянам на оплату комунальних послуг.

Серед ключових тез ліберального гатунку: забезпечення прав і свобод громадян; визначення людини, її інтересів і потреб як основи політичного курсу партії; розширення свободи підприємницької діяльності, істотне скорочення функцій адміністративного регулювання економіки.

Радикальна партія Олега Ляшка – слабо позиціонована ліво-орієнтована з вкрапленнями консервативних тез і найвищою, порівняно з іншими політичними силами, часткою популістських гасел у передвиборній програмі.

Серед ключових “лівих” тез як “позитивні” подаються наступні: створення суспільства загального добробуту; повернення приватизованих підприємств державі, якщо олігархи не доплатять за копійчану приватизацію; менші податки на заробітну платню, більші на сировинну продукцію олігархів; введення кризового податку для олігархів, який наповнить бюджет та зупинить інфляцію; заборона продажу землі, ліквідація нелегального земельного ринку, на якому збагачуються товстосуми та спекулянти; запровадження права оренди землі під жорстким контролем держави.

“Консервативно навантажені” тези: “ми – нові українські політики – енергійні та рішучі патріоти”; “нехай українська сила та правда переможе, нехай воля замайорить жовто-блакитним прапором над усією країною”.

Популістський характер мають, серед іншого, наступні тези: “ми зробимо можливим повернення ядерного статусу Україні”; “будуть покарані політично і кримінально: перевертні та саботажники із Верховної Ради, чиновники-сепаратисти на Сході, продажні менти і крадії-бізнесмени, які платять найманцям за вбивство українців; олігархи, які напрому організували

сепаратистів, віддадуть державі своє майно”; “почне працювати суспільний антикорупційний корпус – для реакції на скарги громадян, до складу цього корпусу увійдуть безкомпромісні ветерани воєнних дій на Сході”; “будемо вимагати списання 75% зовнішніх міжнародних кредитів, бо гроші у борг брали чиновники – казнокради; держава виділить на медицину в 10 разів більше коштів ніж зараз”.

ОБ'ЄДНАННЯ
САМОПОМІЧ

“Самопоміч” – слабо позиціонована ліво-консервативна.

Серед ключових “лівих” тез як “позитивні” подаються наступні: перетворення землі сільськогосподарського призначення на актив українського селянина, аби він міг залучати інвестиції і розвивати своє господарство; відкриття доступу громадян до медичних установ та санаторно-курортних закладів Державного управління справами; запровадження адресної допомоги тим, хто її потребує; гарантування якості освіти через прозорі механізми ліцензування, акредитації та екзаменування.

Серед ключових тез консервативного гатунку: “ми, українці, незалежно від нашого етнічного походження, є єдиним національним тілом, маємо живу душу та невмирущий дух; наша взаємна підтримка робить нашу націю правдиво незалежною; нашу єдність уособлює українська держава”; “обов'язок кожного українця боронити незалежність та цілісність своєї держави, а обов'язок держави – захистити кожного з нас”; “формування сучасного українського села як архетипічної цінності та одного з основних джерел ідентичності”; “кожен українець прагне співпрацювати з іншими задля свого добробуту, успіху своїх дітей та привабливості своєї держави”.

Загалом, на цьому етапі партійну систему України, з точки зору її ідеологічного виміру, можна характеризувати як “помірно плюралістичну” (“поміркованого плюралізму”). На підставі аналізу передвиборних програм такі парламентські партії, як Опозиційний блок, “Батьківщина”, “Самопоміч” та Радикальна партія можуть бути умовно віднесені до лівої частини ідеологічного спектра, слабо артикульовані. Передвиборні програми партій “Народний фронт” і Блок Петра Порошенка уможливають їх віднесення до правої частини ідеологічного спектра, при цьому ідеологічно вони артикульовані більш виразно й однозначно.

Враховуючи, що всі парламентські партії, за винятком “Батьківщини”, так чи інакше можна вважати новими, лише майбутня політична діяльність покаже ступінь їх інституціоналізації та міцність закріплення ідеологічної ідентифікації.

Наразі в Парламенті ідеологічні екстремуми посідають “Самопоміч”, як лівоорієнтована консервативна партія, і Блок Петра Порошенка “Солідарність”, як права ліберальна партія. Водночас, дві основні партії парламентської коаліції – БПП “Солідарність” і “Народний фронт” – декларують подібні між собою ідеологічні підходи.

Враховуючи вкрай турбулентні суспільно-політичні процеси в країні, динамічний характер процесів у партійній системі, низьку інституціоналізацію самих партій, значний вплив на зміну ступеня ідеологічної поляризації можуть справити партії, які несуть у собі поляризуючий потенціал, тяжіють до крайніх позицій і здатні вдаватися до антисистемних засобів політичної діяльності.

РОЗДІЛ 2. ЧИННИКИ ВПЛИВУ ТА ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА ЕВОЛЮЦІЮ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Формування та еволюція партійних систем відбувається під впливом низки чинників, різних за своєю природою, характером та інтенсивністю впливу¹. Деякі з них мають загальний характер (зокрема, виборча система)², інші – є специфічними для конкретних країн. За своєю природою чинники можуть мати інституційний (правові засади діяльності політичних партій, виборча система, конституційно-правовий дизайн) чи соціальний характер (соціальна структура, основні суспільні поділи, ідеологічні орієнтації громадян, політична культура) та ін. Інтенсивність впливу тих чи інших чинників на різних етапах може змінюватися, вектори їх впливу можуть або збігатися, або бути протилежними один одному. Нижче розглядаються головні чинники, що вплинули і впливають на розвиток партійної системи України.

➤ Чинники інституційного характеру ◀

Законодавство про політичні партії. Правові засади створення та діяльності політичних партій в Україні визначаються Конституцією України та спеціальними законами.

З моменту прийняття Конституції України у 1996р. основні положення, що регламентують діяльність політичних партій, залишаються незмінними.

ОСНОВНІ КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

Стаття 15. Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності.

Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова.

Цензура заборонена.

Держава гарантує свободу політичної діяльності, не забороненої Конституцією і законами України.

¹ За висловом М.Дюверже, партійна система – “це результат взаємодії численних і комплексних факторів; деякі з них специфічно притаманні окремій країні, інші мають загальний характер”. Див.: Дюверже М. Политические партии. – Москва, 2007г., с.255-256.

² Проте, в конкретних умовах певних країн можуть розрізнятися і наслідки дії одних і тих самих виборчих систем.

Стаття 36. Громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах. Членами політичних партій можуть бути лише громадяни України. Обмеження щодо членства у політичних партіях встановлюються виключно цією Конституцією і законами України...

Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій.

Усі об'єднання громадян рівні перед законом.

Стаття 37. Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються.

Політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань.

Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

Заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку.

Вплив конституційного вноормування на партійну систему можна вважати позитивним.

По-перше, партії отримали конституційні гарантії свого існування. За оцінками фахівців, конституційні засади національного законодавства України щодо політичних партій повною мірою відповідають європейським стандартам³.

По-друге, чітко визначені “рамки” цілей і дій партій. Це обмежило політичні сили у висуванні гасел, спрямованих на ліквідацію незалежності України чи порушення її територіальної цілісності, розпалювання міжетнічної ворожнечі тощо. Такі проблеми були актуальними протягом практично всього часу становлення української багатопартійності, на різних етапах розвитку партійної системи. Особливої актуальності ці обмеження набули після анексії Криму та окупації частини території Донецької та Луганської областей у 2014р.

Упровадження конституційних норм сприяло зменшенню ваги радикальних партій, утвердженню в українській партійній системі переваги поміркованих позицій. Отже, можна стверджувати, що прийняття Конституції в цілому сприяло зменшенню поляризації партійної системи.

³ Богашева Н., Ключковський Ю. Проблеми інституціоналізації політичних партій в Україні. – Вибори та демократія, 2008р., №2, с.31.

Протягом 1992-2001рр. створення і діяльність політичних партій регламентував Закон України “Про об’єднання громадян”, який:

- визначив політичні партії як “об’єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які мають головною метою участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування і представництво в їх складі”;
- встановив норму, згідно з якою політичні партії в Україні можуть створюватися лише із всеукраїнським статусом. Це стало підставою для припинення діяльності деяких регіональних партій (зокрема, в АР Крим) чи їх трансформацію у формально загальнонаціональні, що сприяло певній стабілізації партійної системи;
- запровадив обмеження на фінансування політичних партій (зокрема, іноземними суб’єктами, а також державними органами, установами, підприємствами та організаціями). Це мало сприяти обмеженню впливу на діяльність партій органів влади та держави в цілому, а також звууженню каналів зовнішнього впливу.

Достатньо ліберальні умови Закону в частині створення політичних партій сприяли активному формуванню нових партійних структур.

У 2001р. було прийнято Закон “Про політичні партії в Україні”. Робота над ним тривала з 1997р. і характеризувалася конфліктом позицій Парламенту і Президента, головною причиною якого було прагнення президентської сторони передбачити в Законі жорсткі вимоги до порядку створення та організаційної структури політичних партій – з тим, щоб стимулювати розвиток загальнонаціональних партій, які мали б реальні організації в регіонах⁴.

Нововведеннями цього Закону, які найбільшою мірою вплинули на процеси в партійній системі, було запровадження нових вимог до створення політичних партій – необхідність збору 10 тис. підписів громадян, які мають право голосу, не менш як у 2/3 районів 2/3 областей України, міст Києва та Севастополя, АР Крим, а також створення протягом шести місяців з дня реєстрації своїх організацій в більшості областей України, в містах Києві та Севастополі, АР Крим. Під час прийняття Закону передбачалося проведення у 2003р. перевірки політичних партій на предмет виконання норм Закону про наявність організацій в регіонах.

Запровадження відповідних норм мало певний позитивний вплив на партійну систему – процес створення нових політичних партій дещо уповільнився, відбувались об’єднання партій, за рішеннями суду кілька партій було ліквідовано⁵. Однак, позитивний ефект виявився короткостроковим – після 2004р. процес масового створення політичних партій відновився, партії “пристосувалися” до вимог Закону, однак якісних змін у партійній системі на відбулося.

⁴ Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002р.” – Київ, 2003.

⁵ Див.: Жданов І., Якименко Ю. Нові обрії української багатопартійності. – Дзеркало тижня, 28 червня 2003р.

Позитивні очікування були пов'язані також зі змінами до законодавства, якими запроваджувалося державне фінансування статутної діяльності партій (листопад 2003р.). Цей захід мів сприяти ослабленню залежності партій від ФПГ, підвищенню рівня прозорості партійних фінансів. Однак, дія цих норм була заблокована законами про Державний бюджет України на 2006р. і 2007р. (відповідно, урядами В.Януковича та Ю.Тимошенка), надалі, попри відповідне рішення Конституційного Суду, державне фінансування партій на той момент так і не було запроваджене⁶, такі рішення були ухвалені і почали діяти тільки з 2016р.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАКОНУ “ПРО ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В УКРАЇНІ”⁷

Стаття 2. Політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

Стаття 3. Політичні партії в Україні створюються і діють тільки із всеукраїнським статусом.

Стаття 4. Політичні партії є рівними перед законом.

Органам державної влади, органам місцевого самоврядування, їх посадовим особам заборонено виокремлювати у своєму ставленні певні політичні партії чи надавати їм привілеї, а також сприяти політичним партіям, якщо інше не передбачено законом, у провадженні їх діяльності. Втручання з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування або їх посадових осіб у створення і внутрішню діяльність політичних партій та їх структурних утворень забороняється, за винятком випадків, передбачених цим Законом.

Стаття 5. Утворення і діяльність політичних партій забороняється, якщо їх програмні цілі або дії спрямовані на:

- 1) ліквідацію незалежності України;
- 2) зміну конституційного ладу насильницьким шляхом;
- 3) порушення суверенітету і територіальної цілісності України;
- 4) підрив безпеки держави;
- 5) незаконне захоплення державної влади;
- 6) пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової чи релігійної ворожнечі;
- 7) посягання на права і свободи людини;
- 8) посягання на здоров'я населення;
- 9) пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символіки.

Політичні партії не можуть мати воєнізованих формувань. Діяльність політичної партії може бути заборонена лише за рішенням суду.

⁶ Рішення Конституційного Суду України №10-рп від 22 травня 2008р. – Офіційний сайт Конституційного Суду України, www.ccu.gov.ua.

⁷ За текстом Закону “Про політичні партії України”, зі змінами, внесеними до 6 жовтня 2016р. включно.

Стаття 6. Членом політичної партії може бути лише громадянин України, який відповідно до Конституції України має право голосу на виборах.

Громадянин України може перебувати одночасно лише в одній політичній партії.

Членами політичних партій не можуть бути:

- 1) судді;
- 2) прокурори;
- 3) поліцейські;
- 4) співробітники Служби безпеки України;
- 5) військовослужбовці;
- 6) працівники органів доходів і зборів;
- 7) персонал Державної кримінально-виконавчої служби України;
- 8) працівники Національного антикорупційного бюро України;
- 9) державні службовці у випадках, передбачених Законом України “Про державну службу” ;
- 10) члени Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг.

На час перебування на зазначених посадах або службі члени політичної партії зупиняють членство в цій партії.

Членство в політичній партії є фіксованим. Форма фіксації членства в політичній партії визначається статутом політичної партії.

Не допускається створення і діяльність структурних утворень політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування, військових формуваннях, а також на державних підприємствах, у навчальних закладах та інших державних установах і організаціях.

Стаття 7. Політичні партії повинні мати програму. Програма політичної партії є викладом цілей та завдань цієї партії, а також шляхів їх досягнення.

Стаття 10. Рішення про створення політичної партії приймається на її установчому з’їзді (конференції, зборах). Це рішення має бути підтримано підписами не менше 10 тисяч громадян України, які відповідно до Конституції України мають право голосу на виборах, зібраними не менш як у двох третинах районів не менш як двох третин областей України, міст Києва і Севастополя та не менш як у двох третинах районів Автономної Республіки Крим. Політична партія створюється групою громадян України у складі не менш як 100 осіб.

Стаття 11. Реєстрація політичних партій, їхніх обласних, міських і районних організацій, первинних осередків або інших структурних утворень, передбачених статутом партії, здійснюється в порядку, визначеному Законом України “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань”...

Стаття 12. Політичні партії мають право:

- 1) вільно провадити свою діяльність у межах, передбачених Конституцією України, цим законом та іншими законами України;
- 2) брати участь у виборах Президента України, до Верховної Ради України, до інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб у порядку, встановленому відповідними законами України;

- 3) використовувати державні засоби масової інформації, а також засновувати власні засоби масової інформації, як передбачено відповідними законами України;
- 4) підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями, громадськими організаціями інших держав, міжнародними і міжурядовими організаціями, засновувати (вступати між собою у) міжнародні спілки з додержанням вимог цього Закону;
- 5) ідейно, організаційно та матеріально підтримувати молодіжні, жіночі та інші об'єднання громадян, подавати допомогу у їх створенні.

Політичним партіям гарантується свобода опозиційної діяльності, в т.ч.:

- можливість викладати публічно і обстоювати свою позицію з питань державного і суспільного життя;
- брати участь в обговоренні та оприлюднювати і обґрунтовувати критичну оцінку дій і рішень органів влади, використовуючи для цього державні і недержавні засоби масової інформації в порядку, встановленому законом;
- вносити до органів державної влади України та органів місцевого самоврядування пропозиції, які обов'язкові для розгляду відповідними органами в установленому порядку.

Стаття 14. Політичні партії є неприбутковими організаціями. Надання матеріальної та фінансової підтримки політичним партіям здійснюється у формі:

- 1) внесків на підтримку партій;
- 2) державного фінансування статутної діяльності політичних партій у порядку, встановленому цим та іншими законами України.

Стаття 19. У разі порушення політичними партіями Конституції України, цього та інших законів України до них можуть бути вжиті такі заходи:

- 1) попередження про недопущення незаконної діяльності;
- 2) заборона політичної партії.

Стаття 21. Політична партія може бути за адміністративним позовом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань заборонена в судовому порядку у випадку порушення вимог щодо створення і діяльності політичних партій, встановлених Конституцією України, цим та іншими законами України.

Стаття 23. Політичні партії припиняють свою діяльність шляхом реорганізації чи ліквідації (саморозпуску) або в разі заборони її діяльності чи анулювання реєстрації в порядку, встановленому цим та іншими законами України.

Рішення про реорганізацію чи саморозпуск приймається з'їздом (конференцією) політичної партії відповідно до статуту політичної партії...

Стаття 24. У разі невиконання політичною партією вимоги частини сьомої статті 11 цього Закону, виявлення протягом трьох років з дня реєстрації політичної партії недостовірних відомостей у поданих на реєстрацію документах, невисування політичною партією своїх кандидатів по виборах Президента України та виборах народних депутатів України протягом десяти років орган, який зареєстрував політичну партію, має звернутися до суду з поданням про анулювання реєстраційного свідоцтва. Інші підстави для анулювання реєстраційного свідоцтва не допускаються.

До Закону про політичні партії в період 2013-2016рр. активно вносилися зміни, переважно пов'язані з прийняттям інших законодавчих актів. Найбільш принциповою з таких змін стало запровадження державного фінансування статутної діяльності політичних партій, передбачене Законом “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції” від 8 жовтня 2015р.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗАКОМУ “ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ДЕЯКИХ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ ПОЛІТИЧНІЙ КОРУПЦІЇ”

Зміни до Закону “Про політичні партії в Україні”

Запроваджується державне фінансування статутної діяльності політичних партій. За рахунок коштів Державного бюджету України фінансується статутна діяльність політичних партій, не пов'язана з їх участю у виборах народних депутатів України, виборах Президента і місцевих виборах, а також відшкодовуються витрати політичних партій, пов'язані з фінансуванням їх передвиборної агітації під час чергових і позачергових виборів народних депутатів України.

Встановлюється щорічний обсяг державного фінансування статутної діяльності політичних партій: дві сотих розміру мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня року, що передувє року виділення коштів, помноженого на загальну кількість виборців, які взяли участь у голосуванні в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі на останніх чергових або позачергових виборах народних депутатів України.

Визначається, що право на отримання державного фінансування статутної діяльності має партія, виборчий список якої на останніх чергових або позачергових виборах народних депутатів України в загальнодержавному виборчому окрузі отримав не менше 2% дійсних голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

Водночас, до наступних парламентських виборів фінансуватимуться лише партії, які подолали 5% бар'єр на виборах 2014р., а вже за підсумками наступних парламентських виборів – партії, які отримують на них понад 2% голосів виборців.

Рішення про надання політичній партії державного фінансування її статутної діяльності або про відмову в наданні такого фінансування приймається Національним агентством з питань запобігання корупції на підставі результатів останніх виборів народних депутатів України в загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі. Національне агентство з питань запобігання корупції також приймає рішення про відмову в наданні політичній партії державного фінансування її статутної діяльності, про зупинення або припинення такого фінансування.

90% щорічного обсягу державного фінансування статутної діяльності політичних партій розподіляються між партіями, які мають право на отримання фінансування, пропорційно до кількості голосів виборців, поданих за їх списки. 10% – розподіляються порівну між партіями, які отримали право на таке фінансування, за умов дотримання ними “гендерної квоти”.

Встановлюється обмеження для внесків на підтримку партії, здійснених протягом року: 400 мінімальних заробітних плат – для фізичних осіб, 800 мінімальних заробітних плат – для юридичних осіб. Передбачається, що в разі, якщо фізична або юридична особа здійснює

або може здійснювати вирішальний вплив на діяльність однієї або кількох юридичних осіб, внески такої фізичної або юридичної особи і підконтрольних їй юридичних осіб вважаються внеском однієї особи та обмежуються загальним розміром (сумою) внеску (внесків), встановленим Законом.

Забороняється фінансування партій юридичними особами, кінцевими бенефіціарними власниками (контролерами) яких є особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування відповідно до Закону України “Про запобігання корупції”.

Визначається, що державний контроль за фінансовою діяльністю партій здійснюють:

- Рахункова палата – за цільовим використанням політичними партіями коштів, виділених з Державного бюджету України на фінансування їхньої статутної діяльності;
- Національне агентство з питань запобігання корупції – за дотриманням встановлених обмежень щодо фінансування партій, передвиборної агітації, законним і цільовим використанням бюджетних коштів, виділених на фінансування статутної діяльності, своєчасністю подання звітів партій про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру, звітів про надходження і використання коштів виборчих фондів на загальнодержавних та місцевих виборах, повнотою таких звітів, відповідністю їх оформлення встановленим вимогам, достовірністю включених до них відомостей.

Передбачається, що політична партія, яка була суб'єктом виборчого процесу на виборах Президента, виборах народних депутатів України або брала участь у чергових чи позачергових місцевих виборах, а також політична партія, яка отримує державне фінансування, зобов'язана пройти зовнішній незалежний фінансовий аудит звітності про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру в рік, наступний за роком проведення таких виборів чи отримання державного фінансування.

Встановлюється, що політична партія щоквартально зобов'язана подати до Національного агентства з питань запобігання корупції звіт партії про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру за відповідний квартал, а також оприлюднити такий звіт на своєму офіційному веб-сайті. Визначається характер і обсяг інформації, що має міститися у звіті, включно з датами, розмірами та суб'єктами здійснення внесків на їх підтримку, даними щодо всіх платежів, здійснених з рахунку партії.

Звіт партії про майно, доходи, витрати та зобов'язання фінансового характеру, а також результати аналізу звіту оприлюднюються на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції та розміщується у відкритому доступі впродовж не менше п'яти років.

Згідно з перехідними положеннями Закону:

- норми про щорічне державне фінансування статутної діяльності політичних партій, відшкодування витрат партій на здійснення передвиборної агітації та встановлення обмежень щодо розміру внесків на підтримку партій з боку фізичних та юридичних осіб, набирають чинності 1 липня 2016р.;
- державне фінансування статутної діяльності політичних партій, на підтримку виборчих списків яких під час парламентських виборів 2014р. було подано не менше 5% голосів виборців, здійснюється починаючи з III кварталу 2016р.

Зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України

Встановлюється адміністративна та (або) кримінальна відповідальність за порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації, агітації із всеукраїнського або місцевого референдуму, в т.ч. за порушення порядку надання або отримання внеску на підтримку політичної партії, порушення порядку надання або отримання державного фінансування статутної діяльності політичних партій, передвиборної агітації або агітації із всеукраїнського або місцевого референдуму, порушення порядку подання фінансового звіту про надходження і використання коштів виборчого фонду, звіту партії про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру.

Зміни до законів “Про вибори народних депутатів України” та “Про вибори Президента України”

Закони приводяться у відповідність до змін щодо порядку фінансування політичних партій, здійснення звітності та контролю над фінансовою діяльністю партій.

Як зазначалося вище, державне фінансування статутної діяльності політичних партій в Україні на практиці розпочалося у 2016р. Дію закону в частині прозорості та достовірності фінансової звітності і контролю за її дотриманням першою на собі відчула найстаріша з представлених у Верховній Раді VIII скликання партія – “Батьківщина”, проти якої було порушено кримінальну справу⁸.

22 березня 2012р. Верховна Рада України прийняла Закон “Про громадські об’єднання”. У зв’язку з набуттям ним чинності, втратив чинність Закон “Про об’єднання громадян”, деякі норми якого щодо політичних партій діяли паралельно із Законом “Про політичні партії”. Таким чином, останній залишається на сьогодні базовим для регулювання діяльності партій.

На діяльність політичних партій після 2014р. суттєво вплинули деякі законодавчі акти, прийняті внаслідок Революції Гідності. Вплив Закону “Про очищення влади”, як зазначалося вище, обмежився усуненням з органів влади та самоврядування певного числа представників Партії регіонів та інших провладних на той момент партій.

Більш тривалий вплив на ситуацію у партійній системі мають “законопроєкти про декомунізацію”⁹, які суттєво змінили умови діяльності деяких політичних партій та їх участі у виборах.

⁸ Нацагентство із запобігання корупції перевіряє фінансування партії Тимошенко. – Інформаційне агентство УНІАН, 7 червня 2017р., <https://www.unian.ua/politics/1963101-natsagentstvo-iz-zapobigannya-koruptsiji-pereviryaie-finansuvannya-partiji-timoshenko.html>.

⁹ Закони України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їх символіки”, “Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років”, “Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років”, “Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у ХХ столітті”.

По-перше, створена додаткова підстава для припинення діяльності та заборони участі у виборах уже існуючих лівих партій, які базуються на комуністичній ідеології, використовуючи в назвах, програмних документах і практичній діяльності “спадщину” комуністичного режиму. Унеможливується також створення нових партій відповідного спрямування. Зокрема, на підставі нового законодавства в Україні припинена діяльність партій, які мали назви “комуністичних”, у т.ч. найстаршої серед них Комуністичної партії України¹⁰. 16 грудня 2015р. Окружний адміністративний суд Києва заборонив діяльність КПУ за позовом Міністерства юстиції, а Вищий адміністративний суд визнав касаційну скаргу КПУ необґрунтованою¹¹. **З приводу заборони КПУ звернулася до Європейського суду з прав людини**¹².

Це ж саме стосується і партій, які могли б використовувати націонал-соціалістичну символіку (хоча відповідних партій в Україні на цей час немає). Загалом це обмежило утворення і діяльність “крайніх” партій, передусім, лівих і, водночас, може стимулювати формування лівоцентристських партій сучасного європейського зразка.

По-друге, прийняті закони значно ускладнили агітаційно-пропагандистську діяльність партій, які експлуатують пострадянські, “ностальгічні” настрої частини виборців.

По-третьє, обмежені можливості використання політичними партіями суспільно-конфліктної проблематики, зокрема, проблеми ОУН-УПА. З одного боку, для правих партій зник предмет для боротьби (статус учасників відповідних формувань), з іншого – боротьба проти такого визнання вважається неприпустимим, що може спричинити проблеми для діяльності партій, які намагаються експлуатувати цю тему. Внаслідок цього, дискурс деяких політичних партій може переорієнтуватися з “боротьби за минуле” на “боротьбу за сучасне та майбутнє”, що буде позитивною тенденцією. З іншого боку, закони надали державним органам додаткові підстави втручання у діяльність політичних партій, можливості використання відповідних норм законодавства для боротьби з політичною опозицією.

У цілому, правова база діяльності політичних партій в Україні та зміни, що в ній відбувалися, сприяли розвитку політичних партій і партійної системи. Разом з тим, позитивний вплив деяких норм, які цілеспрямовано запроваджувалися з метою стимулювання розвитку політичних партій, нівелювався впливом інших чинників, а також відсутністю належного контролю над виконанням

¹⁰ Станом на 24 березня 2015р., в Україні було зареєстровано чотири політичних партії, які містили в назві слово “комуністична”, щодо трьох з них Міністерством прийнято рішення про їх невідповідність вимогам згаданого Закону. Див.: Міністр юстиції Петренко: Трьом компартіям заборонено брати участь у виборчому процесі, як таким, які порушують законодавство України. – Інтерфакс-Україна, 24 липня 2015р.

¹¹ Див.: Суд заборонив діяльність КПУ. – Українська правда, 17 грудня 2015р., <https://www.pravda.com.ua/news/2015/12/17/7092775>.

¹² Див.: ЄСПЛ прийняв до розгляду позов КПУ про заборону на участь у виборах. – Тиждень.ua, 30 грудня 2016р., <http://tyzhden.ua/News/182163>.

законодавства. У правовому регулюванні діяльності політичних партій залишається низка проблем, які негативно позначаються на характері партій та стані виконання ними їх функцій¹³.

Знадобився тривалий час і зусилля для запровадження з 2016р. найбільш принципового законодавчого нововведення – державного фінансування статутної діяльності політичних партій. У разі послідовної практичної реалізації заходів, передбачених відповідними законодавчими змінами, можуть бути створені реальні передумови для зменшення впливу ФПГ на діяльність політичних партій, забезпечення більшої прозорості партійних фінансів, стимулювання інституційного розвитку партійних структур.

Ухвалення законів, якими впроваджується фінансування політичних партій з державного бюджету та контроль за дотриманням усіх необхідних норм матиме довготривалий вплив на розвиток партій та партійної системи в цілому, оскільки його дія поступово призведе до зміни характеру відносин між провідними фінансово-промисловими групами чи окремими представниками ділових кіл та політичним середовищем.

Через майже 25 років після здобуття Україною незалежності, під впливом надзвичайних подій в її історії, були прийняті законодавчі акти, що завершують пострадянський період її розвитку – закони про люстрацію та декомунізацію. Прийняття цих законів було необхідним кроком, водночас, деякі їх норми були неоднозначно сприйняті як міжнародними експертами (закон про люстрацію)¹⁴, так і українськими громадянами (закони про декомунізацію)¹⁵.

Виборче законодавство. Виборче законодавство вважається найбільш загальним і дієвим чинником впливу на партійну систему¹⁶. Уже в перші роки становлення багатопартійності (1992-1993рр.) політичні партії ініціювали запровадження пропорційної (чи хоча б змішаної) виборчої системи. Проте, ці спроби не мали успіху – основні угруповання колишньої прагматичної номенклатури вбачали в ній загрозу власним інтересам і доступу до влади. Внаслідок цього, голосування відбувалося за мажоритарною системою абсолютної більшості (кандидат мав набрати понад половину голосів тих, хто прийде на вибори в окрузі), за умови явки понад 50% зареєстрованих виборців.

¹³ Докладніше див. статтю Н.Богашевої, вміщену в цьому виданні.

¹⁴ Див. зокрема: Adopted Final Opinion on the Law on Government Cleansing (Lustration Law) of Ukraine as would result from the amendments submitted to the Verkhovna Rada on 21 April 2015, adopted by the Venice Commission at its 103rd Plenary Session (Venice, 19-20 June 2015), CDL-AD(2015)012-e, п. 111 ч.д). – Сайт Венеціанської комісії, <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282015%29012-e>.

¹⁵ Див.: Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. Інформаційно-аналітичні матеріали Центру Разумкова – Національна безпека і оборона, 2016р., №3-4, с.15-16.

¹⁶ Згідно з відомою формулою М.Дюверже, “(1) режим пропорційного представництва веде до багатопартійності з жорсткими, незалежними і стабільними партіями; (2) мажоритарне голосування у два тури веде до багатопартійної системи, партії якої характеризуються “м’якою” структурою, схильністю до альянсів і відносною стабільністю (в усіх випадках); (3) мажоритарне голосування в один тур веде до дуалістичної системи з чергуванням при владі великих незалежних партій”. Слід наголосити, що при цьому робилося застереження, що “ці вельми загальні положення визначають лише базові тенденції; вони далеко не вичерпують усіх моментів впливу виборчого режиму на системи партій”. Див.: Дюверже М. Политические партии..., с.257.

Це часто мало наслідком проведення в деяких округах неодноразових повторних виборів, відсутність повного складу депутатського корпусу впродовж більшої частини каденції тодішнього Парламенту¹⁷.

Найбільш принципові зміни в системі виборів до Верховної Ради відбулися в 1997р. (запровадження змішаної системи), у 2003р. (запровадження пропорційної системи) та у 2011р. (повернення змішаної системи).

При цьому, основні параметри пропорційної системи, що використовувалася на парламентських виборах 1998р., 2002р., 2006р., 2007р., збігалися (загальнонаціональний виборчий округ, закриті виборчі списки, участь у виборах партій і виборчих блоків, формула трансформації голосів у мандати – “квота Хейра”). Головні відмінності полягали у зміні кількості мандатів, що розподілялися за пропорційною системою (відповідно, 225 і 450) та у зниженні виборчого бар’єра з 4% до 3%.

На виборах 1998р. за партії і блоки, що не подолали виборчий бар’єр, було віддано 25,75% голосів, у 2002р. – 17,96%, 2006р. – 18,31%, 2007р. – 6,96%¹⁸, що свідчить про певну позитивну динаміку в розвитку партійної системи.

Кроком до повернення змішаної системи виборів стало ухвалення Закону про місцеві вибори в липні 2010р.¹⁹ Цей закон упроваджував змішану пропорційно-мажоритарну систему виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад.

У листопаді 2011р. був прийнятий новий Закон про вибори народних депутатів²⁰, який поширив змішану систему вже на вибори до Верховної Ради. З 450 народних депутатів 225 обиралися у загальнодержавному одномандатному окрузі за “закритими” партійними списками, і 225 – в одномандатних округах.

Починаючи з парламентських виборів 2012р. виборчі блоки були позбавлені права участі у виборах, бар’єр, за законом 2011р., було підвищено до 5%. Скасовувалася можливість голосувати “проти всіх”.

Позачергові вибори до Верховної Ради 2014р. відбулися за виборчим законом, ухваленим у 2011р. Це відбулося попри наявність значного суспільного запиту на запровадження пропорційної виборчої системи з відкритими списками. Зобов’язання змінити виборчу систему містилися як у коаліційній угоді листопада 2014р.²¹, так і в Порядку денному асоціації України з ЄС²².

¹⁷ Зайцев В. Конфлікти між гілками влади в процесі їх становлення (1991-1996). – Становлення владних структур в Україні (1991-1996), Київ, 1997р., с.5-29.

¹⁸ Джерело даних – офіційний сайт ЦВК, Вибори народних депутатів України 1998р., 2002р., 2006р., 2007р., <http://www.cvk.gov.ua>.

¹⁹ Закон України “Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”.

²⁰ Закон України “Про вибори народних депутатів України”.

²¹ Угода про коаліцію депутатських фракцій “Європейська Україна”. – Офіційний сайт Верховної Ради України, <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>.

²² Порядок денний асоціації. – Сайт Міністерства закордонних справ України, <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/european-integration/ua-eu-association>.

Як зазначалося вище, 14 липня 2015р. Верховна Рада прийняла новий Закон “Про місцеві вибори”, яким запроваджена пропорційна система для виборів до Верховної Ради АР Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад, з закріпленням кандидатів з виборчого списку за територіальними виборчими округами.

Трансформація виборчого законодавства в напрямі від мажоритарної до змішаної і надалі – до пропорційної, мала як позитивні, так і негативні наслідки.

До позитивних наслідків слід віднести²³:

- поступове формування групи партій і (на попередніх етапах) блоків, що постійно присутні в Парламенті та належать до “ядра” партійної системи²⁴; зменшення кількості парламентських політичних сил;
- зростання визначеності політичних симпатій громадян, зменшення частки виборців, які голосують “проти всіх” (з 5,25% в 1998р. до 1,77% у 2006р.);
- поступове зменшення ваги антисистемних і радикальних партій;
- поступове зменшення впливу формальних “партій влади”²⁵;
- вищий рівень стабільності політичної структури Парламенту (в період після переходу до повністю пропорційної системи – до рішення Конституційного Суду від 6 квітня 2010р., яке дозволило входження до коаліції депутатських фракцій позафракційних народних депутатів, обраних за партійними списками і в подальшому виключених з фракцій відповідних партій і блоків)²⁶.

Негативні наслідки від дії пропорційної виборчої системи²⁷ були такими:

- певне обмеження можливостей позапартійних громадян бути обраними до вищого законодавчого органу²⁸, що в поєднанні з іншими чинниками призводить до зниження рівня довіри до політичних партій та інститутів, що ними формуються;

²³ Маються на увазі позитивні лише з точки зору впливу на партійну систему України чинники. Про загальні позитиви та негативи пропорційної виборчої системи див.: Романюк А. Оцінка переваг і проблем пропорційної виборчої системи на прикладі країн Західної Європи та у світлі парламентських виборів у 2006р. – *Вибори та демократія*, 2006р., №3, с.4-10.

²⁴ Див.: Шведа Ю. Політичні партії: енциклопедичний словник. – Львів, 2005р., с.470.

²⁵ Див.: Мелешевич А. Партії влади та партійні системи в пострадянських країнах. – *Вибори та демократія*, 2006р., №1, с.72-80.

²⁶ Рішення Конституційного Суду України №11-рп/2010 від 6 квітня 2010р. – Офіційний сайт Конституційного Суду України, <http://www.ccu.gov.ua/docs/607>.

²⁷ Не всі з перелічених наслідків є результатом дії винятково виборчої системи. Більша їх частина є результатом дії комплексу причин, проте найбільшою мірою вони виявляються саме за існуючої виборчої системи.

²⁸ Конституційний Суд рішенням №1-рп від 26 лютого 1998р. визнав обрання половини складу Верховної Ради за партійними списками конституційним. Проте, як свідчать статистичні дані, партійність кандидатів відігравала значну роль у можливості їх внесення до виборчих списків. Так, на виборах 1998р. з 3 539 кандидатів, висунутих за партійними списками, безпартійні становили 586 осіб, на виборах 2002р.: з 3 762 – 311; 2006р.: з 7 596 – 840. Тобто, членство в партіях де-факто надавало громадянам перевагу над позапартійними. *Джерело даних* – Офіційний сайт ЦВК, www.cvk.gov.ua.

- непередставленість у Парламенті інтересів виборців, які віддали голоси за партії і блоки, що не подолали виборчий бар'єр, і “надпредставленість” політичних сил-переможців²⁹;
- зниження якості депутатського корпусу, поширення політичної корупції у виборчому процесі³⁰, що мало наслідком зниження ефективності діяльності партій в органах влади;
- закріплення регіонального характеру підтримки політичних сил, інституціалізація соціокультурного поділу суспільства за регіональною ознакою³¹, що послаблює стимули до розвитку партій в напрямі загальнонаціональних;
- зниження рівня внутрішньопартійної демократії, зростання ролі партійного керівництва у формуванні виборчих списків;
- викривлення регіонального представництва, “недопредставленість” у Парламенті інтересів певних регіонів³²;
- зниження рівня політичної відповідальності та підзвітності парламентських політичних сил, розрив зв'язків між депутатами та виборцями.

Відновлення у 2011р. змішаної виборчої системи на парламентських виборах мало один спільний наслідок – значне посилення фракції партії(й) влади за рахунок депутатів-мажоритарників. Зокрема, в результаті виборів 2012р. фракція Партії регіонів нараховувала 209 членів³³, тоді як за партійними списками від партії було обрано 72 депутати. На виборах 2014р. ситуація відтворилася (в дещо менших масштабах) щодо Блоку Петра Порошенка, парламентська фракція якого нараховувала 139 депутатів³⁴ за 63 депутатах, обраних за партійними списками.

Крім того, відновлення мажоритарної складової посилює популістські акценти в діяльності кандидатів, сприяло використанню механізмів прямого підкупу виборців, що було характерно також для обох останніх парламентських виборів.

Значний вплив на процеси в партіях і партійній системі мало запровадження пропорційної системи на виборах до органів місцевого самоврядування.

²⁹ Див.: Дослідження найбільш поширених у світі пропорційних виборчих систем і перспектив їх запровадження у національне державотворення та право творення. – Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень, Київ, 2007р., с.11-13.

³⁰ Див.: Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2009р., №7, с.11-13.

³¹ Див.: Якименко Ю. Трансформація партійної системи України у 2004-2007рр. – Політичний менеджмент, 2008р., №2, с.89-100

³² Див.: Фесенко В., Вибори-2006: Практичне тестування виборчої системи. – Вибори та демократія, №4, 2006р., с.8-9.

³³ Станом на 13 грудня 2012р. Див.: Склад парламентських фракцій ВР VII скликання. – Інформаційне агентство RBC.UA, 13 грудня 2012р., <https://daily.rbc.ua/ukr/show/fraktsiya-kommunisticheskoy-partii-ukrainy-13122012114400>.

³⁴ Станом на липень 2017р.

До позитивних чинників її впливу на партійну систему можна віднести стимулювання розвитку організаційної структури політичних партій в регіонах, зростання уваги до місцевої проблематики. Проте, негативний ефект від такого виду пропорційної системи на місцях, який застосовувався в Україні, насамперед, для системи самоврядування, за оцінками експертів, був значно вищим³⁵.

Під час місцевих виборів 2015р., які проводилися за пропорційною системою, проявилася нова тенденція – до створення локальних і регіональних партій та партій національних меншин. Ця тенденція може розглядатись як негативна, оскільки суперечить законодавчим нормам про загальнонаціональний характер політичних партій в Україні, а також може призвести до політизації міжрегіональних і міжнаціональних відносин, що є особливо небезпечним в умовах сучасної ситуації.

Серед останніх змін виборчого законодавства слід відзначити зміни до Закону України “Про вибори народних депутатів України”, які набули чинності 27 лютого 2016р. і стали відомі як “закон про партійну диктатуру”. Згідно з ними керівний орган політичної партії (з’їзд) отримав повноваження виключати з виборчих списків кандидатів у народні депутати, які не були обрані. Аналогічні норми містить і новий Закон про місцеві вибори. Зазначені нововведення мають негативний вплив на діяльність партій, оскільки, з одного боку, знижують їх рівень відповідальності за добір кандидатів у списку, з іншого – посилюють можливість впливу партійного керівництва на кандидатів і депутатів від партії.

Таким чином, зміни виборчого законодавства в напрямі розвитку пропорційної виборчої системи значною мірою сприяли розвитку політичних партій і стабілізації партійної системи. Повернення до змішаної виборчої системи на виборах 2012р. мало загалом негативний ефект.

Аналіз характеру та співвідношення позитивних і негативних наслідків свідчить про те, що пропорційна система більшою мірою сприяє розвитку політичних партій, партійної системи і стабільності структури Парламенту. Більшість негативних наслідків цієї системи, у принципі, піддаються коригуванню засобами нормотворення, а також через підвищення рівня політичної культури суспільства і владної еліти. Тому, на наш погляд, перспективним напрямом розвитку вітчизняного законодавства про парламентські вибори є модифікація пропорційної системи з метою її більшої персоніфікації, посилення комунікації між виборцями, партіями та конкретними кандидатами.

³⁵ Див., зокрема: Кравченко В. Політико-правові наслідки запровадження пропорційної виборчої системи на місцевих виборах в Україні. – Шляхи оптимізації виборчої системи для парламентських та місцевих виборів в Україні: доповіді, виступи. – Матеріали круглого столу, 2007р., 158 с.; Тищенко Ю. Моделі комунікації політичних партій в Україні. – Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство, Київ, 2010р., с.16.

➤ Чинники соціального характеру ◀

Характер основних суспільних поділів. Структуризація суспільства є важливим чинником, що впливає на формування та еволюцію партійної системи. Інтереси соціальних спільнот, що виокремлюються за різними ознаками (в разі їх [інтересів] усвідомлення відповідними спільнотами), викликають необхідність їх представництва на політичному рівні. Розбіжності між різними соціальними групами на підставі їх місця в соціальній структурі суспільства, відмінності їх статусних характеристик та ідентичностей є основою для утворення суспільних поділів.

Відповідно, необхідність представлення цих відмінностей на політичному рівні, задоволення потреб та інтересів, що лежать в їх основі, зумовлює потребу у створенні політичних партій певного спрямування або врахуванні їх у діяльності існуючих політичних сил.

Соціально-економічний поділ. Внаслідок трансформаційних процесів, українське суспільство зазнало суттєвої соціальної поляризації. За окремими даними, якщо в 1990р. середній дохід 10% найбільш забезпечених громадян України вчетверо перевищував відповідний показник 10% найбідніших, то в 1996р. це перевищення становило вже 67 разів³⁶.

Частка заробітної плати у структурі доходів населення впала з 71% у 1990р. до 43% у 2004р., що стало наслідком державної політики, спрямованої переважно на формування та підтримку експорто-орієнтованого крупного бізнесу.

За даними Держкомстату, у 2000р. понад 80% громадян мали місячні середньодушові загальні доходи, нижчі від прожиткового мінімуму. Станом на 2008р., таких було 18,1%. Проте, за даними моніторингу бідності, того ж року 28,2% населення України можна було віднести до категорії бідних, а 15% – до зuboжілих³⁷. За даними опитувань Центру Разумкова, у 2006-2009рр. громадяни найнижче оцінювали рівень задоволення їх соціально-економічних прав³⁸.

Зростання актуальності соціально-економічного поділу спостерігалось в період 2010-2011рр., напередодні парламентських виборів. Як зазначалося вище, для запобігання їх небажаним результатам тодішній президент В.Янукович та Партія регіонів вдалися до заходів, що одночасно спрямовувалися на тимчасове покращання соціально-економічного становища частини громадян та на підвищення актуальності соціокультурного поділу, який тимчасово вийшов на перший план³⁹.

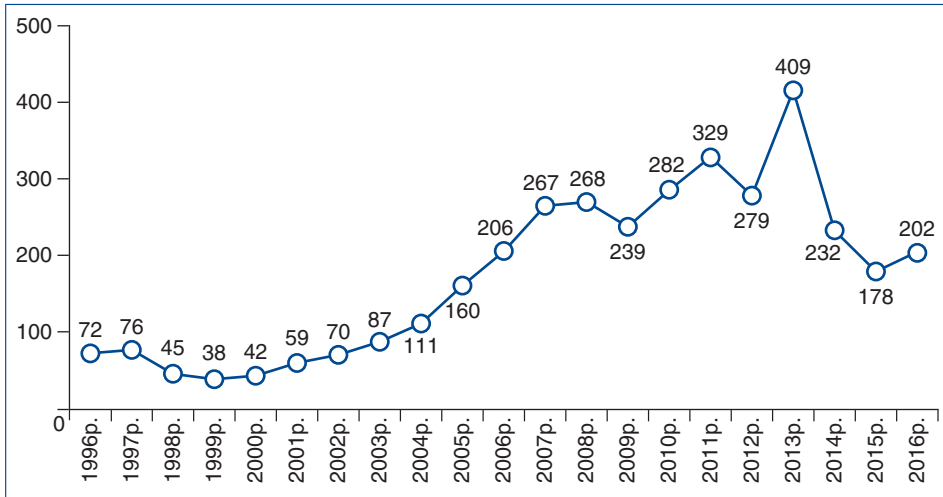
³⁶ Лібанова Е. Соціальна політика. – Україна: аспекти праці, 1999р., №1, с.21

³⁷ Джерело: Україна в 2005-2009рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. – Київ, 2009р., с.162

³⁸ Докладно див.: “Як Ви оцінюєте в цілому дотримання цих прав в Україні? (динаміка, 2006-2009рр.)”. – Сайт Центру Разумкова; http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=447.

³⁹ Докладніше див. с.36-38 цього видання.

Середня зарплата громадян України у 1996-2016рр. (у доларах США)

Середньомісячна зарплата за 2016 рік підрахована на основі даних: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/gdn/reg_zp_m/reg_zpm16_u.htm (дані за 2014-2016рр. - без урахування АРК і м.Севастополя)

Соціально-економічний поділ набув особливої гостроти у 2014-2016рр., через значне падіння рівня життя громадян, спричиненого, зокрема, російською агресією проти України і відповідними економічними втратами, непопулярними діями влади, продиктованих, у т.ч. умовами отримання допомоги від міжнародних фінансових організацій, а також втратами держави через високий рівень корупції.

ОСНОВНІ ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ КОНФЛІКТУ

За результатами 2014р. падіння промисловості склало 10,5%. У I половині 2015р. виробничі показники (реального сектору) продовжували погіршуватися: промислове виробництво скоротилося на 20,5%, аграрний сектор – на 9,3%. Падіння в будівництві сягнуло 28,3%, у роздрібній торгівлі – 24,7%.

З початку 2015р. стрімко прискорились інфляційні процеси. За I півріччя індекс споживчих цін зріс на 40,7% (зростання цін на продукти харчування на 37,7%), індекс цін виробників промислової продукції зріс на 23,4%. Головними складовими інфляційних процесів у 2015р. (так само, як у II півріччі 2014р.) виявились обвальне знецінення гривні (зростання курсу гривні до долара США з 15,8 на початку року до 22,0 наприкінці липня) та стрімке подорожчання житлово-комунальних послуг (відповідний ціновий індекс склав 221,7%).

Негативно позначилися на соціально-економічному становищі громадян дії Уряду, спрямовані на виконання умов міжнародних кредиторів України. Зокрема, необхідність підписання Меморандуму з МВФ мала наслідками:

- заморожування мінімальних зарплат, пенсій, соціальних допомог;
- зниження рівня оплати праці бюджетників – лікарів, вчителів, викладачів, державних і соціальних службовців, працівників культури шляхом скасування поточних доплат і премій;

- підвищення термінів виходу на пенсію і необхідного стажу для багатьох категорій працівників;
- додаткове оподаткування доходів громадян, зокрема, пенсій, житла, банківських депозитів тощо.

Базові соціальні стандарти залишаються на рівні 2013р. (прожитковий мінімум для працездатних осіб та мінімальна заробітна плата становлять 1 218 грн., мінімальна пенсія – 949 грн.), що не відповідає фактичному розміру прожиткового мінімуму, для працездатних осіб. В цінах травня 2015р. фактичний розмір прожиткового мінімуму⁴⁰ для працездатних осіб становив 2 466 грн. (з урахуванням суми податку на доходи фізичних осіб – 2 629 грн.)⁴¹.

Реальні доходи громадян України скоротилися на 10%, рівень бідності зріс на 30%. Практично всі отримувані ресурси – як домогосподарств, так і державного сектору – витрачаються на споживання, рівень якого у 2015р. сягнув 93% ВВП.

Соціологічні дослідження підтверджують тенденцію погіршенню рівня життя усіх прошарків населення. Так, у 2014р. 51% респондентів вказували на скрутне матеріальне становище, у 2015р. їх чисельність збільшилась до 75%⁴², 56% українців почали економити на продуктах, 53% – на одязі.

Загострилася проблема безробіття. Упродовж 2015р. відбулося подальше скорочення загальної чисельності зайнятих⁴³. Рівень безробіття працездатного населення, визначений за методологією МОП, в Україні в середньому зріс з 7,3% (2013р.) до 10% (2015р.)⁴⁴.

Станом на червень 2015р., показник навантаження на одне вільне робоче місце (вакансію) складає 10,2 осіб (той самий показник у червні 2013р. складав 5,9 особи)⁴⁵. Підвищують навантаження на регіональні ринки праці та посилюють конкуренцію за робочі місця переселенці із зони АТО, які орієнтуються на пошук роботи в інших областях.

Перед Україною постала проблема внутрішньо переміщених осіб, якими є близько 2% усього населення країни (приблизно 60% з них особи пенсійного віку)⁴⁶. За даним Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), загалом 5 млн. осіб потребують безпосередньої гуманітарної допомоги.

⁴⁰ Розраховується відповідно до ст.5 Закону “Про прожитковий мінімум”.

⁴¹ Інформація щодо фактичного розміру прожиткового мінімуму. – Міністерство соціальної політики, http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=178535&cat_id=141688.

⁴² Дослідження проведені соціологічною службою Центру Разумкова у травні 2014р. і 2015р. (теоретична похибка кожної вибірки – 2,3%). Докладно див. сайт Центру Разумкова.

⁴³ При цьому число застрахованих осіб, за яких сплачується єдиний внесок на загальнообов’язкове державне соціальне страхування (за інформацією Пенсійного фонду України), у травні 2015р. становило 10,2 млн. осіб (порівняно з аналогічним місяцем 2014р., зменшилася на 2,0 млн. осіб). Суттєве скорочення платників спостерігається в усіх регіонах.

⁴⁴ Рівень безробіття в Україні залишається нижчим, ніж у країнах ЄС, де він становив 11% (зокрема, в Греції та Іспанії, відповідно, по 27%, Хорватії та Кіпрі – 17%, Португалії – 16%, Словаччині – 14%, Ірландії та Болгарії – 13%).

⁴⁵ “Попит та пропозиція робочої сили у 2015 році” – Дані Державної служби статистики України, <http://www.ukrstat.gov.ua>.

⁴⁶ Рекомендації слухань у Комітеті ВРУ з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин “Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на території, не контрольованій українською владою в зоні проведення антитерористичної операції”. – http://kompravlud.rada.gov.ua/kompravlud/control/uk/publish/article;jsessionid=0016666F695D06907C2C7235B92EBCF94?art_id=50223&cat_id=45376.

У сучасних умовах соціально-економічний поділ проявляється як незадоволення більшості населення соціально-економічною політикою влади, перебігом реалізації реформ, нерівномірним розподілом суспільних благ та корупцією, яка, на думку громадян, є однією з найбільших проблем країни.

За даними вітчизняних дослідників, заробітки 10% найбагатших платників податку в Україні становили 39% всього обсягу трудових доходів населення, тоді як за умов повної рівності вони мали становити 10%⁴⁷. Частка заробітної плати у структурі доходів населення у 2016р. становила 45,28%⁴⁸. Наведені дані свідчать про те, що попри певну позитивну динаміку соціально-економічної ситуації в Україні, відповідний поділ українського суспільства був і залишається актуальним.

Найвищий вплив відповідного поділу на партійну систему спостерігався протягом другого⁴⁹ та шостого сучасного етапів. На третьому та четвертому етапах його актуальність знизилася, що відбилося у зменшенні рівня підтримки лівих партій. Такі зміни могли бути зумовлені:

- певним підвищенням рівня життя громадян під час економічного зростання 2001-2007рр.;
- розчаруванням громадян у можливостях існуючих лівих партій ефективно захищати їх соціально-економічні інтереси;
- відсутністю в Україні авторитетної лівоцентристської (соціал-демократичної) партії, яка могла б обстоювати інтереси більшості громадян - найманих працівників, а також певною дискредитацією самої соціал-демократичної ідеології деякими партіями, які мали назви соціал-демократичних;
- трансформацією провідних політичних сил у напрямі “універсальних партій”, зростанням рівня популізму в їх передвиборних програмах (за принципом “усе – всім”);
- активним використанням соціокультурного поділу та відповідних гасел для уникнення необхідності визначення позицій з проблем, що торкались інтересів ФПП (насамперед, питання вартості праці), і внесення відповідних вимог до передвиборних програм.

Зростання актуальності соціально-економічного поділу у 2014-2017рр. мало наслідками:

- значне зниження популярності правлячих партій, вихід з парламентської коаліції частини партій, схильних до популізму;

⁴⁷ Лібанова Е. Україна: глибина нерівності – Дзеркало тижня, 1 жовтня 2016р., <https://dt.ua/internal/ukrayina-glibina-nerivnosti-html>.

⁴⁸ Див.: Доходи та витрати населення України за 2016 рік. – Державна служба статистики України, http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2016/gdn/dvn_ric/dvn_ric_u/dvn_kv16_u.htm.

⁴⁹ За даними соціологічних опитувань, на 1997-1999рр. припадає різке погіршення соціального самопочуття переважної більшості громадян, зростання готовності до участі в акціях протесту, а також підвищення рівня підтримки лівих і лівоцентристських сил. Див.: Головаха Є., Паніна Н. Українське суспільство 1992-2008: Соціологічний моніторинг. – Київ, 2008р.

- виникнення нових партій, які претендують на зайняття вільної лівоцентристської ніші, орієнтуючись на модель “сучасних європейських лівих”;
- наростання у партійному середовищі популістських тенденцій, певне посилення радикальних партій;
- створення партій, які будують свою діяльність на одній проблемі – боротьбі з корупцією;
- тенденцію до поляризації партійної системи, утворення багатосторонньої опозиції до правлячої коаліції.

Соціокультурний поділ. Відмінності між соціокультурними та ідейно-політичними орієнтаціями жителів різних регіонів України мають об’єктивний, історично зумовлений характер. Протягом 1990-2010рр. вони виявляли себе на політичному рівні через регіональні відмінності в політичних симпатіях громадян до різних політичних сил і кандидатів на пост Президента України. До тем, з приводу яких спостерігалися найбільші розбіжності, належали: питання статусу російської мови; питання розуміння української нації та її походження (зокрема, етнічна – громадянська нація, питання “спільного слов’янського коріння” і, відповідно, “слов’янської єдності”); оцінки історичного минулого, окремих подій та історичних персоналій (зокрема, ставлення до колишнього СРСР, Другої світової війни, діяльності ОУН-УПА); ставлення до зовнішньополітичного курсу України і шляхів його реалізації (“російський – західний” вектори, приєднання до Союзу Росії і Білорусі, вступ до НАТО, ЄС, ЄЕП та ін.).

Частина згаданих тем була актуальною на початку першого етапу становлення партійної системи, проте, їх актуальність знижувалася мірою актуалізації соціально-економічного поділу та посилення протистояння між владою та опозицією (відповідно, пропрезидентськими та антипрезидентськими силами).

На партійній системі це позначилося через відносно швидке зменшення впливу досить активних політичних партій “реінтеграційного” спрямування (зокрема, ГКУ, Партії слов’янської єдності України), так само, як і в незначній підтримці радикальних націоналістичних партій (зокрема, ДСУ, СНПУ). Жодна зі створених протягом другого-третього етапів політичних партій, які декларували відверто проросійське спрямування, не набула популярності.

Початком актуалізації соціокультурного поділу можна вважати виборчу кампанію 2002р., в рамках якої відбулося “накладення” двох ліній розмежування: за соціокультурними орієнтаціями та за критерієм ставлення до влади.

Відповідно, в Західному та Центральному регіонах перемогу отримав опозиційний до влади блок В.Ющенка “Наша Україна”, основу якого становили політичні партії національно-демократичного спрямування, в Південному і Східному – більшу підтримку дістав провладний блок “За Єдину Україну!”, до якого належали центристські партії. Слід відзначити, що в передвиборних програмах обох блоків “конфліктні” теми не порушувалися. Вони з’явилися у виборчій кампанії 2004р., з метою стимулювання антипатій до опозиційного кандидата

на пост Президента (В.Ющенко) у виборців Південного і Східного регіонів та політичних сил, що його підтримували. Через використання підконтрольних ЗМІ та інших політичних технологій, образ В.Ющенко почав асоціюватися з позиціями та оцінками (з числа “конфліктних” тем), неприйнятними для громадян Півдня і Сходу.

Події Помаранчевої революції сприяли взаємному закріпленню у громадян різних регіонів України негативних образів не лише “чужих” кандидатів на пост Президента та політичних сил, які їх підтримували (відповідно, “помаранчеві” та “біло-блакитні”), але й представників тих регіонів, які мали протилежні політичні симпатії. При цьому, головні відмінності визначалися їх ставленням до згаданих “конфліктних” тем.

Актуалізація соціокультурного поділу “спростила” завдання політичних сил у наступних виборчих кампаніях. Мета консолідації власного електорату могла бути досягнута через апеляцію до питань, щодо яких у жителів різних регіонів були різні позиції.

За експертними оцінками, у виборчій кампанії 2006р. “чутливі” (конфліктні) теми містилися у програмах понад половини політичних партій і блоків, що брали участь у виборах⁵⁰.

Таким чином, якщо до виборів 2004р. соціокультурний поділ хоч і відбивався на результатах виборів (парламентських і президентських), проте був одним із чинників структурування партійної системи, то під час виборчої кампанії 2004р. він набув характеру головного чинника впливу на її конфігурацію⁵¹.

Використання соціокультурного поділу політичними силами, по суті, перетворило їх на маніпуляторів суспільною свідомістю, оскільки таке акцентування відвертало увагу громадян від виявлення причин реальних, соціально-економічних проблем і переорієнтовувало її хоч і на “чутливі”, проте другорядні цілі, живило сепаратистські та іредентистські настрої в деяких регіонах країни і провокувало протистояння в суспільстві.

Результати участі політичних партій і блоків у парламентських виборах 2006р. і 2007р., а також регіональний розподіл голосів між кандидатами на пост Президента України на виборах 2010р. засвідчили, що соціокультурний поділ залишався на цьому етапі визначальним для структуризації партійної системи України.

Найбільшій гостроті соціокультурний поділ набув під час кампанії з президентських виборів 2010р., а також парламентських виборів 2012р.

Період 2010-2011рр. позначився певним зниженням актуальності соціокультурного поділу (та, як зазначалося вище, зростанням – соціально-економічного).

⁵⁰ Див.: Якименко Ю., Литвиненко О. Регіональні особливості ідейно-політичних орієнтацій громадян України в контексті виборчої кампанії-2006. – Національна безпека і оборона, 2006р., №1, с.15-17.

⁵¹ Докладно див.: Якименко Ю. Особливості еволюції партійної системи України у 2004-2007рр. – Сайт Українського центру політичного менеджменту, <http://www.politik.org.ua>.

На наш погляд, подальший розвиток цих тенденцій давав би певні переваги опозиційним силам, зокрема, за рахунок поширення їх впливу на розчарований владою електорат Сходу та Півдня. На його підтримку могли претендувати “нові” на той час політичні сили, ще чітко не пов’язані у громадській думці з наявним соціокультурним поділом (партії “Фронт змін” та “УДАР”).

Проте, щоб упередити небажаний для себе можливий відплив електорату на парламентських виборах 2012р., влада в особі Партії регіонів вдалася до заходів, спрямованих на штучну актуалізацію соціокультурного поділу⁵². Внаслідок цього виборча кампанія пройшла за сценарієм влади. Водночас, її біполярний формат дав можливість опозиції консолідувати свій електорат і досягти кращого результату на виборах, ніж це могло б бути за іншого варіанту.

Актуалізація соціокультурного поділу, загострення протистояння на його основі під час виборів 2012р., накладення відповідного поділу на поділ “влада-опозиція” не лише значно посилили конфліктний характер відносин між провідними політичними силами, але й внесли напруженість у суспільство. У кінцевому підсумку це призвело до трагічних подій 2014р. у Києві та багатьох регіонах країни (в т.ч. в Одесі, Донецьку, Луганську), уможливило анексію Криму та окупацію частини Донецької та Луганської областей.

Після перемоги Революції Гідності відбулося певне зниження актуальності соціокультурного поділу, що зумовлювалося суттєвими змінами в суспільних настроях на всій території України, зокрема, наростанням рівня патріотизму перед лицем збройної агресії з боку Росії, зниженням на цьому фоні актуальності суспільно-конфліктних проблем (зокрема, мовної та конфесійної), зростанням рівня підтримки західного вектора зовнішньої політики з одночасним різким зростанням і поширенням на Східний та Південний регіони негативного ставлення до Росії та ін.⁵³

Вплив цього чинника засвідчують як результати президентських і парламентських виборів (перемога кандидата та партій проєвропейського спрямування), так і очевидна зміна акцентів у міжпартійній полеміці в Парламенті, де основні дискусії і конфлікти тепер розгортаються навколо соціально-економічних, а не соціокультурних чи зовнішньополітичних проблем.

Зниження актуальності соціокультурного поділу на сучасному етапі посилює тенденції до розвитку партій як загальнонаціональних, стимулює їх до підвищення уваги до соціально-економічної політики. Це також створює передумови для поступового формування у партійній системі двох полюсного центру, з великими право- та лівоцентристською партіями.

Ідейно-політичні орієнтації громадян. Ідейно-політичні орієнтації громадян є “концентрованим” відбитком суспільних поділів, оскільки політичні ідеології

⁵² Докладніше див. с.38 цього видання.

⁵³ Див.: Результати соціологічних досліджень “Ставлення громадян України до державної незалежності”, 21 серпня 2015р., “Оцінка громадянами ситуації на Донбасі”, 28 серпня 2015р. – Сайт Центру Разумкова, http://www.uceps.org/ukr/news.php?news_id=656.

виступають концентрованим виразом відмінних інтересів громадян, а відповідні політичні партії – конкретними їх носіями і провідниками.

Протягом 1990-2010рр. ідейно-політичні орієнтації громадян України, зафіксовані соціологічними опитуваннями, зазнавали суттєвих змін⁵⁴.

Початок першого етапу характеризувався невизначеністю або скептичним ставленням більшості громадян до політичних течій. Зокрема, 33,4% опитаних не визначили свою позицію, 25,6% – не підтримували жодної з них⁵⁵. Низькою підтримкою користувалися ліві політичні течії (комуністична – 2,9%, соціалістична – 5,2%), найбільш популярним був національно-демократичний та християнсько-демократичний напрями (відповідно, 8,4% і 8%).

Однак, до завершення етапу (1995р.) орієнтації громадян зазнали суттєвих змін. Зменшилася частка громадян, які не змогли ідентифікувати свої політичні симпатії (до 18,6%), а також тих, хто не підтримував жодної з них. Помітно зросла (до 17,8%) частка прихильників лівих течій (комуністичної та соціалістичної), зменшилася – прихильників інших течій. Протягом другого етапу спостерігалось подальше зростання підтримки лівих течій, а наприкінці другого - на початку третього етапів – помітне зростання числа прихильників соціал-демократії (до 17,2% у 2002р.). Наведені дані не передбачали виокремлення політичної течії, що охоплює ідеї возз'єднання в той чи інший спосіб України з Росією. Починаючи з 2005р., в опитуваннях Центру Разумкова цей напрям вирізняється як окремий (“реінтеграційний”).

Відповідно, у 2005р. найбільш підтримуваними ідейно-політичними напрямами стали “реінтеграційний” (14%) і національно-демократичний (13,7%). Слід відзначити також значний рівень підтримки лівих і лівоцентристських ідей – прихильники комуністичного, соціалістичного та соціал-демократичного напрямів сумарно мали б відносну більшість – 16,5%. Водночас, лише третина громадян визнали, що в Україні є політичні партії, практична діяльність яких відповідає їх ідейно-політичним поглядам⁵⁶.

Станом на травень 2010р., найбільші частки громадян засвідчили підтримку “реінтеграційного” (16,3%) та національно-демократичного (13,2%) напрямів, сумарна частка прихильників лівих і лівоцентристських напрямів становила 10,2%⁵⁷.

⁵⁴ Тут наведені дані соціологічних опитувань, проведених Інститутом соціології НАН України за період 1992-2000рр.

⁵⁵ Див.: Головаха Є., Паніна Н. Українське суспільство 1992-2008: соціологічний моніторинг. – Київ, 2008р., с.10.

⁵⁶ У якості такої партії 70,6% прихильників комуністичного напрямку назвали КПУ; 67,6% прихильників соціалістичного напрямку – СПУ; 43,4% прихильників напрямку, що містить ідеї возз'єднання України з Росією – Партію регіонів. Симпатії прихильників національно-демократичного напрямку розділилися між НСНУ (29,1%) та ВО “Батьківщина” (15,3%). Серед прихильників соціал-демократичного напрямку лише 13,7% назвали в якості партії, практична діяльність якої відповідає їх ідейно-політичним переконанням, СДПУ(о). Див.: Вибори-2006: умови, суб'єкти, наслідки. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2005р., №10, с.20-21.

⁵⁷ Див.: Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції. Доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2010р., №5, с.18.

Надалі число прихильників вступу до ЄС у лютому 2011р. виявилось дещо вищим, ніж у травні 2010р., і становило вже 56,3% проти 52,8%. Разом з загальним переважанням у суспільній свідомості “європейського вектора” слід відзначити, що прихильники поглиблення відносин з Росією домінували на Сході та Півдні країни⁵⁸.

Надалі рівень підтримки вступу України до ЄС дещо знизився (до 42% у 2013р.), проте не зросло й число прихильників пострадянської реінтеграції⁵⁹. Загалом, суспільство залишалося глибоко розділеним стосовно своїх геополітичних уподобань, і це надавало широкі можливості для спекуляцій і маніпуляцій з боку державного керівництва і представників правлячої партії.

Відмова Президента В.Януковича підписати Угоду про асоціацію з ЄС восени 2013р. стала каталізатором суспільних протестних настроїв і призвела зрештою до протестів на Майдані в Києві та багатьох регіонах країни. Спроба силового придушення акцій протесту владою, що спричинила численні жертви серед учасників Майдану, втеча В.Януковича з країни і зміна влади, підписання Угоди про асоціацію з ЄС і збройний конфлікт – усе це стало чинниками, які зумовили значні зміни в ідентичності громадян України та їх ідейно-політичних орієнтаціях.

Основними тенденціями змін стали посилення патріотизму, ціннісного ставлення до України як держави, зростання прихильності до української мови, збільшення частки громадян, які відносять себе до української і європейської культурних традицій і зменшення – до радянської та російської⁶⁰. Відбулися радикальні зміни в геополітичних орієнтаціях громадян. Станом на червень 2017р., частка прихильників вступу України до ЄС склала 57%, тоді як до Євразійського економічного союзу – 7,8%. 48% серед усіх українців засвідчили готовність проголосувати “за” вступ до НАТО на гіпотетичному референдумі щодо вступу до НАТО, а серед тих, хто готовий взяти участь у такому референдумі “за” проголосували б 70%. Переважна більшість (75-79%) громадян засвідчили своє негативне ставлення до вищих владних інститутів Росії⁶¹.

У листопаді 2016р. найбільші частки респондентів обрали національно-демократичний напрям (18%). 8% засвідчили прихильність до соціал-демократичного напрямку, 4% – до національно-радикального, по 3% – до

⁵⁸ Див. опитування, проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 27 січня по 2 лютого 2011р. – Національна безпека і оборона, №2011р., №3, с.53.

⁵⁹ Опитування, проведене соціологічною службою Центру Разумкова у квітні 2013р. – Національна безпека і оборона, 2013р., №4-5, с.104.

⁶⁰ Докладніше див.: Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості..., с. 3-57.

⁶¹ Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом “Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва” 9-13 червня 2017р. в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2 018 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%. Див.: Громадська думка населення України про НАТО. – Прес-реліз, <http://dif.org.ua/article/gromadska-dumka-naselelnya-ukraini-pro-nato>.

християнсько-демократичного, екологічного та соціалістичного. Політичний напрям, що включає ідеї возз'єднання України з Росією, обрали 2% опитаних, так само, як і ліберальний та комуністичний. При цьому, в період 2011-2016рр. відбулося значне зменшення часток прихильників ідей возз'єднання з Росією та комуністичного напрямку⁶². Загалом політичний напрям, який відповідає переконанням громадян, змогли обрати 47% опитаних.

Таким чином, ідейно-політичні орієнтації громадян у цілому відбивають основні суспільні поділи, відповідно до їх актуальності на різних етапах еволюції партійної системи. Так, на початку першого етапу очевидним є вищий вплив поділу “посткомуністи – демократи”, протягом другого-третього – “власники – наймані працівники” (“багаті – бідні”).

Зміни в ідейно-політичних орієнтаціях, що відбулися протягом четвертого-п'ятого етапів, засвідчують актуалізацію соціокультурного поділу (який зумовлює і відмінності зовнішньополітичних орієнтацій громадян).

На останньому етапі соціокультурний поділ став основною причиною значних змін у партійній системі. Головним їх наслідком стали прихід до влади партій проєвропейського спрямування (європейський вектор розвитку України у 2014-2017рр. підтримувався усіма провідними партіями — як членами коаліції, так і їх опонентами), та маргіналізація партій, які обстоюють проросійські позиції. У подальшому зміни ідейно-політичних орієнтацій громадян засвідчили зростання актуальності соціально-економічного поділу.

Вплив з боку фінансових і бізнесових кіл

Найбільш загальною причиною, що зумовлює значний інтерес бізнесових кіл до політичних партій, в Україні, як і в інших перехідних країнах, є нерозмежованість політики (влади) та бізнесу. В різні періоди розвитку України від початку 1990-х років головними мотивами зацікавленості бізнесу в безпосередній участі у владі (або впливі на неї) була можливість її використання як бізнес-ресурсу.

Конкретними проявами використання цього ресурсу були “безкоштовна” приватизація “обраними” бізнес-структурами державного майна, використання можливостей влади в конкурентній боротьбі (пільги і преференції для одних структур, податковий і силовий тиск – для інших), виконання державних замовлень та інші форми доступу до бюджетних коштів, створення державою сприятливих умов для зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Роль і місце політичних партій в системі формування та реалізації влади зумовлюють постійну зацікавленість бізнес-структур у їх використанні для реалізації своїх інтересів. Форми та масштаби впливу бізнесу на політичні партії та партійну систему в різні періоди її еволюції, як зазначалося вище, відрізнялися та зумовлювалися такими чинниками, як рівень фінансової потужності самих бізнес-структур, характер політичного режиму, тип виборчого законодавства, характер системи влади.

⁶² Докладніше див. матеріал “Політичні партії і партійна система України в оцінках громадян”, вміщений в цьому виданні.

Зокрема, мірою зростання фінансових потужностей бізнес-структур, формування в Україні ФПГ, зростали й можливості впливу на партії. Якщо протягом першого етапу розвитку партійної системи створення бізнес-структурами власних “політичних проєктів” мало епізодичний характер, то на другому – явище було досить поширеним, на третьому – кожна з найбільш впливових ФПГ мала свій “політичний інструмент”, а на четвертому – всі провідні політичні сили тією чи іншою мірою перебували під впливом найбільш потужних ФПГ.

Характер політичного режиму зумовлював “орієнтацію” партійних проєктів ФПГ або вибір останніми об’єкта підтримки. Протягом першого етапу цей чинник не мав особливого значення. Проте, після обрання Л.Кучми Президентом України і становлення сильної президентської влади, ФПГ створювали або підтримували “центристські пропрезидентські” політичні сили, в т.ч. надаючи фінансову підтримку “партіям влади”.

Протягом другого-третього етапів виникає феномен “опозиційних бізнес-партій”, створених структурами, керівники яких були усунуті з влади. Як правило, такі структури зазнавали тиску, як і їх керівники (наприклад, ВО “Громада”, ВО “Батьківщина”).

Наприкінці третього етапу частина бізнес-структур вирішили “зробити ставку” на опозиційного до влади кандидата В.Ющенка та підтримати його політичну силу на виборах 2002р. На четвертому етапі, за умов демократизації політичного режиму, ФПГ отримали можливість вільно підтримувати будь-які політичні сили, в т.ч. опозиційні.

Однак, досвід першого періоду цього етапу, коли ФПГ, які в тій чи іншій формі підтримували у виборчій кампанії 2004р. кандидата від влади В.Януковича, після його поразки зазнали певних “незручностей” (мається на увазі, насамперед, перевірка законності приватизації певних об’єктів і наступний перегляд результатів приватизації, причетності до певних кримінальних справ тощо), спонукає ФПГ до диверсифікації політичних ризиків шляхом підтримки різних політичних сил.

Запровадження пропорційної виборчої системи сприяло зростанню інтересу ФПГ до політичних партій, що відбилося на динаміці впливу, згаданий вище. Якщо до запровадження пропорційних виборів представники впливових бізнес-структур мали можливість практично без проблем бути обраними до Парламенту за одномандатними округами, то перехід до пропорційної системи виборів ускладнив це завдання, змусивши їх домовлятися з партійними лідерами про включення до виборчих списків.

Повернення дії змішаної системи мало різні впливи на різних етапах. Так, під час каденції В.Януковича на безперешкодне обрання в одномандатних округах могли розраховувати лише ті, кого підтримала діюча влада (багато з таких депутатів потім приєднувалися до парламентської фракції Партії регіонів). На позачергових парламентських виборах 2014р. була помітна тенденція БПП до встановлення домінуючого, проте не монопольного впливу в одномандатних округах. Спільною ознакою виборів як 2012р., так і 2014р. було висування в одномандатних округах представників бізнесу, які орієнтувалися на “партію

влади” (у 2012р. – Партію регіонів, у 2014р. – БПП). Представники ділових кіл також увійшли до партійних списків практично всіх партій, що пройшли до Парламенту за результатами виборів 2014р.

Прийнята у 2004р. редакція Конституції створила значно кращі можливості для безпосереднього лобювання бізнес-інтересів через “проведення” до Кабінету Міністрів власних представників, а також висування “програмних” умов (які відповідатимуть інтересам тих чи інших бізнес-структур) під час формування коаліції. На той момент вплив ФПГ на реальну політику, а відтак, і на процеси в партійній системі був високим.

Величина цього впливу знизилася із зміною влади в 2010р.: групи, які становили оточення В.Януковича, претендували на монополію впливів у всіх аспектах життя суспільства, властива для попередніх етапів конкуренція ФПГ за вплив на прийняття рішень змінилася домінуванням кількох груп.

На характер відносин між політичними партіями та ФПГ суттєво вплинули події Майдану та збройний конфлікт з Росією. Однією з вимог Майдану було відсторонення олігархів від влади. Тому партії, які претендували на представництво інтересів Майдану, у виборчій кампанії 2014р. намагалися демонструвати прозорість власних джерел фінансування і непричетність до олігархічних фінансів⁶³.

Відбулися значні зміни у співвідношенні сил основних олігархічних груп. Відсторонення від влади В.Януковича, міжнародні санкції та кримінальні справи проти його оточення, дії нової влади в рамках політики “деолігархізації”⁶⁴ призвели до погіршення становища олігархічних груп, що підтримували Партію регіонів та партії - “технологічні проекти” попередньої влади. “Деолігархізація” торкнулася і інших груп, зокрема, групи “Приват”⁶⁵, яка створила власну партію “УКРОП”.

Чинниками обмеження впливу ФПГ на політичні партії протягом останнього періоду стали запровадження державного фінансування політичних партій, а разом з ним – суттєвого посилення контролю над партійними фінансами, запровадження електронного декларування доходів і майна політиків та державних службовців, моніторинг партійних фінансів з боку громадськості, в т.ч. здійснюваний за підтримки західних партнерів України⁶⁶.

Відсутність у фракцій провідних політичних партій VIII скликання чіткої прив’язки до конкретних ФПГ, що було загальною практикою протягом четвертого-п’ятого етапів становлення партійної системи, ускладнення умов для проведення через Парламент лобістських законопроектів в інтересах конкретних бізнес-груп і зменшення кількості таких спроб, свідчать про певне зниження рівня впливу ФПГ на діяльність політичних партій на загальнонаціональному рівні.

⁶³ Хоча у списках усіх парламентських партій у прохідних частинах були представники бізнес-структур різного рівня. Див. аналіз виборчих списків партій на сайті Інформаційного агентства “Слово і діло”, <http://www.slovoidilo.ua>.

⁶⁴ Докладніше див.: Україна 2015-2016: випробування реформами. Аналітичні оцінки. – К., 2015р., с.13.

⁶⁵ Попри особистий внесок її лідера І.Коломойського в недопущення поширення сепаратизму на Дніпропетровщині, під час його перебування на посаді голови Дніпропетровської ОДА.

⁶⁶ Див. зокрема, матеріали Комітету виборців України, центру “Ейдос”, громадської мережі “Опора” та ін.

Водночас, як зазначалося вище, протягом останнього періоду представниками різних ФПГ обговорювалися ініціативи створення політичних партій⁶⁷, політичні проекти регіонального характеру створювалися представниками бізнесу в період місцевих виборів 2015р. Тому проблема впливу бізнес-інтересів на партійну систему й надалі залишається актуальною.

Вплив ФПГ на політичні партії і партійну систему мав наступні головні наслідки.

Позитивні:

- на певному етапі – зміцнення окремих партій, розвиток їх організаційної структури, що мало результатом їх входження до числа найбільш впливових політичних сил;
- стимулювання зайняття відповідними політичними силами позицій, ближчих до політичного центру, сприяння досягненню домовленостей з політичних питань, зменшення впливовості радикальних політичних сил;
- підтримка політичної опозиції (у т.ч., під час обох Майданів), що сприяло її збереженню на політичній арені;
- представництво інтересів певних галузей і регіонів, сприяння їх розвитку.

Негативні:

- спотворення характеру політичних партій, послаблення чи повне нівелювання в їх діяльності функції представництва суспільних інтересів;
- поширення в діяльності партій тіньового фінансування та політичної корупції;
- розмивання програмно-ідеологічних засад діяльності партій, посилення кон'юнктурного характеру їх політичної поведінки;
- дискредитація політичних партій у громадській думці, підрив суспільної довіри до партій та партійної системи.

Очевидно, що негативні наслідки впливу ФПГ на діяльність політичних партій і партійну систему, є значно відчутнішими, ніж позитивні. Головним негативним наслідком є спотворення природи політичних партій, що призводить до їх перетворення з представника суспільних інтересів на представника інтересів певних бізнес-груп, що, своєю чергою, веде до зміни характеру політичної системи з демократичної на кланово-олігархічну.

Зовнішній чинник

На процес становлення партійної системи України впливали й чинники зовнішнього характеру, зокрема дії, рішення та позиції владних інститутів інших держав, міждержавних об'єднань, міжнародних організацій, а також – діяльність зарубіжних політичних партій, фондів, неурядових організацій, окремих політехнологів та ін. Такий вплив різнився за своїми цілями, суб'єктами та об'єктами, формами та засобами, характером (ідеться, насамперед, про законний чи незаконний вплив).

⁶⁷ Докладніше див. с.53-54 цього видання.

У період 2010-2013рр. під впливом з боку державного керівництва РФ відбувалася діяльність як державного апарату в цілому, так і Партії регіонів та КПУ. Це надавало підстави вважати їх політичну лінію спрямовану на задоволення інтересів іншої держави (в даному випадку – РФ).

З іншого боку, такі політичні сили як “УДАР” і “Батьківщина” мають офіційні партнерські відносини з Європейською народною партією (найчисленніша фракція Європейського парламенту, об’єднує національні партії правочинистського та християнсько-демократичного спрямування)⁶⁸. На одному з попередніх етапів такі зв’язки мала й “Наша Україна” (формально – до 2013р.).

Через події 2014р. змінилася внутрішня ситуація в Україні, що мало наслідком посилення “західного вектора” впливу на українську партійну систему із збереженням російського зовнішнього впливу на рівні важливого чинника (передусім, це відбивається у демонстративній позиції Опозиційного блоку).

Зокрема, згадані вище зміни до законодавства стосовно державного фінансування політичних партій були ухвалені значною мірою завдяки зовнішньому тиску, спрямованому на зменшення рівня корупції в країні.

Опосередкованим чином на розвиток партійної системи впливає виконання Україною вимог Угоди про асоціацію з ЄС, оскільки Порядок денний асоціації містить зобов’язання, зокрема, стосовно гармонізації виборчої системи⁶⁹, що теж можна віднести на рахунок зовнішнього впливу.

Як зазначалося вище, такі вектори зовнішнього впливу, як міжнародний тиск на Україну щодо безумовного одностороннього виконання Мінських домовленостей, а також недостатнє врахування політичних і деяких інших аспектів процесу боротьби з корупцією та беззастережна підтримка окремих антикорупційних ініціатив і політиків, уже мають певні негативні наслідки для партійної системи. Це, зокрема, посилення напруженості між парламентськими партіями проєвропейського спрямування, посилення позицій праворадикальних і популістських партій. Проте, за певних умов ці наслідки можуть мати руйнівний характер, наприклад, у разі, якщо партійна система зазнає радикальних змін внаслідок гострої політичної кризи.

У цілому, головні **позитивні наслідки** впливу зовнішнього чинника на партійну систему є наступними:

- передача політичним партіям України досвіду і практик партійного будівництва, партійної та електоральної діяльності демократичних країн з розвитими партійними системами;
- сприяння розвитку міжнародних контактів політичних партій України;

⁶⁸ Див.: EPP/ Parties and partners. – Інтернет-сайт ЄПП, <http://www.epp.eu/parties-and-partners>.

⁶⁹ Див.: Порядок денний асоціації Україна-ЄС. – Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України, http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3FshowHidden=1&art_id=243281941&cat_id=223345338&ctime=1266423569791.

- посилення матеріально-фінансової спроможності деяких політичних партій на початковому етапі партійного будівництва в Україні;
- стимулювання розробки партіями програмно-ідеологічних документів, їх адаптації до міжнародних стандартів, зумовлене спробами інтеграції деяких політичних партій України в міжнародні партійні об'єднання;
- стимулювання влади України до дотримання демократичних принципів, політичних прав і свобод громадян, зокрема, свободи опозиційної діяльності;
- сприяння проведенню в Україні вільних і чесних виборів, створенню рівних можливостей для конкуренції різних політичних сил;
- сприяння вдосконаленню парламентської діяльності політичних партій, підвищенню кваліфікації їх депутатського корпусу, ефективності діяльності Парламенту в цілому;
- сприяння запровадженню в Україні державного фінансування політичних партій, запровадженню дієвих механізмів контролю фінансування політичних партій і виборчих кампаній, їх прозорості.

До **негативних наслідків** слід віднести:

- використання певних політичних сил України як засобу реалізації зовнішньо-політичних цілей інших країн;
- порушення принципів рівності політичної конкуренції через висловлення відкритих симпатій до певних політичних сил чи кандидатів від них;
- використання соціокультурного поділу українського суспільства з метою створення переваг для політичних сил, які розглядаються в якості зазначених вище засобів;
- привнесення в електоральний процес маніпулятивних і “брудних” політичних технологій;
- зростання лідерського чинника у виборчих кампаніях, посилення тенденції до орієнтації партій на “електоральну” модель;
- зменшення рівня автономності деяких політичних партій України в питанні визначення змісту політики у певних сферах.

Таким чином, вплив зовнішнього чинника можна оцінити як неоднозначний, при цьому протягом різних етапів баланс впливів позитивного/негативного характеру змінювався. Більш безпосереднім він був стосовно політичних партій та “оточення” партійної системи, скоріше опосередкованим (“результуючим”) – на власне партійну систему та її конфігурацію. Залежно від конкретної політичної ситуації, ті чи інші політичні сили мали можливість використовувати певні прояви зовнішнього впливу у своїх цілях. Найвищий рівень зовнішнього впливу спостерігався протягом двох останніх етапів.

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Як політичні партії, що діють в Україні, так, відповідно, і партійна система країни характеризуються наявністю значної кількості проблем. Причинами їх виникнення є загальний стан українського суспільства, а також інші чинники, в т.ч. пов'язані з діями самих політичних партій. У цьому підрозділі пропонуються критерії оцінки політичних партій та партійної системи, характеризуються їх головні недоліки, позначаються їх можливі причини та наслідки.

➤ Критерії оцінки партій і партійної системи ◀

У процесі формування багатопартійності та еволюції партійної системи України, накопичення досвіду участі партій у виборах, діяльності їх представників в органах влади та місцевого самоврядування дедалі більшою мірою виявилися проблеми діяльності партій. **“Типовий перелік” вказаних проблем визначився вже наприкінці другого етапу розвитку партійної системи;** на них вказували як експерти, так і громадяни, оцінюючи різні аспекти діяльності партій⁷⁰.

Узагальнюючи такі оцінки, виокремлювалися наступні **головні недоліки** вітчизняних партій:

- відсутність стабільних зв'язків з певними соціальними групами (усталеної соціальної бази);
- слабкість (відсутність) програмно-ідеологічних засад;
- регіональний характер підтримки основних політичних сил, відсутність загальнонаціональних партій;
- значний вплив з боку фінансово-промислових груп та окремих представників крупного бізнесу, непрозорий характер партійних фінансів, високий рівень політичної корупції;
- значний відрив від суспільства, непідзвітність виборцям представників, обраних до органів влади;
- тенденція до створення блоків, більшість з яких існували не довше одного виборчого циклу;
- гіпертрофований характер особистісного чинника;
- брак внутрішньопартійної демократії.

Згадані недоліки політичних партій значною мірою впливали і на партійну систему в цілому. До **головних проблем** партійної системи можна було віднести:

- низьку стабільність партійної системи (від моменту проведення перших виборів на багатопартійній основі і до виборів 2012р. лише КПУ зберігала представництво у Верховній Раді як самостійний суб'єкт, після подій 2013-2014рр. таким найстарішим представленим у ВР суб'єктом стала “Батьківщина”);

⁷⁰ Див., зокрема: щорічні послання Президента України до Верховної Ради України: 2000р. – с.12-15, 2002р. – с.22-23, 2003р. – с.18-20; Україна у 2005-2009рр.: стратегічні оцінки соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку. – Київ, 2009р., с.37-38

- незадовільне представництво існуючого спектра інтересів різних суспільних груп (наприклад, невідповідність структурі соціально-економічної диференціації суспільства, відсутність у партійній системі суб'єктів, які представляють “постматеріальні” цінності);
- сприяння закріпленню та інституціоналізації соціокультурного поділу українського суспільства за регіональною ознакою, перешкоджання процесу формування спільної загальнонаціональної ідентичності громадян України;
- конфліктний характер відносин між суб'єктами партійної системи, що породжує нестабільність влади та періодичні політичні кризи, провокує порушення прав опозиції, дестабілізує суспільно-політичну ситуацію у цілому;
- низький рівень суспільної легітимності партійної системи та, як наслідок – партизованої влади.

Водночас, у процесі еволюції партійної системи України, особливо останніми роками, під впливом інституційних і соціальних чинників відбувалися певні зміни в актуальності тих чи інших проблем: деякі з них зовсім зійшли з порядку денного (наприклад, проблема виборчих блоків на даному етапі не є актуальною через відповідні зміни виборчого законодавства), натомість, з'явилися певні нові проблеми, чи нові аспекти існуючих проблем.

Вказані проблеми мають різні причини та різні наслідки для функціонування партій, партійної системи та суспільства в цілому. Вони можуть частково відповідати тенденціям еволюції партій і партійних систем у країнах з усталеними демократичними традиціями (зокрема, тенденціям до трансформації “класових” партій – в “універсальні” або “всеохоплюючі” (*catch-all parties*), “масових” партій – у кадрові, “виборчі”, ідеологічних – у прагматичні⁷¹).

Крім того, кваліфікація певних проблем як “недоліків” партій може зумовлюватись і певним домінуючим стереотипом їх сприйняття, співвіднесенням їх з певним “ідеальним типом”. Узагальнюючи оцінки стану політичних партій протягом 1990-х - початку 2000-х років в урядових документах, публікаціях вітчизняних науковців та експертів можна припустити, що для України таким “ідеальним типом” вважалася масова партія з фіксованим членством, яка представляє інтереси певної соціальної групи та має певну ідеологію (“доктринальна”)⁷². Тому відповідність українських партій цьому “ідеальному типу” розглядалася як критерій їх “досконалості”.

Водночас, зміни в партіях і партійних системах країн Європи, що тривали і тривають, засвідчили наявність суспільного запиту та електоральні успіхи партій,

⁷¹ Докладніше про типологію партій див.: Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем. – Львів, 2004р., с.308-316.

⁷² Це може пояснюватись як традиціями розуміння партійного будівництва, що збереглися з радянських часів, так і поширенням в Україні європейських традицій і підходів до партійного будівництва та, відповідно – “європейських стандартів” політичних партій, яким історично були притаманні саме такі риси (на відміну від партій США). Зокрема, фіксований характер членства в партіях передбачено Законом “Про політичні партії в Україні”.

які не обов'язково відповідають цим критеріям⁷³, а також загальну тенденцію до зменшення числа членів партій у більшості європейських країн та втрату партіями характеру масових організацій⁷⁴.

З огляду на це, а також на посилення у партійній системі України тенденцій, характерних для європейських країн (наприклад, збільшення активності популістських і радикальних партій, підвищення ролі нових медіа у виборчих кампаніях та ін.), більш виправданою виглядає оцінка політичних партій і партійної системи України з погляду виконання ними їх суспільних функцій.

Такими функціями політичних партій є:

- агрегація і представництво інтересів різних соціальних груп;
- формулювання цілей розвитку суспільства, вироблення політики в різних сферах;
- соціальна інтеграція, гармонізація інтересів різних соціальних груп;
- забезпечення зв'язку між владою і суспільством;
- політичне рекрутування, формування політичної еліти;
- формування та ефективна реалізація влади;
- політична соціалізація громадян, формування політичної культури.

Головні функції партійної системи в узагальненому вигляді можуть бути визначені як:

- стабілізація політичної системи та суспільства в цілому, забезпечення поміркованості, зваженості та передбачуваності політичних відносин;
- узгодження та коригування політичного курсу;
- забезпечення зв'язків “держава – громадянське суспільство”, “громадянське суспільство – політичні партії”, “політичні партії – державні структури”;
- легітимація влади, національна інтеграція, вирішення конфліктів у системі управління.

Такий підхід дозволяє вибудувати ієрархію проблем з точки зору інтенсивності їх негативного впливу на виконання партіями їх функцій⁷⁵. Своєю чергою, це дає можливість диференційовано підходити до обрання засобів їх вирішення, в т.ч. тоді, коли застосування певних засобів матиме “побічні ефекти”⁷⁶.

Нижче розглядаються найбільш значущі проблеми політичних партій і партійної системи, оцінюються зміни, що відбувалися у їх актуальності на різних етапах.

⁷³ Див. статтю Н.Лагне, вміщену в цьому виданні.

⁷⁴ Див.: Ingrid van Biezen, Peter Mair, Thomas Poguntke. Going, Going, ... Gone? Party Membership in Europe at the Beginning of the 21st Century. – <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/4c06c15b-b216-49c8-a426-efc80e2fed3d.pdf>.

⁷⁵ Оскільки проблеми та недоліки політичних партій і партійної системи переважно мають причинно-наслідковий зв'язок, увага акцентується, насамперед, на проблемах політичних партій.

⁷⁶ Наприклад, відповідності певним міжнародним стандартам, як, зокрема, у випадку із запровадженням “імперативного” (партійного) мандата.

➤ Головні проблеми і недоліки політичних партій ◀

Відсутність стабільних зв'язків із соціальними групами (усталеної соціальної бази)

Згідно з Конституцією України, партії є об'єднаннями громадян, створеними для захисту їх спільних інтересів. Відповідно, соціальною базою політичної партії можна вважати соціальну групу (групи), інтереси якої ця партія формує, декларує у програмних документах і просуває (будучи при владі), з якої вона переважно рекрутує своїх членів і прихильників і до якої апелює на виборах.

Стабільність соціальної бази партій можна визначити через:

- (а) соціальний склад членів партії⁷⁷;
- (б) стабільність представництва певних соціальних груп серед виборців партії;
- (в) стабільність електоральних симпатій виборців певної політичної партії (блоку).

Слід зазначити, що на першому етапі розвитку партійної системи створювані партії (за окремими винятками) не вказували на характер своєї соціальної бази, апелюючи, як правило, до всього народу України⁷⁸.

Як зазначалося, створення переважної більшості партій відбувалося “згори”, коли певна група ініціаторів намагалася спочатку створити партію, а вже потім – сформувати її соціальну базу⁷⁹ (виняток становить початковий період першого етапу).

Серед способів, до яких вдавалися партії, слід виокремити:

- використання в якості основи господарських структур, які очолювали лідери партії (ПНЕРУ, ВО “Громада”, Партія праці та ін.);
- використання структур органів державного управління, галузей, підприємств та установ бюджетної сфери (НДП, АПУ, частково – СДПУ(о));
- використання структур існуючих об'єднань громадян – профспілок і громадських організацій⁸⁰;
- апеляції в назвах партій до конкретних соціально-демографічних, професійних, національних, конфесійних груп, які мали б стати “гіпотетичною” соціальною базою цих партій⁸¹.

⁷⁷ Закон про політичні партії передбачає обов'язковість фіксованого членства в політичних партіях. Проте, більшість партій не ведуть обліку членів. Аналітичні дані про соціальний склад членської бази оприлюднюють не всі партії, навіть з числа провідних.

⁷⁸ Винятки становили, зокрема, КПУ, яка визначала себе як партія робітничого класу, СелПУ – партія трудового селянства, ЛДПУ – партія “середнього класу, що народжується”. Див.: Яблонський В. Сучасні політичні партії України: Довідник. – Київ, 1996р., с.150.

⁷⁹ За винятком окремих партій, що виникли на основі громадських рухів часів перебудови (насамперед, НРУ) або структур і членської бази комуністичної партії (КПУ, частково СПУ).

⁸⁰ Наприклад, Всеукраїнська партія трудящих (Федерація профспілок України), Українська партія справедливості (Український союз ветеранів Афганістану), Партія промисловців і підприємців України (Українська спілка промисловців і підприємців) та ін.

⁸¹ Наприклад, партії пенсіонерів, жіночі партії, Партія освітян України, Партія мусульман України та ін.

Однак, такі спроби мали у кращому разі короткостроковий ефект (наприклад, ВО “Громада”, НДП, СДПУ(о)), а в більшості випадків – не мали жодного. Головними причинами цього можна вважати:

- штучний характер мотивації до вступу в партії;
- недовіру до лідерів, які намагалися виступити в якості представників певних груп;
- наявність структур, які могли забезпечити реалізацію відповідних інтересів краще, ніж партії⁸²;
- політичні розбіжності в поглядах представників гіпотетичної “соціальної бази”, які не могли бути поєднаними в партійних рамках.

Фактично вже на третьому етапі майже всі провідні партії України на рівні програмних документів претендували на характер “всеохоплюючих” або зовсім не окреслювали свою соціальну базу⁸³. З іншого боку, як свідчили дані соціологічних досліджень, проведених напередодні парламентських виборів 2006р., всі їх суб’єкти (крім КПУ та частки СПУ) могли вважатися партіями “середнього класу”⁸⁴.

Структура електорату провідних партій і блоків протягом 2002-2007рр. зазнавала змін, іноді досить помітних, на які впливали різні аспекти поточної діяльності партій⁸⁵. Це також може свідчити про неусталеність і мінливість їх соціальної бази.

У подальшому в партійній системі почали відбуватися постійні зміни, деякі з них сходили з політичної арени, натомість, з’являлися нові. Це значно ускладнювало як формування новими партіями своєї соціальної бази (за браком часу та високою конкуренцією), так і її дослідження соціальної бази конкретних політичних сил.

Наприклад, серед партій, які подолали виборчий бар’єр на парламентських виборах 2007р., лише одна пододала його і на виборах-2014 (Блок Юлії Тимошенко – ВО “Батьківщина”). Партія регіонів брала участь у виборах-2014 у вигляді кількох нових утворень, КПУ фактично не була допущена до участі у виборах, Блок “Наша Україна – Народна самооборона” та Блок Литвина припинили існування задовго до 2014р.

⁸² Такими структурами могли виступати, зокрема, профспілки, асоціації, громадські організації тощо.

⁸³ Зокрема, для Партії регіонів це були “люди праці всіх сфер суспільного життя”, для НРУ та “Нашої України” – “український народ”, ВО “Батьківщина” декларувала себе “всенародною” партією, КПУ – партією “робітничого класу, селянства, інтелігенції”, Народна партія позиціювалася як захисниця людей найманого праці. На теперішньому етапі, зокрема, БПП “Солідарність” та Об’єднання “Самопоміч” апелюють до всіх українців, “Народний фронт” – до мільйонів українців, РП говорить про економіку для “простих людей”.

⁸⁴ Серед прихильників цих партій понад половину відносили себе до “нижчого класу”, тоді як серед усіх інших частка “середнього класу” становила абсолютну чи відносну більшість. Див.: Вибори-2006: умови, суб’єкти, наслідки. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2005р., №10, с.23.

⁸⁵ Докладно див.: Якименко Ю. Соціальна база провідних політичних сил України: динаміка змін (2002-2007рр.). – Стратегічні пріоритети, 2008р., №3, с.7-12.

За даними Національного екзит-полу-2014, більшість виборців лише трьох політичних сил були їх прихильниками “задовго до виборів” – КПУ (66%), ВО “Батьківщина” (65%) та ВО “Свобода” (57%)⁸⁶.

Для більшості провідних політичних сил, навіть у періоди відносної стабільності партійної системи, характерною була досить висока нестабільність електоральної підтримки. Зокрема, серед виборців, які у 2006р. мали намір голосувати за Партію регіонів, лише 11% голосували у 2002р. за Блок “За Єдину Україну!”, основою якого була ця партія. Серед виборців, які мали намір голосувати за БЮТ, лише 21% голосували за цей блок у 2002р.⁸⁷

Зі змінами партійної системи, електоральна мінливість стала значно вищою. За даними соціологічних досліджень, у період 2010-2016рр. електоральна поведінка громадян стала набагато більш мінливою. Частка респондентів, які голосують на виборах за одну й ту ж саму політичну силу, зменшилася з 36% до 13%, а частка тих, хто кожного разу голосує незалежно від того, за кого голосував на попередніх виборах – зросла з 23% до 37%⁸⁸.

Причини відсутності стабільної соціальної бази у партій України мають різну природу. Головною об’єктивною причиною є зміни, що відбулися в соціальній структурі українського суспільства з кінця 1980-х років, та її сучасний стан. Найбільш загальними наслідками цих процесів стало руйнування соціальної структури внаслідок радикальних змін суспільно-політичної і соціально-економічної ситуації, зниження соціальних статусів переважної більшості громадян, руйнування групових ідентичностей, соціальна атомізація.

Відповідно, політичні партії могли будуватися або на основі залишків старих соціально-економічних ідентичностей (КПУ), або на основі більш стійких – соціокультурних, що пізніше стали визначальними. Об’єктивна соціально-економічна структуризація (масове зuboжіння населення) виявилася в середині 1990-х років у запиті на соціал-демократичну ідеологію, що зумовило використання відповідних гасел значною кількістю партій⁸⁹. Проте, внаслідок згаданих вище причин, потужна партія соціал-демократичного спрямування у країні не з’явилася.

На додаток, правлячою елітою в Україні свідомо гальмувалося і гальмується формування середнього класу, який у розвинутих демократичних країнах є найбільш чисельною соціальною групою, соціальною базою центристських партій та соціальною основою демократичного устрою як такого⁹⁰.

⁸⁶ Див.: Парламентські вибори-2014: підсумки Національного екзит-полу. – <http://dif-exitpoll.org.ua>.

⁸⁷ Вибори-2006: умови, суб’єкти, наслідки..., с.24.

⁸⁸ Докладніше див. матеріал “Політичні партії і партійна система України в оцінках громадян”, вміщений в цьому виданні.

⁸⁹ Див.: Кресіна І., Перегуда Є. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми..., с.61-62.

⁹⁰ Див.: Середній клас – передумова демократичної перспективи України. – Національна безпека і оборона, 2008р., №7, с.2-4; Соціальна основа формування середнього класу в Україні: критерії визначення, структура, основні характеристики. – Національна безпека і оборона, 2014, №№1-2.

У кінцевому підсумку, в Україні утворилася відносно однорідна в соціально-економічному аспекті спільнота, яка охоплює більшість населення. Так, станом на грудень 2016р., 73% людей віднесли себе за майновим станом до категорії “Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей” та “У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку, таких як меблі, холодильник, телевізор, уже викликає труднощі”⁹¹. За соціальним статусом 28% громадян – пенсіонери, а частка громадян, чії доходи залежать від держави, роботодавців або інших осіб перевищує 80%⁹². За таких умов цілком логічно передбачити наявність у більшості громадян запиту на подібну політику провідних політичних сил, що зміщує акцент в їх конкуренції за симпатії електорату на відмінності, які лежать, передусім, у соціокультурні площині.

Головними причинами суб’єктивного характеру, які перешкождали формуванню стабільної соціальної бази політичних партій, стали прагнення влади та ФПГ перетворити партії на інструмент реалізації власних інтересів. Відповідно, інтереси цих суб’єктів з різних приводів вступали в конфлікт з соціально-економічними інтересами більшості суспільства. Наприклад, реальна орієнтація певних партій на захист крупного національного капіталу, конкурентоспроможність якого тримається переважно на встановленні і збереженні низької вартості праці, явно суперечила інтересам більшості членів цих партій – найманих працівників. Це спричинило також такий важливий чинник недовіри суспільства до партій, як невідповідність програмних документів політичних партій їх практичним діям в органах влади.

ПЕРЕДВИБОРНІ ОБЦЯНКИ ТА ЗАКОНОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ КПУ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ VII СКЛИКАННЯ (2012-2014рр.)

Очікувано, більшість законопроектів, які подала КПУ, були спрямовані на обтяження державного бюджету найрізноманітнішими соціальними зобов’язаннями – їх було 155.

Водночас, деклароване в їх передвибірчій програмі “змушення приватного капіталу виконувати зобов’язання перед робітниками”⁹³ не виконувалося зовсім – **лише 2 з 349 законопроектів**, які розробили комуністи протягом двох років, **стосувалися робітників**, – але не приватного, а державного сектору⁹⁴.

Другою за рівнем уваги КПУ після соціальної виявилася економічна політика – їй присвячено 83 законопроекти. Проте **тільки 10 з них стосувалися проблеми державного регулювання економіки** (основоположна програмна позиція КПУ).

⁹¹ Дані загальнонаціонального дослідження, проведеного Фондом “Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова 16-20 грудня 2016р. в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2 018 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

⁹² Включно з пенсіонерами.

⁹³ Передвибірча програма Комуністичної партії України “Повернемо країну народу!”. – Сайт ЦВК, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/showdoc2?PF7171=11&PID409=27>.

⁹⁴ Проект Закону “Про внесення змін до статті 43 Гірничого закону України (щодо соціальних гарантій працівників підприємств уранової промисловості)”, реєстр. №3407 від 10 жовтня 2013р. – http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=48641; Проект Закону “Про поширення дії Закону “Про підвищення престижності шахтарської праці” на працівників метро-будівельної галузі”, реєстр. №3819 від 25 грудня 2013р. – http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=49413.

Натомість того, законопроектна активність депутатів фракції КПУ стосувалася регулювання містобудівної діяльності і житлово-комунального господарства (профільний комітет очолював комуніст), високотехнологічних виробництв, гастрольної діяльності та мисливського господарства.

З-поміж 349 законопроектних ініціатив КПУ, незважаючи на обіцяні в передвиборчій програмі “посилення відповідальності за екологічним довіллям”, “дотримання екологічних стандартів”⁹⁵, цієї проблеми стосувалися лише 10 – і це за наявності катастрофічної екологічної ситуації на територіях компактного проживання електорату КПУ.

Інші законопроекти комуністів стосувалися історико-ювілейної проблематики (29 законопроектів), функціонування влади на регіональному рівні (19), процедури роботи самої Верховної Ради (6) та деяких інших питань.

Таким чином, Комуністична партія України здійснювала у Верховній Раді України VII скликання політику, яка суперечила як її власним програмним положенням, так і комуністичній ідеології загалом.

Джерело: Перевезій В. Система артикуляції політичних інтересів в Україні: аналіз суб'єктів, ролей та форм. – Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації. Науково-аналітична доповідь, К.: ІПІЕД ім.І.Ф.Кураса НАН України, 2014р., с.58-89.

Іншими, залежними від партій причинами нестійкості їх соціальної бази, є слабкість організаційних структур на місцях, відсутність постійної комунікації зі своїми прихильниками, відірваність обраних від партії представників до органів влади від виборців і т.ін. – тобто, практично всі ті недоліки, які згадуються в цьому розділі.

Проблема зв'язків із соціальними групами є найбільш значимою з точки зору виконання партіями такої функції, як формулювання і представництво інтересів різних груп суспільства. По суті, ставиться під сумнів виконання партіями цієї функції у принципі, оскільки, *по-перше*, основні групи суспільства, що виокремлюються за соціально-економічним критерієм, не отримують консолідованого представництва; *по-друге*, представленими виявляються переважно соціокультурні, а не соціально-економічні інтереси суспільних груп, *по-третє*, частина груп залишається зовсім без представництва (наприклад, прихильники екологічного напрямку).

Відрив партій від соціальної основи “вихолощує” їх роль у реалізації таких функцій, як формулювання цілей суспільства, вироблення політики в різних сферах (оскільки відповідні цілі та політики виявляються відірваними від своєї основи – суспільних інтересів), соціальна інтеграція та гармонізація інтересів (оскільки партії не вважаються представниками цих груп, виразниками їх інтересів), а також – знижує ефективність виконання інших функцій: забезпечення зв'язків між владою і суспільством, формування та реалізація влади, політична соціалізація громадян. Відсутність стабільної соціальної бази партій зумовлює низьку стабільність партійної системи, знижує її ефективність як опосередковуючої ланки між державою і громадянським суспільством, а також легітимність влади в цілому.

⁹⁵ Див.: Передвиборча програма Комуністичної партії України “Повернемо країну народу!”.

Слабкість (відсутність) програмно-ідеологічних засад

У процесі еволюції партійної системи України відбувалося поступове зниження ролі в діяльності партій їх програмно-ідеологічних засад. Якщо протягом першого - початку другого етапів новостворені політичні партії намагалися визначити своє місце в політичному спектрі з точки зору належності до певних “ідеологічних родин”, що відбивалося в їх програмних документах, то надалі цей процес, по суті, припинився.

Спроби класифікації програмно-ідеологічних засад українських партій ускладнюються поєднанням у них компонентів, які належать до ціннісних систем різних ідеологій, – що, значною мірою, пов’язано з особливостями трансформаційного періоду в Україні (зокрема, завданнями “розбудови держави”, необхідністю проведення ліберальних ринкових реформ в економіці та, водночас, забезпечення “соціального захисту” державою громадян з низькими доходами, до яких потрапила переважна більшість населення). Посилання на справедливість, забезпечення гідного соціального захисту є характерною особливістю програм усіх ключових партій і в оновленій партійній системі після 2014р.

До середини 1990-х років класифікації партій за ідеологічним критерієм відносно адекватно відбивали розташування партій на “ліво-правій” шкалі, причому, найменше проблем було з “фланговими” партіями. Значно більш проблематичною була кваліфікація центристських партій, зокрема, за віднесенням їх до ліберальних або соціал-демократичних – зважаючи як на поєднання елементів цих ідеологій у програмах, так і розпливчастість програм у цілому⁹⁶.

На початку 2000-х років ідеологічна кваліфікація переважної більшості партій виявлялася проблематичною. Найбільш очевидна ознака – назви партій, перестала відігравати свою роль, оскільки, *по-перше*, назви переважної більшості партій не відбивали належності до певної ідеології, *по-друге*, внаслідок “клонуння” з’явилося по кілька партій з подібними “ідеологічними” назвами.

Переважна більшість партій зовсім перестали ідентифікувати себе ідеологічно, робили це в загальному вигляді або вдавалися до еkleктичного поєднання різних ідеологічних принципів⁹⁷. Знизилась активність партій в теоретичній діяльності⁹⁸ та оновленні партійних програм відповідно до нових суспільних умов⁹⁹.

Протягом третього-четвертого етапів еволюції спостерігалось перенесення акцентів провідними партіями з власне партійних програм на підготовку передвиборних документів. Партії вдалися до коригування власних ідеологічних позицій в напрямі, який дозволяв їм розширити базу електоральної підтримки,

⁹⁶ Див., наприклад: Гарань О. Багатопартійність на Україні: формування, проблеми, перспективи..., с.4-28; Голобуцький О., Кулик В. Партійно-політичний спектр сучасної України. – Політичні партії України, Київ, 1996р., с.33-123

⁹⁷ Про це явище, відоме як “гібридизація” ідеологій див. статтю М.Примуша, вміщену в цьому виданні.

⁹⁸ Така діяльність у минулому активно велася, зокрема, в СДПУ(о), КПУ, СПУ, НРУ.

⁹⁹ Починаючи з 2000р., це періодично роблять переважно парламентські партії, і лише одиниці – серед позапарламентських.

в т.ч., використовуючи соціально-економічний поділ (гасла “боротьби з олігархами”), поділ між “антипрезидентськими – пропрезидентськими” силами, а також соціокультурний поділ.

Надалі закріпилися тенденції до “прагматизації” передвиборних документів партій, орієнтації на конкретні, актуальні для більшості виборців проблеми, що зумовило, значною мірою, уніфікований характер програм, а в окремих випадках – їх відрив від партійних ідеологій. Іншою тенденцією, яка знижувала значимість ідеологій, стала персоніфікація партійно-політичної діяльності, зростання ролі політичного лідерства. На п'ятому етапі, напередодні виборів 2012р., ідеологічна ідентифікація більшості провідних політичних сил (на рівні програм) залишалася проблематичною. Виняток становлять ліві (КПУ) і праві партії (ВО “Свобода”).

У подальшому ці тенденції не зазнали радикальних змін. Програмні документи ключових суб'єктів оновленої у 2014р. партійної системи не дають змоги чітко класифікувати їх за традиційними підходами. Є й парадоксальні приклади: партія “УКРОП”, заснована представниками оточення лідера однієї з найбільших ФПП України І.Коломойського, декларує у своїй програмі “деолігархізацію” економіки.

Спроби охарактеризувати такі політичні сили, як Партія регіонів, БЮТ, “Наша Україна” на попередніх етапах, БПП “Солідарність”, “Народний фронт”, “Самопоміч”, Опозиційний блок на нинішньому етапі, з ідеологічної точки зору можуть мати лише умовний характер¹⁰⁰. Головною причиною цього є очевидна орієнтація партій на електоральний результат, що зумовлює, з одного боку, прагматичний характер програм та екліктичне поєднання в них підходів, притаманних різним ідеологічним напрямам (завдання – розширення електоральної бази), з іншого – збереження елементів “традиційного” ідеологічного обличчя (завдання – фіксація “електорального ядра”).

Пріоритетність “прагматичного” підходу провідних політичних сил до ідеологій засвідчує політична поведінка їх фракцій у Парламенті. Зокрема, у Верховній Раді України 2010-2012рр. спостерігалися входження до складу коаліцій з “ідеологічними опонентами” чи ситуативна співпраця з ними, голосування за законопроекти, які не відповідають задекларованим у програмах підходам та ін.

Після виборів 2014р. входження партій до коаліції та опозиційність здебільшого визначалися не ідеологічними чинниками, принаймні, не в першу чергу. Спільне голосування опонентів також не було поодиноким фактом. Очевидно, що в цих випадках головним мотивом виступає політична (економічна) доцільність, тоді як програмні засади розраховані лише на використання у виборчій кампанії.

На даному етапі оцінки ідеологічного спрямування програм більшості партій є ускладненим, з огляду на поєднання в них підходів, притаманних різним напрямом (одночасно, лівим і правим). Це свідчить про ситуативне призначення програмних документів партій і, очевидно, про такі ж підходи до їх практичної політичної діяльності¹⁰¹.

¹⁰⁰ Спроба такої класифікації представлена на с.62-67 цього видання.

¹⁰¹ Див. Додаток “Основні положення передвиборних програм...” цього видання. Див. також: Вісник “Твій вибір-2014. Парламентські вибори”, №5. – Український незалежний центр політичних досліджень, 2014р., с.11-24.

ЗМЕНШЕННЯ ВАГИ ПРОГРАМНО-ІДЕОЛОГІЧНОЇ СКЛАДОВОЇ НА ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ВИБОРАХ-2014¹⁰²

Ця тенденція зумовлена, з одного боку, високим рівнем гомогенності електорату з точки зору його соціально-економічного становища та потреб, з іншого – наявністю значних соціокультурних відмінностей. Це давало партіям можливість пропонувати виборцям приблизно однаковий “набір” соціально-економічних обіцянок, виокремлювати “свій” електорат через використання “конфліктних” тем (мова, зовнішня політика тощо).

На рівні ідеологічно-програмних документів партій ця тенденція відобразилася в ігнорванні новоствореними партіями потреби в розробці партійних програм і заміні їх (або використання в такій якості) передвиборних документів. При цьому, як свідчить порівняльний аналіз, відбулися спрощення і, значною мірою, уніфікація змісту передвиборних програм політичних сил.

Зокрема, серед парламентських і провідних позапарламентських партій повноцінні партійні програми були у ВО “Батьківщина”, ВО “Свобода”, КПУ та партії “Громадянська позиція”. У “Народного фронту” та БПП партійні та передвиборні програми є близькими за обсягом і змістом. У інших партій (РПЛ, “Самопоміч”, Опозиційний блок, “Сильна Україна”) партійні програми повністю збігаються з передвиборними.

З точки зору тематики і змісту програм, то у 2014р. “стрижневими” темами для проєвропейських політичних сил стали: захист країни; відновлення миру; боротьба з економічною кризою; здійснення реформ (практична реалізація європейського вибору); децентралізація; оновлення влади (люстрація та боротьба з корупцією).

Головні відмінності, що вирізняли програми опозиційних партій, стосувалися підходів до врегулювання конфлікту (вимога мирного шляху, роззброєння добровільних батальйонів як “незаконних збройних формувань”), заперечення люстрації, збереження позаблокового статусу, особливого статусу російської мови.

Проєвропейські партії більше акцентували увагу на забезпеченні перемоги в конфлікті, підтримці армії та інших військових формувань, учасників АТО, скасуванні позаблокового статусу та вступі до НАТО. Радикальні партії вдавалися до антиросійської риторики.

У питаннях реформування системи влади (децентралізації), економіки, соціальної сфери значних відмінностей не виявилось як між проєвропейськими партіями, так і, значною мірою, між ними та опозицією (за винятком КПУ).

Суспільним чинником зменшення ваги ідеологій є суперечливість ідейно-політичних орієнтацій громадян. Зокрема, це виявляється у досить значній частці громадян, які не можуть визначити своїх ідейно-політичних уподобань і засвідчують низький рівень розуміння змісту тих чи інших ідеологічних напрямів¹⁰³.

Так, напередодні виборів 2006р. прихильники всіх п’яти найбільш підтримуваних ідейно-політичних напрямів визначили головним пріоритетом розвитку України “гарантування державою соціального захисту громадян”, усі внесли до списку пріоритетів “створення правової держави”, а прихильники чотирьох із п’яти – “втілення ідей рівності і справедливості”. Відмінності

¹⁰² Див. додатки “Основні положення передвиборних програм...”, вміщені в цьому виданні.

¹⁰³ Докладніше див. матеріал “Політичні партії і партійна система України в оцінках громадян”, вміщений в цьому виданні.

стосувалися питань соціокультурного характеру¹⁰⁴. Це свідчить про те, що реально більшість громадян схилиються до цінностей, притаманних лівоцентристським політичним силам.

Водночас, для громадян, здатних визначитися в системі ідейно-політичних координат, було досить проблематичним знайти “партійний відповідник” своїх уподобань (виняток на той час становили прихильники комуністичної і соціалістичної ідеологій). Отже, як зазначалося вище, в Україні відбулася поступова еволюція партій у напрямі від доктринальних (ідеологічних) до прагматичних, до яких сьогодні можна віднести основні центристські політичні сили.

З точки зору впливу на виконання партіями їх функцій, процес “прагматизації” негативно позначився, насамперед, на здатності партій формулювати цілі суспільства, виробляти політику в різних сферах, сприяти політичній соціалізації громадян, формуванню їх політичної культури. Хоча тенденція до “прагматизації” партій є характерною і для європейських сталих демократій, в Україні вона стимулює певну хаотичність політичного курсу, що здійснюється владними партіями, різкі зміни векторів політики в різних сферах (особливо, в період 2010-2013рр.), зниження рівня політичної відповідальності партій.

Слабкість програмно-ідеологічних засад партій, їх ідеологічна та політична непослідовність негативно позначаються, насамперед, на реалізації партійною системою таких функцій, як стабілізація політичної системи та суспільства, узгодження і коригування політичного курсу.

Регіональний характер підтримки, відсутність загальнонаціональних партій

Згідно з чинним законодавством, в Україні можуть створюватися партії лише із загальнонаціональним статусом. Ця вимога реалізується через законодавчо визначені умови, необхідні для реєстрації партій та їх діяльності. Усі провідні політичні сили мають (або декларують) розгалужену мережу організацій в усіх регіонах України і, таким чином, формально є загальнонаціональними.

Традиційно, до 2014р. електоральна підтримка провідних політичних сил і їх кандидатів на парламентських і президентських виборах мала виразний регіональний характер. Так, результати парламентських виборів 1998р. засвідчили поділ між лівими та лівоцентристськими (Схід, Південь, частково Центр) і національно-демократичними політичними силами¹⁰⁵.

На виборах 2002р. цей поділ накладався вже на поділ між політичними силами, що підтримували діючого Президента Л.Кучму, та перебували в опозиції до нього. Це зумовило часткове зменшення рівня підтримки КПУ і зміщення “географічного кордону” розмежування на Схід.

Після президентських виборів 2004р. на перший план вийшов соціокультурний поділ, який на початку четвертого етапу збігався з поділом між

¹⁰⁴ Див.: *Вибори-2006: умови, суб'єкти, наслідки...*, с.20-21.

¹⁰⁵ До кінця 1990-х років лише КПУ могла претендувати (зі значними застереженнями) на роль партії, яка має підтримку в переважній більшості із 27 регіонів України – в 19 регіонах вона посіла перше місце, і лише у двох (Івано-Франківській і Тернопільській областях) не змогла подолати виборчий бар'єр.

антипрезидентськими та пропрезидентськими силами (відповідно, “помаранчевими” та їх опонентами), проте згодом актуальність останнього значно зменшилася.

Парламентські вибори 2006р. та 2007р. показали зростання ваги суспільного поділу за геополітичними чинниками, який мав значний вплив на результати президентських виборів 2010р., і який також корелював з соціокультурним поділом. Президентські вибори 2010р. можна вважати найбільшим і найнебезпечнішим проявом регіоналізму: не лише голоси за двох ключових кандидатів розділилися практично навпіл, але й голосування за них мало надзвичайно чіткий регіональний розподіл¹⁰⁶. Як зазначалося вище, за біполярним сценарієм відбулися і парламентські вибори 2012р., при цьому, влада вдалася до масштабних заходів у різних сферах, щоб цього домогтися. Влаштував такий сценарій і опозицію¹⁰⁷.

Об’єктивною причиною регіоналізації були реальні, підтвержені соціологічними дослідженнями відмінності ідентичностей і соціокультурних орієнтацій громадян України. Суб’єктивною – свідоме використання цих відмінностей політичними суб’єктами, сегментація електорату за соціокультурною ознакою, політизація найбільш вигідного для них соціального поділу. Як зазначалося вище, переважній більшості вітчизняних політичних партій довгий час не вдавалося сформувати стійку соціальну базу саме на підставі поділу суспільства за соціально-економічними ознаками, майнового розшарування, стати виразником інтересів певної соціальної верстви і в такий спосіб відокремити власний електорат від прихильників інших партій.

Така поведінка могла бути виправданою з точки зору досягнення електоральних цілей, проте навряд чи вона була політично відповідальною з точки зору її суспільних наслідків¹⁰⁸.

Результатом такої “регіоналізації” партій стало те, що замість виконання функції соціальної інтеграції вони сприяли реалізації прямо протилежної мети – диференціації суспільства. Таким чином, виникли і зміцнилися обмеження для виконання партіями функцій соціального представництва, формулювання цілей розвитку суспільства, внутрішньої і зовнішньої політики, інших функцій. Фактично вони значною мірою стали заручниками тієї частини свого електорату, який чітко зорієнтований на певні позиції і не сприймає компромісних підходів до них. Це мало потужний поляризуючий вплив на партійну систему.

¹⁰⁶ На виборах 2006р. і 2007р. спостерігалася чітка регіоналізація політичних симпатій на основі конфігурації, визначеної у 2004р. У 2006р. Партія регіонів перемогла в 10 регіонах, блоки “Наша Україна” і БЮТ – у 17. У 2007р.: Партія регіонів – в 11, блоки НУНС і БЮТ – у 16. Такий розподіл політичних симпатій засвідчили і президентські вибори 2010р.

¹⁰⁷ Докладніше див. с.34 цього видання.

¹⁰⁸ “Партії дійсно постійно опиняються перед необхідністю робити стратегічний вибір між старими та новими поділами. Вони втягуються в конкуренцію, намагаючись політизувати ті поділи, які є найбільш сприятливими для них, і не політизувати ті, які їм не сприяють” (переклад Центру Разумкова). Див.: Lipset S.M., Rokkan S. *Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments*. – The West European Party System, Oxford, 1990, pp.91-111.

За умов регіоналізації партій, партійна система протягом усіх попередніх етапів виявилася не в змозі забезпечити виконання функції національної інтеграції. Навпаки, сприйняття громадянами політичної сили як представника інтересів певного регіону (регіонів), в разі проведення нею недостатньо зваженої політики під час перебування при владі, не лише знижувала легітимність останньої у сприйнятті жителів інших регіонів, але й сприяла поляризації суспільства за регіональною ознакою¹⁰⁹. У підсумку це призвело до трагічних наслідків – поширення у деяких регіонах сепаратистських та іредентистських настроїв під час Революції Гідності та російської агресії, мотивованої “захистом” частини населення України.

Починаючи з 2014р. стало можливим говорити про створення умов для виникнення загальнонаціональних партій, але ще не про формування самих таких партій як сталих суб’єктів партійної системи. Позитивною ознакою стало те, що як на президентських, так і на парламентських виборах 2014р. громадяни голосували за провідних кандидатів у Президенти і за партійні списки по всій території країни, що контролювалася центральною владою. На місцевих виборах 2015р. громадяни нерідко голосували за висуванців, які представляли до цієї пори нехарактерні для даних регіонів політичні сили, що можна пов’язувати з тим, що в суспільстві сформувався запит на нових лідерів і нові політичні сили на всіх рівнях, який відомі на той час суб’єкти політичних процесів повною мірою задовольнити вже не могли.

Важливим чинником, що сприятиме створенню загальнонаціональних партій в Україні, є значні зміни, що відбулися в ідентичності громадян різних регіонів у 2014-2017рр., поступове формування консенсусу з питань, які раніше належали до кола “розкольних” – мовних, культурних, геополітичних. Це відобразилося у зменшенні ваги соціокультурного поділу українського суспільства. Зростання ж актуальності соціально-економічного поділу сприятиме підвищенню уваги громадян до пропозиції партій у соціально-економічній сфері, що дозволить усім партіям конкурувати за прихильність виборців на всій території України.

Загалом, у нових політичних умовах передумови для регіоналізації партій зменшилися, проте ще існують. Певною мірою це можна пояснити значною інерційністю суспільних процесів і значним часом, якого потребує трансформація суспільних настроїв і уподобань.

Вплив фінансово-промислових та інших груп, непрозорість фінансування, політична корупція¹¹⁰

Вплив фінансово-промислових груп, а також різноманітних груп та об’єднань за інтересами (серед яких ключовими завжди були наближеність до центрів прийняття рішень та можливості використання влади у своїх ділових та інших інтересах) на всі провідні політичні сили України був значним протягом усієї історії становлення і функціонування партійної системи України. Його інтенсивність

¹⁰⁹ Так, перед парламентськими виборами 2006р. жителі різних регіонів України пов’язували протилежні наслідки з перемогою на виборах різних політичних сил. Див.: *Вибори-2006: умови, суб’єкти, наслідки...*, с.30-31.

¹¹⁰ Про проблему політичної корупції на попередніх виборах докладно див.: *Політична корупція в Україні: суб’єкти, прояви, проблеми протидії...*, с.8-13.

на різних етапах залежала від конкретних обставин і різнилася від епізодичного впливу на процес прийняття тих чи інших конкретних політичних рішень до практично повного контролю чи визначального впливу.

Основним методом здійснення такого впливу було встановлення фінансової залежності партій і блоків (у першу чергу – їх формальних і неформальних лідерів) від джерел фінансування, якими виступали та чи інша група (фінансово-промислова чи інша група впливів).

Частою практикою було проведення представників ФПГ через партійні списки та вибори в одномандатних округах до парламентських фракцій партій, в діяльності яких вони відігравали значну, хоча й не завжди помітну та публічну роль.

Нерідко представники однієї ФПГ отримували представництво в різних фракціях і депутатських групах, що давало можливість керівництву ФПГ використовувати різні підходи в захисті своїх інтересів й таким чином дещо диверсифікувати свої витрати.

Головними причинами, які відкривають можливість такого впливу, від самого початку були:

- зацікавленість ФПГ у політичних інструментах, за допомогою яких вони можуть впливати на дії та рішення органів влади (що, своєю чергою, є проявом більш загальної проблеми – нерозмежованості бізнесу і влади). Ця тенденція не зазнала суттєвих змін і після 2014р.;
- надвисокі витрати на проведення виборчих кампаній, насамперед, на політичну рекламу в електронних ЗМІ, власниками яких часто є ті ж самі ФПГ;
- неефективність законодавства про фінансування партій і виборчих кампаній в частині обмеження незаконного фінансування, забезпечення його прозорості;
- тривала відсутність дієвих механізмів контролю (державного і громадського) над партійними фінансами. З початком роботи нових антикорупційних структур ситуація не зазнала корінних змін;
- відсутність альтернативних джерел, які б дозволили забезпечити функціонування партій та їх участь у виборчих кампаніях (неможливість існування на членські внески, відсутність державного фінансування, низька зацікавленість малого та середнього бізнесу в підтримці існуючих партій).

Після ухвалення у 2015р. змін до законодавства, які уможлиблюють державне фінансування політичних партій і впроваджують доволі жорстку звітність і відповідальність політичних сил, створені правові підстави для зміни ситуації, які потребують ефективного практичного застосування.

Вплив ФПГ на діяльність партій може мати різні форми: постійне спонсорство чи разова підтримка (насамперед, у виборчих кампаніях), підтримка однієї чи кількох партій (“диверсифікація ризиків”), одноосібна підтримка ФПГ певної політичної сили, чи спільно з іншими (“акціонерне товариство”) та ін. Кожна з провідних політичних сил має свою індивідуальну історію взаємин з ФПГ, яка може починатись і від самого моменту заснування партії. Як зазначалося вище, вплив ФПГ на політичні партії і партійну систему мав переважно негативні наслідки.

З точки зору функцій політичних партій, найбільшого викривлення зазнає функція представництва суспільних інтересів – партії залишаються їх представниками лише номінально, що й відбивається в оцінках громадян.

Знають впливу функції, пов'язані з виробленням і реалізацією політики, оскільки партії мають враховувати відповідні інтереси у практичній діяльності. Присутність представників різних ФПГ у стінах Парламенту структурує його за власною логікою, внаслідок чого з'являється інша його структура, яка може не збігатися з політичною (фракційною). Відповідно, це позначається на функціонуванні формальних політичних структур Парламенту (фракцій, коаліцій), а також на взаємодії між Парламентом та Урядом.

Не завжди цей вплив має однозначно негативний характер, з точки зору ефективності діяльності влади, проте він повністю викривлює суть Парламенту як представницького інституту. Результат впливу ФПГ на партії та їх парламентські фракції виявляється, передусім, у неспроможності партійної системи адекватно забезпечувати зв'язок між громадянським суспільством і державою, виробляти узгоджений політичний курс, виходячи з інтересів суспільних верств, забезпечувати легітимність влади.

Відрив політичних партій від суспільства, невідзвітність виборцям їх представників, обраних до органів влади

Специфіка політичних партій як інституту зумовлюється їх “проміжним” становищем. З одного боку, партії можуть бути віднесені до інститутів громадянського суспільства, оскільки за своєю організаційною формою вони є об'єднаннями громадян, покликаними формулювати та обстоювати інтереси різних суспільних верств. З іншого – партії, перемагаючи на виборах чи делегуючи своїх представників до владних інститутів в інший спосіб, беруть участь у реалізації влади, отже – належать до політичних інститутів держави.

Таким чином, партії виступають головною ланкою, що забезпечує зв'язок між державою і суспільством. Ефективність цього зв'язку найкраще оцінює громадська думка.

Опитування, проведене Центром Разумкова у 2015р., засвідчує, що громадяни схильні делегувати функції представництва своїх інтересів у суспільних процесах насамперед партіям. Водночас, громадяни вказують, що партіям бракує вміння та бажання захищати їх інтереси, і демонструють критичну зацікавленість у появі нових політичних сил, які б не скомпрометували себе за час перебування при владі¹¹¹.

Очевидно, з цієї причини на початку “постмайданного” етапу можна було говорити про більшу громадську довіру до партій, що виникли і прийшли до влади саме в результаті Революції Гідності. Однак, уже невдовзі практично всі політичні сили мали негативний баланс довіри громадян на всій території України внаслідок негативної оцінки суспільством діяльності держави загалом. На невміння і небажання партій захищати інтереси свого виборця вказували й експерти¹¹².

¹¹¹ Докладно див., зокрема, матеріал “Політичні партії і партійна система України на сучасному етапі: думки громадян”, вміщений у цьому виданні.

¹¹² Докладніше див. матеріал “Сучасний стан і перспективи розвитку партійної системи України: експертні оцінки”, вміщений у цьому виданні.

У цьому контексті варто також зазначити, що майже половина (45%) громадян заявляли про недостатню інформацію про партії, що може бути наслідком недостатньої уваги з боку партій та їх керівництва до проблем налагодження постійної ефективної комунікації з суспільством¹¹³.

Історично в Україні склалася тенденція, коли партії ведуть активну комунікацію з виборцями, використовуючи, насамперед, ЗМІ (як центральні, так і регіональні) та інші організаційні засоби (наприклад, громадські приймальні). Однак, така комунікація має переважно характер політичної реклами партій та їх лідерів, здійснювалася здебільшого в періоди виборчих кампаній і підпорядковується їх цілям та не передбачала повноцінного діалогу з виборцями¹¹⁴.

Особливо виразно тенденція переносу партіями акцентів інформаційно-пропагандистської діяльності з безпосереднього спілкування з виборцями у медіа-та Інтернет-простір проявилася протягом двох останніх етапів розвитку партійної системи.

Уже досить тривалий час основними статтями витрат передвиборних бюджетів партій стають витрати на політичну рекламу, насамперед, телевізійну. Водночас, у виборчій кампанії 2012р. провідні політичні сили, зокрема, опозиційні, поєднували цей компонент з масово-політичними кампаніями в регіонах (зокрема, кампанія “Україна проти Януковича”, яка велася “Об’єднаною опозицією “Батьківщина”), значною мірою, через існування перешкод з доступом на провідні телеканали, контролювані владою.

У 2014р., внаслідок активних процесів трансформацій політичних партій та позачергового характеру парламентських виборів, склалася ситуація, коли деякі майбутні учасники парламентської кампанії створювалися незадовго або навіть безпосередньо перед початком виборчого процесу і станом на початок кампанії не мали повноцінних партійних структур у регіонах – їх заміняли виборчі штаби. Так, партії - майбутні переможці виборів були створені буквально напередодні початку виборчого процесу: БПП – 27 серпня 2014р., “Народний фронт” – 10 вересня 2014р.

За таких умов основний акцент передвиборної активності робився на забезпеченні медіа-присутності. Домінуванню медіа-технологій над організаційною роботою сприяв і короткий термін проведення виборчої кампанії

Про переважання медіа-активності в діяльності партій в період кампанії свідчать дані соціологічних досліджень. Так, майже 70% виборців отримували інформацію про політичні партії з виступів їх представників у ток-шоу, майже 58% – з телереклами, і лише 10% – з безпосередніх зустрічей з представниками партій¹¹⁵.

¹¹³ Див.: матеріал “Політичні партії і партійна система України на сучасному етапі: думки громадян”.

¹¹⁴ Див.: Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство. – Український незалежний центр політичних досліджень, 2010р., с.21-31.

¹¹⁵ Використані дані дослідження, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова 21-26 листопада 2014р. в усіх регіонах України, за винятком АР Крим і тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано понад 2 000 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

**З яких джерел Ви брали інформацію про партію,
за яку Ви проголосували на виборах?***
% тих, хто проголосував за яку-небудь партію

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Саме інформація, отримана з телеканалів, найбільше вплинула на вибір громадян. Так, до 60% громадян зробили свій вибір між партіями вже після початку виборчої кампанії, тоді як 40% відповіли, що були прихильниками партій, за які проголосували, задовго до виборів (діаграма і таблиці "Коли саме Ви вирішили, за кого будете голосувати?", с.116).

Коли саме Ви вирішили, за кого будете голосувати?
% тих, хто проголосував за яку-небудь партію

	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Я був прихильником цієї партії задовго до виборів	31,8	41,9	38,5	49,5	38,0
Щойно почалася виборча кампанія, раніше, ніж за три місяці	17,8	19,7	27,0	22,6	11,3
Раніше, ніж за місяць до виборів	16,0	12,9	19,7	11,3	8,5
В останній місяць до виборів	19,8	12,0	9,8	8,5	19,0
В останній тиждень до голосування	9,7	6,2	1,6	3,3	4,9
В останній день до голосування	2,6	1,5	1,6	0,9	6,3
Визначився прямо на виборчій дільниці	1,1	2,7	0,0	1,9	9,2
Важко відповісти	1,1	3,1	1,6	1,9	2,8
	ВІК (років)				
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші
Я був прихильником цієї партії задовго до виборів	32,2	34,0	35,6	43,8	47,3
Щойно почалася виборча кампанія, раніше, ніж за три місяці	20,4	21,9	19,6	18,5	18,1
Раніше, ніж за місяць до виборів	14,3	15,8	15,1	14,1	10,9
В останній місяць до виборів	16,1	14,9	16,0	15,7	10,3
В останній тиждень до голосування	10,0	3,7	5,3	5,6	5,7
В останній день до голосування	1,3	2,3	3,1	1,2	2,8
Визначився прямо на виборчій дільниці	3,5	4,7	2,2	0,8	2,3
Важко відповісти	2,2	2,8	3,1	0,4	2,6
	ОСВІТА				
	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища		
Я був прихильником цієї партії задовго до виборів	44,4	40,3	36,3		
Щойно почалася виборча кампанія, раніше, ніж за три місяці	17,6	19,9	20,5		
Раніше, ніж за місяць до виборів	11,5	14,9	13,7		
В останній місяць до виборів	12,7	12,1	17,0		
В останній тиждень до голосування	6,1	5,6	6,1		
В останній день до голосування	3,5	1,7	1,6		
Визначився прямо на виборчій дільниці	2,3	2,8	2,7		
Важко відповісти	2,0	2,6	2,0		

При цьому, найбільший вплив мали виступи представників партій у дискусійних телепрограмах, ток-шоу. Далі за впливом були відзначені сюжети новин і безпосередня реклама політичних партій. Інші джерела інформації – друковані матеріали, радіо, Інтернет та соціальні мережі, зовнішня реклама, зустрічі з представниками партій, значно менше вплинули на вибір громадян.

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

Інформація з яких джерел найбільше вплинула на Ваш вибір?*

% тих, хто проголосував за яку-небудь партію

(продовження)

	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Виступи представників партії по телебаченню у дискусійних програмах (ток-шоу)	68,1	50,7	69,7	68,5	53,9
Сюжети про партію у випусках новин	36,8	29,7	40,2	19,7	37,3
Телереклама	24,7	37,3	28,7	28,2	33,1
Обговорення з іншими людьми	25,0	19,9	10,6	18,3	13,5
Листівки та інші агітаційні матеріали партій	12,9	12,3	14,8	6,1	5,0
Газетні публікації	8,3	9,1	11,4	9,9	16,2
Новинні або політичні Інтернет-сайти	9,5	12,7	3,3	6,1	11,3
Зустрічі з представниками партій	6,3	9,5	13,9	3,3	8,5
Партійні газети	4,0	8,5	5,7	6,1	7,8
Виступи представників партій по радіо	5,7	7,1	6,5	6,1	6,4
Соціальні Інтернет-мережі (наприклад, "ВКонтакте", Facebook, "Однокласники" та ін.)	6,0	8,1	7,4	2,3	5,6
Біллборди (рекламні щити) партій та їх лідерів	0,6	1,9	0,8	1,4	4,3
Адресні листи і звернення від лідерів партій, надіслані поштою	1,4	1,7	2,5	0,5	0,0
Інше	4,3	1,0	0,8	5,2	5,7
Важко відповісти	1,7	3,1	0,8	1,9	1,4

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді. Листопад 2014р.

Інформація з яких джерел найбільше вплинула на Ваш вибір?*

% тих, хто проголосував за яку-небудь партію

(продовження)

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Виступи представників партії по телебаченню у дискусійних програмах (ток-шоу)	55,9	60,6	58,2	65,6	60,7	52,9	63,7	62,7
Сюжети про партію у випусках новин	26,1	33,0	30,2	32,1	34,9	30,8	32,6	31,1
Телереклама	29,6	34,4	29,6	27,6	33,9	37,6	30,5	27,9
Обговорення з іншими людьми	20,0	14,4	20,4	19,6	21,2	16,7	22,2	18,4
Листівки та інші агітаційні матеріали партій	9,6	11,1	14,2	8,0	11,4	9,5	12,7	9,6
Газетні публікації	6,6	8,3	9,3	13,7	10,9	11,2	9,3	10,0
Новинні або політичні Інтернет-сайти	21,3	12,0	9,8	6,8	3,4	4,6	6,5	16,2
Зустрічі з представниками партій	8,3	5,6	10,7	9,6	6,2	6,3	8,9	8,0
Партійні газети	2,6	5,1	7,5	7,2	8,5	7,2	7,1	4,9
Виступи представників партій по радіо	4,8	7,4	2,2	8,8	7,8	9,8	5,0	5,3
Соціальні Інтернет-мережі (наприклад, "ВКонтакте", Facebook, "Однокласники" та ін.)	15,7	8,8	4,4	4,0	1,8	4,6	5,4	8,4
Біллборди (рекламні щити) партій та їх лідерів	0,9	2,3	2,7	2,0	1,0	1,4	2,4	1,2
Адресні листи і звернення від лідерів партій, надіслані поштою	1,7	1,9	0,0	1,2	1,3	1,7	1,3	1,0
Інше	1,3	4,7	1,8	2,8	4,1	3,2	2,6	3,5
Важко відповісти	3,0	0,9	4,0	0,4	2,3	2,9	1,1	2,7

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді. Листопад 2014р.

Тенденції переважання в комунікації партій використання ЗМІ (переважно телебачення) відповідає й робота партій у постмайданний період (винятками можна вважати періоди загострення конфліктів окремих політичних сил з владою)¹¹⁶. Провідні партії хоча й мають розгалужену мережу осередків (їх розбудові сприяло і запровадження державного фінансування), проте, більшість виборців не знають про їх існування: у великих містах (100 тис. і більше) про партійні осередки знають 41% респондентів, у містах з населенням менше 100 тис. жителів – 29%, у селах – 30%.

Чинне законодавство не передбачає інших дієвих механізмів забезпечення підзвітності обраних від партій представників до органів влади (та органів місцевого самоврядування), крім виборів. Відповідні положення Закону “Про статус народного депутата України”, які передбачають здійснення зв’язків з виборцями, за умов пропорційної виборчої системи ставлять виконання цієї функції в залежність фактично від бажання та можливостей партії. Однак, в експертній думці знаходять своє підтвердження тези про відсутність в Україні партій, які б регулярно звітували перед своїми виборцями¹¹⁷, аналіз виконання партіями програм здійснюють переважно неурядові організації¹¹⁸.

В умовах змішаної виборчої системи постійний зв’язок з виборцями підтримують, насамперед, депутати-мажоритарники, чий інтерес часто не збігається з офіційною позицією партій, до фракцій яких вони належать.

Проблема зв’язків партій із суспільством і підзвітності виборцям є однією з найважливіших, оскільки стосується головної їх сутнісної функції – забезпечення зв’язку між суспільством і владою. Невизнання суспільством за партіями такої ролі веде до позбавлення їх та партійної системи в цілому суспільної легітимності. Відповідно, підривається легітимність органів влади, які формуються партіями або за їх участю, та політичного курсу, який здійснюється владою.

Проблема блоків політичних партій

Хоча на п’ятому-шостому етапах ця проблема була знята з порядку денного через прийняття у 2011р. Закону про вибори, на попередніх етапах розвитку партійної системи виборчі блоки відігравали важливу роль у виборчих процесах.

Процес створення блоків для участі у виборах розпочався одразу після запровадження у виборчу систему елементу пропорційності. Однак, протягом 1998-2002рр. виборчі блоки створювалися саме для участі у виборах і не передбачали обов’язкової діяльності у блоковому форматі в Парламенті. Відповідно, фракції блоків могли припиняти діяльність, розпадатися на партійні та непартійні парламентські фракції і групи.

Після конституційної реформи 2004р. та запровадження пропорційної виборчої системи, виборчі блоки стали не лише суб’єктами виборчого процесу, але й,

¹¹⁶ Зокрема, зусилля з мобілізації своїх прихильників виявляли “Самопоміч” під час загострення “смітєвої кризи” у Львові, “Батьківщина” у намаганнях домогтися позачергових виборів.

¹¹⁷ Див.: матеріал “Сучасний стан і перспективи розвитку партійної системи України: експертні оцінки”.

¹¹⁸ Зокрема, Комітет виборців України, громадська мережа “Опора” та ін.

в особі своїх парламентських фракцій, суб'єктами процесу формування та реалізації влади. Як зазначалося, рівність прав політичних партій і блоків як у виборчому процесі, так і в Парламенті, у процесі формування та реалізації влади давали підстави вважати виборчі блоки суб'єктами партійної системи.

Головними причинами створення виборчих блоків в Україні були:

- значна конкуренція серед партій певних спрямувань, прагнення уникнути небажаної конкуренції і збільшити електоральний результат;
- брак у деяких партій певних видів ресурсів (організаційних, фінансових, медійних, тощо) для самостійної участі у виборах;
- прагнення використати популярність певного лідера як електоральний ресурс;
- створення блоку як перехідний формат до об'єднання ідеологічно споріднених партій;
- розведення в часі президентських і парламентських виборів, коли блок розглядався як інструмент участі в обох виборчих процесах;
- створення блоку для розширення електоральної бази через залучення до нього партій різних спрямувань, “розмивання” негативного іміджу радикальних партій, що належать до блоку.

Разом з тим, практика створення блоків кількома потужними партіями, приблизно однаковими за рівнем підтримки, в розрахунку на формування більшості в Парламенті розвитку в Україні не отримала. Як правило, до складу блоків, які проходили до Верховної Ради, належала одна більш потужна партія і дрібніші партії-“сателіти”. На виборах 1998р. більша частина блоків була створена за принципом ідеологічної спорідненості партій. На виборах 2002р. до цього принципу додався принцип лідерства.

Перед парламентськими виборами 2006р. було утворено вже 17 блоків, при цьому значно посилилася тенденція до створення “іменних” блоків. Негативний вплив поширення практики формування блоків пов'язаний переважно з тенденцією до персоніфікації, оскільки внаслідок цього знижувалася увага до програмно-ідеологічної складової. Програми блоків набували дедалі більше популістського характеру.

Загалом, участь у виборах у складі блоків часто була чи не єдиною можливим шляхом для партій, що виконували роль “сателітів”, отримати представництво у Верховній Раді. Разом з тим, це знижувало стимули до їх активності між виборами і сприяло їх подальшій маргіналізації та втраті політичного обличчя.

Блоковий формат, створюючи високий рівень конкуренції за місця у виборчих списках, тим самим гальмував можливості для появи в партіях нових лідерів, і далеко не завжди сприяв подальшій консолідації політичних партій, що їх утворювали. Відомі приклади, коли фракції блоків після проходження до Парламенту розпадалися на партійні та непартійні фракції і групи.

Тим самим зникав суб'єкт відповідальності за зобов'язання блоку, задекларовані під час виборчої кампанії. Після запровадження фракційного формату

створення коаліції, неоднорідність блоків, суперечливі політичні орієнтації їх складових перешкождали нормальній роботі коаліції та Уряду, були причинами періодичних політичних криз (зокрема, у 2006-2010рр).

Таким чином, негативний вплив створення блоків виявився у послабленні стимулів до розвитку партій, зокрема, організаційного, кадрового та ідеологічного, зростанні рівня популізму та персоніфікації політики, зниження рівня політичної відповідальності, забезпечення підзвітності влади перед виборцями. Вплив блокового формату на ефективність політики, стабільність партійної системи в цілому, реалізацію партійною системою функції вироблення й коригування політичного курсу можна оцінити як однозначно негативний.

Зміни виборчого законодавства 2010-2011рр. ліквідували блоки політичних партій в якості суб'єктів політичного процесу, проте підходи, за якими блоки створювалися, у функціонуванні партійної системи збереглися й надалі.

Прикладами можуть бути, зокрема, утворення в 2012р. об'єднаної опозиції “Батьківщина” (на основі “Батьківщини” та “Фронту змін” з кількома дрібнішими партіями-сателітами) і її розкол у 2014р. (насамперед, на “Батьківщину” і “Народний фронт”). Блоковий підхід об'єднання різних політичних сил і окремих особистостей був характерною ознакою процесу створення партії “Блок Петра Порошенка “Солідарність” та її парламентської фракції у 2014р. Є підстави вважати, що й методи, знайомі з практики формування виборчих блоків, застосовуватимуться й у подальших виборчих циклах¹¹⁹.

Гіпертрофований характер особистісного чинника

Тенденція до посилення ролі особистості лідера в діяльності політичних сил, найбільш очевидним проявом якої можна вважати утворення “іменних” партій та/або виборчих блоків, стала характерною ознакою еволюції партійної системи України вже з третього етапу, однак і раніше в деяких партіях роль лідерського чинника була дуже значною¹²⁰.

Однак, якщо на попередніх етапах лідер був одночасно й уособленням, “символом” певної партії та її ідеології, то надалі зростало значення саме особистої привабливості лідера та, відповідно, зменшувалося – значення партій як таких. Крайнім проявом цієї тенденції стало “політичне проектування”, коли під особистістю лідера “підводиться” партійна структура (створюється нова або змінюється назва існуючої)¹²¹. Створені в такий спосіб структури досить важко назвати партіями, оскільки вони не пов'язані з певними соціальними групами, а завдячують існуванням появі відповідного лідера.

Чинником інституційного характеру, що сприяв виникненню такої тенденції, є модель влади з сильним Президентом, що підвищує ціну посади та робить президентські вибори головною метою політичних сил та окремих політиків.

¹¹⁹ Зокрема, з огляду на переговори щодо можливого об'єднання БПП “Солідарність” та “Народного фронту”, незалежно від результату цих переговорів.

¹²⁰ Зокрема, покійного В.Чорновола – для НРУ, О.Мороза – для СПУ.

¹²¹ Наприклад, очолювана А.Яценюком політична партія “Фронт змін” була зареєстрована у 2007р. під назвою “Демократичний фронт” (свідоцтво №144-п.п. від 26 червня 2007р.), політична партія “Сильна Україна” (С.Тігіпко) – у 1999р. під назвою “Трудова Україна” (свідоцтво №1217 від 30 серпня 1999р.).

У період існування виборчих блоків помітним чинником було послаблення деяких раніше впливових партій, для яких входження до “іменних” блоків стало засобом політичного виживання. Власне, входження партійних лідерів і цілих груп колишніх членів раніше відомих і впливових партій до “іменних” партій на більш пізніх етапах еволюції партійної системи підкреслює дію цього чинника.

До інших чинників, що сприяли розвитку цієї тенденції, слід віднести:

- розмивання або несформованість соціальної бази партій;
- перенесення акценту в діяльності партій на виборчі кампанії (та, відповідно, зростання ролі медіа-технологій);
- зменшення ролі програмно-ідеологічної складової;
- розчарування частини виборців у здатності політичних партій забезпечити реалізацію їх інтересів і “персоніфікація” політичних очікувань. За даними опитувань Центру Разумкова, особистість лідера стабільно посідає одне з перших місць серед мотивів голосування за політичні партії¹²².

Тенденція до створення партій лідерського характеру значно посилилася упродовж 2013-2014рр. Стимулами для розвитку цієї тенденції стали роль політиків (які очолювали чи згодом очолили політичні партії) під час Майдану та постійна публічна увага до них, а також проведення президентських виборів напередодні парламентських. Вибори Президента України передбачали індивідуальну конкуренцію кандидатів і були змаганням саме лідерів, особистостей, а вже другою чергою – їх партійних структур.

Формами прояву цієї тенденції стало безпосереднє використання прізвищ лідерів в якості брендів провідних партій (серед переможців виборів-2014 було дві такі партії – Блок Петра Порошенка та Радикальна партія Олега Ляшка), а також надання лідерам ключової ролі у виборчих стратегіях та політичній діяльності.

На особистостях лідерів, “фронтменів” будували свої кампанії такі політичні партії, як, зокрема, Радикальна партія, ВО “Батьківщина”, “Народний фронт”. Наприклад, у виборчій кампанії “Народного фронту” ключовими меседжами були “наявність кращого кандидата на посаду Прем’єр-міністра” та “сильної команди”, що сприяло значному нарощенню електорального результату партії за підсумками кампанії.

У 2015-2017рр. на політичній арені з’явилися ще кілька лідерських проєктів, найбільш відомі з яких формувалися навколо М.Саакашвілі та Н.Савченка.

Наявність електорально привабливого лідера може компенсувати брак окремих видів ресурсів, необхідних для успішної участі партії у виборах. Проте, він значною мірою ставить її майбутнє в залежність від особистості політика, його політичної кар’єри, сприйняття суспільством¹²³. Організаційна будова “лідерської” партії гальмує розвиток внутрішньопартійної демократії, оскільки об’єктивно поява альтернативних лідерів містить загрозу розколу.

¹²² Див. матеріал “Політичні партії і партійна система України на сучасному етапі: думки громадян”, розміщений в цьому виданні.

¹²³ Найбільш показовим є згадуваний приклад СДПУ(о).

Крім того, “лідерський” формат вимагає адаптації програмних, насамперед, передвиборних документів партії, до особистих якостей лідера, оскільки їх невідповідність може мати негативні електоральні наслідки. Негативний вплив зазначеної тенденції на сучасному етапі виявляється, насамперед, у послабленні можливостей партій представляти інтереси певних соціальних груп, зниженні ролі раціональної мотивації при здійсненні політичного вибору, підміні інтересів соціальних груп симпатіями до конкретних осіб, зростанні рівня популізму в політиці та, відповідно – зниженні рівня політичної відповідальності.

Лідерський чинник може також перешкоджати виконанню партіями функцій політичного рекрутування, коли блокується просування “вгору” молодих і перспективних політиків, через загрозу їх конкуренції для “лідера”. Вплив надмірної персоніфікації на партійну систему виявляється у зниженні її стабільності та підвищенні поляризації, що перешкоджає виконанню її основних функцій

У цілому лідерський характер партій має як свої переваги, так і недоліки. Останні зумовлені, насамперед, гіпертрофованою залежністю партії від особистості лідера – в разі зростання його популярності це дає можливість стрімко наростити політичний потенціал, але в разі падіння – так само стрімко його втратити.

Брак внутрішньопартійної демократії

Закон “Про політичні партії в Україні” (ст.8) встановлює загальні вимоги до статутів політичних партій. Однак, визначаються лише переліки відомостей і внутрішньопартійних процедур, які мають бути вказані у статуті (зокрема, формування статутних органів партії, проведення партійних з’їздів, конференцій та ін.), проте не їх характер.

Водночас, у законах про політичні партії розвинутих демократичних країн містяться конкретні вимоги до цих процедур, які мають на меті забезпечити демократизм внутрішньопартійного життя¹²⁴. Такий характер вітчизняного законодавства про політичні партії фактично робить внутрішньопартійну демократію внутрішньою справою партій і відкриває можливості для її ігнорування.

Наслідками порушень принципів внутрішньопартійної демократії, насамперед, під час вирішення кадрових питань, є численні розколи в політичних партіях, що часто закінчувалося виходом з їх складу певних груп (а іноді – й регіональних організацій), які утворювали нові політичні партії. Найбільш очевидними проблеми з внутрішньопартійною демократією стали після запровадження пропорційної виборчої системи із закритими списками на парламентських і частково – місцевих виборах.

Реальні важелі впливу на порядок розміщення кандидатів історично були зосереджені в руках керівництва партій і представників ФПГ, які мали на них суттєвий вплив. Роль представницьких органів партій (з’їздів, конференцій) у переважній більшості випадків зводиться до затвердження виборчих списків, підготовлених керівництвом партій. Унаслідок цього, згадані суб’єкти отримують значні можливості впливу на партійну еліту, що призводить до формування у

¹²⁴ Наприклад, Закон про політичні партії ФРН. Докладно див.: Ліннеманн Р. Релевантність організаційної структури стосовно участі. – Політичні партії в демократичному суспільстві, Київ, 1997р., с.41-58.

партіях, а після виборів – і серед депутатського корпусу, клієнтелістських угруповань за принципом особистої лояльності до тих чи інших партійних керівників чи лідерів ФПП¹²⁵. Відповідно, визначальним чинником формування партійної (і владної) еліти стають не особисті і професійні якості кандидатів, а інші критерії.

Порушення принципів демократичності в діяльності партій безпосередньо позначаються на виконанні ними функцій політичного рекрутування та формування політичної еліти. Відбувається консервація і самовідтворення останньої, оскільки залучення нових членів може відбуватися лише за умов сприйняття ними її цінностей і “правил гри”. Відповідно, обмежується зростання рівня кадрового потенціалу партій, що позначається на ефективності дій їх представників в органах влади.

Певним винятком із загального характеру формування політичної еліти став 2014р., коли відбулось активне рекрутування до партій, а за підсумками виборів – і до Парламенту та Уряду, представників громадянського суспільства, активістів, учасників Майдану, воїнів-добровольців.

ВПЛИВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ: ДОСВІД ПОСТМАЙДАННОГО ПЕРІОДУ

Роль громадянського суспільства в акціях протесту та організації протидії агресії проти України відбився на процесі партійного будівництва.

“Взаємопроникнення” громадянського суспільства та політичних партій відбувалося за кількома напрямками. Під час Майдану відбулося безпосереднє виникнення партій на основі формалізованих і неформалізованих структур громадянського суспільства – зокрема, так виникла партія “Правий сектор”.

Залучення активістів Майдану до владних структур у період лютого-березня 2014р. призвело до їх подальшого виходу на керівні позиції в нових політичних силах, створених напередодні виборів (зокрема, в “Народному фронті” – В.Сюмар, А.Парубія).

Деякі політичні сили активно інкорпорували в себе громадські ініціативи локального рівня (“Самопоміч”) або співпрацювали з партіями, які, своєю чергою, були “парасольковими структурами” для громадських рухів (співпраця “Громадянської позиції” з партією “Демократичний альянс”).

Найбільш масовою формою стало включення представників різних категорій громадянського суспільства (громадських активістів, лідерів неурядових організацій, волонтерів, добровольців-учасників АТО, експертів) до виборчих списків. Представники цих категорій були внесені до списків усіх проєвропейських політичних партій, що пройшли до Парламенту, і за результатами виборів посіли керівні посади у Верховній Раді (О.Сироїд, Є.Соболев, А.Тетерук та ін.), парламентських фракціях і комітетах.

Такий підхід був схвально сприйнятий електоратом відповідного спрямування і значною мірою став причиною “авансу” цим партіям у вигляді голосування за них. За даними соціологічних опитувань, 68% опитаних напередодні виборів позитивно поставилися до внесення до списків громадських активістів, майже 60% – командирів добровольчих батальйонів, військових – учасників АТО¹²⁶.

¹²⁵ Докладно про історію питання див.: Політична корупція в Україні: суб’єкти, прояви, проблеми..., с.13.

¹²⁶ Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова 19-23 вересня 2014р. в усіх регіонах України, за винятком АР Крим. Опитано 2 012 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки – 2,3%.

Співпраця з громадянським суспільством, залучення найбільш активних його представників, формування партійних структур за участі громадських рухів та ініціатив, є позитивною тенденцією, яка сприяє виконанню партіями їх представницької функції.

Водночас, реалізація цих підходів у політичному житті упродовж 2014-2015рр. мала і певні негативні наслідки для парламентської діяльності політичних партій, зокрема, привнесення до Парламенту радикальних і популістських підходів, суттєве зниження професійного рівня і дисципліни депутатського корпусу. Крім того, на законодавчому рівні не відбулося змін, які сприяли б зростанню внутрішньопартійної демократії. Навпаки, ситуація у цьому аспекті погіршилася з огляду на прийняття “закону про партійну диктатуру”¹²⁷.

Про суспільне невдоволення характером формування політичної еліти та суспільну “втому” від неї, свідчать низький рівень підтримки всіх існуючих політичних партій, наявність потужного суспільного запиту на нових політичних лідерів і нові політичні сили¹²⁸. Недемократичний характер внутрішньопартійного життя слугує чинником нестабільності партійної системи (оскільки часто є причиною партійних розколів), знижує ефективність виконання нею функції легітимації влади.

До проблем політичних партій, успадкованих від перших етапів становлення партійної системи, на останніх етапах додалася ще одна: **посилення позицій популістських партій та поширення популізму в цілому**.

Соціально-економічна ситуація в Україні та характер соціальної структури українського суспільства створили сприятливі передумови для поширення у політиці популістських підходів.

Ці підходи проявляються, передусім, у апеляції відповідних політичних сил до “більшості” виборців, які не є внутрішньо диференційованими, до “громадян” або “народу” в цілому, протиставляючи їх “еліти”, у обіцянках “швидких змін на краще” без урахування реальних можливостей і ресурсів для таких змін¹²⁹.

Такі підходи різною мірою використовувались у діяльності вітчизняних політичних партій у минулому¹³⁰, їх наростання спостерігалось у виборчій кампанії 2012р., де елементи популізму були наявними (різною мірою) у програмах усіх політичних партій, що утворили фракції в Парламенті¹³¹. До Верховної Ради VII скликання в одномандатному окрузі був обраний О.Ляшко, лідер Радикальної партії О.Ляшка, кампанія якого, як і програма партії, вирізнялася своїм неприхованим популізмом¹³².

Перемога Майдану і зміна влади суттєво підвищили рівень суспільного запиту на швидкі позитивні зміни в країні, створили ілюзію “можливості всього і зараз”,

¹²⁷ Див. с.82 цього видання.

¹²⁸ Див.: матеріал “Політичні партії і партійна система України на сучасному етапі: думки громадян”.

¹²⁹ Щодо сутнісних рис популізму в діяльності партій див.: Романюк А., Популізм і розвиток партійної системи в Україні. – Партійна система сучасної України: еволюція, тенденції та перспективи розвитку. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 24-25 листопада 2011р., с.242-258; Шведа Ю. Політичні партії. Енциклопедичний словник. – Львів, 2005р., с.291-292.

¹³⁰ Див.: Романюк А. Популізм і розвиток..., с.250-257.

¹³¹ Див.: Електронний бюлетень “Твій вибір-2012”, випуски 1-5. – Сайт УНЦПД, <http://www.ucipr.kiev.ua/publications/5631/start/10>.

¹³² Див.: Передвиборна програма Радикальної партії Олега Ляшка “Новий шлях України”. – Сайт ЦВК.

пробудили віру в результативність “рішучих, революційних дій”. У поєднанні з відновленням європейської перспективи розвитку України, це призвело до формування завищених суспільних очікувань стосовно перспектив покращання їх соціально-економічного становища, навіть за умов збройного конфлікту з Росією та зумовлених ним негативних тенденцій в економіці країни.

Такі настрої активно використовувалися політичними силами під час президентської і парламентської виборчих кампаній 2014р. Під час президентської кампанії популістська риторика О.Ляшка принесла йому несподіване третє місце з понад 8% голосів¹³³.

Під час парламентської кампанії 2014р. програми провідних політичних сил пропонували громадянам дуже подібний набір політичних цілей, які могли б бути підтримані більшістю (відновлення миру/територіальної цілісності України; децентралізація, оновлення влади/люстрація, податкова реформа (зменшення кількості податків і податкового навантаження) з одночасним збільшенням видатків, зокрема, на оборону та соціальний захист, заборона купівлі-продажу землі та ін.). Програми деяких партій (зокрема, РПЛ, ВО “Свобода”) вирізнялися особливо радикальною риторикою. На “простих” меседжах була побудована телевізійна реклама політичних сил, яка була основним засобом комунікації партій з виборцями під час кампанії 2014р.

Найбільше популістський характер деяких партій проявився вже у процесі діяльності Верховної Ради. Зокрема, частина партій, які підписали Коаліційну Угоду, затвердили програму діяльності Кабінету Міністрів і делегували своїх представників до його складу, не підтримували урядові законопроекти, що мали соціально непопулярні наслідки, публічно критикували Уряд, організували масові кампанії протесту в регіонах проти його рішень (зокрема, ВО “Батьківщина”, Радикальна партія О.Ляшка, ВО “Свобода” проводили кампанію проти підвищення тарифів).

Проте, популістські підходи були притаманні і представникам двох найбільших фракцій коаліції. Крайнім проявом популізму у Верховній Раді стало прийняття Закону “Про реструктуризацію зобов’язань за кредитами в іноземній валюті” 2 липня 2015р., який у разі набуття чинності мав би катастрофічні наслідки для фінансової системи держави. За Закон проголосували 229 депутатів, у т.ч. представники всіх фракцій коаліції¹³⁴. Значною мірою внаслідок популістських підходів партій - колишніх членів коаліції, небажання нести політичну відповідальність за непопулярні дії коаліційного уряду, виникла і політична криза 2015-2016рр. Популістські підходи широко використовувалися під час виборчої кампанії 2015р., а також під час створення нових “політичних проєктів” загальноукраїнського та регіонального характеру.

Водночас, як свідчить досвід розвитку партійних систем інших країн, тенденція до посилення популізму не є винятково українським феноменом. Така тенденція є характерною і для інших посткомуністичних країн, у т.ч. членів ЄС¹³⁵.

¹³³ Див.: Програма кандидата у Президенти України Олега Ляшка “План Ляшка: Визволення України від окупантів. Порядок на своїй землі”. – Сайт ЦВК, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2014/wp001>.

¹³⁴ Див.: Порошенко ветує закон про реструктуризацію валютних кредитів – Кононенко. – Українська правда, 2 липня 2015р., <http://www.pravda.com.ua/news/2015/07/2/7073230>.

¹³⁵ Докладніше див. статтю В.Яреми, вміщену в цьому виданні.

Протягом останнього періоду на порядок денний постала ще одна, специфічна проблема, зумовлена умовами російської агресії проти України – мілітаризація суспільної свідомості та політичного життя.

Найбільш загальним проявом впливу конфлікту стали значні зміни в суспільній свідомості. Як зазначалося, протягом 2014-2015рр. суттєво зріс рівень патріотизму громадян, змінилися їх зовнішньополітичні орієнтації – зросла підтримка західного вектора зовнішньої та безпекової (НАТО) політики, значно посилювалося негативне ставлення до Росії та її керівництва.

Завдання протидії агресору, необхідності врегулювання конфлікту на Донбасі, повернення Криму, підтримки українських військових стали пріоритетними в діяльності владних інститутів загалом і парламентських партій зокрема. Разом з тим, теми війни, патріотизму, безпеки і оборони в риториці окремих політичних партій використовувалися також і з популістськими цілями¹³⁶. Залучення партіями до виборчих списків представників добровольчого та волонтерського рухів та їх обрання до Парламенту, з одного боку, мало позитивний ефект, з іншого – сприяло посиленню конфліктності в парламентській діяльності та певному зниженню професійного рівня депутатського корпусу.

Мілітаризація громадської думки також стала чинником, що виправдовувала дії неправового характеру (як влади, так і певних політичних сил), спрямовані проти носіїв опозиційних поглядів, обмеження їх прав і свобод (зокрема, права на мирні зібрання).

Найбільш негативні наслідки викликало створення певними політичними партіями воєнізованих формувань чи залучення до політичної боротьби своїх представників - діючих учасників АТО. Були створені прецеденти участі озброєних представників політичних партій та їх воєнізованих структур у конфліктах політичного та економічного характеру в деяких регіонах та в Києві. У кількох випадках це призвело до людських жертв¹³⁷.

Мілітаризація суспільної свідомості та політичного життя не сприяють нормальному функціонуванню партійної системи, впливаючи, як на зміст, так і на характер діяльності політичних партій, несуть у собі загрозу дестабілізації партійної системи та суспільно-політичної ситуації у цілому. Водночас, ця проблема має тимчасовий характер і може бути вирішена мірою мирного розв'язання конфлікту та відновлення територіальної цілісності України.

Узагальнюючи, можна виокремити певні зміни в актуальності проблем політичних партій і партійної системи, які відбулися протягом останнього етапу становлення партійної системи.

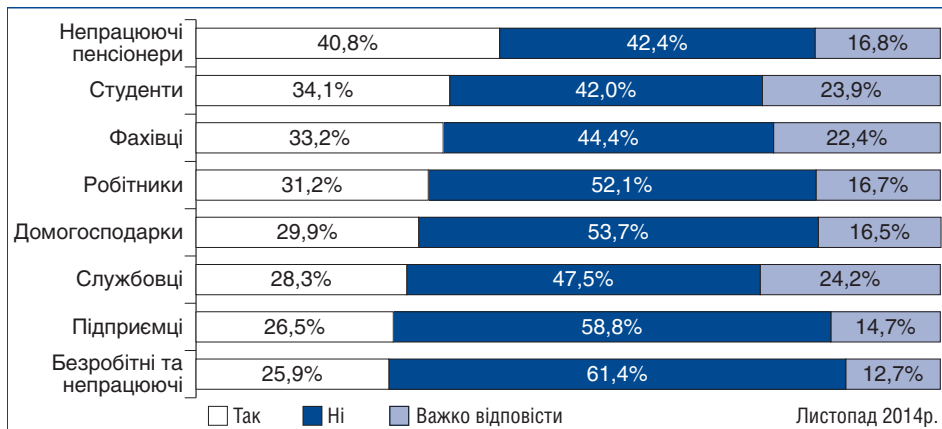
Зокрема, попри збереження тенденції до позиціонування більшості партій як “всеохоплюючих”, мають місце певні ознаки встановлення зв'язків між деякими категоріями громадян, виділеними за соціальними ознаками (зокрема, демографічними, професійними, рівнем освіти, майновим станом) та їх партійними симпатіями.

¹³⁶ Як, наприклад, заклики до відновлення ядерного статусу України.

¹³⁷ Зокрема, це вбивство лідера “Правого сектору – Захід” Сашка Білого (О.Музичка) в березні 2014р., конфлікт з людськими жертвами між бійцями ДУК “Правий сектор” і силовими структурами на Закарпатті в липні 2015р., троє загиблих бійців Нацгвардії і щонайменше 131 постраждалий внаслідок конфлікту під стінами Верховної Ради з використанням бойової гранати і вибухових пристроїв під час акцій протесту за участі ВО “Свобода” 31 серпня 2015р.

**Чи є в Україні партія, про яку Ви можете сказати,
що вона представляє Ваші інтереси?**

% опитаних

Наприклад, дані соціологічних опитувань свідчать про більш позитивне ставлення до “нових” політичних партій серед громадян з вищим рівнем освіти, молодших за віком¹³⁸. Також, за даними опитувань, серед груп респондентів, виділених за професійною ознакою, від 26% до 41% опитаних визнають наявність в Україні партії, яка представляє їх інтереси.

Для політичних партій це створює можливості більш чіткого визначення і налагодження системної роботи з тими соціальними групами, які можуть стати їх соціальною базою. Цьому ж сприяє активізація роботи партій з інститутами громадянського суспільства на різних рівнях.

Результати парламентських виборів 2014р. та кампанія з місцевих виборів 2015р. засвідчили наявність передумов до розвитку деяких партій у напрямі загальнонаціональних, подолання традиційної “регіоналізації” їх підтримки. Такі можливості, з огляду на певне зменшення впливу соціокультурних відмінностей на характер політичних симпатій громадян, зберігаються.

Згадані вище зміни в законодавстві щодо запровадження бюджетного фінансування політичних партій, посилення фінансового контролю, а також більша увага громадськості до цих проблем, є позитивними передумовами для подальшого послаблення залежності партій від ФПГ, зниження рівня політичної корупції.

Разом з тим, не змінилась або навіть ускладнилась ситуація з такими проблемами, як слабкість (відсутність) програмно-ідеологічних засад політичних партій, гіпертрофований характер особистісного чинника (створення “персональних” партій триває), низька підзвітність виборцям, недотримання принципів внутрішньопартійної демократії (хоча деякі з “нових” партій намагаються будувати свою діяльність на їх основі). Зазначені проблеми продовжують негативно впливати на виконання партіями їх основних функцій, що зумовлює переважно негативні оцінки громадською думкою та експертами¹³⁹.

¹³⁸ Докладніше див. матеріал “Політичні партії і партійна система України в оцінках громадян”, вміщений в цьому виданні.

¹³⁹ Там само.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: ЗМІСТ СУСПІЛЬНОГО ЗАПИТУ

Громадська думка щодо політичних партій є важливим чинником впливу на формування партійних систем, оскільки довіра до партій як інституту, бачення громадянами певних партій як виразників їх інтересів, відповідність спектра партій, існуючих у країні, ідеологічним уподобанням виборців, адекватність політичної пропозиції партій суспільним проблемам – це ті моменти, від яких залежить електоральна підтримка партій, а відтак – і характер партійної системи.

Як свідчать дані соціологічних опитувань стосовно різних аспектів думки громадян про політичні партії, ідеологічні вподобання виборців та їх електоральні мотивації, ставлення жителів України до політичних партій характеризуються амбівалентністю. З одного боку, партії мають стабільно низький рівень довіри, відсоток громадян-членів партій є стабільно низьким, громадяни переважно негативно оцінюють діяльність більшості парламентських партій, незалежно від їх провладного чи опозиційного статусу. З іншого – більшість громадян засвідчують наявність певних (стійких чи ні) електоральних симпатій щодо конкретних партій, рівень явки на виборах є відносно високим. За даними опитувань, громадяни партіям надають пріоритет у представництві їх інтересів у суспільних процесах, порівняно з іншими суб'єктами.

Це дає підстави для припущення, що жителі України не задоволені конкретними партіями, а не партіями як такими, і готові дати кредит довіри “кращим” політичним силам, на появу яких очікують. Це підтверджується як даними останніх виборів, на яких більшість виборців проголосували за абсолютно нові політичні партії, що не мали політичної історії, так і результатами соціологічних опитувань, проведених у рамках проекту¹.

Відтак, у суспільстві існує запит на певні якості політичних сил, які могли б бути підтримані громадянами. Нижче, на підставі даних досліджень громадської думки² формулюються основні параметри цього запиту.

¹ Докладно див.: Політичні партії і партійна система України на сучасному етапі: думки громадян. – Національна безпека і оборона, 2015р., №6-7, с.106-144.

² Використані дані досліджень, проведених соціологічною службою Центру Разумкова: (1) з 29 квітня по 5 травня 2015р. в усіх регіонах України, за винятком АР Крим і тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей; (2) з 21 по 26 листопада 2014р. в усіх регіонах України, за винятком АР Крим і тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Під час кожного дослідження опитано понад 2 000 респондентів за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитувань будувалась як багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка кожної вибірки (без урахування дизайнефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

МОДЕЛЬ ПОБУДОВИ “БАЖАНОЇ ПАРТІЇ”

Політичні пріоритети партій очима виборців

Половина (51%) респондентів назвали головним принципом діяльності партій, які вони могли б підтримати, захист національних інтересів України.

На другому місці із значним відривом (12%) – захист інтересів жителів регіону, в якому живе респондент, на третьому – захист інтересів соціальної групи, до якої він належить (10%).

Захист національних інтересів є найважливішим завданням партій для жителів усіх регіонів, однак на Заході і в Центрі України – для більшості (70% і

Яким є найважливіший політичний принцип, що його має насамперед дотримуватися політична партія, яку Ви могли б підтримати на виборах?
% опитаних

	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Захист національних інтересів України	69,8	55,6	44,7	40,8	32,5
Захист інтересів жителів того регіону, в якому Ви живете	6,2	8,7	7,4	13,0	26,5
Захист інтересів тієї соціальної групи, до якої належите Ви особисто	5,0	10,9	13,0	9,2	12,6
Захист ідеологічних принципів, яких Ви дотримуєтесь	4,5	2,9	5,6	20,0	8,2
Захист інтересів представників тієї національності, до якої Ви належите	3,8	2,8	1,4	3,0	6,3
Захист інтересів тієї професійної групи, до якої належите Ви особисто	0,7	2,6	0,0	2,2	2,5
Жоден з наведених принципів	4,8	6,6	15,3	7,6	6,6
Важко відповісти	5,2	9,9	12,6	4,3	4,7

Яким є найважливіший політичний принцип, що його має насамперед дотримуватися політична партія, яку Ви могли б підтримати на виборах?
% опитаних (продовження)

	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		
	Незакінчена середня або загальна середня освіта	Середня спеціальна освіта	Вища або незакінчена вища освіта	Українська	Російська	І українська, і російська
Захист національних інтересів України	46,1	49,4	57,1	64,2	34,5	50,8
Захист інтересів жителів того регіону, в якому Ви живете	16,0	10,2	10,0	6,6	20,7	9,9
Захист інтересів тієї соціальної групи, до якої належите Ви особисто	11,4	9,9	8,2	8,1	13,6	8,1
Захист ідеологічних принципів, яких Ви дотримуєтесь	5,3	8,9	7,7	4,1	12,6	6,7
Захист інтересів представників тієї національності, до якої Ви належите	3,1	4,2	2,8	3,2	4,3	3,0
Захист інтересів тієї професійної групи, до якої належите Ви особисто	1,6	1,8	2,1	1,1	1,6	3,1
Жоден з наведених принципів	10,7	6,0	6,0	4,9	6,9	10,4
Важко відповісти	5,8	9,6	6,1	7,8	5,7	8,1

56%, відповідно), на Півдні, Сході і Донбасі – для відносної більшості (45%, 41% і 33%, відповідно)³.

На Донбасі значно більше тих, хто обрав принцип захисту інтересів регіону (27%), таких громадян досить багато і на Сході (13%). У решті регіонів України відсоток прихильників “захисту інтересів регіону” становить від 6% до 9%.

На Сході також більше, ніж в інших регіонах, тих, хто обрав “захист ідеологічних принципів, яких дотримується респондент” – 20%.

Підтримка принципу захисту національних інтересів збільшується із зростанням рівня освіти.

Представники нижчого класу частіше, ніж представники середнього класу, підтримують принцип захисту інтересів соціальної групи, до якої вони належать.

³ Використовується наступний розподіл територій за регіонами: **Захід:** Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області; **Центр:** Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; **Південь:** Миколаївська, Одеська, Херсонська області; **Схід:** Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області; **Донбас:** Донецька та Луганська області.

Існують суттєві відмінності між відповідями респондентів за мовною ознакою. Представники російськомовного населення значно рідше, ніж українськомовного, підтримують принцип захисту національних інтересів (35% проти 64%, відповідно), проте, частіше – захист інтересів регіону (21% проти 7%), інтересів своєї соціальної групи (14% проти 8%) та ідеологічних принципів (13% проти 4%).

Головні політичні завдання партій

Приблизно рівні частки респондентів вважають першочерговими завданнями політичних партій перемогу на виборах Президента та формування власної фракції у ВР (18% і 19%, відповідно).

За ними – такі завдання, як перемога на місцевих виборах по Україні в цілому (12%) та в окремих регіонах (11%).

За регіонами ієрархія завдань незначно змінюється. Для всіх регіонів, крім Півдня, дві топ-цілі партій – це здобуття посади Президента і створення фракції у Верховній Раді. Жителі Півдня найчастіше згадують обрання Президента та перемогу на місцевих виборах на всій території України.

Які з наведених завдань повинні реалізувати політичні партії у першу чергу, щоб мати можливість ефективно обстоювати інтереси своїх виборців?

% опитаних

Які з наведених завдань повинні реалізувати політичні партії у першу чергу, щоб мати можливість ефективно обстоювати інтереси своїх виборців?
% опитаних (продовження)

	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Пройти до Верховної Ради і сформувати власну фракцію	25,2	16,6	9,3	21,3	17,1
Домогтися обрання свого кандидата на пост Президента України	18,3	18,9	14,8	16,4	21,2
Провести якомога більше власних депутатів до місцевих рад на всій території України	13,8	8,9	13,9	11,1	16,1
Перемогти на місцевих виборах в одному чи кількох регіонах України, сформувати більшість у місцевих радах цих регіонів	12,4	8,6	6,9	14,8	10,4
Отримати керівні посади в Кабінеті Міністрів	6,2	9,6	1,9	8,1	7,6
Домогтися постійної присутності представників партії у популярних ток-шоу на різних телеканалах	3,3	3,3	4,2	4,0	2,5
Інше	3,8	8,2	6,9	3,0	1,3
Важко відповісти	16,9	25,9	42,1	21,3	23,7

Погляди на організаційний устрій партій

Серед громадян немає однозначної позиції стосовно того, чи повинні партії мати фіксоване членство і власних членів, чи вони можуть базуватися на інших організаційних засадах. Проте, відносна більшість (29%) підтримують позицію щодо необхідності фіксованого членства (діаграма і таблиці “З яким твердженням стосовно політичних партій України Ви згодні більшою мірою?”, с.135-136).

Більшою мірою ця позиція підтримується на Сході (39%) та Заході (33%) України. На Донбасі – найбільше число тих, хто не погодився із жодним із запропонованих варіантів устрою партій (34%).

Таким чином, для громадян питання моделі організаційного устрою партії не має принципового значення.

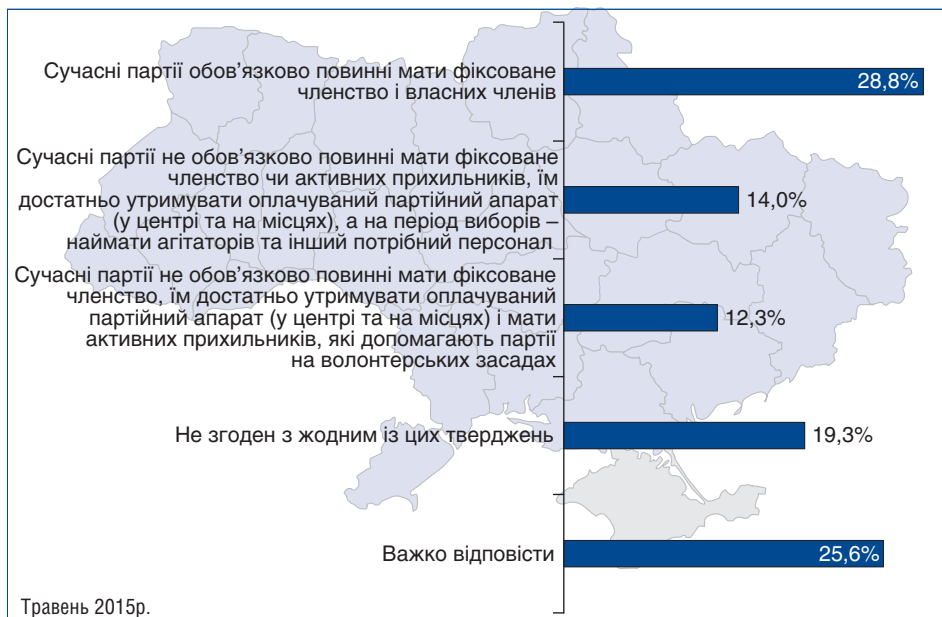
Підхід до питання лідерства в партіях

Серед кількох запропонованих варіантів моделі лідерства в партіях відносна більшість респондентів обрали варіант, за якого партію очолює “сильний, авторитетний лідер, який не змінюється протягом тривалого часу” (42%) (діаграма і таблиці “Який підхід до питання лідерства в партіях...?”, с.136-137).

Значно менші частки респондентів обрали варіанти, за яких партію очолюють “змінювані керівники, які обираються на конкурентних засадах” (16%) та “група авторитетних лідерів, які періодично змінюють один одного на посаді” (14%).

Лідерська модель більше за інші підтримується в усіх регіонах (особливо на Сході – 50%). Ця модель є найбільш популярною в усіх вікових групах (найбільше – від 60 років і старше) та серед респондентів усіх освітніх груп.

З яким твердженням стосовно політичних партій України Ви згодні більшою мірою?
% опитаних

	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Сучасні партії обов'язково повинні мати фіксоване членство і власних членів	33,1	27,9	24,3	38,8	16,5
Сучасні партії не обов'язково повинні мати фіксоване членство чи активних прихильників, їм достатньо утримувати оплачуваний партійний апарат (у центрі та на місцях), а на період виборів – наймати агітаторів та інший потрібний персонал	14,0	13,4	10,7	13,2	18,0
Сучасні партії не обов'язково повинні мати фіксоване членство, їм достатньо утримувати оплачуваний партійний апарат (у центрі та на місцях) і мати активних прихильників, які допомагають партії на волонтерських засадах	16,4	11,1	12,1	11,1	11,1
Не згоден з жодним із цих тверджень	14,3	18,3	18,2	14,8	34,2
Важко відповісти	22,1	29,3	34,6	22,1	20,3

З яким твердженням стосовно політичних партій України Ви згодні більшою мірою?

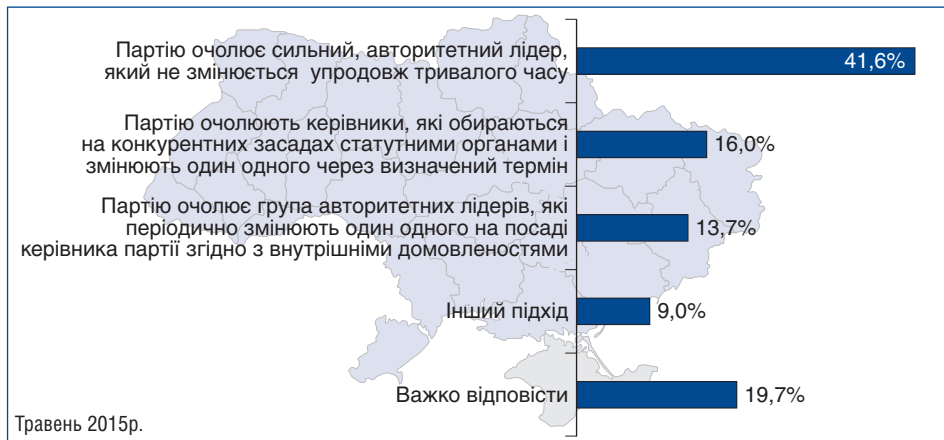
% опитаних

(продовження)

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Незакінчена середня або загальна середня освіта	Середня спеціальна освіта	Вища або незакінчена вища освіта
Сучасні партії обов'язково повинні мати фіксоване членство і власних членів	28,9	29,0	29,6	28,8	28,4	26,7	29,7	29,7
Сучасні партії не обов'язково повинні мати фіксоване членство чи активних прихильників, їм достатньо утримувати оплачуваний партійний апарат (у центрі та на місцях), а на період виборів – наймати агітаторів та інший потрібний персонал	11,5	16,9	14,5	16,9	11,6	13,1	16,1	12,3
Сучасні партії не обов'язково повинні мати фіксоване членство, їм достатньо утримувати оплачуваний партійний апарат (у центрі та на місцях) і мати активних прихильників, які допомагають партії на волонтерських засадах	13,8	11,0	13,3	13,6	10,4	7,1	11,3	17,8
Не згоден з жодним із цих тверджень	18,6	18,8	19,2	17,5	21,4	22,7	19,2	16,5
Важко відповісти	27,2	24,4	23,4	23,3	28,2	30,5	23,7	23,6

Який підхід до питання лідерства в партіях є кращим для сучасних українських партій?

% опитаних

Який підхід до питання лідерства в партіях є кращим для сучасних українських партій?

% опитаних

(продовження)

	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Партію очолює сильний, авторитетний лідер, який не змінюється упродовж тривалого часу	42,0	43,3	31,2	49,9	34,6
Партію очолюють керівники, які обираються на конкурентних засадах статутними органами і змінюють один одного через визначений термін	21,0	10,0	16,7	11,9	26,4
Партію очолює група авторитетних лідерів, які періодично змінюють один одного на посаді керівника партії згідно з внутрішніми домовленостями	16,2	14,5	5,1	14,8	13,2
Інший підхід	10,0	11,5	10,7	5,7	5,0
Важко відповісти	10,7	20,6	36,3	17,8	20,8
	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Партію очолює сильний, авторитетний лідер, який не змінюється упродовж тривалого часу	42,3	41,8	36,9	36,6	47,6
Партію очолюють керівники, які обираються на конкурентних засадах статутними органами і змінюють один одного через визначений термін	15,1	15,8	19,2	16,9	14,1
Партію очолює група авторитетних лідерів, які періодично змінюють один одного на посаді керівника партії згідно з внутрішніми домовленостями	16,3	12,9	16,2	14,4	10,3
Інший підхід	10,0	8,8	7,7	10,0	8,3
Важко відповісти	16,3	20,6	20,1	22,2	19,7
	ОСВІТА				
	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища		
Партію очолює сильний, авторитетний лідер, який не змінюється упродовж тривалого часу	41,0	41,1	42,6		
Партію очолюють керівники, які обираються на конкурентних засадах статутними органами і змінюють один одного через визначений термін	13,1	15,8	18,8		
Партію очолює група авторитетних лідерів, які періодично змінюють один одного на посаді керівника партії згідно з внутрішніми домовленостями	13,4	12,9	14,9		
Інший підхід	9,4	8,8	8,8		
Важко відповісти	23,0	21,4	15,0		

Тип партій за ставленням до характеру програмних засад

Серед респондентів немає єдиної позиції щодо бажаного типу партії за характером її програмних засад.

Близькі за величиною частки респондентів підтримують принципи побудови партій на основі певної політичної ідеології (27%); на основі “великої цілі” (24%); на основі прагнення вирішити конкретну суспільну проблему (23%).

Партії якого типу Ви назвали б перевагу? % опитаних								
	УКРАЇНА	РЕГІОНИ						
		Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас		
Партії, яка базується на певній політичній ідеології та має програму, яка їй відповідає	26,7	26,9	25,5	27,9	26,1	28,7		
Партії, яка ставить перед собою “велику ціль” (наприклад, вступ України до ЄС, проведення реформ тощо)	24,2	31,9	26,3	15,3	23,5	16,1		
Партії, яка спрямовує свою діяльність на вирішення конкретної суспільної проблеми (наприклад, боротьба за чистоту довкілля, боротьба з корупцією тощо)	22,9	21,4	21,3	18,6	28,8	24,6		
Партії, діяльність якої спрямована на реалізацію бачення та ідей її лідера	4,4	3,8	6,0	4,7	3,8	2,5		
Жодній з перелічених	13,9	8,8	12,5	18,6	11,3	23,3		
Важко відповісти	7,9	7,1	8,4	14,9	6,5	4,7		
	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Партії, яка базується на певній політичній ідеології та має програму, яка їй відповідає	25,3	26,8	20,7	26,8	31,6	23,6	26,9	29,0
Партії, яка ставить перед собою “велику ціль” (наприклад, вступ України до ЄС, проведення реформ тощо)	31,7	23,3	21,3	21,0	22,9	18,4	24,0	29,3
Партії, яка спрямовує свою діяльність на вирішення конкретної суспільної проблеми (наприклад, боротьба за чистоту довкілля, боротьба з корупцією тощо)	19,6	22,0	28,4	22,9	22,9	22,5	25,6	20,1
Партії, діяльність якої спрямована на реалізацію бачення та ідей її лідера	1,9	5,6	5,0	5,8	4,0	6,7	3,3	3,7
Жодній з перелічених	15,0	13,1	15,7	16,6	10,2	20,4	12,1	10,7
Важко відповісти	6,4	9,1	8,9	6,9	8,3	8,4	8,0	7,3

Травень 2015р.

Найменшу підтримку (4%) отримала модель партії, спрямована на реалізацію бачень та ідей її лідера, що є свідченням певного дисонансу зі значущістю для громадян “лідерського фактору”.

За регіонами партія, що будується на певній ідеології, підтримується рівномірно; партія, зорієнтована на досягнення “великої цілі”, має відносно більшу підтримку на Заході.

Ідеологічні партії дещо більше підтримуються старшими виборцями, партії “великої цілі” – наймолодшими.

Із зростанням рівня освіти зростає підтримка партій ідеологічного характеру та партій “великої цілі”.

Таким чином, базування партії на основі певної політичної ідеології не є обов’язковою умовою її підтримки виборцями.

Джерела фінансування партій

Респондентам було запропоновано обрати три основні джерела, з яких, на їх думку, мають фінансуватися партії (діаграма і таблиці “*Ким і з яких джерел має фінансуватися діяльність політичних партій в Україні?*”, с.140). Більшість респондентів вважають, що партії мають фінансуватися їх членами, з членських внесків (61%). На другому місці (38%) – фінансування громадянами-прихильниками партій, з їх добровільних пожертв, на третьому (30%) – підприємцями, з добровільних внесків бізнес-структур. Три названі джерела фінансування є найбільш підтримуваними в усіх регіонах.

19% опитаних вважають, що партії мають фінансуватися державою, з коштів державного бюджету, 12% – що вони мають фінансуватися з місцевих бюджетів. Державна чи комунальна підтримка партій є найменш підтримуваною на Сході.

Респонденти з середньою спеціальною або вищою освітою значно частіше підтримують фінансування партій бізнесом, ніж громадяни із середньою освітою.

ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ “БАЖАНОЇ ПАРТІЇ”

Для того, щоб з’ясувати, яка партійна програма могла б бути підтримана більшістю громадян, а також чим відрізняються погляди жителів різних регіонів і соціальних груп, респондентам було запропоновано визначити свою позицію за п’ятибальною шкалою (від 1 до 5) стосовно альтернативних позицій у різних політичних сферах. Альтернативи, розміщені зліва, умовно можуть бути віднесені до лівого спрямування, правих – до правого (таблиці “*Тут представлені альтернативні позиції з найбільш принципових питань...*”, с.142-147).

При цьому, оцінка “1” означає, що позиція є максимально близькою до твердження, наведеного ліворуч, оцінка “5” – підтримку позиції, розташованої праворуч, а оцінка “3” – що громадянин не може надати перевагу жодному з тверджень.

Аналіз розподілу відповідей засвідчив такі особливості поглядів громадян.

Позиції громадян мають досить обмежену амплітуду – оцінки перебувають у діапазоні від 2 до 4 балів, більшість оцінок – у діапазоні 2,5-3,5 бали.

Ким і з яких джерел має фінансуватися діяльність політичних партій в Україні?*
% опитаних

	РЕГІОНИ					ОСВІТА		
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Членами партій, з їх членських внесків	58,2	53,8	63,9	65,6	72,6	61,1	60,7	61,2
Громадянами - прихильниками партій, з їх добровільних пожертв	27,6	25,9	21,8	18,8	37,6	22,8	24,3	31,2
Бізнесом, підприємцями – з добровільних внесків бізнес-структур	20,4	29,1	26,0	19,8	16,4	16,9	22,8	28,2
Державою, з коштів державного бюджету	21,3	13,2	23,1	10,2	12,9	11,2	15,6	18,0
Органами місцевого самоврядування, з коштів місцевих бюджетів	5,2	5,5	9,7	8,3	2,5	5,7	6,3	5,6
З інших джерел	6,2	12,0	3,3	2,7	10,7	8,0	8,0	7,7
Важко відповісти	16,4	14,6	13,9	5,1	14,4	17,9	13,5	9,2

* Респондентам пропонувалося відзначити три прийнятні варіанти відповіді.

Листопад 2016р.

У позиціях громадян відчувається виразне очікування на сильну соціальну політику держави: громадяни надають перевагу забезпеченню прав найманих працівників; збільшенню оподаткування “олігархів” і, за рахунок цього, стримуванню споживчих цін і тарифів.

Пріоритет захисту громадян з низьким рівнем доходів має сильнішу підтримку, ніж захист інтересів “середнього класу”.

Невизначеність спостерігається стосовно питання реформування існуючої системи пільг і запровадження адресної системи субсидій, чи збереження існуючої системи.

У питаннях соціально-економічного розвитку, зокрема, в питаннях розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств і створення повноцінного ринку аграрних земель громадяни більше схиляються до підтримки лівих і лівоцентристських позицій.

Громадяни більшою мірою висловлюються за державну підтримку вітчизняних промислових підприємств (хоча перевага над підтримкою закордонних інвестицій є не надто значною). У суспільстві дещо більш поширеною є підтримка надання громадянам можливості самим заробити на життя, підтримки малого та середнього бізнесу, фермерського руху.

Відповіді на питання про характер відносин між громадянином, суспільством і державою про бажаний напрям розвитку партійної системи свідчать, що в суспільстві немає визначеності стосовно пріоритетності прав особистості чи спільноти, а також щодо змін системи влади в бік посилення парламентської або президентської моделі.

Дещо більшу підтримку має теза про недопущення обмеження політичних прав і свобод заради стабільності ніж забезпечення стабільності за будь-яку ціну. Ідея посилення ролі партій у політичному житті дещо поступається за підтримкою ідеї зменшення ролі партій, що, очевидно, зумовлюється значним рівнем суспільної недовіри до них.

Підтримка ідеї вільного розвитку недержавних організацій має незначну перевагу над ідеєю посилення державного контролю за ними, відтак, можна говорити про наявність певної недовіри суспільства до недержавного сектору.

Натомість, дещо більшою підтримкою користується ідея посилення громадського контролю над правоохоронними органами. Є певна перевага підтримки ідеї надання більших прав регіонам і децентралізації над ідеєю подальшої централізації влади.

У зовнішній політиці можна говорити про значну підтримку ідеї вступу України до ЄС, порівняно з європейським вектором інтеграції. Підтримка вступу до НАТО має деяку перевагу над ідеєю збереження позаблокового статусу.

У питаннях гуманітарного розвитку громадяни більше схиляються до підтримки входження України до європейського культурного простору, збереження і зміцнення державного статусу української мови.

Помітну перевагу має підтримка ідеї рівності всіх релігійних конфесій над виокремленням якоїсь однієї.

Респонденти частіше схильні вважати, що українська нація – це всі громадяни України, незалежно від етнічного походження.

Тут представлені альтернативні позиції з найбільш принципових питань розвитку українського суспільства в різних сферах. Де на шкалі від 1 до 5 має бути розташована позиція партії, яку б Ви підтримали на виборах?*
середній бал

Надання державою переваги певним релігійним конфесіям і церквам	4,0	Рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою (рівність перед законом)
Надання російській мові статусу другої державної, мовам національних меншин – статусу регіональних	3,8	Збереження і зміцнення державного статусу української мови
Державне сприяння великому національному бізнесу	3,8	Сприяння розвитку малого та середнього бізнесу
Збереження України в російському (пострадянському) культурному просторі	3,8	Входження України до європейського культурного простору
Вступ України до Союзу Росії і Білорусі, вступ до Євразійського економічного союзу	3,8	Вступ України до ЄС в осяжній перспективі
Управління всією вертикаллю влади (аж до місцевої) з центру, централізація влади	3,7	Надання регіонам більшої самостійності, децентралізація влади
Підвищення підконтрольності правоохоронних органів владі	3,7	Посилення громадського контролю за правоохоронними органами
Забезпечення політичної стабільності будь-якою ціною, навіть через обмеження політичних прав і свобод громадян	3,5	Недопущення обмежень політичних прав і свобод громадян заради збереження політичної стабільності
Підтримка крупного аграрного виробника	3,4	Підтримка фермерського руху
Позаблоковий статус України, її невходження до військових блоків	3,4	Вступ України до НАТО в осяжній перспективі
Посилення контролю з боку держави за діяльністю неурядових організацій	3,3	Сприяння вільному розвитку неурядових організацій
Забезпечення пріоритету прав спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.) над правами особистості	3,2	Забезпечення пріоритету прав особистості над правами будь-якої спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.)
Держава повинна забезпечувати громадян усім необхідним для життя	3,1	Держава повинна надавати громадянам можливість самим заробити на все необхідне для життя
Посилення впливу Президента на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Верховної Ради	3,1	Посилення впливу Верховної Ради на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Президента
Податкова система, за якої людина сплачує високі податки, але безкоштовно отримує від держави певні соціальні послуги	3,1	Податкова система, за якої людина сплачує низькі податки, але сама повинна сплачувати за соціальні послуги

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає повну підтримку позиції, наведеної зліва, а "5" – повну підтримку позиції, наведеної справа. "3" означає, що важко надати перевагу якомусь із тверджень.

Тут представлені альтернативні позиції з найбільш принципових питань розвитку українського суспільства в різних сферах. Де на шкалі від 1 до 5 має бути розташована позиція партії, яку б Ви підтримали на виборах?*
(продовження)
середній бал

Зменшення ролі партій, позапартійність влади	2,8	Підвищення ролі партій у політичному житті, партизація влади
Збереження нинішньої системи пільг на оплату житлово-комунальних послуг (надаються усім громадянам, які належать до певної категорії, у вигляді знижок на оплату ЖКГ, безкоштовного проїзду та ін.)	2,8	Реформування системи соціальної допомоги, запровадження адресної системи субсидій у грошовій формі
Українська нація – це всі громадяни України незалежно від їх національності	2,6	Українська нація – це громадяни України української національності
Захист інтересів громадян з низькими доходами	2,5	Захист інтересів “середнього класу” – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів
Розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств	2,4	Приватизація державних підприємств, пріоритетний розвиток приватного сектору економіки
Підтримка державою вітчизняних промислових підприємств	2,4	Сприяння приходу до України зарубіжних компаній
Подовження мораторію на вільні купівлю-продаж землі сільсько-господарського призначення	2,2	Запровадження вільної купівлі-продажу землі сільсько-господарського призначення
Стимування споживчих цін і комунальних тарифів за рахунок підвищення оподаткування великого бізнесу, “олігархів”	2,1	Обмеження втручання держави в утворення цін і тарифів, вони мають регулюватися ринком
Захист прав найманих працівників перед роботодавцями	2,0	Посилення прав роботодавців у відносинах з найманими працівниками

Регіональний аспект

Спільне.

Для жителів усіх регіонів країни характерною є схильність надавати деяку перевагу підтримці фермерського руху над підтримкою крупного аграрного виробництва, розширенню державного сектору економіки над приватизацією, підтримці вітчизняного виробника над сприянням приходу іноземних компаній.

Помітною є орієнтованість громадян у всіх регіонах країни на перевагу підтримки найманих працівників над розширенням прав роботодавців, стримуванню споживчих цін і тарифів за рахунок оподаткування великого бізнесу, тоді як у питаннях принципів податкової політики громадяни в жодному регіоні не змогли висловитися за перевагу лівоцентристського підходу (високі податки – певні безкоштовні послуги) чи ліберального (низькі податки, люди самі оплачують необхідні послуги).

**Тут представлені альтернативні позиції з найбільш принципових питань
Де на шкалі від 1 до 5 має бути розташована позиція партії,
середній**

	Захід	Центр
Надання державою переваги певним релігійним конфесіям і церквам	4,4	4,1
Надання російській мові статусу другої державної, мовам національних меншин – статусу регіональних	4,6	4,1
Державне сприяння великому національному бізнесу	4,0	3,7
Збереження України в російському (пострадянському) культурному просторі	4,6	4,0
Вступ України до Союзу Росії і Білорусі, вступ до Євразійського економічного союзу	4,6	4,0
Управління всією вертикаллю влади (аж до місцевої) з центру, централізація влади	3,7	3,7
Підвищення підконтрольності правоохоронних органів владі	3,7	3,7
Забезпечення політичної стабільності будь-якою ціною, навіть через обмеження політичних прав і свобод громадян	3,6	3,5
Підтримка крупного аграрного виробника	4,0	3,2
Позаблоковий статус України, її невходження до військових блоків	4,1	3,6
Посилення контролю з боку держави за діяльністю неурядових організацій	3,4	3,3
Забезпечення пріоритету прав спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.) над правами особистості	3,2	3,2
Держава повинна забезпечувати громадян усім необхідним для життя	3,5	3,2
Посилення впливу Президента на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Верховної Ради	3,2	2,9
Податкова система, за якої людина сплачує високі податки, але безкоштовно отримує від держави певні соціальні послуги	3,1	3,2
Зменшення ролі партій, позапартійність влади	2,6	2,8

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає повну підтримку позиції, наведеної зліва, а "5" – повну

**розвитку українського суспільства в різних сферах.
яку б Ви підтримали на виборах?***
бал

(продовження)

Південь	Схід	Донбас	
3,7	3,7	4,0	Рівність усіх релігійних конфесій і церков у стосунках з державою (рівність перед законом)
3,3	3,4	2,9	Збереження і зміцнення державного статусу української мови
3,5	3,8	3,8	Сприяння розвитку малого та середнього бізнесу
3,3	3,4	3,0	Входження України до європейського культурного простору
3,1	3,4	3,1	Вступ України до ЄС в осяжній перспективі
4,0	3,6	3,9	Надання регіонам більшої самостійності, децентралізація влади
3,7	3,5	3,7	Посилення громадського контролю за правоохоронними органами
3,6	3,1	3,6	Недопущення обмежень політичних прав і свобод громадян заради збереження політичної стабільності
3,2	3,3	3,2	Підтримка фермерського руху
2,7	3,0	2,7	Вступ України до НАТО в осяжній перспективі
3,2	3,3	3,3	Сприяння вільному розвитку неурядових організацій
3,1	3,2	3,1	Забезпечення пріоритету прав особистості над правами будь-якої спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.)
3,1	2,7	3,1	Держава повинна надавати громадянам можливість самим заробити на все необхідне для життя
3,3	3,0	3,1	Посилення впливу Верховної Ради на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Президента
2,9	2,8	3,1	Податкова система, за якої людина сплачує низькі податки, але сама повинна сплачувати за соціальні послуги
3,0	3,0	2,9	Підвищення ролі партій у політичному житті, партизація влади

підтримку позиції, наведеної справа. "3" означає, що важко надати перевагу якомусь із тверджень.

Тут представлені альтернативні позиції з найбільш принципових питань
Де на шкалі від 1 до 5 має бути розташована позиція партії,
середній

	Захід	Центр
Збереження нинішньої системи пільг на оплату житлово-комунальних послуг (надаються усім громадянам, які належать до певної категорії, у вигляді знижок на оплату ЖКГ, безкоштовного проїзду та ін.)	3,3	2,9
Українська нація – це всі громадяни України незалежно від їх національності	3,0	2,7
Захист інтересів громадян з низькими доходами	2,6	2,3
Розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств	2,5	2,3
Підтримка державою вітчизняних промислових підприємств	2,7	2,5
Подовження мораторію на вільні купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення	2,6	2,0
Стимування споживчих цін і комунальних тарифів за рахунок підвищення оподаткування великого бізнесу, “олігархів”	2,0	2,2
Захист прав найманих працівників перед роботодавцями	1,9	1,9

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де “1” означає повну підтримку позиції, наведеної зліва, а “5” – повну

У жодному регіоні не знайшла підтримки ідея створення вільного ринку аграрних земель.

У тому, що стосується принципів відносин між державою і громадянином, спільнотою і особистістю, основних принципів державного устрою думка громадян у різних регіонах практично не має суттєвих розбіжностей.

Так, громадяни прихильніше ставляться до надання регіонам більших повноважень і децентралізації, ніж до централізації влади, дещо меншою є перевага позиції посилення громадського контролю над правоохоронними органами над підвищенням їх підконтрольності владі та недопущення обмежень політичних прав і свобод над позицією забезпечення політичної стабільності за будь-яку ціну. Немає визначеності в питаннях пріоритету прав особистості над правами спільноти, чи посилення впливу Парламенту на Уряд та виконавчу владу, чи посилення впливу Президента, збільшення ролі партій у політичному житті чи зменшення їх ролі.

У всіх регіонах країни громадяни висловлюються за рівність усіх релігійних конфесій у відносинах з державою.

розвитку українського суспільства в різних сферах.
 яку б Ви підтримали на виборах?*

бал

(продовження)

Південь	Схід	Донбас	
2,7	2,3	2,9	Реформування системи соціальної допомоги, запровадження адресної системи субсидій у грошовій формі
2,1	2,9	2,1	Українська нація – це громадяни України української національності
2,5	2,7	2,8	Захист інтересів “середнього класу” – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів
2,5	2,5	2,5	Приватизація державних підприємств, пріоритетний розвиток приватного сектору економіки
2,5	2,2	2,2	Сприяння приходу на Україну зарубіжних компаній
2,4	2,2	1,8	Запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення
2,1	2,0	2,1	Обмеження втручання держави в утворення цін і тарифів, вони мають регулюватися ринком
1,9	2,3	1,9	Посилення прав роботодавців у відносинах з найманими працівниками

підтримку позиції, наведеної справа. “3” означає, що важко надати перевагу якомусь із тверджень.

Слід також зазначити, що суттєвої підтримки позиції входження України до союзу з Росією і Білоруссю немає в жодному регіоні.

Відмінне.

Регіональні розбіжності залишаються високими з таких питань:

1. підтримка фермерського руху є найбільшою на Заході, проте альтернативна ідея підтримки крупного аграрного виробника не знаходить значного схвалення в інших регіонах;

2. підтримка входження до європейського культурного простору є однозначною на Заході. В інших регіонах ця позиція переважає ідею збереження України в пострадянському культурному просторі, на Донбасі обидві позиції мають приблизно однаковий рівень підтримки;

3. підтримка надання російській мові статусу другої державної є більш популярною на Донбасі, тоді як в інших регіонах, особливо на Заході і в Центрі, частіше висловлюється підтримка ідеї захисту і зміцнення статусу української мови;

4. на Заході висловлена найвища підтримка ідеї вступу до ЄС і НАТО. У інших регіонах ідея вступу України до ЄС підтримується більш стримано. Ідея вступу до НАТО знаходить стриману підтримку в Центрі, і частіше не підтримується на Сході, Півдні та Донбасі.

Віковий розподіл

З абсолютної більшості принципових питань громадяни різних вікових категорій демонструють подібні підходи.

Громадяни всіх вікових груп схиляються до переваги підтримки інтересів громадян з низькими доходами над підтримкою “середнього класу”, захисту прав найманих працівників над посиленням прав роботодавців, продовження мораторію на вільні купівлю-продаж аграрних земель над впровадженням повноцінного земельного ринку, стримування споживчих цін і тарифів над обмеженням втручання держави в утворення цін і тарифів.

Громадяни всіх вікових категорій також висловлюються на підтримку позиції рівності всіх релігійних конфесій у відносинах з державою, входження України до європейського культурного простору, збереження й зміцнення державного статусу української мови. Зокрема, в питаннях вступу України до ЄС і НАТО в осяжній перспективі підтримка цих позицій зростає разом із зменшенням віку громадян.

Деяко меншою мірою подібні тенденції є характерними також для питань децентралізації влади (перевага над централізацією), посилення громадського контролю над правоохоронними органами, сприяння розвитку малого та середнього бізнесу (перевага над сприянням великому національному бізнесу), недопущенню обмежень політичних прав і свобод заради збереження політичної стабільності, питання, чи повинна держава забезпечувати громадян усім необхідним, чи держава повинна надати громадянам можливість самим заробити на все необхідне для життя.

Для всіх вікових категорій характерною є певна невизначеність у питаннях посилення впливу Парламенту чи Президента на Уряд та виконавчу владу, пріоритету прав особистості над правами спільноти, принципів розвитку податкової системи, посилення державного контролю чи сприяння вільному розвитку недержавних організацій.

Серед громадян усіх вікових категорій немає очевидної переваги підтримки підвищення або зменшення ролі партій у політичному житті.

Таким чином, значна частина суспільства в усіх вікових категоріях готові до сприйняття подібних програмних засад.

Розподіл за майновим статусом

Суттєвих відмінностей, зумовлених різним майновим статусом, з більшості питань немає.

У питаннях соціально-економічного розвитку громадяни з різним рівнем доходів надають незначну перевагу підтримці середнього та малого бізнесу над підтримкою великого (“олігархічного”), підтримці фермерського руху над підтримкою крупного аграрного виробника, підтримці національних промислових підприємств над сприянням приходу зарубіжних компаній.

З підвищенням рівня доходів зростає перевага підтримки тези, що держава повинна надавати громадянам можливість самим заробити на життя над ідеєю забезпечення громадян з боку держави всім необхідним для життя. Це ж само стосується підтримки ідеї реформування системи соціальної допомоги на основі впровадження адресної системи субсидій.

Своєю чергою, підтримка ідеї стримування споживчих цін і тарифів за рахунок підвищення оподаткування “олігархічного” бізнесу із зростанням рівня доходів втрачає популярність, проте залишається помітною серед усіх категорій громадян за рівнем доходів.

Те ж саме можна сказати про перевагу підтримки ідеї посилення захисту найманих працівників над ідеєю посилення прав роботодавців, а також про пріоритет захисту найменш забезпечених над захистом “середнього класу”.

Громадяни всіх майнових груп більше схильні підтримати розширення державного сектору економіки, ніж приватизацію. У питаннях пріоритетів податкової політики не спостерігається чіткої визначеності в кожній з категорій.

У всіх групах підтримка ідеї подовження мораторію на створення вільного ринку аграрних земель переважає над ідеєю впровадження їх вільної купівлі-продажу.

Громадяни з різними рівнями доходів не надають очевидної переваги ідеям посилення впливу Верховної Ради над ідеєю посилення повноважень Президента, підвищення ролі партій у політичному житті над її обмеженням. У всіх групах за рівнями доходів спостерігається певна перевага підтримки ідеї надання більшої самостійності регіонам і децентралізації над ідеями подальшої централізації влади.

Громадяни з різними рівнями доходів схиляються до посилення громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів, висловлюються за недопущення обмежень політичних прав і свобод заради збереження стабільності, сприяння вільному розвитку неурядових організацій.

У питаннях зовнішньої політики є досить помітне зростання підтримки вступу України до ЄС із зростанням рівня доходів, як і вступу до НАТО.

У питаннях гуманітарної політики помітною є підтримка різними групами збереження і зміцнення державного статусу української мови, рівності всіх релігійних конфесій у відносинах з державною.

Так само громадяни з різним рівнем доходів схиляються до підтримки ідеї, що українська нація повинна складатися з усіх громадян незалежно від їх походження.

Розподіл за рівнем освіти

Відмінності за рівнем освіти не мають принципового значення для формування позиції громадян з того чи іншого питання.

Із зростанням рівня освіти дещо зростає підтримка таких питань, як вступ до ЄС і НАТО, зміцнення статусу української мови, входження до європейського культурного простору, надання громадянам можливості самостійно заробити на все необхідне для життя.

Із зниженням рівня освіти прослідковується певна тенденція до зростання патерналістських очікувань.

ВИСНОВКИ

Процес формування партійних систем перехідних країн, до яких належить і Україна, характеризується специфікою стану суспільства в цілому, суспільно-політичних орієнтацій громадян і досвіду та практик їх самоорганізації, характеру політичного режиму, ставлення владної еліти до партій та їх розвитку, конструкції політичної системи в цілому.

Протягом усіх етапів свого розвитку партійне життя в Україні характеризувалося надзвичайно високим рівнем інтенсивності, що відповідало темпам процесів розвитку суспільства та формуванню української політичної (громадянської) нації в нових умовах. Це стосується процесів у самих політичних партіях, у відносинах між ними в ході боротьби за владу та її реалізацію, в умовах їх діяльності та їх сприйнятті суспільством.

У процесі становлення партійної системи України можливо виділити шість етапів – часових проміжків, за підсумками яких система суттєво змінювала свій вигляд. Партійна система еволюціонувала від атомізованої, на початковому етапі, до системи поміркованого плюралізму з тенденцією до поляризації – на сучасному, незавершеному етапі. У ході цієї еволюції вона набувала вигляду поляризованого та поміркованого плюралізму, а також (під час п'ятого етапу свого розвитку) виявляла тенденцію до встановлення системи з однією партією – “гегемоном”.

Упродовж усієї історії становлення української партійної системи кількість її суб'єктів мала тенденцію до зменшення. Кількість ефективних партій і на електоральному, і на парламентському рівнях зменшувалася з кожними наступними парламентськими виборами.

Відбувалося зростання ступеня інституціоналізації партійної системи, найбільш показовими індикаторами якого є зростання рівня партійності депутатського корпусу та участі партій у формуванні Уряду, поступова стабілізація електоральних симпатій і зниження рівня електоральної мінливості, певне підвищення географічної рівномірності підтримки провідних політичних сил.

Політичні партії відігравали провідну роль у процесі визначення основних цілей розвитку суспільства та держави протягом першого-другого етапів еволюції партійної системи. Надалі ця роль зазнавала змін. Процеси “партизації” влади отримали новий розвиток на четвертому етапі, на п'ятому етапі доречно говорити про тенденції до монополізації влади з боку однієї партії (Партії регіонів). Після Революції Гідності тенденція до зростання впливу партій на визначення основних напрямів державної політики та її реалізацію отримала новий потужний розвиток разом із значним переформатуванням партійної системи як у кількісному, так і в якісному вимірі.

Характер партійної системи України багато в чому визначався способом утворення її суб'єктів – політичних партій. Від початкового етапу історії багато-партійності й до позачергових виборів 1994р. для України був характерним спосіб утворення політичних партій “знизу”. Надалі відбувся поступовий

перехід до формування партій “згори”. Під час створення нових партій на кожному етапі розвитку партійної системи зростала вага чинників прагматичного характеру.

У ході суспільної еволюції змінювалися лінії розмежування між політичними партіями, що діяли в межах партійної системи. На перших етапах значною була роль ідеологічної складової, розмежування проходило за лінією “ліві-праві”. Від третього етапу, разом з формуванням позапартійної влади й просуванням “центристської” ідеології, ситуація змінилася, головну роль стало відігравати ставлення до наявного політичного режиму (пропрезидентські-опозиційні партії). Наприкінці третього - на початку четвертого етапу основою міжпартійного розмежування стали соціокультурні чинники. Для шостого етапу характерним є зменшення ваги соціокультурного і зростання – соціально-економічного суспільного поділу, що поєднується із ставленням партій до наявного політичного режиму.

Процес формування і розвитку партійної системи України відбувався під впливом низки чинників, серед яких можна виділити інституційні (ті, що характеризують політико-правові умови функціонування партійних систем) та соціальні чинники (ті, що випливають із стану суспільства) – основні суспільні поділи, вплив з боку фінансово-промислових груп (“олігархічний вплив”), зовнішні впливи (умовно – російський та концентрований “західний”). На різних етапах ці чинники мали різну величину й різний характер, різноспрямовані вектори, наслідки їх впливу на розвиток партійної системи також були різними.

Серед інституційних – найвищим був вплив таких чинників, як характер виборчої системи, місце партій в системі влади та характер політичного режиму. Зазначені чинники стимулювали розвиток політичних партій (як позитивний розвиток, так і деградацію, залежно від характеру виборчої системи та політичного режиму), поступову кристалізацію “ядра” партійної системи, визначали зміни її конфігурації (кількість центрів, або ж “полюсів”, основні лінії поділів).

Серед чинників соціального характеру найвищий вплив на партійну систему мали найбільш актуальні на різних етапах суспільні поділи – соціально-економічний та, особливо, соціокультурний. Вплив цього чинника визначав характер політичних партій, насамперед, їх електоральну поведінку та змістовну складову діяльності. Його дія впливала також на конфігурацію партійної системи, визначивши соціокультурний поділ як основну лінію розмежування між її центрами протягом кількох етапів.

Вплив бізнес-структур, ФПГ на партійну систему зростав і на третьому-четвертому етапах набув домінуючого характеру. Якщо на другому-третьому етапах його об’єктами були окремі політичні партії, які відігравали роль інструментів ФПГ, то надалі олігархічні структури встановили контроль над усіма основними політичними силами України. Вплив ФПГ та політична корупція стали безпосередніми складовими процесу формування виборчих списків партій (блоків) на виборах усіх рівнів, впливали на прийняття рішень Парламентом та іншими владними інститутами. Процес “партизації” влади, який набув найбільших масштабів, починаючи від четвертого етапу, збільшив інтерес ФПГ до політичних партій. Водночас, протягом останнього етапу вплив ФПГ на партійну систему дещо знизився.

Якщо на початкових етапах вплив ФПГ сприяв багатопартійному плюралізму, а відтак – і розвитку демократії, то надалі контроль ФПГ над діяльністю партій обмежував їх у виконанні своїх функцій, сприяв наростанню суспільної недовіри і знецінював демократичні цінності в очах суспільства.

Зовнішній чинник впливу на партійну систему в різні періоди відрізнявся за спрямуванням, інтенсивністю та характером. Зростання інтенсивності впливу спостерігалось протягом третього-четвертого етапів. Російський та західний впливи під час п'ятого та шостого етапів мали найбільшу інтенсивність, і, при тому, їх вектори були спрямовані діаметрально протилежно. При цьому, лише російський чинник мав потужний деструктивний вплив на ситуацію.

Від четвертого етапу еволюції партійної системи стає помітною залежність провідних політичних партій та їх лідерів від ЗМІ, в першу чергу – телебачення (які належать переважно ФПГ), що лише посилює “олігархічний” вплив на партії та партійну систему.

Інтенсивні зміни, що тривали в політичних партіях і партійній системі (найбільшої інтенсивності вони сягали на початкових етапах, а також від четвертого етапу розвитку партійної системи), виявлялися, насамперед: у створенні ідеологічних партій, що заповнили собою основні ідеологічні ніші; появі “партій влади”, “партій-бізнес-проектів”, “технологічних партій”; поступовому встановленню найбільшими фінансово-промисловими групами контролю над провідними політичними силами; “деідеологізація” політики і партій як її суб'єктів; еволюції партій від ідеологічних до “прагматичних”, від класових (соціально структурних) до універсальних (*catch-all parties*).

Представництво суспільних інтересів для політичних партій в Україні з часом набуло переважно інструментального характеру, коли ті чи інші суспільні настрої, соціально-економічні інтереси, соціокультурні, геополітичні орієнтації громадян використовувалися у цілях боротьби за владу. Проявами цього став розвиток таких тенденцій, як зменшення ролі програмно-ідеологічної складової, зростання “лідерського” чинника, деяке обмеження внутрішньопартійної демократії. Протягом кількох етапів розвивалися тенденції до регіоналізації бази підтримки партій, яка була перервана лише на останньому етапі, а також до встановлення т.зв. “блокового” формату партійної системи.

Суспільний протестний рух 2013-2014рр., що призвів до подій, відомих як Революція Гідності, анексія Криму та початок збройної агресії РФ проти України, значні світоглядні зміни в суспільстві, спричинили значне переформатування наявної партійної системи, в якій змінилися суб'єкти – політичні партії, відносини між ними, виникли нові лінії розмежування.

Важливою особливістю цього періоду стало зростання впливу громадянського суспільства на ситуацію у цілому і на політику, а відтак – і на політичні партії. Цей вплив виявився у створенні нових політичних сил на основі організації громадянського суспільства та інкорпорації його представників до органів влади, що стало однією з найбільш характерних нових рис еволюції партійної системи.

Водночас, непроста суспільно-економічна ситуація, падіння доходів населення, численні помилки влади в проведенні державної політики і здійсненні

ключових реформ призвели до посилення таких явищ, як зниження довіри до провідних політичних партій і зростання підтримки відверто популістської риторики. Необхідність протистояння зовнішній агресії спричинила мілітаризацію суспільної свідомості і вплинула на характер діяльності частини політичних партій.

На шостому етапі еволюції партійної системи посилилися такі тенденції, як створення “лідерських” політичних сил, зменшення ваги програмно-ідеологічної складової, перенесення комунікації партій із суспільством у віртуальний простір і значне зменшення їх прямих контактів з виборцями, подальше послаблення рівня підзвітності перед суспільством.

Упровадження механізмів державного фінансування політичних партій та фінансового контролю з боку уповноважених органів дають підстави сподіватися на поступові зрушення у бік збільшення фінансової прозорості партій та зменшення їх залежності від ФПГ. Але цей процес, вочевидь, матиме тривалий характер. Іншим важливим, принципово новим інституційним чинником впливу стала політика “декомунізації”, внаслідок якої діяльність КПУ та інших комуністичних партій втратила законний характер.

Залишаються актуальними такі проблеми українських політичних партій, як недостатня увага до програмно-ідеологічних засад, слабкий зв'язок із суспільством, брак підзвітності та відповідальності перед виборцями, вплив з боку ФПГ, гіпертрофований характер особистісного чинника, брак внутрішньопартійної демократії. Найбільшими проблемами партійної системи на даному етапі є незадовільне представництво існуючого спектра інтересів різних суспільних груп, конфліктний характер відносин між основними суб'єктами, “полюсами” партійної системи, що зумовлює неспроможність забезпечити стабільність політичної системи, забезпечити ефективну реалізацію та своєчасне коригування політичного курсу.

Неспроможність основних політичних партій і партійної системи в цілому адекватно представити інтереси суспільства, їх невідповідність суспільним проблемам відбивається у поєднанні критично низького рівня довіри суспільства до існуючих політичних партій та чітко артикульованого суспільного запиту на нові політичні сили і нових лідерів.

Як свідчать дані досліджень громадської думки, громадяни хотіли б бачити політичні партії такими, що захищають національні інтереси та інтереси своїх виборців, виконують свої передвиборні обіцянки, мають активний діалог із суспільством з актуальних проблем.

Громадяни готові прийняти партії різної організаційної будови – як побудовані на фіксованому членстві, так і “кадрові” чи “електоральні”, як ідеологічні, так і спрямовані на досягнення окремих суспільно важливих цілей. Особливе значення виборці приділяють не корупційному характеру фінансування партій та їх незалежності від ФПГ, а також авторитету лідера партії.

Консервація нинішнього характеру політичних партій і партійної системи може стати чинником, що перешкоджає потребам демократичного розвитку українського суспільства, формуванню сильних та ефективних державних інститутів,

які користувалися б довірою суспільства, реалізації обраного курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Водночас, функціонування демократичної держави неможливе без політичних партій, тому позапартійність, зниження ролі політичних партій чи їх заміна іншими громадськими інститутами не повинні розглядатись як можливі альтернативи недосконалій багатопартійності.

Необхідні суттєві зміни в політичних партіях і партійній системі, що мають бути спрямовані на забезпечення реального та ефективного виконання ними їх суспільних функцій, насамперед – представницької. Ці зміни можуть відбуватись як через трансформацію існуючих партій, так і шляхом створення якісно нових, через зміну характеру відносин між суб'єктами партійної системи.

Із урахуванням викладеного, головними завданнями та напрямками подальшого розвитку політичних партій і партійної системи України можна визначити:

- забезпечення відповідності партійної системи соціальній структурі суспільства, формування стабільної соціальної бази партій на основі представництва інтересів соціальних груп;
- забезпечення відповідності партій їх загальнонаціональному статусу, стимулювання розвитку організаційних структур партій в усіх регіонах України, обмеження використання суспільно-конфліктних тем у виборчих кампаніях;
- обмеження впливу на політичні партії з боку ФПГ, забезпечення прозорості партійних фінансів, запобігання і протидія політичній корупції в партіях;
- запровадження дієвих механізмів підзвітності та відповідальності перед громадянами представників партій, обраних до органів влади та органів місцевого самоврядування;
- підвищення ефективності діяльності партій в органах влади, якості їх програмно-цільової та нормотворчої діяльності, професіоналізму кадрового корпусу, обмеження впливу популізму;
- посилення ролі партій як інституту політичної соціалізації і рекрутування, налагодження ефективної, постійної комунікації партій з їх виборцями, розвитку внутрішньопартійної демократії;
- зниження рівня конфліктності між суб'єктами політичної системи, унеможливлення використання партіями, що перебувають при владі, адміністративного ресурсу у виборчому процесі, використання владних повноважень для тиску на опозиційні сили, запровадження цивілізованих правил політичного діалогу між владою та опозицією.

Як свідчить досвід становлення партійної системи України, стимули до реформування політичних партій можуть виходити як з їх власного середовища, так і від інститутів влади, організацій громадянського суспільства, громадської думки в цілому. При цьому, з точки зору ефективності, вплив з боку суспільства може мати не менший ефект, ніж засоби правового регулювання, оскільки наявність сформульованого “суспільного запиту” на певні якості політичних партій, що реалізується шляхом виборів, є потужним стимулом до внутрішньопартійних трансформацій.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ В ОЦІНКАХ ГРОМАДЯН

Громадська думка є важливим індикатором стану і ступеня зрілості політичних партій, їх адекватності суспільним потребам, місцю і ролі в політичній системі суспільства. З іншого боку, громадська думка є важливим чинником впливу на політичні партії, оскільки саме від громадян вони отримують мандат на представництво їх інтересів і участь у здійсненні влади.

З огляду на це, аналіз сприйняття партій суспільством, з'ясування можливих причин, що його зумовлюють, є необхідним не лише для розуміння основних проблем розвитку партійної системи та вироблення шляхів їх розв'язання, але й для прогнозування можливих напрямів її подальшої еволюції. Нижче розглядаються результати соціологічних досліджень Центру Разумкова, присвячені різним аспектам функціонування політичних партій в Україні соціологічною службою Центру Разумкова, що здійснювалися у період 2001-2017рр.¹

ГРОМАДЯНИ І ПАРТІЇ: ЗАПИТ, УЧАСТЬ, ПОІНФОРМОВАНІСТЬ

Більшість (70%) громадян вважають, що партії потрібні для нормального розвитку України як держави. 14% вважають партії непотрібними, 16% не змогли відповісти². За регіональною ознакою найбільше партії вважають потрібними на Заході (78%), найменше – на Півдні (60%). Потреба в партіях зростає із зростанням рівня освіти (діаграми і таблиці “*Потрібні чи не потрібні ...?*”, с.156).

42% опитаних вважають, що Україні потрібна багатопартійна система, і стільки ж громадян вважають її непотрібною (діаграма і таблиці “*Чи потрібна Україні багатопартійна система?*”, с.157-158).

Від 2001р. ставлення громадян до багатопартійності зазнавало періодичних змін: від 2001р. до 2003р. підтримка багатопартійності зростала, від 2003р. до 2010р. – зменшувалася, від 2010р. до 2014р. – знову зростала, від

¹ Використані матеріали опитувань, проведених соціологічною службою Центру Разумкова:

у **2014р.**: (1) 20-25 червня, опитано 2 003 респонденти, (2) 21-26 листопада, опитано 2 009 респондентів; обидва дослідження проводилися в усіх регіонах України за винятком Криму;

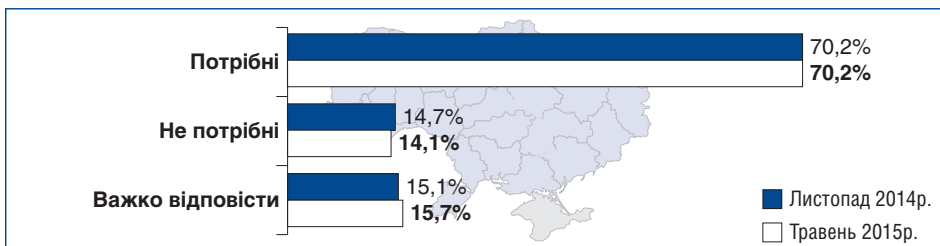
(3) 29 квітня - 5 травня **2015р.**, опитано 2 009 респондентів у всіх регіонах України за винятком Криму;

у **2016р.**: (4) 22-26 квітня, опитано 2 018 респондентів, (5) 4-9 листопада, опитано 2 018 респондентів; обидва дослідження проводилися в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей.

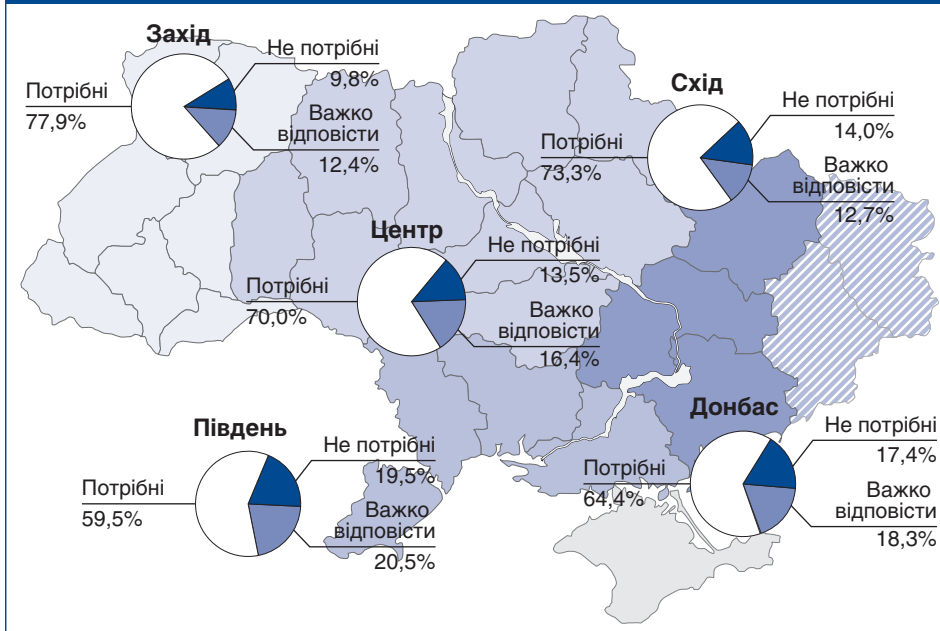
Усі дослідження є репрезентативними відносно дорослого населення. Теоретична похибка кожної вибірки не перевищує 2,3%.

² Тут і далі дані наводяться округленими до цілих чисел.

Потрібні чи не потрібні політичні партії для нормального розвитку України як держави?
% опитаних

РЕГІОНИ

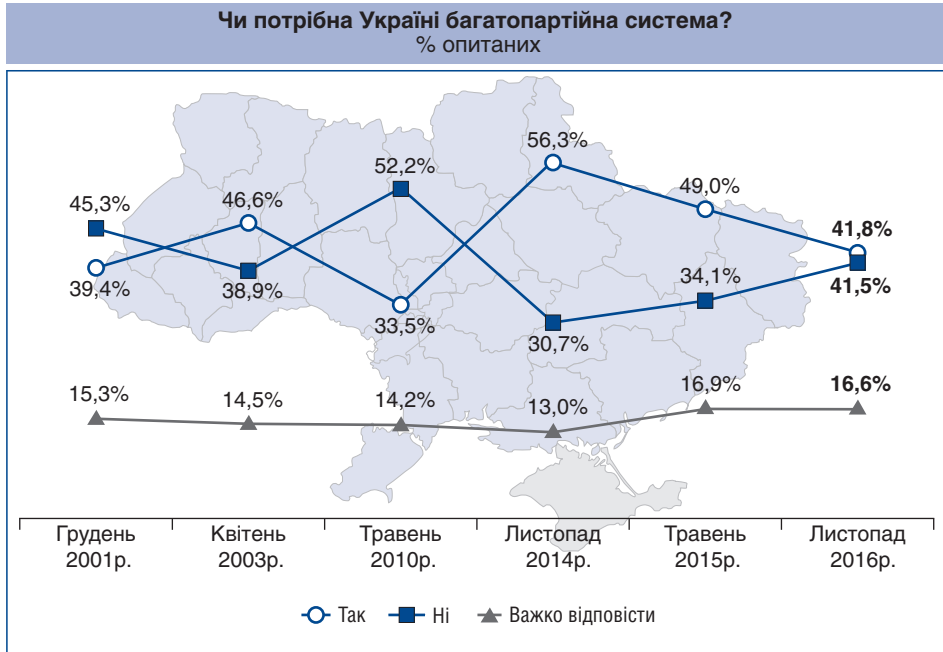

	ОСВІТА			СТАТЬ	
	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Жінки	Чоловіки
Потрібні	61,1	70,7	77,3	68,9	71,9
Не потрібні	17,2	14,8	10,7	14,0	14,1
Важко відповісти	21,7	14,5	12,0	17,0	14,0

Травень 2015р.

листопада 2014р. почався новий спад³. Порівняно з листопадом 2014р., частка респондентів, які вважають багатопартійну систему необхідною, зменшилася з 56% до 41%⁴.

Найменше прихильників багатопартійності – на Півдні і на Заході⁵. Потреба в багатопартійності помітно зростає із зростанням рівня освіти і є меншою серед найстаршої і наймолодшої груп виборців.

³ Стосовно деяких питань наводиться динаміка відповідей за різні роки. Докладно з результатами соціологічних досліджень, проведених Центром Разумкова, можна ознайомитись на сайті Центру – <http://www.razumkov.org.ua/napryamki/sotsiologichni-doslidzhennia>.

⁴ Відмінності, порівняно з відповідями на попереднє питання, пояснюються роздратуванням громадян існуванням надмірної кількості партій, “дрібнопартійності”, з якою ототожнюється термін “багатопартійна система”. Докладніше див.: Політичні партії і партійна система України очима громадян. – Національна безпека і оборона, 2010р., №5, с.62.

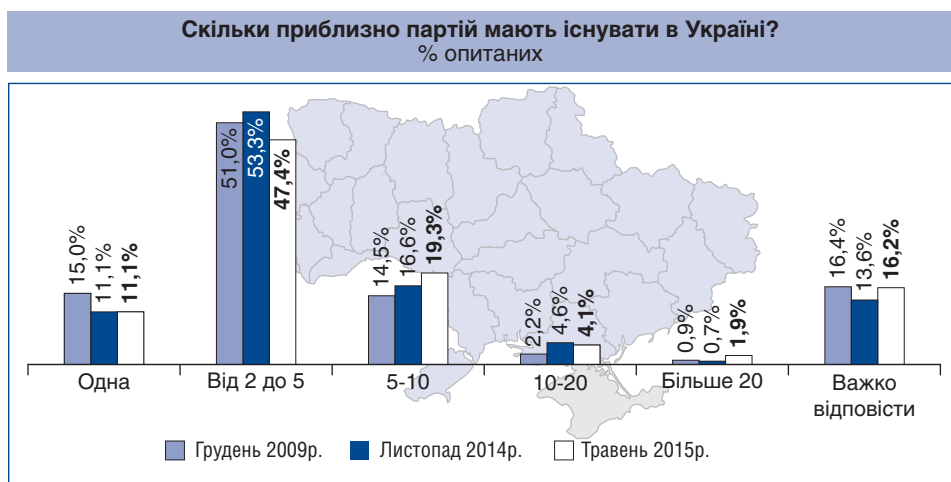
⁵ Застосовується такий розподіл областей за регіонами:

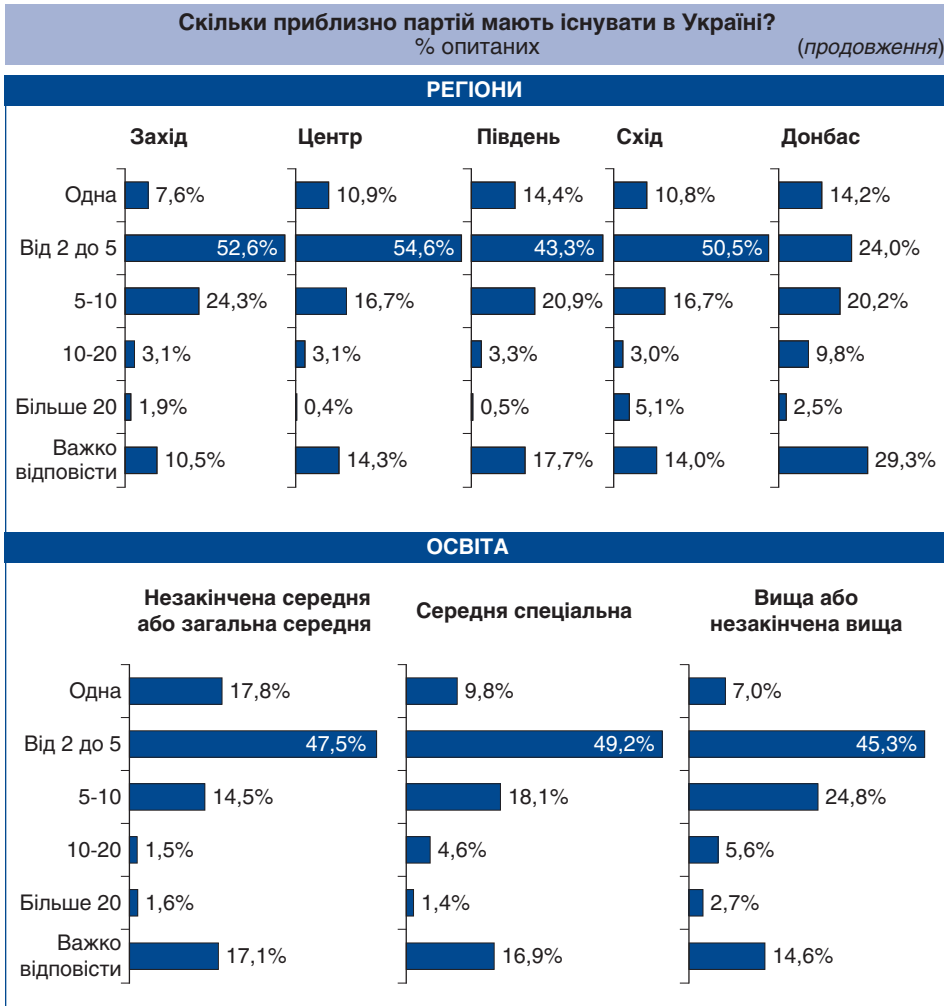
- до березня 2014р.: **Захід:** Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області. **Центр:** м.Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області. **Південь:** АР Крим, Севастополь, Одеська, Херсонська, Миколаївська області. **Схід:** Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області;
- з жовтня 2014р.: **Захід:** Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області. **Центр:** м. Київ, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області. **Південь:** Одеська, Херсонська, Миколаївська області. **Схід:** Дніпропетровська, Запорізька, Харківська області. **Донбас:** Донецька та Луганська області.

Чи потрібна Україні багатопартійна система? % опитаних (продовження)					
	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Так	36,6	38,7	32,9	44,0	59,1
Ні	44,2	46,2	56,5	41,8	17,0
Важко відповісти	19,2	15,1	10,6	14,2	23,9
	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так	40,0	47,8	42,0	44,8	36,8
Ні	42,9	39,8	41,4	40,7	42,3
Важко відповісти	17,1	12,4	16,6	14,5	20,9
	ОСВІТА			СТАТЬ	
	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так	32,3	39,5	51,1	46,5	37,9
Ні	43,9	43,8	37,1	41,4	41,7
Важко відповісти	23,8	16,6	11,9	12,1	20,4

Листопад 2016р.

Відносна більшість (47%) респондентів вважають, що в Україні має бути від 2 до 5 партій, 19% опитаних – що від 5 до 10, 11% вважають, що партія має бути одна.

Травень 2015р.

Найбільш невизначені в цьому питанні респонденти Донбасу – там не змогли відповісти 29% опитаних, 24% обрали варіант 2-5 партій, 20% – 5-10 партій. На Донбасі і Півдні найбільше прихильників однопартійної системи – по 14%. Частка прихильників однопартійності зростає серед літніх громадян. До неї також більше тяжіють респонденти з нижчим рівнем освіти.

Порівняно з груднем 2009р., помітним є зростання частки респондентів, які вважають, що партій має бути від 5 до 10, і зменшення частки прихильників однопартійності.

Членство в партіях

Більшість громадян вважають себе відносно політичних партій “просто виборцями” (69%). Членами політичної партії визнають себе лише 1% громадян. Понад 13% вважають себе прихильниками певної партії (активними чи простими), 10% – виборцями із стійкими партійними симпатіями.

Відносно до політичних партій, ким Ви себе вважаєте?
% опитаних

	СТАТЬ	
	Чоловіки	Жінки
Просто виборцем	68,2	69,0
Виборцем зі стійкими партійними симпатіями	11,0	9,7
Простим (пасивним) прихильником партії	6,9	8,6
Активним прихильником певної партії	5,4	5,5
Членом певної партії	1,3	1,0
Важко відповісти	7,2	6,3

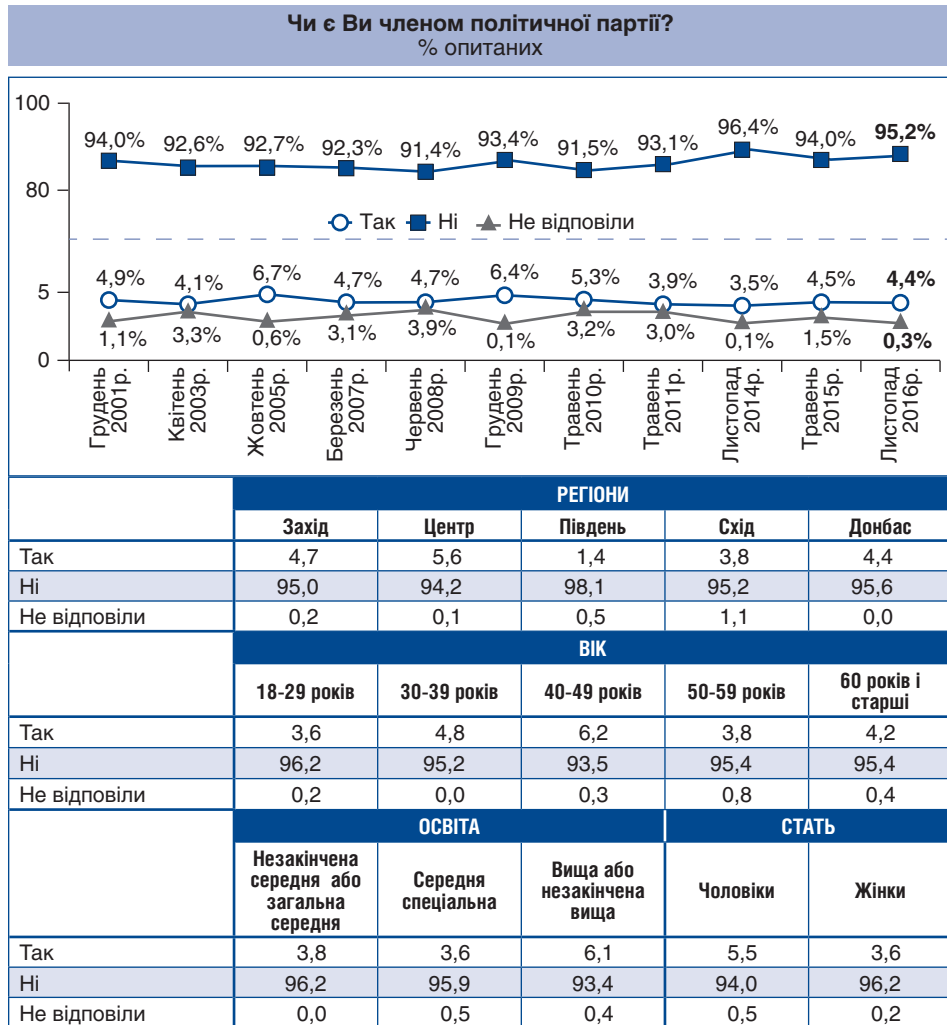
	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Просто виборцем	75,3	74,4	62,8	62,2	59,0
Виборцем зі стійкими партійними симпатіями	11,2	7,6	11,6	9,5	14,8
Простим (пасивним) прихильником партії	5,5	6,0	7,0	11,1	11,7
Активним прихильником певної партії	4,5	4,9	7,4	7,6	3,8
Членом певної партії	1,2	1,0	1,9	1,4	0,6
Важко відповісти	2,4	6,1	9,3	8,4	10,1

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Просто виборцем	68,3	66,8	68,0	72,3	68,1	72,1	69,0	65,5
Виборцем зі стійкими партійними симпатіями	7,6	9,9	10,7	10,0	12,5	7,8	10,7	11,6
Простим (пасивним) прихильником партії	9,1	8,8	7,1	7,2	6,9	7,1	7,5	8,8
Активним прихильником певної партії	5,5	5,4	6,5	3,3	6,0	3,8	5,1	7,1
Членом певної партії	0,2	1,9	0,9	1,7	1,4	0,4	1,3	1,6
Важко відповісти	9,3	7,2	6,8	5,5	5,0	8,9	6,4	5,4

Рівень “партизаці” є дещо вищим на Сході та Півдні України, він зростає зі збільшенням віку громадян та рівнем їх освіти. Серед громадян, які відносять себе до середнього класу, він є вищим, ніж серед тих, хто відносить себе до нижчого.

На пряме питання про членство в політичній партії 95% громадян відповіли, що вони не є членами партій. Членами партії себе назвали менше 5% опитаних. Членів партій відносно більше серед громадян з вищою освітою та тих, хто відносить себе до середнього класу.

Від травня 2010р. частка членів партій коливалася в межах 3,5-5,3%. Номінально найвищими показники членства в партіях з 2001р. були в жовтні 2005р. та грудні 2009р., коли цей показник становив 6,7% та 6,4%, відповідно.

Листопад 2016р.

Серед опитаних виявилось 37% респондентів, які хотіли б зробити кар'єру політика, держслужбовця (стати депутатами різних рівнів, керівниками чи працівниками центральних і місцевих органів влади) чи бажали цього для своїх дітей.

Реалізувати цю мету через різні форми участі в політичних партіях громадяни виявилися готовими не однаково. Найбільша частка (57%) готові для цього працювати в партійному осередку на оплачуваній роботі. 47% – готові стати членом партії. Лише в цих двох питаннях частка готових перевищує частку тих, хто не готовий.

Проте, лише 23% готові працювати в партії безоплатно (не готові – 63%), 36% готові працювати волонтерами у виборчій кампанії (не готові – 49%), 26% готові підтримувати партію матеріально членськими внесками (не готові – 59%), 11% готові зробити великий разовий внесок у виборчий фонд партії (не готові – 76%).

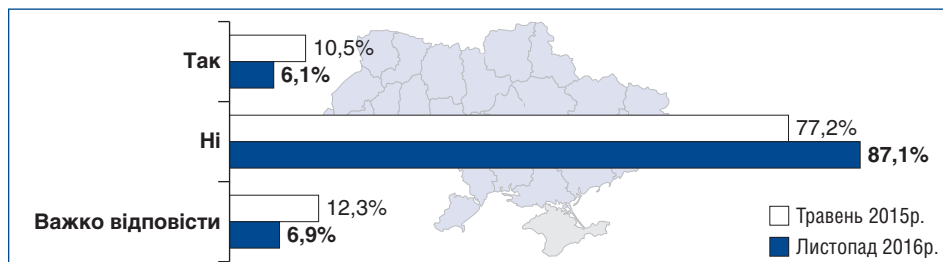
Травень 2015р.

Тобто, загалом ставлення громадян до партій, навіть для реалізації своїх власних цілей, є здебільшого прагматичним.

Готовність до матеріальної підтримки партій

Переважна більшість (87%) респондентів не готові матеріально підтримувати партію, за яку вони голосували на останніх виборах до Верховної Ради, готові до цього 6% громадян.

Чи готові Ви особисто фінансово підтримувати партію, за яку Ви голосували на останніх виборах до Верховної Ради?
% опитаних

	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Так	5,9	4,2	5,1	2,7	14,8
Ні	86,5	88,2	87,0	92,8	78,9
Важко відповісти	7,6	7,5	7,9	4,6	6,3
	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так	5,5	8,1	8,3	4,9	4,4
Ні	86,0	83,6	84,9	89,1	90,5
Важко відповісти	8,4	8,3	6,8	6,0	5,1
	ОСВІТА			СТАТЬ	
	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки
Так	4,7	5,6	7,6	7,0	5,3
Ні	90,9	87,9	83,4	85,9	88,1
Важко відповісти	4,4	6,5	9,0	7,1	6,6
	МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ				
	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування і на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
Так	4,5	5,2	7,7	12,5	
Ні	91,5	88,0	83,2	84,4	
Важко відповісти	4,0	6,8	9,1	3,1	

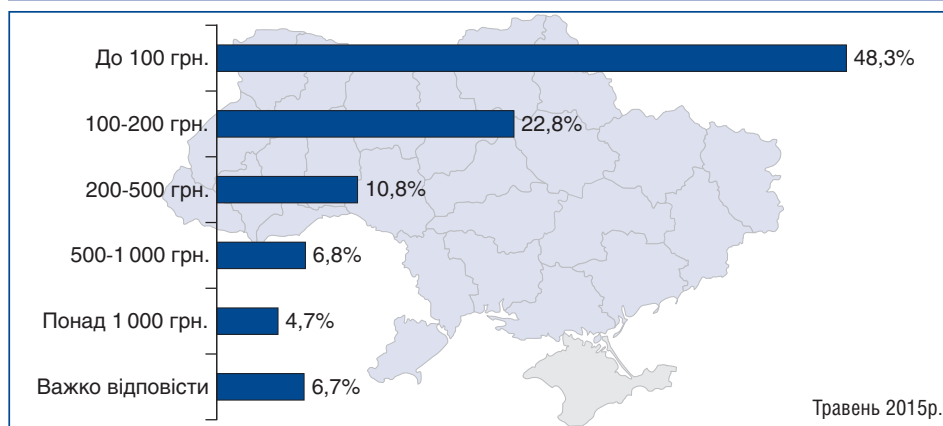
Листопад 2016р.

Порівняно з травнем 2015р., частка не готових підтримувати партію матеріально зросла на 10%. Відносно більше готових до підтримки “своєї” партії – на Донбасі (15%), частка готових у всіх інших регіонах за цей період зменшилася практично удвічі.

На готовність до матеріальної підтримки партій суттєво впливає майновий стан громадян: серед двох бідніших категорій громадян таких респондентів по 5%, серед громадян, яким на життя в цілому вистачає – 8%, серед громадян, які живуть забезпечено – 13%.

У травні 2015р. серед громадян, готових до матеріальної підтримки партій, відносна більшість (48%) готові були витратити на рік до 100 грн., 23% – від 100 до 200 грн., ще 23% готові були витрати суми 200 грн. і більше.

Яку суму на рік Ви готові віддати на підтримку обраної Вами політичної партії?
% тих, хто готовий особисто фінансово підтримувати партію

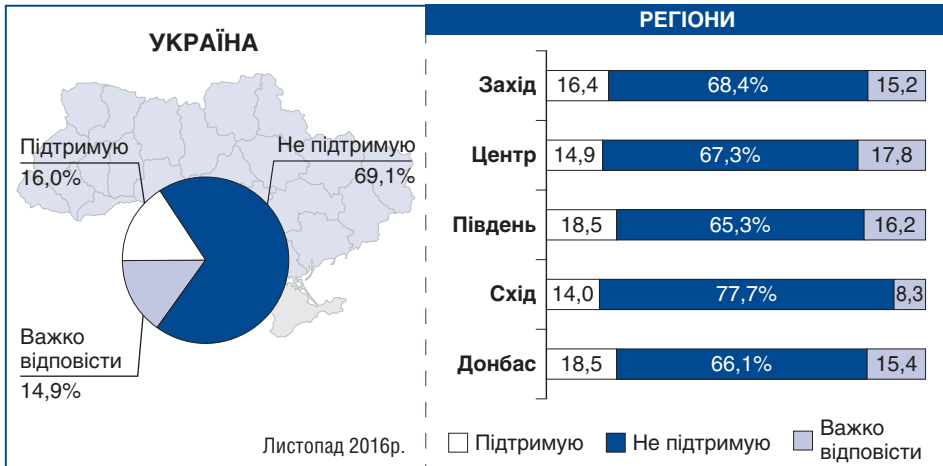
У червні 2017р. громадяни, які визнали свою готовність підтримати партію, яка захищає їх інтереси (їх частка становила 13%), погодилися надати на таку підтримку в середньому 78 грн.⁶

Громадяни переважно негативно поставилися до запровадження фінансування політичних партій з державного бюджету, яке розпочалося з 1 липня 2016р. Не підтримували запровадження такого фінансування 69%, підтримували – 16% (діаграма і таблиці “3 1 липня 2016р. розпочалося фінансування...?”, с.165).

Рівень підтримки державного фінансування партій є відносно вищим на Донбасі і Півдні (по 19%), серед громадян з вищою освітою. Матеріальне становище респондентів у даному питанні не впливає на позиції громадян: у всіх майнових групах рівень підтримки становить 15-17%.

⁶ Дослідження проведено соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом “Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва” 9-13 червня 2017р. в усіх регіонах України за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Опитано 2 018 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

З 1 липня 2016р. розпочалося фінансування з державного бюджету політичних партій, які подолали 5% бар'єр на парламентських виборах 2014р. Чи підтримуєте Ви запровадження таким чином державного фінансування партій?
% опитаних

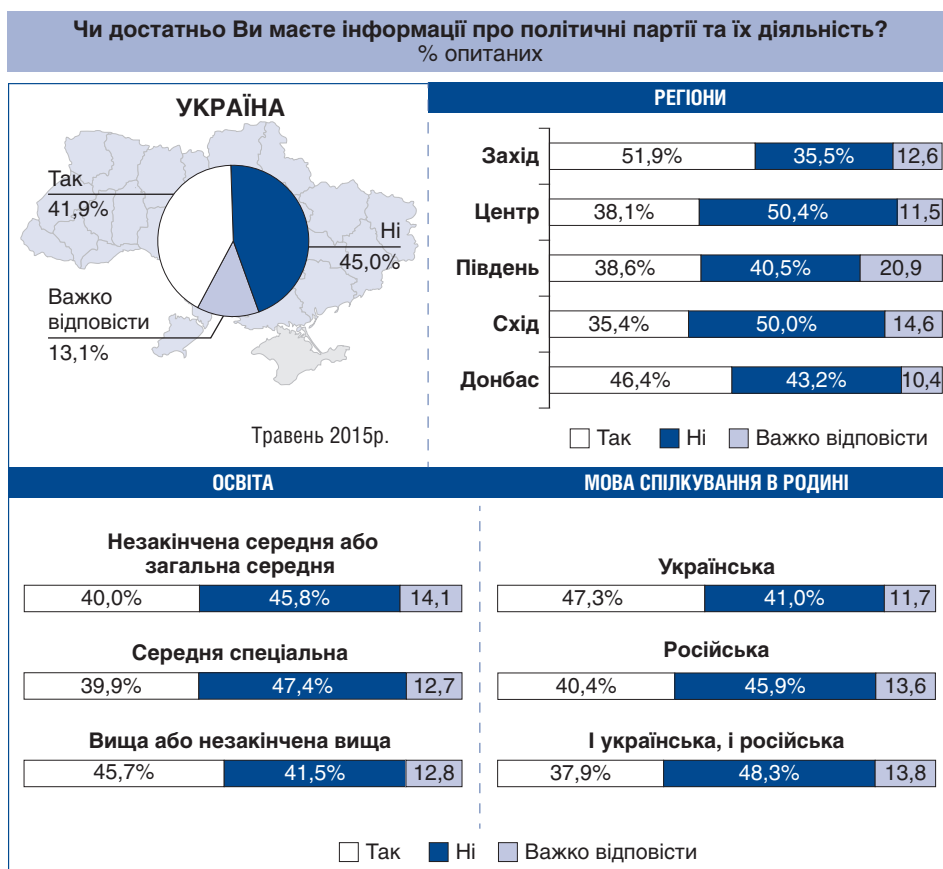
	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ	
	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська
Підтримую	12,4	15,9	18,3	14,9	17,3
Не підтримую	72,2	70,5	65,5	70,2	67,7
Важко відповісти	15,4	13,5	16,2	14,9	15,0

	МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ			
	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування і на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Підтримую	15,4	15,3	17,4	16,9
Не підтримую	70,2	69,4	67,7	67,7
Важко відповісти	14,5	15,3	14,9	15,4

Поінформованість про партії

Відносна більшість (45%) громадян вважають, що їм недостатньо інформації про партії. Проте, не набагато менша частка (42%) вважають, що такої інформації вистачає (діаграми “Чи достатньо Ви маєте інформації про...?”, с.166).

На Заході більше тих, кому інформації вистачає. Найгіршою є ситуація з поінформованістю – на Сході і в Центрі: не вистачає інформації половині жителів, вистачає – 35% і 38%, відповідно. Частіше не вистачає інформації старшим респондентам, громадянам з середньою та середньою спеціальною освітою. Більшою мірою не вистачає інформації двомовним і російськомовним громадянам, ніж україномовним.

Серед різних джерел інформації про політичні партії, яких бракує громадянам, більші частки назвали виступи представників партій по телебаченню в ток-шоу (31%), зустрічі з представниками партій (26%), аналітичні програми про діяльність партій на ТБ та радіо за участю експертів (23%), сюжети про партії у випусках новин (19%) та газетні публікації (15%) (таблиця “Яких джерел інформації...?”, с.167).

Виступів партій у ток-шоу більше бракує жителям Півдня і Сходу, зустрічей з представниками партій – практично рівномірно жителям усіх регіонів, аналітичних програм – жителям Півдня, Заходу та Донбасу, сюжетів у новинах – жителям Півдня і Заходу, газетних публікацій – жителям Сходу та Донбасу. Жителі Сходу та Півдня також частіше відзначають брак новинних Інтернет-ресурсів. Російськомовні респонденти більшою мірою відзначають брак друкованих матеріалів (особливо – партійних газет), Інтернет-ресурсів.

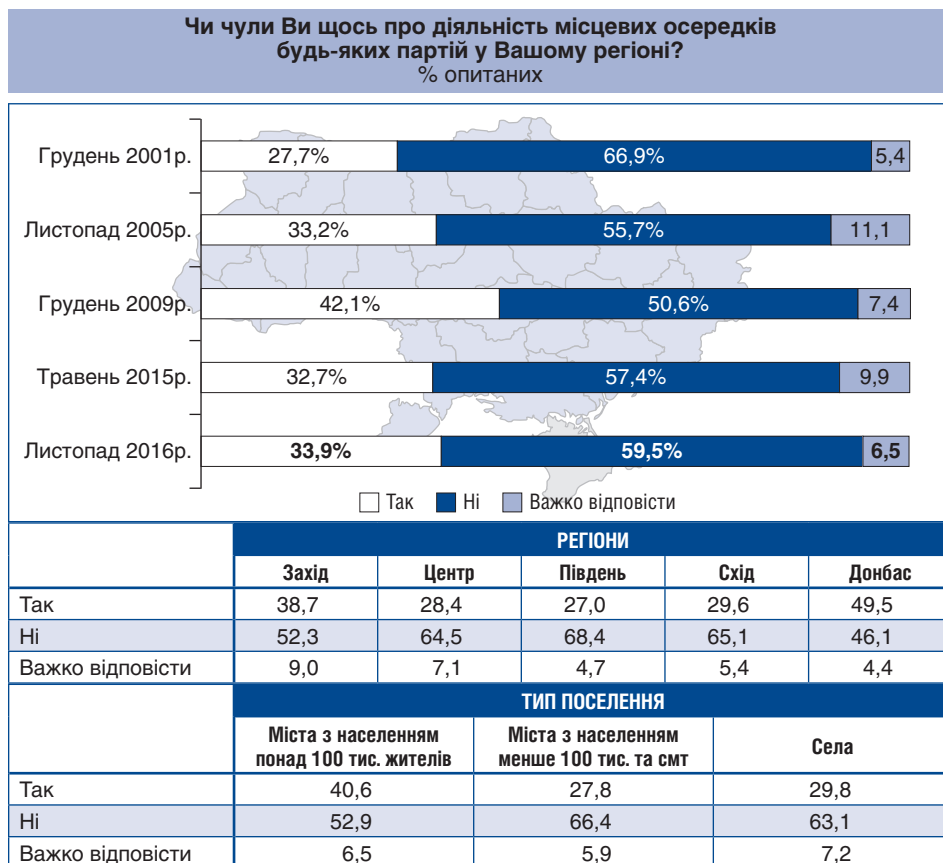
Яких джерел інформації про політичні партії Вам бракує?*
% опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ					МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		
		Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	Українська	Російська	І українська і російська
Виступів представників партій по телебаченню в дискусійних програмах (ток-шоу)	30,6	30,2	26,5	37,2	38,4	26,2	28,5	30,9	32,5
Зустрічей з представниками партій	26,4	26,7	26,9	24,3	24,9	27,8	26,5	28,3	24,2
Аналітичних теле- та радіопрограм про діяльність партій за участю експертів	22,6	29,3	18,5	34,9	12,4	26,5	24,4	23,1	19,1
Сюжетів про партії у випусках новин	19,2	23,8	20,1	27,9	10,8	15,1	21,1	15,9	19,9
Газетних публікацій	15,3	9,5	16,0	11,2	19,1	19,6	11,3	20,2	16,3
Обговорень з іншими людьми	11,5	15,7	10,2	9,3	6,8	15,5	12,2	11,2	10,7
Новинних або політичних Інтернет-сайтів	11,0	6,7	9,9	15,3	18,1	8,2	9,3	12,9	11,5
Партійних газет	9,2	5,7	9,2	10,2	4,1	19,2	7,2	14,0	7,9
Виступів представників партій по радіо	8,5	6,4	8,0	11,2	5,1	14,8	9,0	8,8	7,8
Сторінок партій у соціальних Інтернет-мережах (наприклад, "ВКонтакте", Facebook, "Однокласники" та ін.)	7,8	6,4	7,6	8,8	10,2	6,3	7,2	9,5	7,3
Листівок та інших інформаційних матеріалів партій	7,6	5,2	9,2	5,6	8,6	7,6	5,6	8,6	9,3
Інше	5,9	7,9	5,5	7,9	4,6	4,7	6,2	6,6	5,3
Важко відповісти	23,2	21,2	24,9	27,9	20,8	21,8	23,8	22,8	22,5

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Травень 2015р.

Більшість (60%) громадян нічого не чули про діяльність місцевих осередків партії у своєму регіоні, чули – 34% опитаних. Найбільше громадян, які чули про діяльність місцевих осередків партій – на Донбасі (50%).

Існують відмінності, зумовлені типом населеного пункту, де проживають громадяни. Так, у великих містах (100 тис. і більше) про партійні осередки знають 41% респондентів, не знають – 53%. У містах з населенням менше 100 тис. жителів ці показники складають, відповідно, 29% і 66%, у селах – 30% і 63%.

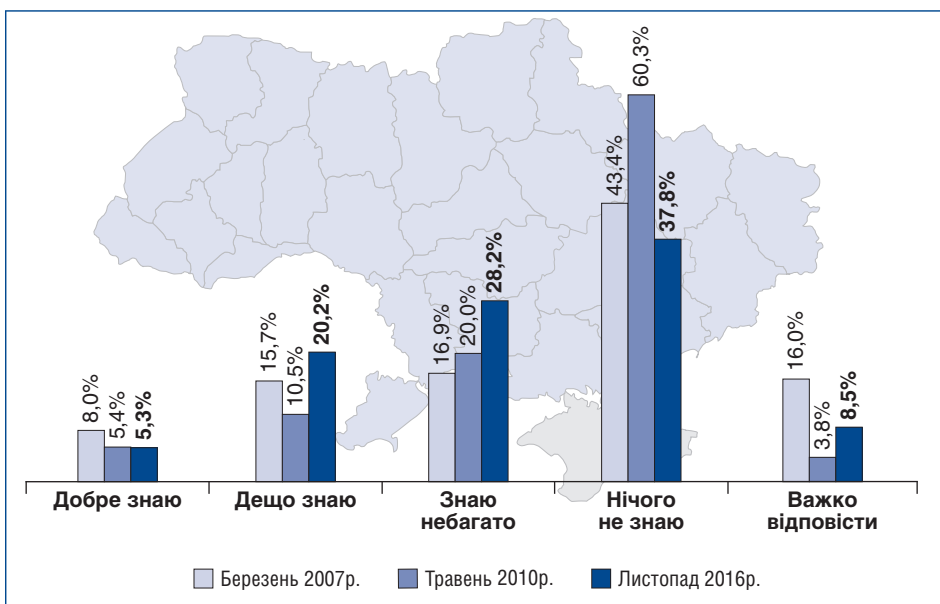
Порівняно з груднем 2009р., частка тих, хто знає про діяльність місцевих осередків будь-яких партій в їх регіонах, зменшилася із 42% до 34%. Очевидно, що це може бути зумовлено різкими змінами в політичних партіях, що відбувалися упродовж 2013–2015рр. Порівняно з червнем 2014р., частка виборців, які щось чули про діяльність осередків партій також зменшилася (тоді вона становила 38%, не чули на той час – 51%).

ІДЕОЛОГІЧНІ ОРІЄНТАЦІЇ ТА ПАРТІЙНІ ПРЕФЕРЕНЦІЇ ГРОМАДЯН

Громадяни демонструють невисокий рівень обізнаності з відмінностями між політичними партіями різних ідеологічних спрямувань. Більшість (66%) респондентів небагато знають (28%) або не знають зовсім (38%) про те, чим відрізняються, наприклад, праві партії від лівих. Добре знають або дещо знають про це 26% опитаних. Водночас, порівняно з 2010р., рівень обізнаності дещо зріс.

Відносно вищий рівень обізнаності – на Донбасі і Сході, найнижчий – на Півдні України. Більше обізнані з відмінностями між партіями громадяни віком 40-49 та 50-59 років, респонденти з вищою освітою.

Партії в Україні (як і в усьому світі) поділяються на ліві, праві та центристські. Чи знаєте Ви (маєте якесь уявлення) про те, чим відрізняються, наприклад, праві партії від лівих?
% опитаних

	РЕГІОНИ (листопад 2016р.)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Добре знаю	4,3	4,3	6,5	6,2	7,5
Дещо знаю	22,1	16,1	9,3	25,3	27,9
Знаю небагато	30,4	31,4	27,3	25,3	22,3
Нічого не знаю	32,8	42,0	43,1	36,0	33,9
Важко відповісти	10,5	6,2	13,9	7,3	8,5

Партії в Україні (як і в усьому світі) поділяються на ліві, праві та центристські. Чи знаєте Ви (маєте якесь уявлення) про те, чим відрізняються, наприклад, праві партії від лівих?

% опитаних

(продовження)

	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Добре знаю	4,8	8,1	5,6	3,3	4,9
Дещо знаю	19,7	18,3	23,4	25,4	16,3
Знаю небагато	27,2	28,3	28,4	30,6	26,9
Нічого не знаю	38,7	37,7	34,0	33,1	42,9
Важко відповісти	9,6	7,5	8,6	7,7	8,9
	ОСВІТА				
	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища		
Добре знаю	3,4	3,8	8,6		
Дещо знаю	11,2	21,3	24,9		
Знаю небагато	25,7	29,1	29,0		
Нічого не знаю	51,3	36,8	29,6		
Важко відповісти	8,4	9,0	7,9		

Листопад 2016р.

На питання про політичні погляди половина опитаних громадян заявили про відсутність таких поглядів або не змогли відповісти. 21% опитаних не вважають себе близькими до жодних політичних сил. 12% громадян вважають себе ближчим до центристських, 11% – до правих, 6% – до лівих політичних сил (діаграма і таблиці “*Ви особисто за своїми політичними поглядами...?*”, с.171-172).

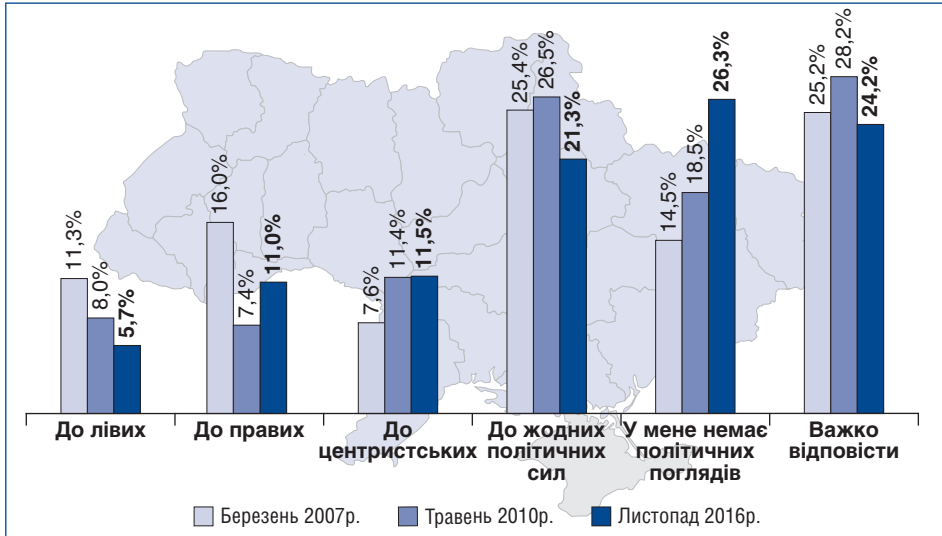
Відносно більше громадян, які вважають себе ближчими до правих партій – на Заході (22%), до лівих – на Донбасі (11%), до центристських партій – на Сході (15%).

Ближчими до лівих партій відносно частіше вважають себе громадяни віком від 60 років. Із зростанням рівня освіти зростає частка тих, хто вважає себе ближчим до партій різних напрямів.

Громадяни, які вдома спілкуються українською мовою, відносно частіше засвідчують свою близькість до правих партій (14% проти 7% серед тих, хто спілкується російською), ті, хто спілкується російською, відносно частіше є ближчими до лівих партій (відповідно, 8% проти 4%).

Заслужує уваги той факт, що рівень матеріального добробуту суттєво не впливає на рівень симпатій до лівих партій, тоді як зі зростанням цього рівня зростає частка тих, хто вважають себе ближчими до правих і центристських партій.

Ви особисто за своїми політичними поглядами ближчі до лівих, правих чи центристських політичних сил?
% опитаних

	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
До лівих	3,8	3,0	6,5	7,5	11,3
До правих	22,0	8,4	6,0	6,7	10,4
До центристських	13,7	9,4	6,0	14,8	12,9
До жодних політичних сил	12,6	24,7	29,0	23,7	17,6
У мене немає політичних поглядів	19,4	30,7	30,9	28,2	20,1
Важко відповісти	28,4	23,7	21,7	19,1	27,7
	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
До лівих	3,4	4,6	3,8	6,6	8,9
До правих	12,3	10,7	12,4	11,2	9,1
До центристських	10,6	14,2	15,7	12,8	6,7
До жодних політичних сил	18,0	23,9	19,5	23,5	21,7
У мене немає політичних поглядів	31,3	24,4	26,9	21,0	27,0
Важко відповісти	24,5	22,3	21,6	24,9	26,6

Листопад 2016р.

Ви особисто за своїми політичними поглядами ближчі до лівих, правих чи центристських політичних сил? % опитаних (продовження)					
	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ	
	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська
До лівих	4,0	5,7	6,9	4,2	7,7
До правих	8,7	10,4	13,3	13,5	7,4
До центристських	7,2	12,2	13,3	11,1	12,0
До жодних політичних сил	21,6	23,6	18,6	20,7	21,9
У мене немає політичних поглядів	35,5	23,2	23,7	26,2	26,3
Важко відповісти	23,0	24,8	24,3	24,3	24,7
	МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ				
	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування і на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі	
До лівих	5,8	6,3	5,1	4,6	
До правих	9,3	8,2	15,0	16,9	
До центристських	6,2	9,7	17,9	12,3	
До жодних політичних сил	20,7	21,6	21,6	20,0	
У мене немає політичних поглядів	31,8	26,9	21,7	23,1	
Важко відповісти	26,2	27,3	18,7	23,1	

Листопад 2016р.

Менше половини (47%) респондентів змогли обрати ідейно-політичний напрям, який відповідає їх переконанням.

Відносно більша частка (18%) обрали національно-демократичний напрям, друга за значущістю (8%) – соціал-демократичний, 4% обрали національно-радикальний напрям, по 3% – християнсько-демократичний, екологічний та соціалістичний (діаграма і таблиці “Який ідейно-політичний напрям...?”, с.173-175).

Політичний напрям, що включає ідеї возз’єднання України з Росією, обрали 2% опитаних, так само, як і ліберальний та комуністичний.

Який ідейно-політичний напрям найбільше відповідає Вашим переконанням?
% опитаних

Який ідейно-політичний напрям найбільше відповідає Вашим переконанням?
% опитаних (продовження)

	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Національно-демократичний	28,0	13,2	10,2	16,1	19,2
Соціал-демократичний	4,0	11,0	7,0	7,5	5,0
Національно-радикальний	7,3	3,8	1,9	4,8	3,2
Християнсько-демократичний	6,9	1,3	3,3	3,0	1,9
Екологічний ("зелені")	4,0	2,3	3,3	2,2	3,5
Соціалістичний	0,9	3,0	2,3	3,5	3,8
Ліберальний	2,6	2,3	2,3	2,4	1,6
Політичний напрям, що включає ідеї возз'єднання України з Росією	0,2	0,3	3,7	5,1	3,8
Комуністичний	0,7	0,7	4,2	3,0	1,3
Національно-комуністичний	0,0	0,3	1,4	1,1	0,6
Інший	1,7	2,2	1,4	1,9	1,3
Жоден	11,6	16,7	20,9	12,9	17,0
Я не орієнтуюся у політичних течіях	22,7	26,2	25,6	24,2	25,9
Важко відповісти	9,2	16,7	12,6	12,4	12,0
	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Національно-демократичний	19,2	13,5	22,2	22,7	12,3
Соціал-демократичний	8,7	9,5	8,6	7,4	4,7
Національно-радикальний	3,4	4,1	4,1	5,2	4,9
Християнсько-демократичний	2,4	2,7	3,6	2,7	3,8
Екологічний ("зелені")	4,1	4,1	2,7	2,5	1,7
Соціалістичний	1,7	1,4	1,2	3,8	4,9
Ліберальний	1,9	3,0	2,4	2,7	1,7
Політичний напрям, що включає ідеї возз'єднання України з Росією	1,7	2,2	0,6	3,3	2,3
Комуністичний	0,0	1,1	0,0	3,0	3,2
Національно-комуністичний	0,0	0,3	0,0	0,3	1,7
Інший	1,2	2,2	1,5	2,2	2,1
Жоден	14,7	17,3	16,6	12,6	16,1
Я не орієнтуюся у політичних течіях	28,6	25,1	22,8	19,5	27,3
Важко відповісти	12,5	13,8	13,9	12,1	13,3

Листопад 2016р.

Який ідейно-політичний напрям найбільше відповідає Вашим переконанням? % опитаних (продовження)						
	СТАТЬ		ОСВІТА			
	Чоловіки	Жінки	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	
Національно-демократичний	18,9	16,2	10,2	19,0	20,3	
Соціал-демократичний	8,2	6,9	5,1	7,3	9,5	
Національно-радикальний	4,9	4,0	4,9	5,2	3,3	
Християнсько-демократичний	2,3	3,7	3,4	2,8	3,0	
Екологічний ("зелені")	2,4	3,4	2,8	2,9	3,2	
Соціалістичний	2,3	3,2	3,4	2,5	2,7	
Ліберальний	2,5	2,1	1,7	1,8	3,3	
Політичний напрям, що включає ідеї возз'єднання України з Росією	2,6	1,7	1,3	1,4	3,3	
Комуністичний	1,5	1,7	2,8	1,6	0,9	
Національно-комуністичний	0,4	0,5	0,8	0,6	0,1	
Інший	2,2	1,5	1,7	1,7	2,0	
Жоден	15,4	15,5	16,3	16,4	13,8	
Я не орієнтуюся у політичних течіях	23,5	26,2	33,9	23,8	20,8	
Важко відповісти	12,8	13,4	11,9	13,1	13,9	
	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ			
	Українська	Російська	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування і на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає	Живемо забезпечено, але зручити деякі покупки ми поки що не в змозі
Національно-демократичний	19,0	15,9	15,4	14,4	22,9	21,9
Соціал-демократичний	7,2	7,9	4,2	7,6	9,8	10,9
Національно-радикальний	5,5	2,7	4,7	3,2	6,1	1,6
Християнсько-демократичний	3,9	1,8	4,7	2,3	2,6	4,7
Екологічний ("зелені")	3,1	2,5	2,4	3,2	2,4	7,8
Соціалістичний	2,4	3,3	4,7	2,6	1,9	1,6
Ліберальний	2,4	2,0	1,3	1,9	3,2	4,7
Політичний напрям, що включає ідеї возз'єднання України з Росією	0,5	4,3	2,4	1,7	2,4	1,6
Комуністичний	1,0	2,4	2,4	1,9	1,0	0,0
Національно-комуністичний	0,3	0,8	0,4	0,8	0,0	1,6
Інший	1,9	1,5	2,4	1,7	1,6	1,6
Жоден	15,5	15,2	16,7	16,4	14,4	10,9
Я не орієнтуюся у політичних течіях	24,1	26,2	23,2	28,3	21,6	20,3
Важко відповісти	13,0	13,4	14,9	14,1	10,2	10,9

Листопад 2016р.

Порівняно з листопадом 2014р., зменшилася частка прихильників національно-демократичного, соціал-демократичного та проросійського “інтеграціоністського” напрямів, частки прихильників інших напрямів суттєво не змінилися.

Якщо порівнювати динаміку 2011-2016рр., то картина зазнала суттєвих змін. Після зростання визначеності в період до листопада 2014р. (з 48% до 58%), у листопаді 2016р. відбулося зменшення частки визначених практично до того ж рівня. Зі змістовної точки зору, в період 2011-2016рр. слід відзначити, передусім, значне зменшення часток прихильників ідей возз’єднання з Росією та комуністичного напрямку.

За регіональною ознакою найбільше невизначених громадян – на Півдні і в Центрі, де їх частка сягає 60%.

Частка прихильників національно-демократичного напрямку є відносно більшою в усіх регіонах, проте на Заході вона сягає 28%, а на Півдні – лише 10%.

Прихильників соціал-демократичного напрямку відносно більше в Центрі, прихильників націонал-радикалізму і християнської демократії – на Заході.

“Інтеграціоністський” напрям має відносно більшу підтримку на Сході (5%). Комуністичний напрям відносно більш популярний на Півдні і Сході.

За віковою ознакою суттєвою відмінністю є більша частка прихильників комуністичного напрямку серед найстарших респондентів. За освітньою – більша частка прихильників націонал-демократії та соціал-демократії серед респондентів з вищою освітою і більша частка тих, хто не зміг визначитися – серед осіб із середньою освітою.

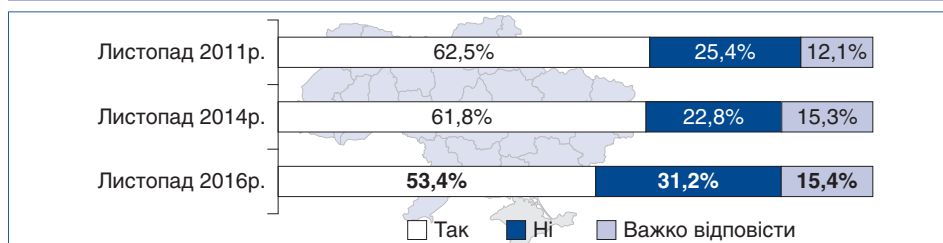
Фактор використання російської мови дещо частіше пов’язаний з прихильністю до інтеграціоністських і комуністичних поглядів, української – з прихильністю до націонал-демократії та націонал-радикалізму.

Серед представників найменш заможних категорій громадян більше прихильників соціалістичної та комуністичної орієнтацій, серед більш заможних громадян – прихильників націонал-демократії та соціал-демократії, серед найбільш забезпечених – “зеленої” ідеології та лібералізму.

Серед респондентів, які змогли обрати певний ідейно-політичний напрям, 53% засвідчили, що серед українських партій є така, діяльність якої йому відповідає. 31% відзначили, що такої партії немає (в листопаді 2014р. таких респондентів було 62%).

Чи є в Україні партія, практична діяльність якої відповідає обраному Вами ідейно-політичному напрямку?

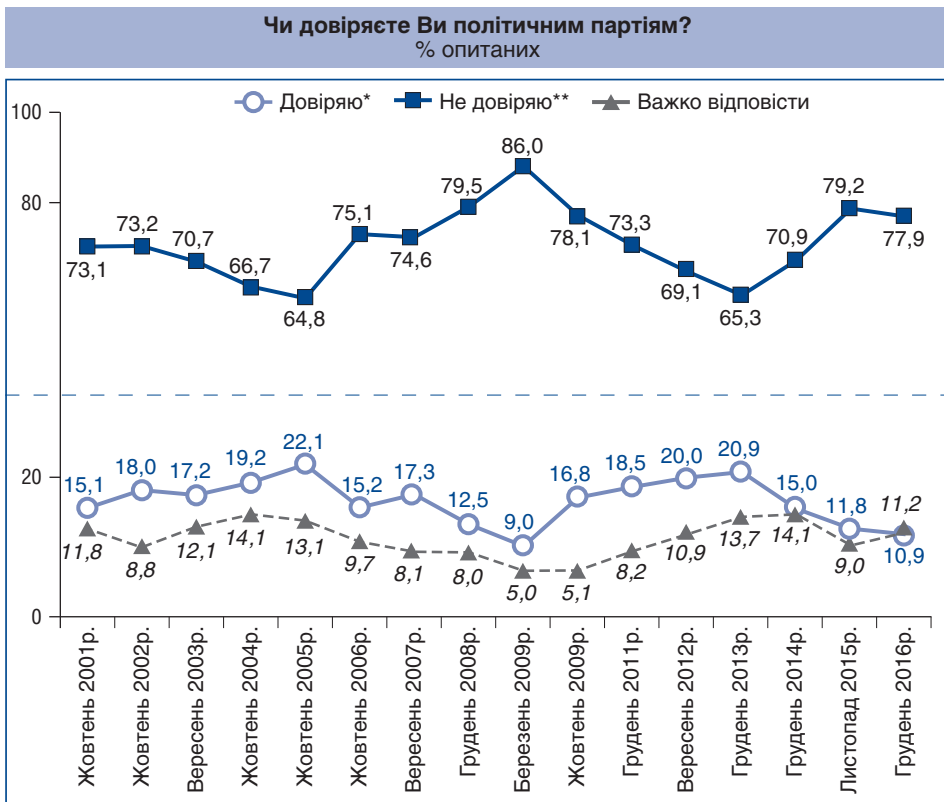
% тих, хто обрав якийсь ідейно-політичний напрям

Порівняння даних 2011-2014-2016рр. свідчать про значну мінливість ідейно-політичної визначеності громадян та їх ідеологічних орієнтацій, зумовлену як масштабними подіями і змінами в житті країни (насамперед, Революція гідності та зміна влади, підписання Угоди про асоціацію з ЄС та початок реформ, війна з Росією та її наслідки, соціально-економічна криза і розчарування у новій владі), так і різкими змінами в партійній системі, що відбулися в ці роки.

Партії як представники інтересів громадян

Довіра громадян України до політичних партій є низькою. Протягом 2001-2016рр. частка громадян, які повністю довіряли політичним партіям, не перевищувала 4%⁷.

* Сума варіантів відповіді "довіряю" та "скоріше довіряю".

** Сума варіантів відповіді "не довіряю" та "скоріше не довіряю".

⁷ Докладно див. Сайт Центру Разумкова. – http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=82, http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1086.

Повністю і скоріше довіряли партіям у різні роки від 8,4% (березень 2009р.) до 24% (лютий 2005р.), у середньому цей показник перебував у межах 15-17%.

Більшість громадян не довіряють політичним партіям. Рівень недовіри (повної і часткової) завжди перевищував 60%. Максимальний рівень недовіри також припадає на березень 2009р., коли партіям не довіряли 86% опитаних.

Серед інститутів, які мають представляти інтереси громадян у суспільних процесах у першу чергу, відносно більша частка респондентів обрали політичні партії (23%). На другому місці – громадські організації (21%), на третьому – профспілки (12%) (діаграма і таблиці “*Хто в першу чергу має представляти ...?*”, с.179-180).

Політичні партії більше вважають представником їх інтересів жителі Заходу (30%) та Сходу (25%) України, менше – в Центрі і на Півдні (по 19%).

У листопаді 2016р., порівняно з червнем 2011р., частка тих, хто вважає партію своїм представником у суспільних процесах, зросла з 17% до 23% (приблизно такою ж вона була у травні 2015р.). Проте, це менше максимумів, зафіксованих у червні 2007р. та травні 2010р., коли таких громадян було понад 26%.

Третина (32%) громадян вважають, що в Україні є партія, яка представляє їх інтереси (діаграма і таблиці “*Чи є в Україні партія...?*”, с.181). Більше половини (58%) вважають, що такої партії немає. 10% не змогли відповісти на запитання. Відносно більше громадян, які мають таку партію – на Донбасі (37%), найменше – на Півдні (28%). Їх також дещо більше серед старших громадян, серед громадян, які вдома спілкуються російською мовою, серед представників середнього класу, серед чоловіків.

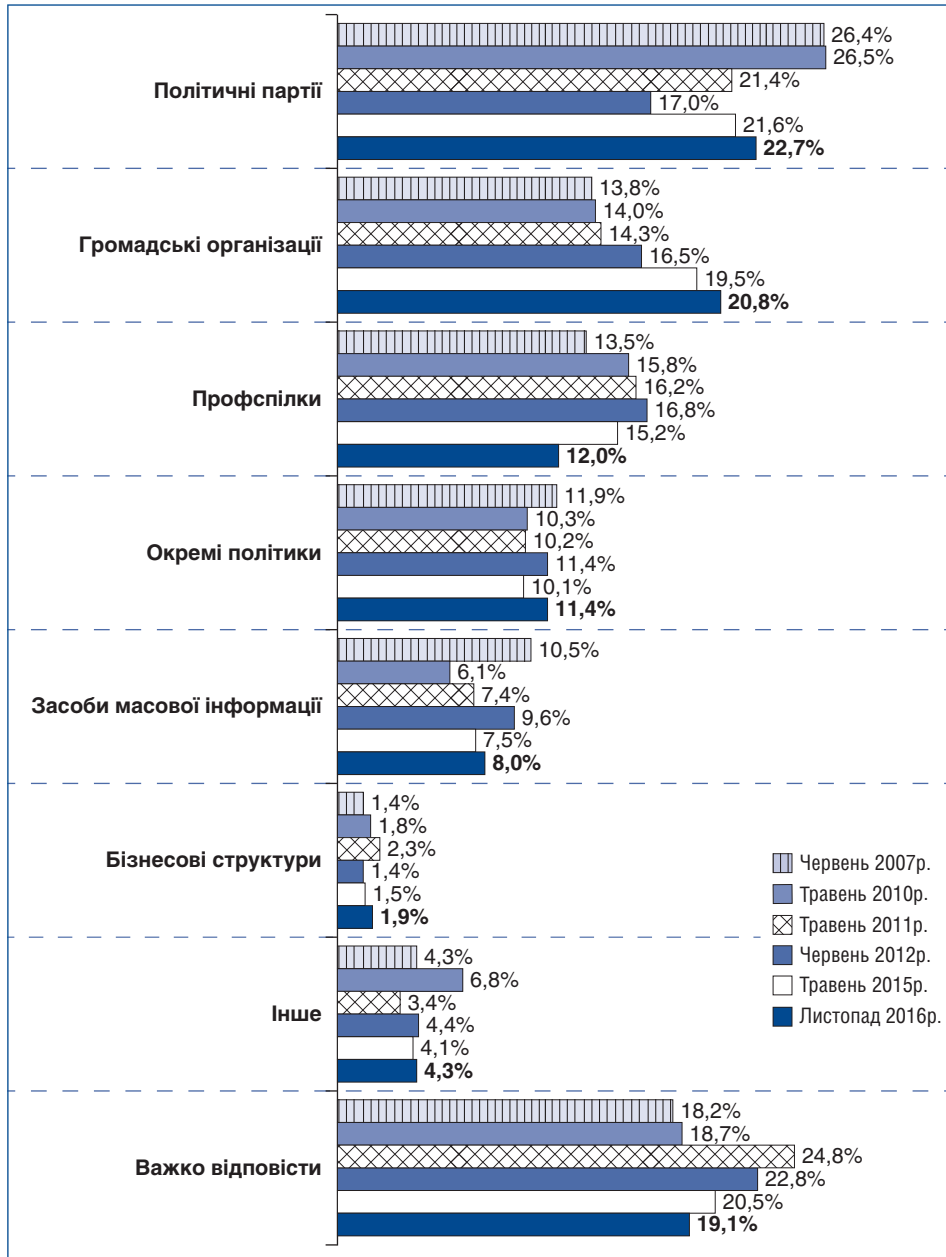
У травні 2015р. ствердну відповідь на питання, чи є в Україні партія, яка представляє їх інтереси, дали 58% громадян.

Тоді респондентами в якості представників їх інтересів було згадано загалом 20 партій, серед яких шість партій назвали понад 2% громадян (БПП, “Батьківщина”, “Самопоміч”, Опозиційний блок, РПЛ, “Свобода”), ще п’ять – від 1% до 2% опитаних (“Народний фронт”, КПУ, “Сильна Україна”, “Громадянська позиція”, “Правий сектор”) (таблиці “*Про яку саме партію Ви можете сказати...?*”, с.182-183).

Регіональний розподіл відповідей засвідчив, що жителі Західного регіону частіше обирали (понад 5%) своїми представниками “Самопоміч” та БПП; Центру – БПП та ВО Батьківщина”, Півдня і Сходу – Опозиційний блок та БПП, Донбасу – Опозиційний блок, БПП та “Сильну Україну” .

Наймолодші виборці відносно частіше, ніж інші, обирали “Самопоміч”, старші виборці – ВО “Батьківщина”, Опозиційний блок. Симпатії до БПП, “Народного фронту” та інших партій розподілялися більш рівномірно.

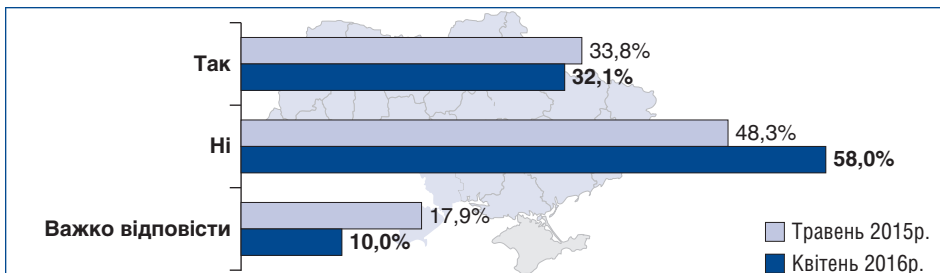
Хто в першу чергу має представляти Ваші інтереси в суспільних процесах?
% опитаних

Хто в першу чергу має представляти Ваші інтереси в суспільних процесах?					
% опитаних (продовження)					
	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Політичні партії	29,5	19,0	19,4	24,7	21,5
Громадські організації	18,8	21,4	19,4	29,2	12,9
Профспілки	8,3	12,0	20,8	11,5	11,4
Окремі політики	9,7	11,2	14,8	5,6	18,3
Засоби масової інформації	5,7	8,0	6,0	9,7	10,1
Бізнесові структури	0,2	3,3	2,8	1,1	1,6
Інше	5,0	7,1	1,9	1,9	1,9
Важко відповісти	22,8	18,0	14,8	16,4	22,4
	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Політичні партії	22,5	25,7	25,1	19,3	21,4
Громадські організації	21,7	23,6	23,7	21,5	15,9
Профспілки	10,4	9,4	10,4	14,4	14,4
Окремі політики	12,8	7,8	11,5	12,5	11,8
Засоби масової інформації	6,8	10,2	8,0	5,7	8,7
Бізнесові структури	2,7	1,6	1,8	2,2	1,7
Інше	3,6	4,6	4,1	4,6	4,2
Важко відповісти	19,6	17,2	15,4	19,6	21,8
	ОСВІТА				
	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища		
Політичні партії	22,8	21,8	23,3		
Громадські організації	16,2	22,2	22,5		
Профспілки	11,4	12,2	12,0		
Окремі політики	11,0	11,0	12,3		
Засоби масової інформації	8,0	8,4	7,4		
Бізнесові структури	1,7	1,8	2,3		
Інше	4,9	4,1	4,3		
Важко відповісти	24,1	18,6	15,9		

Листопад 2016р.

**Чи є в Україні партія, про яку Ви можете сказати,
що вона представляє Ваші інтереси?**
% опитаних

	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Так	33,4	29,7	28,2	32,5	37,4
Ні	55,7	61,0	59,7	60,5	50,0
Важко відповісти	10,9	9,3	12,0	7,0	12,6
	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Так	28,5	33,0	28,7	31,5	36,7
Ні	61,9	59,5	60,7	56,6	53,0
Важко відповісти	9,6	7,5	10,7	11,9	10,3
	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ	
	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська
Так	30,7	32,9	32,1	30,8	34,9
Ні	58,5	57,6	57,9	59,7	54,4
Важко відповісти	10,8	9,5	10,0	9,5	10,7
	СТАТЬ		СОЦІАЛЬНИЙ КЛАС		
	Чоловіки	Жінки	Середній клас	Нижчий клас	
Так	34,2	30,4	34,1	30,0	
Ні	55,1	60,2	55,3	61,2	
Важко відповісти	10,6	9,4	10,6	8,8	

Квітень 2016р.

Про яку саме партію Ви можете сказати, що вона представляє Ваші інтереси?
% опитаних

УКРАЇНА*		РЕГІОНИ**				
		Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Блок Петра Порошенка	7,2					
ВО "Батьківщина"	4,5					
"Самопоміч"	4,2					
Опозиційний блок	4,2					
Радикальна партія Олега Ляшка	3,1					
ВО "Свобода"	2,3					
"Народний фронт"	1,8					
КПУ	1,6					
"Сильна Україна"	1,6					
"Громадянська позиція"	1,3					
Правий сектор	1,3					
"Заступ"	0,2					
Партія зелених	0,2					
"УДАР"	0,1					
5.10	0,1					
"Демократичний Альянс"	0,1					
Соціалістична партія	0,1					
"Сила Людей"	0,1					
Партія регіонів	0,1					
ПСПУ (Н.Вітренко)	0,1					
Важко відповісти /не відповіли	0,6					
Запитання не ставилося	66,2					
Блок Петра Порошенка	7,1	7,4	8,4	8,1	5,0	
ВО "Батьківщина"	4,5	6,1	3,7	3,8	2,5	
"Самопоміч"	7,6	4,1	2,3	3,2	2,2	
Опозиційний блок	0,2	0,9	8,8	8,9	8,5	
Радикальна партія Олега Ляшка	3,8	3,6	2,8	2,7	1,3	
ВО "Свобода"	3,3	2,3	3,3	1,1	1,9	
"Народний фронт"	2,9	1,3	0,9	3,0	0,6	
КПУ	0,2	1,5	1,4	2,7	2,5	
"Сильна Україна"	0,0	0,1	3,7	1,1	5,7	
"Громадянська позиція"	2,4	1,3	0,5	1,6	0,6	
Правий сектор	1,7	1,3	1,4	1,9	0,0	

* Респондентам пропонувалося назвати власний варіант відповіді.

** Наведені варіанти відповіді, які набрали понад 1%.

	ВІК, років**					СТАТЬ**	
	18-29	30-39	40-49	50-59	60 і старші	Чоловіки	Жінки
Блок Петра Порошенка	7,4	7,2	8,0	5,8	7,5	8,6	6,1
ВО "Батьківщина"	1,9	5,4	2,7	4,7	7,3	3,4	5,5
"Самопоміч"	7,2	3,8	4,7	3,6	2,3	3,5	4,7
Опозиційний блок	2,1	2,4	4,1	5,5	6,6	3,2	5,2
Радикальна партія Олега Ляшка	3,3	3,2	2,1	1,7	4,1	3,2	2,9
ВО "Свобода"	1,0	0,8	2,1	2,5	4,2	3,1	1,6
"Народний фронт"	1,9	2,9	1,2	1,4	1,5	1,6	2,0
КПУ	0,2	0,8	0,6	1,1	4,4	1,5	1,6
"Сильна Україна"	1,0	1,9	1,8	1,1	2,1	1,6	1,5
"Громадянська позиція"	1,4	1,9	0,3	1,9	1,4	1,5	1,3
Правий сектор	2,1	1,6	2,4	0,3	0,4	1,8	0,9

** Наведені варіанти відповіді, які набрали понад 1%

Травень 2015р.

Про яку саме партію Ви можете сказати, що вона представляє Ваші інтереси?

% опитаних

(продовження)

	ОСВІТА**			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ**			СОЦІАЛЬНИЙ КЛАС**	
	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	І українська, і російська,	Середній	Нижчий
Блок Петра Порошенка	5,8	5,6	10,4	6,8	3,8	10,4	10,4	4,3
ВО "Батьківщина"	4,5	4,5	4,8	4,8	3,1	5,4	4,4	4,6
"Самопоміч"	3,1	3,7	5,8	5,8	2,6	3,7	5,2	3,6
Опозиційний блок	2,7	6,0	3,4	1,1	8,8	3,9	3,6	4,8
Радикальна партія Олега Ляшка	3,8	3,1	2,4	3,7	2,2	3,0	3,5	2,6
ВО "Свобода"	1,3	2,8	2,5	3,3	1,2	2,2	1,8	2,6
"Народний фронт"	1,6	1,8	1,9	2,4	1,9	1,1	2,0	1,5
КПУ	2,7	1,0	1,3	1,1	2,9	0,9	0,8	2,8
"Сильна Україна"	0,7	1,5	2,4	0,1	3,6	1,6	2,2	0,7
"Громадянська позиція"	1,8	1,3	1,0	1,6	1,2	1,2	1,5	1,5
Правий сектор	1,1	1,3	1,5	1,6	1,2	1,1	1,9	0,5

** Наведені варіанти відповіді, які набрали понад 1%.

Травень 2015р.

Половина (49%) опитаних у травні 2015р. змогли назвати серед існуючих в Україні партій таку, що відповідає їх уявленню про те, якою має бути партія (таблиці "Яка з існуючих партій найбільше відповідає...?", с.184-185).

Усього були названі 24 партії, з них 10 були названі більш як двома відсотками респондентів (БПП, "Самопоміч", "Батьківщина", Опозиційний блок, РПЛ, "Народний фронт", "Свобода", "Сильна Україна", "Громадянська позиція", КПУ).

Серед тих, хто обрав БПП, більше громадян з вищою освітою, серед прихильників "Опозиційного блоку" – з середньою спеціальною. Опозиційний блок частіше обирали російськомовні респонденти, "Самопоміч" – україномовні, БПП – двомовні.

БПП частіше вважають своїм представником громадяни, які відносять себе до середнього класу.

Яка з існуючих партій найбільше відповідає Вашому уявленню про те, якою має бути партія?
% опитаних

УКРАЇНА*		РЕГІОНИ**				
		Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Блок Петра Порошенка	9,9					
“Самопоміч”	8,8					
ВО “Батьківщина”	5,7					
Опозиційний блок	5,1					
Радикальна партія Олега Ляшка	4,4					
“Народний фронт”	3,3					
ВО “Свобода”	2,9					
“Сильна Україна”	2,3					
“Громадянська позиція”	2,2					
КПУ	2,0					
Правий сектор	1,8					
“Заступ”	0,3					
“УДАР”	0,2					
Народний Рух України	0,2					
5.10	0,1					
Партія регіонів	0,1					
Соціалістична партія	0,1					
Партія зелених	0,1					
СДПУ	0,1					
ПСПУ	0,05					
Інтернет партія України	0,05					
“Демократичний Альянс”	0,05					
“Сила людей”	0,05					
“Єдиний Центр”	0,05					
Немає таких	23,6					
Важко відповісти	15,8					
Не відповіли	11,7					
Блок Петра Порошенка	12,6	12,6	9,3	8,4	10,5	7,6
“Самопоміч”	17,9	17,9	8,0	3,3	5,7	5,7
ВО “Батьківщина”	6,0	6,0	7,7	3,7	4,9	3,2
Опозиційний блок	0,0	0,0	1,9	7,4	12,1	9,1
Радикальна партія Олега Ляшка	5,7	5,7	5,8	4,2	3,5	1,3
“Народний фронт”	5,7	5,7	3,5	1,4	3,8	0,6
ВО “Свобода”	4,5	4,5	3,2	1,9	1,1	2,2
“Сильна Україна”	0,0	0,0	0,7	4,2	1,3	8,8
“Громадянська позиція”	1,9	1,9	3,1	0,5	1,9	1,9
КПУ	0,2	0,2	1,5	1,9	3,8	3,8
Правий сектор	2,6	2,6	2,3	1,4	1,6	0,0

** Наведені варіанти відповіді, які набрали понад 1%.

* Респондентам пропонувалося назвати власний варіант відповіді.

Яка з існуючих партій найбільше відповідає Вашому уявленню про те, якою має бути партія?

% опитаних

(продовження)

	ОСВІТА**			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ**			СОЦІАЛЬНИЙ КЛАС**	
	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	і українська, і російська	Середній	Нижчий
Блок Петра Порошенка	7,4	8,8	13,2	10,5	5,3	13,2	13,6	7,2
“Самопоміч”	4,4	8,5	12,8	13,2	3,6	8,1	11,7	6,6
ВО “Батьківщина”	5,4	5,4	6,2	6,0	4,1	6,8	5,6	5,9
Опозиційний блок	4,5	7,1	3,1	0,8	9,7	6,1	4,7	5,7
Радикальна партія Олега Ляшка	6,0	4,8	2,7	5,6	2,9	4,7	3,9	4,8
“Народний фронт”	3,4	3,7	2,8	5,3	2,2	2,2	3,9	2,8
ВО “Свобода”	1,5	3,9	2,8	4,6	0,9	2,6	2,2	3,3
“Сильна Україна”	2,5	1,8	3,0	0,3	5,5	2,2	3,0	1,7
“Громадянська позиція”	2,2	2,0	2,2	1,7	2,2	2,6	2,0	2,5
КПУ	4,0	1,1	1,3	0,9	4,3	1,1	0,9	3,2
Правий сектор	1,3	2,0	1,9	2,0	1,6	1,9	2,0	1,6

** Наведені варіанти відповіді, які набрали понад 1%.

Травень 2015р.

Серед цих партій симпатії громадян розподілилися приблизно так само, як і в питанні про те, яка партія представляє їх інтереси, що ставилося у тому ж опитуванні. Виняток становила “Самопоміч”, яку “належною” партією визнали удвічі більше респондентів, ніж представником їх інтересів.

Отже, можна припустити, що прихильники певних партій вважають “свої” політичні сили такими, що “є партіями по суті”⁸. Це підтверджується й регіональним розподілом відповідей, який відображає географію підтримки відповідних політичних сил.

Серед відповідей респондентів різних вікових груп спостерігаються певні відмінності. Так, “нові” партії (БПП, “Самопоміч”, “Народний фронт”, “Правий сектор”) скоріше відповідають уявленням про партії молодших виборців (18-39 років), тоді як “старі” партії (“Батьківщина”, “Свобода”, КПУ та Опозиційний блок) – частіше визначаються “справжніми” виборцями старших вікових груп.

За гендерною ознакою суттєві відмінності є щодо “Батьківщини” і “Свободи”. Перша з цих партій відповідає уявленням жінок про партії удвічі частіше, ніж чоловіків, друга – навпаки. Щодо інших партій відмінності не є такими виразними.

⁸ Це припущення є важливим, з огляду на досить поширену серед дослідників тезу про те, що “українські партії не є партіями”.

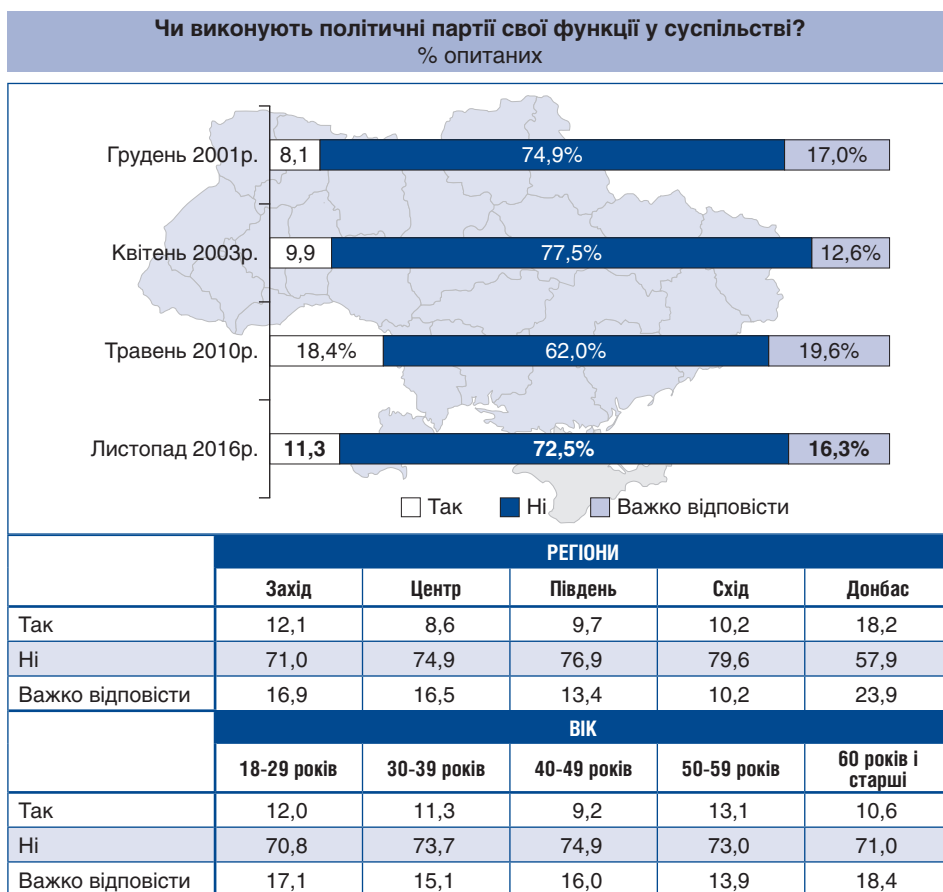
ОЦІНКИ РІВНЯ ВИКОНАННЯ ПАРТІЯМИ СВОЇХ ФУНКЦІЙ, ВІДМІННОСТІ МІЖ ПАРТІЯМИ, СТВОРЕНИМИ ДО МАЙДАНУ ТА ПІСЛЯ НЬОГО

Більшість (73%) громадян вважають, що політичні партії не виконують свої функції у суспільстві. Протилежної думки дотримуються 11% респондентів.

Негативні оцінки переважають у всіх регіонах України, відносно більш позитивно оцінюють діяльність партій на Донбасі (18%).

В оцінках громадян різних вікових, освітніх і майнових груп більшість також оцінюють виконання партіями своїх функцій негативно. Відносно більшою є частка позитивних оцінок серед громадян з вищою освітою.

Рівень оцінок респондентів виконання партіями їх функцій у період 2001-2016рр. помітно змінювався. У період 2001-2010рр. спостерігалось його зростання,

Чи виконують політичні партії свої функції у суспільстві?
% опитаних (продовження)

	ОСВІТА			
	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	
Так	9,7	9,9	13,7	
Ні	74,6	73,5	69,8	
Важко відповісти	15,6	16,5	16,5	
	МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ			
	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування і на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Так	11,1	9,7	13,3	10,9
Ні	75,3	72,9	70,6	67,2
Важко відповісти	13,6	17,3	16,2	21,9

Листопад 2016р.

що могло бути зумовлено активною участю партій у виборах 2002-2004рр. та 2006-2007рр., а також зростанням їх ролі в політичній системі внаслідок внесення змін до Конституції у 2004р.

У 2016р., порівняно з 2010р., оцінки знову знизилися, що, очевидно, є наслідком розчарування громадян у результатах діяльності нової влади та партій, що її сформували, в період після Майдану.

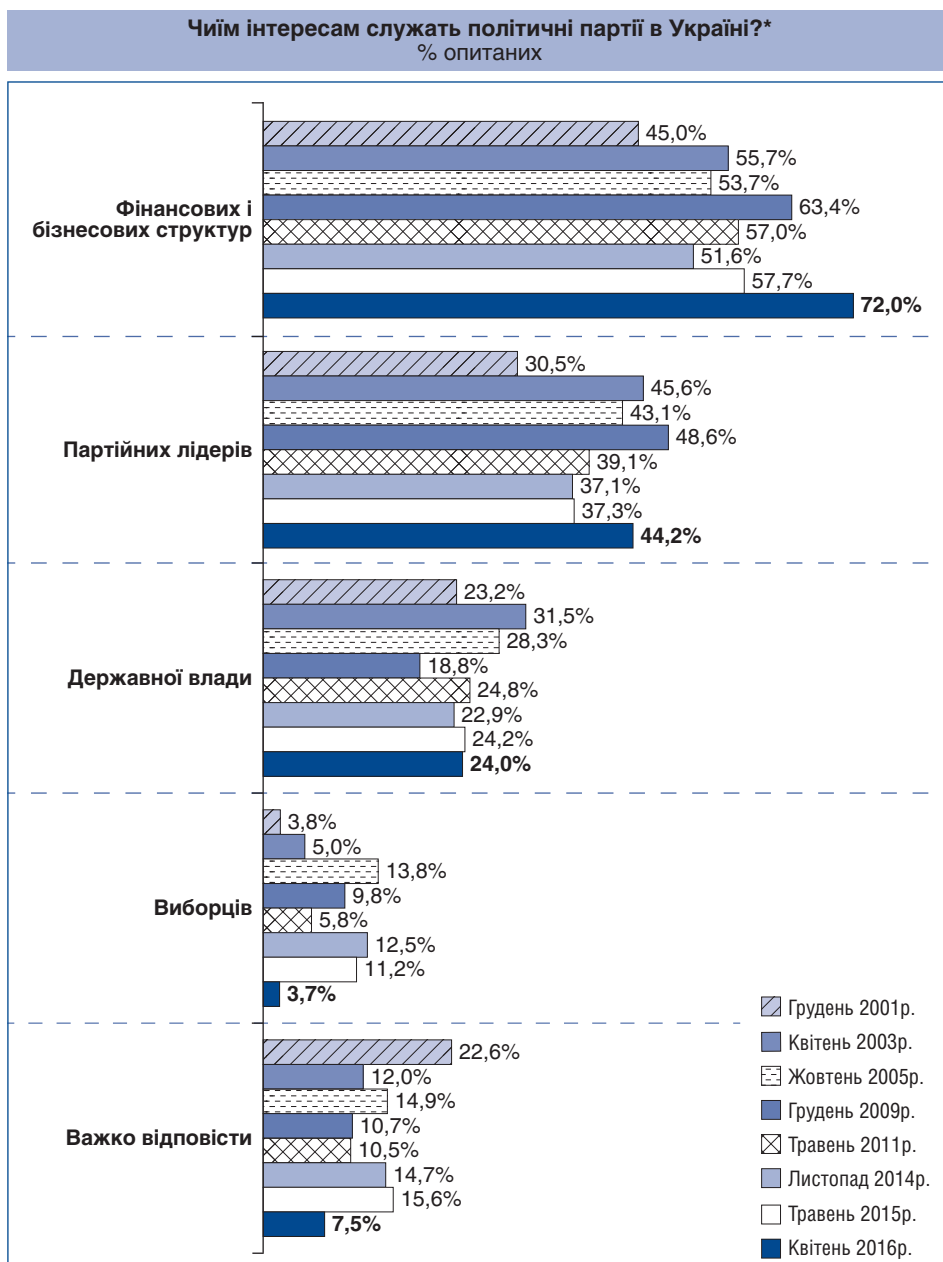
Більшість (72%) респондентів вважають, що партії служать інтересам фінансових і бізнесових груп. 44% опитаних вважають, що партії служать інтересам партійних лідерів, 24% – державної влади. Лише 4% вважають, що партії служать інтересами виборців (діаграма і таблиця “*Чийм інтересам служать партії в Україні?*”, с.188-189).

Найбільше респондентів, які вважають, що партії служать інтересам фінансових і бізнесових груп – на Півдні (79%). На Донбасі і Сході відносно більше респондентів, які вважають, що партії служать інтересам партійних лідерів і державної влади. На Донбасі найменше тих, хто вважає, що партії служать інтересам виборців (1,3%).

Порівняно з травнем 2015р., оцінки громадянами партій різко погіршилися. Зросла з 58% до 72% частка тих, хто вважає, що партії служать інтересам фінансових і бізнесових структур, що є максимальним показником від 2001р. Частка тих, хто вважає, що партії служать інтересам виборців, скоротилася з 11% до 4%.

Децю зросла частка тих, хто вважає партії виразниками інтересів партійних лідерів.

На відносно стабільному рівні в період 2011-2016рр. залишається частка респондентів, які вважають, що партії служать інтересам державної влади, незважаючи на те, що протягом цього періоду відбувалися значні зміни партій при владі.

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Чий інтересам служать політичні партії в Україні?*

% опитаних

(продовження)

	РЕГІОНИ (квітень 2016р.)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Фінансових і бізнесових структур	75,1	64,4	79,1	74,2	77,0
Партійних лідерів	39,7	38,0	45,6	51,1	54,2
Державної влади	17,3	21,3	9,7	30,6	40,9
Виборців	3,6	4,8	3,7	3,8	1,3
Важко відповісти	6,4	9,3	7,4	7,8	5,3

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Чого не вистачає партіям?

Відносно більша частка (31%) респондентів вважають, що партіям не вистачає уміння та бажання захищати інтереси простих людей, 24% – уміння вирішувати конкретні проблеми, що турбують простих громадян. 15% громадян вважають, що партіям не вистачає чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави (діаграма і таблиці “*Чого саме насамперед не вистачає ...?*”, с.190-191).

Менші частки респондентів визначають такі проблеми партій, як невміння виробити чітку програму дій, відсутність сильних лідерів, брак уміння організувати роботу на місцях та співпрацювати з громадськими організаціями. Лише 0,7% опитаних вважають, що партіям бракує фінансів.

Таким чином, понад половину громадян засвідчили, що головним недоліком партій є невміння чи небажання працювати в їх інтересах, демонструючи цілком прагматичний підхід до партій.

При цьому, порівняно з 2015р., частка таких респондентів зросла з 44% до 56%, тоді як частка респондентів, які вважають, що партіям бракує чіткої позиції стосовно розвитку держави – зменшилася з 25% до 16%.

Найбільше на невміння партій “захищати інтереси” та “вирішувати конкретні проблеми” звертають увагу респонденти в усіх регіонах: частка таких громадян становить 46% і більше.

У Центрі більша, ніж в інших регіонах, частка респондентів вважають, що партіям бракує чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави.

На Донбасі більше тих, хто вважає, що партіям бракує вміння співпрацювати з громадськими організаціями, об’єднаннями громадян.

При цьому, на відміну від опитування 2015р., в оцінках недоліків партій набагато менше виражені відмінності за віком, рівнем освіти, мовою, матеріальним становищем громадян.

Чого саме насамперед не вистачає існуючим в Україні політичним партіям?
% опитаних

	РЕГІОНИ (листопад 2016р.)				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Уміння та бажання захищати інтереси простих людей	36,3	29,2	37,8	27,9	29,2
Уміння вирішувати конкретні проблеми, що турбують простих громадян	23,9	17,1	22,6	36,5	21,6
Наявності чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави	9,7	20,4	13,4	13,7	15,4
Уміння виробити чітку програму дій	5,7	11,4	10,1	8,8	10,3
Сильних лідерів	9,2	8,5	6,0	2,4	8,2
Уміння співпрацювати з громадськими організаціями, об'єднаннями громадян	3,1	3,5	4,1	1,9	8,8
Уміння організувати роботу на місцях	3,6	4,1	1,8	4,6	4,7
Достатнього фінансування	0,7	0,4	0,5	0,8	1,3
Інше	1,4	1,3	0,0	0,8	0,6
Важко відповісти	6,4	4,1	3,7	2,7	0,0

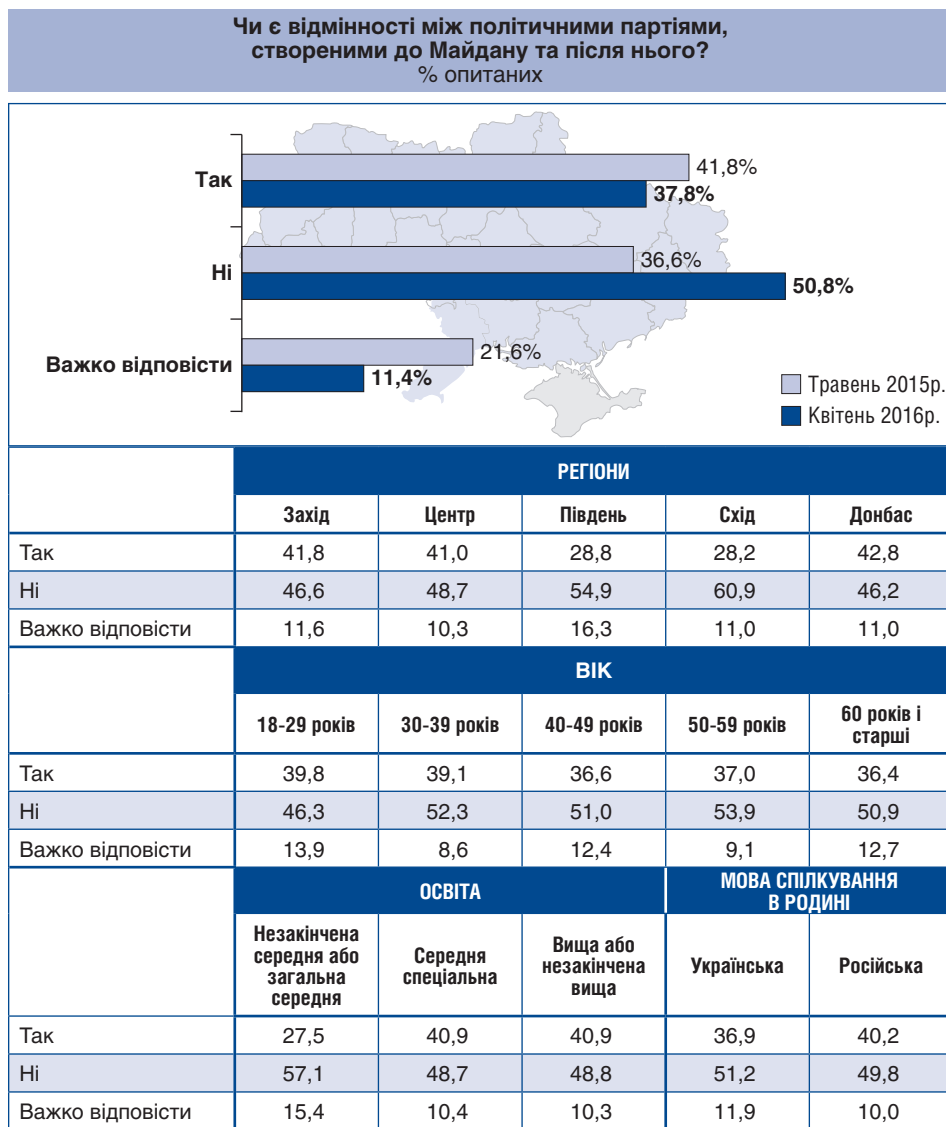
Чого саме насамперед не вистачає існуючим в Україні політичним партіям? % опитаних (продовження)						
	ВІК					
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	
Уміння та бажання захищати інтереси простих людей	29,2	30,5	29,9	33,4	33,7	
Уміння вирішувати конкретні проблеми, що турбують простих громадян	26,0	23,8	22,2	21,4	23,8	
Наявності чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави	13,3	15,7	14,5	18,1	15,4	
Уміння виробити чітку програму дій	10,6	11,4	11,8	8,2	6,3	
Сильних лідерів	8,2	7,3	6,2	5,8	7,8	
Уміння співпрацювати з громадськими організаціями, об'єднаннями громадян	2,9	3,0	5,3	4,1	4,6	
Уміння організувати роботу на місцях	4,6	3,0	4,4	4,1	3,6	
Достатнього фінансування	0,7	1,4	1,5	0,0	0,0	
Інше	0,7	0,8	0,9	1,4	1,1	
Важко відповісти	3,9	3,2	3,3	3,6	3,8	
	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ			
	Українська	Російська	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування і на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Уміння та бажання захищати інтереси простих людей	32,7	30,1	35,4	32,0	29,6	18,5
Уміння вирішувати конкретні проблеми, що турбують простих громадян	22,4	25,0	24,5	21,6	24,8	23,1
Наявності чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави	14,1	16,6	13,8	16,5	15,5	10,8
Уміння виробити чітку програму дій	8,3	11,0	6,0	10,9	10,4	6,2
Сильних лідерів	8,3	5,6	9,4	7,0	5,3	12,3
Уміння співпрацювати з громадськими організаціями, об'єднаннями громадян	3,5	5,0	2,9	4,3	4,5	4,6
Уміння організувати роботу на місцях	3,8	4,0	3,6	2,7	5,1	10,8
Достатнього фінансування	0,6	0,7	0,7	0,8	0,2	1,5
Інше	1,1	0,7	0,7	1,2	1,0	3,1
Важко відповісти	5,2	1,3	3,1	3,1	3,8	9,2

Листопад 2016р.

Партії “до” і “після” Майдану: спільне і відмінне

Половина (51%) опитаних не вважають, що є відмінності між партіями, створеними до Майдану і після нього. Вбачають такі відмінності 38% опитаних.

Частка громадян, які не бачать відмінностей, переважає частку тих, хто їх бачить, у всіх регіонах, а особливо – на Сході (61% проти 28%) і Півдні (55% проти 29%).

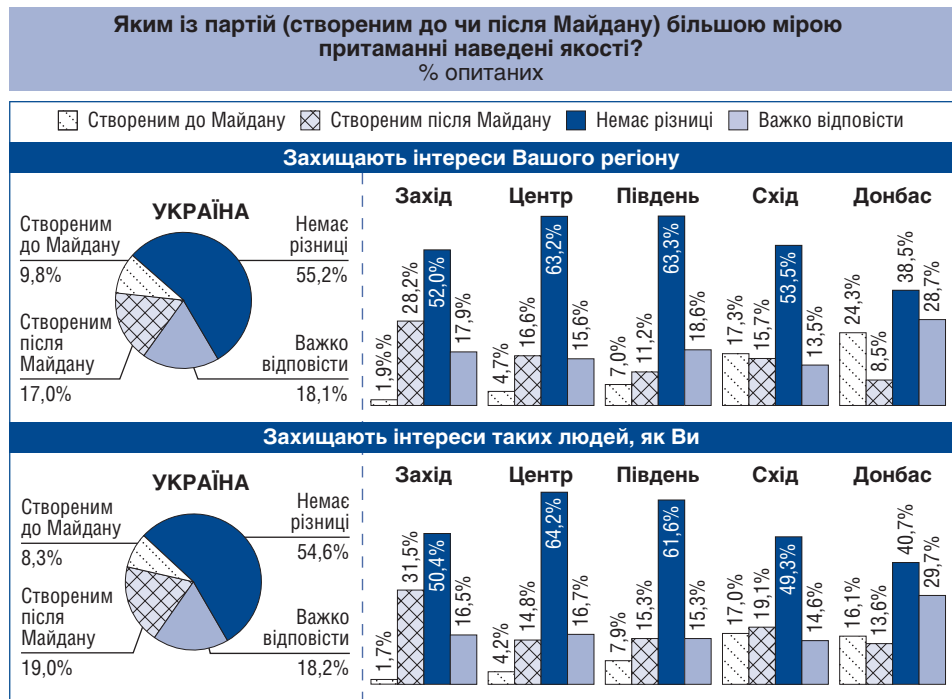
Слід зазначити, що у травні 2015р. ситуація була іншою: бачили відмінності 42% опитаних, не бачили – 37%, при цьому, в більшості регіонів (крім Півдня і Центру) частка тих, хто бачив відмінності, переважала частку тих, хто їх не бачив.

Станом на травень 2015р., більшість або відносна більшість громадян вважали, що між партіями, створеними до і після Майдану немає відмінностей з огляду на їх якість, крім однієї – зв'язку з ініціативами громадян, волонтерами, громадськими рухами.

Респонденти, які визнавали наявність різниці, практично з усіх параметрів, крім наявності організаційних структур у регіонах, віддавали перевагу партіям, створеним після Майдану (діаграми “Яким із партій (створеним до чи після Майдану) більшою мірою притаманні наведені якості?”, с.193-196).

Найбільшою різниця на користь нових партій виявилася за такими параметрами, як: більший зв'язок з ініціативами громадян, волонтерами, громадськими рухами (баланс +40%); близькість до людей, громадськості (+25%); менша залежність від олігархічного впливу (+23%); менша корумпованість (+22%); кращий захист національних інтересів України (+21%); просування нових ідей та розробок (+20%); внутрішня демократичність (+19%); здійснення у країні необхідних реформ (+17%).

Загалом, дещо більш позитивні оцінки нових партій були характерними для жителів Західного регіону, для молодших громадян, респондентів з вищим рівнем освіти, україномовних. Менше бачили різницю жителі Центру та Півдня.

Травень 2015р.

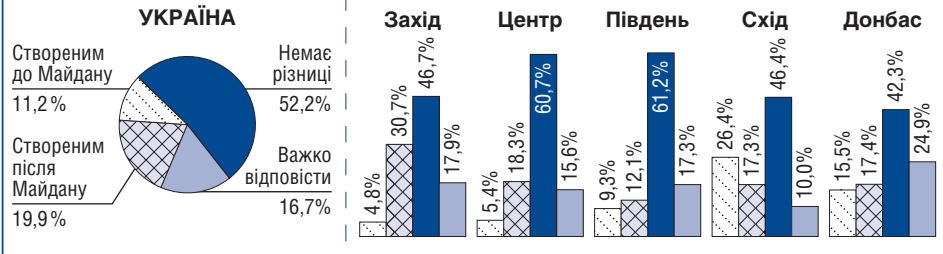
Яким із партій (створеним до чи після Майдану) більшою мірою притаманні наведені якості?

% опитаних

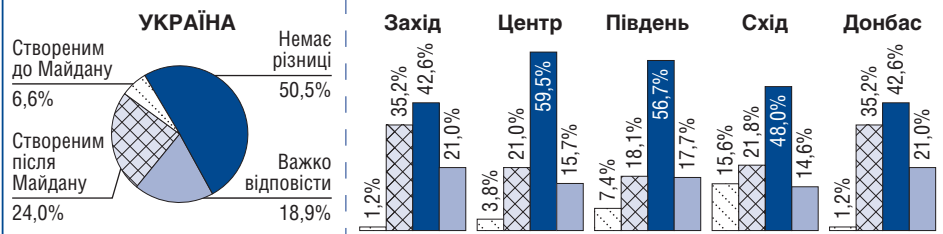
(продовження)

■ Створеним до Майдану ■ Створеним після Майдану ■ Немає різниці ■ Важко відповісти

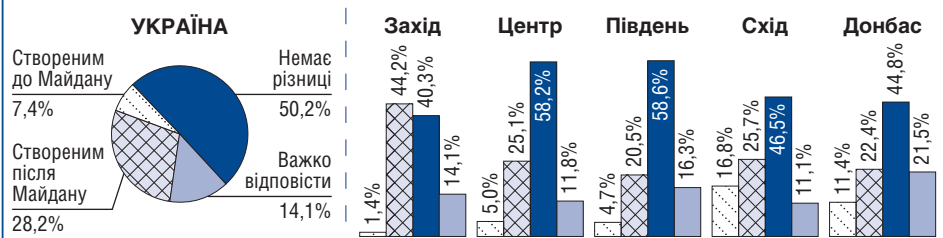
Мають партійні ідеології та програми

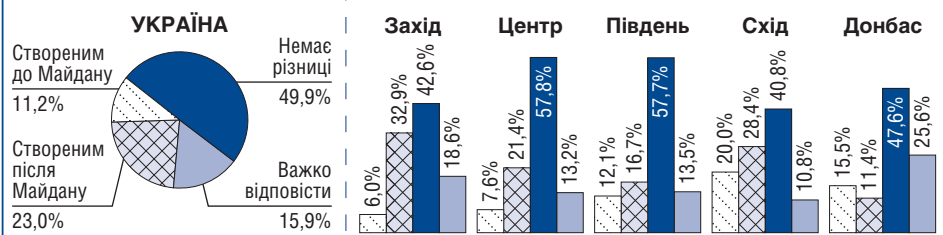
Здійснюють у країні необхідні реформи

Захищають національні інтереси України

Мають яскравих лідерів

Травень 2015р.

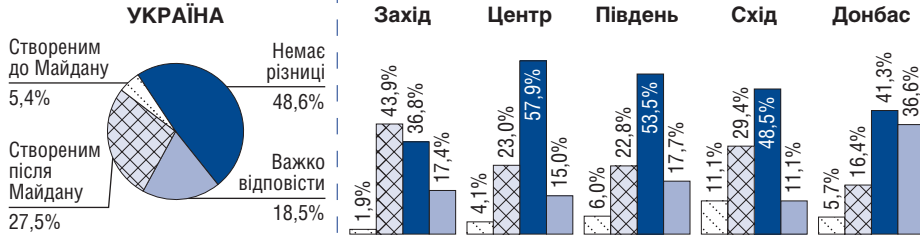
Яким із партій (створеним до чи після Майдану) більшою мірою притаманні наведені якості?

% опитаних

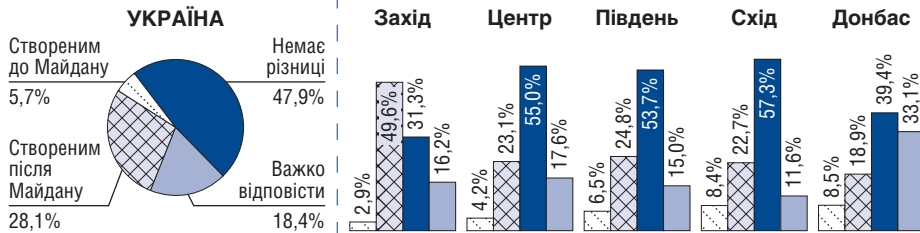
(продовження)

□ Створеним до Майдану ▨ Створеним після Майдану ■ Немає різниці □ Важко відповісти

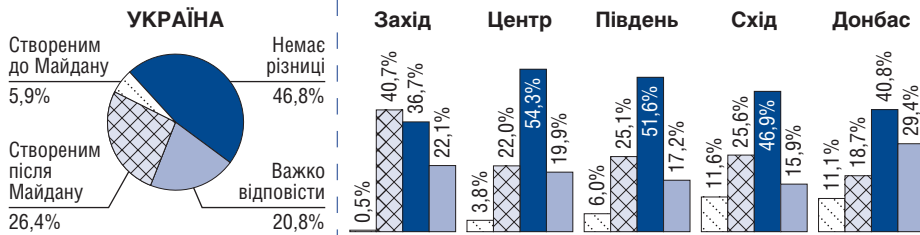
Є вільнішими від олігархічного впливу

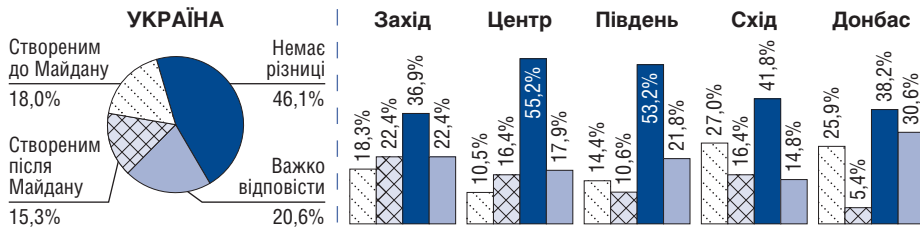
Є менш корумпованими

Просують нові ідеї та розробки

Мають розвинуту організаційну структуру в регіонах

Травень 2015р.

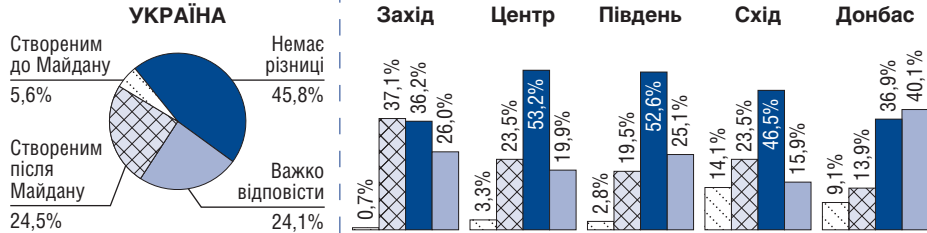
Яким із партій (створеним до чи після Майдану) більшою мірою притаманні наведені якості?

% опитаних

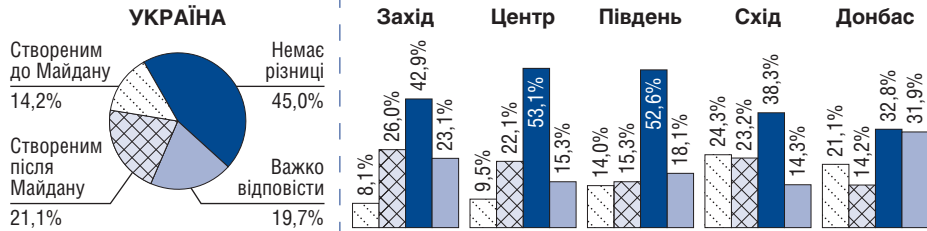
(продовження)

☐ Створеним до Майдану ☒ Створеним після Майдану ■ Немає різниці □ Важко відповісти

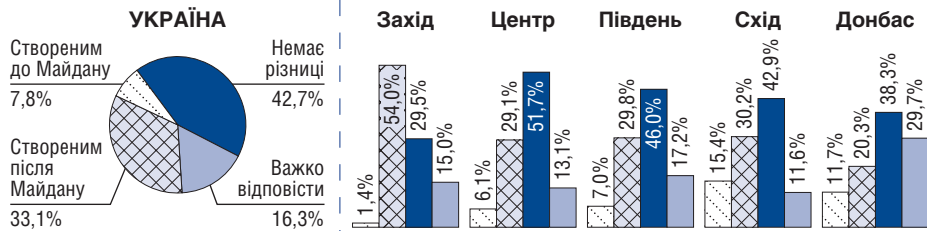
Є внутрішньо демократичними

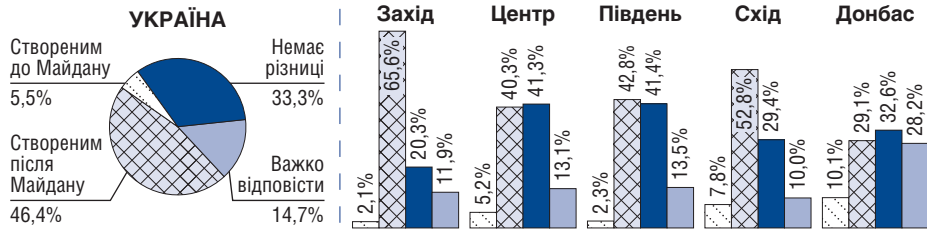
Мають більше фахівців, професіоналів

Ближче до людей, громадськості

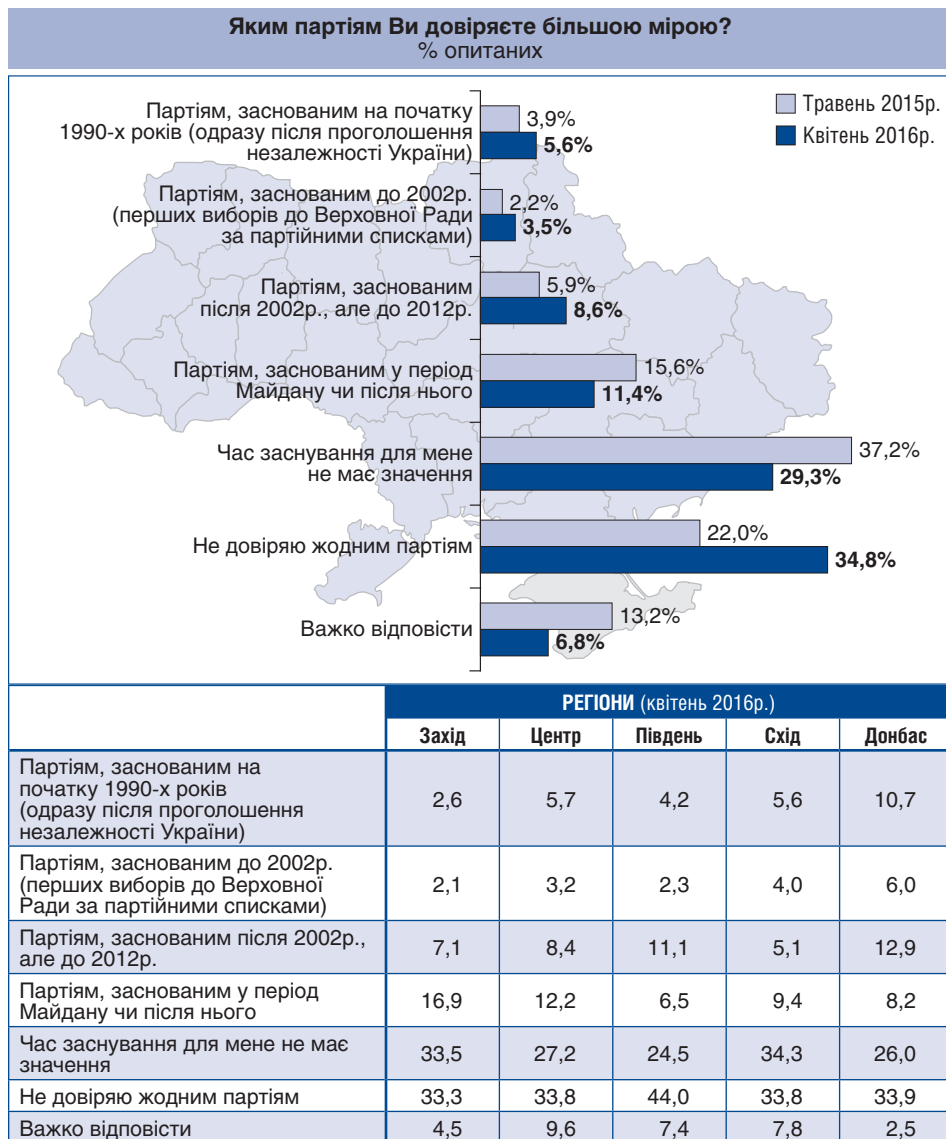
Більше пов'язані з ініціативами громадян, волонтерами, громадськими рухами

Травень 2015р.

Для 29% громадян час утворення партій не впливає на довіру до них. Відносна більшість (34%) не довіряють жодним партіям, 7% не змогли відповісти.

Партіям, заснованим у період Майдану чи після нього, довіряють 11% опитаних, 9% респондентів більше довіряють партіям, заснованим у період 2002-2012рр., 6% – партіям, заснованим на початку 1990-х років, 4% – партіям, заснованим до 2002р.

Яким партіям Ви довіряєте більшою мірою?					
% опитаних (продовження)					
	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Партіям, заснованим на початку 1990-х років (одразу після проголошення незалежності України)	2,6	2,7	7,1	3,6	10,4
Партіям, заснованим до 2002р. (перших виборів до Верховної Ради за партійними списками)	2,2	2,4	2,4	5,3	5,1
Партіям, заснованим після 2002р., але до 2012р.	6,3	8,3	7,1	9,4	10,8
Партіям, заснованим у період Майдану чи після нього	16,1	12,9	11,5	11,1	6,6
Час заснування для мене не має значення	26,9	30,3	30,1	32,1	28,3
Не довіряю жодним партіям	36,8	37,0	36,3	32,1	32,4
Важко відповісти	9,1	6,4	5,6	6,4	6,3
	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ	
	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська
Партіям, заснованим на початку 1990-х років (одразу після проголошення незалежності України)	7,6	5,3	4,8	4,4	8,0
Партіям, заснованим до 2002р. (перших виборів до Верховної Ради за партійними списками)	3,6	2,8	4,4	2,7	4,8
Партіям, заснованим після 2002р., але до 2012р.	6,1	9,4	9,2	8,1	9,5
Партіям, заснованим у період Майдану чи після нього	8,5	12,2	12,4	13,7	8,4
Час заснування для мене не має значення	28,6	27,9	31,5	29,0	30,2
Не довіряю жодним партіям	39,0	35,1	31,4	35,0	33,5
Важко відповісти	6,6	7,2	6,4	7,1	5,7

Квітень 2016р.

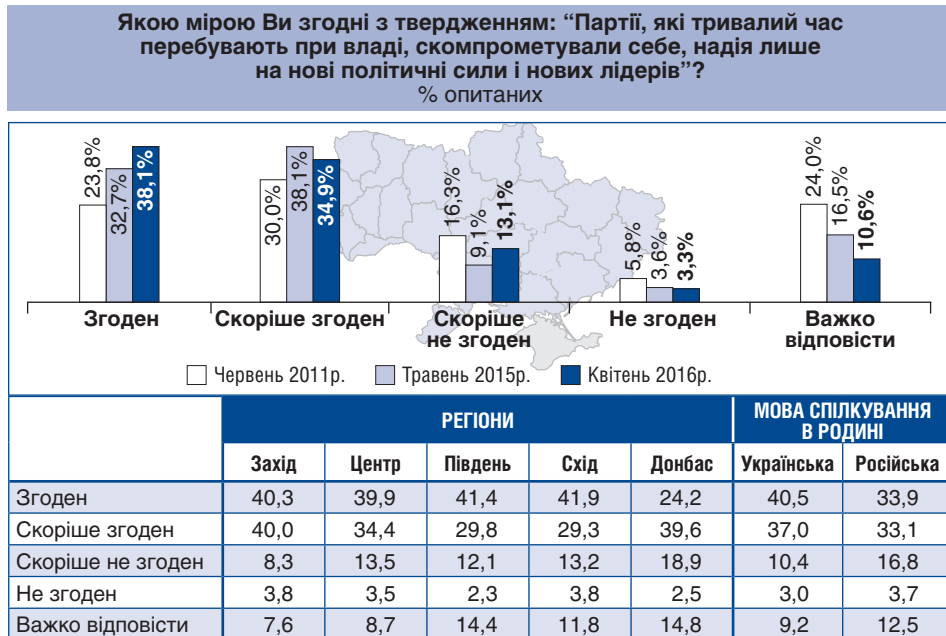
На Заході, в Центрі і на Сході частка громадян, які довіряють партіям, створеним у період Майдану та після нього, є відносно вищою, порівняно з рівнями довіри до партій, створених раніше. На Півдні та Донбасі “старим” партіям довіряють більші частки респондентів, ніж в інших регіонах. На Півдні відносно більше громадян, які не довіряють жодним партіям.

Довіра до партій, створених у період Майдану та після нього, є вищою серед молодших вікових груп, респондентів з середньою та вищою освітою, громадян, які вдома переважно спілкуються українською мовою⁹. Найстарші громадяни відносно більше довіряють партіям, заснованим на початку 1990-х років, та партіям, заснованим у 2002-2012рр.

Слід зазначити, що за період від травня 2015р. дещо зменшився рівень довіри до партій, створених у період після Майдану, і дещо зріс – до партій, створених у 2002-2012рр. Водночас, найбільше зросла частка тих, хто не довіряє жодним партіям. Такі оцінки громадян свідчать про те, що нові партії поки що мають певний кредит суспільної довіри, який, однак, швидко зменшується.

ЗАПИТ НА НОВІ ПАРТІЇ І НОВИХ ЛІДЕРІВ

Більшість (73%) респондентів повністю або скоріше згодні з твердженням, що партії, які тривалий час перебували при владі, скомпрометували себе, і надія тільки на нові політичні сили і нових лідерів. Не згодні з цим 16% респондентів.

Квітень 2016р.

⁹ Надалі в тексті для позначення категорій громадян за мовою їх переважного спілкування вдома будуть вживатися терміни “україномовні”, “російськомовні” і “двомовні” громадяни.

Найбільше згодних – на Заході України (80%), відносно менше – на Донбасі (64%). Також більше тих, хто не згоден з цим твердженням серед російськомовних громадян.

Порівняно з травнем 2015р., частка тих, хто згоден з твердженням, що старі партії скомпрометували себе, і надія тільки на нові політичні сили і нових лідерів, практично не змінилася, що свідчить про невдоволення і тими партіями, які можуть вважатися “новими”.

Нові партії

Громадяни визначили наступні критерії, за яких партія може вважатися “ною” політичною силою: партію має очолювати некорумпований політик (48%); партію має очолювати лідер, який проявив себе у складних ситуаціях (44%); партія висуває тільки реалістичні обіцянки, уникає популізму (34%); партія має чітке бачення, план дій (32%); партія висуває нові обличчя (28%). На шостій позиції (27%) – зосередження партією уваги на спільних для жителів різних регіонів проблемах та відмова від акцентування світоглядних відмінностей.

Які з наведених характеристик мають бути притаманні партії, щоб вважати її “ною політичною силою”?

% опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ					ОСВІТА		
		Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Партію має очолювати політик, який не скомпрометував себе корупційними діями, фінансовими махінаціями	47,5	44,9	45,6	48,4	50,9	50,8	39,6	47,8	53,8
Партію має очолювати людина, яка проявила себе лідером у складних ситуаціях, вміє брати на себе відповідальність	43,5	48,8	46,0	35,3	38,0	43,2	40,5	43,7	46,0
Партія висуває лише ті обіцянки, які є реалістичними, уникає популізму	34,0	26,0	33,5	36,7	41,0	35,3	31,0	34,0	36,3
Партія має чітке бачення суспільних перетворень, конкретний план дій, які ставить за мету реалізувати прийшовши до влади, а не бореться за владу заради влади	32,4	30,0	28,5	41,9	35,3	34,1	30,3	33,8	32,4
Партія висуває нові обличчя, дає можливість проявити себе молодим, перспективним людям	27,8	29,8	28,5	24,2	25,9	28,1	26,6	25,8	31,1

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше п'яти прийнятних варіантів відповіді.

Травень 2015р.

Які з наведених характеристик мають бути притаманні партії,
щоб вважати її “новою політичною силою”?*

% опитаних

(продовження)

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ					ОСВІТА		
		Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Партія висуває на перший план спільні для жителів різних регіонів соціально-економічні проблеми та не акцентує увагу на існуючих між громадянами різних регіонів відмінностях у світоглядних питаннях (мова, релігія тощо)	26,8	22,4	21,5	27,0	40,7	27,4	29,0	24,7	27,2
Партія має прозоре фінансування, регулярно оприлюднює свої фінансові звіти	24,6	24,3	23,6	26,5	23,2	27,8	24,7	23,9	25,3
Партія активно співпрацює з неурядовими організаціями, громадськими рухами та ініціативами, надає їм підтримку	20,0	19,1	19,1	18,1	20,8	23,3	15,8	21,7	21,4
Партію має очолювати політик, який раніше не обіймав керівних посад в органах влади	19,7	19,8	17,9	20,5	25,3	16,1	20,0	19,6	19,3
Партія привертає увагу до проблем, які залишаються поза увагою більшості інших партій (наприклад, захист історичного середовища міст, зелених зон від забудовників, права вкладників банків, якість продуктів харчування і питної води тощо)	18,9	21,0	15,6	16,7	23,0	19,9	17,9	20,0	18,3
Партію має очолювати молодий політик (не старший 40 років)	18,8	24,6	17,6	24,2	14,3	15,8	18,3	21,4	16,3
Партія намагається, насамперед, максимально поширити свою ідеологію, свої підходи в суспільстві, а не прийти до влади	15,5	11,0	14,8	18,1	21,6	14,2	13,8	17,3	14,7
Партія має бути зареєстрованою не більш, ніж п'ять років тому	14,1	18,4	9,5	15,3	21,9	8,2	13,2	14,0	14,9
Партія використовує у своїй діяльності нові інформаційні технології, засоби комунікації – Інтернет, соціальні мережі та ін.	8,4	9,8	7,0	7,9	10,0	7,9	6,5	8,4	9,8
Інше	1,3	2,1	0,9	1,4	1,1	1,6	1,1	1,7	1,2
Важко відповісти	8,4	7,9	11,5	10,2	3,8	6,9	12,0	7,4	6,7

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше п'яти прийнятних варіантів відповіді. Травень 2015р.

Некорумпованість лідера є на першому місці в усіх регіонах. З інших питань між відповідями жителів різних регіонів існують відмінності.

На Сході значно більшої ваги надається акценту партією уваги на проблемах, що є спільними, а не розділяють жителів різних регіонів. На Сході і Донбасі та в Центрі менше значення мають критерії молодості лідера партії.

Зі зростанням рівня освіти зростає запит на некорумпованість очільника партії, його лідерські якості, уникнення популізму, співпрацю з громадськими рухами.

У переліку “нових” політичних сил респонденти назвали 22 політичні партії. Не надали власної відповіді на питання сумарно 45% респондентів (28% не визначилися та 17% не відповіли), 12% вважають, що таких партій немає.

Серед названих партій лідерами стали “Самопоміч” (20%) та “Правий сектор” (15%). Більше 1% респондентів назвали серед нових партій БПП (5%), “Заступ” (4%), РПЛ (3%), “Народний фронт” (3%), “Опозиційний блок” (2%), “УДАР” (1%).

Якщо порівнювати ситуацію з червнем 2014р., то тоді “новими” політичними силами відносно більші частки респондентів називали: “Правий сектор” (19%), РПЛ (12%), “Солідарність” (12%), “УДАР” (9%), “Самопоміч” (5%).

У червні 2011р., коли це питання ставилося вперше, до списку “нових сил” громадяни внесли такі партії, як “Фронт змін” (21%), “УДАР” (11%), “Сильна Україна” (9%) та ВО “Свобода” (8%).

За період з червня 2014р. по травень 2015р. серед громадян значно зросло сприйняття в якості нової політичної сили партії “Самопоміч”, зберіглося – партії “Правий сектор” і зменшилося – БПП (“Солідарність”), РПЛ і особливо – партії “УДАР”.

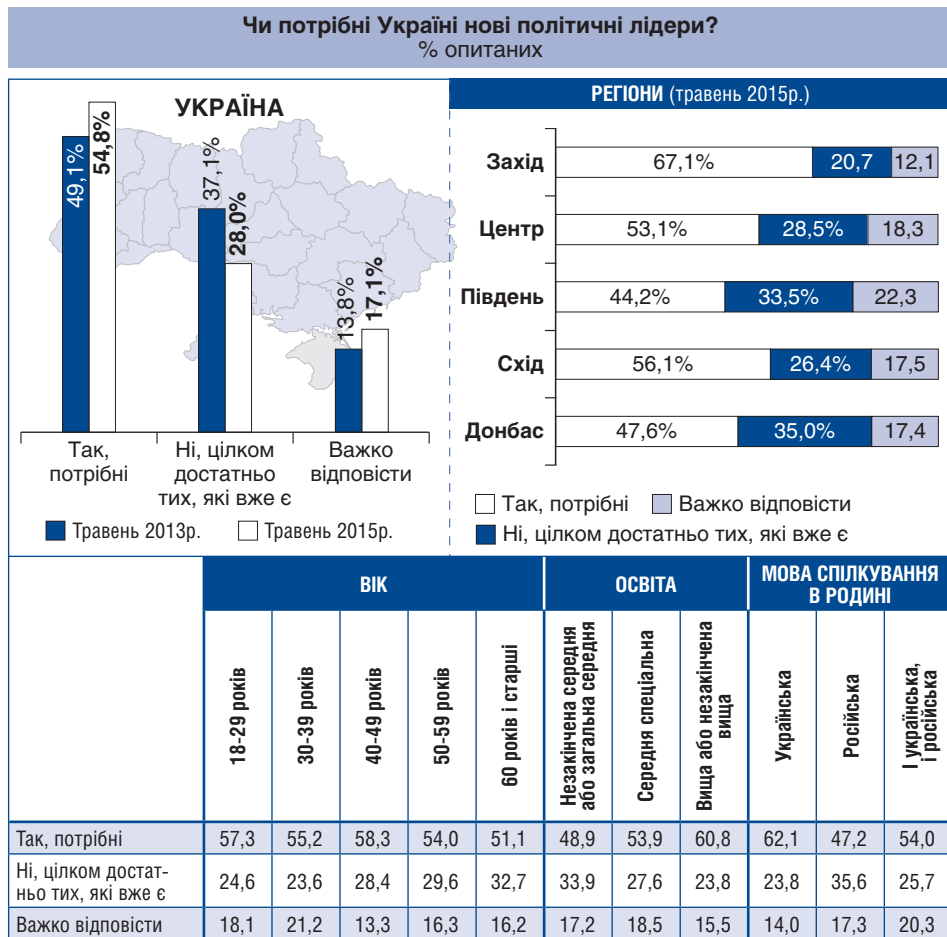
* Респондентам пропонувалося назвати власний варіант відповіді.

Нові лідери

Понад половини (55%) опитаних вважають, що Україні потрібні нові політичні лідери. 28% – що цілком достатньо тих лідерів, які є.

У всіх регіонах частка тих, хто вважає, що нові лідери потрібні, перевищує частку тих, хто цю тезу не підтримує. Найбільший запит на нових лідерів – на Заході (67%), найнижчий – на Півдні та Донбасі (44 і 48%, відповідно). Відповідно, в цих регіонах більше задоволені “старими” лідерами (34 і 35%, відповідно).

Запит на нових лідерів зростає із зростанням рівня освіти, він є вищим серед українцевих громадян і тих, хто відносить себе до середнього класу.

Травень 2015р.

Порівняно з травнем 2013р., частка громадян, які вважають потрібними нових політичних лідерів зросла на 5%, а тих, хто вважають за достатнє існуючих – зменшилася на 9%.

Більшість (61%) респондентів вважають, що нові політичні лідери мають вирізнитися не корумпованістю.

Якими якостями повинні відрізнитися нові політичні лідери?*
% опитаних

	УКРАЇНА		РЕГІОНИ (травень 2015р.)				
	Травень 2013р.	Травень 2015р.	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Не корумпованістю	47,7	60,9	59,0	67,7	67,8	62,3	42,0
Готовністю насправді захищати інтереси простих людей	47,8	44,4	45,7	39,4	48,8	54,2	39,4
Чесністю (не брехати, не давати нереальних обіцянок)	50,1	43,7	53,1	43,8	41,4	39,2	37,9
Освіченістю, професіоналізмом	15,9	24,9	26,4	28,5	23,8	20,5	20,6
Наявністю чіткої програми та плану дій	20,3	22,1	17,9	20,4	20,5	25,9	28,4
Сильними лідерськими якостями, вмінням вести людей за собою	15,5	19,3	14,3	19,4	13,5	29,7	17,7
Патріотизмом, державницькою позицією	16,9	15,1	20,7	16,9	7,0	10,8	14,2
Не залежати від фінансово-економічних груп	12,3	12,9	16,2	9,8	9,8	12,7	17,7
Скромністю у повсякденному житті, відсутністю прагнення до розкощів	10,6	10,3	13,1	11,5	7,4	7,0	9,8
Вмінням за потреби йти на компроміси	3,2	8,3	2,9	7,6	12,6	8,6	13,9
Демократизмом, вмінням вести діалог з людьми	6,4	8,0	6,0	7,4	7,0	8,4	12,3
Безжальністю, готовністю добиватися своєї мети будь-якими методами	3,0	2,4	1,0	2,8	0,5	2,4	5,0
Інше	0,6	0,6	0,7	0,7	0,9	0,5	0,0
Важко відповісти	8,2	4,4	3,8	3,6	8,4	2,2	6,6

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

На наступних місцях – такі якості, як чесність (готовність не брехати, не давати нереальних обіцянок) та готовність насправді захищати інтереси простих людей (по 44%). Таку якість, як професіоналізм, відзначили 25% респондентів, наявність чіткої програми і плану дій відзначили 22% опитаних.

Така ієрархія якостей є характерною (з певними варіаціями) для більшості регіонів. На Донбасі значно менша частка респондентів вважають основною рисою не корумпованість. На Сході і Донбасі менші частки респондентів відзначають важливість професіоналізму.

Немає принципових розбіжностей у відповідях респондентів і за віковою, гендерною, освітньою, класовою, мовною ознаками.

Таким чином, громадяни вбачають “новизну” в характері публічної поведінки лідерів та їх взаємодії з громадянами: не корумпованості, чесності (перед громадянами) та бажанням захищати інтереси останніх.

Порівняно з 2013р., зріс запит на такі риси нових лідерів, як не корумпованість (з 48% до 61%), освіченість, професіоналізм (з 16% до 25%), сильні лідерські якості (з 16% до 19%).

У якості середовища походження нових лідерів відносно більші частки респондентів визначили: організації громадянського суспільства (33%); гуманітарну або технічну інтелігенцію (32%); учасників АТО, добровольців, волонтерів (31%); нові політичні сили (30%).

З якого середовища можуть з'явитися нові політичні лідери?*

% опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				
		Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
З організацій громадянського суспільства	32,9	38,3	27,5	28,4	37,2	35,4
З кола гуманітарної або технічної інтелігенції (науковців, учителів та ін.)	31,5	28,8	34,2	37,2	29,2	28,1
З учасників АТО, добровольців, волонтерів	30,9	42,4	34,5	26,5	28,8	13,2
З нових політичних сил	30,0	30,0	28,8	23,8	36,1	29,7
З уже існуючих політичних партій (де вони були не на перших ролях)	23,7	17,4	23,9	22,3	27,2	28,7
З малого або середнього бізнесу	22,1	22,4	22,6	20,0	22,4	21,8
З організаторів масових акцій протесту	15,0	14,5	12,8	14,9	22,4	12,0
Із силових структур (армія, міліція тощо)	10,0	9,5	9,8	23,3	8,1	4,1
З великого бізнесу	9,0	4,8	10,8	15,3	6,5	9,5
Із закордонних політиків	6,1	8,6	6,0	5,1	5,4	4,1
Інше	2,9	3,8	2,8	3,3	1,9	3,2
Важко відповісти	15,2	13,1	15,7	20,0	14,8	13,9

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Травень 2015р.

Уже існуючі політичні партії джерелом “нових лідерів” (де вони були не на перших ролях) вважають 24% громадян, малий і середній бізнес – 22%.

На Заході пріоритет віддають учасникам АТО, добровольцям (42%), і критичніше оцінюють потенціал “старих” партій. У Центрі на першому місці – учасники АТО, добровольці, а також гуманітарна або технічна інтелігенція. На Півдні – на перших позиціях гуманітарна або технічна інтелігенція, на Сході – організації громадянського суспільства та нові політичні сили. На Донбасі на першому місці – організації громадянського суспільства, тоді як учасники АТО і волонтери оцінюються як джерело нових лідерів значно нижче.

Особливість Півдня, Сходу та Донбасу – відносно вища вага “старих партій” як джерела “нових лідерів”. На Заході і в Центрі очевидна перевага “неполітичних” категорій, “народжених Майданом” – громадських активістів, волонтерів, учасників АТО.

Загалом серед “нових лідерів” респонденти назвали 70 осіб, проте лише 13 з них відзначили понад 1% громадян. Серед цих 13 політиків понад половини – лідери або представники політичних партій.

Лідери за частотою згадування – А.Садовий (14%) та Д.Ярош (12%), що відповідає ієрархії “нових партій”. Далі у списку – П.Порошенко, О.Ляшко (по 5%) та А.Яценюк (3%). В.Кличка відзначили 1,4% опитаних.

У червні 2014р. “новими лідерами” більші частки респондентів назвали Д.Яроша (20%), О.Ляшка (18%), П.Порошенка (14%), В.Кличка (12%), О.Богомолець (8%), А.Садового (3%).

Таким чином, за рік значно “здали” свої позиції ті політичні лідери, які вважалися “новими” перед президентськими та парламентськими виборами, і за їх підсумками обійняли вищі державні посади. Особливо слід відзначити втрату “новизни” В.Кличком, який був обраний мером Києва.

У травні 2011р. список нових політичних лідерів із значним відривом очолював А.Яценюк (23%). За ним розташовувалися В.Кличко (13%), С.Тігіпко (10%), О.Тягнибок (8%) та А.Гриценко (2,5%). З цих політиків до першої п’ятірки 2015р. увійшов лише А.Яценюк (5 місце, 3%).

* Респондентам пропонувалося назвати власний варіант відповіді.

ПІДСТАВИ МІЖПАРТІЙНОГО РОЗМЕЖУВАННЯ, СТАВЛЕННЯ ДО ОПОЗИЦІЇ

Відносно більші частки респондентів вважають, що найбільші конфлікти між українськими партіями існують по лініям “коаліція – опозиція” (34%), прозахідна-проросійська орієнтація (30%) та на підставі конфлікту олігархів, які контролюють відповідні партії (24%).

У відповідях на це питання існують певні регіональні відмінності. Так, на Заході друга за вагою частка громадян відзначає як більш актуальний конфлікт між партіями всередині коаліції (29%). На Півдні на першому місці відзначають конфлікт між парламентськими та позапарламентськими партіями (33%). На Сході порядок відповідей є наступним: конфлікт між прозахідними і проросійськими партіями (42%); між коаліцією та опозицією (40%); між коаліційними партіями та на підставі олігархічного конфлікту (по 26%). На Донбасі порядок такий самий, за винятком конфлікту всередині коаліції.

Російськомовні та двомовні громадяни оцінюють інтенсивність конфлікту між прозахідними та проросійськими партіями вище, ніж україномовні респонденти. Вони також вище оцінюють інтенсивність конфлікту між партіями, створеними до Майдану і після нього.

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

Між якими з існуючих в Україні партіями конфлікти є найсильнішими?*

% опитаних

(продовження)

	РЕГІОНИ					МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	Українська	Російська	І українська, і російська
Між тими, що належать до складу коаліції, і тими, що перебувають в опозиції	38,6	29,2	27,4	39,6	37,9	34,2	37,1	32,5
Між тими, що орієнтуються на західні країни, і тими, що орієнтуються на Росію	25,5	21,5	29,8	41,5	43,2	24,1	36,9	32,5
Між партіями, що контролюються олігархами, які перебувають у конфлікті між собою	21,7	21,8	27,0	26,2	26,3	22,1	24,1	25,8
Між партіями всередині коаліції	29,0	17,2	23,7	26,7	19,6	22,1	25,0	21,0
Між тими, що представлені у Верховній Раді, і тими, що до неї не потрапили	18,1	17,5	32,6	25,4	16,4	20,7	23,3	17,7
Між партіями, лідери яких перебувають у конфлікті між собою	13,3	17,8	19,5	17,0	12,6	14,7	17,4	16,3
Між партіями, створеними до Майдану, і новими партіями, створеними під час Майдану та після нього	11,9	15,3	19,5	15,9	16,1	12,3	18,5	15,8
Між тими, що виступають за державну, планову економіку, і тими, що виступають за ринкову економіку, приватизацію	11,0	10,9	13,0	19,4	18,0	10,2	18,6	13,5
Між усіма партіями	13,3	18,6	12,1	10,5	8,8	15,0	13,4	12,1
Між тими, що виступають за підтримку української мови та культури, і тими, що виступають за державний статус російської мови	11,5	7,9	9,8	19,7	15,5	10,9	14,1	12,0
Конфлікту між партіями немає	3,6	2,0	0,9	2,2	0,6	3,7	0,3	1,6
Важко відповісти	9,5	7,1	11,2	4,6	9,2	7,9	7,6	8,1

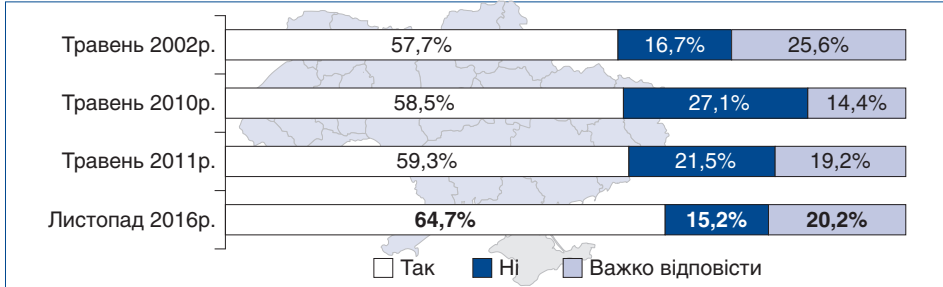
* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді. Травень 2015р.

Ставлення до опозиції

Більшість (65%) громадян вважають, що опозиція є необхідною для нормальної життєдіяльності суспільства, а тому держава має гарантувати її права. Не згодні з цією думкою 15% опитаних (діаграма і таблиці “*Чи вважаєте Ви, що опозиція є необхідною...?*”, с.209).

Чи вважаєте Ви, що опозиція є необхідною для нормальної життєдіяльності суспільства, а тому держава має гарантувати її права?

% опитаних

	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Так	57,2	62,5	63,9	74,3	68,2
Ні	16,2	19,4	17,1	9,9	9,7
Важко відповісти	26,6	18,1	19,0	15,8	22,0

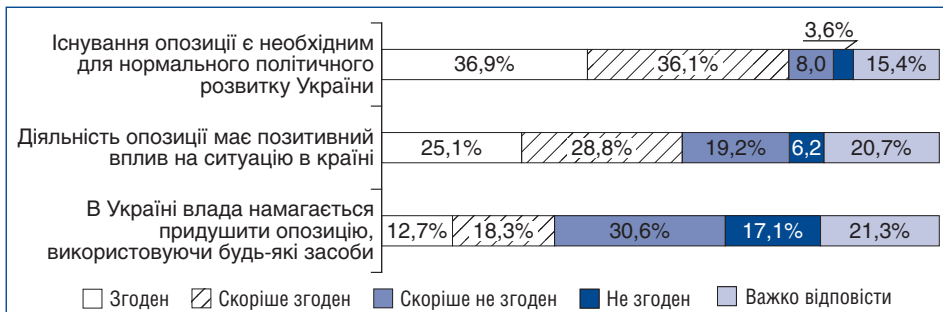
	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ	
	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська
Так	54,0	65,2	71,7	60,6	70,6
Ні	16,2	15,5	13,9	18,4	10,8
Важко відповісти	29,7	19,3	14,4	21,0	18,6

Листопад 2016р.

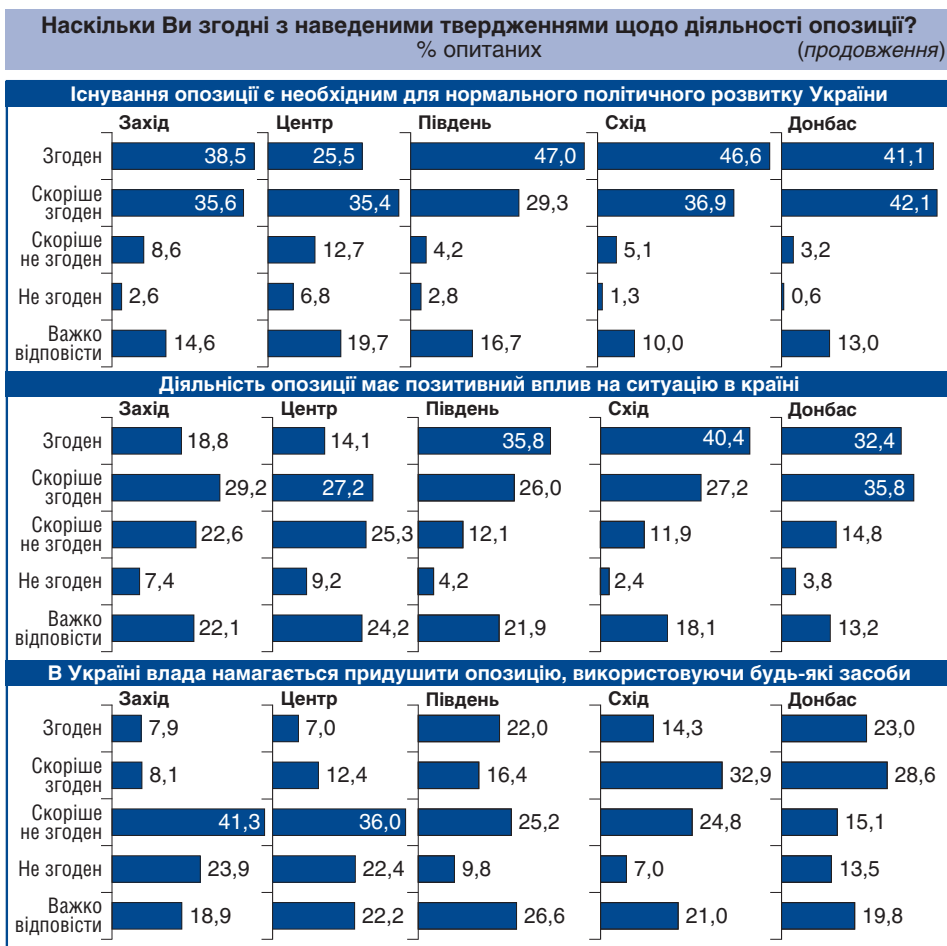
Більшість (73%) респондентів повністю чи скоріше згодні з тим, що існування опозиції необхідне для нормального політичного розвитку України. 54% опитаних згодні з тим, що діяльність опозиції має позитивний вплив на ситуацію в країні (не згодні – 25%). В усіх регіонах необхідність опозиції визнає абсолютна більшість громадян (діаграми “Наскільки Ви згодні з наведеними твердженнями щодо діяльності опозиції?”, с.209-210).

Наскільки Ви згодні з наведеними твердженнями щодо діяльності опозиції?

% опитаних

Травень 2015р.

Травень 2015р.

Відносна більшість (48%) громадян не згодні з твердженням, що влада намагається придушити опозицію, використовуючи будь-які засоби. Згодні з цим 31% опитаних. Частка незгодних переважає на Заході і в Центрі, частка згодних – на Півдні, Сході та Донбасі.

Оцінка політичних сил як провладних/опозиційних

Більшість громадян вважають опозиційною партію Опозиційний блок (61%). Третина (34%) опитаних вважають опозиційною “умовну” партію “Ліва опозиція” (у складі КПУ та ПСПУ) (таблиця “Які з наведених політичних сил Ви вважаєте опозиційними?”). Оцінка цих партій як опозиційних є близькою в усіх регіонах. Представники цих політичних сил були у складі пропрезидентської коаліції у Верховній Раді VII скликання і можуть асоціюватися респондентами із режимом В.Януковича.

Які з наведених політичних сил Ви вважаєте опозиційними?*
 % опитаних

	УКРАЇНА	РЕГІОНИ				
		Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Партія "Опозиційний блок" (Ю.Бойко)	60,8	55,5	59,3	59,7	67,3	64,2
Партія "Ліва опозиція" (Комуністична партія України та Прогресивна Соціалістична партія України) (П.Симоненко, Н.Вітренко)	33,6	39,8	29,4	32,4	34,4	34,3
Партія Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина" (Ю.Тимошенко)	16,2	14,9	16,7	17,7	14,5	17,9
Радикальна партія Олега Ляшка	14,7	17,3	11,6	18,1	14,2	16,0
Політична партія "За життя" (В.Рабінович, Є.Мураєв)	14,2	8,8	10,1	29,6	14,2	19,8
Партія С.Тігіпка "Сильна Україна"	8,1	12,1	8,7	12,1	4,8	2,5
Партія "Відродження" (В.Бондар)	7,6	11,2	3,3	4,2	19,9	0,0
Партія Всеукраїнське об'єднання "Свобода" (О.Тягнибок)	7,2	8,3	4,8	12,1	7,2	7,5
Партія "Наш край" (Ю.Гранатуров)	6,1	5,2	2,7	7,4	9,4	10,1
Партія "Об'єднання "Самопоміч" (А.Садовий)	5,9	9,5	2,6	13,4	1,3	8,5
Партія "Українське об'єднання патріотів – УКРОП" (Д.Борисенко, Б.Філатов)	4,7	2,8	4,3	6,0	3,8	8,2
Партія "Правий сектор" (А.Тарасенко)	4,1	4,3	4,8	5,6	3,0	2,5
Партія "Громадянська позиція" (А.Гриценко)	3,4	3,6	2,2	8,8	2,7	3,1
Народна партія (В.Литвин)	3,4	5,2	2,2	6,9	2,2	2,5
Національний рух "Дія" (Д.Ярош)	2,9	0,5	3,8	6,5	1,9	3,1
Політична партія "Хвиля" (М.Саакашвілі, Д.Сакварелідзе, В.Касько, В.Чумак)	2,8	3,3	2,0	6,5	1,9	1,9
Політична партія "Демократичний Альянс" (В.Гацько, С.Заліщук, М.Найєм, С.Лещенко)	2,6	3,3	2,2	4,6	1,1	3,1
Партія "Громадський рух "Народний контроль" (Д.Добродомов)	2,5	2,9	2,0	6,5	1,3	1,3
Партія "Народний фронт" (А.Яценюк)	2,0	1,9	3,2	1,9	0,5	1,6
Партія "Національний корпус" (А.Білецький)	1,1	0,9	0,3	1,4	0,8	3,1
Партія "БПП "Солідарність" (Ю.Луценко)	0,7	0,2	1,2	2,3	0,0	0,0
Інша партія	1,9	0,7	3,5	0,9	1,9	0,6
Важко відповісти/не відповіли	21,9	22,3	23,3	25,5	17,7	20,8

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Листопад 2016р.

Менші частки респондентів вважають опозиційними партії, які були у складі проєвропейської коаліції на початку діяльності Верховної Ради VIII скликання, але вийшли з неї (ВО “Батьківщина” (16%) і РПЛ (15%)), а також новостворену партію “За життя” (В.Рабінович, Є.Мураєв) (14%).

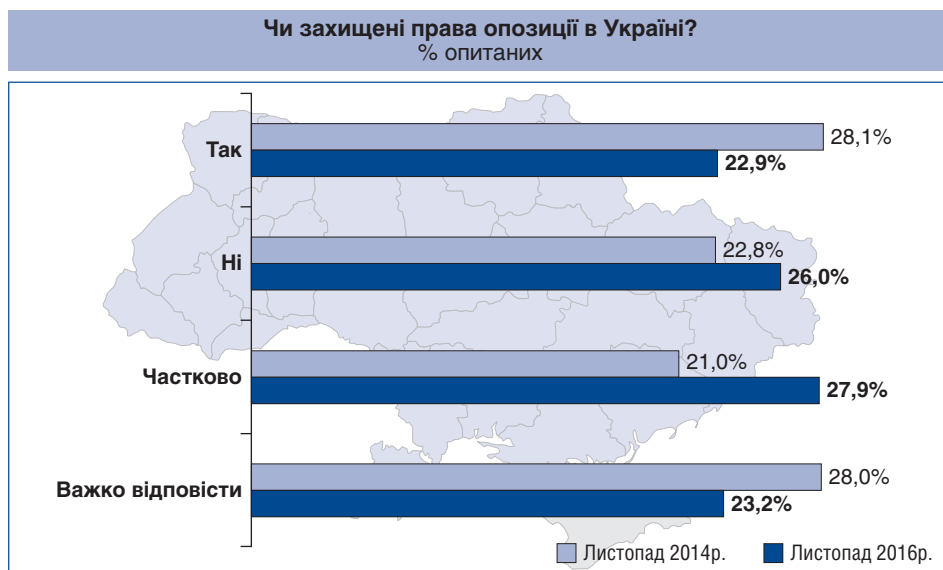
До переліку партій, які визнали опозиційними понад 4% респондентів, потрапили як партії, що асоціюються з Майданом (ВО “Свобода”, “Самопоміч”, УКРОП, “Правий сектор”), так і ті, що асоціюються з політичними спадкоємцями Партії регіонів (“Сильна Україна” “Відродження”, “Наш край”).

Партії, які залишалися в коаліції (БПП “Солідарність” та “Народний фронт”) назвали опозиційними, відповідно, 1% і 2% респондентів.

Для порівняння: у 2011р. громадяни найчастіше визнавали опозиційними партії, що асоціювалися з попередньою владною командою або були активними критиками режиму В.Януковича: БЮТ, “Народну самооборону”, “Фронт змін”, “Нашу Україну”, ВО “Свобода” (понад 60%). Партію регіонів називали опозиційною 2,3% респондентів¹⁰.

Права опозиції

Стосовно стану захисту прав опозиції думки громадян розділилися. Відносна більшість (28%) вважають, що ці права захищені частково. 23% вважають, що права опозиції захищені, 26% дотримуються протилежної думки (діаграма і таблиці “Чи захищені права опозиції в Україні?”) Порівняно з листопадом 2014р., оцінки громадянами рівня захисту прав опозиції дещо погіршилися.

¹⁰ Докладніше див.: Опозиція в Україні: стан, умови діяльності, відносини з владою. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2011р., №7-8, с.13-14.

Чи захищені права опозиції в Україні? % опитаних (продовження)					
	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Так	29,0	26,1	10,2	22,8	16,4
Ні	14,0	31,9	34,7	25,5	23,9
Частково	29,5	23,5	29,6	31,7	29,6
Важко відповісти	27,6	18,6	25,5	19,9	30,2
	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ	
	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська
Так	18,8	23,4	25,2	25,3	19,4
Ні	25,1	25,9	27,0	24,4	28,8
Частково	26,4	29,2	27,2	26,9	29,0
Важко відповісти	29,7	21,6	20,6	23,3	22,7

Листопад 2016р.

Помітно більше громадян, які вважають, що права опозиції не захищені – на Півдні (35%) та в Центрі (32%). На Заході найменше тих, хто вважають, що права опозиції не захищені (15%). Громадяни з вищою і середньою освітою краще оцінюють рівень захисту прав опозиції, ніж менш освічені, україномовні – краще, ніж російськомовні.

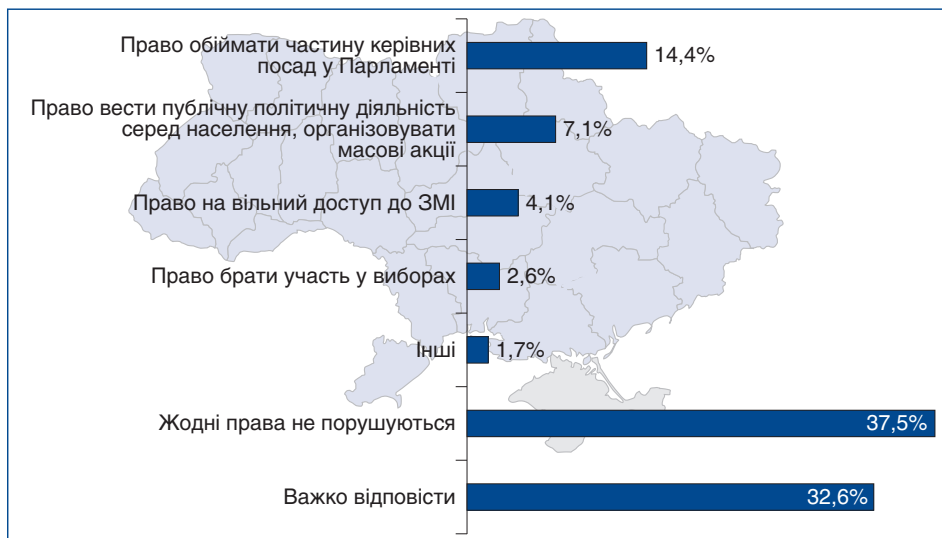
Відносна більшість (38%) опитаних громадян, станом на листопад 2014р., вважали, що не порушуються жодні права опозиції. Не визначилися з відповіддю – 33% (діаграма і таблиці “Які права опозиції в Україні порушуються найбільшою мірою?”, с.214)

Серед тих, хто назвав порушені права, 14% назвали право опозиції обіймати частину керівних посад у Парламенті, 7% – право вести публічну діяльність та організовувати масові акції, 4% – право на вільний доступ до ЗМІ.

Відмінності за регіонами є суттєвими: якщо на Заході 59% опитаних вважали, що жодні права опозиції не порушуються, то на Півдні, Сході та Донбасі частка таких громадян становила 21-23%. Відносно більші частки громадян у цих регіонах вважали, що порушуються права опозиції на обіймання частини керівних посад у Парламенті, а також право вести публічну діяльність.

Відносна більшість (42%) громадян вважали, що права опозиції потрібно закріпити в законі. 30% вважали це недоцільним (діаграма “Чи потрібно права опозиції закріпити в законі?”, с.215). В усіх регіонах, крім Центру, відносна більшість громадян підтримували закріплення прав опозиції в законі – від 41% на Заході до 63% на Донбасі. У Центрі співвідношення прихильників і противників становило 30% і 40%, відповідно.

Які права опозиції в Україні порушуються найбільшою мірою?
% опитаних

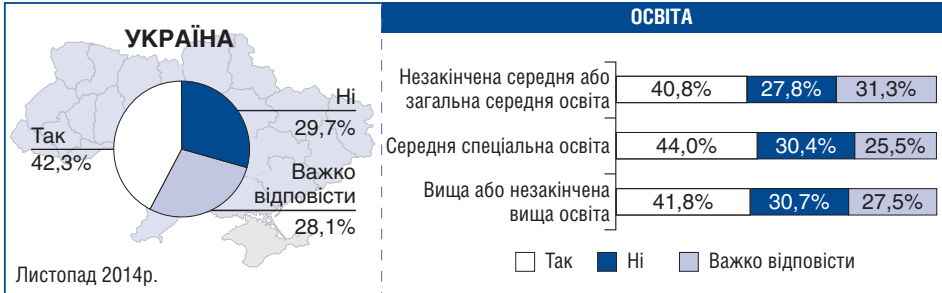

	РЕГІОНИ					ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	І українська, і російська
Право обіймати частину керівних посад у Парламенті	6,0	11,8	24,8	11,6	27,5	14,8	14,7	14,1	8,6	24,2	13,4
Право вести публічну політичну діяльність серед населення, організувати масові акції	3,8	5,4	10,7	6,5	13,3	7,8	7,5	6,1	3,9	10,8	8,1
Право на вільний доступ до ЗМІ	3,6	4,2	4,2	3,2	5,1	3,2	4,6	4,1	2,9	5,5	4,6
Право брати участь у виборах	1,0	3,4	2,8	2,2	3,2	2,0	2,2	3,4	1,4	5,1	1,8
Інші	0,7	0,9	0,5	4,3	2,5	0,7	1,3	3,0	0,7	2,4	2,6
Жодні права не порушуються	59,2	44,5	21,0	22,4	22,8	32,9	39,4	39,4	52,4	20,1	32,7
Важко відповісти	25,8	29,9	36,0	49,7	25,6	38,6	30,4	29,9	30,2	31,9	36,9

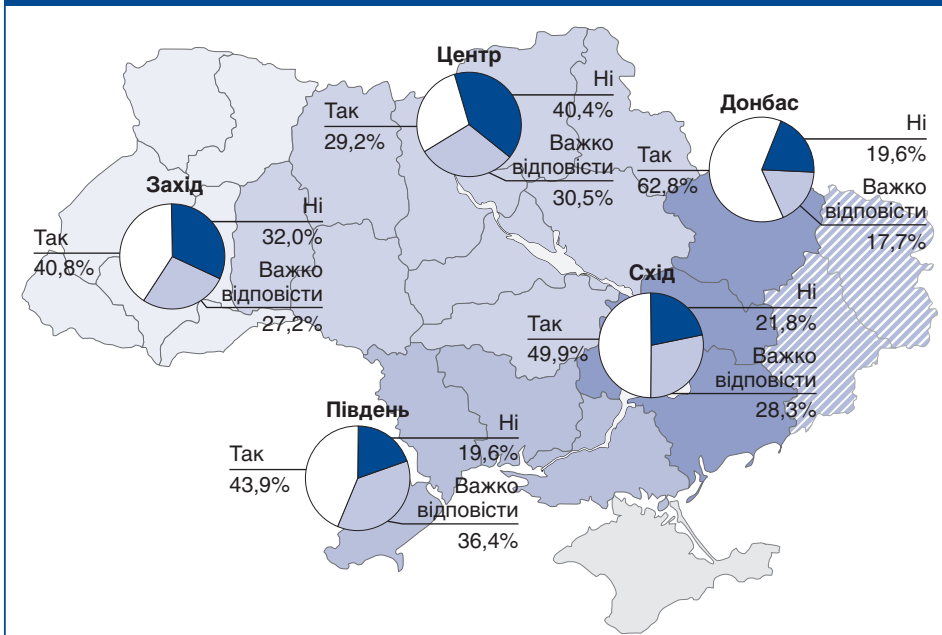
Листопад 2014р.

Чи потрібно права опозиції закріпити в законі?

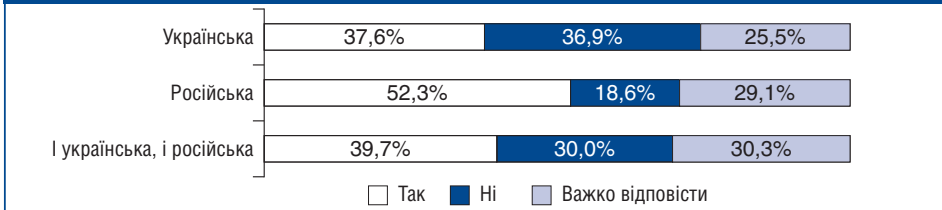
% опитаних

РЕГІОНИ

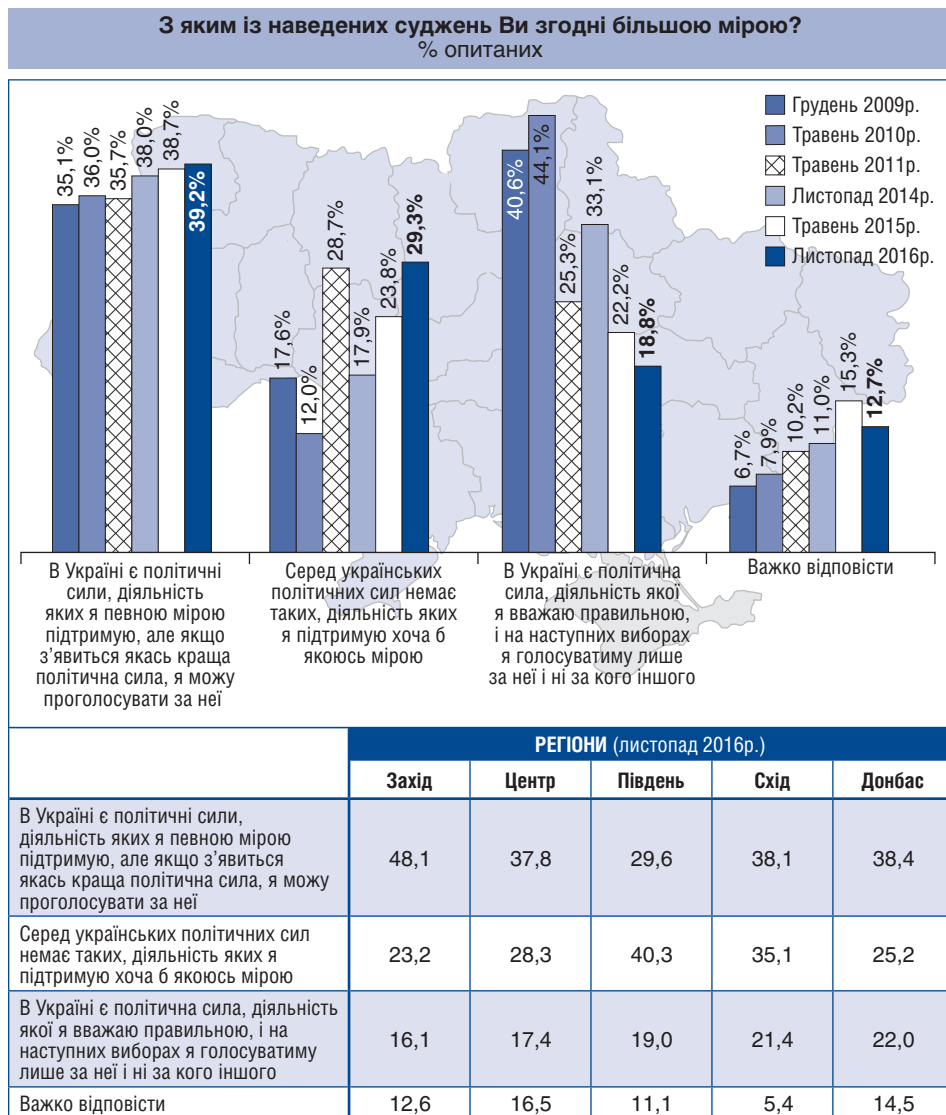
МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ

ЕЛЕКТОРАЛЬНА ПОВЕДІНКА: СТІЙКІСТЬ СИМПАТІЙ, МОТИВАЦІЯ ВИБОРУ

Стійкість електоральних симпатій

Відносна більшість (39%) респондентів серед тверджень, що характеризують ставлення громадян до політичних сил, обрали варіант “В Україні є політичні сили, діяльність яких я певною мірою підтримую, але якщо з’явиться якась краща політична сила, я можу проголосувати за неї”.

З яким із наведених суджень Ви згодні більшою мірою?

% опитаних

(продовження)

	ВІК					
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	
В Україні є політичні сили, діяльність яких я певною мірою підтримую, але якщо з'явиться якась краща політична сила, я можу проголосувати за неї	39,8	37,6	39,6	41,1	38,1	
Серед українських політичних сил немає таких, діяльність яких я підтримую хоча б якоюсь мірою	29,4	34,1	30,2	30,5	24,3	
В Україні є політична сила, діяльність якої я вважаю правильною, і на наступних виборах я голосуватиму лише за неї і ні за кого іншого	16,1	17,2	18,3	18,0	23,0	
Важко відповісти	14,7	11,0	11,8	10,4	14,6	
	ОСВІТА			СТАТЬ		
	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки	
В Україні є політичні сили, діяльність яких я певною мірою підтримую, але якщо з'явиться якась краща політична сила, я можу проголосувати за неї	35,2	39,4	41,6	39,2	39,3	
Серед українських політичних сил немає таких, діяльність яких я підтримую хоча б якоюсь мірою	30,4	31,5	26,3	28,2	30,2	
В Україні є політична сила, діяльність якої я вважаю правильною, і на наступних виборах я голосуватиму лише за неї і ні за кого іншого	19,6	19,4	17,5	19,0	18,6	
Важко відповісти	14,8	9,8	14,6	13,6	12,0	
	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ			
	Українська	Російська	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування і на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
В Україні є політичні сили, діяльність яких я певною мірою підтримую, але якщо з'явиться якась краща політична сила, я можу проголосувати за неї	40,4	38,3	32,2	38,1	46,7	41,5
Серед українських політичних сил немає таких, діяльність яких я підтримую хоча б якоюсь мірою	28,3	30,2	36,7	30,5	22,7	26,2
В Україні є політична сила, діяльність якої я вважаю правильною, і на наступних виборах я голосуватиму лише за неї і ні за кого іншого	17,5	20,4	19,1	17,9	19,5	20,0
Важко відповісти	13,8	11,0	12,0	13,5	11,0	12,3

Листопад 2016р.

29% опитаних вважають, що в Україні немає таких сил, які вони могли б підтримати хоча б якоюсь мірою. 19% засвідчили, що в Україні є політична сила, діяльність якої вони вважають правильною, і на наступних виборах голосуватимуть тільки за неї. 13% – не змогли відповісти.

Відносно більше виборців зі стійкими симпатіями – на Донбасі (22%) і Сході (21%), найменше – на Заході (16%). На Заході найбільше (48%) тих, хто має симпатії до певних політичних сил, проте може змінити їх у разі появи кращої альтернативи. Найбільше громадян, які не підтримують жодні партії – на Півдні (40%).

Найбільше громадян, які мають стійкі електоральні симпатії, впевнені у своєму виборі – серед респондентів віком від 60 років і старших (23%), найменше – серед наймолодших респондентів (16%).

Відповідно до зростання рівня освіти зростає і частка громадян, які мають певні симпатії, що можуть змінитися. В іншому розподіл за рівнем освіти є переважно рівномірним. Так само немає суттєвих відмінностей за мовною ознакою.

Частки громадян, які мають певні електоральні симпатії, які можуть змінити, збільшуються із зростанням матеріального рівня, відповідно, з його зниженням зростає частка тих, хто не має симпатій до жодних політичних сил.

Порівняно з травнем 2015р., частка громадян, які мають стійкі електоральні симпатії зменшилася з 22% до 19%, частка тих, хто може змінити свій вибір не змінилася (39%), а частка тих, хто не підтримує жодної партії – зросла з 24% до 29%. Такі тенденції спостерігаються від листопада 2014р.

Можна припустити, що це є наслідком подальшого зростання невдоволення і розчарування громадян у партіях, за які вони голосували на виборах 2014р. Досить показово, що таке ж падіння відбувалося і після президентських виборів 2010р. – частка громадян, які мали стійкі симпатії, впала з 44% до 25%, а частка тих, хто нікого не підтримує, зросла з 12% до 29%.

Стійкість симпатій громадян до політичних партій характеризують й відповіді на наступне питання. Так, якщо партія, яку підтримує виборець, перебуває чи опиниться в опозиції, її буде продовжувати підтримувати 40% опитаних. 13% респондентів стануть підтримувати найбільш близьку їй за програмою партію з числа провладних, 21% в такому випадку не будуть підтримувати жодну з партій (таблиці “Якщо партія, яка відбиває Ваші інтереси...?”, с.219).

Більшою стійкістю вирізняються настрої виборців на Сході, Донбасі та Заході. Там продовжать підтримувати “свої” партії і в опозиційному статусі від 54% до 41% респондентів. Найбільше тих, хто змінить свої симпатії на користь іншої партії – на Заході і в Центрі (відповідно – 15% і 16%). На Півдні більше тих, хто не підтримуватиме жодну з партій (32%).

Серед вікових груп стійкіші симпатії демонструють виборці 40-49 років та 60 років і старші. З підвищенням рівня освіти зростає як стійкість симпатій,

Якщо партія, яка відбиває Ваші інтереси та яку Ви підтримуєте, опиниться (або зараз перебуває) в опозиції, що Ви робитимете?
% опитаних

	УКРАЇНА	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Підтримуватиму її, сприятиму її приходу до влади (на наступних виборах)	40,0	41,4	32,8	30,2	53,6	44,6
Підтримуватиму найбільш близьку до неї за програмою партію з числа тих, що перебувають при владі	13,0	15,0	16,3	9,3	11,3	7,6
Не підтримуватиму жодної партії	21,1	14,5	22,6	31,6	15,4	25,9
Важко відповісти	25,9	29,0	28,4	28,8	19,7	21,8
	ОСВІТА			МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		
	Незакінчена загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Українська	Російська	Українська, і російська
Підтримуватиму її, сприятиму її приходу до влади (на наступних виборах)	35,2	40,3	43,8	38,8	44,0	38,7
Підтримуватиму найбільш близьку до неї за програмою партію з числа тих, що перебувають при владі	8,7	13,4	16,1	14,7	10,2	13,8
Не підтримуватиму жодної партії	28,3	21,0	15,2	17,2	25,9	20,8
Важко відповісти	27,8	25,4	25,0	29,3	20,0	26,7

Травень 2015р.

так і готовність вибрати іншу партію. Серед громадян з нижчим рівнем освіти більше тих, хто не підтримуватиме жодної партії.

Серед російськомовних громадян більше тих, хто буде підтримувати “свою” партію або не підтримуватиме жодної. Серед громадян, які говорять українською або двома мовами, більше тих, хто підтримуватиме “близьку” партію або не зміг відповісти.

Характер виборчої поведінки

Відносно більша частка (37%) респондентів на кожних нових виборах робить свій вибір незалежно від того, за які політичні сили і представників якої ідеології вони голосували на попередніх виборах. Друга за чисельністю частка (26%) респондентів на виборах робить вибір між ідеологічно спорідненими політичними силами, обираючи кращу з них. 13% респондентів на виборах, як правило, голосують за одну й ту ж саму політичну силу (діаграма і таблиці “Яке з наведених тверджень найкраще характеризує...?”, с.220-221).

Яке з наведених тверджень найкраще характеризує Ваш підхід до вибору політичної сили, за яку Ви голосуватимете на виборах до Верховної Ради?
% опитаних

	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
На кожних виборах я роблю свій вибір незалежно від того, за які політичні сили і представників яких ідеологій я голосував на попередніх виборах	44,8	35,2	37,5	39,8	28,3
На виборах я, як правило, роблю вибір між політичними силами, які є ідеологічно спорідненими, але обираю кращу з них	30,1	22,4	21,3	27,7	32,1
На виборах я, як правило, голосую за одну й ту ж саму політичну силу	7,6	15,6	10,2	15,6	14,2
Інше	4,7	11,3	6,9	7,3	9,7
Важко відповісти	12,8	15,5	24,1	9,7	15,7
	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
На кожних виборах я роблю свій вибір незалежно від того, за які політичні сили і представників яких ідеологій я голосував на попередніх виборах	33,2	39,1	42,5	41,5	32,6
На виборах я, як правило, роблю вибір між політичними силами, які є ідеологічно спорідненими, але обираю кращу з них	26,2	30,2	24,8	26,5	25,0
На виборах я, як правило, голосую за одну й ту ж саму політичну силу	7,7	8,1	14,5	14,5	19,4
Інше	10,6	8,6	8,6	6,3	8,0
Важко відповісти	22,4	14,0	9,7	11,2	15,0

Листопад 2016р.

Яке з наведених тверджень найкраще характеризує Ваш підхід до вибору політичної сили, за яку Ви голосуватимете на виборах до Верховної Ради?
% опитаних (продовження)

	ОСВІТА			СТАТЬ		
	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища	Чоловіки	Жінки	
На кожних виборах я роблю свій вибір незалежно від того, за які політичні сили і представників яких ідеологій я голосував на попередніх виборах	35,7	38,7	36,7	38,6	35,9	
На виборах я, як правило, роблю вибір між політичними силами, які є ідеологічно спорідненими, але обираю кращу з них	23,9	24,2	30,6	27,3	25,7	
На виборах я, як правило, голосую за одну й ту ж саму політичну силу	11,2	15,2	12,1	11,6	14,5	
Інше	10,6	8,5	6,7	7,4	9,3	
Важко відповісти	18,6	13,3	13,9	15,1	14,6	
	МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ		МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ			
	Українська	Російська	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування і на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
На кожних виборах я роблю свій вибір незалежно від того, за які політичні сили і представників яких ідеологій я голосував на попередніх виборах	38,0	36,6	36,9	37,5	37,9	35,9
На виборах я, як правило, роблю вибір між політичними силами, які є ідеологічно спорідненими, але обираю кращу з них	26,9	25,5	20,4	24,3	32,5	39,1
На виборах я, як правило, голосую за одну й ту ж саму політичну силу	12,8	14,0	16,0	13,0	11,5	10,9
Інше	8,3	8,4	8,7	10,7	6,4	0,0
Важко відповісти	13,9	15,5	18,0	14,5	11,7	14,1

Листопад 2016р.

Найбільше громадян, які на кожних виборах роблять свій вибір “заново” – на Заході (45%), найменше – на Донбасі (28%).

Найбільша частка громадян, які голосують за ті ж самі партії – в Центрі і на Сході (по 16%, найменша – на Заході (8%)).

Відносно більша частка тих, хто на кожних нових виборах обирає кращу серед споріднених сил – на Донбасі і Заході (32% і 30%, відповідно).

Більше громадян зі стійкими симпатіями – серед респондентів віком 60 років і старше, жінки дещо більше схильні до змін свого вибору, ніж чоловіки. Зі зростанням рівня освіти дещо зростає частка виборців, які обирають кращу з ідеологічно близьких політичних сил. Практично немає відмінностей у цьому питанні між громадянами за мовною ознакою.

Громадяни з гіршим майновим станом частіше голосують за одну й ту ж саму партію, а найбільш заможні – частіше обирають між ідеологічно спорідненими партіями.

Порівняно з травнем 2010р., електоральна поведінка громадян стала набагато більш мінливою. Так, частка респондентів, які голосують на виборах за одну й ту ж саму політичну силу, зменшилася з 36% до 13%, а частка тих, хто кожного разу робить вибір незалежно від того, за кого голосував на попередніх виборах – зросла з 23% до 37%.

Ці дані можна пояснити значною мінливістю партій у партійній системі в цей період. Протягом 2010-2017рр. в ній відбулося три хвилі змін – у період президентської кампанії і кампанії з місцевих виборів 2010р. (поява таких партій, як “Фронт змін”, “УДАР”, “Сильна Україна”, “Громадянська позиція”); парламентської кампанії 2012р. (об’єднання опозиційних сил у форматі “Об’єднана опозиція “Батьківщина”, успіх “УДАРу” та “Свободи”) та, власне, в період і після Майдану, який триває й нині. Другим чинником є розчарування громадян тепер уже і в “нових” партіях, які за час перебування при владі у 2014-2017рр. не виправдали сподівань, які на них поклалися.

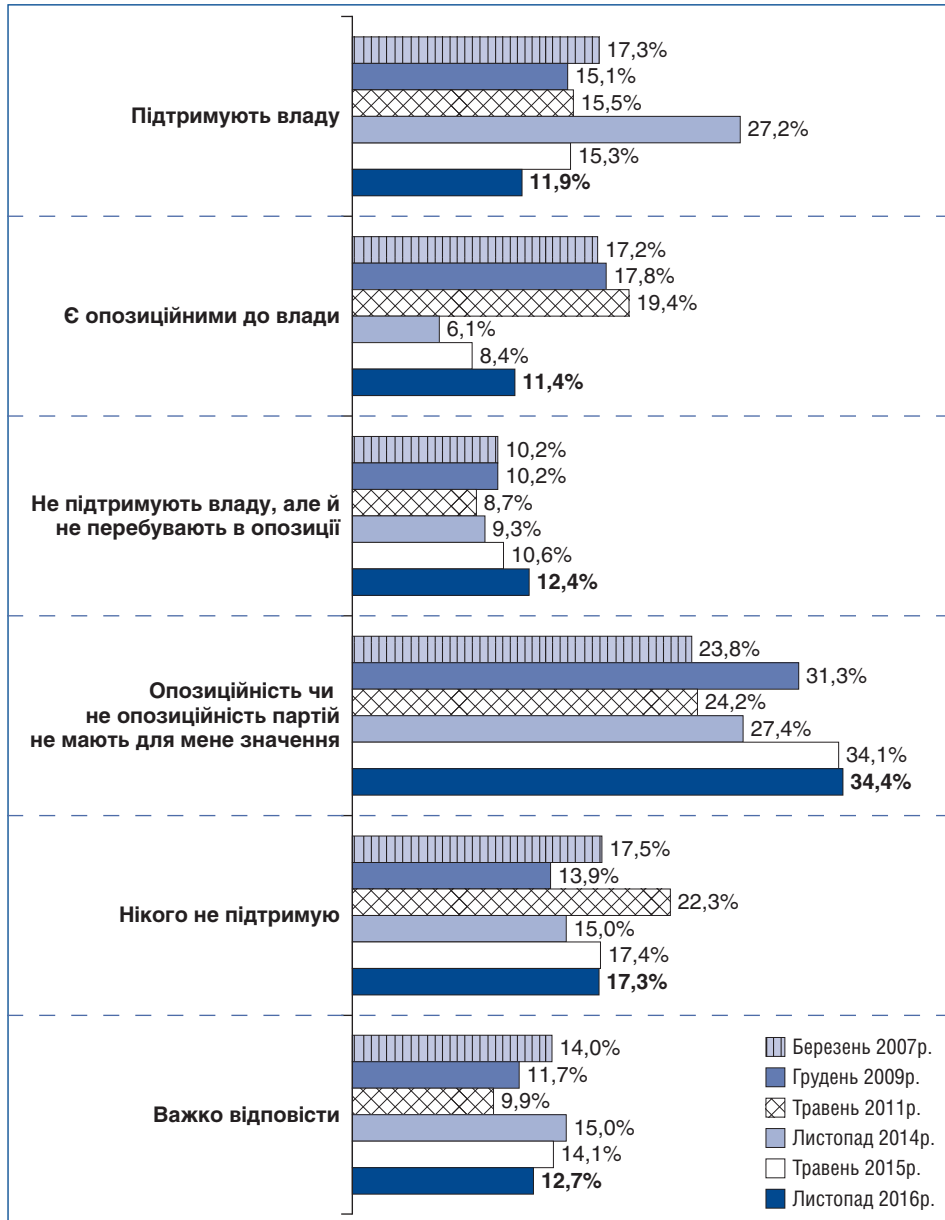
Мотиви вибору між партіями. Фактор опозиційності

Для відносної більшості (34%) респондентів опозиційність чи не опозиційність партії не впливає на ставлення до неї. З більшою симпатією до провладних партій ставляться 12% респондентів, до опозиційних – 11% (діаграма і таблиці “*Ви з більшою симпатією ставитеся...?*”, с.223-224). Не має значення провладний чи опозиційний характер партій для 12%. Нікого не підтримують 17%, не змогли відповісти – 13%.

Порівняно з листопадом 2014р., симпатії до провладних партій зменшилися більш як удвічі, до опозиційних – удвічі зросли. Передусім, це є наслідком розчарування громадян діями влади і провладних партій.

Симпатії до провладних партій є вищими на Заході, там само є найнижчими симпатії до опозиційних партій. На Донбасі та Сході дещо вищими є симпатії до опозиції. Російськомовні громадяни дещо частіше симпатизують опозиційним партіям, українськомовні – провладним.

Ви з більшою симпатією ставитеся до політичних партій, які...?
% опитаних

Ви з більшою симпатією ставитеся до політичних партій, які...?

% опитаних

(продовження)

	РЕГІОНИ					МОВА СПІЛКУВАННЯ В РОДИНІ	
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас	Українська	Російська
Підтримують владу	18,7	10,3	12,5	8,1	10,3	14,1	8,9
Є опозиційними до влади	7,1	11,6	11,1	13,4	14,1	10,3	12,8
Не підтримують владу, але й не перебувають в опозиції	13,0	14,1	10,2	9,9	12,2	13,3	10,8
Опозиційність чи не опозиційність партій не мають для мене значення	33,9	35,3	26,9	43,8	27,3	32,6	36,8
Нікого не підтримую	10,0	16,1	27,8	19,1	20,4	15,2	20,3
Важко відповісти	17,3	12,6	11,6	5,6	15,7	14,4	10,4

Листопад 2016р.

Фактор лідера

Для половини (51%) респондентів особистість лідера має першочергове значення під час голосуванні, для 17% опитаних вона має другорядне значення. Зовсім не має значення фактор лідера для 22% виборців (діаграма і таблиці “Яке значення для Вас під час головування...?”, с.225).

Відносно більше звертають увагу на лідера – на Заході і в Центрі (по 57%), менше – на Півдні (35%) і Донбасі (43%). На Півдні більше тих, для кого фактор лідерства зовсім не має значення (35%).

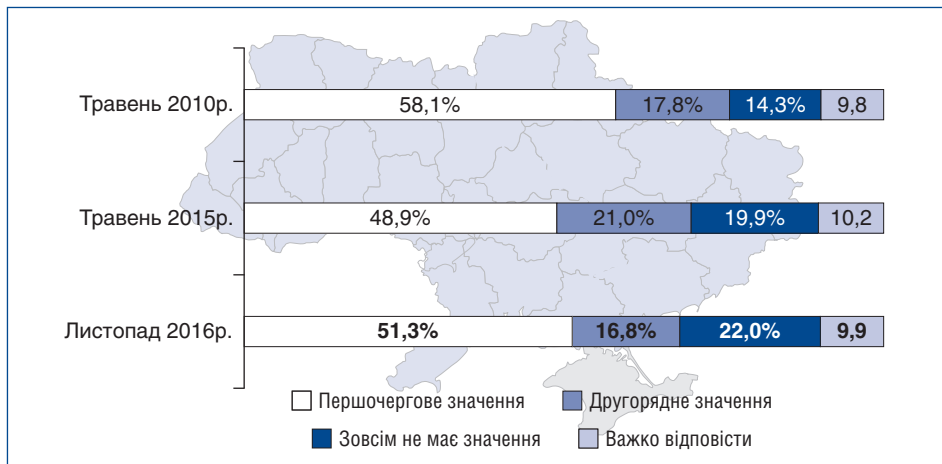
Фактор лідерства серед усіх вікових категорій має найбільше значення для найстаршої вікової групи (55%). Відмінності за рівнем освіти є несуттєвими.

Для жінок особистість лідера має дещо більше значення, ніж для чоловіків.

Порівняно з травнем 2010р., частка тих, хто надає особистості лідера першочергового значення, зменшилася з 58% до 51%. Зросла частка тих, для кого цей фактор зовсім не має значення. Частка тих, для кого це є другорядним фактором, практично не змінилася.

Однак, частка респондентів, які орієнтуються на лідера, все одно є високою, що стимулює подальше використання партіями цього чинника у виборчих кампаніях та створення нових “лідерських” партій. Переважна більшість парламентських політичних партій у період від 2010р. і до сьогодні мали і мають лідерський характер. Це стосується і “нових” політичних сил, які прийшли до влади внаслідок Революції Гідності.

Яке значення для Вас під час голосування за політичну партію має те, хто саме очолює цю партію?
% опитаних

	РЕГІОНИ				
	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Першочергове значення	56,9	56,7	34,7	52,2	42,6
Другорядне значення	15,4	15,5	19,9	11,8	25,4
Зовсім не має значення	15,2	21,4	35,2	29,6	14,7
Важко відповісти	12,6	6,4	10,2	6,5	17,2
	ВІК				
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші
Першочергове значення	50,8	46,6	51,0	51,2	55,2
Другорядне значення	14,5	18,0	15,1	18,0	18,0
Зовсім не має значення	24,8	25,7	21,1	22,6	17,5
Важко відповісти	9,9	9,7	12,8	8,2	9,3
	СТАТЬ		ОСВІТА		
	Чоловіки	Жінки	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Першочергове значення	50,0	52,5	48,9	52,0	51,8
Другорядне значення	19,2	14,8	15,4	15,9	18,9
Зовсім не має значення	20,1	23,7	23,4	22,3	21,3
Важко відповісти	10,7	9,1	12,2	9,8	8,0

Листопад 2016р.

Мотиви голосування на виборах-2014

Головним мотивом голосування на виборах для більшості (62%) респондентів була симпатія до лідера партії. Серед мотивів, наступних за вагою – програма партії (37%), довіра до політиків-лідерів партії (34%), чітке формулювання партією своїх завдань (33%), віра у спроможність партії здолати економічну кризу (32%), здатність реально покращити життя людей (26%), представництво партією інтересів таких людей “як я” (23%).

Приблизно однакові частки респондентів обрали мотиви, пов’язані з темою російської агресії: здатність партії забезпечити перемогу над агресором, терористами та сепаратистами (19%) і здатність вирішити проблеми Донбасу через мирні переговори (18%).

Лише 7% голосували за партію тому, що голосували за неї на минулих виборах, у 2012р.

Чому Ви обрали саме цю партію?*	
% тих, хто проголосував за яку-небудь партію	
Подобається її лідер	61,6
Мені близька її програма	37,0
Цю партію очолюють політики, які викликають у мене довіру	34,3
Вона чітко сформулювала головні завдання, які виконуватиме	33,1
Ця партія спроможна здолати економічну кризу	31,6
Ця партія здатна реально покращити життя людей	25,7
Ця партія виражає інтереси таких людей, як я	22,8
Ця партія може забезпечити перемогу над зовнішнім агресором, терористами та сепаратистами	18,7
Ця партія мала добрі шанси на перемогу	18,2
Ця партія спроможна забезпечити вирішення проблем Донбасу шляхом мирних переговорів	18,0
Сподобалася перша п’ятірка цієї партії	15,4
Вона має кращих, ніж у інших партій, кандидатів на посади в новому уряді	15,4
Сподобалися виступи кандидатів партії у ЗМІ	14,2
Ця партія вже довела свою здатність ефективно діяти	14,0
Щоб не перемогли ще гірші політичні сили	13,6
Сподобались агітаційні матеріали цієї партії	9,5
Сподобалися кандидати у списку цієї партії	7,7
Її підтримують авторитетні для мене люди	7,4
За цю партію я голосував на минулих виборах у 2012р.	7,1
Сподобалася реклама цієї партії на телебаченні та радіо	5,5
Загалом я обрав цю партію випадково	2,2
Інше	0,9
Важко відповісти	1,4

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Листопад 2014р.

Досить показово, що така ієрархія з невеликими варіаціями в порядку та абсолютними значеннями величин зберігалася в усіх регіонах України, серед вікових, освітніх і майнових груп.

Серед україномовних громадян відносно більші частки відзначили симпатії до лідера і наявність кращих кандидатів на посади в уряді, серед російськомовних – довіра до політиків, які очолюють цю партію, програму, здатність партії вирішити конфлікт на Донбасі мирним шляхом, а також голосування за цю партію на виборах у 2012р.

Відзначте три головні причини, чому Ви обрали саме цю партію?

% тих, хто проголосував за яку-небудь партію

	УКРАЇНА	Захід	Центр	Південь	Схід	Донбас
Подобається її лідер	49,1	64,4	51,9	36,1	31,3	40,4
Мені близька її програма	23,9	20,7	24,9	38,2	21,6	19,9
Вона чітко сформулювала головні завдання, які виконуватиме	23,2	24,4	22,4	22,1	15,0	36,2
Ця партія спроможна здолати економічну кризу	21,1	15,8	21,8	13,1	30,0	25,4
Цю партію очолюють політики, які викликають у мене довіру	19,1	19,8	15,4	24,4	23,9	18,4
Ця партія здатна реально покращити життя людей	17,1	14,4	12,0	29,3	19,7	27,5
Ця партія спроможна забезпечити вирішення проблем Донбасу шляхом мирних переговорів	12,0	8,9	9,3	17,2	12,7	22,0
Ця партія виражає інтереси таких людей, як я	11,6	10,9	12,2	13,0	15,0	5,0
Ця партія може забезпечити перемогу над зовнішнім агресором, терористами та сепаратистами	9,8	9,8	12,2	8,2	5,6	9,2
Сподобалася перша п'ятірка цієї партії	8,4	11,2	8,1	4,9	3,8	12,7
Щоб не перемогли ще гірші політичні сили	7,9	7,8	7,5	4,9	8,0	12,0
Ця партія вже довела свою здатність ефективно діяти	7,5	7,8	8,5	4,9	4,2	9,9
Ця партія мала добрі шанси на перемогу	6,7	9,2	5,4	7,4	3,8	9,2
Вона має кращих, ніж у інших партій, кандидатів на посади в новому уряді	6,5	9,2	7,9	4,9	2,8	2,8
Сподобались виступи кандидатів партії у ЗМІ	4,6	4,0	4,1	4,9	7,0	4,2
Сподобались агітаційні матеріали цієї партії	4,5	3,4	3,7	2,4	6,1	9,9
За цю партію я голосував на минулих виборах у 2012р.	4,1	2,3	4,2	7,4	4,7	4,2
Її підтримують авторитетні для мене люди	3,2	2,6	3,3	0,8	4,2	4,2
Сподобались кандидати у списку цієї партії	3,1	6,0	1,2	8,1	1,9	0,0
Сподобалася реклама цієї партії на телебаченні та радіо	0,8	0,9	1,0	0,8	0,5	0,0
Загалом я обрав цю партію випадково	1,9	0,9	2,5	0,0	2,8	2,8
Інше	0,7	1,4	0,2	0,0	0,5	1,4
Важко відповісти	1,3	1,4	2,1	0,0	0,5	1,4

Листопад 2014р.

Відзначте три головні причини, чому Ви обрали саме цю партію?

% тих, хто проголосував за яку-небудь партію

(продовження)

	ВІК					ОСВІТА		
	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старші	Незакінчена середня або загальна середня	Середня спеціальна	Вища або незакінчена вища
Подобається її лідер	49,1	48,8	48,0	47,8	50,9	50,1	51,0	46,9
Мені близька її програма	18,7	26,4	25,2	22,1	26,2	23,0	25,1	23,4
Вона чітко сформулювала головні завдання, які виконуватиме	25,7	25,9	18,7	26,5	20,7	23,6	21,0	25,2
Ця партія спроможна здолати економічну кризу	17,4	19,1	24,4	22,1	21,8	19,9	19,0	23,4
Цю партію очолюють політики, які викликають у мене довіру	18,3	16,2	16,4	22,8	20,2	16,4	18,4	21,1
Ця партія здатна реально покращити життя людей	17,5	14,4	16,9	18,5	17,6	14,7	19,0	17,2
Ця партія спроможна забезпечити вирішення проблем Донбасу шляхом мирних переговорів	8,7	12,0	8,9	12,4	15,2	12,1	13,2	10,9
Ця партія виражає інтереси таких людей, як я	13,1	7,9	12,4	11,6	12,2	12,1	10,6	12,3
Ця партія може забезпечити перемогу над зовнішнім агресором, терористами та сепаратистами	11,8	11,1	6,2	10,8	9,3	7,2	10,2	11,5
Сподобалася перша п'ятірка цієї партії	7,0	11,1	8,9	6,0	8,8	6,6	8,9	9,4
Щоб не перемогли ще гірші політичні сили	6,1	9,7	9,8	5,6	8,0	8,4	8,6	7,0
Ця партія вже довела свою здатність ефективно діяти	8,3	6,5	5,3	10,0	7,0	9,2	6,5	7,4
Ця партія мала добрі шанси на перемогу	5,7	7,0	8,9	8,0	4,9	6,3	6,7	6,4
Вона має кращих, ніж у інших партій, кандидатів на посади в новому уряді	8,7	6,5	6,2	6,0	5,7	4,6	6,9	7,8
Сподобалися виступи кандидатів партії у ЗМІ	4,8	5,1	5,3	5,6	3,1	4,3	4,3	5,1
Сподобались агітаційні матеріали цієї партії	7,0	6,9	6,6	2,0	2,3	2,9	4,5	5,9
За цю партію я голосував на минулих виборах у 2012р.	1,7	3,7	3,6	4,4	5,7	6,9	3,5	2,9
Її підтримують авторитетні для мене люди	5,2	1,9	4,9	4,0	1,3	4,0	1,7	3,9
Сподобалися кандидати у списку цієї партії	2,2	5,6	3,1	3,2	2,3	2,3	3,9	2,9
Сподобалася реклама цієї партії на телебаченні та радіо	1,7	0,9	0,4	0,4	0,8	1,4	0,2	1,0
Загалом я обрав цю партію випадково	1,7	1,9	3,1	1,2	1,8	2,0	1,9	1,6
Інше	0,0	0,5	2,2	0,0	0,8	0,6	0,9	1,4
Важко відповісти	2,6	1,9	0,9	0,8	1,0	1,4	1,5	1,2

Листопад 2014р.

Відзначте три головні причини, чому Ви обрали саме цю партію?

% тих, хто проголосував за яку-небудь партію

(продовження)

	МОВА СПІЛКУ- ВАННЯ В РОДИНІ			МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ			
	Українська	Російська	І українська, і російська	Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	Вистачає на харчування і на придбання необхідних недорогих речей	У цілому на життя вистачає	Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі
Подобається її лідер	58,7	37,6	40,5	51,2	44,6	52,7	51,0
Мені близька її програма	21,8	27,9	24,7	18,6	24,6	25,3	24,0
Вона чітко сформулювала головні завдання, які виконуватиме	20,7	24,4	26,3	19,1	23,8	23,9	18,8
Ця партія спроможна здолати економічну кризу	15,9	26,5	26,0	16,8	23,6	19,3	26,0
Цю партію очолюють політики, які викликають у мене довіру	18,4	23,0	16,7	25,4	19,8	16,7	14,6
Ця партія здатна реально покращити життя людей	14,4	20,6	19,2	16,3	15,7	17,5	24,0
Ця партія спроможна забезпечити вирішення проблем Донбасу шляхом мирних переговорів	9,3	19,5	11,0	15,6	12,6	9,9	17,5
Ця партія виражає інтереси таких людей, як я	11,1	13,2	11,5	12,8	12,3	10,1	13,5
Ця партія може забезпечити перемогу над зовнішнім агресором, терористами та сепаратистами	10,8	9,4	8,5	5,2	9,0	11,9	10,3
Сподобалася перша п'ятірка цієї партії	9,4	6,3	7,9	9,9	7,5	9,3	4,2
Щоб не перемогли ще гірші політичні сили	7,3	8,7	8,5	6,4	10,3	7,0	5,2
Ця партія вже довела свою здатність ефективно діяти	7,3	5,6	9,6	10,4	8,6	6,6	2,1
Ця партія мала добрі шанси на перемогу	7,4	5,9	6,3	4,7	7,5	6,6	8,2
Вона має кращих, ніж у інших партій, кандидатів на посади в новому уряді	7,6	3,1	7,4	6,4	6,1	7,4	5,2
Сподобалися виступи кандидатів партії у ЗМІ	4,2	4,2	5,8	4,1	7,1	3,7	1,0
Сподобалися агітаційні матеріали цієї партії	3,7	5,9	4,9	3,5	3,8	5,3	6,3
За цю партію я голосував на минулих виборах у 2012р.	3,2	6,3	4,4	5,8	5,2	3,1	1,0
Її підтримують авторитетні для мене люди	2,5	4,5	3,6	1,2	3,6	2,9	6,2
Сподобалися кандидати у списку цієї партії	3,7	4,2	1,1	1,7	3,3	3,5	3,1
Сподобалася реклама цієї партії на телебаченні та радіо	0,8	0,0	1,6	0,6	1,0	0,8	0,0
Загалом я обрав цю партію випадково	1,7	1,0	3,0	1,7	2,1	2,1	0,0
Інше	0,8	0,3	0,8	1,7	0,8	0,0	1,0
Важко відповісти	1,4	1,0	1,6	4,1	1,3	0,6	0,0

Листопад 2014р.

Найбільше респондентів серед трьох головних мотивів голосування за партію відзначили симпатії до її лідера (49%). Наступні за вагою частки – програму партії (24%) та чітке формулювання партією завдань, які вона буде виконувати (23%).

Серед україномовних респондентів помітно більше тих, хто відзначив як головний мотив симпатії до лідера, серед дво- та російськомовних – респондентів, які відзначили здатність партії подолати економічну кризу. Серед російськомовних громадян помітно більше тих, які виділили здатність партії вирішити проблему Донбасу мирним шляхом.

Таким чином, для жителів Заходу та Центру більш характерними на виборах 2014р. були орієнтація партії на лідера, програму та завдання. Для жителів Сходу, Півдня і Донбасу – відносно менша орієнтація на лідера, і більша – на прагматичні очікування від партії (подолання економічної кризи, покращання життя, вирішення проблеми Донбасу).

Дані соціологічних досліджень дають ґрунт для деяких висновків і узагальнень щодо ставлення громадян до політичних партій.

В українському суспільстві є розуміння необхідності існування політичних партій як інституту представництва інтересів громадян та багато-партійної системи. Водночас, ставлення до реально існуючих політичних партій є переважно негативним. Це виявляється через такі індикатори, як низький рівень довіри до партій, низький показник членства в них, неготовність до їх матеріальної підтримки, негативні оцінки виконання партіями їх функцій тощо.

Причинами такого ставлення є сприйняття партій переважно як інструменту реалізації політичних інтересів бізнес-груп, партійних лідерів і влади. Своєю чергою, це зумовлюється кількома чинниками. *По-перше*, це невідповідність результатів практичної діяльності партій (передусім, під час перебування при владі) очікуванням громадян, їх розчарування у партіях і лідерах, на яких покладалась особливі надії після Майдану. *По-друге*, це брак інформації про діяльність політичних партій та безпосередньої комунікації з їх представниками на місцях. *По-третє*, це недостатнє розуміння громадянами призначення інституту політичних партій, переважно прагматичне ставлення до них, невисокий рівень обізнаності з відмінностями між різними політичними напрямками та слабка здатність щодо визначення власних ідеологічних уподобань.

Часті й різкі зміни в партійній системі, що відбувалися у період 2010-2016рр., призвели до втрати у значній частини громадян стійких партійних симпатій (чи взагалі до їх зникнення), до посилення мінливості електоральної поведінки. Водночас, попри розчарування в існуючих партіях та їх лідерах, у суспільстві продовжує існувати запит на нові політичні сили та нових політичних лідерів, основними рисами яких громадяни вбачають не корупованість, чесність і бажання захищати інтереси людей¹¹.

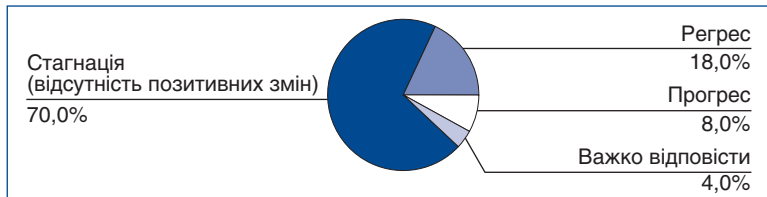
¹¹ Докладніше про бачення громадянами бажаного “образу” політичної партії та її програмних цілей див. с.130-149 цього видання.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ БАГАТОПАРТІЙНОСТІ В УКРАЇНІ: ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ (за матеріалами експертного опитування 2010р.)¹

ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ: ХАРАКТЕР І ЧИННИКИ ВПЛИВУ

Характер еволюції партійної системи протягом 20 років переважна більшість експертів оцінюють як стагнацію.

20 років тому в Україні почала формуватися багатопартійна система. Сьогодні зареєстровано вже понад 170 політичних партій. Як би Ви оцінили процес розвитку багатопартійності в Україні?
% опитаних експертів

За оцінками експертів, найбільший вплив на формування партійної системи справляли зміни в нормативно-правовій базі діяльності партій (зміни виборчого законодавства, прийняття Конституції і внесення до неї змін, прийняття законів про об'єднання громадян та про політичні партії).

Другий за інтенсивністю вплив мали політичні події, в т.ч. ті, що викликали зміни в характері політичного режиму (насамперед – Помаранчева революція, президентські вибори 2010р. та перемога на них В.Януковича), а також деякі процеси в партійному житті (заборона КПУ в 1991р., перетворення НРУ на політичну партію в 1993р.). Дещо нижче оцінено вплив політичних процесів і подій кінця 1990-х - початку 2000-х років, а також процесів створення партій певних типів (“партій влади”, “лідерських” партій тощо).

На думку експертів, найбільш дієво впливали на політичні партії та партійну систему позиції найкрупніших ФПГ. Дещо нижче оцінюється ефективність впливу діяльності ЗМІ та дії органів влади (формування нормативно-правової бази діяльності партій). Далі за ефективністю впливу – громадська думка, діяльність міжнародних фондів і програм, позиції органів влади зарубіжних країн та їх об'єднань, позиції інститутів громадянського суспільства України. На останньому місці – позиції політичних партій зарубіжних країн.

¹ Всеукраїнське опитування експертів “Розвиток політичних партій в Україні” проведено соціологічною службою Центру Разумкова 14-20 травня 2010р. Опитано 100 експертів – представники органів державного управління, науково-дослідних установ, керівництва політичних партій, ВНЗ, незалежні експерти, політологи, юристи.

**Оцінка інтенсивності впливу наведених подій на формування партійної системи в Україні в 1990-2010рр.*,
середній бал**

Прийняття Конституції України у 1996р.	7,34
Запровадження повністю пропорційної системи виборів до Верховної Ради у 2004р.	7,22
Прийняття Закону “Про політичні партії в Україні” у 2001р.	7,18
Запровадження змішаної, мажоритарно-пропорційної системи виборів до Верховної Ради у 1997р.	7,16
Внесення змін до Конституції України у 2004р., які передбачали формування Уряду коаліцією депутатських фракцій	6,73
Президентські вибори 2004р., Помаранчева революція	6,65
Прийняття Закону “Про об’єднання громадян” у 1992р.	6,23
Заборона КПУ (у складі КПРС) у 1991р.	6,14
Президентські вибори 2010р., перемога лідера Партії регіонів В.Януковича	6,10
Перетворення Народного Руху України на політичну партію у 1993р.	6,03
Політична криза 2006-2007рр. та дострокові вибори 2007р.	5,71
Створення власних політичних сил кандидатами у Президенти на виборах-2010 С.Тігіпком, А.Яценюком, А.Гриценком	5,36
Акції протесту “Україна без Кучми”	5,29
Законодавче запровадження державного фінансування політичних партій у 2005р. та його наступне скасування	5,04
Спроби створення в Україні “партій влади” (НДП, АПУ)	4,92
Президентські вибори 1999р.	4,92
Конфлікти між Президентом Л.Кучмою і Верховною Радою у 1998-2000рр.	4,91
“Касетний скандал”, “справа Гонгадзе”	4,62
Спроби створення партій бізнес-структурами (“Громада”, ПНЕРУ та ін.)	4,60

* За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де “1” означає мінімальний вплив, а “10” – максимальний.

**Оцінка ефективності впливу наведених чинників на розвиток політичних партій та партійної системи в Україні*,
середній бал**

Позиції найбільших ФПГ	3,98
Діяльність ЗМІ	3,39
Дії органів влади (прийняття законів, інших нормативно-правових актів стосовно політичних партій)	3,26
Громадська думка стосовно політичних партій	2,76
Діяльність фондів, програм, проектів допомоги, що реалізуються в Україні за підтримки зарубіжних країн і міжнародних організацій	2,65
Позиції органів влади зарубіжних країн та їх об’єднань	2,55
Позиції інститутів громадянського суспільства (неурядових організацій, профспілок) України	2,50
Позиції політичних партій зарубіжних країн	2,02

* За п’ятибальною шкалою від 1 до 5, де “1” означає мінімальну ефективність, а “5” – максимальну.

СУЧАСНИЙ СТАН ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: ХАРАКТЕРИСТИКИ І ПРОБЛЕМИ

На думку абсолютної більшості (90%) експертів, політичні партії в Україні служать інтересам фінансових і бізнесових структур. Понад половину експертів вважають, що вони служать інтересам партійних лідерів, і лише 12% – переконані, що партії служать інтересам виборців.

Рівень виконання партіями своїх функцій експерти оцінили по-різному. Найкраще виконується функція боротьби за владу, найгірше – такі функції, як соціальна інтеграція, соціальне представництво.

Однакові частки експертів вважають, що представниками інтересів громадян у суспільних процесах мають бути політичні партії і громадські організації. Ці два типи інститутів мають значний відрив від інших, наведених у переліку (профспілки, ЗМІ, окремі політики та ін.).

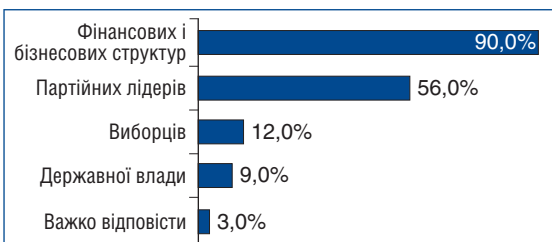
Досить цікавим є розподіл думок експертів стосовно притаманності вітчизняним партіям певних ознак. Так, більшість експертів вважають, що в Україні є партії, які представляють інтереси певних соціальних груп і підтримують з ними постійні зв'язки.

Водночас, так само більшість експертів ставлять під сумнів наявність партій, фінансово незалежних від ФПГ, загальнонаціональних за своїм характером, таких, що регулярно звітують перед своїми виборцями і дотримуються принципів внутрішньопартійної демократії.

Думки експертів стосовно наявності ідеологічно послідовних партій розділилися майже навпіл: 49% визнають наявність таких партій, тоді як 44% її заперечують.

Чийм інтересам служать політичні партії в Україні?*

% опитаних експертів

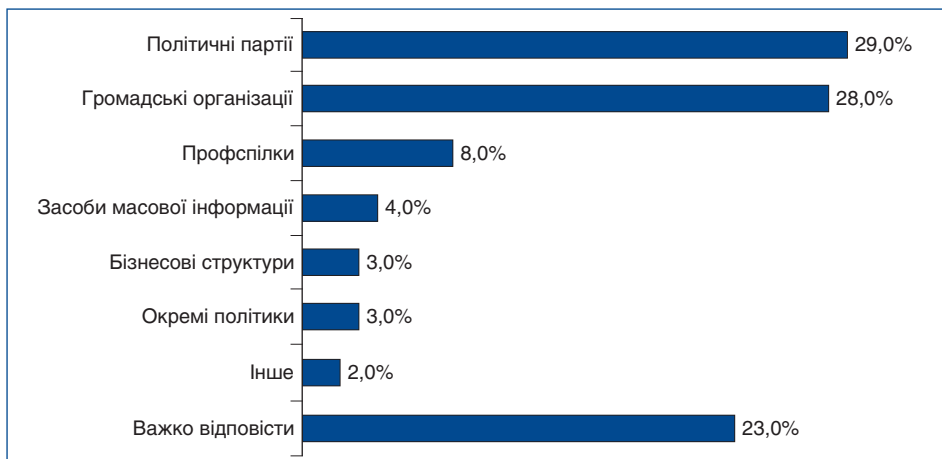
* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Оцінка рівня виконання політичними партіями України своїх функцій*, середній бал

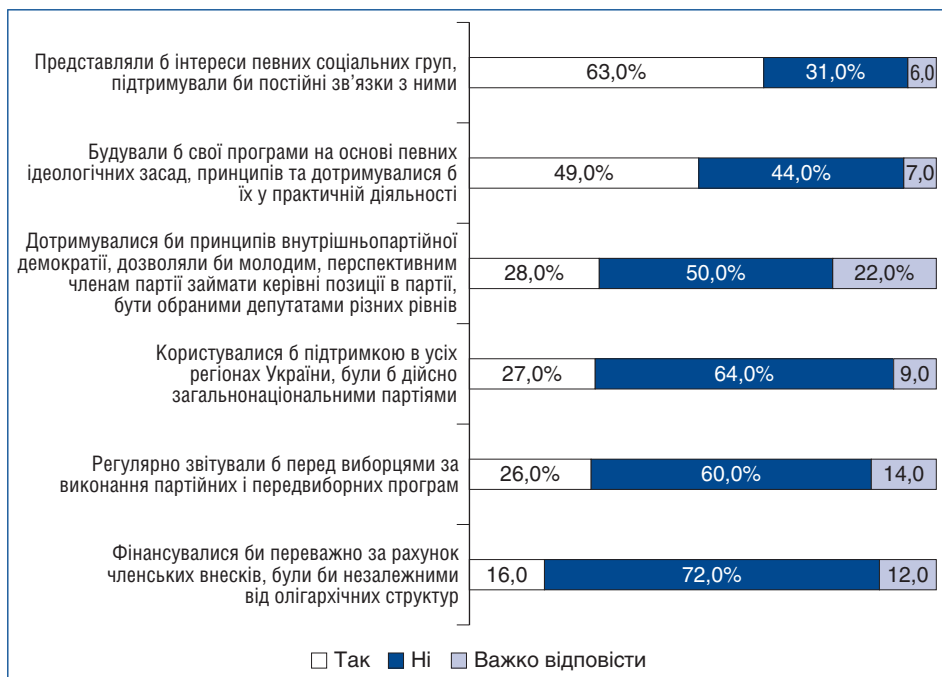

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що не виконують зовсім, а "5" – виконують повною мірою.

Хто має в першу чергу представляти інтереси громадян у суспільних процесах?
% опитаних експертів

Чи є в Україні політичні партії, які б відповідали наведеним критеріям?
% опитаних експертів

Оцінюючи ступінь притаманності партіям певних якостей (характеристик), експерти **найбільш критично оцінили вміння та бажання захищати інтереси простих людей, а також вміння вирішувати конкретні проблеми, що їх турбують** – понад 40% експертів вважають, що вони відсутні в усіх політичних партій.

Якою мірою політичним партіям України, про діяльність яких Вам відомо, притаманні кожна з наведених якостей чи характеристик?
% опитаних експертів

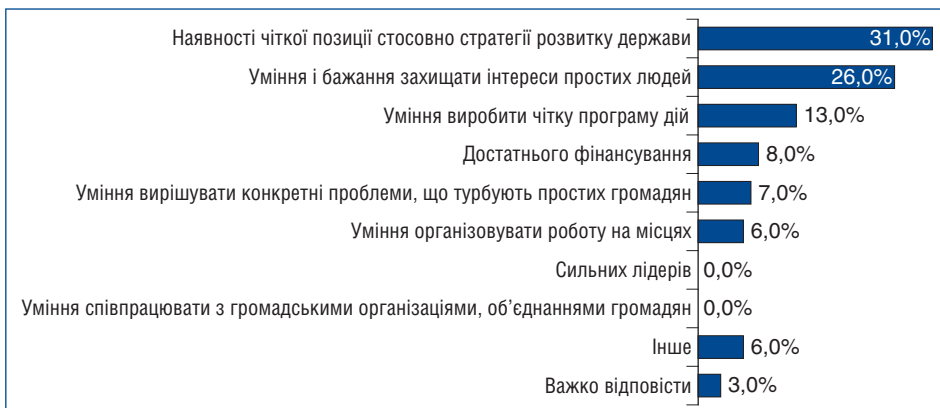
	Ця якість виражена практично в усіх політичних партій	Ця якість виражена у більшості політичних партій	Ця якість виражена лише у деяких політичних партій	Цієї якості немає у жодної політичної партії	Важко відповісти
Наявність чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави	3,0	15,0	56,0	23,0	3,0
Уміння виробити чітку програму дій	2,0	5,0	70,0	20,0	3,0
Уміння і бажання захищати інтереси простих людей	1,0	6,0	44,0	44,0	5,0
Наявність достатнього фінансування	2,0	23,0	66,0	2,0	7,0
Наявність сильних лідерів	1,0	17,0	75,0	6,0	1,0
Уміння організувати роботу на місцях	1,0	8,0	75,0	12,0	4,0
Уміння вирішувати конкретні проблеми, що турбують простих громадян	1,0	4,0	50,0	42,0	3,0
Уміння співпрацювати з громадськими організаціями, об'єднаннями громадян	2,0	12,0	62,0	19,0	5,0

Більшість експертів (від переважної до відносної) вважають, що лише окремим партіям притаманні такі характеристики, як: уміння організувати роботу на місцях; наявність сильних лідерів; уміння виробити чітку програму дій; наявність достатнього фінансування; вміння співпрацювати з громадськими організаціями, об'єднаннями громадян; наявність чіткої стратегії розвитку держави. Лише 1-3% експертів вважають, що кожна з наведених вище характеристик притаманна практично всім партіям в Україні.

Найбільші частки експертів вважають, що політичним партіям, насамперед, не вистачає наявності чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави, а також уміння та бажання захищати інтереси простих людей.

Дещо менші частки експертів відзначили, що партіям не вистачає вміння виробити чітку програму дій, достатнього фінансування, вміння вирішувати конкретні проблеми, що турбують простих громадян, організувати роботу на місцях.

Чого саме насамперед не вистає існуючим в Україні політичним партіям?
% опитаних експертів

Найбільш актуальними проблемами політичних партій, на думку експертів, є політична корупція, невідповідність виборцям та залежність від ФПГ.

Наскільки актуальними для сучасного стану політичних партій України є наведені проблеми?*
середній бал

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає мінімальну актуальність, а "5" – максимальну.

Далі (в порядку зменшення ваги) були названі: переважно регіональний характер підтримки; слабкість програмно-ідеологічних засад; відсутність постійної комунікації з суспільством; брак внутрішньопартійної демократії; відсутність стабільної соціальної бази та залежність від зовнішніх впливів. При цьому, всі ці проблеми мають досить високу актуальність – від 3,47 до 4,32 бала за п’ятибальною шкалою.

ПАРТІЇ ТА ІДЕОЛОГІЇ

Порівняно з громадянами, експерти значно чіткіше визначили притаманність певних політичних принципів лівим, центристським і правим партіям (таблиця “Визначення експертами головних принципів лівих, центристських і правих партій”², с.238-239). В експертних оцінках різниця між цими партіями в частині головних принципів у різних сферах внутрішньої і зовнішньої політики виглядає досить виразною.

Оцінюючи провідні політичні сили України в категоріях “ліві – праві – центристи”, експерти однозначно зараховують до лівих КПУ.

До центристів – більшість експертів віднесли **Блок Литвина**.

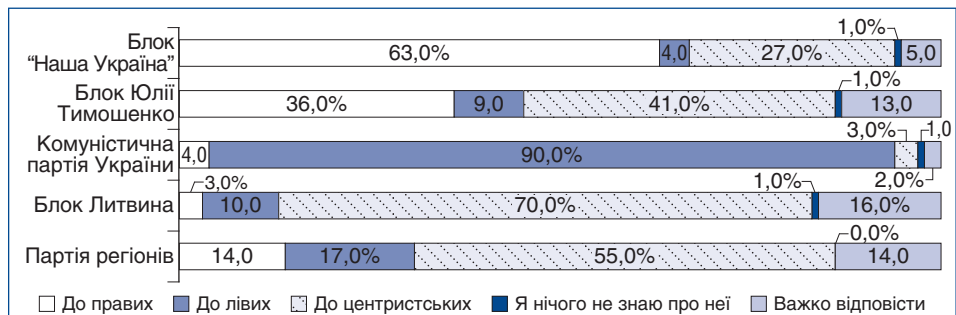
“Наша Україна” переважно кваліфікувалась експертами як права політична сила, хоча 27% вважають її центристською.

Партія регіонів здебільшого була класифікована як центристська, проте помітні частки експертів віднесли її або до лівих, або до правих.

Відносна більшість експертів вважають **БЮТ** також центристською політичною силою, проте понад третину експертів зараховують її до правих.

Зважаючи на визначені експертами “маркери”, такі оцінки не викликають подиву, оскільки у програмах і підходах згаданих партій і блоків (крім КПУ) можна знайти поєднання принципів, які, на думку експертів, характеризують різні політичні сили.

До яких політичних сил – лівих, правих чи центристських – відноситься кожна з наведених політичних сил?
% опитаних експертів

² Певний принцип віднесено до характеристик однієї групи партій, якщо його віднесли до неї понад 50% експертів. Якщо певний принцип віднесли до однієї групи менше половини експертів, то він віднесений до тих груп, до яких його віднесли не менш ніж 30% експертів. Принципи визначені за сферами, в порядку зменшення підтримки.

ВИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТАМИ ГОЛОВНИХ ПРИНЦИПІВ

У соціально-економічній політиці	У внутрішній і правовій політиці
Ліві	
заборона вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення; розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств; захист інтересів громадян з низькими доходами; більш справедливий розподіл прибутку між власниками підприємств і найманими працівниками, підвищення вартості робочої сили; заборона продажу землі особам, які не є громадянами України	забезпечення пріоритету прав спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.) над правами особистості; рівність усіх громадян перед законом – “Закон один для всіх”; створення сильної влади, надання їй права обмежувати права і свободи громадян в інтересах розвитку держави
Центристські	
захист інтересів “середнього класу” – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів; пріоритетний розвиток малого та середнього бізнесу; створення сприятливих умов для іноземних інвестицій в Україну, захист прав зарубіжних інвесторів; більш справедливий розподіл прибутку між власниками підприємств і найманими працівниками, підвищення вартості робочої сили	зменшення обсягу повноважень центральної влади, передача їх частини в регіони; рівність усіх громадян перед законом – “Закон один для всіх”; підхід до влади як до “найманого працівника” суспільства, забезпечення підзвітності і підконтрольності влади суспільству
Праві	
державне сприяння крупному національному бізнесу; приватна власність на землю, вільна купівля-продаж землі сільськогосподарського призначення; створення сприятливих умов для іноземних інвестицій в Україну, захист прав зарубіжних інвесторів	надання “еліті” певних привілеїв, зумовлених її статусом; забезпечення пріоритету прав особистості перед правами будь-якої спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.); створення сильної влади, надання їй права обмежувати права і свободи громадян в інтересах розвитку держави; зменшення обсягу повноважень центральної влади, передача їх частини в регіони; підхід до влади як до “найманого працівника” суспільства, забезпечення підзвітності і підконтрольності влади суспільству

ЛІВИХ, ЦЕНТРИСТСЬКИХ І ПРАВИХ ПАРТІЙ

У гуманітарній політиці	У зовнішній та безпековій політиці
партії	
запровадження російської мови як другої державної	приєднання України до Союзу Росії і Білорусі та вступ до ЄЕП; приєднання до оборонного союзу країн СНД (ОДКБ)
партії	
розуміння української нації як усіх громадян України, незалежно від їх національності; захист державою прав усіх національних груп рівною мірою; однакове ставлення держави до всіх Церков і конфесій, що існують в Україні, партнерські відносини з ними, невтручання в між-конфесійні та міжцерковні відносини	реалізація курсу наближення України до європейських стандартів життя та захисту прав громадянина, без загострення питань про членство в міжнародних об'єднаннях; не входження України до існуючих військових блоків, закріплення статусу нейтральної держави
партії	
розуміння української нації як громадян України української національності, корінного народу, громадян інших національностей – як національних меншин; пріоритетний захист державою прав української нації; державний статус української мови; державне сприяння створенню в Україні єдиної Помісної православної церкви	вступ України до НАТО; вступ України до ЄС в осяжній перспективі

До якого ідеологічного напрямку Ви віднесли б партію, яка керується	
% опитаних експертів	
Соціально-економічна	
Створення сприятливих умов для іноземних інвестицій в Україну, захист прав зарубіжних інвесторів	
Державне сприяння крупному національному бізнесу	
Пріоритетний розвиток малого та середнього бізнесу	
Захист інтересів громадян з низькими доходами	
Розширення державного сектору економіки, повернення у державну власність раніше приватизованих підприємств	
Захист інтересів “середнього класу” – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів	
Більш справедливий розподіл прибутку між власниками підприємств і найманими працівниками, підвищення вартості робочої сили	
Приватна власність на землю, вільна купівля-продаж землі, в т.ч. сільськогосподарського призначення	
Заборона вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення	
Заборона продажу землі особам, які не є громадянами України	
Внутрішня та правова	
Рівність усіх громадян перед законом – “Закон один для всіх”	
Надання “еліті” суспільства певних привілеїв, зумовлених її статусом	
Забезпечення пріоритету прав особистості перед правами будь-якої спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.)	
Створення сильної влади, надання їй права обмежувати права і свободи громадян в інтересах розвитку держави	
Підхід до влади як до “найманого працівника” суспільства, забезпечення підзвітності та підконтрольності влади суспільству	
Забезпечення пріоритету прав спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.) над правами особистості	
Концентрація влади у столиці, забезпечення максимальної керованості з центру процесів у всіх регіонах країни	
Зменшення обсягу повноважень центральної влади, передача їх частини в регіони	
Гуманітарна	
Українська нація – це всі громадяни України, незалежно від їх національності. Тому держава повинна захищати права всіх національних груп рівною мірою	
Українська нація – це громадяни України української національності. Вони є корінним народом на території України, а представники інших національностей є національними меншинами. Українська держава повинна захищати права української нації в першу чергу	
В Україні повинна бути єдина державна мова – українська. Російська та інші національні мови мають вільно розвиватися і вживатися на всій території України в усіх сферах	
В Україні має бути дві державні мови – українська та російська	
В Україні має бути єдина Помісна православна церква, влада має всіляко цьому сприяти	
Держава має захищати канонічне православ'я в Україні	
Держава має однаково ставитися до всіх Церков і конфесій, що існують в Україні, мати з ними партнерські відносини, не втручатися у міжконфесійні та міжцерковні відносини	
Зовнішня політика	
Україна має реалізовувати курс на наближення до європейських стандартів життя та захисту прав громадянина, не ставлячи питання про членство в міжнародних об'єднаннях	
Україна повинна ставити за мету вступ до ЄС в осяжній перспективі	
Україна має увійти до Союзу Росії і Білорусі, вступити до Єдиного економічного простору	
Україна не повинна входити до існуючих військових блоків, а мати статус нейтральної держави	
Україна повинна вступити до НАТО	
Україна повинна приєднатися до оборонного союзу країн СНД	

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

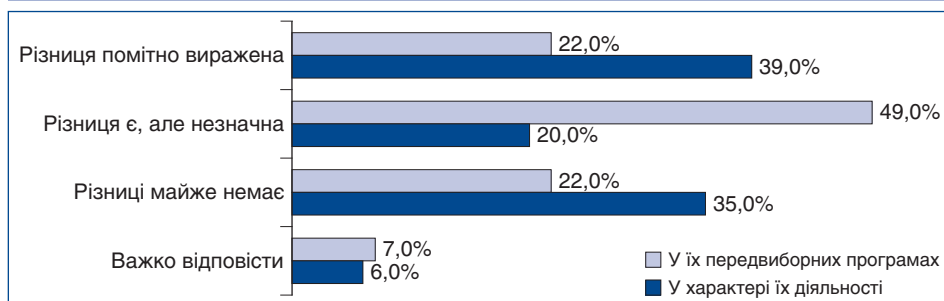
наведеними ідейними принципами – до лівих, правих або центристів?*

Ліві	Праві	Центристи	До жодного	Важко відповісти
політика				
6,0	38,0	48,0	7,0	9,0
9,0	52,0	35,0	3,0	9,0
9,0	26,0	62,0	2,0	6,0
72,0	10,0	15,0	6,0	4,0
77,0	11,0	7,0	4,0	3,0
15,0	25,0	63,0	2,0	3,0
48,0	14,0	34,0	5,0	5,0
4,0	66,0	28,0	3,0	5,0
79,0	9,0	7,0	3,0	3,0
45,0	27,0	16,0	6,0	11,0
політика				
34,0	28,0	41,0	9,0	8,0
5,0	47,0	16,0	17,0	19,0
10,0	40,0	28,0	13,0	11,0
32,0	36,0	20,0	8,0	9,0
18,0	30,0	41,0	12,0	9,0
56,0	15,0	13,0	6,0	11,0
27,0	28,0	22,0	20,0	8,0
16,0	32,0	43,0	7,0	13,0
політика				
31,0	15,0	62,0	4,0	6,0
6,0	64,0	7,0	10,0	14,0
4,0	52,0	41,0	3,0	7,0
63,0	9,0	20,0	8,0	7,0
6,0	55,0	13,0	14,0	13,0
19,0	17,0	21,0	18,0	28,0
12,0	13,0	62,0	12,0	8,0
та безпека				
10,0	29,0	56,0	3,0	9,0
8,0	54,0	34,0	3,0	12,0
81,0	4,0	7,0	7,0	4,0
27,0	11,0	54,0	9,0	9,0
2,0	74,0	11,0	7,0	12,0
70,0	4,0	5,0	10,0	11,0

ПАРТІЇ В ПАРЛАМЕНТІ: ВЛАДА І ОПОЗИЦІЯ, ВИБОРЧЕ ЗАКОНОДАВСТВО

На думку майже половини експертів, парламентські політичні сили несутєво відрізняються між собою за своїми передвиборними програмами (наявність помітної різниці чи, навпаки, її відсутність засвідчили рівні частки респондентів). Водночас, стосовно характеру діяльності політичних сил такої визначеності позицій немає: відносна більшість (39%) експертів вважають, що різниця виражена помітно, водночас 35% – що різниці майже немає. Кожен п'ятий експерт констатує наявність незначної різниці.

Наскільки істотною є різниця між головними політичними силами, представленими в нинішній Верховній Раді?
% опитаних експертів

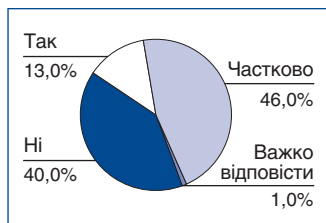

Експерти без проблем класифікували партії за критерієм опозиційності. Понад 70% експертів віднесли до опозиції БЮТ і ВО “Свобода”, понад 50% – “Народну самооборону”, НРУ, “Громадянську позицію”, “Нашу Україну”, понад 40% – “Фронт змін” та УНП. Лише 5% визначили як опозиційну партію “Сильна Україна” на чолі з С.Тігіпком.

Переважна більшість експертів визнають недостатню захищеність прав опозиції в Україні: 46% вважають, що ці права захищені частково; 40% – вважають їх зовсім незахищеними; лише 13% – дотримуються думки, що права опозиції в Україні захищені.

На думку експертів, максимальний вплив на відносини між політичними силами під час прийняття рішень у Парламенті мають збіг/конфлікт інтересів цих сил у боротьбі за владу та інтереси фінансових спонсорів партій. Другу за значимістю групу чинників становлять економічні інтереси керівництва партій і внутрішньопартійна конкуренція (конфлікти між лідерами певної партії чи блоку). Серед інших чинників (у порядку зменшення значимості): інтереси членів партії, зовнішній (закордонний) вплив, ідеології, передвиборні програми; на останньому місці – інтереси виборців, які голосували за ці партії.

Чи захищені права опозиції в Україні?
% опитаних експертів

Які з наведених політичних сил Ви вважаєте опозиційними?*
% опитаних експертів

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Наскільки наведені чинники впливають на відносини між політичними силами під час прийняття рішень у Верховній Раді?*
середній бал

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає мінімальний вплив, а "5" – максимальний.

БАЖАНИЙ “ОБРАЗ” ПАРТІЇ

Бачення експертами “нормативної моделі” побудови політичної партії є неоднозначним. Переважна більшість експертів упевнені, що партії обов’язково повинні мати ідеологію, тобто віддають перевагу типу “ідеологічних” партій перед “прагматичними”. Водночас, лише 36% експертів вважають за обов’язкове для партій виступати представниками певної соціальної групи, 19% – підтримують модель “всеохоплюючої” партії, а 20% – вважають правильними обидва підходи.

Який підхід до ідеологічних засад діяльності політичних партій є більш прийнятним в умовах України?
% опитаних експертів

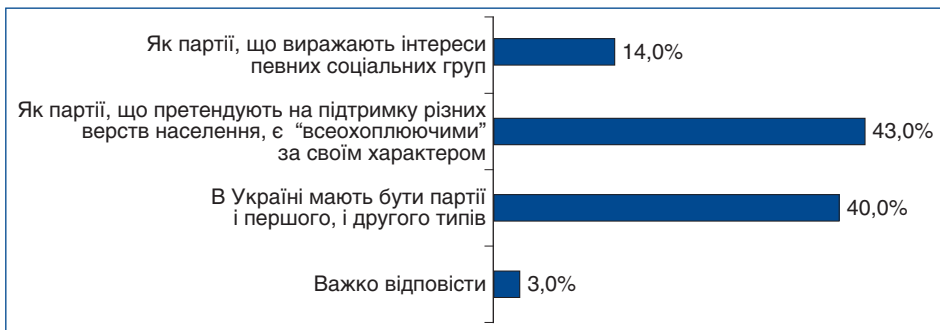

З яким підходом до побудови політичних партій в Україні Ви згодні найбільшою мірою?
% опитаних експертів

Відносна більшість (43%) експертів вважають, що партії в Україні мають розвиватися в напрямі “всеохоплюючих”, орієнтуватися на підтримку різних верств населення; втричі менше експертів – підтримують модель “класових” партій, які представлятимуть інтереси певних соціальних груп; 40% – упевнені, що в Україні мають існувати партії обох типів.

В якому напрямі мають розвиватися політичні партії в Україні за характером соціального представництва?
% опитаних експертів

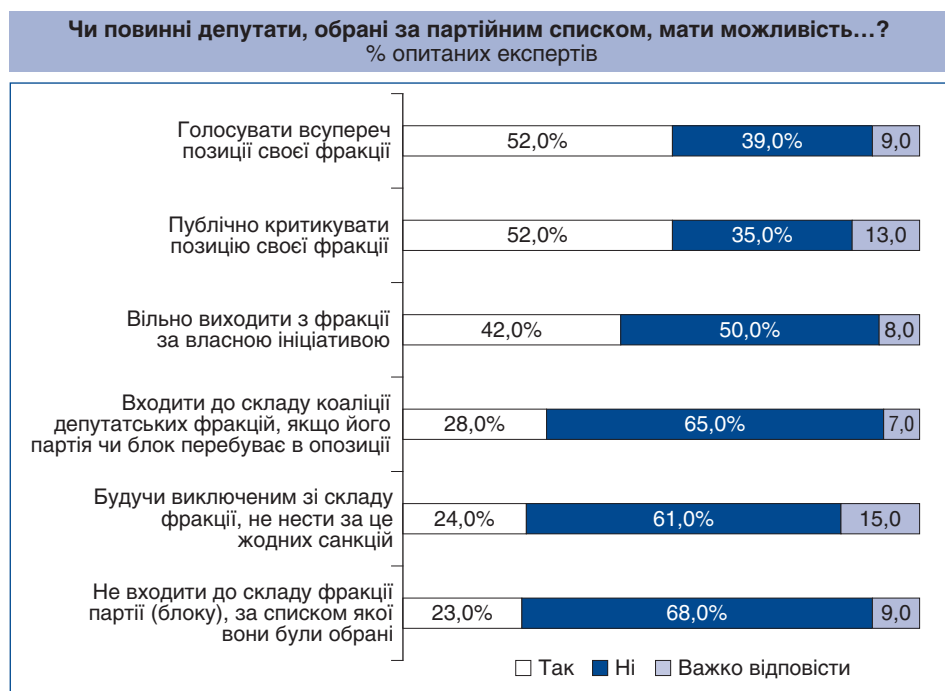
Також відносна більшість експертів підтримують розвиток партій в напрямі “прагматичних”, які намагаються завоювати симпатії якомога ширшого кола виборців. Розвиток партій як “доктринальних”, програмні документи яких базуватимуться на основі класичних політичних ідеологій, підтримують менше чверті експертів. Третина – вважають, що в Україні мають бути партії обох типів.

В якому напрямі мають розвиватися політичні партії в Україні за характером їх програмних засад?
% опитаних експертів

У питанні взаємовідносин фракції і депутата, обраного за партійними списками відповідної партії чи блоку, більшість експертів підтримують позиції т.зв. “імперативного мандата”: вважають, що депутат не повинен мати можливості не входити до фракції партії чи блоку, за списком якої він був обраний, вільно виходити з фракції за власною ініціативою, не нести жодних санкцій в разі виключення з фракції, входити до складу коаліції “на індивідуальних засадах”, якщо його фракція перебуває в опозиції.

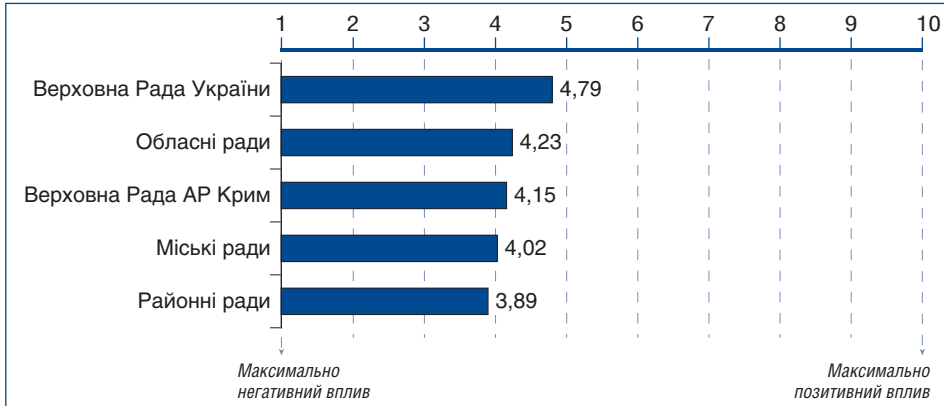
Водночас, більшість експертів підтримують права депутатів голосувати всупереч позиції власної фракції та публічно критикувати її позиції.

Слід також зазначити, що в усіх питаннях, що ставилися, досить помітні частки експертів мають протилежні думки, що свідчить про дискусійний характер запровадження імперативного мандата.

Експерти досить критично оцінюють вплив на діяльність Верховної Ради та органів місцевого самоврядування закритих партійних списків як способу їх формування. За 10-бальною шкалою, усі оцінки розмістилися в діапазоні 3,89-4,79 бала. Відносно вище був оцінений вплив пропорційної системи на діяльність Парламенту. Нижче оцінюється вплив партійного принципу формування обласних рад, ще нижче – Верховної Ради АР Крим. Найнижче оцінюється вплив цього типу виборчої системи на формування місцевих і районних рад.

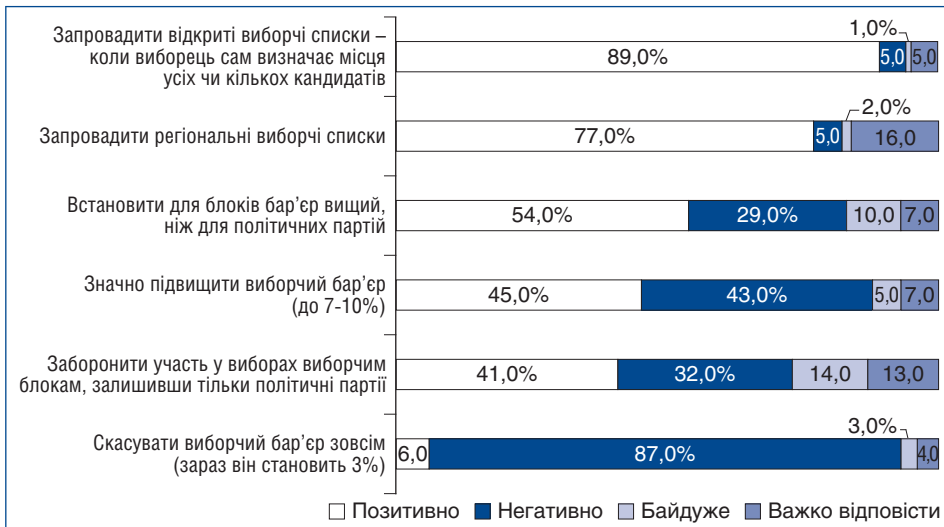
З 2006р. Верховна Рада та місцеві ради різних рівнів в Україні формуються за партійною ознакою. Як би Ви оцінили вплив такого способу формування на ефективність діяльності рад?*
середній бал

* За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де "1" означає максимально негативний вплив, а "10" – максимально позитивний.

Серед ініціатив щодо вдосконалення нинішнього варіанту пропорційної системи виборів до Парламенту переважна більшість експертів назвали запровадження відкритих і регіональних виборчих списків. Так само

Протягом останнього часу вносилися різні ініціативи щодо удосконалення Закону про вибори народних депутатів України. Як би Ви поставилися до наведених пропозицій?
% опитаних експертів

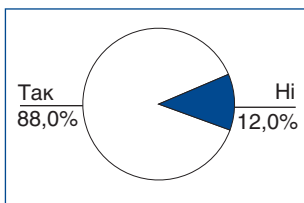
переважна більшість – проти скасування виборчого бар'єра. Понад половину – підтримують пропозицію про запровадження диференційованого бар'єра для політичних партій і виборчих блоків.

Неоднозначно сприймаються пропозиції про значне підвищення виборчого бар'єра та про заборону блокам брати участь у виборах (відповідно, за – 45% і 41%, проти – 43% і 32%).

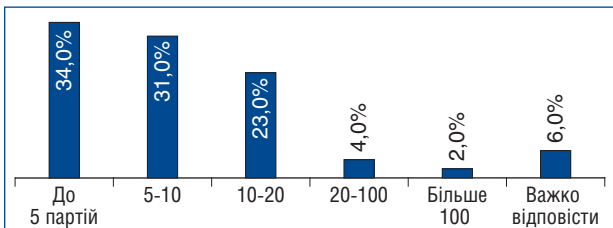
НАПРЯМИ ЕВОЛЮЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ

На відміну від громадян, серед експертів абсолютна більшість визнають необхідність існування в Україні багатопартійної системи. Стосовно кількості партій думки експертів розділилися: приблизно рівні частки вважають, що має бути, відповідно, до п'яти партій, та від 5 до 10 партій, дещо менше – що партій має бути від 10 до 20.

Чи потрібна Україні багатопартійна система?
% опитаних експертів

Скільки приблизно партій мають існувати в Україні?
% опитаних експертів

Підтримкою відносної більшості експертів користується напрям, який передбачає наявність партійної системи з 5-7 партіями різних спрямувань, які можуть утворювати коаліції різного формату, тобто до багатопартійної системи без домінуючої партії, поміркованого плюралізму.

Рівні частки (по 28%) експертів підтримують, відповідно, еволюцію до дво-партійної системи (з двома сильними центристськими партіями) та до “три-партійної”, в якій одна з партій (центристська) є домінуючою, інші (право- та лівоцентристська) – по чергово входять до коаліції з нею.

Який напрям еволюції партійної системи в Україні в майбутньому є найбільш сприятливим для розвитку країни?
% опитаних експертів

До партійної системи з 5-7 партіями різних спрямувань, які можуть утворювати коаліції різного формату	42,0
До партійної системи з двома сильними центристськими партіями (ліво- та правоцентристською), які чергуються при владі	28,0
До партійної системи з сильною центристською партією та слабшими лівою та правою партіями, які можуть по чергово входити до коаліції з найбільшою партією	28,0
Інший	2,0

Оцінка електоральних ресурсів наведених політичних партій і блоків*, середній бал

	Організаційний ресурс (чисельність, розгалуженість мережі парторганізації в регіонах, їх дієздатність)	Фінансовий ресурс (потенційні можливості для залучення коштів на ведення передвиборної кампанії)	Медіа-ресурс (наявність власних ЗМІ, можливість доступу до центральних та регіональних друкованих та електронних ЗМІ)	Адміністративний ресурс (наявність представників партії на керівних посадах у центральних та місцевих органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування)	Ідеологічний ресурс (наявність у партії власної ідеології, яка сприймається електоратом, здатність до розробки на її основі якісних передвиборних програмних документів)	Кадровий ресурс (наявність підготовлених кадрів для заміщення посад у центральних та місцевих органах виконавчої влади в разі перемоги партії на виборах)	PR-ресурс (наявність у партії популярної символіки, "розкрученого" бренду, знакових для певних суспільних кіл статей, здатності до проведення ефективної рекламної кампанії)	Загальний індекс (наявності різних видів ресурсів)
Партія регіонів	4,36	4,78	4,53	4,67	3,26	3,90	4,29	4,33
Блок Юлії Тимошенко	3,86	4,08	3,45	3,03	2,89	3,23	3,94	3,73
КПУ	2,74	2,18	2,02	2,05	3,18	2,17	2,67	2,40
Блок "НУНС"	2,51	2,61	2,51	2,16	2,52	2,28	2,67	2,32
Фронт змін	2,35	2,78	2,20	1,69	2,17	2,09	2,59	2,28
Блок Литвина	2,24	2,44	2,16	2,35	1,94	2,28	2,22	2,17
Сильна Україна	2,05	2,60	2,11	1,73	1,98	1,88	2,20	2,07
ВО "Свобода"	2,19	1,91	1,72	1,43	3,03	1,83	2,56	2,00
СПУ	1,79	1,54	1,45	1,52	2,04	1,66	1,84	1,63
ПСПУ	1,52	1,51	1,40	1,34	1,80	1,35	1,62	1,46
Громадянська позиція	1,53	1,49	1,47	1,27	1,89	1,48	1,58	1,44

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що ресурс мінімальний, а "5" – ресурс максимальний.

ОПОЗИЦІЯ ТА ЇЇ ВЗАЄМИНИ З ВЛАДОЮ В ОЦІНКАХ ЕКСПЕРТІВ

(за матеріалами експертного опитування 2011р.)¹

ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ ВЛАДИ ТА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ

На думку більшості (52,4%) експертів, нинішня влада в Україні в першу чергу захищає інтереси великого українського капіталу. Значно менші частки опитаних відзначили, що влада захищає інтереси всієї України (14,6%), російського капіталу та тіншового бізнесу (6,8% і 5,8%, відповідно). Лише 1% експертів вважають, що влада захищає інтереси простих громадян України.

Політичні партії в Україні, на думку експертів, насамперед служать інтересам фінансових і бізнесових структур (74,8%), партійних лідерів (58,3%). Значно менше експертів обрали варіанти “державної влади” – 21,4% і “виборців” – 17,5%.

За сукупним індексом ресурсів політичні сили розташувалися наступним чином: Партія регіонів, БЮТ, “Фронт змін”, КПУ і ВО “Свобода”, “Сильна Україна”, Блок Литвина, “Наша Україна”, Партія “УДАР”, “Громадянська позиція”, ПСПУ.

Партія регіонів посіла перше місце за усіма видами ресурсів, крім ідеологічного, де вона має рівні оцінки з БЮТ і менші, ніж КПУ і ВО “Свобода”.

БЮТ має другі позиції за всіма видами ресурсів, крім адміністративного, де поступається ПР, Блоку Литвина, “Сильній Україні”, та ідеологічного (поступається КПУ та “Свободі”).

За наявністю організаційних, фінансових, медіа, кадрових, PR-ресурсів експерти найвище оцінили ПР, БЮТ і “Фронт змін”, адміністративного – ПР, Блок Литвина та “Сильну Україну”, ідеологічного – КПУ, “Свободу”, БЮТ і ПР.

Оцінки експертів свідчать, що рівень володіння політичними силами всіма видами ресурсів, крім адміністративного, безпосередньо не залежить від перебування цієї сили при владі чи в опозиції. Виняток становить лише Партія регіонів, яка суттєво випереджає за більшістю видів ресурсів усі інші партії, як опозиційні, так і провладні. Очевидно, в даному разі йдеться про утвердження ПР як одноосібної “партії влади”.

ХАРАКТЕРИСТИКИ ОПОЗИЦІЇ

Абсолютна більшість (98,1%) експертів вважають, що опозиція є необхідною для нормальної життєдіяльності суспільства, а тому держава має гарантувати її права.

¹ Експертне опитування проводилося соціологічною службою Центру Разумкова у рамках виконання проекту “Опозиція в Україні: нові умови діяльності, проблеми, виклики” з 26 травня по 3 червня 2011р. Опитано 103 експерти (співробітники науково-дослідних установ, викладачі вищих навчальних закладів, працівники керівництва (апарату) політичних партій, правозахисники, юристи).

Чиї інтереси захищає нинішня влада в першу чергу?

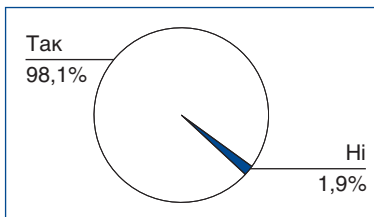
% опитаних експертів

Чиїм інтересам служать політичні партії в Україні?

% опитаних експертів

Чи вважаєте Ви, що опозиція є необхідною для нормальної життєдіяльності суспільства, а тому держава має гарантувати її права?

% опитаних експертів

Оцінка електоральних ресурсів політичних партій і блоків*, середній бал

Партія (блок)	Організаційний ресурс (чисельність, розгалуженість мережі партійних організацій в регіонах, їх дієздатність)	Фінансовий ресурс (потенційні можливості для залучення коштів на ведення передвиборної кампанії)	Медіаресурс (наявність власних ЗМІ, можливість доступу до центральних та регіональних, друкованих та електронних ЗМІ)	Адміністративний ресурс (наявність представників партії на керівних посадах у центральних і місцевих органах виконавчої влади, організацій на її органах місцевого самоврядування)	Ідеологічний ресурс (наявність у партії власної ідеології, яка сприймається електоратом, здатність до розробки на її основі якісних передвиборних програмних документів)	Кадровий ресурс (наявність підготовлених кадрів для заміщення посад у центральних і місцевих органах виконавчої влади в разі перемоги партії на виборах)	PR-ресурс (наявність у партії популярної символіки, "розкрученого" бренду, знакових для певних суспільних кіл постатей, здатності до проведення ефективної рекламної кампанії)	Загальний індекс (наявність різних видів ресурсів)
Партія регіонів	4,6	4,8	4,7	4,8	3,3	4,0	4,4	4,5
Блок Юлії Тимошенко	3,9	3,7	3,2	2,5	3,3	3,5	4,2	3,8
Фронт змін	2,9	3,3	2,8	2,1	2,6	2,7	3,1	2,9
ВО "Свобода"	2,6	2,7	2,5	2,1	3,4	2,4	3,4	2,7
КПУ	3,2	2,7	2,7	2,4	3,5	2,5	3,0	2,7
Сильна Україна	2,5	3,2	2,7	2,6	2,2	2,4	2,6	2,6
Блок Литвина	2,3	2,7	2,4	2,6	1,9	2,2	2,2	2,4
Наша Україна	2,4	2,4	2,3	1,9	2,3	2,3	2,6	2,2
"УДАР"	1,7	2,3	1,9	1,4	1,8	1,7	2,2	1,9
Громадянська позиція	1,6	1,7	1,7	1,4	2,1	1,8	2,0	1,7
ПСПУ	1,5	1,6	1,5	1,4	2,1	1,6	1,8	1,6

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що ресурс наявний мінімально, а "5" – ресурс наявний максимально.

Серед **критеріїв опозиційності** найбільші частки експертів визначили публічну незгоду з політикою Президента та виконавчої влади (66%) і невходження до складу пропрезидентської більшості у Верховній Раді (65%). Значущим критерієм (38% експертів) визнано також відсутність представників партій у президентських структурах, Уряді, керівництві місцевих держадміністрацій.

Інші критерії (вимоги зміни Президента та відставки Уряду, координація дій з іншими опозиційними силами) обрали менші частки експертів.

Яка партія (блок) може вважатися опозиційною?*

% опитаних експертів

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

До опозиційних політичних сил абсолютна більшість (92,2%) експертів віднесли БЮТ, переважна більшість (79,6%) – “Народну самооборону”, понад 60% – НРУ, ВО “Свобода”, партію “Громадянська позиція”, понад половина – партії “За Україну!” і “Фронт змін”. Деяко менше половини експертів визнали опозиційними партіями “Нашу Україну” та УНП.

До неопозиційних сил майже всі (99%) експерти віднесли Партію регіонів, понад 90% – Блок Литвина та “Сильну Україну”, понад 80% – КПУ та “Єдиний Центр”, понад 70% – СПУ, понад 60% – КПРС (Л.Грач), понад 50% – ПСПУ і ХДС.

Стосовно партії “УДАР” 40,8% експертів не змогли визначитися, 37,9% визнали її неопозиційною, 21,4% – опозиційною.

На думку експертів, **найпомітнішою є різниця** між представниками парламентської більшості (ПР, Блок Литвина, КПУ) та опозиції (БЮТ, НУНС) у таких

Які з наведених політичних сил в Україні Ви вважаєте опозиційними? % опитаних експертів			
	Є опозиційною	Не є опозиційною	Важко відповісти
Блок Юлії Тимошенко (Ю.Тимошенко)	92,2	2,9	4,9
“Народна самооборона” (Ю.Луценко)	79,6	10,7	9,7
Народний Рух України (Б.Тарасюк)	66,0	17,5	16,5
ВО “Свобода” (О.Тягнибок)	62,1	20,4	17,5
Політична партія “Громадянська позиція” (А.Гриценко)	61,2	14,6	24,3
Політична партія “За Україну!” (В.Кириленко)	59,2	14,6	26,2
Політична партія “Фронт змін” (А.Яценюк)	56,3	25,2	18,4
Українська народна партія (Ю.Костенко)	49,5	26,2	24,3
Політична партія “Наша Україна” (В.Ющенко)	45,6	28,2	26,2
Партія “УДАР” Віталія Кличка”	21,4	37,9	40,8
Прогресивна соціалістична партія України (Н.Вітренко)	17,5	52,4	30,1
Комуністична партія робітників і селян (Л.Грач)	14,6	64,1	21,4
Християнсько-демократичний союз (В.Стретович, Д.Жванія)	13,6	50,5	35,9
Єдиний Центр (В.Балога)	6,8	82,5	10,7
Комуністична партія України (П.Симоненко)	4,9	86,4	8,7
Соціалістична партія України (В.Цушко)	3,9	77,7	18,4
Політична партія “Сильна Україна” (С.Тігіпко)	1,9	93,2	4,9
Блок Литвина	1,0	97,1	1,9
Партія регіонів	1,0	99,0	0,0

сферах, як зовнішня, гуманітарна і правова політика (наявність помітної різниці в цих сферах визнали відповідно 60,2%, 57,3% і 55,3% експертів).

Менш виразними експерти вважають відмінності в політиці заробітної плати, доходів для населення, податків з фізичних осіб, а також цін і тарифів для населення. Ще меншою є різниця у таких сферах, як економічна політика в цілому, політика у сфері безпеки і оборони, соціальна політика.

Експерти досить критично оцінили **виконання опозицією її суспільних функцій**: жодна з оцінок не перевищує три бали за п’ятибальною шкалою². Найвище (3 бали) експерти оцінили виконання такої функції, як стимулювання влади до більш ефективної діяльності, відкритості і прозорості перед суспільством, найнижче (2,3 бали) – сприяння якісному оновленню політичної еліти, появі нових, яскравих політичних лідерів.

Виконання інших функцій – сприяння пошуку конструктивних шляхів розв’язання політичних і соціальних конфліктів, виявлення готовності до діалогу

² Тут і далі, якщо наводяться бали, то за п’ятибальною шкалою від 1 до 5.

Наскільки істотною є різниця між представленими у Верховній Раді політичними силами, що належать до складу провладної більшості “Стабільність і реформи” (Партія регіонів, Блок Литвина, Комуністична партія України), і тими, що декларують свою опозиційність (Блок Юлії Тимошенко, фракція “Наша Україна”), в кожній з наведених сфер?
% опитаних експертів

	Різниця помітно виражена	Різниця є, але незначна	Різниця майже немає	Важко відповісти
Зовнішня політика	60,2	27,2	7,8	4,9
Гуманітарна політика (освіта, культура, релігія та ін.)	57,3	25,2	12,6	4,9
Правова політика (конституційна реформа, законодавство про вибори, суди та правоохоронні органи і т.ін.)	55,3	29,1	9,7	5,8
Політика заробітної плати, доходів населення, податків з фізичних осіб	45,6	36,9	13,6	3,9
Питання цін і тарифів для населення	41,7	35,0	16,5	6,8
Економічна політика в цілому	40,8	40,8	14,6	3,9
Соціальна політика (пенсійне та соціальне забезпечення, медицина)	36,9	43,7	14,6	4,9
Політика у сфері безпеки і оборони	35,9	37,9	18,4	7,8

Оцінка рівня виконання опозицією в Україні суспільних функцій*, середній бал

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де “1” означає, що виконує незадовільно, а “5” – цілком задовільно.

з владою; представлення альтернативних програм розвитку суспільства та шляхів розв’язання найгостріших суспільних проблем тощо оцінені експертами в діапазоні 2,5-2,9 бала.

На думку експертів, **опозиційним силам в Україні насамперед не виста-чає** наявності чіткої позиції стосовно розвитку держави (30%). На другій позиції – вміння і бажання захищати інтереси простих людей, а також уміння виробити чітку програму дій, на третій – уміння вирішувати конкретні проблеми, що турбують простих людей, а також уміння організувати роботу на місцях.

Чого саме насамперед не вистачає існуючим в Україні політичним партіям, які відносять себе до опозиційних?
% опитаних експертів

Найбільш актуальними проблемами опозиційних партій на сучасному етапі експерти вважають політичну корупцію (4,2 бала), залежність від ФПГ і невідповідність виборцям (по 3,9 бала), переважно регіональний характер підтримки (3,7 бала), слабкість програмно-ідеологічних засад і брак внутрішньо-партійної демократії (по 3,6 бала). Дещо нижче експерти оцінили актуальність таких проблем, як відсутність стабільної соціальної бази, слабкість комунікації з виборцями та залежність від зовнішніх чинників.

Оцінюючи доцільність **об'єднання опозиційних сил** у різних форматах, 44,7% експертів обрали варіант об'єднання зусиль у діяльності без створення формальних чи неформальних об'єднань.

Наскільки актуальними для сучасного стану політичних партій України, які відносять себе до опозиційних, є наведені проблеми?*
середній бал

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає мінімальну актуальність, а "5" – максимальну.

Приблизно однакові частки (21,4% і 23,3%) експертів обрали варіанти створення неформального об'єднання опозиційних сил та об'єднання в єдину політичну силу. Лише 9,7% експертів заперечили необхідність об'єднання опозиційних політичних сил.

Чи потрібно різним опозиційним силам об'єднуватися?

% опитаних експертів

Експертам було запропоновано визначити чинники, якими **характеризуються ті чи інші підходи в різних сферах влади та опозиції.**

Владу, за оцінками експертів, характеризують такі підходи:

- **у соціально-економічній політиці** – державне сприяння крупному національному бізнесу; посилення прав роботодавців, порівняно з найманими працівниками; підвищення податків для всіх громадян; підвищення комунальних цін і тарифів; підвищення пенсійного віку; посилення прав і засобів впливу комерційних банків на позичальників; запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення;
- **у внутрішній і правовій політиці** – забезпечення політичної стабільності будь-якою ціною; застосування жорстких, авторитарних методів керівництва заради забезпечення економічного зростання; розширення повноважень Президента та звуження – Парламенту; концентрація і централізація влади; зменшення ролі політичних партій; посилення контролю над діяльністю неурядових організацій; вибіркова боротьба з корупцією; збереження привілеїв для представників влади вищого рівня;
- **у гуманітарній політиці** – збереження України в російському (пострадянському) культурному просторі; надання російській мові статусу другої державної; надання державою переваги певним релігійним конфесіям і церквам;
- **у зовнішній та безпековій політиці** – вступ України до Союзу Росії і Білорусі, ЄОП; позаблоковий статус; приєднання до оборонного союзу країн СНД.

Підходи опозиції передбачають:

- **у соціально-економічній політиці** – сприяння розвитку малого та середнього бізнесу; захист громадян з низькими доходами; захист інтересів людей “середнього класу”; захист прав найманих працівників; підвищення податків для найбільш заможних верств населення; утримання споживчих цін і тарифів за рахунок підвищення оподаткування великого бізнесу, “олігархів”; подовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення;
- **у внутрішній і правовій політиці** – обмеження недоторканості посадових осіб (Президента, депутатів, суддів); сприяння розвитку неурядових організацій; посилення громадського контролю над правоохоронними органами; забезпечення незалежності судів від зовнішнього впливу;
- **у гуманітарній політиці** – поступове входження України до європейського культурного простору; збереження і зміцнення державного статусу української мови; рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою;
- **у зовнішній та безпековій політиці** – вступ України до ЄС і НАТО в осяжній перспективі.

Якщо говорити про сьогоднішню політичну ситуацію в Україні, то які з наведених поглядів Ви б віднесли до провладних, а які – до опозиційних?
% опитаних експертів

	До про- владних	До опози- ційних	І до тих, і до інших рівною мірою	Ні до тих, ні до інших	Важко відповісти
Соціально-економічна політика					
Державне сприяння крупному національному бізнесу	71,8	2,9	22,3	1,9	1,0
Сприяння розвитку малого та середнього бізнесу	14,6	53,4	18,4	12,6	1,0
Захист інтересів громадян з низькими доходами	12,6	43,7	22,3	19,4	1,9
Розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств	21,4	23,3	13,6	33,0	8,7
Захист інтересів “середнього класу” – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів	9,7	48,5	21,4	18,4	1,9
Посилення прав роботодавців, порівняно з найманими працівниками	59,2	13,6	20,4	5,8	1,0
Захист прав найманих працівників перед роботодавцями	10,7	44,7	16,5	24,3	3,9
Підвищення податків для найбільш заможних верств населення	14,6	35,0	18,4	22,3	9,7
Підвищення податків для всіх громадян	61,2	1,9	23,3	7,8	5,8
Підвищення комунальних цін і тарифів	66,0	3,9	23,3	2,9	3,9
Підвищення пенсійного віку	75,7	2,9	14,6	1,0	5,8
Скасування пільгових пенсій	34,0	27,2	14,6	12,6	11,7
Посилення прав і засобів впливу комерційних банків на позичальників	51,5	2,9	26,2	4,9	14,6
Утримання споживчих цін і комунальних тарифів за рахунок підвищення оподаткування великого бізнесу, “олігархів”	11,7	35,9	13,6	34,0	4,9
Запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення	48,5	11,7	23,3	10,7	5,8
Подовження мораторію на вільну купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення	13,6	48,5	16,5	11,7	9,7

Якщо говорити про сьогоднішню політичну ситуацію в Україні, то які з наведених поглядів Ви б віднесли до провладних, а які – до опозиційних?
 % опитаних експертів (продовження)

	До про- владних	До опози- ційних	І до тих, і до інших рівною мірою	Ні до тих, ні до інших	Важко відповісти
Внутрішня і правова політика					
Обмеження недоторканності посадових осіб – Президента, народних депутатів, суддів	11,7	49,5	16,5	20,4	1,9
Забезпечення політичної стабільності будь-якою ціною, навіть через обмеження політичних прав і свобод громадян	65,0	7,8	12,6	8,7	5,8
Застосування жорстких, авторитарних методів керівництва державою заради забезпечення економічного зростання	65,0	5,8	12,6	7,8	8,7
Розширення повноважень Президента та виконавчої влади, обмеження повноважень Верховної Ради	78,6	1,9	13,6	2,9	2,9
Надання регіонам більшої самостійності, децентралізація	16,5	26,2	18,4	28,2	10,7
Забезпечення концентрації всієї влади в центрі, централізація	68,9	1,0	18,4	5,8	5,8
Боротьба зі злочинністю	19,4	18,4	32,0	25,2	4,9
Підпорядкування судової системи та правоохоронних органів інтересам влади	65,0	5,8	24,3	1,9	2,9
Федералізація України	27,2	1,9	13,6	37,9	19,4
Зменшення ролі політичних партій у політичному житті	51,5	2,9	15,5	16,5	13,6
Сприяння розвитку неурядових організацій	5,8	45,6	18,4	21,4	8,7
Посилення контролю з боку держави над діяльністю неурядових організацій	68,9	4,9	12,6	6,8	6,8
Жорстка боротьба проти корупції, не зважаючи на посади чи політичну належність	12,6	19,4	18,4	43,7	5,8
Посилення громадського контролю над правоохоронними органами	9,7	43,7	13,6	31,1	1,9
Забезпечення незалежності судів від зовнішнього впливу	13,6	40,8	13,6	25,2	6,8
Вибіркова боротьба з корупцією, звільнення влади та наближених до неї осіб від антикорупційних заходів	51,5	6,8	28,2	5,8	7,8
Збереження привілеїв (пільгових пенсій та ін.) для представників влади вищого рівня	52,4	3,9	29,1	7,8	6,8
Скорочення державного апарату	25,2	23,3	17,5	24,3	9,7

Якщо говорити про сьогоднішню політичну ситуацію в Україні, то які з наведених поглядів Ви б віднесли до провладних, а які – до опозиційних?
% опитаних експертів (продовження)

	До про- владних	До опози- ційних	І до тих, і до інших рівною мірою	Ні до тих, ні до інших	Важко відповісти
Гуманітарна політика					
Поступове входження України до європейського культурного простору	13,6	46,6	30,1	7,8	1,9
Збереження України в російському (пострадянському) культурному просторі	78,6	1,0	8,7	5,8	5,8
Збереження і зміцнення державного статусу української мови	6,8	66,0	14,6	8,7	3,9
Надання російській мові статусу другої державної	65,0	1,0	8,7	20,4	4,9
Рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою	11,7	41,7	26,2	13,6	6,8
Надання державою переваг певним релігійним конфесіям і церквам	53,4	5,8	26,2	10,7	3,9
Зовнішня політика та безпека					
Вступ України до ЄС в осяжній перспективі	14,6	45,6	31,1	5,8	2,9
Вступ України до Союзу Росії і Білорусі, вступ до Єдиного економічного простору	57,3	0,0	7,8	23,3	11,7
Позаблоковий статус України, її невходження до існуючих воєнних блоків	43,7	8,7	22,3	12,6	12,6
Вступ України до НАТО в осяжній перспективі	1,0	58,3	12,6	13,6	14,6
Приєднання України до оборонного союзу країн СНД	44,7	1,9	8,7	25,2	19,4

ВІДНОСИНИ ВЛАДИ ТА ОПОЗИЦІЇ

На думку більшості (55,3%) експертів, відносини між владою та опозицією оцінюються як відкрита конфронтація. 15,5% експертів у цих відносинах не вбачають ні конфронтації, ні співпраці.

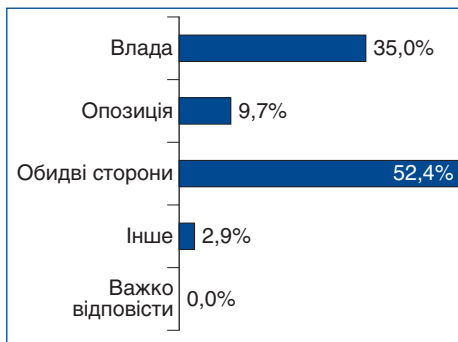
Більшість (52,4%) експертів покладають відповідальність за неконструктивний стан відносин на обидві сторони. Понад третину (35%) експертів покладають відповідальність на владу, 9,7% – на опозицію.

На думку майже половини (48,5%) експертів, права опозиції в Україні не захищені, протилежної думки дотримуються 16,5%. Третина опитаних вважають, що вони захищені частково.

Оцінка характеру відносин між владою та опозицією в Україні,
% опитаних експертів

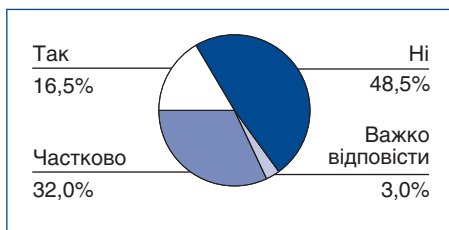

Хто має нести відповідальність за неконструктивний характер відносин між владою та опозицією?
% опитаних експертів

Найбільшою мірою, за оцінками експертів, **порушуються права опозиції** на вільний доступ до ЗМІ (відзначають 48,5% експертів), на публічну політичну діяльність серед населення, на організацію масових акцій (42,7%), на обіймання частини керівних посад у Парламенті (40,8%). Обмеження права на участь у виборах відзначили 18,4% експертів. 16,5% експертів вважають, що не порушуються жодні права опозиції.

Чи захищені права опозиції в Україні?
% опитаних експертів

Захист прав опозиції, на думку експертів, найбільше залежить від прийняття спеціальних законодавчих актів про опозицію та загального рівня політичної культури в країні (ці варіанти обрали по 30% експертів). Майже однакові частки експертів пов'язують цей захист з політичною волею вищого керівництва держави (17,5%) та здатності самої опозиції захистити власні права (16,5%).

Які права опозиції в Україні порушуються найбільшою мірою?*
% опитаних експертів

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Більшість експертів підтримали всі запропоновані варіанти прав, якими обов'язково має користуватися парламентська опозиція – за усіма переліченими позиціями частка позитивних відповідей перевищує 50%.

**Чи повинна парламентська опозиція обов'язково користуватися наведеними правами?
% опитаних експертів**

	Так	Ні	Важко відповісти
Право на виступ уповноваженого представника парламентської опозиції на пленарному засіданні з питання порядку денного пленарного засідання Верховної Ради	95,1	1,0	3,9
Право вимагати скликання позачергової сесії Верховної Ради, якщо така вимога підтримана не менш ніж третиною народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради	90,3	7,8	1,9
Право вимагати проведення додаткового пленарного засідання Верховної Ради, якщо така вимога підтримана не менш ніж третиною народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради	90,3	6,8	2,9
Право на гарантоване представництво (сторінку) на офіційному Інтернет-ресурсі Верховної Ради України	82,5	11,7	5,8
Право на співдоповідь уповноваженого представника парламентської опозиції під час розгляду наведених питань:			
• про щорічну доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні	94,2	2,9	2,9
• про відповідальність Кабінету Міністрів України	91,3	4,9	3,9
• про стан виконання Державного бюджету України	89,3	6,8	3,9
• про щорічний звіт Рахункової палати України	87,4	6,8	5,8
• про загальнодержавну програму економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля	86,4	3,9	9,7
• про засади внутрішньої і зовнішньої політики України	86,4	7,8	5,8
• про програму діяльності Кабінету Міністрів України	86,4	8,7	4,9
• про щорічний звіт Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення	82,5	9,7	7,8
• про висловлення недовіри Генеральному прокурору України	81,6	13,6	4,9
• про імпичмент Президенту України	79,6	13,6	6,8
• про вето Президента України на ухвалені Парламентом закони	68,0	22,3	9,7
Право на формування порядку денного Верховної Ради на один день протягом чергової сесії	80,6	8,7	10,7
Право на заяву тривалістю до 30 хвилин один раз протягом чергової сесії щодо офіційного політичного курсу парламентської більшості та/або Кабінету Міністрів України, діяльності Президента України, інших органів державної влади (крім судів) та їх посадових осіб	80,6	8,7	10,7
Право на представництво у складі частин, що призначаються Верховною Радою України, в наступних органах:			
• Національній раді з питань телебачення і радіомовлення	84,5	13,6	1,9
• Конституційному Суді України	76,7	18,4	4,9
• Вищій раді юстиції	74,8	20,4	4,9
• Раді Національного банку України	66,0	25,2	8,7

Чи повинна парламентська опозиція обов'язково користуватися наведеними правами?

% опитаних експертів

(продовження)

	Так	Ні	Важко відповісти
Право на заміщення посад голів комітетів Верховної Ради, до предметів відання яких віднесені питання:			
• свободи слова та інформації	87,4	7,8	4,9
• боротьби з організованою злочинністю та корупцією	73,8	18,4	7,8
• бюджету	70,9	21,4	7,8
• свободи совісті	66,0	19,4	14,6
• соціальної політики та соціальних стандартів	66,0	22,3	11,7
• законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності	63,1	24,3	12,6
• судочинства, судоустрою	62,1	27,2	10,7
• діяльності державних монополій, національних акціонерних компаній, управління державними корпоративними правами	61,2	23,3	15,5
• освіти і науки	56,3	33,0	10,7
• організації і діяльності Верховної Ради та її органів	54,4	36,9	8,7
• прав національних меншин і міжнаціональних відносин	54,4	24,3	21,4
• охорони здоров'я	52,4	35,9	11,7
Право на фіксувану газетну площу в кожному номері газети "Голос України"	79,6	14,6	5,8
Право на фіксувану кількість часу для виступів на державних радіо та телебаченні протягом кожного дня пленарних засідань Парламенту	76,7	13,6	9,7
Право на заміщення посади першого заступника голови Верховної Ради	75,7	16,5	7,8
Право на внесення питань до порядку денного сесії Верховної Ради позачергово без голосування, з дотриманням вимог Регламенту	72,8	14,6	12,6
Право на виступ уповноваженого представника парламентської опозиції тривалістю до 5 хвилин на пленарному засіданні Верховної Ради з будь-якого питання порядку денного	72,8	16,5	10,7
Право на призначення за поданням парламентської опозиції Голови та членів Рахункової палати та Уповноваженого Верховної Ради з прав людини	70,9	20,4	8,7
Право на заміщення посад перших заступників голів усіх комітетів Верховної Ради, крім тих, які очолюють представники парламентської опозиції	68,0	27,2	4,9
Право на внесення підготовлених в установленому Регламентом порядку проектів законів, інших актів Верховної Ради без голосування до тижневого порядку денного пленарних засідань Верховної Ради	58,3	21,4	20,4

На відносини між політичними партіями, що відносять себе до опозиційних, на думку експертів, найбільше впливають інтереси їх фінансових спонсорів (4,2 бала), збіг/конфлікт інтересів у боротьбі за владу (4,1 бала) та конкуренція за фінансові ресурси (4,0 бала).

Менший вплив мають – збіг/конфлікт економічних інтересів керівництва партій (3,7), внутрішньопартійна конкуренція (конкуренція між лідерами певної партії чи блоку) та конкуренція за увагу ЗМІ (по 3,5 бала).

Ще нижче оцінюється зовнішній вплив (2,9 бала), вплив ідеологій та інтересів членів партій (по 2,8 бала), передвиборні програми (2,6 бала).

Наскільки наведені чинники впливають на відносини між політичними силами, які відносять себе до опозиційних?*
середній бал

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що впливу немає, а "5" – вплив максимальний.

На останньому місці – вплив інтересів виборців партій (2,4 бала).

За **рівнем впливу на ухвалення державних рішень** експерти найвище оцінили Партію регіонів – 4,7 бала. Значно нижчим є вплив інших партій більшості – Блоку Литвина (2,8 бала), КПУ (2,7 бала) та "Сильної України" (2,6 бала).

Вплив опозиційних сил оцінюється ще нижче. У БЮТ він становить 2,2 бала, "Фронт змін" – 1,8 бала, ВО "Свобода" – 1,6 бала.

Наскільки впливають на ухвалення державних рішень наведені політичні сили?*
середній бал

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що зовсім не впливає, а "5" – впливає максимально.

ГОТОВНІСТЬ СУСПІЛЬСТВА ДО САМООРГАНІЗАЦІЇ

Найвище експерти оцінили здатність до самоорганізації студентів і представників малого бізнесу (по 3,7 бала), активістів неурядових організацій (3,6 бала) та представників середнього бізнесу (3,5 бала). Деяко нижче оцінюється така здатність представників великого бізнесу (3,2 бала) та робітників великих промислових підприємств (3,1 бала).

Наступні позиції посідають роботодавці, незалежно від розміру бізнесу і сфери діяльності (2,9 бала), працівники бюджетної сфери та представники творчих професій і самозайняті (по 2,8 бала), пенсіонери (2,6 бала), наймані працівники (2,3 бала). Останні, за оцінкою до здатності самоорганізації, – державні службовці (2,0 бала).

Наскільки наведені суспільні групи здатні до самоорганізації і колективних дій для захисту своїх прав?*
середній бал

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає "зовсім не здатні", а "5" – "здатні значною мірою".

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ

(за матеріалами експертного опитування 2015р.)¹

Важливою складовою досліджень політичних партій і партійної системи, що здійснюються Центром Разумкова, є аналіз позицій експертів.

Метою опитування, проведеного у 2015р., було виявлення позицій експертів стосовно основних характеристик сучасних політичних партій та проблем їх діяльності, відмінностей між “старими” та “новими” партіями, ступеня виконання партіями їх функцій, чинників впливу на формування партійної системи України та їх наслідків. Важливими елементами дослідження стало з’ясування експертного бачення перспектив розвитку багатопартійності в Україні, зокрема, бажаної моделі партії, змісту партійної політики, який знайшов би підтримку більшості громадян, напрямів еволюції партійної системи та шляхів удосконалення виборчого законодавства.

Відповіді на поставлені експертам питання узагальнені в таблицях і діаграмах, наведених нижче.

ПАРТІЇ І ПАРТІЙНА СИСТЕМА: СУЧАСНИЙ СТАН І ПРОБЛЕМИ

На думку більшості експертів, у сучасній Україні **переважають партії “лідерського” типу**, діяльність яких спрямована на реалізацію бачень і ідей партійних лідерів (так вважають 62% експертів).

З великим відривом друге місце (29%) посіла думка, що переважають партії, які ставлять перед собою “велику мету” (європейська інтеграція, здійснення реформ тощо). Найменше (14%) експертів підтримали тези, що в Україні переважають партії, які базуються на певній ідеології й мають відповідну програму, або партії, які спрямовують свою діяльність на вирішення конкретної проблеми (таблиця “Партії якого типу переважають в Україні?”, с.268).

На думку трьох чвертей експертів, в українських партіях переважає підхід, за якого їх очолюють сильні, авторитетні лідери, які не змінюються упродовж тривалого часу (таблиця “Який підхід до питання лідерства в партіях переважає...?”, с.268).

¹ Експертне опитування проведене соціологічною службою Центру Разумкова 18 травня - 19 червня 2015р. Опитано 95 експертів, серед яких представники органів державного управління та місцевого самоврядування, науково-дослідних установ, місцевих осередків політичних партій в усіх областях України, неурядових організацій, ВНЗ, незалежні експерти.

Партії якого типу переважають в Україні?* % опитаних експертів	
Партії, діяльність яких спрямована на реалізацію бачень і ідей їх лідерів	61,5
Партії, які ставлять перед собою “велику мету” (наприклад, вступ України до ЄС, проведення реформ тощо)	29,2
Партії, які базуються на певній політичній ідеології та мають програму, яка їй відповідає	13,5
Партії, які спрямовують свою діяльність на вирішення конкретної суспільної проблеми (наприклад, боротьба за чистоту довкілля, боротьба з корупцією тощо)	13,5
Жодні з перелічених	11,5
Важко відповісти	2,1

* Експертам пропонувалося відзначити не більше двох прийнятних варіантів відповіді.

Який підхід до питання лідерства в партіях переважає в сучасних українських партіях? % опитаних експертів	
Партію очолює сильний, авторитетний лідер, який не змінюється упродовж тривалого часу	74,0
Партію очолює група авторитетних лідерів, які періодично змінюють один одного на посаді керівника партії згідно з внутрішніми домовленостями	13,5
Партію очолюють керівники, які обираються на конкурентних засадах статутними органами і змінюють один одного через визначений термін	4,2
Інший підхід	3,1
Важко відповісти	5,2

Найчастіше експерти вважають, що сучасні партії служать інтересам фінансових і бізнесових структур (80%), а також партійних лідерів (62%). Лише 14% експертів дотримуються думки, що партії служать інтересам виборців.

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Експерти оцінюють як **найбільші проблеми сучасних політичних партій** (в порядку зменшення ваги): політичну корупцію; залежність від фінансово-промислових груп; невідповідність виборцям; відсутність постійної комунікації з суспільством; брак внутрішньо-партійної демократії; брак кваліфікованих партійних кадрів.

Наступні за значущістю проблеми – відсутність стабільної соціальної бази партій; слабкість їх організаційних структур; переважно регіональний характер їх підтримки; слабкість програмно-ідеологічних засад, залежність від зовнішніх впливів.

Експерти незадовільно оцінили виконання існуючими партіями більшості їх функцій. Лише виконання функції боротьби за владу було оцінено високим балом – 4,6 (за п'ятибальною шкалою).

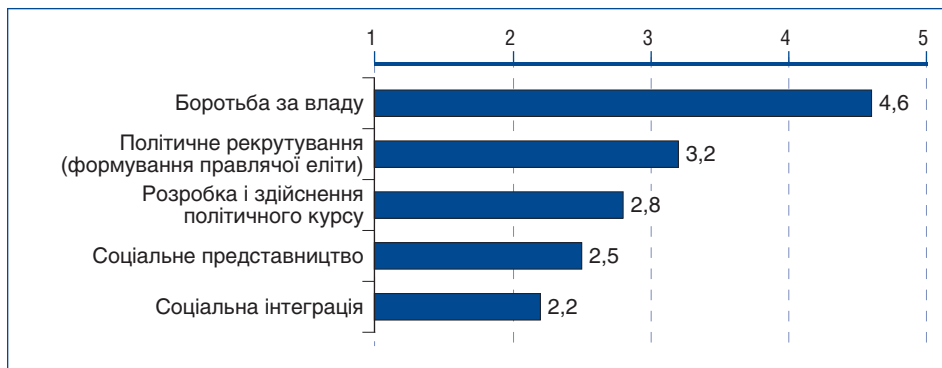
Формування правлячої еліти набрало 3,2 бала, розробка та реалізація політичного курсу – 2,8 бала, соціальне представництво – 2,5 бала, соціальна інтеграція – 2,2 бала.

Наскільки актуальними для сучасного стану політичних партій України є наведені проблеми?*
середній бал

Політична корупція	4,5
Залежність від ФПГ	4,2
Невідповідність виборцям	4,2
Відсутність постійної комунікації з суспільством	3,9
Брак внутрішньопартійної демократії	3,9
Брак кваліфікованих партійних кадрів	3,9
Відсутність стабільної соціальної бази	3,7
Слабкість організаційних структур	3,7
Переважно регіональний характер підтримки	3,6
Слабкість програмно-ідеологічних засад	3,6
Залежність від зовнішніх впливів	3,4

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що актуальність є мінімальною, а "5" – максимальною.

Оцінка рівня виконання політичними партіями України їх функцій*, середній бал

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" – мінімальне значення, а "5" – максимальне значення.

Серед експертів немає однотайності в оцінках певних рис, що їх приписують політичним партіям України.

Так, експерти не змогли дійти згоди стосовно питання, чи є в Україні партії, які **представляють інтереси певних соціальних груп і підтримують з ними постійні зв'язки**, чи таких партій немає: голоси розділилися порівну (по 44%).

Більше половини експертів вважають, що в Україні немає загальнонаціональних партій, які б користувалися підтримкою в усіх регіонах країни. Однак 38% опитаних не погоджуються з цією тезою.

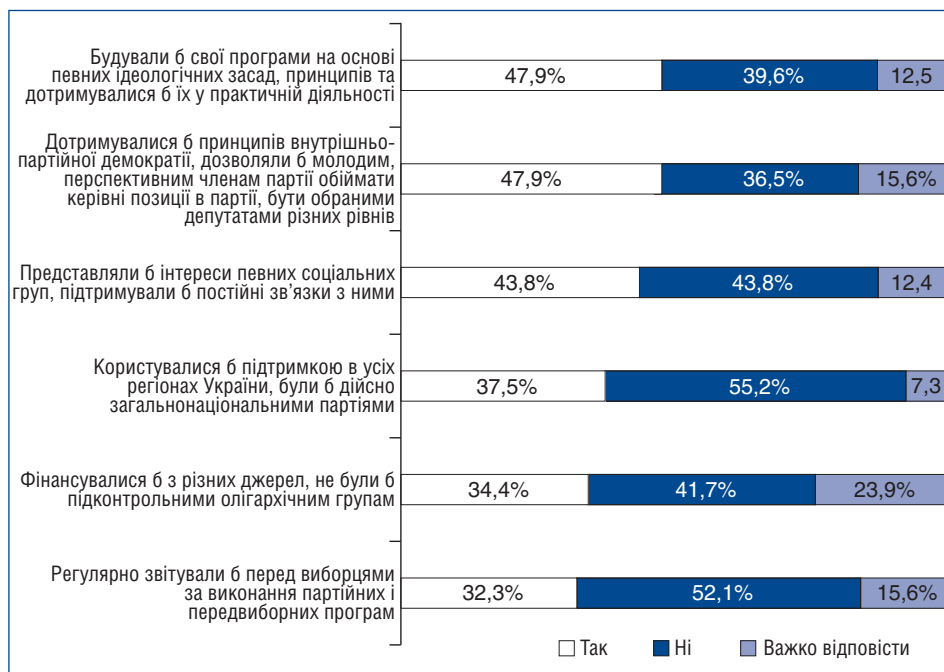
Майже половина (48%) експертів вбачають наявність в Україні політичних партій, які **будують свою діяльність на основі певної ідеології**. Проте, 40% заперечують наявність таких партій.

Відносна більшість (42%) експертів вважають, що в Україні немає партій, які фінансувалися б з різних джерел і не були б підконтрольними олігархічним групам, проте 34% вважають, що такі партії є.

48% експертів вважають, що в Україні є партії, які діють за принципами внутрішньої демократії. Однак 37% заперечують їх існування.

Більшість експертів вважають, що в Україні немає політичних партій, які б **регулярно звітували перед виборцями за виконання партійних і передвиборних програм**, але майже третина експертів з цим не погоджуються.

Чи є в Україні політичні партії, які б відповідали наведеним критеріям?
% опитаних експертів

Дещо більшою є визначеність експертів стосовно поширеності серед політичних партій певних якостей, необхідних для їх діяльності: стосовно кожної з них переважають оцінки “ця якість виражена лише у деяких партіях” (від 43% до 69%).

Найчастіше, на думку експертів, жодній з політичних партій не притаманні такі якості: “уміння і бажання захищати інтереси свого виборця, “електорального ядра”” (37%); “уміння виробити чітку програму дій” (29%); “наявність чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави” (22%).

А серед рис, які відносно частіше називалися як “*виражені у більшості або практично в усіх політичних партіях*” – наявність сильних лідерів (34%) та “наявність достатнього фінансування” (34%).

Якою мірою політичним партіям України, про діяльність яких Вам відомо, притаманні кожна з наведених якостей чи характеристик?
% опитаних експертів

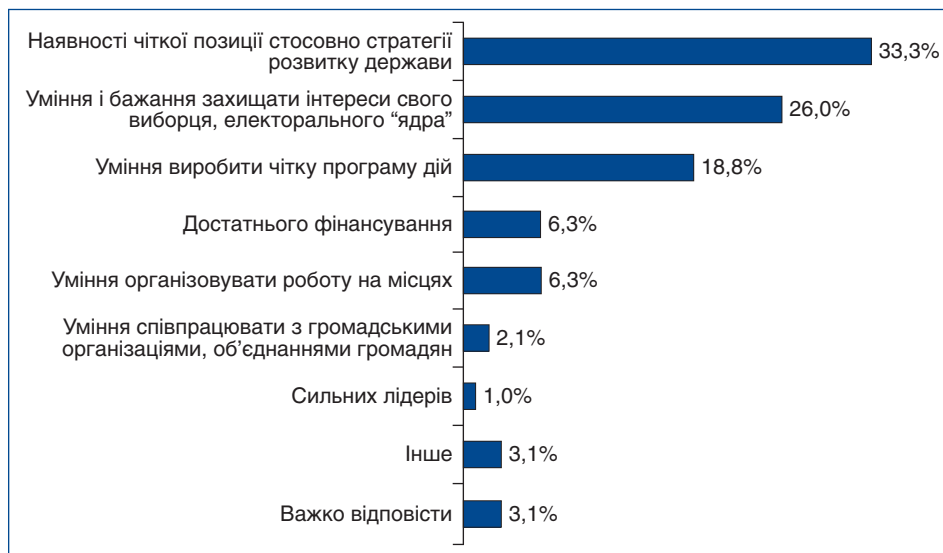
	Якість виражена практично в усіх політичних партій	Якість виражена у більшості політичних партій	Якість виражена лише у деяких політичних партій	Якість не притаманна жодній з політичних партій	Важко відповісти
Наявність чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави	3,1	18,8	53,1	21,9	3,1
Уміння виробити чітку програму дій	3,1	11,5	52,1	29,2	4,1
Уміння і бажання захищати інтереси свого виборця, електорального “ядра”	4,2	10,4	42,7	36,5	6,2
Наявність достатнього фінансування	3,1	31,3	55,2	4,2	6,2
Наявність сильних лідерів	2,1	32,3	56,3	5,2	4,1
Уміння організувати роботу на місцях	0,0	11,5	68,8	14,6	5,1
Уміння співпрацювати з громадськими організаціями, об’єднаннями громадян	2,1	16,7	59,4	14,6	7,2

На пряме питання, “чого насамперед не вистачає існуючим в Україні політичним партіям?”, найбільші частки експертів обрали відповіді “наявності чіткої позиції стосовно стратегії розвитку держави” (33%), уміння і бажання захищати свого виборця (26%) та уміння виробити чітку програму дій (19%) (діаграма “*Чого саме насамперед не вистачає...?*”, с.272).

Лінії міжпартійного розмежування. Понад половину експертів вважають, що найсильнішими є конфлікт між партіями-членами коаліції і опозиційними парламентськими партіями, а також конфлікт між прозахідними і проросійськими партіями.

Третина експертів відзначають, що серед найсильніших є конфлікти всередині коаліції, а понад чверть експертів – між партіями, що контролюються олігархами, які перебувають у конфлікті між собою (таблиця “*Між якими з існуючих в Україні партіями...?*”, с.272).

Чого саме насамперед не вистає існуючим в Україні політичним партіям?
% опитаних експертів

Між якими з існуючих в Україні партіями конфлікти є найсильнішими?*
% опитаних експертів

Між тими, що належать до складу коаліції, і тими, що перебувають в опозиції	52,1
Між тими, що орієнтуються на західні країни, і тими, що орієнтуються на Росію	51,0
Між партіями всередині коаліції	33,3
Між партіями, що контролюються олігархами, які перебувають у конфлікті між собою	27,1
Між тими, що представлені у Верховній Раді, і тими, що до неї не потрапили	11,5
Між тими, що виступають за підтримку української мови та культури, і тими, що виступають за державний статус російської мови	9,4
Між партіями, створеними до Майдану, та новими партіями, створеними під час Майдану і після нього	7,3
Між тими, що виступають за державну, планову економіку, і тими, що виступають за ринкову економіку, приватизацію	3,1
Між усіма партіями	3,1
Конфлікту між партіями немає	2,1
Важко відповісти	1,0

* Експертам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

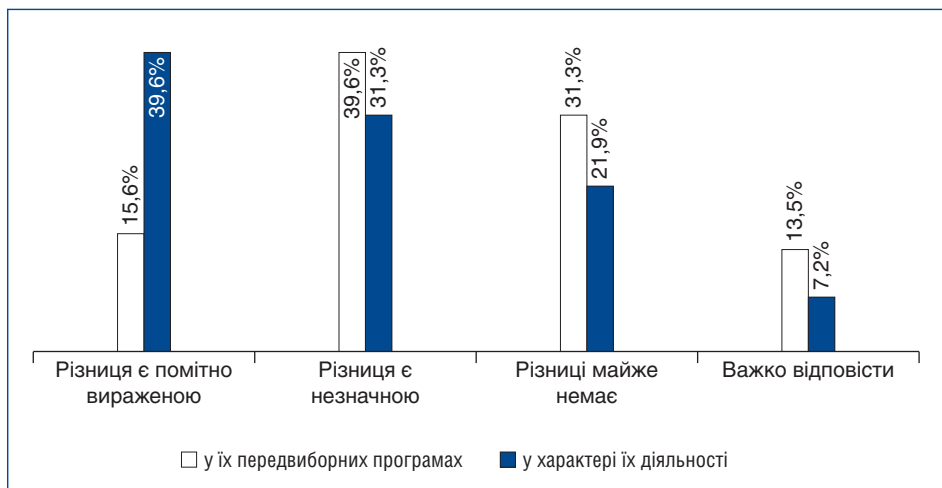
Значно менші частки експертів визначили такі підстави конфліктів, як конфлікт між парламентськими та позапарламентськими партіями, позиція у мовно-культурному питанні, час створення (до чи після Майдану), орієнтація на державну чи ринкову економіку.

Таким чином, основними джерелами конфліктів скоріше виступають фактор перебування при владі, геополітичні орієнтації та олігархічний контроль.

Різниця між партіями, що належать до коаліції. Лише 16% експертів вбачають помітну різницю між передвиборними програмами партій коаліції. 40% експертів бачать між ними незначну різницю, 31% вважають, що різниці майже немає.

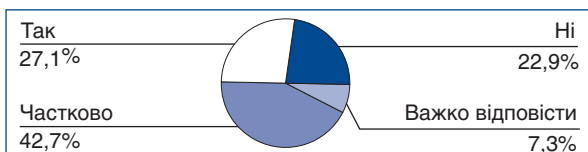
Стосовно практичної діяльності партій коаліції – відмінності є більш помітними – так вважають 40% опитаних експертів, 31% вважають різницю незначною, 22% – що її майже немає.

Наскільки істотною є різниця між політичними силами, що належать до складу коаліції у нинішній Верховній Раді...?
% опитаних експертів

Серед експертів немає визначеності стосовно стану захищеності прав опозиції в Україні: 27% вважають, що ці права захищені, 23% – що вони не захищені, а відносна більшість (42%) – що вони захищені частково.

Чи захищені права опозиції в Україні?
% опитаних експертів

Чинники впливу на формування партійної системи в Україні. Найбільший вплив на формування партійної системи (понад 7 балів за 10-бальною шкалою), на думку експертів, здійснили Революція гідності 2013-2014рр., президентські вибори 2004р. і Помаранчева революція, запровадження пропорційної системи виборів до Верховної Ради в 2004р., перехід до парламентсько-президентської республіки на основі змін до Конституції 2004р., позачергові президентські і парламентські вибори 2014р., політична криза 2006-2007рр. та дострокові парламентські вибори 2007р., ухвалення Конституції 1996р.

Російська агресія проти України та підписання Угоди про асоціацію з ЄС набрали практично рівну кількість голосів. Співставним з цими подіями був, на думку експертів, вплив таких подій, як ухвалення Закону “Про політичні партії в Україні” у 2001р., заборона КПУ (у складі КПРС) у 1991р., перетворення Народного руху на політичну партію в 1993р., запровадження змішаної системи виборів до Верховної Ради у 1997р., перемога В.Януковича на президентських виборах 2010р. і створення більшості на основі Партії регіонів після парламентських виборів 2012р. (6,6-6,9 бала).

Повернення до Конституції в редакції 1996р., встановлення авторитарного режиму В.Януковича також було важливою подією у формуванні партійної системи, причому, вплив цієї події і вплив боротьби за владу між Президентом Л.Кучмою та Верховною Радою у 1998-2000рр. експерти оцінили однаково (по 6,4 бала).

Далі в ієрархії подій, які найбільше вплинули на формування партійної системи, експерти відзначили спроби утворення “партій влади” (власне, утворення їх “згори” – НДП, СДПУ(о), Партія регіонів), президентські вибори 1999р., створення власних політичних сил кандидатами у Президенти на виборах 2010р., ухвалення Закону “Про об’єднання громадян”, “касетний скандал”, відсутність державного фінансування політичних партій (5,7-6,2 бала) (таблиця “Оцінка ступеня впливу наведених подій...”, с.275).

За ефективністю впливу різних чинників на розвиток політичних партій і партійної системи експерти поставили на перше місце позиції найбільших ФПГ (4 бали за п’ятибальною шкалою). На наступному місці – діяльність ЗМІ (3,9 бала).

Ціла група чинників отримали приблизно однакові оцінки: зміна соціально-демографічної структури суспільства внаслідок анексії Криму та подій на Донбасі (3,6); дії органів влади (прийняття нормативних актів щодо політичних партій); зміну соціально-економічної структури суспільства внаслідок падіння економіки; процеси реформування влади (люстрація, децентралізація); невизначеність у питанні виборчого законодавства як для загальнонаціональних, так і для місцевих виборів – по 3,5 бала.

Нижче експерти оцінили такі чинники, як громадська думка стосовно партій; позиції інститутів громадянського суспільства; діяльність фондів, програм, що реалізуються в Україні за підтримки зарубіжних країн і міжнародних організацій; позиції органів влади зарубіжних країн та їх об’єднань; відсутність державного фінансування та позиції зарубіжних політичних партій (таблиця “Оцінка ефективності впливу наведених чинників...”, с.276).

**Оцінка ступеня впливу наведених подій на формування партійної системи в Україні у 1990-2015рр.*,
середній бал**

Революція гідності 2013-2014рр., перемога Майдану та падіння режиму В.Януковича	8,3
Президентські вибори 2004р., Помаранчева революція	8,0
Запровадження повністю пропорційної системи виборів до Верховної Ради у 2004р.	7,9
Внесення змін до Конституції України у 2004р., які передбачали формування Уряду коаліцією депутатських фракцій	7,7
Дострокові президентські та парламентські вибори 2014р.	7,5
Прийняття Конституції України у 1996р.	7,3
Політична криза 2006-2007рр. та дострокові парламентські вибори 2007р.	7,3
Відновлення дії Конституції 2004р.	7,2
Перетворення Народного Руху України на політичну партію у 1993р.	6,9
Запровадження змішаної, мажоритарно-пропорційної системи виборів до Верховної Ради у 1997р.	6,9
Заборона КПУ (у складі КПРС) у 1991р.	6,8
Агресія Росії проти України, анексія Криму, окупація окремих районів Донецької та Луганської областей	6,8
Президентські вибори 2010р., перемога лідера Партії регіонів В.Януковича	6,7
Парламентські вибори 2012р., створення більшості на основі Партії регіонів	6,7
Прийняття Закону “Про політичні партії в Україні” у 2001р.	6,6
Підписання Угоди про асоціацію між Україною і ЄС	6,6
Боротьба за повноваження між Президентом Л.Кучмою і Верховною Радою у 1998-2000рр.	6,4
Повернення до Конституції 1996р., встановлення авторитарного режиму В.Януковича	6,4
Спроби створення в Україні “партій влади” (НДП, СДПУ(о), Партії регіонів)	6,2
Президентські вибори 1999р.	6,1
Створення власних політичних сил кандидатами у Президенти на виборах-2010 С.Тігіпком, А.Яценюком, А.Гриценком	6,1
Прийняття Закону “Про об’єднання громадян” у 1992р.	6,0
“Касетний скандал”, справа Гонгадзе та спричинені ними акції “Україна без Кучми”	5,8
Відсутність державного фінансування політичних партій	5,7
Спроби створення партій бізнес-структурами (“Громада”, ПНЕРУ та ін.)	5,3

* За 10-бальною шкалою від 1 до 10, де “1” означає, що вплив є мінімальним, а “10” – максимальним.

Оцінка ефективності впливу наведених чинників на розвиток політичних партій та партійної системи в Україні*, середній бал

Позиції найбільших ФПГ	4,0
Діяльність ЗМІ	3,9
Зміна соціально-демографічної структури суспільства внаслідок анексії Криму, бойових дій на Донбасі	3,6
Дії органів влади (прийняття законів, інших нормативно-правових актів стосовно політичних партій)	3,5
Зміна соціально-економічної структури суспільства внаслідок різкого падіння економіки, знецінення гривні	3,5
Процеси реформування політико-адміністративної системи (люстрація, децентралізація та ін.)	3,5
Невизначеність у питанні виборчого законодавства як для загальнонаціональних, так і для місцевих виборів	3,5
Громадська думка стосовно політичних партій	3,2
Позиції інститутів громадянського суспільства (неурядових організацій, профспілок) України	3,2
Діяльність фондів, програм, проектів допомоги, що реалізуються в Україні за підтримки зарубіжних країн і міжнародних організацій	3,1
Позиції органів влади зарубіжних країн та їх об'єднань	3,0
Відсутність державного фінансування політичних партій	2,9
Позиції політичних партій зарубіжних країн	2,3

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає, що ефективність є мінімальною, а "5" – максимальною.

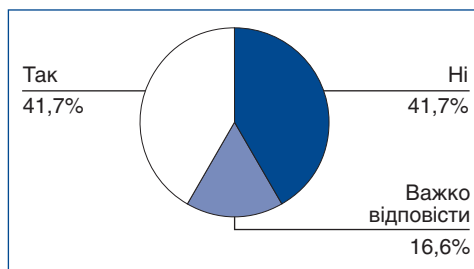
Отже, в очах експертів, партії швидше вважаються політичними інструментами спонсорів, ніж інститутами політичного програмування розвитку держави та політичного представництва різних верств суспільства.

“СТАРИ” ТА “НОВІ” ПАРТІЇ – ПОДІБНЕ Й ВІДМІННЕ

У питанні про наявність відмінностей між партіями, створеними “до” і “після Майдану” думки експертів поділилися навпіл: по 42% опитаних вважають, що такі відмінності є, і що їх немає.

Більшість експертів (абсолютна чи відносна) вважають, що партіям, створеним після Майдану, більшою мірою притаманні такі якості: “нові” партії більше пов'язані з ініціативами громадян, волонтерами, громадськими рухами; ці партії підтримують проведення реформ та просувають нові ідеї і розробки.

Чи є відмінності між політичними партіями, створеними до Майдану та після нього?
% опитаних експертів

Партіям, створеним до Майдану, експерти переважно приписують більш розвинуту організаційну структуру в регіонах.

Водночас, у відповідях на питання щодо притаманності певних рис “старим” чи “новим” партіям більшість експертів (відносна чи абсолютна) обрали варіант “різниці немає”.

У цих питаннях відносно більші частки експертів відзначили певну перевагу:

“нових” партій:

- у захисті національних інтересів;
- у меншій корумпованості;
- у меншій залежності від олігархічного впливу;
- у більшій внутрішній демократичності;

“старих” партій:

- у захисті інтересів певних регіонів;
- у наявності ідеологічної бази та партійних програм;
- у наявності фахівців, професіоналів.

Приблизно однаково експерти оцінили притаманність “старим” і “новим” партіям таких якостей, як орієнтація на інтереси “середнього виборця” та наявність яскравих лідерів.

Яким із партій (створеним до Майдану чи після нього) більшою мірою притаманні наведені нижче якості?

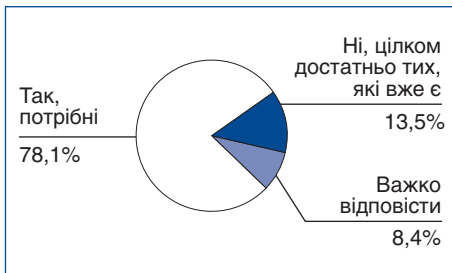
% опитаних експертів

	Створеним до Майдану	Створеним після Майдану	Різниці немає	Важко відповісти
Орієнтуються на інтереси виборця, який за своїм соціально-економічним становищем належить до більшості населення	9,4	9,4	68,8	12,4
Є вільнішими від олігархічного впливу	9,4	21,9	59,4	9,3
Базуються на певних політичних ідеологіях і мають відповідні партійні програми	21,9	13,5	54,2	10,4
Захищають національні інтереси України	10,4	32,3	49,0	8,3
Мають більше фахівців, професіоналів	21,9	14,6	47,9	15,6
Мають “яскравих” лідерів	19,8	22,9	45,8	11,5
Захищають інтереси певних регіонів	36,5	8,3	43,8	11,4
Є менш корумпованими	8,3	35,4	42,7	13,6
Є внутрішньо демократичними	5,2	32,3	42,7	19,8
Підтримують проведення у країні необхідних реформ	7,3	42,7	40,6	9,4
Просувають нові ідеї та розробки	5,2	45,8	36,5	12,5
Мають розвинуту організаційну структуру в регіонах	52,1	6,3	33,3	8,3
Більше пов’язані з ініціативами громадян, волонтерами, громадськими рухами	4,2	68,8	20,8	6,2

Переважаюча більшість (78%) експертів відзначають потребу в нових партіях і нових лідерах.

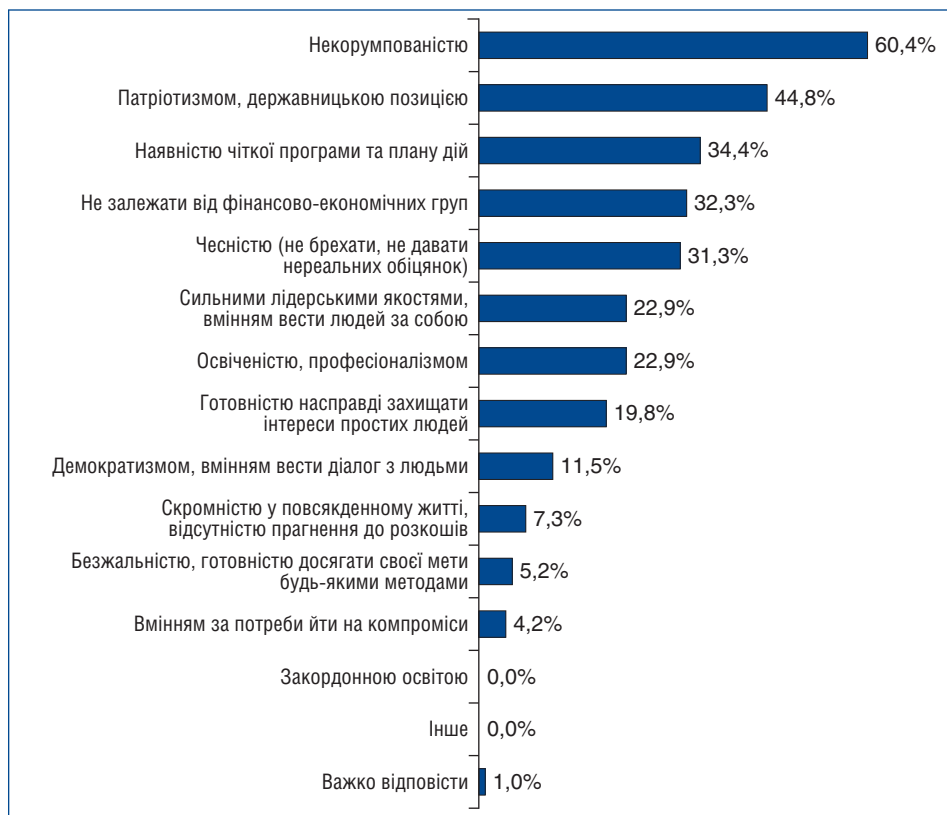
Ієрархія якостей, якими повинні відрізнятися нові лідери, є такою (за зменшенням ваги): некорумпованість; патріотизм, державницька позиція; наявність чіткої програми та плану дій; незалежність від ФПГ; чесність; наявність лідерських якостей; освіченість, професіоналізм; готовність захищати інтереси простих людей; демократизм, вміння вести діалог з людьми.

Чи потрібні Україні нові політичні лідери?
% опитаних експертів

Такі позиції, як скромність, безжальність, вміння йти на компроміси були відзначені невеликими частками експертів, а закордонну освіту не назвав жоден експерт.

Якими якостями повинні відрізнятися нові політичні лідери?*
% опитаних експертів

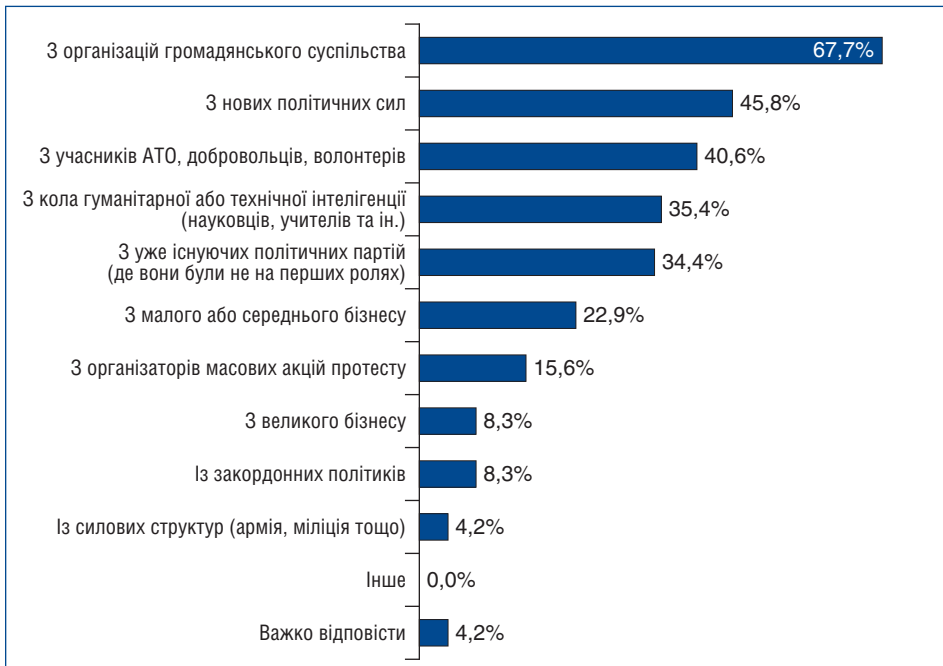

* Експертам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятних варіантів відповіді.

Нові лідери з новими якостями можуть бути вихідцями з таких середовищ (за зменшенням ваги): громадянського суспільства, нових політичних сил, учасників АТО, добровольців, волонтерів, уже існуючих політичних партій, інтелігенції, малого або середнього бізнесу.

На організаторів масових акцій протесту, великий бізнес, закордонних політиків, на думку експертів, у цьому питанні особливо розраховувати не варто. Найменше експертів відзначили середовищем походження нових лідерів силові структури.

З якого середовища можуть з'явитися нові політичні лідери?*
% опитаних експертів

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Більші частки експертів відзначають, що новою може вважатися та партія, яка має чітке бачення суспільних перетворень і конкретний план дій (63%) та яку очолює політик, не скомпрометований корупційними діями та фінансовими махінаціями (60%).

Надалі якості партій, притаманність яких є необхідною для того, щоб їх можна було вважати новими, виглядають так (за зменшенням ваги): очолюються сильним, відповідальним лідером; висувають реалістичні обіцянки та уникають популізму; дають можливість проявити себе молодим, перспективним людям; активно співпрацюють з неурядовими організаціями, громадськими рухами; висувають на перший план спільні для жителів різних регіонів проблеми, а не спекулюють на відмінностях; мають прозоре фінансування.

Інші позиції (зокрема, нещодавно зареєстрована, очолювана молодим політиком, намагається поширити свою ідеологію) підтримані значно меншими частками експертів.

Які з наведених характеристик мають бути притаманні партії, щоб вважати її “ною політичною силою”? % опитаних експертів	
Партія має чітке бачення суспільних перетворень, конкретний план дій, які ставить за мету реалізувати, прийшовши до влади, а не бореться за владу заради влади	62,5
Партію має очолювати політик, який не скомпрометував себе корупційними діями, фінансовими махінаціями	60,4
Партію має очолювати людина, яка проявила себе лідером у складних ситуаціях, вміє брати на себе відповідальність	46,9
Партія висуває лише ті обіцянки, які є реалістичними, уникає популізму	44,8
Партія дає можливість проявити себе молодим, перспективним людям, “новим обличчям”	41,7
Партія активно співпрацює з неурядовими організаціями, громадськими рухами та ініціативами, надає їм підтримку	28,1
Партія висуває на перший план спільні для жителів різних регіонів соціально-економічні проблеми та не акцентує увагу на існуючих між громадянами різних регіонів відмінностях у світоглядних питаннях (мова, релігія тощо)	28,1
Партія має прозоре фінансування, регулярно оприлюднює свої фінансові звіти	25,0
Партія намагається насамперед максимально поширити свою ідеологію, свої підходи в суспільстві, а не прийти до влади	17,7
Партію має очолювати політик, який раніше не обіймав керівних посад в органах влади	16,7
Партія привертає увагу до проблем, які залишаються поза увагою більшості інших партій (наприклад, захист історичного середовища міст, зелених зон від забудовників, права вкладників банків, якість продуктів харчування і питної води тощо)	14,6
Партію має очолювати молодий політик (не старший 40 років)	13,5
Партія має бути зареєстрованою не більш ніж 5 років тому	12,5
Партія використовує у своїй діяльності нові інформаційні технології, засоби комунікації – Інтернет, соціальні мережі та ін.	9,4
Інше	3,1
Важко відповісти	2,1

* Експертам пропонувалося відзначити не більше п'яти прийнятних варіантів відповіді.

Цікаво, що прозоре фінансування для експертної спільноти не є серед пріоритетів, що певною мірою суперечить бажанню експертів бачити нових політичних лідерів некорумпованими, позбавленими олігархічного впливу.

ОЦІНКИ ДІЯЛЬНОСТІ КОНКРЕТНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ

Експертам було запропоновано оцінити діяльність партій, які набрали не менше 1% на позачергових виборах до Верховної Ради 2014р.

Найбільш позитивно експерти оцінили діяльність партії “Самопоміч” (майже 71% експертів оцінили її повністю або скоріше позитивно).

До діяльності партії “Блок Петра Порошенка Солідарність” скоріше або повністю позитивно ставляться 62% експертів (скоріше або повністю негативно – 31%).

Як би Ви оцінили діяльність наведених партій?
% опитаних експертів

	Позитивно	Скоріше позитивно	Скоріше негативно	Негативно	Важко відповісти
Політична партія “Об’єднання “Самопоміч”	8,3	62,5	17,7	7,3	4,2
Партія “Блок Петра Порошенка Солідарність”	11,5	50,0	18,8	12,5	7,2
Політична партія “ВО “Батьківщина”	11,5	35,4	29,2	10,4	13,5
Політична партія “Правий сектор”	10,4	36,5	21,9	15,6	15,6
Політична партія “ВО “Свобода”	10,4	35,4	21,9	18,8	13,5
Політична партія “Народний фронт”	11,5	31,3	19,8	26,0	11,4
Політична партія “Громадянська позиція” А.Гриценка	5,2	36,5	20,8	9,4	28,1
Радикальна партія О.Ляшка	2,1	17,7	36,5	35,4	8,3
Політична партія “Опозиційний блок”	0,0	7,3	12,5	76,0	4,2
Комуністична партія України	0,0	1,0	9,4	86,5	3,1
Партія С.Тігіпка “Сильна Україна”	0,0	6,3	15,6	63,5	14,6
Політична партія “Всеукраїнське аграрне об’єднання “Заступ”	0,0	6,3	21,9	33,3	38,5

До діяльності партії “Батьківщина” позитивне або відносно позитивне ставлення у 47% експертів, негативне – у 40%.

Приблизно так само оцінюють діяльність партій “Правий сектор” та ВО “Свобода”. Перевага позитивних оцінок експертів над негативними зафіксована також стосовно діяльності “Громадянської позиції” А.Гриценка.

Діяльність партії “Народний фронт” скоріше або повністю позитивно оцінили майже 43% експертів, а скоріше або повністю негативно – 46%.

Лідерами у негативних оцінках експертів є КПУ (96%), Опозиційний блок (її діяльність негативно оцінюють 89% експертів), а також партія С.Тігіпка “Сильна Україна” (79%). Варто зауважити, що за час після виборів було майже неможливо відслідкувати публічну діяльність партії “Сильна Україна” на загальноукраїнському рівні.

Найменш відомою для експертів виявилася діяльність партії “Заступ” (39% експертів про неї не знають), ставлення до партії є переважно негативним (-49%).

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ І ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ, МОДЕЛЬ МАЙБУТНЬОЇ ПАРТІЇ

Представницька функція. Відносна більшість (38%) експертів вважають, що партії повинні представляти інтереси певної соціальної групи, навіть якщо така позиція не є популярною серед інших виборців. 10% експертів вважають представництво інтересів певної групи не обов’язковим, оскільки головним для партії є перемога на виборах, 28% опитаних виступають за поєднання цих двох підходів.

З яким підходом до побудови політичних партій в Україні Ви згодні найбільшою мірою? % опитаних експертів

32% експертів прогнозують діяльність в Україні переважно “всеохоплюючих” партій, 8% опитаних – соціально-класових партій, а 52% – партій обох типів.

Ідеологія. 75% експертів вважають, що партії повинні мати певну ідеологію, на основі цінностей і принципів якої формуються партійні та передвиборні програми. 6% експертів поділяють думку, що ідеологія не є обов’язковою, партія може формувати власні програми відповідно до політичної доцільності. 13% вважають прийнятними обидва підходи (діаграма “Який підхід до ідеологічних засад...?”).

Який підхід до ідеологічних засад діяльності політичних партій є більш прийнятним в умовах України?
% опитаних експертів

При цьому лише 8% експертів вважають, що партії в Україні розвиватимуться як ідеологічні. 37% вважають, що партії розвиватимуться як прагматичні, а їх програмні документи базуватимуться на прагненні відповідати потребам і запитам якомога більшого кола виборців. Рівно половина експертів думають, що в Україні будуть партії обох типів.

В якому напрямі розвиватимуться політичні партії в Україні...?
% опитаних експертів

Членство. Рівно половина опитаних експертів вважають, що партії повинні мати фіксоване членство і власних членів. Між тим, 28% експертів вважають, що партіям достатньо утримувати оплачуваний апарат і мати активних прихильників.

Найменше (7%) експертів вважають, що сучасним партіям зовсім не обов'язково мати фіксоване членство чи активних прихильників, їм достатньо утримувати оплачуваний апарат і наймати персонал на період виборів.

Звертає на себе увагу, що понад 10% експертів не згодні з жодним з цих положень.

З яким твердженням стосовно політичних партій України Ви згодні більшою мірою? % опитаних експертів	
Сучасні партії обов'язково повинні мати фіксоване членство і власних членів	50,0
Сучасні партії не обов'язково повинні мати фіксоване членство, їм достатньо утримувати оплачуваний партійний апарат (у центрі та на місцях) і мати активних прихильників, які допомагають партії на волонтерських засадах	28,1
Сучасні партії не обов'язково повинні мати фіксоване членство чи активних прихильників, їм достатньо утримувати оплачуваний партійний апарат (у центрі та на місцях), а на період виборів – наймати агітаторів та інший потрібний персонал	7,3
Не згоден з жодним з цих тверджень	10,4
Важко відповісти	4,2

Фінансування. Переважна більшість експертів висловилися за фінансування партій з членських внесків (85%) і громадянами-прихильниками партій з їх добровільних пожертв (78%). 45% експертів підтримують фінансування партій бізнесом, що суперечить бажанню бачити нові політичні сили некорумпованими та позбавленими олігархічного впливу, робить їх вразливими до впливів з боку бізнесу. 41% експертів підтримують фінансування партій з державного бюджету, 8% – з коштів місцевих бюджетів і лише 2% – з-за кордону (діаграма “Ким і з яких джерел має фінансуватися...?”).

Пріоритетні завдання партій. 73% опитаних експертів вважають, що для ефективного захисту своїх виборців партія повинна пройти до Верховної Ради й сформувати власну фракцію.

На другому місці – завдання перемоги на місцевих виборах і проведення якомога більше депутатів до місцевих рад по всій країні (60%). Далі з майже рівним результатом (близько половини відповідей) ідуть отримання керівних посад в уряді й обрання свого кандидата на пост Президента, 40% опитаних відзначили перемогу в одному чи кількох регіонах країни (40%) (діаграма “Які з наведених завдань повинні...?”).

Ким і з яких джерел має фінансуватися діяльність політичних партій в Україні?*
% опитаних експертів

* Експерти мали обрати три прийнятні варіанти відповіді.

Які з наведених завдань повинні в першу чергу реалізувати політичні партії, щоб мати можливість ефективно обстоювати інтереси своїх виборців?*
% опитаних експертів

* Експертам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

ПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТИРИ УЯВНОЇ “ПАРТІЇ БІЛЬШОСТІ”

Експертам було запропоновано обрати серед альтернативних політичних позицій у різних сферах ту позицію уявної партії, яка могла б, на їх погляд, бути підтриманою більшістю виборців (за п’ятибальною шкалою).

За результатами відповідей сформувався набір програмних положень, які є ближчими до позицій лівоцентристської партії (таблиця “Тут представлені альтернативні позиції...”, с.287-288).

У соціально-економічній сфері це: сприяння розвитку малого та середнього бізнесу; захист прав найманих працівників; стримування споживчих цін і тарифів за рахунок оподаткування великого бізнесу; підтримка фермерського руху; подовження мораторію на вільний продаж аграрних земель; запровадження адресної системи субсидій замість існуючої системи пільг; можливість громадянам самим заробити на все необхідне (тобто вільний розвиток приватної ініціативи).

У політико-правовій сфері це: недопущення обмеження демократії, прав і свобод заради політичної стабільності; надання більшої самостійності регіонам; сприяння вільному розвитку неурядових організацій; посилення громадського контролю за правоохоронними органами; посилення впливу Верховної Ради на Уряд і виконавчу владу.

У питаннях зовнішньополітичних і соціокультурних орієнтацій це: вступ України до ЄС і НАТО в осяжній перспективі; входження України до європейського культурного простору; зміцнення державного статусу української мови; рівність усіх релігійних конфесій у відносинах з державою. Експерти також вважають, що більші шанси на суспільну підтримку має визначення української нації як спільноти громадян України незалежно від їх національності (походження).

Водночас, експерти не змогли однозначно оцінити, які саме з таких альтернативних позицій отримають більшу підтримку суспільства – зокрема, захист інтересів громадян з низькими доходами чи підтримка середнього класу, розширення державного сектору чи приватизація, політика високих податків і державних субсидій, чи низьких податків і спроможності громадян самостійно оплатити необхідні послуги; державна підтримка вітчизняних підприємств чи сприяння приходу до України іноземних компаній.

У політико-правовій сфері є певна невизначеність у питаннях “пріоритет прав особистості над правами спільноти, чи навпаки?”, а також у питанні зменшення ролі партій, позапартійності влади, або підвищення ролі партій та партизації влади.

Таким чином, у відповідях експертів майбутня партія виглядає як проукраїнська, проєвропейська політична сила, яка поєднає елементи захисту індивідуальних прав і свобод із збереженням ролі держави в економіці та в соціальному захисті громадян.

Тут представлені альтернативні позиції з найбільш принципових питань розвитку українського суспільства в різних сферах. Де на шкалі від 1 до 5 має бути розташована позиція партії, яку могли б підтримати більшість виборців України?*
середній бал

Вступ України до Союзу Росії і Білорусі, вступ до Євразійського економічного союзу	4,5	Вступ України до ЄС в осяжній перспективі
Збереження України в російському (пострадянському) культурному просторі	4,4	Входження України до європейського культурного простору
Надання російській мові статусу другої державної, мовам національних меншин – статусу регіональних	4,4	Збереження і зміцнення державного статусу української мови
Надання державою переваги певним релігійним конфесіям і церквам	4,3	Рівність усіх релігійних конфесій і церков у відносинах з державою (рівність перед законом)
Державне сприяння крупному національному бізнесу	4,2	Сприяння розвитку малого та середнього бізнесу
Підвищення підконтрольності правоохоронних органів владі	4,2	Посилення громадського контролю за правоохоронними органами
Позаблоковий статус України, її невходження до військових блоків	4,2	Вступ України до НАТО в осяжній перспективі
Управління всією вертикаллю влади (аж до місцевої) з центру, централізація влади	4,1	Надання регіонам більшої самостійності, децентралізація влади
Посилення контролю з боку держави за діяльністю неурядових організацій	4,1	Сприяння вільному розвитку неурядових організацій
Держава повинна забезпечувати громадян усім необхідним для життя	4,1	Держава повинна надавати громадянам можливість самим заробити на все необхідне для життя
Збереження нинішньої системи пільг на оплату житлово-комунальних послуг (надаються усім громадянам, які належать до певної категорії, у вигляді знижок на оплату ЖКГ, безкоштовного проїзду та ін.)	4,0	Реформування системи соціальної допомоги, запровадження адресної системи субсидій у грошовій формі
Підтримка крупного аграрного виробника	3,9	Підтримка фермерського руху

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де "1" означає повну підтримку позиції, наведеної зліва, а "5" – повну підтримку позиції, наведеної справа. "3" означає, що важко надати перевагу якомусь із тверджень.

Тут представлені альтернативні позиції з найбільш принципових питань розвитку українського суспільства в різних сферах. Де на шкалі від 1 до 5 має бути розташована позиція партії, яку могли б підтримати більшість виборців України?*

середній бал

(продовження)

Забезпечення політичної стабільності будь-якою ціною, навіть через обмеження політичних прав і свобод громадян	3,9	Недопущення обмежень політичних прав і свобод громадян заради збереження політичної стабільності
Посилення впливу Президента на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Верховної Ради	3,5	Посилення впливу Верховної Ради на Уряд та виконавчу владу, обмеження повноважень Президента
Захист інтересів громадян з низькими доходами	3,3	Захист інтересів “середнього класу” – людей кваліфікованої праці з середнім рівнем доходів
Розширення державного сектору економіки, повернення в державну власність раніше приватизованих підприємств	3,3	Приватизація державних підприємств, пріоритетний розвиток приватного сектору економіки
Забезпечення пріоритету прав спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.) над правами особистості	3,3	Забезпечення пріоритету прав особистості над правами будь-якої спільноти (колективу, територіальної громади, народу як цілого та ін.)
Податкова система, за якої людина сплачує високі податки, але безкоштовно отримує від держави певні соціальні послуги	3,2	Податкова система, за якої людина сплачує низькі податки, але сама повинна сплачувати за соціальні послуги
Зменшення ролі партій, позапартійність влади	2,9	Підвищення ролі партій у політичному житті, партизація влади
Підтримка державою вітчизняних промислових підприємств	2,9	Сприяння приходу в Україну зарубіжних компаній
Подовження мораторію на вільні купівлю-продаж землі сільськогосподарського призначення	2,5	Запровадження вільної купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення
Стимування споживчих цін і комунальних тарифів за рахунок підвищення оподаткування великого бізнесу, “олігархів”	2,4	Обмеження втручання держави в утворення цін і тарифів, вони мають регулюватися ринком
Українська нація – це всі громадяни України незалежно від їх національності	2,2	Українська нація – це громадяни України української національності
Захист прав найманих працівників перед роботодавцями	1,9	Посилення прав роботодавців у відносинах з найманими працівниками

* За п'ятибальною шкалою від 1 до 5, де “1” означає повну підтримку позиції, наведеної зліва, а “5” – повну підтримку позиції, наведеної справа. “3” означає, що важко надати перевагу якомусь із тверджень.

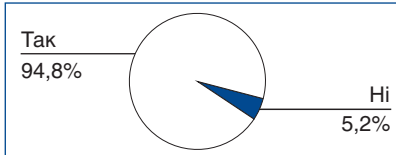
СТАВЛЕННЯ ДО БАГАТОПАРТІЙНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВ ЇЇ РОЗВИТКУ

Україна потребує багатопартійності – з цим погоджуються 95% опитаних експертів. Але щодо питання, в якому саме напрямі має розвиватися багатопартійна система, думки експертів розділилися.

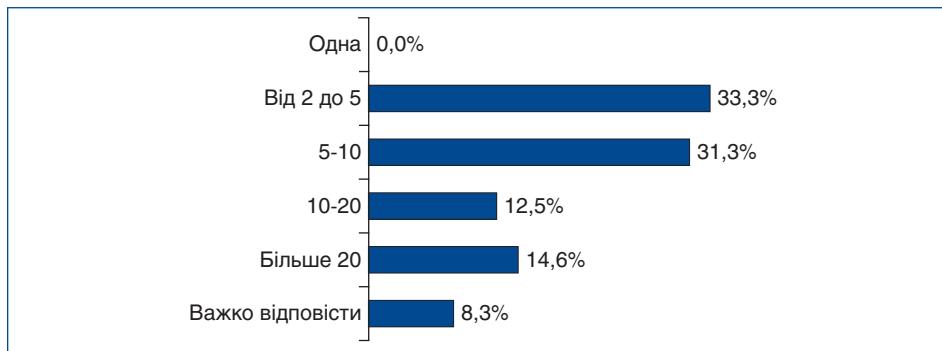
Зокрема, на думку третини експертів, у країні повинно діяти 2-5 політичних партій, і майже стільки ж експертів вважають, що партій повинно бути від 5 до 10.

15% експертів вважають, що партій має бути понад 20, а 13% – що їх має бути 10-20.

Чи потрібна Україні багатопартійна система? % опитаних експертів

Скільки приблизно партій мають існувати в Україні? % опитаних експертів

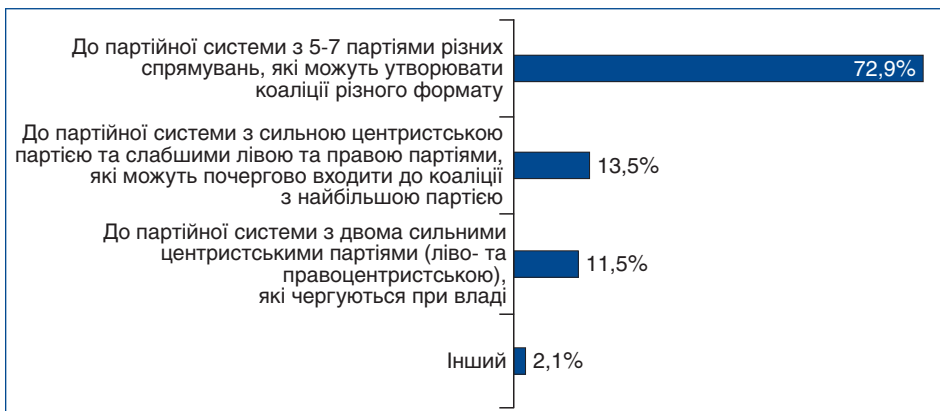

При цьому майже три чверті експертів вважають, що в майбутньому партійна система України складатиметься з 5-7 партій різних спрямувань, які утворюватимуть коаліції різного формату.

Набагато менші частки (12-14%) експертів підтримали варіанти відповіді, що партійна система України еволюціонує в бік утворення двох потужних центристських партій (ліво- та правочентристської), які чергуватимуться при владі, або ж однієї потужної центристської та кількох менших, які можуть по чергову входити до коаліції з найбільшою партією (діаграма “Який напрям еволюції...?”, с.290).

Привертає увагу невизначеність в експертному середовищі стосовно питання – хто ж має **представляти інтереси громадян у суспільних процесах**. Так, третина опитаних експертів не змогли знайти однозначної відповіді на це питання, а майже рівне число експертів визнають таку можливість і за громадськими організаціями, і за політичними партіями (відповідно, 29 і 25%). Лише 7% експертів вважають, що таке право мають мас-медіа, і лише 3% – що профспілки (діаграма “Хто має в першу чергу представляти...?”, с.290).

Який напрям еволюції партійної системи в Україні в майбутньому є найбільш сприятливим для розвитку країни?
% опитаних експертів

Хто має в першу чергу представляти інтереси громадян у суспільних процесах?
% опитаних експертів

Напрями удосконалення виборчого законодавства. З огляду на важливість чинника виборчої системи для розвитку партій і партійної системи, експертам було запропоновано оцінити можливі нововведення до виборчого законодавства. Переважна більшість (80%) експертів підтримали запровадження відкритих списків (з преференційним голосуванням). Підтримку більшості також знайшли

пропозиції про встановлення диференційованого бар'єра для партій і блоків (57%), а також норми про те, що члени партій мають становити не менше половини кандидатів у виборчих списках (50%).

Негативно більшість експертів поставилися до пропозицій скасування виборчого бар'єра (74%) або до його значного підвищення (60%).

Практично порівну розділилися думки експертів стосовно дозволу брати участь у виборах виборчим блокам: 41% підтримали цю ідею, 39% – не підтримали її.

Упродовж останнього часу вносилися різні ініціативи щодо удосконалення Закону “Про вибори народних депутатів України”. Як би Ви поставилися до наведених пропозицій?
% опитаних експертів

СПРИЯННЯ СТАНОВЛЕННЮ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ: ДОСВІД ФОНДУ КОНРАДА АДЕНАУЕРА

*Габріеле БАУМАНН,
керівник Представництва
Фонду Конрада Аденауера в Україні*

У рамках вивчення питання про розвиток політичних партій в Україні впадає в око, що в німецькомовному та англomовному просторі існує досить небагато досліджень на цю тему. Дуже ґрунтовною, на наш погляд, є робота Еллен Бос (*Ellen Bos*)¹, але вона аналізує розвиток політичних партій в Україні лише до виборів до Верховної Ради України в 2007р. Великою мірою це дослідження використовує матеріали, підготовлені Представництвом Фонду Конрада Аденауера в Україні, починаючи з 1990-х років. Ця стаття покликана представити наше бачення станом на нинішній день.

З перших днів своєї роботи, після відкриття офісу в Києві у 1994р., Фонд Конрада Аденауера відразу засвідчив свою надзвичайно велику зацікавленість у зміцненні представницької демократії в Україні шляхом підтримки демократичних політичних партій. Саме з цією метою він проводить численні семінари, круглі столи та інші заходи, а також видає публікації відповідного змісту.

Будучи політичним фондом, наближеним до Християнсько-Демократичного Союзу Німеччини, спочатку – тобто в 1990-х роках – ми співпрацювали з партіями християнсько-демократичної орієнтації, найбільшою з яких був український ХДС (“Християнсько-Демократичний Союз”). Він існує і сьогодні, але жодного разу не пройшов як самостійна партія до Верховної Ради України.

Під час парламентських виборів 2002р. переможцем став виборчий блок “Наша Україна” під керівництвом майбутнього Президента В.Ющенка, набравши 23,57% голосів виборців². З моменту свого створення у липні 2001р. шляхом об’єднання правocентристських партій цей блок декларував опозиційність до тодішнього Президента Л.Кучми.

¹ Bos E. Ukraine: Instabile Institutionen, informelle Netzwerke und Regionalisierung des Parteiensystems. – Osteuropäische Demokratien als Trendsetter? Parteien und Parteiensysteme nach dem Ende des Übergangsjahrzehnts. – Opladen: Barbara Budrich, 2008, p.209-228.

² Підсумки голосування по партіях (виборчих блоках партій). – Офіційний сайт ЦВК, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/WEBPROC0V>.

У відповідь на прохання керівництва партії Фонд почав проводити навчання для нових депутатів і членів виборчого блоку, що пізніше став партією, із таких питань, як внутрішньопартійна демократія, залучення нових членів, розробка програми, робота з молодими виборцями, створення та робота молодіжного крила партії тощо.

Фонд проводив заходи спільно з “Нашою Україною” до 2010р. Утім, парламентські вибори 2006р. показали, що тодішня “партія влади”, набравши лише 14% мандатів³, почала втрачати популярність. Успіху 2002р. їй так і не вдалося повторити. Вже на виборах до ВР 2012р. “Наша Україна” втратила своє значення, чимало її активістів перейшли до створеної 2010р. партії В.Кличка “УДАР”.

На дострокових виборах 2007р. друге місце, з зовсім невеликим відривом від Партії регіонів В.Януковича, посів Блок Юлії Тимошенко (БЮТ), що набрав 30% голосів. Базовий блокотворчий учасник БЮТ, Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина” є єдиною партією, що з 2002р. й до сьогодні має фракцію у Верховній Раді України.

У 2007р. “Батьківщина” подала заявку на членство в Європейській Народній Партії (ЄНП) і, увійшовши до її мережі, стала цікавою для Фонду. Починаючи з того часу, Фонд в Україні здійснює послідовну консультаційну роботу з парламентарями партії та сприяє розбудові її молодіжної організації.

За результатами парламентських виборів 2006р. і 2007р., партії лівого спектра – Соціал-демократична партія (об’єднана) та Соціалістична партія України відходять на задній план. КПУ змогла подолати 5% бар’єр і пройти до Верховної Ради в 2007р. та 2012р., але з 2014р. вона не представлена в національному Парламенті.

Партія “УДАР” об’єдналася – незважаючи на гідні результати під час парламентських виборів 2012р. – у середині 2014р. зі щойно створеним Блоком Петра Порошенка “Солідарність” діючого Президента П.Порошенка. Ще раніше вона, як і “Батьківщина”, отримала статус спостерігача в Європейській Народній Партії.

У Представництві Фонду Конрада Аденауера в Україні було прийняте рішення продовжити співпрацю з БПП “Солідарність” як у форматі надання консультацій через мережу ХДС і ЄНП, так і шляхом навчання політиків Блоку, як це робилося раніше для представників “УДАРу”. На наш погляд, ці партії не відрізняються між собою у плані їх програмних підходів.

Як бачимо, партійний ландшафт України і через 25 років після проголошення Незалежності залишається мінливим. Ми здивувалися, дізнавшись, що й досі щороку відбувається реєстрація великої кількості нових партій. Так, у вересні 2016р. було офіційно зареєстровано 344 партії⁴. Завдяки таким високим показникам Україна є своєрідним лідером у Східній Європі.

³ Вибори народних депутатів України 26 березня 2006 року. Відомості про підрахунок голосів виборців в межах України. – Офіційний сайт ЦВК, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/w6p001>.

⁴ Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 2016р. – http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyi. Примітка редакції: станом на вересень 2016р., політичних партій було зареєстровано 344; на сьогодні, за цим посиланням відображаються оновлені дані про стан реєстру на 18 січня 2017р.

Утім, за даними Комітету виборців України, у виборах бере участь менше половини всіх партій⁵. Серед них є й такі, що активно працюють лише на регіональному рівні, хоча згідно з чинним Законом “Про політичні партії України”, прийнятим 2001р., статус партії можуть мати лише організації, що працюють у національному масштабі.

Тому Комітет виборців наголошує на необхідності забути про колишню практику, коли для реєстрації достатньо було набрати 10 тис. підписів у 2/3 областей. Адже ділки знайшли легкий спосіб “комерційного” збору необхідної кількості підписів за готівку.

З початку діяльності в Україні Фонд на своїх освітніх заходах звертає серйозну увагу на модулі, присвячені залученню нових членів. На наш погляд, розуміння себе як партії, в основу якої закладене саме членство в певній політичній організації, – як це є в німецьких партіях, на кшталт ХДС, – сприяло б стабілізації партійної системи України. Стягнення членських внесків у партіях і досі носить спорадичний характер.

Проблемним, на наш погляд, є і слабкий зв’язок обраних депутатів із своїми партіями. Особливо це помітно на місцевому рівні, де кандидати в депутати, які висуваються як представники певної партії, після обрання досить рідко вважають за потрібне слідувати рішенням цієї партії. Хоча і у фракціях Верховної Ради існує феномен, коли депутати фракції, наприклад, БПП “Солідарність”, не є членами партії.

У липні 2016р. в Україні набув чинності Закон, положення якого стосуються фінансування партій з Державного бюджету; ухвалений він був після багаторічних дискусій у 2015р.⁶ Ми оцінюємо цей Закон у цілому позитивно, оскільки в майбутньому він забезпечить більше прозорості щодо використання партіями своїх фінансів і допоможе регіональним структурам партій утриматися на плаву в міжвиборчий період завдяки додатковим коштам.

Партії, що подолали 5% бар’єр на парламентських виборах 2014р., відповідно до Закону, отримуватимуть щоквартальне фінансування з бюджету в розмірі, розрахованому за певною формулою та за умови здачі фінансового звіту.

Вигоду від цього вже отримали БПП “Солідарність”, “Батьківщина”, “Народний фронт”, “Самопоміч” і Радикальна партія. Наступник Партії регіонів – Опозиційний блок – відмовився від такого фінансування. Як ми розуміємо, він віддає перевагу системі фінансування своєї партії силами бізнесменів. Багато років практика побудови та підтримки партій олігархами була досить популярною в Україні. Вони створювалися під вибори й пізніше використовувалися як інструмент для представлення власних бізнес-інтересів у Парламенті.

⁵ Стан політичних партій напередодні державного фінансування. Звіт Комітету виборців України. – <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:Звіт%20КВУ%3A%20Стан%20політичних%20партій%20напередодні%20державного%20фінансування>”.

⁶ Закон “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції” від 8 жовтня 2015р.

Програмні принципи все ще відіграють другорядну роль майже в усіх партіях. У цьому зв'язку членам партій надзвичайно важко чітко визначити програмну орієнтацію своїх партій і донести її зміст до виборців. Так само складно розкрити їм і політичні концепції своїх структур. Дуже часто на наших освітніх заходах ми бачимо, що їх учасникам бракує знань про актуальні речі на кшталт децентралізації, що за фаховою термінологією – прихована безграмотність, а при цьому саме вони мали б пояснювати громадянам процес реформ.

Ознайомившись з програмами партій, можна побачити, що на сьогодні в Парламенті однозначно домінують великі партії правоцентристського спектра – БПП “Солідарність”, “Народний фронт” і “Самопоміч”. Партії лівого спектра – принаймні, після заборони в 2014р. КПУ – у ньому більше не представлені.

Програмна орієнтація під час створення партій не віддзеркалює конфліктні лінії між соціальними групами виборців, які представляють різні інтереси. Партії й до сьогодні виникають і працюють скоріше вздовж внутрішніх розколів політичних еліт. При цьому ставлення партій до Президента країни завжди відіграло та відіграє велику роль. Внаслідок цього, партії все ще практично не мають якоїсь соціальної значущості, що відбивається на надзвичайно низькому рівні довіри населення до політики й політиків.

Утома людей від політики, своєю чергою, призводить до того, що на цьому полі легше грати популістам. Утім, тут Україна не самотня. У 2016р. представницька демократія зазнала серйозного послаблення саме через популістську політику як у деяких країнах ЄС, так і в США.

Крім того, в Україні пройшло чимало часу, перш ніж були визначені інституційні рамкові умови політичної системи. Лише в 2006р. парламентсько-президентська форма правління стала нормою Конституції України, завдяки чому було зміцнено інститути парламенту та політичних партій. Саме з того часу Парламент відіграє вирішальну роль під час формування Уряду. Після тимчасового повернення до президентської форми правління за часів В.Януковича, Конституція 2004р. знову набула чинності в результаті Революції гідності у 2013-2014р.⁷ Сьогодні склад Уряду відповідає розкладу більшості в Парламенті.

Виборче законодавство також часто змінювалося в роки незалежності України. Напередодні виборів воно постійно стає предметом політичних дискусій.

Після проголошення Незалежності Україні нелегко далось створення політичних інституцій і партій. Але **чинне законодавство забезпечує добрі передумови для того, щоб партії отримали більшу вагу в представленні інтересів своїх виборців у національному парламенті та в місцевих радах.**

А втрату довіри з боку населення вони зможуть зупинити лише тоді, коли донесуть до громадян свої програмні засади, стануть відкритими для спілкування з ними й відповідатимуть сучасним вимогам прозорості. ■

⁷ Закон України “Про відновлення дії окремих положень Конституції України” від 21 лютого 2014р.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ: СТАН, ПРОБЛЕМИ, НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Наталія БОГАСHEВА,
науковий консультант
Апарату Вищого адміністративного суду України,
кандидат юридичних наук

Стаття 15 Конституції визначає, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Виразником політичної та ідеологічної багатоманітності виступає партійна система України. Як зазначають ОБСЄ/БДПП та Венеціанська Комісія, *“політичні партії є вирішальним засобом, за допомогою якого громадяни беруть участь у діяльності уряду, і здійснюється представницька демократія”*¹. Політичні партії є єдиними (поряд з громадянами України) конституційно визначеними суб'єктами, які, відповідно до ст.36 Конституції, *“сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах”*. Тому законодавче регулювання утворення і діяльності політичних партій має вирішальне значення для розвитку партійної системи, а отже, утвердження демократії.

В основі нормативно-правового регулювання політичних партій у нашій державі лежить Конституція України. Зокрема, статті 36 та 37 Конституції гарантують свободу об'єднання у політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Відповідно до п.11 ч.1 ст.92 Конституції, засади утворення і діяльності політичних партій, як і інших об'єднань громадян, визначаються виключно законом.

Після втрати чинності рамкового Закону *“Про об'єднання громадян”*² основним законодавчим актом, який регулює утворення і діяльність політичних партій, є Закон *“Про політичні партії в Україні”*³ (далі – Закон про партії). **Проте законодавчі положення, що стосуються політичних партій, сьогодні недостатньо консолідовані; низка важливих норм розкидані по інших законах.**

¹ Керівні принципи щодо регулювання політичних партій ОБСЄ/БДПП та Венеціанської Комісії (CDL-AD(2010)024). – Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права. Матеріали Венеціанської Комісії в 2-х част., Ч. 2. – К.: Логос, 2016, с.77.

² Закон *“Про об'єднання громадян”*, прийнятий у 1992р., втратив чинність у 2013р. у зв'язку з набуттям чинності Законом *“Про громадські об'єднання”*, який не регулює політичні партії.

³ Закон *“Про політичні партії в Україні”* від 5 квітня 2001р.

Значний масив нормативних положень, які стосуються державної реєстрації політичних партій та їх ліквідації, міститься у Законі “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань”⁴.

Діяльність партій під час виборчого процесу регулюється законами України “Про вибори Президента України”, “Про вибори народних депутатів України”, “Про місцеві вибори”; повноваження партій щодо здійснення публічного контролю за функціонуванням Державного реєстру виборців визначені ст.24 Закону “Про Державний реєстр виборців”.

Крім того, окремі повноваження політичних партій та порядок їх здійснення встановлені також ч.8 ст.79 Закону “Про місцеве самоврядування в Україні”, ч.7 ст.41 Закону “Про статус депутатів місцевих рад”.

Санкції за правопорушення, пов’язані з реєстрацією та діяльністю політичних партій, встановлюють окремі статті Кримінального кодексу та Кодексу про адміністративні правопорушення.

У своїй діяльності політичні партії повинні брати також до уваги деякі підзаконні акти. Зокрема, при зверненні щодо реєстрації політичних партій слід керуватися наказами Міністерства юстиції України:

- “Про затвердження форми Списку підписів громадян України, зібраних на підтримку рішення про створення політичної партії” №119/5 від 20 жовтня 2004р.;
- “Питання державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи” №359/5 від 9 лютого 2016р.;
- “Про затвердження форм заяв у сфері державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань” №3268/5 від 18 листопада 2016р.

У зв’язку з запровадженням державного фінансування політичних партій останні повинні керуватися рішеннями Національного агентства з питань запобігання корупції:

- “Про затвердження форми Звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов’язання фінансового характеру” №3 від 9 червня 2016р.;
- “Про затвердження Положення про порядок подання Звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов’язання фінансового характеру” №2 від 28 липня 2016р.;
- “Про затвердження Положення про аналіз Звіту політичної партії про майно, доходи, витрати і зобов’язання фінансового характеру” №26 від 8 вересня 2016р.

Найбільш фундаментальні зміни в нормативно-правовому регулюванні політичних партій, які відбулися протягом останніх років, стосуються двох аспектів – реєстрації партій та публічного фінансування діяльності партій. Важливою зміною стало також поновлення повноважень керівних органів партії щодо дострокового припинення повноважень народного депутата України у зв’язку з відновленням чинності Конституцією України в редакції 2004р., та надання партіям права припиняти повноваження сільських, селищних, міських голів та депутатів місцевих рад, висунутих місцевими організаціями партій.

Однак слід відзначити також і деякі інші зміни, які стосуються процедури утворення політичної партії, її ліквідації (примусового розпуску чи саморозпуску), а також спроб запровадити певні вимоги щодо дотримання рівної участі жінок і чоловіків у виборах у ролі кандидатів (т.зв. “гендерна рівність”).

⁴ Закон “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань” від 15 травня 2003р.

1. Утворення політичної партії та її структурних підрозділів

Стаття 10 Закону “Про політичні партії в Україні”, прийнята у чинній редакції у 2015р., регулює порядок утворення не лише політичної партії, але й її структурних утворень і первинних осередків.

Зазначена стаття зберегла поняття “установчого з’їзду (конференції, зборів)” політичної партії, хоча поняття “з’їзд” чи “конференція” означають зібрання представників, делегованих іншими учасниками. Очевидно, таке делегування в межах партії, яка ще не утворена, не може мати місця.

Спроби проведення “установчого з’їзду” з делегуванням знизу без відповідного нормативного врегулювання можуть спричинити спори щодо легальності процедури проведення установчого заходу партії. **Оскільки визначено, що партія утворюється “групою громадян України у складі не менше 100 осіб”, такий захід мав би кваліфікуватися виключно як *установчі збори* політичної партії.**

Істотним поліпшенням регулювання процедури утворення політичної партії слід визнати встановлення мінімального числа учасників установчого заходу, покликане не допустити фіктивного утворення партії вузьким колом осіб. Документальним підтвердженням проведення установчого зібрання має бути реєстр осіб, які брали участь в установчих зборах політичної партії, який є “невід’ємною частиною протоколу” установчих зборів. Реєстр містить низку персональних даних учасників, які засвідчуються персональним підписом кожного учасника. Водночас слід зауважити, що потребу зазначення серед цих персональних даних реєстраційного номера облікової картки платника податків важко обґрунтувати⁵, враховуючи відсутність майнових відносин партії з її членами (партія не формує статутного капіталу з коштів її членів, а останні не мають права на частку майна партії і не відповідають за зобов’язаннями партії).

Нова редакція ст.10 Закону про партії вперше врегулює процедуру утворення місцевих організацій, первинних осередків та інших структурних утворень, передбачених статутом політичної партії. **Проте встановлена процедура є повним повторенням процедури утворення політичної партії, що викликає враження про можливість “самозаснування” таких утворень без відома самої партії.** На жаль, Закон не встановлює форми будь-якої участі партії в утворенні її структурних підрозділів.

Не заповненою залишається законодавча прогалина щодо того, хто саме може бути учасником установчих зборів політичної партії чи її структурного утворення. Однак певні обмеження тут були б природними.

Оскільки ст.6 Закону про партії встановлює істотні обмеження щодо членства в партіях для певних категорій осіб (громадян України), а також заборону одночасного членства у двох і більше партіях, **було б доцільно встановити, що в установчих зборах партії можуть брати участь громадяни України, які на час проведення цього заходу не підлягають обмеженням щодо членства в партіях і не є членами уже зареєстрованих партій.** Відсутність такого застереження

⁵ Таку вимогу можна пояснити прагненням законодавця максимально повно уніфікувати процедури реєстрації політичних партій та інших юридичних осіб приватного права (насамперед підприємницьких товариств).

може мати наслідком як участь у числі учасників 100 осіб, які надалі до партії не матимуть стосунку, так і впливу на утворення політичної партії інших партій через участь їх членів в установчому заході партії.

Ще більше неясності існує щодо права на участь в установчих зборах структурного утворення партії. Утворення такого “громадського формування” принципово відрізняється від утворення політичної партії, оскільки має відбуватися на підставі статуту уже утвореної партії та особами, які визнають програму партії і зобов’язалися її дотримуватися. Звідси мало б випливати, що в таких установчих зборах можуть брати участь тільки члени партії. Відсутність такого обмеження проковує конфлікти щодо правомірності утворення відповідних партійних організацій або, в кращому випадку, до легалізації явочного самоприйому в партію через участь у таких установчих зборах⁶.

Отже, чинне регулювання процедур утворення політичної партії та її структурних утворень хоча й зазнало істотного поліпшення, все ще містить певні прогалини чи недоречності, які можуть спричиняти конфлікти, тим самим ускладнюючи реалізацію конституційної свободи об’єднання у політичні партії.

2. Реєстрація політичної партії та її структурних утворень

Порядок реєстрації політичної партії та її структурних утворень зазнав за останні роки радикального реформування через прийняття у 2015р. нової редакції Закону “Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань” (далі – Закон про реєстрацію).

Як це часто буває, поряд з позитивними змінами таке реформування породило й низку проблем. У цьому конкретному випадку значна частина таких проблем стали наслідком зміни доктринального бачення природи політичної партії: у правовідносинах, пов’язаних з державною реєстрацією партії, остання розглядається лише як юридична особа, тобто максимально наближено до загальної категорії юридичних осіб приватного права. Зазначимо, що при цьому повного ототожнення партій з іншими юридичними особами приватного права, зокрема, підприємницькими товариствами, все ж досягти не вдається (публічно-правова природа основних функцій політичної партії дається взнаки), що має наслідком низку особливостей і винятків, часто врегульованих суперечливо або з прогалинами.

Насамперед слід вказати, що ця реформа остаточно розв’язала проблему подвійної реєстрації партій (як об’єднань громадян і як юридичних осіб), яка створювала юридичні колізії протягом десятка років. Без сумніву, *єдине регулювання державної реєстрації усіх громадських формувань, узгоджене з їх реєстрацією як юридичних осіб, є істотним кроком у позитивному напрямі*. Важливо також, що на законодавчому рівні визначено зміст державної реєстрації – це “офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення..., засвідчення факту наявності відповідного статусу... політичної партії” (п.4 ч.1 ст.1 Закону про державну реєстрацію).

⁶ Відповідно до ст.8 Закону про партії, порядок прийому в партію встановлюється статутом партії. Це означає, що власного бажання особи бути членом партії недостатньо; необхідне рішення партії з цього приводу. Право політичних партій визначати склад свого членства за умови недопущення дискримінаційних обмежень визнана міжнародними стандартами (див., наприклад, пункт 108: Кодекс належної практики щодо політичних партій (CDL-AD(2009)002). – Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права. Матеріали Венеціанської Комісії в 2-х част., ч.2. – К.: Логос, 2016, с.5-76).

Закон про реєстрацію повернув Міністерству юстиції повноваження щодо державної реєстрації партій і водночас надав лише територіальним органам Міністерства юстиції повноваження щодо державної реєстрації структурних утворень партій⁷. Державній реєстрації тепер підлягають усі структурні утворення політичної партії (у т.ч. первинні осередки) незалежно від того, чи мають вони статус юридичної особи.

Такий підхід дещо ускладнює вимоги до партій (досі первинні осередки практично не легалізувалися, а з місцевих організацій реєструвалися лише ті, які мали брати участь у висуванні кандидатів на місцевих виборах), однак створює умови для підвищення чіткості у веденні підреєстрів партій та їх структурних утворень у рамках Єдиного державного реєстру. Щоправда, ці можливості поки що далекі від послідовної та повної реалізації.

Значним кроком у спрощенні доступу до реєстраційних послуг стало запровадження “персонального кабінету” – особистої сторінки в мережі Інтернет юридичної особи (в т.ч. партії, її структурного утворення) на порталі електронних сервісів, призначеної для подання документів в електронній формі для проведення реєстраційних дій, безоплатного доступу до відомостей про результати розгляду цих документів, документів, що містяться в реєстраційній справі в електронній формі, та актуальних відомостей про цих суб’єктів, що підвищує оперативність контактів між партією та суб’єктом реєстрації.

Уніфікація та спрощення системи реєстрації політичних партій уже дали кількісний ефект: станом на 1 січня 2017р., в Україні зареєстровано 351 партію. Формально ми маємо ситуацію вкрай розпорошеного партійного спектра.

Тим не менше, на наше переконання, прийнятий шлях уніфікації реєстраційних процедур створив для політичних партій низку проблем. Найперша проблема, яку доцільно вказати, пов’язана із застосуванням до партій поняття “найменування”, характерного для юридичної особи приватного права. Відповідно до ст.16 Закону про реєстрацію, “найменування юридичної особи повинно містити інформацію про її організаційно-правову форму... та назву”; при цьому “назва юридичної особи може складатися з власної назви юридичної особи, а також містити інформацію про мету діяльності, *вид*, спосіб утворення”. Однак така вимога недостатньо узгоджена з іншими положеннями цього ж Закону. Так, ч.2 ст.9 передбачає зазначення у відомостях Єдиного державного реєстру як окремих позицій “найменування юридичної особи” (п.1), її “організаційно-правової форми” (п.3) і “вид громадського формування” (п.4); в останньому випадку як приклади *виду* зазначаються “політична партія”, “структурне утворення політичної партії” та ін.

Такі формулювання викликають низку запитань. По-перше, якщо організаційно-правова форма зазначена в найменуванні, для чого її зазначати ще раз як окрему

⁷ Відповідно до попередніх редакцій законодавства, реєстрацію політичних партій здійснював окремий центральний орган виконавчої влади – Державна реєстраційна служба України. Місцеві організації політичних партій реєструвалися територіальними органами Міністерства юстиції відповідно до території, на яку поширювалася діяльність організації, – обласними, районними, міськими, районними у містах. При цьому виникали проблеми щодо суб’єкта реєстрації, наприклад, міськрайонної організації партії, яка поширювала свою діяльність на дві адміністративно-територіальні одиниці – район та його адміністративний центр, який є водночас містом обласного значення. Чинна редакція законодавства зняла ці проблеми.

позицію; по-друге, якщо “політична партія” – це *вид* громадського формування, інформація про що має міститися у *назві* партії, то яка *організаційно-правова форма* політичної партії має бути зазначена у її *найменуванні*?

Практика застосування цієї норми, підтверджена класифікацією організаційно-правових форм господарювання⁸, як цього вимагає ст.16 Закону про реєстрацію, тлумачить “політичну партію” як відповідну організаційно-правову форму юридичної особи. Це призводить до складних конструкцій найменувань політичних партій, особливо для партій з класичними назвами. Так, офіційно існують такі громіздкі найменування, як *політична партія “Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”*” чи *політична партія “Об’єднання “Самопоміч”*” і навіть найменування “двічі партій” типу *політична партія “Радикальна партія Олега Ляшка”* чи *політична партія “Всеукраїнська партія “Дітей війни”*”. Вкрай незручні для публічного використання, такі найменування, тим не менше, повинні фігурувати у виборчих бюлетенях⁹.

Більше того, зазначення організаційно-правової форми в Єдиному державному реєстрі може навіть вводити в оману. Так, типовим прикладом є те, що організаційно-правова форма “Хмельницької міської партійної організації Політична партія “5.10””¹⁰ зазначена як “політична партія” (що підтверджується і граматичною конструкцією найменування), хоча, очевидно, ми маємо справу в цьому випадку не з *партією*, а з її структурним утворенням – конкретною міською організацією. Для цивільно-правових відносин це може не мати значення – обидва утворення є юридичними особами. Однак не секрет, що правовий статус партії та її окремого структурного утворення, обсяг їх правосуб’єктності при здійсненні їх основних, публічних функцій, зокрема, щодо участі у виборах принципово відрізняється.

Враховуючи специфіку партій як суб’єктів насамперед публічно-правових відносин, доцільно відмовитися від такої громіздкої структури їх найменування. У крайньому разі слід залишити такі найменування для правовідносин з фіскальними органами, для яких організаційно-правова форма має істотне значення, а в інших відносинах широко використовувати спрощений варіант *індивідуальної назви* політичної партії.

Серед новел, запроваджених реформою системи реєстрації, слід відзначити поширення на партії загальних цивільно-правових процедур *об’єднання* чи *приєднання* юридичних осіб. Проблема об’єднання політичних сил з метою подолання розпорошеності партійної системи давно дискутується серед політиків

⁸ Така класифікація здійснена Державним класифікатором України ДК 002:2004. Див.: Наказ Держспоживстандарту №97 від 28 травня 2004р. – <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0097609-04>.

⁹ Особливо громіздкий вигляд мають назви політичних партій на місцевих виборах. Так, у бюлетені на виборах депутатів Київради кожна позиція містила два рядки з абсолютно однаковим першим рядком: “Київська міська організація політичної партії”. Це далеко не полегшувало пошук у бюлетені того списку кандидатів, за який мав бажання проголосувати виборець.

¹⁰ Як не дивно, це єдина юридична особа, яку надає Єдиний державний реєстр юридичних осіб при запиті “Політична партія “5.10”” (див.: Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань. – <https://usr.minjust.gov.ua/ua/freesearch>). Більше того, всупереч вимозі п.23 ч.2 ст.9 Закону про державну реєстрацію, у доступних відомостях Реєстру відсутня вказівка на те, що ця юридична особа є структурним підрозділом політичної партії.

і правознавців; протягом тривалого часу через відсутність відповідної нормативно встановленої процедури спроби об'єднання двох партій в одну призводили до існування трьох партій – об'єднаної та двох попередніх.

Така ситуація тепер по суті заборонена. Положення ст.4 Закону про реєстрацію встановлюють, що *об'єднана* юридична особа (в нашому випадку – об'єднана партія) реєструється разом із реєстрацією припинення юридичних осіб (партій), які прийняли рішення про об'єднання (злиття). У разі *приєднання* однієї партії до іншої здійснюється державна реєстрація припинення партії (юридичної особи), яка приєднується, та державна реєстрація змін до відомостей Єдиного державного реєстру щодо правонаступництва партії (юридичної особи), до якої приєднується інша партія; таке приєднання вважається завершеним лише з моменту реєстрації відомостей про правонаступництво. **Отже, завершене об'єднання (приєднання) партій тепер не може мати наслідком збереження “старих” партій.**

Тим не менше, ці положення, будучи позитивним кроком, не вирішують до кінця проблему об'єднання (приєднання) партій, оскільки не враховують специфіки партій як об'єднання, у складі якого існує багато структурних утворень, які теж мають статус юридичних осіб. Оскільки, за загальним правилом, юридична особа не може бути ліквідована (об'єднана, приєднана) рішенням іншої юридичної особи, зазначені регулювання недостатні для політичних партій, оскільки не вирішують проблему одночасного об'єднання багатьох юридичних осіб (а часом і юридичної особи із структурним підрозділом, який такого статусу не має). Відповідне регулювання має бути встановлене Законом про партії, а не цивільно-правовими нормативними актами. Потреба в такому регулюванні нагальна.

Одним з наслідків реформи системи державної реєстрації є скасування реєстраційного свідоцтва¹¹ політичної партії чи її структурного утворення; відповідні відомості про реєстрацію юридичної особи в електронному вигляді містяться у базі даних Єдиного державного реєстру і повинні перебувати у відкритому доступі через портал електронних сервісів (ч.2 ст.11 Закону про реєстрацію). Паперовими еквівалентами електронних записів є *витиска*, яка формується за результатами проведення реєстраційної дії, та *витяг*, який містить відомості, актуальні на момент запиту або на визначену дату.

Очевидно, що зазначені паперові документи мають дещо інше юридичне значення і ступінь захищеності, аніж попереднє свідоцтво про реєстрацію. Політичні партії та їх структурні утворення постійно вступають у різноманітні правовідносини переважно публічно-правового, а не лише цивільно-правового характеру; тому документальне підтвердження правового статусу партії, повноважності їх керівних органів і посадових осіб має для них важливе значення. Певною аналогією цієї ситуації могла б бути відмова від свідоцтв про народження

¹¹ Відповідні зміни були внесені і до Закону “Про політичні партії в Україні”; тим не менше ч.1 ст.24 зазначеного Закону досі містить вказівку про звернення “до суду з поданням про анулювання реєстраційного свідоцтва”. Термін “анулювання реєстраційного свідоцтва” досі використовується Кодексом адміністративного судочинства України (див., наприклад, ч.3 ст.19 Кодексу). Такий недогляд законодавця щодо нормативних текстів свідчить про відсутність системності в законодавчій діяльності і може викликати серйозні проблеми у правозастосуванні.

та паспортів громадян після запровадження Єдиного державного реєстру фізичних осіб з тих мотивів, що відповідну інформацію про особу можна знайти в електронній пошуковій системі.

Перенесення основного акценту у засвідченні правового статусу та обсягу правосуб'єктності політичної партії та її структурних утворень вимагає надзвичайної уваги до змісту відомостей Єдиного державного реєстру. Проте навіть наявне законодавче регулювання не гарантує такого забезпечення. Так, наприклад, ч.2 ст.11 Закону про реєстрацію гарантує безоплатний доступ до відомостей реєстру, необхідних “для видачі документів дозвільного характеру та ліцензій... для укладення цивільно-правових договорів”, тобто тих відомостей, які потрібні юридичній особі для її участі насамперед у майнових відносинах. Проте, як уже згадувалося, функції і характер діяльності партій виходять далеко за межі сфери цивільних правовідносин, що зовсім не враховується структурою відомостей Єдиного державного реєстру та обсягом доступу до цих відомостей¹².

Тим більше це стосується стану (повноти та актуальності) відомостей, які перебувають у відкритому доступі на порталі електронних сервісів. Так, наприклад, у відкритому доступі повністю відсутні відомості про державну реєстрацію політичних партій, зареєстрованих у 2015-2016рр. Проте оперативні відомості про державну реєстрацію політичних партій можна знайти в Єдиному реєстрі громадських формувань, який досі ведеться Міністерством юстиції України на виконання його ж наказу 2008р.¹³ Єдиний реєстр громадських формувань¹⁴ функціонує до 1 січня 2019р. на підставі пп.5 п.2 Прикінцевих і перехідних положень Закону “Про внесення змін до Закону України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців” та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань” від 26 листопада 2015р., яким було викладено в новій редакції Закон про реєстрацію. Зокрема, за даними цього реєстру, протягом 2015-2016рр. було зареєстровано 121 політичну партію (79 – у 2015р., 42 – у 2016р.). Виникає запитання, яким чином ці партії можуть підтвердити власну дієздатність, якщо в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб відомості про них не доступні?

Не меншою є проблема з перевіркою відомостей про структурні підрозділи політичних партій. Так, одна з найстаріших українських партій, Народний Рух України, має десятки зареєстрованих місцевих організацій; проте відповідний пошук у Єдиному державному реєстрі дає суміш структурних утворень двох різних партій – “Народного Руху України” та “Народного Руху України за єдність”, причому не зазначає жодної обласної організації Народного Руху України. А запит, наприклад, щодо Львівської обласної організації політичної партії “Народний Рух України” відкриває лише відомості про Львівську обласну організацію політичної партії “Народний Рух України за єдність”.

¹² Мабуть, саме цим пояснюється згадана вище відсутність у відкритому доступі відомостей про те, що відповідні місцеві організації політичних партій є структурними підрозділами політичних партій.

¹³ Див.: Наказ Міністерства юстиції України “Про затвердження Положення про Єдиний реєстр громадських формувань” №2226/5 від 19 грудня 2008р. – <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1220-08>.

¹⁴ Єдиний реєстр громадських формувань доступний на офіційному сайті Міністерства юстиції за посиланням, проте він містить дуже обмежений обсяг інформації (Див.: Єдиний реєстр громадських формувань. – <http://rgf.informjust.ua>).

Можна припустити, що робота з наповнення Єдиного державного реєстру юридичних осіб ще триває; як уже згадувалося, перехідний період передбачений до 1 січня 2019р. Однак партіям треба діяти вже тепер, а Закон про державну реєстрацію чинний і не містить жодних застережень щодо перехідного періоду. Ситуація, можливо, не була б настільки критичною, якби не законодавчо закріплена *презумпція достовірності* відомостей Єдиного реєстру: відповідно до ч.2 ст.10 Закону про державну реєстрацію, “якщо відомості, що підлягають внесенню до Єдиного державного реєстру, є недостовірними і були внесені до нього, третя особа може посилається на них у спорі як на достовірні”.

Таким чином, **ситуація із забезпеченням правового засвідчення існування, статусу, складу керівних органів політичних партій та їх структурних утворень повинна бути виправлена якнайшвидше.** Проведення будь-яких виборів, у яких мають право брати участь партії, вимагає отримання швидких і безпомилкових відповідей на ці питання будь-яким суб’єктом, у т.ч. *кожним виборцем*, а не лише контрагентами відповідних цивільних правочинів.

Закон про реєстрацію встановив безпрецедентно високий адміністративний збір за реєстрацію політичної партії: відповідно до ст.36 цього Закону, він складає 140 прожиткових мінімумів для працездатних осіб¹⁵. Оскільки на 1 січня 2017р. цей розрахунковий показник встановлений у розмірі 1 600 грн., то реєструючи політичну партію у цьому році необхідно сплатити 240 тис. грн.

Обґрунтувати аномально високу плату за реєстрацію партії, враховуючи загальновизнану свободу утворення партій, навряд чи можливо. Цитований вище Кодекс належної практики щодо політичних партій застерігає, що “далекосяжні вимоги можуть не виправдано підвищити поріг для реєстрації до необґрунтованого рівня, що може виявитися несумісним з Європейською Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод” (див. пункти 74, 75 Кодексу). У керівних принципах щодо регулювання політичних партій, прийнятих у 2010р., підкреслюється: “реєстраційні збори не повинні встановлюватися з метою обмеження утворення партій... Реєстраційний збір не повинен бути такого розміру, щоб перешкоджати реєстрації легальних партій. Надмірний реєстраційний збір може вважатися дискримінаційним, оскільки він обмежує права громадян без достатніх ресурсів на об’єднання і участь у виборах, що захищено документами про права людини”¹⁶.

Необхідність сплати адміністративного збору у встановленому розмірі може стати істотним обмеженням конституційної свободи утворення політичних партій. Справа не лише у його грошовому виразі¹⁷; відповідно до останніх приписів щодо фінансових операцій, будь-який платіж розміром понад 50 тис. грн. має здійснюватися у безготівковій формі. Оскільки новостворена, але ще не зареєстрована політична партія не може мати власного банківського рахунку, виникає запитання,

¹⁵ Цікаво, що всі інші розміри адміністративного збору, встановлені цим Законом, вимірюються десятими долями прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а збір за реєстрацію підприємницького товариства Законом не передбачений.

¹⁶ Див. пункти 74, 75: Керівні принципи щодо регулювання політичних партій ОБСЄ/БДІПЛ та Венеціанської Комісії (CDL-AD(2010)024)..., с.77-137.

¹⁷ Навіть якщо припустити, що кожен із 100 учасників установчого зібрання вносить рівну частку, ця частка складатиме 2 400 грн., що є відчутною сумою для абсолютної більшості громадян.

на чийому рахунку мають бути акумульовані кошти для сплати адміністративного збору. Якщо це фізична особа, вона може мати проблеми з поясненням фіскальним органам походження таких коштів та їх оподаткуванням. Виглядає, що участь у створенні політичної партії стає доступною лише для досить багатих людей.

Як позитивне явище треба відзначити відсутність адміністративного збору за державну реєстрацію структурних утворень партій.

3. Ліквідація політичної партії

Регулювання процедур ліквідації політичних партій завжди було проблемним навіть у випадку саморозпуску партії. Дуже мало рішень про саморозпуск, прийнятих партіями, було доведено до завершення. Зміни, внесені до Закону про партії протягом останнього часу, не спричинили істотного поліпшення ситуації.

Подвійний правовий статус політичної партії (як суб'єкта публічно-правових відносин та як юридичної особи) змушує розрізняти, коли партія припиняє своє існування як юридична особа (що вимагає тривалої процедури) і коли вона втрачає право, зокрема, проводити масові заходи чи висувати кандидатів на виборах. З самої природи цих правовідносин зрозуміло, що коли функціонуванням партії як юридичної особи керує ліквідаційна комісія, її участь у публічно-правових відносинах неможлива. Проте **законодавство чітко не встановлює моменту часу припинення публічної правосуб'єктності політичної партії та її структурних утворень; ця прогалина потребує заповнення.**

Не відбулося принципових поліпшень і в частині регулювання припинення юридичних осіб партії та її структурних утворень. Нове регулювання цього процесу передбачає розрізнення двох стадій – *прийняття рішення* про припинення юридичної особи (партії) і власне її *припинення*, – кожна з яких фіксується шляхом державної реєстрації. Однак загальна процедура передбачає можливість скасування рішення про припинення юридичної особи; хоча ч.3 ст.23 Закону про партії забороняє таке скасування після внесення запису про таке рішення до Єдиного державного реєстру, Закон про реєстрацію не містить згадки про таку особливість.

Принциповою залишається проблема припинення юридичних осіб структурних підрозділів партії одним рішенням про саморозпуск політичної партії. Як уже вказувалося, у загальному випадку юридична особа може бути ліквідована лише власним рішенням (рішенням її учасників) або на підставі рішення суду; ліквідація юридичної особи на підставі рішення іншої юридичної особи не передбачена. Однак жодні спеціальні положення, які б розв'язували цю проблему у випадку політичних партій, не містяться ані в Законі про партії, ані в Законі про реєстрацію. Тому процедура припинення усіх юридичних осіб, які формують структуру партії, залишається проблемною і може бути причиною конфліктів і незавершеності саморозпуску політичної партії.

Певним виходом із ситуації може бути спрощена процедура ліквідації, яка здійснюється за рішенням суду в разі, якщо протягом трьох років ліквідаційна комісія не подає відомостей про завершення усіх необхідних кроків (п.2 ч.4

ст.25 Закону про реєстрацію). Однак що відбувається з політичною партією протягом цих трьох років, Закон не визначає. Зокрема, неясно, чи може вона в цей проміжок часу брати участь у виборах.

4. Проблема “партійної диктатури”

“Партійною диктатурою” журналісти назвали повноваження партій виключати ще не обраних кандидатів із партійних списків після проведення виборів. Проте витоки тенденції до посилення повноважень партій стосовно вирішення політичної долі своїх висуванців слід шукати в чинній редакції Конституції України.

Повернення до редакції Конституції 2004р., яке відбулося у 2014р., відновило також “партійний імперативний мандат” – юридичну залежність народного депутата України від партії – суб’єкта його висування на виборах, повноваження вищого керівного органу партії позбавляти мандата депутата у разі його невходження або виходу зі складу фракції цієї партії у Верховній Раді України.

Професор В.Шаповал свого часу кваліфікував таке положення Конституції як “унікальне” для конституційної практики сучасних держав¹⁸; **партійний імперативний мандат був гостро розкритикований Венеціанською Комісією як “несумісний з традиційною загальноприйнятою доктриною представницької демократії” та з європейськими демократичними стандартами**¹⁹. На жаль, відновлення цієї конституційної норми отримало практичну реалізацію в поточному скликанні Верховної Ради України, коли рішенням з’їзду партії “Блок Петра Порошенка” були достроково припинені повноваження народних депутатів України М.Томенка та Є.Фірсова²⁰.

Саме цю негативну тенденцію розвинули зміни до ст.105 Закону “Про вибори народних депутатів України”, внесені у 2016р., які надали повноваження з’їзду політичної партії виключати кандидата в депутати, який за підсумками результатів виборів вважається необраним, зі свого виборчого списку в будь-який час після дня виборів. Цими нормативними положеннями одразу скористалися політичні партії “Блок Петра Порошенка”²¹, Об’єднання “Самопоміч”²² та Радикальна партія Олега Ляшка²³ (тобто партії, які ініціювали ці зміни і сприяли їх прийняттю).

Венеціанська Комісія, пов’язуючи ідеологію цієї законодавчої норми з “партійним імперативним мандатом”, у своєму Висновку, прийнятому влітку 2016р.,

¹⁸ Шаповал В. Проблема демократичності виборчої системи у контексті рішень Конституційного Суду України. – *Вибори та демократія*, 2008, № 4(18), с.84.

¹⁹ Див. пункти 8, 12: Висновок щодо проекту Закону про внесення змін до Закону “Про статус народних депутатів України” (CDL-AD(2007)031). – *Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права. Матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи*. – К.: Логос, 2009, с.434-436.

²⁰ Див.: Депутати, які вибули. – Офіційний сайт ЦВК, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp603?PT001F01=910>.

²¹ Див.: Виборчий список. Партія “Блок Петра Порошенка”. – Там само, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP406?PT001F01=910&pf7171=202>.

²² Див.: Виборчий список. Політична партія “Об’єднання “Самопоміч””. – Там само, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP406?PT001F01=910&pf7171=185>.

²³ Див.: Виборчий список. Радикальна партія Олега Ляшка. – Там само, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP406?PT001F01=910&pf7171=144>.

оцінила як “таке, що суперечить міжнародним стандартам, надання можливості політичним партіям *ex post facto* позбавляти електорат його вибору та визначати, хто з кандидатів партійного списку буде на позиції, яка надає можливість бути обраним”, тобто повноваження партії виключати кандидата зі списку після виборів²⁴. Ця норма оскаржена до Конституційного Суду України щодо її неконституційності; проте рішення Суду досі не прийняте.

Менше уваги привернули зміни до законів “Про місцеве самоврядування в Україні” та “Про статус депутатів місцевих рад”, внесені Законом “Про місцеві вибори” у 2015р., які відображають ту ж тенденцію. Зазначені положення запроваджують механізм дострокового припинення повноважень сільських, селищних, міських голів та депутатів місцевих рад, які на виборах були висунуваними політичних партій (див. ч.8 ст.79 Закону “Про місцеве самоврядування в Україні”²⁵, ч.7 ст.41 Закону “Про статус депутатів місцевих рад”²⁶).

Хоча характер мандата виборної посадової особи місцевого самоврядування є дискусійним, **особливо неприйнятним у цих законодавчих новелах є те, що рішення щодо позбавлення мандата приймає вищий керівний орган, а не місцева організація партії, яка висувала кандидата.** Це суперечить природі місцевого самоврядування, яке здійснюється територіальною громадою, котра уповноважена самостійно вирішувати питання місцевого значення (ст.140 Конституції України, ст.ст. 1, 7 та 8 Європейської хартії місцевого самоврядування).

Ідеологія описаних конституційних та законодавчих положень спільна і базується на хибному розумінні природи відносин між кандидатами (обраними депутатами) та політичними партіями.

Кандидати, висунуті партіями, дійсно повинні бути відповідальними перед суб’єктами свого висунання (як і перед виборцями), в т.ч. після свого обрання; проте ця відповідальність може мати лише *політичну* або *статутну* (внутрішньопартійну) природу. Надання цим відносинам правового характеру за провідної ролі політичної партії, тобто запровадження юридичної відповідальності кандидата (депутата) перед партією не відповідає сучасному розумінню права громадян на участь в управлінні державними справами, в т.ч. пасивного виборчого права.

Зрештою, залежність кандидата і політичної партії має бути взаємною: партія має бути відповідальною за власний підбір кадрів, більш уважно відбирати осіб, яких вона хотіла б висунути кандидатами, і не змушувати інших (а особливо виборців) розплачуватися за нездатність партії належним чином виконати цю функцію.

З проблемою “партійної диктатури” стосовно висунутих партією кандидатів і обраних депутатів тісно пов’язана проблема браку внутрішньопартійної демократії. Вождистський характер більшості сучасних партій в Україні неодноразово відзначався як дослідниками, так і практиками. Важливість забезпечення

²⁴ Див. пункт 39: Opinion on the Amendments to the Law on Elections Regarding the Exclusion of Candidates from Party Lists (CDL-AD(2016)018. – [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2016\)018-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2016)018-e).

²⁵ Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997р.

²⁶ Закон України “Про статус депутатів місцевих рад” від 11 липня 2002р.

належної ролі членів партії та місцевих партійних організацій (у т.ч. у питаннях добору кадрів) як європейський демократичний стандарт неодноразово відзначала Венеціанська Комісія; так, Кодекс належної практики щодо політичних партій стверджує: “Внутрішньопартійна демократія виявляється у внутрішніх партійних процедурах, що підвищують рівень залучення членів партії до деяких ключових завдань партійного управління, як відбір партійних лідерів і кандидатів на виборах, а також визначення позицій партійної політики... Належні практики у відборі та висуванні кандидатів повинні сприяти демократичним принципам і, зокрема, прозорості та рівності можливостей на всіх рівнях, включно з національним, регіональним і місцевим. Процес повинен бути ініційований знизу догори з великою повагою до місцевого партійного рівня”²⁷.

Однак, проблема забезпечення внутрішньопартійної демократії не знайшла розуміння у законодавця; навпаки, Закон “Про місцеві вибори” продемонстрував протилежну тенденцію. Так, місцеві організації партії тепер можуть висувати кандидатів на місцевих виборах лише за умови наявності рішення вищого керівного органу (тобто з’їзду) партії про участь її місцевих організацій у відповідних місцевих виборах; більше того, рішення зборів (конференції) місцевої організації партії про висування кандидатів у депутати, кандидата на посаду міського голови від місцевої організації партії підлягає погодженню центральним керівним органом партії (ч.1 ст.36 зазначеного Закону)²⁸.

Таким чином, замість того, щоб підвищити роль місцевих організацій під час висування партією кандидатів на загальнонаціональних виборах, як це наполегливо рекомендують міжнародні стандарти, законодавець посилив вплив центральних керівних органів партії на добір місцевою організацією кандидатів, яких вона вважає за доцільне запропонувати до органів місцевого самоврядування. Такі норми посилюють централізм партії, авторитарні методи управління на шкоду будь-яким проявам внутрішньопартійної демократії.

Оцінюючи такі тенденції у розвитку законодавчого регулювання діяльності політичних партій, важливо усвідомлювати, що не може вважатися послідовно демократичною партія, яка не застосовує у своєму внутрішньому житті засад демократії. Адже саме в поточному функціонуванні партійних структур виховуються члени партії, отримуючи зразки для наслідування під час вироблення політики та прийняття рішень, набуваючи основних навичок участі в суспільно-політичних, у т.ч. владних, відносинах.

Зазначимо, що вимога проведення з’їзду партії для надання дозволу місцевим організаціям брати участь у місцевих виборах уже викликало значні організаційні проблеми у зв’язку з частим проведенням позачергових і проміжних місцевих виборів, а також перших виборів в об’єднаних територіальних громадах (так, протягом 2016р. різні місцеві вибори проводилися 53 рази²⁹).

²⁷ Див.: пункти 101, 186: Кодекс належної практики щодо політичних партій..., с.5-76.

²⁸ Закон “Про місцеві вибори” 14 липня 2015р.

²⁹ Див.: Центральна виборча комісія. Місцеві вибори. – Офіційний сайт ЦВК, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/wm001>.

Оскільки з'їзд мав би бути проведений після початку відповідного виборчого процесу, “ентузіазм” партій щодо участі в таких виборах швидко зменшувався (на деяких із цих виборів висували кандидатів 1-3 партії). Деякі партії вдавалися до безпрецедентно тривалих позачергових з'їздів, які мали до дев'яти етапів, що, за відомостями, розміщеними на сайті Центральної виборчої комісії³⁰, проводилися протягом року. Такий багатоетапний з'їзд перетворюється по суті на постійно діючий керівний орган партії.

5. Спроби вирішення гендерної проблеми

Гендерна проблема, тобто істотна диспропорція жінок і чоловіків у складі Верховної Ради та інших представницьких органів, залишається актуальною.

Спроба розв'язати цю проблему у вигляді “лобової кавалерійської атаки”, здійснена Законом “Про місцеві вибори” (див. абз. 2 ч.3 ст.4 цього Закону), цілком очікувано зазнала невдачі. Позиція ЦВК щодо неприпустимості відмови в реєстрації списків кандидатів, у яких не дотримана гендерна вимога³¹ (не менше 30% кандидатів кожної статі), підтримана Вищим адміністративним судом України³², цілком відповідає міжнародним стандартам. Кодекс належної практики у виборчих справах – еталонний документ Ради Європи щодо стандартів демократичних виборів – стверджує: “Правові норми, які вимагають мінімального відсотка осіб кожної статі серед кандидатів, не слід розглядати як такі, що суперечать принципу рівного виборчого права, якщо вони спираються на положення конституції”; більше того, Пояснювальна доповідь до Кодексу підкреслює: “За відсутності таких конституційних підстав подібні положення можуть бути визнані як такі, що суперечать принципу рівності й свободи об'єднання”³³.

Беручи до уваги, що ч.3 ст.24 Конституції України, яка визначає зміст вимоги рівності жінок і чоловіків, не передбачає заходів позитивної дискримінації у публічно-правовій сфері, слід визнати, що **спроби імперативного встановлення заходів, спрямованих на вирішення гендерної проблеми, повинні розпочинатися із внесення змін до ст.24 Конституції.**

У такій ситуації (до вирішення проблеми на конституційному рівні) єдиним реальним законодавчим шляхом є прийняття *рекомендаційно-заохочувальних* норм. Такою нормою є положення п.10 ст.8 Закону про партії, яке вимагає встановлення статутом партії розміру квот (не менше 30%) щодо мінімального рівня представництва жінок і чоловіків у виборчих списках кандидатів, висунутих

³⁰ Див.: Перелік політичних партій, якими прийнято рішення про участь їх місцевих організацій у місцевих виборах. – Там само, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/PVM109?PT001F01=251>.

³¹ Постанова ЦВК №362 від 23 вересня 2015р. – <http://195.230.157.53/pls/acts/ShowCard?id=41417&what=0>.

³² Ухвала Вищого адміністративного суду України від 2 жовтня 2015р. – Єдиний державний реєстр судових рішень, <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52079317>.

³³ Див.: Кодекс належної практики щодо політичних партій (CDL-AD(2009)002). – Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права. Матеріали Венеціанської Комісії в 2-х част., ч. 2. – К.: Логос, 2016, с.5-76. Див. також пункт 1.2.2.5: Керівні принципи щодо регулювання політичних партій ОБСЄ/БДІПЛ та Венеціанської Комісії (CDL-AD(2010)024)..., с.77-137. Див. також п.24: Пояснювальна доповідь (CDL-AD(2002)23rev). – Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права. Матеріали Венеціанської Комісії в 2-х част., ч. 1. – К.: Логос, 2016, с.143-176.

партією на виборах. Оскільки сьогодні контроль за внесенням таких положень до статутів партій практично не здійснюється³⁴, особливо позитивну роль відіграє “заохочувальне” положення п.1 ч.1 ст.17-5 Закону про партії, яким встановлена фінансова “премія” (у вигляді додаткового бюджетного фінансування) партіям, котрі забезпечили дотримання 30% гендерної квоти серед депутатів, обраних за їх партійними списками.

Прецедент заохочення уже створений: таке додаткове бюджетне фінансування отримала політична партія “Об’єднання “Самопоміч””, яка забезпечила відповідне число жінок і чоловіків у прохідній частині свого списку за підсумками парламентських виборів 2014р.³⁵ На жаль, таке стимулювання сьогодні можливе лише для парламентських партій і не враховує результатів місцевих виборів.

6. Фінансування діяльності політичних партій

Запровадження з другої спроби³⁶ бюджетного фінансування політичних партій слід визнати визначною реформою законодавчого регулювання цього значущого політичного інституту, який реалізує важливі міжнародні стандарти у сфері прозорості фінансування політичної діяльності та подолання політичної корупції. Не секрет, що досі не існувало легальних джерел достатнього фінансування діяльності партій, що істотно впливало на їх незалежність та внутрішньопартійні відносини, породжувало (і, на жаль, продовжує породжувати) корупційні відносини в політичній сфері.

Державне фінансування політичних партій передбачено у двох формах: фінансування статутної діяльності партій та відшкодування витрат на передвиборну агітацію під час парламентських виборів (ст.17-1 Закону про партії). Запровадження другої складової передбачається після наступних парламентських виборів, тоді як реалізація першої (фінансування статутної діяльності) розпочалося у 2016р.

Інститут державного фінансування політичних партій у формі, що реалізується в Україні, заслуговує на окремий детальний аналіз його значних позитивів у плані реалізації поставлених цілей та наявних проблем застосування. Тут ми вкажемо лише на окремі аспекти, які, на наш погляд, потребують більш уважного розгляду.

Насамперед слід зазначити, що бюджетне фінансування на першому етапі запроваджене в обмеженому обсязі: хоча, відповідно до ст.17-3 Закону про партії, право на таке фінансування мають партії, які на останніх парламентських виборах отримали підтримку не менше 2% голосів, прикінцеві положення Закону “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції” від 8 жовтня 2015р., яким запроваджувалося бюджетне фінансування партій, до наступних парламентських виборів надає таку можливість тільки шести партіям, які подолали 5% бар’єр на виборах 2014р.

³⁴ Реформа державної реєстрації партій скасувала “офіційний” (засвідчений органом реєстрації) примірник статуту партії; водночас розміщення статутів зареєстрованих політичних партій на офіційному сайті органу реєстрації не передбачається.

³⁵ “Самопоміч” оприлюднила звіт з використання бюджетних коштів. – <http://samopomich.ua/samopomich-oprylyudnyla-zvit-z-vykorystannya-byudzhetnyh-koshtiv>.

³⁶ Перша спроба була здійснена у 2003р.; проте відповідні положення жодного разу не були застосовані, а у 2007р. були скасовані.

Інші (позапарламентські) партії ще на тривалий час позбавлені доступу до державного фінансування. Зазначимо, що ОБСЄ/БДПЛ та Венеціанська Комісія розглядають надання фінансової підтримки лише парламентським партіям як крайній мінімум; однак таке фінансування “повинно поширюватися... на всі партії, що мають мінімальний рівень підтримки громадян” (див. п.188 Керівних принципів щодо регулювання політичних партій).

Водночас Законом про партії встановлені достатньо жорсткі вимоги щодо фінансового звітування для всіх партій, безвідносно до отримання ними бюджетної підтримки. Оскільки одночасно запроваджені істотні обмеження щодо приватної фінансової підтримки партій, а також кримінальна та адміністративна відповідальність за несвочасне подання чи неповноту фінансових звітів³⁷, це ставить партії у дуже нерівне становище в умовах відсутності достатніх легальних джерел фінансування партійної діяльності. **У такій ситуації партії, яка не отримує бюджетного фінансування, вигідніше не подавати фінансового звіту; це, своєю чергою, вихолощує саму ідею публічної фінансової звітності політичних партій.**

Перші результати контролю фінансової звітності політичних партій, оголошені недавно Національним агентством з питань запобігання корупції (НАЗК), з одного боку, засвідчують, що механізм контролю фінансів політичних партій починає працювати, і це дає надію на те, що діяльність партій у цій сфері набуде необхідної прозорості.

З іншого боку, ці ж результати засвідчують необхідність більш тісної взаємодії різних органів, уповноважених контролювати різні сфери діяльності партій. Так, НАЗК визнав звіти цілої низки партій істотно неповними через відсутність у цих звітах інформації про всі місцеві організації цих партій, які мають статус юридичної особи³⁸. Проте неясно, з якого джерела НАЗК отримав інформацію про існування цих місцевих організацій. Вище ми вже вказували, що відомості Єдиного державного реєстру організацій (принаймні ті, що є у відкритому доступі) істотно неповні і не завжди достовірні. Однак в умовах презумпції їх достовірності можуть бути притягнені до відповідальності партії (чи їх представники) у ситуації відсутності їх вини.

З іншого боку, органи реєстрації (а не НАЗК) у взаємодії з самими політичними партіями повинні провести звірку реальності існування усіх зареєстрованих місцевих структурних утворень партій, оскільки це пов'язане також із

³⁷ Відповідальність за порушення порядку фінансування політичних партій, порядку і строків звітування встановлені ст.159-1 Кримінального кодексу України та ст.212-21 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Диспозиція вказаних статей не визначає конкретно суб'єкта такої відповідальності. Враховуючи, що кримінальна та адміністративна відповідальність партій не передбачена (така юридична відповідальність має бути завжди персоніфікована) та враховуючи, що притягнення фізичної особи до кримінальної чи адміністративної відповідальності передбачає наявність вини цієї особи, виникають сумніви щодо того, хто саме може бути притягнутий до відповідальності за такі порушення.

³⁸ Див.: Корчак Н. Головним порушенням політичних партій, за яке передбачена кримінальна відповідальність, є недостовірність інформації. – <https://nazk.gov.ua/news/nataliya-korchak-golovnym-porushennyam-politychnyh-partiy-za-yake-peredbachena-kryminalna>.

забезпеченням всеукраїнського статусу партії. Відсутність необхідної для такого статусу кількості реально існуючих місцевих організацій має тягнути за собою анулювання реєстрації партії (ст.24 Закону про партії), а не штраф за неповноту фінансового звіту.

Перші кроки практики запровадження бюджетного фінансування та контролю фінансової діяльності партій засвідчує необхідність певного перехідного періоду, протягом якого має бути упорядкована територіальна структура усіх зареєстрованих партій, наведено порядок у реєстрації усіх місцевих партійних організацій.

Лише після того взаємозв'язана система бюджетного фінансування та фінансового контролю щодо політичних партій буде досягати своїх цілей. Швидке ж запровадження (і практичне застосування) відповідальності за помилки та неточності у фінансових звітах партій, які не отримують бюджетного фінансування, може стати джерелом справжніх чи уявних репресій щодо окремих політичних партій.

7. Пропозиції

Наявність, станом на 1 січня 2017р., 351 політичної партії свідчить про достатнє законодавче забезпечення умов для утворення та реєстрації політичних партій. Разом з тим, описані вище проблеми засвідчують, що правове регулювання утворення та діяльності політичних партій потребує вдосконалення.

Звичайно, кардинальним кроком була б максимальна консолідація нормативного регулювання політичних партій шляхом розробки і прийняття нової редакції Закону “Про політичні партії”. Однак на такий розвиток правового інституту політичних партій у конкретних суспільно-політичних умовах сподіватися не доводиться.

Тим не менше **низка проблем правового регулювання політичних партій вимагають достатньо швидкого вирішення.** Тут обмежимося переліком лише найбільш важливих.

1. Необхідно **більш чітко визначити статус і процедуру проведення установчого заходу щодо утворення політичної партії** як *зборів*, зокрема, встановити вимоги, які стимулюють певний рівень представництва громадян з різних регіонів України вже на етапі утворення партії. Доцільно встановити, що в установчих зборах партії можуть брати участь громадяни України, які на час проведення цього заходу не підлягають обмеженням щодо членства в партіях і не є членами уже зареєстрованих партій.
2. З огляду на несприятливий та неприбутковий характер політичної партії потрібно **вилучити з переліку персональних даних**, що містяться в реєстрі осіб, які брали участь в установчих зборах партії (який є “невід’ємною частиною протоколу” установчих зборів), реєстраційний номер облікової картки платника податків таких осіб, оскільки партія не має майнових стосунків зі своїми членами.

3. **Потребує більш адекватного регулювання процедура утворення структурних одиниць** (місцевих організацій та первинних осередків) політичної партії, яка не повинна мати вигляд “заснування”. Зокрема, слід встановити, що проведення установчих зборів з утворення структурного підрозділу партії потребує згоди керівництва партії, а учасниками таких зборів можуть бути лише члени партії.
4. **Потрібно скасувати можливість тимчасового зупинення членства в партії** (зокрема, на час перебування на посадах, несумісних з членством у партії), передбачивши лише право громадянина вийти зі складу партії за власним бажанням і право на поновлення членства в партії.
5. Встановлений чинним законодавством розмір адміністративного збору за реєстрацію партії слід визнати таким, що обмежує основоположну свободу об’єднання у політичні партії. Враховуючи неприбутковий характер політичних партій та дотримуючись міжнародних стандартів у сфері політичних партій, необхідно **різко зменшити розмір цього збору та унормувати порядок його сплати**.
6. Слід **відмовитися від застосування до партій поняття “найменування”, характерного для юридичної особи приватного права**, і тим самим спростити сучасну громіздку структуру найменування політичної партії. У крайньому разі слід залишити такі найменування (із зазначенням організаційно-правової форми) для правовідносин партій з фінансовими та фіскальними органами, для яких така форма має істотне значення, а в публічних (зокрема, виборчих) правовідносинах широко використовувати спрощений варіант *індивідуальної назви* політичної партії. Крім того, слід упорядкувати порядок *написання* назви партії в офіційних документах.
7. Доцільно **переглянути спосіб забезпечення правового засвідчення існування, статусу, складу керівних органів політичних партій та їх структурних утворень**. Слід переглянути скасування свідоцтва про реєстрацію партії як документа, що засвідчує існування і статус партії, та відновити наявність “офіційного” примірника статуту партії, тим самим забезпечивши партію достовірними паперовими документами для участі в широкому колі немайнових (суспільно-політичних) правовідносин.
8. Необхідно **законодавчо врегулювати зміст відомостей та спосіб функціонування Єдиного реєстру громадських формувань, надавши йому статус підреєстру** Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань. Такий реєстр повинен містити достатню офіційну інформацію про політичну партію та усі її легалізовані структурні підрозділи. Зокрема, необхідно забезпечити публічну доступність актуальних редакцій установчих документів партій (програм, статутів), інформації про структуру та склад керівних органів партії, її структурних підрозділів через Єдиний реєстр громадських формувань.
9. **Потребує вдосконалення законодавче регулювання процедури приєднання (об’єднання) стосовно політичних партій**, зокрема, з урахуванням специфіки партії як організації, у складі якої існує багато структурних утворень, які теж мають статус юридичних осіб, а також необхідності спрощеної процедури припинення юридичних осіб партії, яка приєднується, та її структурних підрозділів. Процедура об’єднання партій повинна також забезпечити конституційно-правову правонаступність об’єднаної партії.

10. **Потрібно визначити чітку та обмежену в часі процедуру припинення діяльності (саморозпуску, ліквідації) партії** з чітким розрізненням моменту припинення функціонування партії як суб'єкта конституційно-правових відносин та припинення юридичної особи партії, що повинно бути більш тривалим процесом. Законодавче регулювання повинно передбачити єдине рішення щодо припинення усіх юридичних осіб (структурних утворень), які формують структуру партії, а також чітко визначити незворотність рішення про саморозпуск партії та неможливість зупинення процесу припинення юридичної особи партії після припинення функціонування партії.
11. Вкрай необхідне **законодавче забезпечення засад внутрішньопартійної демократії**. Потрібно встановити вимоги щодо регулярності проведення з'їздів партії, обмеження проведення з'їздів у декілька етапів (практика, яка має наслідком незмінюваність делегатів з'їзду протягом тривалого періоду), верховенства виборних колегіальних представницьких органів партії, визначити загальне співвідношення повноважень вищої посадової особи партії та виборних колегіальних керівних органів партії.
12. Потрібно встановити, що висувати кандидатів на загальнонаціональних виборах може політична партія, яка за відомостями органу реєстрації на момент початку виборчого процесу **дотрималася критеріїв всеукраїнського характеру**, а на місцевих виборах – зареєстрована місцева організація партії, яка підтвердила всеукраїнський характер.
13. Необхідно **підвищити самостійність місцевих організацій при висуванні партією кандидатів на загальнонаціональних виборах** відповідно до міжнародних стандартів, скасувати нормативні положення щодо юридично обов'язкового контролю партії за діяльністю місцевих організацій на місцевих виборах, що порушують конституційну природу місцевого самоврядування. Слід встановити можливість політичного контролю діяльності місцевих організацій партії за допомогою внутрішньопартійних (статутних) засобів.
14. Відповідно до міжнародних стандартів демократії та спільних засад європейського конституціоналізму необхідно **виключити із ст.81 Конституції положення щодо “партійного імперативного мандата”**. Разом з тим, необхідно виключити із законів про вибори всі положення, які передбачають диктат партії щодо висунутих нею кандидатів, скасувати партійну складову механізму відкликання депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів.
15. Потрібно **збалансувати регулювання механізму бюджетного фінансування політичних партій та їх фінансової звітності**. Необхідно уточнити зміст адміністративних і кримінальних санкцій, пов'язаних із порушеннями порядку фінансування політичних партій, чітко встановивши суб'єкта правопорушення з урахуванням колегіального характеру керівництва політичною партією та статутних повноважень відповідних посадових осіб партії; не допускати притягнення до відповідальності без персональної вини особи.

РОЛЬ ПАРТІЙ У ФОРМУВАННІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ КОАЛІЦІЙ В УКРАЇНІ

Ірина КРЕСІНА,
доктор політичних наук, завідувач відділу
правових проблем політології Інституту держави і права
ім.В.М.Корецького НАН України

Олена СТОЙКО,
доктор політичних наук, старший науковий співробітник
Інституту держави і права ім.В.М.Корецького НАН України

Віталій МИРОНЕНКО,
кандидат політичних наук

Значний вплив на інституціоналізацію партійної системи України мав не лише перехід до пропорційної системи виборів до Верховної Ради України, але й впровадження конституційного інституту коаліції депутатських фракцій у парламенті. Закріплення у Конституції положення про парламентську більшість, яка формувалася б не з окремих депутатів, а саме з політичних партій, що пройшли до парламенту та отримали достатню кількість мандатів для створення депутатської фракції (15 народних депутатів), чіткіше визначало політичну відповідальність партій за успіхи чи невдачі діяльності уряду, стимулювало посилення ідеологічної ідентифікації та зміцнювало партійну лояльність.

1. Поняття політичної коаліції

Коаліції можуть утворюватися у будь-якій політичній ситуації, коли існують кілька конкуруючих сил, які мають близькі позиції щодо суттєвих питань. Іноді вони створюються для тимчасового існування, чи навіть для вирішення однієї проблеми: голосування у багатопартійному Парламенті Франції часів Четвертої республіки завжди передбачало створення ситуативної більшості депутатів, які погоджувалися проголосувати лише за конкретний законопроект. Незважаючи на двопартійну систему, аналогічна ситуація є типовою для голосувань у Конгресі США. Однак, парламентські коаліції, які часто звинувачують в урядовій нестабільності, є швидше результатом політичної нестабільності, ніж її причиною. Цілковито можливо є ситуація, коли кілька політичних сил чи то завдяки виборчому законодавству, чи іншим політико-правовим механізмам, існують у стані приблизної рівноваги.

У деяких країнах створюються політичні партії, що містять у своїй назві слово “коаліція”. Так, уже майже 100 років у Фінляндії існує правоцентристська Партія національної коаліції (*Kansallinen Kokoomus*), яка на сьогодні є однією з чотирьох найбільших партій, що відстоює проєвропейські позиції. Починаючи з 1987р. вона постійно (за винятком періоду 2003-2007рр.) входить до складу Уряду, який був сформований на її основі у 2011р.

У найбільш загальному визначенні коаліція (від лат. *coalitio* – союз) – це “політичний чи інший союз держав чи інших політичних сил (партій, рухів, громадських діячів і т.ін.), об’єднаних спільною домовленістю”¹ або ж добровільне об’єднання кількох осіб (групи осіб, наприклад, держав, організацій, політичних партій) задля досягнення певної цілі. Від інших типів об’єднань її відрізняє те, що кожен з її учасників зберігає самостійність у справах, не пов’язаних з метою коаліції. Після її досягнення, коаліція може розпастися.

Один з найпопулярніших англійських словників *Webster’s New World College Dictionary* визначає коаліцію як союз фракцій, націй та ін., створений з певною метою, подібно до того, як об’єднуються політичні партії за часів національної небезпеки². Історично першими є військові коаліції, які укладаються державами для об’єднання сил у боротьбі проти спільного ворога³.

Що стосується політичної сфери, то в 1864р. в Парламенті Румунії була створена т.зв. “жахлива коаліція”, до складу якої ввійшли представники вищих прошарків суспільства, незадоволених реформами монарха. На коаліційній основі створювалися уряди Народного фронту у Франції та Іспанії (1936р.), Чилі (1938р.). Уявлення про коаліцію як об’єднання політичних інститутів тривалий час перебували на другому плані. Це було пов’язано, в першу чергу, з тим, що до середини XIX ст. політичні партії не відігравали істотної ролі в політичному процесі країн Західної Європи, а партійні системи не були інституціоналізованими.

У європейській політичній науці склався підхід до вивчення коаліцій, згідно з яким головними суб’єктами коаліційних взаємодій вважаються політичні партії. Відомий французький політолог М.Дюверже у своїй книзі “Політичні партії” зазначав, що союзи між партіями поділяються на коаліції та альянси. Коаліція між партіями – це “епізодична угода” на відміну від альянсу – тривалішого союзу партій⁴. Поряд з наведеними вище поняттями він застосовує також термін “блок” щодо союзу партій, який має на меті виступити проти уряду, партії, іншого союзу або політики, що проводиться політичними акторами. Використання різних термінів вносить термінологічне сум’яття, однак М.Дюверже був одним з перших авторів, який вказав на **тривалість існування коаліцій як найважливіший критерій оцінки їх діяльності та класифікації**.

Другим критерієм запропонованої М.Дюверже класифікації виступає **рівень формування об’єднань партій, т.зв. вертикальний зріз**. Виходячи із запропонованого критерію, автор виокремлює виборчі, парламентські та урядові альянси. Сьогодні для позначення виборчих альянсів (коаліцій) найчастіше використовують термін “передвиборчі коаліції”. М.Дюверже зазначав, що

¹ Введение в политологию: Словарь-справочник. – М.: Аспект Пресс, 1996г., с.91.

² Webster’s new world college dictionary. – L.: Wiley Publishing, Inc., 2002, p.144.

³ Поняття “коаліція” запроваджено в обіг у 1792р., коли був утворений союз Австрії та Пруссії проти революції у Франції (військова коаліція). Загалом проти республіканської та наполеонівської Франції було укладено сім коаліцій. Велика Британія, Франція і Росія створили коаліцію проти Німеччини – Антанту (1904-1907рр.). Інші приклади міжнародних військових коаліцій: антигітлерівська коаліція у Другій світовій війні, фашистський блок країн “осі”. Останні приклади військових коаліцій – об’єднання країн, залучених до військової операції під єдиним командуванням: Коаліція війни в Перській затоці, сформована Президентом США Дж.Бушем у 2003р., коаліція під проводом ООН для припинення громадянської війни у Лівії в 2011р., антидідівська коаліція в Сирії (2015-2016рр.).

⁴ Дюверже М. Политические партии. – М.: Академический проект, 2002г., с.359.

передвиборчі коаліції бувають різними: деякі партії об'єднуються перед виборами для створення спільних виборчих списків; інші партії знімають своїх кандидатів на користь інших партій, а замість них партнери роблять те ж саме в іншому окрузі, де у кандидата від першої партії вище шанси виграти вибори; партії можуть створювати коаліції проти будь-якої партії. Такий поділ передвиборчих коаліцій за програмними цілями ґрунтується на політичній практиці Франції та Німеччини I половини ХХ ст.

У своїй роботі, присвяченій технікам дослідження коаліційної поведінки, Е.Келлі розумів під коаліцією групу (або групи) індивідів, які володіють набором певних ознак: (1) згодні рухатися до спільної, чітко вираженої мети; (2) задіють для досягнення цієї мети значні ресурси; (3) свідомо обмінюються інформацією і засобами для досягнення мети; (4) досягли згоди з приводу розподілу вигоди, отриманої від досягнення цілі⁵. Виходячи з цих ознак, коаліцію можна визначити як результат поведінки двох або більше акторів, орієнтованих на мету, які свідомо здійснюють спільну справу і заздалегідь домовилися про розподіл винагороди (дивідендів).

В Оксфордському тлумачному словнику політики коаліція визначена як будь-яке об'єднання політичних партій для перемоги на виборах⁶. Досить схожу дефініцію подають А.Люпіа і К.Стром, які визначили коаліцію як сукупність індивідуумів або груп, які об'єдналися для спільних дій⁷. Кембріджський словник визначає коаліцію як “об'єднання разом різних політичних партій чи груп для конкретної мети, як правило, на обмежений період, чи уряд, сформований таким чином”⁸.

Підсумовуючи різні визначення, можна дійти висновку, що політична коаліція (або коаліція у політиці) характеризується певними ознаками, зокрема:

1) це завжди об'єднання двох або більше відносно самостійних акторів.

Часто буває складно визначити, наскільки той чи інший учасник коаліційних взаємодій є самостійним і являє собою якийсь єдине ціле. На недоліки цієї ознаки коаліції вказав відомий дослідник проблематики коаліцій М.Левер, який поставив питання про те хто грає в “коаліційні ігри”⁹? Справа в тому, що нерідко партії розглядаються як неподільні політичні актори, що володіють монолітною структурою, підпорядковані жорсткій внутріпартійній дисципліні, проте в реальному житті вони часто є об'єднанням різних рухів, регіональних комітетів, громадських спілок. Відповідно, політичні партії можна розглядати як неподільних акторів за умови, що їх внутрішня структура не має значного впливу на коаліційні процеси;

2) спрямованість учасників на здобуття та здійснення політичної влади.

Коаліція є досить широким соціальним феноменом і в суміжних суспільствознавчих науках склалася стійка традиція застосування цього терміна як

⁵ Kelly E. *Techniques of studying coalition formation*. – *Midwest Journal of Political Science*, Volume 42, 1968, p.853-855.

⁶ Политика: Толковый словарь: Русско-английский. – М.: “ИНФРА-М”, Издательство “Весь Мир”, 2001г., с.238.

⁷ Lupia A., Strom K. *Bargaining, transaction costs, and coalition governance*. – *Cabinets and coalition bargaining: The democratic life cycle in Western Europe*. – Oxford: Oxford University Press, 2008, p.52.

⁸ Cambridge dictionary. – <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/coalition>.

⁹ Laver M., Schofield N. *Multiparty government: The politics of coalition in Europe*. Chicago: Ann Arbor Press, 1998, p.14.

синоніма “союз”, “об’єднання” тощо. У літературі також можна зустріти уявлення про деякі громадські об’єднання як про коаліції¹⁰. Це можуть бути об’єднання профспілок, різноманітні громадські фронти або ініціативи. Такого роду об’єднання залишаються поза політичною сферою до того часу, поки метою їх діяльності не стане завоювання та утримання політичної влади;

- 3) **спільність цілей, природа яких може бути різною.** Саме спільні цілі штовхають незалежних політичних акторів до створення коаліції. Коаліції в політиці, як зазначалося вище, мають на меті отримання політичної влади. Для партійних коаліцій, наприклад, вона може бути виражена в місцях у парламенті, міністерських постах і в можливості реалізації своїх політичних програм;
- 4) **наявність угоди між партнерами, що створюють коаліцію.** Угоди передбачають домовленості про майбутнє коаліції, ресурси, які учасники вкладають для досягнення загальних цілей, механізми взаємодії та обміну інформацією між учасниками тощо¹¹.

Партійні коаліції широко застосовуються в умовах багатопартійності, коли партії змушені координувати свої зусилля для досягнення спільної мети. Досить часто такі коаліції створюються без укладення формального договору між учасниками, що об’єдналися. У зарубіжній літературі часто поняття “парламентська коаліція” і “партійна коаліція” вживаються як синоніми.

2. Правові засади формування парламентських коаліцій в Україні

У більшості країн створення парламентських коаліцій не регулюється законодавчо, відповідно, немає і їх правових визначень. Натомість, в Україні ці питання регулюються Конституцією. Зокрема, ст.83 Конституції України передбачає створення за результатами виборів і на підставі узгодження політичних позицій коаліції депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України.

Поняття коаліції визначалося також у Законі України “Про Регламент Верховної Ради України” від 10 лютого 2010р., відповідно до ст.61 якого “коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді – це сформоване за результатами виборів і на підставі узгоджених політичних позицій та на засадах, встановлених Конституцією України і Регламентом, об’єднання депутатських фракцій, народних депутатів, до якого входить більшість народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради”.

У Рішенні Конституційного Суду України у справі про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді від 17 вересня 2008р. зазначено, що під коаліцією слід розуміти: “сформоване на встановлених Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України засадах об’єднання за результатами виборів кількох депутатських фракцій, кількість народних депутатів України в яких становить більшість від конституційного складу Верховної Ради України, які (депутатські

¹⁰ Полтерович В.М. Стратегии модернизации, институты и коалиции. – Вопросы экономики, 2008г., №4, с.4-24.

¹¹ Сидоров В.В. Коалиционная политика политических партий в парламентских системах. – Казань: Казан. ун-т, 2016г., с.13-14.

фракції) на основі узгодження політичних позицій погодились на спільну парламентську діяльність”¹². Іншими словами, для позначення парламентської коаліції в Україні вживається поняття “коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді”.

Передумови для створення парламентської коаліції, або ж коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, були закладені Законом України “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004р. Зміни до Конституції набули чинності 1 січня 2006р., надавши міжпартійному об’єднанню у Парламенті право вносити пропозиції стосовно кандидатури Прем’єр-міністра України та кандидатур на посади інших членів Кабінету Міністрів України¹³.

У результаті Україна стала чи не єдиною державою Європи, в Основному Законі якої закріплена обов’язковість формування парламентської більшості на основі депутатських фракцій. Зокрема, відповідно до ч.6 ст.83 Конституції, у Верховній Раді за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій формується коаліція депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Парламенту. Ця коаліція формується протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання новообраного Парламенту або протягом місяця з дня припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді.

Згідно зі ст.90 Конституції, несформування у встановлений строк коаліції депутатських фракцій є підставою для дострокового припинення повноважень законодавчого органу. Практичне застосування цього положення у 2007р. та 2014р. є наочним підтвердженням дієвості відповідних конституційних норм, які виступають елементами парламентської відповідальності. Водночас, на думку деяких дослідників, загроза дострокового припинення повноважень Парламенту може спонукати до об’єднання ідейно далекі чи зовсім несумісні фракції, що в кінцевому підсумку негативно позначатиметься на стабільності діяльності самої коаліції, Парламенту в цілому та Уряду¹⁴.

Отже, народними депутатами України була закріплена обов’язковість створення коаліції, а цей конституційно-правовий інститут перетворився на імперативний суб’єкт конституційно-правових відносин усередині парламенту та у взаємодії його з Президентом та Урядом України.

Значимо, що закріплення в тексті Конституції положень про коаліцію депутатських фракцій та нового порядку формування уряду були розкритиковані членами Венеціанської Комісії. У Висновку щодо змін до Конституції України від 8 грудня 2004р.¹⁵, схваленому Комісією на її 63-ому пленарному засіданні 10-11 вересня 2005р., наголошується на тому, що:

- 1) вплив формалізації процедури формування парламентської більшості на забезпечення політичної стабільності в Україні є сумнівним;

¹² Рішення КСУ №16-рп/2008 у справі щодо офіційного тлумачення положень частин шостої, сьомої, дев’ятої статті 83 Конституції України від 17 вересня 2008р. – <http://ccu.gov.ua:8080/uk/doccatalog/list?currDir=19872>.

¹³ Ч.8 ст.83 Конституції України.

¹⁴ Див.: Совгіря О. Парламентська коаліція в Україні: фактори, що впливають на діяльність, нові реалії правового регулювання. – Вісник Львівського університету. Серія юридична, Випуск 60, 2014р., с.178-184.

¹⁵ Висновок Венеціанської Комісії щодо Закону про внесення змін до Конституції від 8 грудня 2004р. (CDL-AD(2005)015). – http://lib.rada.gov.ua/static/about/text/venez_konst.html.

- 2) обов'язкове формування коаліції депутатських фракцій у Парламенті не узгоджується зі свободою вибору і прийняття рішень політичними партіями, гарантованою Конституцією України;
- 3) впровадження обов'язкового створення парламентської більшості надає невеликим партіям значні важелі впливу на формування уряду, які можуть бути неадекватними їх реальній ролі в Парламенті (пункти 15-20 Висновку). Відповідно, Комісія рекомендувала вилучити з Конституції положення, якими запроваджувалось обов'язкове формування коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді.

Негативно були оцінені Комісією і ті положення Конституції, які надали главі держави право висувати кандидатури на посади міністрів оборони та закордонних справ. Це, на думку членів Комісії, з огляду на збереження за главою держави значних важелів впливу на виконавчу вертикаль, може призвести до посилення конкуренції між Прем'єр-міністром і Президентом (п.25 Висновку)¹⁶.

Невизначеність тлумачення нових положень Конституції щодо коаліції призвели до неодноразових звернень суб'єктів права на конституційне подання до Конституційного Суду України з вимогами щодо їх офіційного тлумачення. Як наслідок, у 2008р. та 2010р. Конституційним Судом були прийняті відомі резонансні рішення з питань функціонування парламентської коаліції.

Рішення Конституційного Суду України засвідчили непослідовність позиції цього органу щодо природи парламентської коаліції. Більше того, вони заклали діаметрально протилежні правові підходи до визначення способу формування коаліції та обрахунку чисельності депутатів у її складі.

Так у 2008р. у справі про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України¹⁷ Конституційний Суд постановив, що словосполучення "коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України", що міститься у ст.83 Конституції України, слід розуміти як "сформоване на встановлених Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України засадах об'єднання за результатами виборів кількох депутатських фракцій, кількість народних депутатів України в яких становить більшість від конституційного складу Верховної Ради України, які (депутатські фракції) на основі узгодження політичних позицій погодились на спільну парламентську діяльність".

Тобто коаліція депутатських фракцій могла бути створена винятково фракціями: **"до складу коаліції депутатських фракцій можуть увійти лише ті народні депутати України, які є у складі депутатських фракцій, що сформували коаліцію. Саме належність народних депутатів України до цих фракцій відіграє визначальну роль депутатських фракцій в утворенні коаліції депутатських фракцій"** (п.3.2.1. Рішення КСУ). Однак через два роки, у 2010р.¹⁸ Конституційний Суд передбачив можливість як фракційного, так і індивідуального членства в коаліції. У його рішенні зазначалося, що **"окремі народні депутати України, зокрема ті, які не перебувають у складі депутатських фракцій, що ініціювали створення**

¹⁶ Там само.

¹⁷ Рішення КСУ №16-рп/2008 у справі щодо офіційного тлумачення положень частин шостої, сьомої, дев'ятої статті 83 Конституції України від 17 вересня 2008р.

¹⁸ Рішення КСУ №11-рп/2010 у справі щодо можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді від 06 квітня 2010р. – <http://ccu.gov.ua:8080/uk/doccatalog/list?currDir=106790>.

коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, мають право брати участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України”.

Своє рішення члени КСУ мотивували тим, що: реалізація повноважень Верховною Радою зумовлена не тільки набуттям повноважень народними депутатами, але й утворенням у Верховній Раді України коаліції; формування коаліції є обов'язковою умовою повноважності Парламенту; ознаками коаліції є наявність депутатських фракцій, а також більшості народних депутатів від конституційного складу ВРУ; зміна однієї парламентської більшості на іншу можлива не лише за результатами виборів, а залежно від волі більшості народних депутатів (коли йдеться про припинення діяльності коаліції посеред каденції Парламенту); Конституція і Регламент ВР передбачають можливість перебування у Верховній Раді народного депутата поза депутатською фракцією; Конституція не обмежує права нардепів самостійно визначитися під час прийняття рішень, у т.ч. щодо входження до коаліції – наявність у депутата такого права не залежить від позиції депутатської фракції щодо участі в коаліції.

Це рішення КСУ було розкритиковано низкою фахівців, які звернули увагу на те, що:

- 1) входження до складу коаліції депутатських фракцій народних депутатів – членів депутатської фракції, що не є суб'єктом коаліції, свідчить про порушення ст.83 Конституції України під час формування коаліції, а отже, про її нелегітимність¹⁹;
- 2) закріплення у Регламенті Верховної Ради України положення, що коаліція є об'єднанням фракцій (а не окремих народних депутатів України), має важливе правове значення, оскільки, якщо коаліція є об'єднанням народних депутатів, зникає сенс в об'єднанні фракцій, оскільки їх роль у діяльності коаліції стає невизначеною та недоречною. Крім того, визначення депутатів як суб'єктів, які утворюватимуть коаліцію, може призвести до порушення структурованості Верховної Ради й низки негативних явищ (як-то: нестабільність коаліції, непрогнозованість діяльності Парламенту, неефективність під час прийняття рішень тощо)²⁰;
- 3) узгодження політичних позицій відбувається саме між депутатськими фракціями, а не з окремими депутатами; у коаліції має бути стільки депутатських фракцій, щоб їх чисельність становила більшість конституційного складу Парламенту; до складу коаліції можуть входити лише депутатські фракції²¹.

Фахівці наголошують також на тому, що суб'єктами формування коаліції депутатських фракцій є саме депутатські фракції, а не окремі народні депутати України (ч.6 ст.83 Конституції). А тому підписи народних депутатів від тих депутатських фракцій, які не ухвалили рішення про входження до коаліції депутатських фракцій, мають визнаватися недійсними, а процедуру створення цієї коаліції варто визнати такою, що суперечить нормативно встановленому порядку²². Дослідниця О.Кульчицька також висловлює думку про те, що невходження хоча б одного народного депутата України – члена фракції, що увійшла до коаліції – означає неправомірність входження до коаліції і всієї цієї фракції²³.

¹⁹ Кульчицька О.В. Конституційно-правовий статус депутатських фракцій Верховної Ради України. – Дисертація канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. – К., 2009р., с.190.

²⁰ Совгіря О. Парламентська коаліція в Україні: особливості законодавчого регулювання. – Юридичний вісник України, 27 травня - 2 червня 2006р., с.14.

²¹ Мацюк А. Проблеми формування коаліції депутатських фракцій у світлі конституційних положень і вимог Основного Закону держави. – http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.

²² Кульчицька О.В. Конституційно-правовий статус депутатських фракцій Верховної Ради України. – Автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. – К., 2010р.

²³ Див.: Кульчицька О.В. Конституційно-правовий статус депутатських фракцій Верховної Ради України..., с.18.

На сьогодні правові засади діяльності парламентської коаліції, крім Конституції, визначаються Регламентом Верховної Ради та згаданими рішеннями Конституційного Суду.

Конституційна реформа 2004р. знайшла своє відображення у Регламенті ВР лише у 2006р. Тоді новою редакцією цього документа (який на той час ще був підзаконним нормативно-правовим актом) вперше в конституційно-правовій практиці України набули правового регулювання інститути коаліції та опозиції²⁴.

Перша редакція Регламенту Верховної Ради 2010р.²⁵, який уже мав статус закону, містила норми, що детально регулювали питання створення, діяльності та розпуску депутатських фракцій в Парламенті (Глава 12. Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді) та діяльності парламентської опозиції (Глава 13).

ЗАКОН УКРАЇНИ “ПРО РЕГЛАМЕНТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ”

Глава 12. КОАЛІЦІЯ ДЕПУТАТСЬКИХ ФРАКЦІЙ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ

Стаття 61. Порядок утворення коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді

1. Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді (далі – коаліція) – це добровільне об’єднання депутатських фракцій, яке формується у Верховній Раді за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій. До складу коаліції входить більшість народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради.

2. Коаліція формується депутатськими фракціями, утвореними в порядку, встановленому цим Регламентом, протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання новообраної Верховної Ради або протягом одного місяця з дня припинення діяльності попередньої коаліції.

3. Коаліція формується після проведення депутатськими фракціями консультацій. За результатами проведених консультацій за особистими підписами голів відповідних депутатських фракцій, або за рішенням депутатської фракції одним із заступників голови депутатської фракції, укладається угода про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді (далі – коаліційна угода).

4. В коаліційній угоді фіксуються узгоджені політичні позиції, що стали основою формування цієї коаліції, зокрема стосовно засад внутрішньої і зовнішньої політики, визначаються політична спрямованість і принципи діяльності коаліції, а також порядок вирішення внутрішньо-організаційних питань діяльності коаліції та порядок припинення її діяльності. До коаліційної угоди додаються списки членів депутатських фракцій, що сформували коаліцію, з особистими підписами народних депутатів. Списки членів депутатських фракцій є невід’ємною складовою коаліційної угоди.

5. Коаліція вважається сформованою з моменту офіційного оголошення про це головою на пленарному засіданні на підставі поданих до Апарату Верховної Ради документів, передбачених частинами третьою та четвертою цієї статті.

6. Текст коаліційної угоди, персональний склад коаліції публікуються в газеті “Голос України” не пізніше як через чотири дні після офіційного оголошення про сформування коаліції.

²⁴ Закон “Про Регламент Верховної Ради України” від 16 березня 2006р.

²⁵ Закон “Про Регламент Верховної Ради України” від 10 лютого 2010р.

7. У разі припинення діяльності коаліції нова коаліція формується в порядку, встановленому цим Регламентом...

Стаття 63. Організація діяльності коаліції

1. Коаліція приймає рішення на своїх загальних зборах більшістю голосів народних депутатів, які входять до складу коаліції.

2. З метою узгодження позицій депутатських фракцій, що входять до складу коаліції, утворюється Рада коаліції.

3. Інформаційне та технічне забезпечення роботи коаліції здійснюється секретаріатом коаліції, який створюється на період її діяльності у порядку, встановленому для створення секретаріатів депутатських фракцій.

4. Інші питання порядку організації роботи коаліції визначаються коаліційною угодою...

Стаття 65. Зміни у складі коаліції

1. Депутатська фракція, яка не є учасником коаліції, може за своїм бажанням та за згодою коаліції увійти до її складу, приєднавшись до коаліційної угоди. У разі якщо депутатська фракція, що не є учасником коаліції, виявила бажання стати її учасником на умовах, відмінних від викладених у коаліційній угоді, за згодою коаліції всі її учасники укладають новий текст коаліційної угоди.

2. Депутатська фракція має право в будь-який час вийти зі складу коаліції, попередивши про це письмовою заявою голів інших депутатських фракцій, які входять до коаліції, не менше ніж за десять днів до дати виходу. Протягом зазначеного строку така депутатська фракція в будь-який час має право в письмовій формі відкликати свою заяву. Якщо депутатська фракція не відкликала своєї заяви, головуючий на першому після закінчення 10-денного строку пленарному засіданні оголошує про вихід депутатської фракції з коаліції.

3. Депутатська фракція за рішенням загальних зборів коаліції може бути виключена з її складу.

4. Не пізніше як через чотири дні після приєднання депутатської фракції до коаліції, виходу чи виключення депутатської фракції з коаліції або укладення коаліцією у новому складі нового тексту коаліційної угоди про це робиться повідомлення головуючим на пленарному засіданні. В цей же строк зазначене повідомлення публікується у газеті "Голос України" відповідно разом з персональним складом депутатської фракції, яка вийшла чи виключена із складу коаліції, або персональним збільшеним складом коаліції і новим текстом коаліційної угоди.

5. Після виходу чи виключення депутатської фракції з коаліції Верховна Рада в установленому законом порядку може прийняти рішення про звільнення з посад членів Кабінету Міністрів України, кандидатури яких були запропоновані депутатською фракцією, що вийшла чи була виключена з коаліції.

Стаття 66. Припинення діяльності коаліції

1. Діяльність коаліції припиняється у разі:

1) припинення повноважень Верховної Ради відповідного скликання;

- 2) зменшення чисельного складу коаліції до кількості народних депутатів, меншої ніж визначено Конституцією України;
- 3) прийняття коаліцією рішення про припинення своєї діяльності.

2. Діяльність коаліції вважається припиненою у випадках, передбачених пунктами 2 і 3 частини першої цієї статті, з моменту офіційного оголошення про це головуючим на пленарному засіданні. Повідомлення про припинення діяльності коаліції публікується в газеті “Голос України” не пізніше ніж через чотири дні після офіційного оголошення про припинення її діяльності.

3. Зміни у складі коаліції, у тому числі у зв'язку з виходом із неї однієї чи кількох депутатських фракцій, якщо при цьому кількісний склад коаліції не стає меншим, ніж визначено Конституцією України, не є підставою для припинення діяльності коаліції.

Стаття 67. Депутатська фракція з правами коаліції

1. У разі якщо за результатами виборів у новообраній Верховній Раді утворена депутатська фракція, до складу якої входить більшість народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради, коаліція може не утворюватися. Така депутатська фракція має передбачені Конституцією України права коаліції.

Однак скасування конституційної реформи в 2010р. призвело до виключення з Регламенту ВРУ цих глав як непотрібних у нових умовах. Водночас, після прийняття Верховною Радою Закону “Про відновлення дії окремих положень Конституції України” від 21 лютого 2014р., яким було відновлено, зокрема, положення Основного Закону щодо коаліції депутатських фракцій, глави 12 та 13 у Регламенті не були відновлені.

Відповідно, на сьогодні процес створення коаліції, змін у її складі, порядок припинення її діяльності не мають належного правового забезпечення, що уможливує маніпулювання зі складом коаліції, як це засвідчили події у Верховній Раді у 2015-2016рр.

3. Досвід створення парламентських коаліцій в Україні

До формалізації статусу парламентської більшості в результаті конституційної реформи 2004р. Україна мала безліч прикладів ситуативних голосувань і формування тимчасової більшості у стінах Парламенту.

Перші вибори проводилися за мажоритарною системою, що не сприяла структурізації Парламенту і зумовлювало створення ситуативної більшості під час парламентських засідань.

У Верховній Раді I скликання політичне структурування відбувалося за ідеологічною і партійною ознаками по лінії “ліві” (т.зв. “група 239”) – неліві політичні сили, представлені переважно націонал-демократами. У наступному скликанні ідеологічне протистояння “лівих” і “правих” втратило гостроту, хоча перші контролювали більшість місць, однак не змогли утворити стабільну більшість. Як свідчить наведені далі дані, ситуативні голосування під час I скликання дозволяли збирати досить велику кількість голосів, зокрема щодо кандидатури безпартійного Прем’єр-міністра (таблиця “Партійна структурування Верховної Ради України”, с.325-326).

ПАРТІЙНА СТРУКТУРИЗАЦІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Скликання ВРУ, виборча система	Партії, що пройшли до Парламенту (в порядку зменшення чисельності)	Депутатські фракції і групи (в порядку зменшення чисельності)	Прем'єр-міністр, партійна належність
I скликання (15.05.1990 - 10.05.1994), мажоритарна		Група 239 Народний Рух України (НРУ) Демократична група	В.Фокін (14.11.1990), КПУ, з 1991 – безпартійний в.о. В.Симоненко (2-13.10.1992), б/п Л.Кучма (13.10.1992), б/п в.о. Ю.Звягільський (22.09.1993), б/п
II скликання (11.05.1994 - 12.05.1998), мажоритарна		Фракція НРУ Фракція КПУ Фракція СПУ Фракція Селянської партії України Група "Аграрники України" Група "Аграрники за реформи" Фракція Аграрна партія України Міжрегіональна депутатська група Фракція Партії регіонального відродження України Група "Соціально-ринковий вибір" Група "Державність" Група "Центр" Група "Конституційний Центр" Група "Реформи" Група "Єдність"; Група "Вперед, Україно!" Група "Незалежні"	В.Масол (16.06.1994), б/п Є.Марчук (08.06.1995) б/п П.Лазаренко (28.05.1996), "Громада" в.о. В. Дурдинець (19.06.1997), б/п В.Пустовойтенко (16.07.1997), НДП
III скликання (12.05.1998 - 14.05.2002), змішана	КПУ Народний Рух України Виборчий блок СПУ та СелПУ "За правду, за народ, за Україну!" Партія зелених України Народно-демократична партія (НДП) ВО "Громада" Прогресивна соціалістична партія України (ПСПУ) Соціал-демократична партія України (об'єднана) (СДПУ(о))	Фракція КПУ Фракція НРУ Фракція СПУ Фракція Партії зелених України Фракція НДП Фракція "Громада" Фракція СДПУ(о) Фракція ПСПУ Фракція Селянської партії України Фракція "Реформи і порядок" – "Реформи-Конгрес" Фракція Українського народного Руху Фракція "Батьківщина" Фракція "Яблуко" Група "Незалежні" Група "Відродження регіонів" Група "Трудова Україна" Група "Демократичний союз" Група "Солідарність" Група "Регіони Україна" Група "Єдність"	В.Ющенко (22.12.1999), б/п А.Кінах (29.05.2001), Партія промисловців і підприємців

ПАРТІЙНА СТРУКТУРИЗАЦІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ (продовження)

Скликання ВРУ, виборча система	Партії, що пройшли до Парламенту (в порядку зменшення чисельності)	Депутатські фракції і групи (в порядку зменшення чисельності)	Прем'єр-міністр, партійна належність
IV скликання (31.01.2002 - 25.05.2006), змішана	Блок В.Ющенка "Наша Україна" Блок "За єдину Україну!" КПУ СДПУ(о) СПУ БЮТ Блок "Демократична партія України – Демократичний союз" Блок "Єдність" Партія національно-економічного розвитку України Українська морська партія	Фракція "Регіони України" Фракція КПУ Фракція БЮТ Фракція "Наша Україна" Фракція Народної партії України Фракція СПУ Група Народного блоку Литвина Фракція СДПУ(о) Фракція Української народної партії Фракція Народного руху України Фракція Партії промисловців і підприємців України Відродження Фракція "Реформи і порядок"	В.Янукович (21.11.2002), Партія регіонів в.о. М.Азаров (7.12.2004), Партія регіонів В.Янукович, (28.12.2004), Партія регіонів в.о. М.Азаров (5.01.2005), Партія регіонів Ю.Тимошенко (04.12.2005), "БЮТ" Ю.Єхануров (22.09.2005), "Наша Україна"
V скликання (25.05.2006 - 23.11.2007), пропорційна	Партія регіонів БЮТ Блок "Наша Україна" СПУ КПУ	Партія регіонів БЮТ Блок "Наша Україна" СПУ КПУ	В.Янукович (04.08.2006), Партія регіонів
VI скликання (23.11.2007 - 12.12.2012), змішана	Партія регіонів БЮТ Блок "НУ-НС" КПУ Блок Литвина	Партія регіонів БЮТ Блок "НУ-НС" КПУ Блок Литвина	Ю.Тимошенко (18.12.2007), БЮТ М.Азаров (11.03.2010), Партія регіонів
VII скликання (12.12.2012 - 27.11.2014), змішана	Партія регіонів ВО "Батьківщина" Партія "УДАР" Віталія Кличка КПУ ВО "Свобода"	Фракція Партії регіонів Фракція ВО "Батьківщина" Фракція партії "УДАР" Віталія Кличка Фракція ВО "Свобода" Фракція КПУ Група "Економічний розвиток" Група "Суверенна європейська Україна" Група "За мир та стабільність"	М.Азаров (13.12.2012), Партія регіонів А.Яценюк (27.02.2014), Народний фронт
VIII скликання (27.11.2014 -), змішана	"Народний фронт" Партія "Блок Петра Порошенка" (ББП) "Об'єднання "Самопоміч" Опозиційний блок Радикальна Партія Олега Ляшка ВО "Батьківщина"	Фракція БПП Фракція "Народного фронту" Фракція Опозиційного блоку Фракція об'єднання "Самопоміч" Група "Партія відродження" Фракція Радикальної партії Олега Ляшка Фракція ВО "Батьківщина" Група "Воля народу"	А.Яценюк (27.11.2014), "Народний фронт" В.Гройсман (14.04.2016), БПП

II скликання характеризувалося більшою фрагментованістю, меншою консолідованістю та затвердженням уперше Прем'єр-міністра, який був членом політичної партії.

У Парламенті III скликання ситуація дещо покращилася із впровадженням елементів пропорційності (1998р.), що дало змогу у грудні 1999р. зробити перший крок до партійної структуризації Парламенту. Саме тоді було проголошено про створення парламентської більшості, орієнтованої на підтримку програмних

засад Послання Президента України про стратегію економічного розвитку на 2000-2004рр. Її поява була зумовлена необхідністю об'єднання некомуністичних політичних сил для протидії лівому керівництву Парламенту та перемогою на президентських виборах 1999р. Л.Кучми.

До складу більшості спершу входило 230 народних депутатів України, які представляли різні політичні сили: фракції Народно-демократичної партії (НДП), Народного руху України (НРУ), Українського Народного Руху (УНР), Соціал-демократичної партії (об'єднаної), “Трудової України”, Партії зелених України, “Громади”, “Батьківщини”, “Реформи-Конгрес”, депутатських груп “Відродження регіонів” та “Незалежні”, окремих позафракційних депутатів.

Одним із перших політичних рішень парламентської більшості стало рішення від 21 січня 2000р. про переобрання керівництва Верховної Ради, яку на той час очолювали представники лівих сил (Селянської і Комуністичної партій України), у результаті чого “ліві” опинилися у меншості. Згодом Конституційний Суд легітимізував рішення парламентської більшості й припинив провадження щодо відповідності Конституції рішень більшості, ухвалених в Українському Домі 21 січня та 1 лютого 2000р.

Однак, подальші голосування, зокрема щодо таких принципових питань як імплементація результатів Всеукраїнського референдуму 2000р., засвідчили фактичну відсутність пропрезидентської більшості в Парламенті. Також мали місце такі негативні явища як наявність внутрішніх протиріч усередині парламентської більшості, перманентна зміна структури парламентської більшості внаслідок створення нових парламентських фракцій, переходів депутатів з однієї до іншої депутатських груп і фракцій. Так, якщо в 1998р. фракція НДП була найбільшою після КПУ і нараховувала 85 членів, лише 30 з яких мали партійний квиток, то в 2000р. у складі фракції народних демократів нараховувалося лише 20 депутатів.

Від самого початку формування парламентської більшості, всі її учасники по-різному тлумачили своє призначення. Одна частина фракцій більшості відкрито проголошувала себе пропрезидентською (“Трудова Україна”, “Відродження регіонів”, СДПУ(о), НДП, частково “Солідарність”), інша – проурядовою (“Реформи-Конгрес”, “Батьківщина”, НРУ, УНР, частково “Солідарність”); хтось вдавався до антикомуністичної риторики, а інші – до антиолігархічної. Остаточному розвалу формальної більшості сприяв касетний скандал, пов'язаний із зникненням журналіста Г.Гонгадзе, в результаті чого це аморфне утворення розкололося за ознакою лояльності до Президента.

У Верховній Раді IV скликання 27 вересня 2002р. була створена постійно діюча парламентська більшість, до складу якої увійшли народні депутати України – члени пропрезидентських депутатських фракцій “Аграрники України”, Народно-демократичної партії, політичних партій Промисловців і підприємців та “Трудова Україна”, “Регіони України”, Соціал-демократичної партії України (об'єднаної), депутатських груп “Демократичні ініціативи”, “Європейський вибір”, “Народний вибір”, “Народовладдя” та позафракційні депутати.

Парламентська більшість ставила за мету:

- формування системи політично відповідальної влади для здійснення конституційної, політичної та адміністративної реформ, створення правової бази для переходу України до парламентсько-президентської республіки, пропорційної виборчої системи, формування коаліційного уряду, законодавчого визначення засад, механізмів утворення і функціонування парламентської більшості та парламентської опозиції, законодавчого врегулювання процесу узгодження дій та солідарної відповідальності всіх гілок влади;
- розробку та реалізацію основних засад внутрішньої та зовнішньої політики України і на їх основі державної програми законодавчих робіт на 2002-2006рр., яка сприяла б сталому соціально-економічному зростанню, процесу інтеграції українського суспільства до європейського та світового співтовариств, створювала механізми поглиблення демократії, реальні можливості для здійснення громадського контролю за виконавчою владою та за діяльністю самого законодавчого органу, забезпечувала цивілізований діалог між владою та громадянами, владою та опозицією;
- створення юридичного супроводу організаційних передумов системної взаємодії та солідарної відповідальності законодавчої і виконавчої гілок влади шляхом створення коаліційного Кабінету Міністрів України;
- вироблення та реалізація узгодженої політики і дій, спрямованих на забезпечення тісного поєднання системних реформ та економічного зростання з активною й ефективною соціальною політикою;
- забезпечення солідарної взаємодії депутатських фракцій (груп), позафракційних народних депутатів України для оптимізації законодавчого процесу, підвищення ефективності діяльності вищого законодавчого органу, його наближення до європейських стандартів, досягнення збалансованості інтересів політичних сил у Парламенті²⁶.

Нестійкий характер більшості проявився уже протягом місяця, коли прийняття державного бюджету в першому читанні стало можливим лише за підтримки депутатів, які не належали до складу більшості. Тим не менше, Парламент IV скликання демонстрував досить високу ступінь консолідації навіть після президентських виборів 2004р. та зміни політичної композиції більшості.

Впровадження пропорційної системи виборів у 2006р. сприяло партійній структуризації законодавчого органу та формуванню у подальшому ідеологічних коаліцій, що поступово зміщувалися з лівого флангу (входження до перших коаліції СПУ та КПУ) на правий (включення ВО “Свободи” у 2014р.), а зараз тяжіють до ідеологічного центру.

²⁶ Угода про утворення та основні засади діяльності постійно діючої парламентської більшості у Верховній Раді України четвертого скликання. – Положення Верховної Ради України від 27 вересня 2002р.

Парламентські коаліції в Україні		
Назва	Учасники	Тривалість існування (чисельність)
Коаліція демократичних сил	БЮТ, “Наша Україна” та СПУ	22 червня - 7 липня 2006р. (243 депутати)
Антикризова коаліція (з 23 березня 2007р. – Коаліція національної єдності)	Партія регіонів, СПУ та КПУ	7 липня 2006р. - 30 вересня 2007р. (238 депутатів)
Коаліція демократичних сил	БЮТ, “НУ-НС”	30 вересня 2007р. - 16 вересня 2008р. (227 депутатів)
Коаліція національного розвитку, стабільності та порядку	БЮТ, “НУ-НС” (частково) та Блок Литвина	9 грудня 2008р. - 2 березня 2010р. (218 депутатів)
Коаліція стабільності та реформ “Стабільність і реформи”	Партія регіонів, КПУ, Блок Литвина та окремі депутати (БЮТ, “НУ-НС”, позафракційні)	11 березня - 30 вересня 2010р. (235 депутатів)
Європейський вибір	ВО “Батьківщина”, ВО “Свобода”, “УДАР”, депутатські фракції “Економічного розвитку” та “Суверенної європейської України”	27 лютого - 24 липня 2014р. (255 депутатів)
Європейська Україна	Народний фронт, БПП, “Самопоміч”, Радикальна партія Олега Ляшка та ВО “Батьківщина”	27 листопада 2014р. - дотепер (255 депутатів)

Найбільшу чисельність членів в історії сучасної незалежної України мала коаліція Європейський вибір з 255 депутатами, а коаліція меншості з 218 депутатами проіснувала найдовше – Коаліція національного розвитку, стабільності і порядку (9 грудня 2008р. – 2 березня 2010р.).

Що стосується термінів, то найменш життєздатною виявилася перша коаліція, а фактично найдовше проіснувала п'ята коаліція – з 2010р. по 2015р., яка після скасування політичної реформи у 2010р. набула статусу парламентської більшості.

4. Коаліційні угоди: європейський досвід

Насамперед слід зазначити, що коаліційна угода є відносно новим політичним феноменом. У країнах Західної Європи до початку ХХ ст. вона не вважалась обов'язковим елементом парламентської коаліції. Як свідчить аналіз парламентських коаліцій в 14 західноєвропейських демократіях (1945-1996рр.), здійснений К.Стромом та В.Мюллером, із 223 парламентських коаліцій 87 було створено без відповідної угоди²⁷.

²⁷ Strøm K., Müller W.C. *The keys to togetherness: Coalition agreements in parliamentary democracies.* – The Journal of Legislative Studies, 1999, Volume 5, p.264.

Більшість (63,2%) коаліційних угод – були укладені одразу ж після виборів; четверть (25%) – стали результатом угоди, досягнутої в електоральний період, ймовірно у зв'язку з шансами на участь партій в уряді; 6,6% – були перед-виборчими, тобто партії узгодили спільну програму, вели виборчу кампанію як потенційна урядова коаліція; а 7 урядів (5,1%) сформовано на основі до- і поствиборчих домовленостей.

Аналіз 227 коаліційних урядів у 13 західноєвропейських парламентських демократіях упродовж 1944-2000рр. здійснили І.Індрідесон та Г.Крістінссон, які встановили, що лише 118 з них опублікували коаліційну угоду²⁸. Як правило, формальна коаліційна угода впроваджувалася після кількох років досвіду коаліційної політики.

Вдалим прикладом є Австрія, в якій це вперше відбулося у 1949р., Бельгія (з 1958р.), Нідерланди (з 1963р.), Німеччина (початок 1960-х років), Франція (початок 1980-х років)²⁹. Коаліційні угоди завжди були публічними документами в Ірландії, Норвегії, Португалії, Фінляндії, Франції та Швеції. Однак вони дещо відрізнялися за своїм характером: у Португалії і Франції вони набували форми передвиборчих коаліційних маніфестів, а у Норвегії – парламентської альтернативи законопроекту уряду про бюджет. Більшість коаліційних угод були публічними в Нідерландах (91%), Бельгії (89%), Австрії (86%), Німеччині (66%) та Данії (60%). А у Люксембурзі вони трималися у таємниці.

Ключовими характеристиками коаліційної угоди є її зміст та обсяг. Можна виділити три основних напрями, що висвітлюються у цих текстах: 1) політика уряду; 2) розподіл посад у центральному органі виконавчої влади; 3) процедура прийняття рішень учасниками коаліції.

Деякі коаліційні угоди країн Західної Європи зосереджуються, насамперед, на напрямах діяльності уряду, а інші – на правилах і процедурах, що регулюють призначення міністрів та прийняття рішень партнерами по коаліції. Здійснивши аналіз 66 коаліційних угод у 13 західноєвропейських країнах експерти встановили, що за винятком Австрії, звичайна коаліційна угода переважно фокусується на питаннях, пов'язаних з діяльністю майбутнього уряду³⁰. При цьому увага, що приділяється діяльності коаліційного уряду або узгодженням інтересів партнерів по коаліції, може значно відрізнятись залежно від конкретної країни.

Якщо у Бельгії, Німеччині, Норвегії, Швеції та Франції 90% і більше змісту коаліційних угод стосується майбутньої діяльності уряду, то в Австрії більше половини коаліційних угод присвячено питанням, що не стосуються політики уряду. Посередині між цими полюсами знаходяться Данія, Нідерланди та Португалія, в яких 70-90% тексту угоди стосується уряду. Згідно з останнім дослідженням коаліційних угод в Європі, приблизно 91,6% їх тексту присвячено питанням діяльності майбутнього уряду³¹.

²⁸ Indridason I.H., Kristinsson G.H. *Making words count: Coalition agreements and cabinet management*. – European Journal of Political Research, 2013, Vol.52, p.830.

²⁹ Див.: Strøm K., Müller W.C. *The keys to togetherness: Coalition agreements in parliamentary democracies...*, p.265-266.

³⁰ Там само, p.266.

³¹ Див.: Indridason I.H., Kristinsson G.H. *Making words count: Coalition agreements and cabinet management...*, p.832.

Другим, найбільш згадуваним питанням у коаліційних угодах країн Західної Європи є закріплення процедур прийняття рішень та вирішення конфліктів між учасниками коаліції, що міститься у всіх текстах, і в середньому по Європі становить 11,5% змісту.

На противагу цьому, лише незначна кількість країн розглядають у коаліційній угоді механізм розподілу міністерських посад і компетенції між коаліційними партнерами. Лідерство в цьому питанні знову належить Австрії, яка присвячує в середньому одну п'яту обсягу коаліційної угоди цим цілям. Однак, слід мати на увазі, що далеко не завжди партнери по коаліції прагнуть розказати виборцям правду про механізм розподілу портфелів, віддаючи перевагу неформальним домовленостям, які, відповідно, не відображаються в публічному тексті угоди.

Деякі коаліції тяжіють до досить детального закріплення усіх умов партнерства між парламентськими партіями. Коаліційна угода є більш повною, чим більше вона визначає масштаб політики, яку реалізовуватиме утворення. Умовно показником повноти можна вважати кількість слів у тексті коаліційної угоди, оскільки за інших рівних умов чим більшою за обсягом є угода, тим більш детально розглянуті в ній питання з різних сфер діяльності коаліції. Найкоротша коаліційна угода налічувала 500 слів (Франція), а найдовша – понад 43 тис. (Бельгія). В середньому коаліційна угода нараховує 3 000 слів у Данії, Франції та Швеції. Від 3 000 до 8 000 слів вживають в Австрії та Німеччині, а в Бельгії, Норвегії, Нідерландах і Португалії – більше 10 тис.³²

Однак, навіть у рамках однієї країни обсяги угод можуть значно відрізнятися. Як правило, максимально детальні угоди укладаються за результатами складних переговорів між потенційними партнерами, про що свідчить досвід Бельгії. Водночас, обсяг угод у Данії та Португалії свідчить, що складні торги не обов'язково призводять до зростання кількості сторінок угоди. Навпаки, Данія може слугувати прикладом того, що навіть у складних умовах результатом домовленостей може стати досить стислий текст угоди. Іншими словами, **обсяг коаліційної угоди свідчить про рівень довіри між коаліційними партнерами**. Така довіра може зміцнитися з часом або ж зруйнуватися в результаті негативного досвіду співпраці.

Водночас угода, що охоплює широкий спектр питань, щодо вирішення яких вироблено спільний підхід, не завжди є обмежуючим документом, який зобов'язує всіх партнерів по коаліції дотримуватись узгоджених позицій. Коаліції, які ґрунтуються на детально вписаній угоді з чітко визначеними напрямками діяльності коаліційного уряду, загалом є міцнішими та ефективнішими, ніж коаліції, угоди яких містять лише загальні принципи.

Однак письмове закріплення узгоджених позицій не завжди є визначальною характеристикою угоди. Так, у трьох країнах (Данії, Люксембурзі та Португалії) усі коаліційні угоди містили заяви про намір спільними зусиллями досягати

³² Див.: Strøm K., Müller W.C. *The keys to togetherness: Coalition agreements in parliamentary democracies...*, p.269.

поставлених цілей³³. Водночас у Франції 2/3 коаліцій не мали спільно узгодженої програми діяльності взагалі. Слід виокремити Австрію та Нідерланди, в яких зміст коаліційної угоди значною мірою залежав від складу її учасників. В обох випадках коаліційні угоди детально регламентували діяльність уряду, однак зрештою призводили до зниження довіри громадян до традиційних партій та зростання конкуренції між партіями.

5. Особливості коаліційних угод в українському Парламенті

В Україні політико-правове регулювання діяльності парламентських коаліцій здійснюється також і угодами про їх створення. Законом України “Про Регламент Верховної Ради України” у редакції 2010р. було визначено, що коаліція формується після проведення депутатськими фракціями консультацій. За результатами проведених консультацій мала укладатися Угода про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді (далі – коаліційна угода).

Аналіз правової природи зазначеного документа дав змогу стверджувати, що коаліційна угода була документом, що повинен включати дві групи положень – “політичні”, які мали бути основою для об’єднання депутатських фракцій у коаліцію, та “організаційні”, які мали визначати порядок вирішення внутрішньо-організаційних питань діяльності коаліції та порядок припинення її діяльності.

В ідеалі ж угода про створення правлячої коаліції має охоплювати:

- (1) чітке викладення основ політичного курсу нового уряду;
- (2) викладення процедури проведення консультацій між членами коаліції та механізму прийняття рішень. Зазвичай, створюється коаліційний комітет, що складається з лідерів усіх партій, які належать до коаліції. Цей комітет буде збиратися як для обговорення подібних непередбачених проблем, так і для визначення урядової програми до кожної сесії парламенту;
- (3) повний список міністерських призначень;
- (4) перелік ключових призначень поза урядом, якщо під час укладення коаліційної угоди обговорювалися питання про те, кому належать пости, наприклад, державних ревізорів або глави управління державними залізницями, все це обов’язково повинно бути внесено до переліку;
- (5) рівень колективної відповідальності уряду.

Жодна коаліція не зможе проіснувати тривалий час без попередньої домовленості про колективну підтримку під час голосувань про довіру і щодо найбільш важливих пунктів урядової програми. Що стосується менш важливих питань, то в цьому випадку укладається угода про колективну підтримку або за партіями залишається право на вільне голосування – головне, щоб це було чітко обумовлено та визначено³⁴.

³³ Див.: Там само, р.270.

³⁴ Елліс Э. *Новые коалиции, новые парламенты*. – Полис, 1993, №6, с.81-86.

Незважаючи на спільну перемогу в ході Помаранчевої революції, Блоку Юлії Тимошенко (БЮТ), партії “Наша Україна” (НУ) та Соціалістичній партії України (СПУ) знадобилося майже три місяці післяistroкових парламентських виборів 23 березня 2006р., щоб підписати угоду про створення “Коаліції демократичних сил”, яка 22 червня була надіслана Президенту України.

Угода про створення Коаліції демократичних сил у Верховній Раді України V скликання складалася з Преамбули і трьох розділів: I. Зasad внутрішньої і зовнішньої політики та Програми діяльності Коаліції, розрахованої на період повноважень ВР V скликання; II. Регламенту діяльності Коаліції; III. Розподілу сфер відповідальності між суб’єктами Коаліції³⁵.

Учасники коаліції разом з Президентом України вважали, що вони зобов’язані забезпечити гідні умови життя і рівні можливості для всебічного розвитку кожного громадянина, зміцнення громадянського суспільства та утвердження ефективної й відповідальної влади на всіх рівнях, побудову конкурентоспроможної національної економіки та перетворення України на рівноправного члена спільноти розвинутих європейських держав. Програма побудована на принципах патріотизму, чесності та відкритості політичних процесів, професіоналізму та ефективності у прийнятті рішень; відображає узгоджену позицію сторін і ґрунтується на положеннях Програми Президента України В.Ющенка та програм суб’єктів Коаліції.

У другій частині було викладено Регламент діяльності коаліції, який передбачав, що склад Коаліції є вичерпним на термін діяльності Коаліції та не передбачає входження інших фракцій та народних депутатів України.

Угодою регламентувалося право вето: якщо суб’єкт коаліції не підтримав законопроект чи проєкт іншого нормативно-правового акта, то він знімався з розгляду Парламенту до остаточного узгодження з усіма учасниками коаліції. При цьому учаснику коаліції заборонялося намагатися провести його за підтримки парламентської опозиції. Керівними органами коаліції визнавалися: загальні збори та рада коаліції, сформована з голів депутатських фракцій – учасників коаліції, а організаційно-технічне та інформаційно-аналітичне забезпечення покладалося на Секретаріат. Особлива увага була приділена взаємодії коаліції з главою держави, з яким проводяться обов’язкові консультації щодо засад внутрішньої і зовнішньої політики, програм соціально-економічного розвитку, кандидатур на посаду Прем’єр-міністра та інших посад, віднесених до квоти Президента.

Для розподілу посад між учасниками коаліції була розроблена формула, що не поширювалася на посади, віднесені до квоти Президента. Крім того, задля здійснення парламентського контролю виключалася можливість отримання одним і тим же учасником коаліції посади міністра та голови відповідного профільного парламентського комітету.

Підписанню коаліційної угоди 2006р. передувало укладення Меморандуму про створення коаліції демократичних сил 13 квітня 2006р., більша частина положень якого увійшли до тексту коаліційної угоди. У його п.6 зазначалося, що Угода про коаліцію ґотується на основі принципів, передбачених у проєкті меморандуму про створення коаліції демократичних сил, що був підготовлений до підписання у день проведення виборів 26 березня.

³⁵ Повідомлення “Про створення у Верховній Раді України п’ятого скликання Коаліції демократичних сил”. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0002001-06>.

Меморандум передбачав, що політична сила коаліції, яка здобула найбільшу кількість голосів на виборах, пропонує кандидатуру прем'єра. Згідно з даними Центральної виборчої комісії, на виборах перемогли: Партія регіонів – 32,14% (186 мандатів), БЮТ – 22,29% (129 мандатів), Блок “Наша Україна” – 13,95% (81 мандат), СПУ – 5,69% (33 мандати) і КПУ – 3,66% (21 мандат). Оскільки БЮТ мала всі підстави претендувати на пост Прем'єр-міністра, то НУ розраховувала отримати посаду Голови ВРУ для П.Порошенка, що суперечило прагненням СПУ.

Однак, не зважаючи на закріплені в угоді положення про відсутність права вето у її учасників щодо кадрових пропозицій інших, СПУ уже через тиждень після підписання угоди почала вимагати від НУ не висувати на посаду спікера П.Порошенка, оскільки це відродить старий конфлікт з Ю.Тимошенко, що призвів до розпаду “помаранчевої команди”. Фактичним кінцем коаліції демократичних сил стало голосування на посаду Голови ВР 6 липня 2006р., коли кандидатура лідера СПУ О.Мороза була підтримана Партією регіонів та КПУ.

У результаті 7 липня ПР, СПУ та КПУ підписали угоду про створення “Антикризової коаліції”, переговори про можливість вступу до якої почала вести НУ. На відміну від першої угоди, у другій проголошувався її відкритий характер – до приєднання запрошувалися усі парламентські фракції та народні депутати³⁶.

Угода була менша, порівняно з першою, за обсягом і складалася з двох частин: програми (завдань коаліції у сфері гуманітарної політики, побудови сучасної європейської держави, конкурентоспроможної національної економіки, зовнішньої політики) та регламенту, що складав більшу частину тексту. Кадрові питання вирішувалися в ході переговорів, а пункт про взаємодію з парламентською опозицією був відсутній.

Планувалося, що після підписання “Універсалу національної єдності” будуть закладені підвалини для широкої коаліції з умовною назвою “Коаліція національної єдності”. Однак згодом члени НУ почали звинувачувати ПР у порушенні умов Універсалу та відмовилися від подальшої участі в коаліції, яка поступово збільшувала кількість своїх членів за рахунок окремих депутатів. Ініціатори антикризової коаліції розраховували залучити 300 депутатів для внесення змін до Конституції.

Сумніви щодо легітимності другої парламентської коаліції виникли через спосіб її утворення. Реалізуючи політичну реформу, законодавці не потурбувалися детально виписати у Конституції та законах України порядок формування та припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Парламенті. Згідно з конституційними положеннями, коаліція формується депутатськими фракціями. Однак, під час формування антикризової коаліції її членами ставали окремі депутати, а не фракції, що багатьма вважалося антиконституційним³⁷.

³⁶ Повідомлення “Про створення Антикризової коаліції у Верховній Раді України п'ятого скликання”. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0005001-06>.

³⁷ Див. зокрема: Александрова Н.В., Коліушко І.Б. Розвиток публічного права в Україні. – Доповідь Центру політико-правових реформ за 2005-2006 роки, 2007р., с.63.

Результатом затяжних протистоянь між опозицією та більшістю стало видання Президентом України Указу про розпуск Парламенту 2 квітня 2007р., який був визнаний коаліцією неконституційним³⁸. Але зрештою вибори таки були проведені 30 вересня 2007р. і принесли перемогу опозиційним силам: БЮТ та “Нашій Україні – Народній самообороні” (“НУ-НС”), які отримали більше голосів, ніж ПР, КПУ та Блок Литвина разом.

Фракціям БЮТ і “НУ-НС” вдалося сформувати коаліцію демократичних сил з 227 депутатів. Угода про створення другої коаліції демократичних сил складалася з преамбули, Програми коаліції демократичних сил “Український проєкт: для людей, а не для політиків” (включно з Програмою дій Уряду), регламенту та додатків³⁹. За змістом ця угода дуже нагадувала текст Угоди про створення Коаліції демократичних сил від 2006р. Водночас, цього разу учасники чітко прописали, що кандидатом на пост Прем’єр-міністра є Ю.Тимошенко, кандидатуру спікера подає “НУ-НС”, а інші кадрові питання вирішуються відповідно до узгоджених додатків.

Через вихід з коаліції окремих депутатів, станом на вересень 2008р., у Верховній Раді фактично сформувалася коаліція між БЮТ та ПР, які так і не змогли оформити свої відносини, що призвело до підписання Президентом Указу про розпуск Парламенту⁴⁰. Однак КМУ гальмував проведення виборів, відмовляючись виділяти кошти на них. 9 грудня 2008р. між частинами БЮТ, “НУ-НС” та Блоком Литвина була підписана угода про створення нової Коаліції національного розвитку, стабільності та порядку, що проіснувала до березня 2010р.

Угода, що займала майже 20 сторінок, визначала пріоритетні завдання коаліції у сфері економіки, права на безпечне довкілля, захисту прав і свобод громадян, правосуддя та правоохоронної діяльності, місцевого самоврядування, боротьби з корупцією, національної безпеки, зовнішньої політики і соціальної сфери⁴¹. Учасники відмовилися від внесення змін до Конституції та проведення дострокових парламентських виборів. У Регламенті було визначено право вето: якщо учасник коаліції не підтримує певне рішення, воно не вноситься до порядку денного Парламенту. Голосування щодо кадрових призначень здійснюється в рамках попередньо узгоджених квот, при цьому жодна сторона коаліції не має права вето на кадрові пропозиції інших фракцій, в межах узгоджених квот.

Після перемоги на президентських виборах В.Януковича відбулося чергове переформатування Парламенту, в результаті чого 11 березня 2010р. було створено коаліцію “Стабільність і реформи” у складі ПР, КПУ, Блоку Литвина

³⁸ Указ Президента України “Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України” №262 від 2 квітня 2007р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/264/2007>.

³⁹ Повідомлення “Про створення Коаліції демократичних сил у Верховній Раді України VI скликання”. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0003001-07>.

⁴⁰ Указ Президента України “Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України” №911 від 9 жовтня 2008р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/911/2008>.

⁴¹ Угода про створення Коаліції “Національного розвитку, стабільності та порядку” від 17 грудня 2008р. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-08>.

та перебіжчиків з БЮТ та “НУ-НС”. Майже 30 сторінок угоди було присвячено питанням Регламенту, який визначав, що коаліція формується депутатськими фракціями, а кадрові питання вирішуються у межах квот і проходять попереднє обговорення у фракціях-учасниках коаліції або на загальних зборах⁴². Програмні засади визначали пріоритети у сфері економіки (входження України до 20 найбільш економічно розвинутих країн світу), соціальної політики (надання соціальних гарантій громадянам упродовж усього життя), гуманітарної політики (реалізація державної мовної політики на основі Європейської хартії регіональних мов та мов національних меншин), внутрішньої політики (реформування правосуддя) та зовнішньої політики (закріплення позаблокового статусу, економічна інтеграція на пострадянському просторі).

30 вересня 2010р. Конституційний Суд визнав неконституційним закон про політичну реформу і відновив дію Конституцію в редакції 1996р., що знімало необхідність формування парламентської коаліції, яка набувала статусу парламентської більшості.

Після того як 22 лютого 2014р. Верховна Рада відновила дію Конституції 2004р., виникла необхідність формування парламентської коаліції. “Визнаючи волю, демократичний та європейський вибір Українського народу, проголошені та утверджені на Євромайдані; прагнучи зберегти територіальну цілісність та державний суверенітет України; піклуючись про відновлення громадського миру і спокою в Україні; спираючись на підтримку і довіру наших виборів; сповідуючи цінності демократії; керуючись у своїх діях пріоритетом прав і свобод людини, принципом верховенства права і захистом національних інтересів держави; усвідомлюючи спільну відповідальність за ситуацію в державі”⁴³ представники БЮТ, “УДАРу”, “Свободи” та новостворених депутатських груп “Суверенна європейська Україна” та “Економічний розвиток” 27 лютого 2014р. створили коаліцію “Європейський вибір”.

Законодавча неврегульованість процесу формування і внесення змін до складу коаліції перешкоджала встановленню точного числа депутатів-учасників. Так, 15 травня один з депутатів-коаліціантів подав заяву про вихід з її складу, однак його заява не була доведена до відома членів коаліції та не була оголошена на пленарному засіданні Парламенту⁴⁴. Це дало йому підстави ставити під сумнів легітимність існуючої коаліції, оскільки не відома кількість аналогічних заяв, які могли мати місце. Більше того, близько 20 народних депутатів України, які ввійшли до її складу (зокрема, А.Аваков, В.Кличко, С.Кубів, О.Махницький, П.Порошенко, П.Петренко, А.Парубій, В.Ярема, А.Яценюк) достроково припинили повноваження народних депутатів України. 24 липня “Європейський вибір” припинив своє існування після виходу “УДАРу” і “Свободи”, а дострокові парламентські вибори були проведені 26 жовтня 2014р.

⁴² Повідомлення “Про створення Коаліції депутатських фракцій “Стабільність і реформи” у Верховній Раді України VI скликання”. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-10>.

⁴³ У Верховній Раді створено коаліцію “Європейський вибір” – 250 депутатів. – Інтернет-видання “Українська правда”, 27 лютого 2014р., <http://www.pravda.com.ua/news/2014/02/27/7016499>.

⁴⁴ Немилостивий В. Коаліція: реальність чи міраж? – Інтернет-видання LB.ua, http://blogs.lb.ua/vitaliy_nemilostiviy/273753_koalitsiya_realnist_chi_mirazh_.html.

За їх результатами через місяць, 27 листопада, було підписано угоду про створення коаліції “Європейська Україна”⁴⁵, до складу якої увійшли “Народний фронт”, БПП, “Самопоміч”, Радикальна партія Олега Ляшка та “Батьківщина”. Головна увага в тексті угоди була приділена пропозиціям щодо реформування в 17 напрямках із зазначенням конкретних строків виконання тих чи інших завдань. Регламент визнавав неможливим приєднання фракції “Опозиційний блок” через принципові політичні розбіжності. Уряд формується з урахуванням рівня кваліфікації та добросовісності кандидатів на посади без урахування квотного принципу. В тексті угоди знову з’явився пункт про взаємодію з парламентською опозицією. Новацією став пункт, згідно з яким вихід зі складу коаліції однієї чи кількох депутатських фракцій за збереження необхідної кількості членів коаліції в 225 депутатів, не є підставою для припинення її діяльності.

Починаючи з 2006р. сформувалася традиція оприлюднення коаліційної угоди, яка до 2014р. публікувалася у вигляді повідомлення Верховної Ради України. Текст шостої коаліційної угоди є досить стислим і міститься у стенограмі пленарного засідання Верховної Ради. Водночас, текст останньої коаліційної угоди спочатку було опубліковано лише на офіційних сайтах “Самопоміч” і БПП (зараз текст доступний на сайті ВР)⁴⁶.

Що стосується кадрової політики, то українські коаліції пройшли етапи формального розподілу (2006р.), персонального визначення (2008р.) до відмови від квотного принципу (2014р.).

Традиційними розділами коаліційних угод парламентських партій в Україні є: пріоритетні завдання або програмні засади діяльності коаліції; загальні засади утворення та діяльності коаліції; керівні органи коаліції; взаємодія коаліції з Президентом, Прем’єр-міністром, Кабінетом Міністрів України, парламентською опозицією; погоджувальні процедури та порядок розгляду кадрових питань; етичні засади діяльності коаліції; припинення діяльності коаліції.

Відмінності між коаліційними угодами зумовлені не стільки особливостями процесу їх формування, скільки відсутністю його належного правового регулювання. Закон “Про Регламент Верховної Ради України” не містить норм, які б вказували на необхідність реєстрації в Апараті Верховної Ради документів щодо утворення коаліції, їх оприлюднення та необхідності внесення пропозицій Коаліції щодо кандидатури на посаду Прем’єр-міністра України в письмовому вигляді. Більше того, у Регламенті Парламенту немає положень, які б регулювали питання формування коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді, входу нових народних депутатів до її складу. Як зазначалося, у жовтні 2010р. з Регламенту була виключена глава 12, яка частково регулювала питання діяльності коаліції депутатських фракцій⁴⁷. Вона так і не була повернута після відновлення політичної реформи у 2014р.

⁴⁵ Угода про Коаліцію депутатських фракцій “Європейська Україна” від 27 листопада 2014р. – <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Закон “Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України” від 8 жовтня 2010р.

6. Політико-правові проблеми створення і функціонування парламентських коаліцій в Україні

Переважаюча більшість експертів указують на “недосконалість процедур формування парламентської коаліції та принципів функціонування депутатських фракцій”⁴⁸. Як слушно зазначають експерти Лабораторії законодавчих ініціатив, упродовж 2014-2016рр. конструювання коаліції у Верховній Раді відбувалося і відбувається методом “спроб і помилок”, шляхом вибіркового застосування напрацьованого протягом 2006-2010рр. практичного досвіду в цій сфері поряд з намаганнями його модернізації та адаптації до нових суспільно-політичних і конституційно-правових умов діяльності Парламенту України⁴⁹.

Зокрема, тривала відсутність системного законодавчого регулювання цієї сфери внутрішньопарламентських відносин призводить до того, що⁵⁰:

- ці відносини конструюються здебільшого поза правовими приписами, тому мають довільний характер, а їх суб’єкти керуються переважно принципами політичної доцільності;
- процес створення коаліцій має умовно-публічний (або частково-публічний) характер, коли до відома громадськості доводяться лише результати залаштункових перемовин і домовленостей щодо формату коаліційного об’єднання та способу розподілу владних прерогатив усередині цього об’єднання між його суб’єктами;
- непрозорий і непублічний характер формування коаліції та невизначеність із правовим статусом опозиції провокують міграції парламентських фракцій та окремих депутатів до відповідних парламентських об’єднань і загалом обумовлюють нестабільність, крихкість коаліції, не даючи змоги чітко означити ні чисельний склад відповідних об’єднань, ані строки, в межах яких вони функціонують;
- відсутність правової визначеності щодо ключових питань функціонування коаліції (зокрема, чіткої констатації фактів, з якими Конституція України пов’язує виникнення та припинення коаліції) спричиняє значний простір для розсуду керівництва Парламенту у фіксації відповідних фактів (як-от оголошення про початок чи припинення коаліції, зміни у її складі тощо);
- позарегламентний спосіб формування та діяльності коаліції обумовлює генерування та впровадження у процеси її інституціоналізації різноманітних корупційних чинників, спроможних паралізувати належну роботу коаліції як імперативного парламентського інституту, а також підірвати довіру виборців до парламентської більшості та парламенту загалом;
- політичне структурування Верховної Ради має дискретний та малопрогнозований характер, що, своєю чергою, провокує коаліцію на нестабільне

⁴⁸ Конституційна реформа в Україні: перебіг, стан і перспективи. Аналітична доповідь Центру Разумкова. – Національна безпека і оборона, 2007р., №1, с.26.

⁴⁹ Унормування в Регламенті Верховної Ради України питань діяльності коаліції депутатських фракцій та парламентської опозиції. Коментар експертів Лабораторії законодавчих ініціатив. – http://parlament.org.ua/upload/docs/Koalision_opposition.docx.

⁵⁰ Див.: Унормування в Регламенті Верховної Ради України питань діяльності коаліції депутатських фракцій... – http://parlament.org.ua/upload/docs/Koalision_opposition.docx.

функціонування, непрогнозованість діяльності Парламенту в цілому, його неефективність або ж слабку ефективність під час прийняття рішень, спричиняє періодичні парламентські кризи тощо.

Цілком очевидно, що за умов низького рівня правової культури та правосвідомості значної частини депутатського корпусу та й політичної еліти держави загалом, без нормативної визначеності постійно будуть виникати суперечки та сумніви навколо легітимності створення коаліції у Верховній Раді України⁵¹.

Сьогодні на розгляді Верховної Ради перебувають два законопроекти, що стосуються безпосередньо правового регулювання створення і діяльності коаліції.

Перший – “Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України (щодо забезпечення діяльності коаліції та приведення Регламенту Верховної Ради України у відповідність до Конституції України)”⁵² пропонує доповнити Розділ III Регламенту новою главою II-1, що визначатиме порядок утворення коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді, організацію діяльності коаліції, основні завдання коаліції у сфері законодавчої діяльності, участь коаліції у формуванні Кабінету Міністрів, наслідки змін у складі коаліції та припинення коаліції.

Автори законопроекту визначають, що коаліція – це сформований шляхом об’єднання депутатських фракцій за результатами виборів і на основі узгоджених політичних позицій та на засадах, встановлених Конституцією України і Регламентом, орган Верховної Ради України, до якого входить більшість народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради. За результатами проведених консультацій за особистими підписами голів відповідних депутатських фракцій або за рішенням депутатської фракції одним із заступників голови депутатської фракції укладатиметься угода про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді.

В угоді фіксуватимуться узгоджені політичні позиції, зокрема стосовно засад внутрішньої і зовнішньої політики, визначається політична спрямованість і принципи діяльності коаліції, що стали основою формування цієї коаліції, а також порядок вирішення внутрішньоорганізаційних питань діяльності коаліції. Її невід’ємною складовою є список народних депутатів, які сформували коаліцію, з особистими підписами народних депутатів. Крім того, інформація про персональний склад коаліції постійно розміщуватиметься на офіційному веб-сайті Верховної Ради України в актуальному стані.

Законопроект передбачає створення Ради коаліції для узгодження позицій депутатських фракцій, що входять до складу коаліції, до складу якої входять по три представники депутатських фракцій, які сформували коаліцію. Одним із представників депутатської фракції у Раді коаліції є голова цієї фракції. Голови депутатських фракцій - учасників коаліції по чергово виконуватимуть обов’язки координатора коаліції, а черговість виконання повноважень координатора коаліції визначає Рада коаліції.

⁵¹ Див.: Чуба В.Д. Конституційно-правовий статус коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України: сутнісний і структурно-функціональний аспекти..., с.76.

⁵² Проект Закону “Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України (щодо забезпечення діяльності коаліції та приведення Регламенту Верховної Ради України у відповідність до Конституції України) реєстр.№4331 від 30 березня 2016р. – http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58565.

Проектом визначається порядок внесення коаліцією відповідно до Конституції України пропозицій стосовно кандидатури Прем'єр-міністра та кандидатур на посади інших членів Кабінету Міністрів. При цьому положення коаліційної угоди мають стати основою для Програми діяльності Уряду.

Другий законопроект – “Про внесення змін до Закону України “Про Регламент Верховної Ради України” (щодо коаліції депутатських фракцій)”⁵³ – визначає, що коаліція формується депутатськими фракціями, утвореними в порядку, встановленому Регламентом, протягом одного місяця з дня відкриття першого засідання Верховної Ради України, Верховної Ради України, що проводиться після чергових або позачергових виборів Верховної Ради України, або протягом місяця з дня припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України.

Коаліція формується після проведення депутатськими фракціями консультацій. За результатами проведених консультацій за особистими підписами голів відповідних депутатських фракцій або за рішенням депутатської фракції одним із заступників голови депутатської фракції укладається Угода про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України. У ній фіксуються узгоджені політичні позиції, що стали основою формування цієї коаліції, а також порядок вирішення внутрішньоорганізаційних питань діяльності коаліції.

Встановлений у Конституції України місячний строк формування коаліції обчислюється у календарних днях. Цей строк починається з дня відкриття першого пленарного засідання новообраної Верховної Ради або з іншого дня чергової чи позачергової сесії Верховної Ради, з якого, відповідно до Регламенту, діяльність коаліції визнається припиненою, і закінчується о 24-й годині 30-го календарного дня.

Особливістю цього законопроекту є те, що вступ до коаліції нової фракції, чії вимоги не збігаються з положеннями угоди, вимагає укладання нового тексту угоди.

Що стосується виходу, то депутатська фракція має право в будь-який час відповідно до рішення народних депутатів - членів депутатської фракції вийти зі складу коаліції повідомивши про це письмово Голову Верховної Ради. Письмове повідомлення про вихід зі складу коаліції за рішенням народних депутатів - членів депутатської фракції вносить керівництво депутатської фракції. Головуючий на найближчому засіданні Верховної Ради оголошує письмове повідомлення про вихід депутатської фракції зі складу коаліції.

До позитивних моментів обох законопроектів слід віднести те, що вони мають за мету врегулювати два недоліки правового регулювання діяльності парламентської коаліції: порядок виходу з неї та обрахунок дат, пов'язаних з її діяльністю.

Недостатнє правове регулювання питань зміни складу і припинення діяльності коаліції яскраво ілюструє процес переформатування “Європейської України”. Майже через рік після створення коаліції, 1 вересня 2015р. фракція Радикальної партії (21 депутат) прийняла рішення про вихід з коаліції. Про це заявив її лідер О.Ляшко, який зазначив, що відтепер його політична сила переходить в опозицію доправлячої більшості. Однак ще 19 лютого перший заступник голови

⁵³ Проект Закону “Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України (щодо забезпечення діяльності коаліції та приведення Регламенту Верховної Ради України у відповідність до Конституції України) № 4331 від 15 квітня 2016р. – http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58766.

Регламентного комітету П.Пинзеник заявив, що фракція Радикальної партії досі формально знаходиться у складі парламентської коаліції. Лише 29 березня 2016р. Перший заступник Голови Верховної Ради А.Парубій зачитав заяву Радикальної партії про вихід із коаліції та відкликання своїх підписів під Коаліційною угодою. Зокрема, у заяві йшлося, що народні депутати, які входять до складу депутатської фракції Радикальної партії, підтверджують одностороннє рішення про вихід із коаліції, ухвалене 1 вересня 2015р. та заявляють про відкликання своїх підписів під угодою на входження до коаліції.

17 лютого 2016р. про вихід з коаліції заявила фракція ВО “Батьківщина”, а наступного дня, 18 лютого – “Об’єднання “Самопоміч”. Загалом коаліцію покинули 19 та 26 народних депутатів відповідно. Ці політичні сили вийшли з коаліції через провальне голосування за відставку Кабінету Міністрів України А.Яценюка 16 лютого. Однак 14 березня 2016р. під час брифінгу Голова Верховної Ради В.Гройсман зазначив, що під Коаліційною угодою є 237 підписів народних депутатів, які не відкликани.

10 квітня 2016р. А.Яценюк оголосив про відставку з посади Прем’єр-міністра, яку Верховна Рада прийняла 14 квітня, і в той же день призначила на його місце В.Гройсмана. Іншими словами, 14 квітня 2016р. можна вважати початком діяльності коаліції “Європейська Україна” в оновленому, двопартійному форматі.

Також важливе значення має правильне обчислення строків, пов’язаних з формуванням і припиненням діяльності парламентської коаліції. У попередніх версіях Регламенту Верховної Ради України цим питанням присвячувалася зазвичай окрема стаття. Було б доцільно закріпити, що обчислення всіх строків щодо правовідносин, на які поширюється дія Регламенту Верховної Ради України, має бути уніфікованим і стосуватися не лише випадків формування та припинення діяльності коаліції. При цьому слід чітко застерегти, в робочих чи в календарних днях ведеться таке обчислення.

Однак, у зазначених законопроектах втрачено досить важливий момент політико-правового регулювання діяльності парламентської коаліції, зокрема її впливу на членів Кабінету Міністрів. Відзначимо, що положення Конституції щодо взаємозв’язку між парламентською коаліцією та Урядом є неоднозначними. Згідно зі ст.83 Основного Закону, “коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді... вносить пропозиції Президенту щодо кандидатури Прем’єр-міністра, а також... щодо кандидатур до складу Кабінету Міністрів”. Але вже у ст.114 чітко визначено, що “... інші члени Кабінету Міністрів призначаються Верховною Радою за поданням Прем’єр-міністра”.

Іншими словами, відсутність або наявність коаліції не є обов’язковими під час голосування за склад Уряду. Таким чином конституційними нормами закладається ситуація, коли за Уряд може голосувати ситуативна більшість. Це має два важливі наслідки. *По-перше*, відсутність у Конституції положень про права, обов’язки та відповідальність коаліції депутатських фракцій уможливує вільне тлумачення законодавчих норм.

По-друге, в Україні не врегульована процедура відставки міністра коаліційного уряду. Так, у січні 2016р. у зв’язку з виходом зі складу коаліції політрада партії “Самопоміч” заявила про відкликання Міністра аграрної політики і продовольства, який був призначений за її квотою. Однак, Конституція та Закон “Про Кабінет міністрів України” містять виключний перелік підстав для

відставки. Так, згідно зі ст.18 Закону “Про Кабінет Міністрів України”, член Уряду може бути звільнений з посади Верховною Радою України: (1) шляхом прийняття відставки члена КМУ за поданою ним заявою про відставку; (2) за поданням Прем’єр-міністра України (стосовно міністрів закордонних справ та оборони таке подання вноситься за згодою Президента); (3) за поданням Президента України – Міністр закордонних справ України та Міністр оборони України; (4) за власною ініціативою.

Іншими словами, відклик міністра політичною партією, що запропонувала його кандидатуру під час формування коаліційного уряду, не передбачено.

Схожа ситуація склалася і щодо Міністра молоді і спорту, який був виключений із ВО “Батьківщина”, за квотою якої він був призначений. Причиною стала відмова Міністра добровільно подати у відставку у зв’язку з виходом партії з коаліції.

Відповідно, для підвищення ефективності роботи Парламенту та Уряду, стабілізації політичної ситуації у країні слід насамперед вдосконалити статус парламентської коаліції (або парламентської більшості) як суб’єкта конституційного права. Тривала відсутність системного правового регулювання діяльності парламентської коаліції призводить до: неформального, кон’юнктурного підходу до вирішення суперечок, неузгодженостей у цій сфері; непублічного характеру коаліційних перемовин; нестабільності складу парламентської коаліції і, відповідно, низької ефективності діяльності Кабінету Міністрів; створення сприятливих умов для корупції, що делегітимізує діяльність Парламенту, Уряду та інших органів державної влади в очах громадян України; сповільнення процесу партійної структуризації Парламенту та провокування політичних криз.

Політичні партії України почали відігравати певну роль у формуванні парламентської більшості після запровадження змішаної виборчої системи в 1998р. Мірою зміцнення їх організаційної структури, переходу до парламентсько-президентської форми правління, формування двох скликань Верховної Ради України за пропорційною системою, вони стали основними акторами, які визначають склад парламентської коаліції та напрями діяльності Кабінету Міністрів. Свідченням значного впливу політичних партій на політичну структуризацію Парламенту можна, зокрема, вважати те, що на виборах 2014р. партії “Народний фронт” вдалося переконати виборців, що вони голосують за майбутнього Прем’єр-міністра, і стати лідером виборчих перегонів.

Водночас, слід зазначити, що в силу особливостей розвитку вітчизняних партій, основні рішення щодо формату парламентської більшості приймаються їх керівництвом, виходячи з кон’юнктурних міркувань, а не їх програмних позицій.

Недосконале правове регулювання діяльності парламентської коаліції в Україні негативно впливає на діяльність партій в Парламенті, знижує ефективність реалізації їх програмних завдань, послаблює політичну відповідальність та партійну дисципліну депутатського корпусу.

Своєю чергою, позитивний вплив на підвищення ефективності діяльності парламентської коаліції та стабілізацію політичної ситуації загалом мало б запровадження пропорційної системи виборів до Верховної Ради, обов’язкове включення демократичних принципів вирішення внутрішньо організаційних питань до статутів політичних партій, зміцнення їх програмно-ідеологічних засад і загалом підвищення прозорості її діяльності. ■

У ПОШУКУ “БАЗОВОГО ЕЛЕКТОРАТУ”: ЯК ПАРТІЯМ РЕАГУВАТИ НА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЮ СУСПІЛЬСТВА?

*Ніко ЛАНГЕ,
заступник директора з політичних консультацій
Фонду Конрада Аденауера, керівник робочої групи
з майбутнього політичних партій у Німеччині*

Електоральна поведінка виборців стає нестабільною, партійна ідентифікація знижується. Це лише дві зміни, корені яких – у більшій індивідуалізації суспільства. Партії стикаються з цими змінами і мають знайти спосіб зберегти свою привабливість для електорату. Ця стаття ілюструє виклики для партій і дає рекомендації щодо заходів з підтримання політичної стабільності.

Базові виборці: романтична мрія?

День виборів. Батько, мати, син і дочка ранком сидять за сніданком навколо столу в недільному вбранні. Прочитавши недільні газети, вони разом вирушають до церкви. Потім із церкви вони йдуть на виборчу дільницю, зустрічаючи по дорозі сусідів. Вони обговорюють газетні новини та телепрограми суботнього вечора, які кожна сім'я дивиться разом. Вони, зазвичай, голосують за одну з народних партій. Потім батьки підуть, щоб провести решту неділі на профспілкових зборах, у церковній громаді або в клубі. А діти гратимуть разом.

Цю романтичну картинку про недільні вибори важко уявити в сьогоднішній Європі. Багато голосуючих пенсіонерів, родин, самотніх батьків, однаків, зведених сімей та іммігрантів надіслали б свої голоси поштою ще до дня виборів. Замість разом дивитися суботні телепрограми, вони переглядатимуть різні цифрові кабельні канали або використають потоковий ТВ-сервіс. Багато хто блукатиме Інтернетом з планшету. Якби хтось захотів бути в курсі новин, він зробив би це за допомогою електронних ЗМІ та Інтернет-телебачення, які значною мірою не перетинаються. Сусіди ледь знають один одного, у них мало спільних тем, щоб підтримати розмову. Добровільна робота в церкві, профспілках і клубах також дедалі більше характеризується тимчасовими зобов'язаннями та участю в окремих проектах.

Змінений електорат

Є чітке розуміння довгострокового соціального розвитку, який так докорінно змінив виборців і, відповідно, електоральну поведінку останніми десятиліттями. У партійно-політичній системі ці соціальні перетворення виявляються, зокрема, у втраті стійкої прихильності до партій і її впливу на поведінку людей. Як

і у випадках профспілок і церкви, чисельність членів партій зменшується, функціонери старішають, нових людей приходить мало. Після демократичних перетворень рівень прихильності до партій у країнах Центральної та Східної Європи залишається низьким. Схоже, що нестабільні й часто подрібнені партійні системи країн-нових членів ЄС дедалі більше визначають напрям розвитку і для старих країн-членів.

В аналізі та обговоренні результатів виборів та електоральної поведінки продовжують відігравати значну роль традиційні підходи. Підходів, які б наочно тлумачили реальну картину зміненого електорату та відповідного впливу на результати виборів і партійний ландшафт, ще немає. Європейські суспільства тривалий час зазнавали помітних змін, які підірвали раніше існуючу визначеність стосовно виборців, глибинних факторів електоральної поведінки, змін у партійних системах і складі урядів. Та, попри це, багато оглядачів і аналітиків досі намагаються, насамперед, визначити “базових виборців”, “табори” та “середовища”.

Нові партії з’являються і зникають

Аналітики та політичні експерти, які досі оперують концепціями ідеологічно мотивованих базових виборців, нехтують тим фактом, що в Європі з’являються і зникають нові партії, що новостворені партії показують добрі результати на виборах вже за кілька тижнів, і що навіть в усталеній британській партійній системі якийсь час існував коаліційний уряд, і зростає кількість релевантних партій. У багатьох країнах ЄС народні партії від правоцентристських до лівоцентристських зараз мають підтримку менше половини виборців. Європарламент на минулих європейських виборах також отримав ширші фланги й вужчий центр. Багато політичних аналітиків ризикують, працюючи на основі застарілої моделі європейських суспільств, яка вже багато в чому не відповідає реаліям. Це проявляється у подальших спробах політиків і політологів “втиснути” у ліво-праву шкалу такі нові явища, як італійський Рух п’яти зірок, словенську Партію модерного центру, німецьку Піратську партію чи “Альтернативу для Німеччини”.

Всередині партій згадана вище класична неділя виборів, яка могла існувати у 1970-х роках, також досі виглядає загальноприйнятим ідеалом. У численних дискусіях, за участі членів партій і партійних функціонерів по всій Європі, партії досі часто закликають активніше повертатися до перевірених концепцій членства в партіях із чіткою ідеологічною орієнтацією.

Аналізуючи результати виборів, представники партій часто помилково вважають, що виборці їм “належать”. А отже, втрату виборців часто тлумачать так, ніби виборці, які “належать” до партії, “просто відійшли” і можуть бути “повернуті у стійло” зміною позиції партії з певних питань. Право виборців вирішувати, кому віддати свої голоси, не враховується.

Постійна ідентифікація з конкретною партією стабільно знижується або зовсім зникає. **Картина характеризується невизначеністю виборців, низькою явкою і зростаючою готовністю виборців до експериментів.**

Де ж він, базовий електорат?

Електорат і партійна система переживають ще більші зміни. Під час національних виборів більшість європейських виборців віддають голоси за іншу партію, ніж на попередніх виборах. Багато виборців не можуть вирішити, за яку партію голосувати аж до дня виборів. Найвими є великі виборчі “зсуви”, умови сприяють раптовій появі нових партій. Ці зміни створюють у Європі значну непевність і ризики, що, як очікується, відіграють дедалі більшу роль на майбутніх виборах.

Якщо припустити, що нинішні тенденції триватимуть, виглядає так, що досягнення добрих результатів на виборах менше залежатиме від апеляції партій до тих, кого вони помилково продовжують вважати своїми “базовими” виборцями. Натомість, буде важливо щоразу переконувати “мінливіх” виборців. Це означає, що **кожна кампанія ставатиме змаганням за вплив на всіх виборців.**

В індивідуалістичних суспільствах, значною мірою позбавлених ідеології, успішне вирішення владою проблем буде головним засобом переконання виборців. **Сучасні виборці хочуть, щоб партії вирішували їх конкретні проблеми, а не пояснювали їм світоустрій.** Ідеологічне обгрунтування позиції у політичних дебатах за цих обставин зумовлює ризик фрагментації підтримки. Через самі лише демографічні зміни партії будуть змушені намагатися залучити нових виборців хоча б для того, щоб зберегти свій результат на виборах. Враховуючи мінливість електорату, **великі перемоги та катастрофічні провали часто йдуть поряд.**

Численні нові партії, створені в Європі останніми роками (досить лише подивитись на швидкий підйом і занепад Піратської партії у Німеччині), насамперед, показують, що, за умов зменшення ідентифікації з партіями, зростання невизначеності виборців і зниження важливості ідеологічної орієнтації, у Європі дедалі легше заснувати нову партію і швидко досягти добрих результатів. На жаль, європейські вибори часто виконують функцію інкубатора, оскільки прихильність до партій у цьому контексті традиційно відіграє дедалі меншу роль, і явка виборців, які вважаються другорядними, є нижчою. У багатьох країнах мінливість електорату сприяє появі та зникненню нових політичних партій, багато з яких не піддаються традиційній класифікації у ліво-правому спектрі.

Цей сценарій має важливі наслідки для політичного планування. Якщо поява нових партій є, насамперед, наслідком мінливості та більшої “незв’язаності” дуже неоднорідного електорату, тоді для звичних партій було б ілюзією думати, ніби вони можуть “повернути” виборців, які пішли від них до нових партій, зміною певних позицій на “ліво-правій” шкалі.

Натомість, довгострокові тенденції свідчать, що нові партії, найвірогідніше, й надалі швидко з’являтимуться та зникатимуть через те, що індивідуалістичні, незаідеологізовані виборці дедалі більше хитатимуться між партіями та виявлятимуть готовність експериментувати, голосуючи за різні партії. Враховуючи різномірність електорату, безкомпромісна позиція з певних питань може сприяти фрагментації, а не стабілізації. За таких обставин народні партії будуть змушені

займати об'єднаної, а не конфронтаційну політичну позицію. В індивідуалістичному суспільстві часто згадувана “жорстка лінія” чи міцна ідеологічна позиція, імовірно, призведе лише до фрагментації, фундаменталізму та маргіналізації.

Особистості та вирішення проблем важливіші за партійну ідеологію

Попри тривалу тенденцію до швидкої індивідуалізації суспільства, для партій є можливість апелювати до усього суспільства та представляти його в усьому розмаїтті. Не останньою чергою про це свідчать результати ХДС/ХСС¹ на виборах у Німеччині, і той факт, що рівень їх підтримки роками стабільно перевищує 40%². Але народні партії, очевидно, повинні будуть зазнати суттєвих змін для досягнення цієї мети. Здається, що рецепт успіху – не в поверненні до старих традицій, а в започаткуванні чогось нового. Здобути 41,5% на виборах у 2013р. – задача принципово відмінна від досягнення такого самого результату в 1976р.³ ХДС/ХСС набрали 41,5% на федеральних виборах не тому, що повернулися до старих рецептів, а тому, що за А.Меркель вони зробили щось нове.

Стійкі прихильність та ідеологічна орієнтація є менш важливими для партій в індивідуалістичних суспільствах, ніж роль особистостей і демонстрація здатності вирішувати конкретні проблеми. За нових обставин, які ще й постійно змінюються, останнє також дозволяє припустити, що **найбільш перспективним шляхом зміцнення позиції народних партій є успішна діяльність при владі.**

Здається, що наслідки персоналізації, насамперед, можуть стабілізувати партії з мінливим електоратом. Об'єднуючі лідери, які здатні переконати членів власної партії і, водночас, мають харизму, щоб справити враження на різні елементи суспільства в цілому, можуть допомогти партіям стати привабливішими. Успішні партії майбутнього не залишать становлення цих лідерів на долю випадку. Завчасне виявлення талантів, зусилля з їх плекання й становлення та наділення їх відповідальністю перетворюються на питання виживання політичних партій. Таке уявлення про цілеспрямовану підготовку кадрів часто суперечить усталеним процесам відбору та прийняття рішень всередині партій.

Те, що стосується кадрів, стосується також і політичних питань: у майбутньому партіям доведеться активізувати зусилля з пошуку процесів, які забезпечать позиціонування і прийняття рішень з урахуванням думки не лише згуртованих членів партії, але й суспільства, що стає дедалі більш неоднорідним. Сучасні партії, імовірно, звертатимуть більше уваги на залучення нечленів: від проведення регулярних цільових досліджень до надання можливостей співучасті у прийнятті рішень. Реальність вимагає від політичних партій відкривати списки, застосовувати публічні заслуховування кандидатів і влаштовувати форуми з конкретних питань.

¹ Християнсько-демократичний союз Німеччини/Християнсько-соціальний союз у Баварії (*Christlich Demokratische Union Deutschlands/ Christlich-Soziale Union in Bayern*).

² Wolfram, N. (2015). Parties and elections in Europe: Germany. – <http://www.parties-and-elections.eu/germany2.html>. Accessed 11 May 2015.

³ Там само.

Здатність вирішувати проблеми партії можуть продемонструвати лише тоді, коли будуть здатними виявляти проблеми, що стосуються широкого кола виборців, і виробляти підходи до вирішення цих проблем. Зокрема, якщо народні партії не бажають відстати від суспільних змін, вони мають бути здатними дійти до всіх сегментів індивідуалістичного суспільства.

Саме тут вони стикаються із серйозною проблемою. У той час, коли суспільство швидко змінюється, темпи змін в організації політичних партій відстають. Те саме стосується церкви, профспілок та інших важливих організацій. Сьогодні партії в Європі ще не змінилися достатньою мірою, щоб урахувати такі явища, як швидкі зміни у виробничих процесах, комп'ютеризація повсякденної діяльності та нові очікування від залучення до громадської діяльності. Приток “нової крові” до партій і до лав партійних функціонерів не встигає за змінами в суспільстві. Водночас, форми організації політичних партій в Європі та участі в них, які в багатьох випадках не змінювалися десятиліттями, не дозволили партіям адаптувати свої пропозиції для членів з дуже різними потребами, різними дозволями, різними інтересами, різною кваліфікацією та знаннями. Досі існує одна загальна модель участі для всіх.

Висновки

Успішним партіям майбутнього доведеться запропонувати своїм членам різні форми участі: від пасивного членства і класичної участі в місцевому осередку до суто цільового залучення, віртуальних організаційних структур і тимчасової участі в конкретних проектах. Цілеспрямоване виховання нових членів партії, нових партійних функціонерів, випробувальне й почесне членство скоро стануть звичайною практикою.

Усталеним європейським партіям можна порадити усвідомити, що “анти-партійні” партії популістів, непопулярність політичних партій і протестна поведінка багатьох виборців є індикаторами впливу прискорених суспільних змін, які вимагають осмислення їх наслідків для внутрішньої організації та форм участі в партіях. Це ставить політичні партії у парадоксальну ситуацію: партії заявляють, що беруть участь у процесі формування суспільних змін, проте самі зазнають впливу цих змін, не маючи змоги ні їх очолити, ні спинити.

Здатність політичних партій в Європі, і зокрема народних партій, досягти відчутних успіхів значною мірою залежатиме від їх здатності адаптуватися до суспільних змін. Гнучкість партій у підходах до конкретних проблем, форм організації та участі дедалі більше стає вирішальним чинником політичної стабільності. ■

ПАРТІЙНІ СИСТЕМИ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС¹

др. Оскар НІДЕРМАЙЄР,
професор факультету політології та соціальних наук
Вільного університету (Берлін)

З 2007р. Європейський Союз складається з 27 країн. Після двох раундів розширення – у травні 2004р. та січні 2007р. – до 15 західноєвропейських країн, поряд з Мальтою та Кіпром, долучилися 10 країн Центральної та Східної Європи. Завдяки цьому не тільки змінився характер ЄС. Це поставило порівняльні дослідження партійних систем у Європі перед новими викликами. Якщо досі йшлося про давно усталені західноєвропейські партійні системи, то тепер до них додалися країни, в яких конкуруючі партійні системи утворилися за абсолютно інших умов і контекстів, у рамках системних трансформаційних процесів країн Центральної та Східної Європи наприкінці 1980 років - початку 1990 років. Досі дослідники партійних систем ще по-справжньому не налаштувалися на нову ситуацію: поки не існує збірника, в якому детально, країна за країною, аналізувалися б партійні системи членів ЄС.

Кількісний аналіз системних властивостей окремих партійних систем подає *Siaroff* (2000); *Niedermayer* (2010) порівнює розвиток структур 27 європейських партійних систем з 1990р. на основі кількісних індикаторів; *Niedermayer* (2008) додатково аналізує якісні індикатори для визначення поляризації. Стислу характеристику сучасних процесів дають *Decker* (2010) та *Helms* (2008). У дослідженнях переважає відокремлений аналіз західноєвропейських² партійних систем і партійних систем країн Центральної і Східної Європи³.

¹ Стаття О.Нідермайєра опублікована у виданні *Handbuch Partienforschung* (Springer VS, 2013), який вийшов друком у березні 2013р., коли до Європейського Союзу належали 27 країн.

Стаття подається з певними скороченнями та деякими редакційними правками, які жодним чином не викривили зміст.

² Див., наприклад, збірки *Broughton/Donovan* (1999), *Daalder/Mair* (1983), *Merkel* (1980) та *Niedermayer/Ströss/Haas* (2006).

³ Див., наприклад, збірки *Berglund/Dellenbrant* (1994), *Bos/Segert* (2008), *Jungerstam-Mulders* (2006) та *Segert/Ströss/Niedermayer* (1997).

Стаття друкується в перекладі з німецької мови, оригінал якої оприлюднено у виданні *Handbuch Partienforschung*, 2013, с.847-874.

Центр Разумкова висловлює вдячність професору О.Нідермайєру за його згоду на публікацію статті в цій монографії. У статті збережено оформлення оригінального видання.

Надалі розглядатимуться всі 27 партійних систем ЄС⁴. Зрозуміло, що в аналізі не може детально розглядатися кожна система окремо, доведеться обмежитися зображенням загальних тенденцій розвитку або подібностей і відмінностей партійних систем. З цією метою спочатку аналізуються структурні властивості партійних систем та побудована на цій основі типологія⁵. На другому етапі аналізується віднесення партійних систем до певного типу та розвиток систем у період з 1990р. по 2012р.⁶ Критерієм відбору для аналізу певної партійної системи слугувало членство в ЄС на даний момент, не залежно від дати вступу⁷. На третьому етапі розглядаються центральні змістовні лінії конфлікту, які визначають міжпартійну конкуренцію у країнах-членах ЄС, що дає змогу охарактеризувати партійні системи також з позиції їх змістовних системних властивостей.

Проте, перш ніж перейти до аналізу властивостей партійних систем, необхідно спочатку з'ясувати, наскільки зміг закріпитися процес волевиявлення та політичного представництва в нових демократіях Центральної і Східної Європи на основі політичних партій. Відносно надійним кількісним індикатором у цьому питанні може слугувати частка незалежних депутатів у загальній кількості мандатів у національних парламентах, оскільки вона допомагає з'ясувати, чи призвели специфіка відповідних національних політичних культур та тип виборчого законодавства до квазі-монополії партій у рекрутуванні політичного управлінського персоналу. Застосування цього критерію дозволяє говорити про таку квазі-монополію у всіх країнах Центральної і Східної Європи: незалежним кандидатам з самого початку доводилося важко, і за період дослідження вони змогли потрапити до парламенту лише в Литві та Угорщині, причому їх частка у складі парламентів коливалася між 0,3% та 4,3%. Якщо не брати до уваги одного незалежного кандидата на виборах у данський парламент у 1994р., то в Західній Європі лише виборче законодавство Ірландії дозволяє виборцям шляхом складної процедури обирати середній шлях між партіями та незалежними кандидатами. Як наслідок, з 1990р. по 2012р. в ірландському парламенті були представлені від 5 (3%) до 15 (9%) незалежних депутатів.

Структурні властивості та типи партійних систем

Партійну систему “можна визначити через її елементи, тобто окремі партії, та через переплетіння зв'язків, які існують між цими елементами або їх властивостями. Визначальним для системного рівня як рівня аналізу є це переплетіння зв'язків” (*Niedermayer* 1997:106), яке можна виразити в низці

⁴ Стаття є актуалізованою та скороченою версією аналізу Нідермайєра за 2008р. та 2010р.

⁵ Докладно див. главу “Аналіз партійних систем” О.Нідермайєра у *Handbuch Partienforschung* (Springer VS, 2013).

⁶ Оскільки рукопис завершено восени 2012р., не було змоги внести можливі зміни партійної системи Румунії з огляду на парламентські вибори в грудні 2012р.

⁷ Стосовно партійних систем у країнах Центральної і Східної Європи це означає, що вони були відібрані для аналізу з моменту проведення парламентських виборів, які відбулися після проголошення державної незалежності або після створення конституційних передумов для вільних виборів: Болгарія, Румунія та Угорщина з 1990р. (у випадку Румунії йдеться про її внесення після обрання законодавчих зборів у травні 1990р., хоча, з огляду на насильницьке повалення Чаушеску, існують сумніви стосовно демократичного характеру цих виборів), Польща з 1991р., Естонія, Литва та Словенія з 1992р., Латвія з 1993р., Словаччина з 1994р. та Чеська республіка з 1996р.

властивостей партійної системи. У порівняльних дослідженнях партійних систем такий підхід знаходить принципове схвалення. Проте, досі в літературі немає єдності щодо того, які з цих властивостей партійної системи включати до аналізу, і як їх операціоналізувати⁸. Тут варто виходити з того, що необхідно охопити якомога більшу кількість варіацій системи мінімальною кількістю властивостей. Варіація системи може стосуватися, з одного боку, структурних, а з іншого – змістовних характеристик партійної системи, і її можна аналізувати на електоральному та парламентському рівні. В подальшому детально розглядаються структурні особливості на парламентському рівні, оскільки вони на другому етапі будуть використані для побудови структурної типології партійних систем.

Спочатку структура певної партійної системи на парламентському рівні визначається кількістю представлених у парламенті партій. Поряд з цією системною властивістю, яку називають форматом⁹, в аналізі використовується також співвідношення величин партій, яке вимірюється їх часткою у парламентських мандатах, тобто визначається фрагментація партійної системи, або ступінь роздрібненості. Для операціоналізації цієї властивості була запропонована ціла низка індексів, з яких, завдяки своїй наочності, найбільшого розповсюдження набула “*effective number of parties*” (“ефективна кількість партій”) *Laakso* та *Taagepera* (1979)¹⁰. Коли йдеться про домінування в партійній системі двох великих партій, то спочатку доцільніше додатково розглянути масштаби домінування обох партій, і після того відповісти на питання, чи не визначається партійна система структурною асиметрією, тобто переважаючою у середньостроковій перспективі позицією у політичній конкуренції однієї з обох великих партій¹¹.

З огляду на системні властивості, партійні системи можна поділити на групи. В літературі можна натрапити, з одного боку, на класифікації, тобто розподіл партійних систем на класи, які виключають один одного, за допомогою однієї єдиної властивості системи, а з іншого – на типології, які поєднують у собі кілька властивостей. Наступна типологія поєднує три структурні властивості на парламентському рівні, тобто типологізація партійних систем відбувається за їх конкурентною структурою. **Розрізняють партійні системи з однією преобладаючою партією, партійні системи з домінуванням двох партій, плюралістичні партійні системи та сильно фрагментовані партійні системи.** Для розмежування перших двох типів необхідно дати визначення співвідношенням величини двох або трьох найбільших партій. З метою уникнення довільних або здобутих емпіричним шляхом розмежувань, ми використовуємо як головний критерій якісну зміну владної позиції партій у парламенті при перетині двох

⁸ Див. главу “Аналіз партійних систем” О.Нідермайера, ..., с.83-117.

⁹ Визначаючи формат, поряд із загальною кількістю представлених у парламенті партій, можна орієнтуватися на кількість релевантних партій, хоча в літературі застосовуються різні критерії релевантності.

¹⁰ Обчислення: $1/\text{сума квадратів всіх часток мандатів}$. Ефективна кількість партій відповідає реальній кількості, коли всі партії отримують однакові частки мандатів. Чим більш нерівними є частки мандатів, тим меншою є ефективна кількість партій у порівнянні з реальною. За домінування однієї партії значення індексу наближається до 1.

¹¹ Масштаб домінування обох великих партій можна просто визначити шляхом додавання часток їх мандатів, масштаб асиметрії – через різницю у частках мандатів, причому з довготривалою структурною асиметрією на користь однієї з партій ми виходимо лише тоді, коли ця партія може перемогти на виборах принаймні п'ять разів поспіль.

меж у частці мандатів: з одного боку – абсолютної більшості, яка дозволяє партії сформувати власний уряд, а з іншого – більшості у дві третини, яка в багатьох країнах дозволяє змінювати конституцію. Аргументація допоміжного критерію для розмежування менших партій полягає в тому, що партія “А” буде значно меншою за партію “Б” тоді, коли у неї буде менше половини частки мандатів партії “Б”.

Під партійною системою з однією передомінантною партією мається на увазі система, за якої одна партія в парламенті має абсолютну більшість, а наступна за нею менша партія має не більше чверті мандатів, так, що її частка мандатів є меншою за половину частки мандатів передомінантної партії. Другий структурний тип часто визначають як “двопартійну систему”. Втім, оскільки в ЄС – за винятком Мальти – не існує системи з лише двома парламентськими партіями, доцільніше визначати подібний тип як партійну систему з домінуванням двох партій. При цьому, домінування обох найбільших партій повинно мати певну мінімальну величину, у співвідношенні величини між ними не повинно бути занадто значної асиметрії, а дистанція до третьої за величиною партії повинна бути достатньо великою. Операціоналізація цих критеріїв полягає в тому, що обидві великі партії у парламенті мають, відповідно, більше чверті мандатів кожна, а разом – щонайменше понад дві третини мандатів, а наступна за ними менша партія має менше половини голосів меншої з двох великих партій. Для розмежування інших двох – більш фрагментованих – типів застосовується ефективна кількість парламентських партій. Відштовхуючись від традиції, сформованої на емпіричних даних західноєвропейських досліджень партійних систем, сильно фрагментованою партійною системою вважається система, яка має ефективну кількість партій числом понад 5.

Якщо це число становить не більше 5 і не йдеться про один із двох названих першими структурних типів, варто говорити про плюралістичну партійну систему. Цей тип може цілком бути “модальною партією”, яка має абсолютну більшість мандатів, проте не являє собою передомінантну партію, оскільки наступна менша партія має понад половину мандатів модальної партії.

Представлена типологія слугує початковій структуризації сукупності з 27 партійних систем. Але додатково вона використовується для того, щоб відповісти на питання про стабільність або мінливість партійних систем у досліджуваній період, де мінливість визначається як зміна конкурентної структури партійної системи, що призводить до зміни типу. Поряд з такою зміною системи, варто зважати також на зміну структури гравців, оскільки одна й та сама структура конкуренції може спиратися на різні структури гравців з тим наслідком, що партійна система у два різні моменти часу може мати однакову структуру конкуренції, в той час, як структура гравців – тобто системоутворюючі партії та їх конкурентні позиції – суттєво змінилася. По суті, подібна зміна може відбуватися у три способи: (1) через зміну співвідношення величин існуючих партій, (2) через реструктуризацію (злиття, відокремлення) існуючих партій та (3) через появу абсолютно нових партій. Тим самим, зміна структури гравців означає, що партійна конфігурація суттєво змінюється, але це не призводить до зміни типу конкурентної структури. У партійних системах з передомінантною партією ми розглядаємо як даність ситуацію, коли змінюється передомінантна партія; у системі з двома домінуючими партіями – коли відбувається зміна однієї або обох великих партій;

у плюралістичній партії – коли виникає або змінюється модальна партія; у сильно фрагментованих системах – коли нові партії отримують більшість мандатів.

Головний сенс досліджень питання про стабільність або мінливість європейських партійних систем у період до середини 1990-х років підсумовується *Pennings/Lane* (1998:xiv) наступним чином: “До кінця 1980-х років більшість партійних систем оцінювались як стабільні (...). Ця ситуація різко змінилася за менш ніж 10 років. Після падіння Берлінського муру ми стали свідками багатьох форм зміни партійних систем у всіх частинах Європи”. Через майже два десятиліття постало питання про те, чи справді ми маємо справу з тривалим етапом загальних змін європейських партійних систем; а якщо так, то чи з плином часу відбудеться конвергенція цих систем завдяки цим змінам, а отже, ми знаходимося на шляху до єдиного європейського типу партійних систем; чи процеси змін окремих партійних систем влаштовані таким чином, що різноманітність систем, яка існувала на початку 1990-х років, зберігається і понині.

Стабільність і мінливість європейських партійних систем

На діаграмі “Поділ європейських партійних систем на чотири типи” наведено розподіл 27 партійних систем Європи в період досліджень з 1990р. до 2012р. на чотири різні структурні типи. При цьому, відразу помітно, що зміна системи не становить загальноєвропейського феномену.

Шість із 27 партійних систем – у Бельгії, Люксембурзі, Мальті, Швеції, Іспанії та Великій Британії – залишалися стабільними, тобто не зазнали зміни типу; стосовно сьомої – Португалії – це стосується починаючи з 1991р. Всі стабільні

Поділ європейських партійних систем (ПС) на чотири типи (1996-2012рр.)

системи знаходяться у Західній Європі¹². Чотири подальші західноєвропейські партійні системи здійснили помірну трансформацію до наступного типу системи: Данія у 2007р., Німеччина у 2009р., Греція у 2012р.¹³ та Австрія, яка після зміни у 2002р. через дві каденції повернулася у 2008р. до попереднього типу. Фінляндія, Ірландія та Кіпр відзначаються чергуванням різних типів, а партійні системи Франції, Італії та Нідерландів за період дослідження зазнали різючих змін, тобто в них відбулися кілька глобальних змін типів.

На відміну від цього, жодна з 10 партійних систем країн Центральної і Східної Європи не залишалася стабільною. На кінець періоду дослідження (2010р.) у Латвії відбулися помірні зміни через перехід до суміжного типу системи, у Словенії подібний процес відбувся ще у 2000р. Естонія і Чехія відзначаються чергуванням належності до різних типів, а більш ніж половина партійних систем Центральної і Східної Європи – Болгарія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина та Угорщина – зазнали за період дослідження кількох всеосяжних змін свого типу, що призвело до радикальної зміни конкурентної структури. Втім, під час останніх трьох виборів у Болгарії, Литві та Румунії більше не спостерігалось зміни типів; таким чином, намітилося настання довготривалої стабільності.

Якщо розглянути поділ сукупності партійних систем на чотири типи, то, як показано на діаграмі¹⁴, в цей період не видно конвергенції, тобто партійні системи 27 країн-членів ЄС не знаходяться на шляху до єдиного європейського типу партійних систем. До 2010р. здавалося, що партійні системи з однією преобладаючою партією зникнуть зі списку типів систем, проте останнім часом до цього типу знову приєдналися дві системи. До іншого крайнього типу – сильно фрагментованих систем – упродовж часу належало від чотирьох до семи партійних систем, при цьому, не спостерігалось якоїсь сталої тенденції. Дві найбільші групи утворюють помірні типи систем, в яких упродовж часу спостерігалися найбільші коливання – від 8 до 12-13 партійних систем належать відповідно до плюралістичних систем і до систем з домінуванням двох партій. Тут також не спостерігається тривалої тенденції. Тому загалом **можна констатувати, що в останні два десятиліття різноманітність європейських партійних систем, яка охоплює всі можливі типи, залишається незмінною і не намічається якоїсь конвергенції.**

Стабільні партійні системи

Серед партійних систем, які залишалися стабільними впродовж всього періоду дослідження, тобто належали до одного і того ж типу, є чотири системи з домінуванням двох партій (Мальта, Португалія, Іспанія та Велика Британія), дві плюралістичні системи (Люксембург і Швеція) та одна сильно фрагментована система (Бельгія).

¹² У цьому аналізі Мальта та Кіпр віднесені до Західної Європи.

¹³ З огляду на потужні потрясіння у Греції через боргову кризу, на 7 травня 2012р. були призначені позачергові вибори, які, втім, не призвели до утворення дієздатної урядової більшості. Тому вже 17 червня відбулися повторні вибори. Зміна типу була закріплена після других виборів.

¹⁴ Діаграма зображає ситуацію починаючи з 1996р., оскільки лише з того часу були включені всі 27 партійних систем. У 2012р. Румунія ще належала до плюралістичних систем.

**Належність європейських партійних систем (ПС)
до певних типів (1990-2012рр.)**

Рік	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Бельгія	h	h				h				h				h				h			h		
Болгарія	z	z			z			d				p				p				p			
Данія	p				p				p			p				p		h				h	
Німеччина	z				z				z				z			z				p			
Естонія			h			p				h				p				p				p	
Фінляндія	p	h				p				h				p				h				h	
Франція	p			z				p					d					z					z
Греція	z			z			z				z				z			z		z			p
Ірландія	z		p					z					p					z					p
Італія	p	h			h	h	h					h					h		z				
Латвія				h		h			h				h				h					p	p
Литва			d				d				p				h				h				h
Люксембург	p				p					p					p						p		
Мальта	z		z				z	z						z						z			
Нідерланди	z				h				p			h	p			h					h		h
Австрія	p				p	p				p			z				z		p				
Польща		h		p				z				p				p		z					z
Португалія	p	z				z				z			z			z				z		z	
Румунія	d		p				h				p				p				p				?
Швеція	p	p			p				p				p				p					p	
Словаччина					p				p				h			p					p		d
Словенія			h				h			p					p				p			p	p
Іспанія	z			z			z				z				z				z				z
Чехія							p		z				p					z				p	
Угорщина	p				d				z				z					z				d	
Велика Британія	z		z					z				z				z						z	
Кіпр	p	p					p					z					p						z

Пояснення типів: d – ПС з преобладаючою партією; z – ПС з домінуванням двох партій; p – плюралістична ПС; h – сильно фрагментована ПС. Потенційна зміна типу в Румунії з огляду на вибори у грудні 2012р. не врахована через здачу рукопису до друку восени 2012р.

Жирним шрифтом виділені типи ПС, які базуються на результатах попередніх виборів 1990р. у країнах Західної Європи (без виборів у 1990-ті роки).

Джерело: підрахунки автора статті.

У партійних системах з домінуванням двох партій спостерігається переважання двох великих партій, які визначають структуру міжпартійної конкуренції і посідають у парламенті більшість у дві третини голосів; треті партії або зовсім не представлені в парламенті, або мають відносно невелику частку мандатів. Якщо при цьому одна з обох великих партій, з огляду на специфічну конфігурацію факторів впливу, має доготривалу конкурентну перевагу, внаслідок чого вона – у формі однопартійного уряду або разом з меншим партнером по урядовій коаліції – довгий час домінує під час формування уряду, тобто якщо система визначається структурною асиметрією між великими партіями, то тоді така система наближається до типу партійної системи з однією преобладаючою партією, в якій не діє демократичний механізм чергування партій.

Якщо якась європейська партійна система належить до систем з домінуванням двох партій, тоді – за одним винятком – поряд з обома великими партіями в парламенті представлена щонайменше ще одна партія. Виняток становить Мальта, система якої в буквальному розумінні уособлює двопартійну систему, оскільки в цій країні з 1966р. в парламенті представлені лише дві партії – християнсько-демократична *PN* та соціал-демократична *MLP*¹⁵.

Мальта відзначається високим ступенем вірності виборців своїм партіям, відносно високим ступенем поляризації, тобто чіткими відмінностями програм обох найбільших партій (наприклад, у царині приватизації, податків, проблематики ЄС), відцентровою конкуренцією, яка з цього випливає, та невеликою різницею потенціалів обох партій на електоральному рівні. Досі жодна з цих двох найбільших партій не змогла виграти вибори більше, ніж тричі поспіль, а отже, на Мальті немає структурної асиметрії.

В обох південноєвропейських системах з домінуванням двох партій – Португалії та Іспанії – також немає тривалої структурної асиметрії на користь однієї з обох домінуючих партій. До виборів 2008р. та 2009р. відповідно, обидві системи відзначалися різними тенденціями в домінуванні обох великих партій. В Португалії сукупна частка мандатів соціалістів (*PS*) та ліберальних консерваторів (*PSD*) скоротилася з 90% до 77%; в Іспанії з початку нового століття соціал-демократична *PSOE* та консервативна *PP* мали набагато більшу перевагу в партійній системі, ніж до того, і завоювали у 2008р. понад 92% мандатів. В обох країнах, які – поряд з Грецією та Ірландією – найбільше потерпіли від боргової кризи в Європі, внаслідок опору непопулярним заходам уряду з економії бюджету (*PS* в Португалії та *PSOE* в Іспанії) у 2011р. довелося провести дострокові вибори, які призвели до зміни урядів. Проте, в той час, як у Португалії втрати *PS* були з надлишком компенсовані успіхом *PSD*, і спільна частка мандатів обох великих партій завдяки цьому дещо зросла – з 77% до 79%, в Іспанії катастрофічний результат *PSOE*, яка втратила третину мандатів і отримала найгірший результат з 1975р., не був повною мірою компенсований успіхом *PP*, яка отримала абсолютну більшість місць, внаслідок чого домінування обох великих партій скоротилося з 92% до 85%. Таким чином, в обох країнах вибори 2011р. призвели до зміни колишньої тенденції.

Легку тенденцію до зменшення домінування двох великих партій можна спостерігати також і у Великій Британії, в якій сукупна частка мандатів Лейбористської та Консервативної партій скоротилася з 93% (1992р.) до 87% (2010р.). Втім, мажоритарна виборча система Великої Британії зумовлює те, що сильне “схуднення” партійної дуополії на електоральному рівні¹⁶ досить слабо відбивається на частках мандатів. Проте, набагато вагомішим є той факт, що на виборах до Палати громад 2010р. жодній з обох великих партій – вперше з 1974р. – не вдалося вибороти абсолютну більшість, і вперше після Другої світової війни довелося створювати коаліційний уряд (з консерваторів і ліберальних демократів)¹⁷.

¹⁵ За всі два десятиліття лише дві інші партії брали участь у парламентських виборах (*AD* та *AN*), які, втім, не набирали більше 1,7% голосів.

¹⁶ У 1992р. обидві партії досягли сукупної частки голосів у 76%, а у 2010р. – лише 65%.

¹⁷ У 1974р. проблему було вирішено завдяки достроковим виборам у цьому ж році.

Партійні системи, які протягом всього періоду дослідження завжди залишалися плюралістичними, можна знайти в Люксембурзі та Швеції. У Люксембурзі така ситуація зберігається з кінця 1960-х років. Досі християнським демократам (*CSV*) завжди вдавалося виборювати відносну більшість мандатів; за ними слідували соціал-демократи (*LSAP*), ліберали (*DP*), а з 1990-х років також і зелені. У Швеції у повоєнну епоху відносну більшість мандатів отримувала Соціал-демократична партія (а на виборах 1968р. – навіть абсолютну більшість). Тут нічого не змінилось і за останні два десятиліття. Другою за кількістю мандатів з 1990р. по 2012р. завжди була консервативна *Moderata Samlingspartiet*, яка на виборах 2010р. впритул наблизилася до соціал-демократів. Утім, лише у 1994р. обом партіям вдалося вибороти парламентську більшість у дві третини голосів, хоча сама *Moderata Samlingspartiet* була занадто слабкою, щоб вивести партійну систему в розряд системи з домінуванням двох партій. Додатково у парламенті завжди були представлені п'ять, а у 2010р. – шість інших партій.

Єдиною сильно фрагментованою системою серед стабільних партійних систем є партійна система Бельгії. Сильна фрагментація пов'язана з регіоналізацією бельгійської держави, яка складається з регіонів Фландрія та Валлонія, а також району Великий Брюссель, що і призвело у 1970-х роках до регіоналізації бельгійського партійного ландшафту. Оскільки виборча система не спричиняє значного ефекту концентрації політичних сил, висока електоральна фрагментація знаходить своє продовження у подрібненому парламентському партійному ландшафті. Таким чином, у період дослідження у бельгійському парламенті були регулярно представлені від 10 до 13 партій. Це не залишилося без наслідків під час формування уряду Бельгії: хоча майже всі партії можуть утворювати між собою коаліції, але в 1970-ті та 1980-ті роки коаліції з кількох партій часто виявлялися нестабільними. Починаючи з 1990-х років, такого більше не спостерігалось, проте після виборів 2007р. вчергове сталися жорсткі зіткнення партій спочатку навколо формування уряду, а потім вже всередині уряду, які, зрештою, призвели до дострокових виборів 2010р., після яких суперечки навколо формування коаліції продовжилися з тією ж інтенсивністю. Тому останніми роками у багатьох спостерігачів виникли серйозні тривоги щодо остаточного розпаду королівства.

Партійні системи з помірною трансформацією

До партійних систем, які протягом періоду дослідження здійснили помірну трансформацію шляхом переходу до відповідно суміжного типу системи, або ж визначалися чергуванням типу належності, належить третина європейських партійних систем.

Починаючи з перших виборів до Бундестагу в 1949р. і перших вільних парламентських виборів після закінчення військової диктатури в 1974р., і до останніх виборів під час цього дослідження, Німеччина і Греція відповідно, належали до партійних систем з домінуванням двох партій. На виборах 2009р. в Німеччині ХДС і СДПН отримали лише 62% місць у парламенті, соціал-демократи – 23,5%, а третя за кількістю голосів партія Вільних демократів завоювала 15%¹⁸. Таким

¹⁸ Див. главу "Партійна система Федеративної Республіки Німеччина" О.Нідермайера у виданні *Handbuch Partienforschung*, ..., с.739-764.

чином, трохи не вистачило, щоб досягти критеріїв для віднесення до систем з домінуванням двох партій.

У Греції процеси відбувалися більш драматично. Там обидві великі партії, соціал-демократична *PASOK* та консервативна *ND*, в період з 1977р. по 2004р. загалом отримували від 88% до 94% мандатів, а на виборах 2007р. та 2009р. – лише 88% та 84%, відповідно. Якщо не брати до уваги короткий проміжний етап, коли у 1989-1990рр. відбулося троє виборів поспіль, обидві партії, змінюючи одна одну, одноосібно правили у Греції, починаючи з 1974р.¹⁹ Проте, навесні 2010р., з подачею урядом *PASOK* заяви на отримання допомоги від ЄС для відвернення дефолту та запровадженням на вимогу Єврозони та МВФ заходів економії та структурних реформ, які призвели до соціальних протестів, почалися процеси, які зумовили формування у листопаді 2011р. перехідного уряду за участі *ND* та проведення дострокових виборів 7 травня 2012р. Ці вибори ознаменували поворотний момент у політичній історії країни. *PASOK* була жорстко покарана: її частка мандатів обвалилася з 54% до близько 14%, в той час, як *ND* дещо покращила свій результат з 30% до 36%; таким чином, обидві великі партії отримали разом близько 50% мандатів. Одночасно крайня ліва *SYRIZA* змогла збільшити своє представництво в чотири рази, а до парламенту потрапили нові партії, що перетворило партійну систему Греції в плюралістичну систему з відносно сильною фрагментацією. Оскільки переговори про формування уряду провалилися, через шість місяців відбулися нові парламентські вибори, на яких *ND*, а також її опонент в особі партії *SYRIZA*, змогли ще раз збільшити частку своїх мандатів, а інші п'ять партій зазнали втрат, внаслідок чого фрагментація знову зменшилася, але система й надалі залишилася плюралістичною.

Наприкінці періоду дослідження зміни типу зазнала також і партійна система Данії. До 2007р. вона належала до плюралістичних систем; у парламенті було представлено від 7 до 10 партій. Проте, вже вибори 2001р., на яких данська *Socialdemokratiet* втратила відносну більшість місць на користь праволіберальної *Venstre*, позначили закінчення епохи, яка тривала понад 80 років. Наступні двое виборів – 2001р. та дострокові вибори 2007р. – також виграла *Venstre*, причому, у 2007р. фрагментація партійної системи зросла настільки, що Данія перейшла до типу сильно фрагментованих партійних систем. Це підтвердили і вибори 2011р., після яких фрагментація ще більше зросла.

Зворотнім шляхом від сильно фрагментованої до плюралістичної партійної системи пішли Латвія і Словенія. Спочатку Латвія мала сильно фрагментовану систему, хоча в цій країні існує 5% бар'єр. Проте, внаслідок створення під час виборів 2010р. двох виборчих блоків – Єдність (*V*) та Центр гармонії (*SC*) – Латвія здійснила перехід до плюралістичної системи, яка була підтверджена на виборах 2011р.²⁰

Під час перших двох скликань партійна система Словенії була дуже фрагментованою, проте, починаючи з 2000р., вона перетворилася на плюралістичну систему, хоча в парламенті все ще представлено 8-9 партій. Здавалося, що

¹⁹ Насамперед, завдяки також і тій обставині, що у Греції діє "посилене пропорційне виборче законодавство", відповідно до якого партія з найбільшою кількістю голосів отримує 40 додаткових місць у парламенті.

²⁰ На виборах 2010р. *V* стала найсильнішою партією, а у 2011р. – *SC*.

вибори 2008р. ознаменують початок переходу до домінування двох партій – консервативної Словенської демократичної партії (*SDS*) і соціал-демократів (*SD*). Проте, дострокові вибори 2011р., проведені внаслідок успішного вотуму недовіри коаліційному уряду під керівництвом *SD*, несподівано виграла заснована лише у рік виборів партія *LZZ-PS* мера Любляни, отримавши 31% мандатів і дещо випередивши *SDS* (29%), в той час, як *SD* скотилася до 11%, завдяки чому плюралістична система збереглася.

Решта шість партійних систем у період дослідження визначалися чергуванням належності до типів. До 1980-х років Австрія належала до систем з домінуванням двох партій. Міжпартійна конкуренція визначалася дуополією двох великих партій *ÖVP* та *SPÖ* з додатком *FPÖ* як невеликої “флюгерної” партії. Проте, в 1986р. головою *FPÖ* став Й.Гайдер, і за короткий час перетворив її у правопопулістську протестну партію. З цього почався етап плюралістичного типу системи з безпрецедентним підйомом *FPÖ* аж до виборів до Національної Ради 1999р., на яких *FPÖ* наздогнала *ÖVP* за кількістю мандатів. Проте, на дострокових виборах 2002р. *FPÖ* зазнала величезних втрат – насамперед, внаслідок ескалації конфліктів навколо програмних засад і кадрової політики, а Австрія повернулася до домінування двох партій. У 2005р. внутрішні чвари в *FPÖ* призвели до відокремлення групи навколо Й.Гайдера під назвою *BZÖ*, яка вже у 2006р. взяла участь у виборах до Національної Ради. І лише на виборах 2008р. *FPÖ* та *BZÖ* змогли настільки збільшити частку своїх мандатів, що Австрія знову перейшла в розряд плюралістичних партійних систем.

З 1950-х років партійна система Ірландії визначалася домінуванням двох партій – *Fianna Fáil* та *Fine Gael*, які з кінця 1960-х років постійно отримували понад 85% мандатів. При цьому, постійно існувала чітка структурна асиметрія на користь *Fianna Fáil*, яка вважала себе втіленням самої Ірландії. Втім, з середини 1980-х років намітилася певна трансформація системи, яка виявлялась у дедалі більшій кількості представлених у парламенті партій та сильнішій фрагментації. Зокрема, у 1992р. та 2002р. Лейбористській партії вдалося настільки скоротити розрив з *Fine Gael*, що зникла одна з трьох умов домінування двох партій – великий розрив з партією, яка посідає третє місце, завдяки чому відбулася плюралізація системи. На виборах 2007р. завдяки суттєвому посиленню *Fine Gael* відновилося домінування обох великих партій, а *Fianna Fáil* і надалі залишилася найсильнішою партією. Проте, ситуація змінилася після дострокових виборів 2011р., проведених з огляду на банківську та фінансову кризу в Ірландії та вимогу ЄС, МВФ і ЄЦБ щодо запровадження курсу економії. *Fianna Fáil* зазнала небаченого краху: частка мандатів партії скоротилася з 47% до 12%, а партійна система знову повернулася до плюралістичного типу.

По сьогоднішній день партійна система Кіпру залишається незмінною. Причина криється в історично обумовленому та пов'язаному з колоніальним пануванням Великої Британії протиріччям між трьома крупними партіями: консервативною (*DISY*), яка декларує відданість церкві та позитивно ставиться до приєднання до Греції; правими (*DIKO*) та комуністичним робітничим рухом (*AKEL*). З початку 1990-х років *DIKO* була структурно слабшою за дві інші партії, а 2001р. та 2011р. ця слабкість призвела до двопартійного домінування.

Єдиною партійною системою у Центральній і Східній Європі з тим же чергуванням належності до типу є чеська. Там міжпартійна конкуренція від самого початку визначалася двома крупними партіями-суперниками – соціал-демократичною (CSSD) та Демократичною громадянською партією (ODS), а у 1998р. та 2006р. обидві партії настільки зміцнилися, а відрив від третьої за величиною партії став надто великим, що партійна система перейшла від плюралізму до двопартійного домінування. Проте, на виборах 2010р. насамперед ODS, але також і CSSD зазнали суттєвих втрат, а новоутворена консервативна TOP 09 досить близько підійшла до ODS, через що наразі партійна система демонструє найвищий ступінь фрагментації за всю свою історію.

Останні дві партійні системи – Естонії та Фінляндії – за період дослідження характеризувалися чергуванням типу між плюралістичним і сильно фрагментованим. Щоправда, Естонія лише на початку перебувала на цій межі: там на перших трьох виборах був два рази перейдений поріг ефективної кількості у п'ять партій, встановлений задля розмежування сильно фрагментованої і плюралістичної системи. Проте, починаючи з 2003р., встановилася плюралістична система, яка з кожними виборами дедалі більше консолідується: кількість представлених у парламенті партій скоротилася з шести (2003р.) до чотирьох (2011р.), а фрагментація парламенту знизилася з 4,7 (2003р.) до 3,8 (2011р.).

До виборів 2007р. Фінляндія характеризувалася від виборів до виборів чергуванням типу. Проте, після виборів 2011р. система залишилася сильно фрагментованою, як і у 2007р., що, насамперед, пов'язано зі значним зміцненням правопопулістської PS (її називають “Справжні фіни”, або “Питомі фіни”). Фінський приклад демонструє, що відносно сильна фрагментація парламенту не обов'язково (як у Бельгії) призводить до ускладнення формування уряду та нестабільності урядової коаліції: фінські уряди, сформовані з 3-5 партій, зазвичай, працюють до закінчення повноважень парламенту.

Партійні системи з радикальною трансформацією

До партійних систем, які завдяки кільком масштабним змінам типу в період дослідження зазнали радикальної трансформації конкурентної структури, належать три західноєвропейські – у Франції, Італії та Нідерландах та більше половини систем у країнах Центральної і Східної Європи.

У 1988р. політична система Франції була плюралістичною і складалася з, безперечно, найсильнішої партії соціалістів (PS, 45% мандатів), за якою слідували дві однакові за представництвом партії UDF (центристи) та RPR (неоголісти). Але на виборах 1993р. соціалісти зазнали нищівної поразки, що призвело до двопартійного домінування суттєво зміцнілих UDF і RPR. На наступних виборах у 1997р. колишнє співвідношення сил відновилося, тобто система повернулася до плюралізму. На виборах 2002р. прихильники знов обраного Президента Ж.Ширака, які представляли RPR, частину UDF та DL (ліберали), об'єдналися у Союзі за президентську більшість (UMP), який набрав майже 62% місць у парламенті і став передомінантною партією, в той час, як соціалісти з 24% мандатів опинилися на другому місці. Втім, етап передомінантності зберігався недовго. Вже на наступних виборах 2007р. партія новообраного Президента Н.Саркозі, яка, зберігши назву UMP, перейменувалася на “Союз за народний рух” (*Union pour un mouvement*

Populaire), змогла знову набрати абсолютну більшість мандатів (54%), Проте, *PS* покращила свій результат до 32%, а жодна з інших партій не набрала більше 4%. Таким чином, утворилася система з домінуванням двох партій. На хвилі обрання соціаліста Ф.Олланда Президентом, незадовго до виборів до Національних Зборів 2012р., соціалісти змогли знову перемогти на парламентських виборах. *UMP* залишилася другою домінантною партією.

До початку 1990-х років в Італії партійна система “першої республіки” хоча і характеризувалася великою кількістю представлених у парламенті партій, проте її визначали, насамперед, дві партії – християнські демократи (*DC*) та комуністи (*PCI*). У 1970-х і в I половині 1980-х років їх вага забезпечувала двопартійне домінування, причому з 1946р. *DC* завжди була сильнішою партією, хоча ніколи не завойовувала абсолютної більшості. Втім, головна характеристика міжпартійної конкуренції за весь період полягала в тому, що з огляду на сприйняття *PCI* як анти-системної партії і, відповідно, її ізоляції, механізм чергування при владі не працював: *DC* з різними партнерами по коаліції завжди формувала уряд. З цілої низки причин – зовнішнього шоку від краху комуністичних систем у Східній Європі та його наслідків для *PCI*, неефективності політики уряду, яка коренилася в партійній системі, ерозії субкультур і скандалів навколо незаконних практик партійного фінансування, відомих під назвою “*Tangentopoli*” – на зламі 1980-х і 1990-х років італійська партійна система зазнала безпрецедентної трансформації структури гравців у формі розпуску, розколу, об’єднання та новоутворення партій, яка призвела до зміни типу від двопартійного домінування, через проміжний етап плюралізму, до сильно фрагментованої партійної системи. Попри те, що після 1994р. за нової партійної системи спостерігалось постійне зменшення фрагментації парламенту, сподівання на сильний концентраційний ефект, які пов’язували з реформною виборчою законодавством початку 1990-х років, до виборів 2006р. не справдилися. Проте, у 2007р. в партійному ландшафті Італії почали відбуватися помітні зміни: після початкових труднощів, об’єднання лівих демократів (*DS*) та ліберальних демократів (*Margherita*) у демократичну партію (*DP, Partito Democratico*), за яке виступав Прем’єр-міністр Р.Проді, почало втілюватися в життя. Слідом за тим, колишній Прем’єр С.Берлусконі домігся заснування з боку опозиції нової “збірної” партії зі своєї *Forza Italia, Alleanza Nazionale* під проводом Дж.Фіні та деяких дрібних партій під назвою *Popolo della Libertà* (Народ свободи). У 2008р. *PdL* завоювала 44% мандатів і стала найпотужнішою партією²¹, в той час, як *DP* отримала 34%, а всі інші партії залишилися за межею 10%, завдяки чому партійна система Італії наразі належить до систем з домінуванням двох партій²².

Упродовж цього дослідження, партійна система Нідерландів – подібно до італійської – також зазнала декілька масштабних змін типу, щоправда, у зворотному напрямку. Якщо на початку 1990-х років мало місце домінування двох партій – християнських демократів (*CDA*) і соціал-демократів (*PvdA*), то у 1994р., завдяки зміцненню правих лібералів (*VVD*) та Демократів 66, партійна система трансформувалась у сильно фрагментовану систему. Після цього і до 2006р. на

²¹ Спочатку як виборчий блок; заснування партії відбулося наприкінці березня 2009р.

²² В середині 2010р., після гучних суперечок між Берлусконі та Фіні, його прихильники відкололися від нього та заснували власну партію під назвою *Futuro e Libertà per l'Italia*. Сам Берлусконі пішов у відставку з посади Прем’єр-міністра в листопаді 2011р.

кожних виборах система характеризувалася зміною типів між сильно фрагментованою і плюралістичною, причому, сильніша фрагментація спричинялась іншою, четвертою партією, поряд з *CDA*, *PvdA* та *VVD*²³. Проте, на виборах 2010р. та 2012р. зміни типів більше не відбувалося, і з 2006р. Нідерланди належать до сильно фрагментованих партійних систем з 10-11 партіями в парламенті.

Як виявив типологічний аналіз, у партійних системах Центральної і Східної Європи панує загалом суттєво більша структурна нестабільність, аніж у країнах Західної Європи. Втім, не виправдалися численні побоювання, які висловлювалися стосовно сукупності цих систем, які *Veen* (2005:25) узагальнив наступним чином: “Після повалення комуністичних однопартійних диктатур, з огляду на вільний розвиток партійного життя в нових умовах, існувало два головних побоювання: 1. Може ... статися вибух партійної системи з численними новоутвореннями та сильною роздрібненістю [партійного ландшафту]”, та “2. Може статися так, що після короткого тріумфу молодих партій та громадянських рухів знову повернется домінування старих партійних еліт (завдяки їх більшій професійності) у нових посткомуністичних шатах та під новими назвами, якщо і не як гегемонів, але все ж як преобладаючих партій у партійній системі”.

Перше побоювання стосовно сильної фрагментації не справдилося. Навіть три балтійські країни, в яких після демократизації прогнозували “*відродження мультипартійності*” (*Dellenbrant* 1994:74), що мало свої корені в демократичній традиції короткого періоду незалежності між двома світовими війнами, впродовж усього періоду дослідження належали до сильно фрагментованих партійних систем. З 2003р. Естонія, а з 2010р. – Латвія належать до плюралістичних систем. Литва, як буде показано нижче, лише з 2004р. належить до систем з сильною фрагментацією.

Не справдилося також і друге побоювання. Попри питання про те, наскільки старі партійні еліти колишніх комуністичних державних партій кадрово і змістовно домінували або й досі домінують у посткомуністичних партіях, які після реформування системи називають себе здебільшого соціалістичними або соціал-демократичними, у Центральній і Східній Європі немає жодної партійної системи, у якій протягом тривалого часу існувала б преобладаюча партія. Серед п’яти систем Центральної і Східної Європи, де короткий час було або залишається таке домінування – в Болгарії, Литві, Румунії, Словаччині та Угорщині – лише Угорщина на початку наслідувала приклад преобладаючості комуністичних партій – після короткого перехідного етапу сильних партій колишнього опозиційного руху. Партії, які вийшли з опозиційного руху проти комуністичного режиму – Угорський Демократичний Форум (*MDF*) та Союз Вільних Демократів (*SZ-DSZ*) на перших вільних виборах 1990р. отримали майже 43% і 24% мандатів, відповідно, в той час, як посткомуністична *MSZP* мала вдовольнитися 8,5%, а дві інші партії (*FKgP* та *Fidesz*) отримали відповідно, 11% і 6%. Таким чином, можна було говорити про виникнення плюралістичної партійної системи з тенденцією до двопартійного домінування. Проте, з огляду на стрімке падіння популярності уряду, *MSZP* на наступних виборах 1994р. змогла досягти сенсаційної перемоги,

²³ У 1994р. це була ліберальна *D66*, у 2002р. – правопопулістська *LPF*, у 2006р. – соціалістична *SP*, а у 2010р. – антиісламська *PVV*.

яка принесла їй 54% мандатів і зробила її преобладаючою партією, в той час, як *MDF* зазнала краху, а *SZDSZ* досягла лише 18%. На наступних виборах система повернулася до двопартійного домінування, яке на цей раз визначалося суперництвом між *MSZP* і консервативним *Fidesz* (Громадянський Союз), який у 1998р. став найсильнішою партією, але у 2002р. та 2006р. мав вдовольнитися другим місцем. На виборах 2010р. соціалісти – через свою реформістську політику скорочення персоналу, державних видатків та інших обмежувальних заходів, а також через нестримну корупцію – були жорстоко покарані виборцями, а *Fidesz* з 68% мандатів став преобладаючою партією.

На відміну від цього, в Болгарії вже на перших виборах 1990р. посткомуністична Болгарська Соціалістична Партія (БСП) з майже 53% змогла завоювати абсолютну більшість місць; опозиційний блок Союз Демократичних Сил (СДС) отримав 36%. Через рік, під час других виборів, він зміг дещо випередити виборчий блок під керівництвом БСП, але вже на виборах 1994р. знову поступився посткомуністичному блоку; у 1997р. у формі широкого блоку під назвою “Об’єднані Демократичні Сили” (ОДС) СДС став преобладаючою партією. У 2001р. до Болгарії повернувся колишній монарх С.Саксен-Кобург-Готський, заснував партію Національний Рух Симеон II (НДСВ) і на виборах того ж року відразу набрав 50% мандатів, потіснивши ОСД (21%) на друге місце, завдяки чому з невеликим відривом була подолана межа плюралістичної системи. На виборах 2005р. партійна система Болгарії презентувала себе як цілком плюралістична, що налічує три великі партії (БСП, НДСВ і Партія Турецької Меншини ДПС), хоча на виборах 2009р. 48% мандатів отримала новостворена ГЕРБ (Громадяни за Європейський Розвиток Болгарії), яка має шанси у плюралістичній системі стати модальною партією.

У Румунії, де в 1989р. *насильницька* трансформація політичної системи відбулася не завдяки масовому народному руху, а у формі внутрішньопартійної зміни комуністичної еліти, посткомуністичний Фронт Національного Порядку (*FSN*) під керівництвом колишнього секретаря ЦК І.Ілієску, який систематично чинив перешкоди новим демократичним партіям, у травні 1990р. на виборах до Конституційних Зборів зміг вибороти дві третини місць, ставши таким чином преобладаючою партією. Втім, вже на наступних виборах 1992р., завдяки цілій низці партійних розколів та створенню нових угруповань, виникла плюралістична система, яка в 1996р. навіть перетворилася на сильно фрагментовану систему. Після процесу концентрації, який відбувся завдяки відновленню впливу посткомуністів та їх антиподу – правонаціоналістичної *PRM* (Партії Велика Румунія), з 2000р. Румунія знову перейшла до плюралістичної системи²⁴, до якої належать соціал-демократи (*PDS*) як найбільша партія, що постала з *FSN* шляхом кількох організаційних та ідеологічних етапів трансформації, і з 2004р. утворює виборчий альянс з невеликою Консервативною Партією (*PC*). Проте, у 2008р. з невеликою різницею вона програла вибори правоцентристському блоку *PD-L*. Проте, восени 2012р. ще не було ясно, які наслідки для партійної системи під час виборів у грудні 2012р. матиме державна криза у Румунії, яка тривала весь 2012р. і визначалася боротьбою за владу між урядом і президентом.

²⁴ Фрагментація підтримується також завдяки тому, що партії 18 визнаних національних меншин можуть відповідно висувати по одному єдиному кандидату, який у будь-якому випадку потрапляє до Палати депутатів.

У Литві вже на виборах 1992р. посткомуністи (*LDDP*) змогли завоювати абсолютну більшість у парламенті, а опозиційний блок *Sajudis* отримав лише 21 місце, внаслідок чого утворилася система з однією передомінантною партією. Проте, на наступних виборах 1996р. роль передомінантної партії перейшла до Союзу Вітчизни (*TS*), який постав із *Sajudis*. Таким чином, відбулася радикальна трансформація, яка, проте, не призвела до зміни типу партійної системи. На третіх виборах 2002р. відбулося ще одне масивне перетікання електорату, яке – попри виборчий блок з чотирьох партій під проводом колишнього Президента А.Бразаускаса – призвело до плюралістичної партійної системи. У 2004р. на наступних виборах відбулася сильна фрагментація системи – серед іншого, завдяки створенню нової Партії праці (*DP*) мільйонера російського походження В.Успаскіс; з того часу Литва належить до сильно фрагментованих партійних систем, хоча на наступних двох виборах фрагментація послідовно зменшувалася²⁵.

У 1990-х роках Словаччину можна було віднести до плюралістичних систем. На перших виборах 1994р. Рух за демократичну Словаччину (*HZDS*), який вийшов зі словацького опозиційного руху, набрав переконливу більшість і став найсильнішою партією, а її голова В.Мечіяр посів посаду Прем'єра. Зміна виборчого законодавства незадовго до виборів 1998р., а також намагання роздрібненого опозиційного ландшафту змінити авторитарний уряд В.Мечіяра призвели до процесу концентрації, і новостворена Словацька демократична коаліція (*SDK*) посіла друге місце відразу після *HZDS*. Наступна каденція була позначена потужним процесом дезінтеграції майже в усіх партіях, який закінчився після виборів 2002р. утворенням сильно фрагментованої системи, яка у 2006р. знову повернулася до плюралістичної структури конкуренції. Вона залишилася і після виборів 2010р., причому, соціал-демократи (*SMER-SD*) змогли значно збільшити свій відрив від інших партій, який існував з 2006р. На дострокових виборах 2012р. *SMER-SD* змогла вибороти абсолютну більшість мандатів, а жодна з партійконкурентів не набрала більше 11%, що зробило *SMER-SD* передомінантною партією.

Із шести партійних систем Центральної і Східної Європи, які в період дослідження зазнали радикальної трансформації конкурентної структури, лише Польща не пережила етапу передомінантної партії. Під час перших виборів 1991р., які відбувалися за пропорційною системою без обмежувального бар'єра, до парламенту потрапили 29 партій, а найбільшу фракцію утворювала одна з партій, що вийшла з опозиційного руху – Демократичний союз (*UD*), набравши менше 14% мандатів, завдяки чому за період проведення дослідження партійна система мала найбільшу парламентську фрагментацію серед усіх 27 партійних систем. Перед виборами 1993р. виборча система була змінена таким чином, щоб зменшити її фрагментацію, що врешті вдалося і посприяло переформатуванню партійної системи на плюралістичну. На виборах 1997р., завдяки значному успіху новоствореного конгломерату партій *AWS* та хорошим результатам посткомуністичного Блоку Демократичних лівих (*SLD*), партійній системі вдалося досягти статусу двопартійного домінування, який, проте, був знову втрачений на наступних виборах 2001р. через розпад *AWS* та високий результат новоствореної Громадянської платформи (*PO*). На наступних виборах 2005р. плюралістична система збереглася. Позачергові вибори, призначені на 2007р. внаслідок урядової кризи, знову призвели до двопартійного

²⁵ На виборах 2012р. три найбільші партії отримали 71,4% мандатів, але до парламенту потрапили інші п'ять партій і три незалежні кандидати.

домінування: *PO*, як сильнішої, та консервативної *PiS* (Право і справедливість), як другої за величиною партії, а вибори 2011р. підтвердили цю конфігурацію.

Поляризація європейських партійних систем: конфліктні лінії, які визначають міжпартійну конкуренцію

Як зазначалося, партійні системи можна описувати не тільки на підставі структурних, але й змістовних властивостей. При цьому, починаючи щонайпізніше з робіт Сарторіса (*Arbeiten Sartoris* (1976)), в центрі дискусії знаходиться поляризація – властивість, яка стосується ідеологічно-програмних відмінностей між партіями. Операціоналізація цієї властивості вимагає спочатку відповіді на питання про те, що є засадничими, змістовними лініями конфлікту в міжпартійній конкуренції²⁶. Дослідники партій дискутують на цю тему вже кілька десятиліть²⁷. Відправними точками в цих дискусіях є, з одного боку, просторова модель міжпартійної конкуренції в рамках економічної теорії демократії Даунса (*Downs* (1957)), а з іншого – теорія суспільних конфліктних ліній (*cleavages*) Липсета і Роккана (*Lipset und Rokkan* (1967)) та їх політизація партіями²⁸. При цьому, спірним є не лише те, наскільки і чи взагалі традиційні суспільні лінії конфліктів і надалі визначають структуру конфліктів у партійних системах, і чи/або до них додалися нові суспільні лінії конфліктів. Питання полягає в тому, чи взагалі міжпартійна конкуренція базується – особливо в партійних системах Центральної і Східної Європи – на *cleavage*, тобто визначається партійно-політичними лініями конфліктів, які ґрунтуються на суспільних лініях поділу²⁹.

Утім, на сьогодні існує достатньо емпіричних доказів, що, зазвичай, виходити треба з конкуренції, яка базується на *cleavage*. Якщо на основі фахової літератури спробувати розробити таблицю можливих партійно-політичних конфліктних ліній, то конфлікти можна ідентифікувати у трьох сферах – соціо-економічній, соціокультурній та політикоконституційній. В соціоекономічній сфері суперечки точаться довкола ролі держави в економіці, в соціокультурній – довкола організації людського співіснування, а в політико-конституційній – довкола форми політичного устрою. Ці засадничі виміри конфліктів у міжпартійній конкуренції артикулюються залежно від моменту та контексту у формі різних конкретних ліній конфлікту, які сьогодні, в більшості випадків, мають вигляд ціннісних конфліктів з різним ступенем укоріненості в соціальній

²⁶ На другому етапі необхідно розмістити на цих лініях конфлікту окремі партії, і, зрештою, необхідно встановити, наскільки гомогенною чи гетерогенною є вся партійна система стосовно цих ліній конфліктів.

²⁷ Стосовно цієї дискусії див. главу “Аналіз партійних систем” О.Нідермайера, ..., с.83-117.

²⁸ У рамках традиції цього підходу партійно-політичні лінії конфліктів можна визначити як “глибокі, стабільні вповоєж тривалого часу, конфліктогенні лінії поділу в партійній системі, які базуються на партійно-політичному представництві інтересів різних груп населення, які визначаються їх соціально-структурним позиціонуванням і випливають звідси матеріальними інтересами і ціннісними уявленнями, або переважно різними ціннісними уявленнями” (*Niedermayer*, 2009 : 37).

²⁹ Альтернативи: (1) тематична конкуренція, за якої партії від виборів до виборів обирають відповідні контраверсійні за своїми цільовими вимірами змісти (теми для позиціонування) залежно від того, яка тема наразі обіцяє їм найбільше голосів виборців, або намагаються в тій чи іншій формі звернутися до обох сторін, або ж спрямувати змагання лише на валентні теми, де суперечка обертається навколо різних засобів для досягнення неконтраверсійних цілей, та (2) персональна конкуренція, яка орієнтується на “персоналістські, демагогічні та популістські гасла” (*Whitefield* 2002: 185).

структурі. У таблиці “Потенційні лінії конфліктів у міжпартійній конкуренції” зображений узагальнений огляд можливої конфліктної структури європейських партійних систем.

Після генези західноєвропейських партійних систем у XIX ст. в наступний період “найбільший політичний вплив отримали конфлікти між церквою і державою, а також між капіталом і працею” (Eith 2001:325). Сьогодні в західноєвропейських партійних системах традиційний класовий конфлікт являє собою ціннісний конфлікт навколо ролі держави в розподілі товарів і послуг, тобто конфлікт реалізується як конфлікт соціальної держави в межах полюсів “соціальна справедливість” – “свобода ринку”. В рамках цього конфлікту, обидві сторони апелюють до різних концепцій: фундаментальної цінності справедливості та фундаментальної цінності свободи та рівності. Відповідно до концепції справедливості ринку, результати розподілу ринку, які постають завдяки певним базовим

Потенційні лінії конфліктів у міжпартійній конкуренції

Соціоекономічний вимір: Конфлікти навколо ролі держави в економіці	Соціокультурний вимір: Конфлікти навколо організації людського співіснування	Політико-конституційний вимір: Конфлікти навколо форми політичного устрою
Конфлікт у соціальній державі (соціальна справедливість – справедливість ринку), конфлікт навколо ролі держави у розподілі товарів і послуг	Конфлікт “церква – держава” (конфлікт між католицькою церквою і державою)	Системний конфлікт (конфлікт між демократичними і недемократичними ціннісними орієнтаціями)
Конфлікт власності (державна власність – приватна власність), конфлікт навколо ролі держави у виробництві товарів і послуг	Релігійний конфлікт (конфлікт між релігійною і секулярною ціннісною орієнтацією)	
Конфлікт “місто – село” (конфлікт між вторинним/ третинним і первинним секторами)	Конфлікт “лібертаризм – авторитаризм” (конфлікт між лібертаристськими і авторитарними ціннісними орієнтаціями)	
Конфлікт “економіка – екологія” (конфлікт навколо спрямування політики на економічні або екологічні потреби)		
Традиційний конфлікт “центр – периферія” (конфлікт між більшістю та етнічними, мовними, конфесійними або іншими культурними меншинами в національній державі)		
Конфлікт навколо європейської інтеграції як сучасний конфлікт “центр – периферія” (конфлікт між національною державою і Європейським Союзом)		

правилам, є також і справедливими. Відповідно, держава – через забезпечення свободи ринку – має лише наглядати за дотриманням базових правил. Тут ми спостерігаємо звернення до свободи як фундаментальної цінності, а справедливість постає як справедливість результату. У рамках протилежної позиції матеріально нерівні результати ринку розглядаються як соціально несправедливі, наголос робиться на базовій цінності рівності, а соціальна справедливість постає як солідарна справедливість розподілу, яка досягається шляхом втручання держави.

Спочатку в Центральній і Східній Європі в центрі уваги перебувала роль держави у виробництві товарів і послуг, тобто протиборство відбувалось у формі приватизаційного конфлікту “суспільна власність – приватна власність на засоби виробництва”. Після того, як у питанні “щодо того, чи проводити приватизацію, у багатьох країнах був досягнутий консенсус”, а продержавні партії “латентно переслідували мету приватизації” (*Eckert 2004/2005:35* і наст.), цей конфлікт дедалі більше перетворювався на конфлікт соціальної держави навколо питання пом’якшення соціальної ціни ринкової трансформації шляхом проведення політики державного втручання у процес розподілу.

За оцінками багатьох дослідників партійних систем, конфлікт соціальної держави домінує у структурі конфліктів західноєвропейських партійних систем, а, з огляду на наслідки глобалізації і демографічних змін, він, зокрема, останнім часом набув значної релевантності³⁰. Багато авторів вбачають у ньому також і “первинний поділ у посткомуністичному суспільстві” (*Lewis 2001:145*)³¹, в той час, як інші дослідники доходять висновку, що в партійних системах країн Центральної і Східної Європи однозначно домінують конфліктні лінії, які належать до соціокультурної сфери, а соціоекономічний вимір є здебільшого “вторинний, або підпорядкований” (*Jungerstam-Mulders 2006b:246*; див. також *Tavits 2005:288*), навіть якщо в деяких країнах у майбутньому він може відігравати більш суттєву роль. Експертні опитування виявили, що рацію має перше твердження: вони показали, що ще у 2003-2004рр. міжпартійна конкуренція у країнах Центральної і Східної Європи визначалася кількома конфліктними лініями, причому, переважав конфлікт соціальної держави (див. *Rohrschneider/Whitefield 2009*).

Третя лінія конфлікту в цій сфері – між містом і селом – у своїй сучасній формі являє собою, насамперед, конфлікт між міськими (пост)індустріальними та сільськими аграрними інтересами. Втім, він стає політично релевантним лише через виправдання позицій конфліктуєючих партій посиленням на більш високі суспільні цінності. У більшості західноєвропейських партійних систем ця конфліктна лінія наразі майже втратила свою релевантність³². На думку Екерта (*Eckert 2004/2005:31*), вона “завдяки політиці урбанізації при соціалізмі втратила значення” також і у Центральній і Східній Європі, хоча в деяких країнах – насамперед, в Естонії і Словенії – становить поки що релевантну лінію конфлікту (див. *Jungerstam-Mulders 2006b:246* та *Whitefield 2002:188* і наст.).

³⁰ Утім, як показують дослідження 2006р. Нідермайера, Штьосса і Хааса (*Niedermayer/Stöss/Haas*) окремих країн, значення цього конфлікту сильно варіює залежно від конкретної партійної системи.

³¹ Див., наприклад, *Eckert (2004/2005: 31* і наст.).

³² Виняток становить Фінляндія (див. *Jahn/Kuitto/Oberst 2006: 139*).

У соціокультурній сфері традиційний конфлікт з католиками, як соціальною структурною групою по лінії “державо-церква”, трансформувався в релігійний конфлікт між релігійними та секулярними системами цінностей, значення якого в більшості партійних систем Західної Європи в останні десятиліття постійно зменшувалося з огляду на процеси секуляризації (*Dobbelaere/Jagodzinski 1995*)³³, проте, в деяких партійних системах Центральної і Східної Європи – наприклад, у Польщі та Литві – він ще відіграє цілком помітну роль (див., наприклад, *Whitefield 2002:188* і наст.).

Певні культурно-моральні ціннісні позиції, пов’язані з релігійними змістами, були також інтегровані в нову лінію конфлікту між лібертаріанськими та авторитарними системами цінностей, яка наприкінці 1970-х років у більшості західно-європейських країн була підхоплена політичними елітами та впроваджена в партійно-політичну структуру конфліктів³⁴. Причину появи лібертаріанських та авторитарних систем цінностей вбачають у переході від класичного індустріального до глобалізованого постіндустріального суспільства, головна особливість якого полягає в одночасному зростанні шансів і ризиків, а також у процесах розмивання культурних кордонів, які – залежно від життєвого світу конкретної людини та ментального потенціалу – сприймаються та опрацьовуються індивідами по-різному, тобто або як збагачення, або як загроза. Опрацювання може відбуватись або у формі “розкриття” у напрямку моральної і культурної еластичності”, або у формі “захисного “замкнення” за допомогою авторитарних схем” (*Ruß/Schmidt 1998:277*). Це зумовлює утворення лібертаріанських ціннісних установок, таких як пріоритет самореалізації, толерантність до меншин, сприйняття мультикультурності та підтримка нонконформістських стилів поведінки, або авторитарних цінностей, таких як підпорядкування авторитетам, нетерпимість до меншин, культурна ізоляція, ксенофобія і підтримка конформістських стилів поведінки.

Конфлікт по лінії “економіка – екологія” навколо спрямованості політики на економічні або екологічні потреби має як соціоекономічні, так і соціокультурні виміри, і, по суті, може бути пов’язаний з різними ціннісними установками. Тому питання про те, чи може цей конфлікт бути підведений у певній політичній системі під одну з інших конфліктних ліній, чи він становить самостійний конфлікт, є емпіричним. Більш сучасний аналіз позицій партій щодо конфлікту соціальної держави (розглядається як традиційний конфлікт лівих і правих) та конфлікту “екологія – економіка” на основі даних експертних опитувань у розвинених індустріальних країнах показав, що хоча і існує “стійкий зв’язок між позиціями партій з обох вимірів”: “Однак, ліві партії досі продовжують відрізнятися у тому, як вони реагують на екологічний поділ” (*Dalton 2009:161*).

До політично-конституційного поля відноситься системний конфлікт, що стосується політичного устрою і ділить партії на просистемні та антисистемні. У Західній Європі цей конфлікт постав у формі лінії розділення між демократичними та антидемократичними партіями, в Центральної і Східній Європі – як конфлікт по лінії “комунізм – антикомунізм”. Але оскільки в Західній Європі,

³³ Утім, у Нідерландах “все ще існує поділ на мирські і християнські партії” (*Lucardie 2006: 139*).

³⁴ Причому інтеграція здійснювалася, насамперед, завдяки утворенню двох нових партійних родин: зелених і етноцентричних партій, які, зазвичай, називають право-популістськими.

з одного боку, “комуністичні та соціалістичні партії втратили значення, і до того ж відмовилися від опозиційного ставлення до системи, або, принаймні, ослабили свою опозиційність” (*Stöss/Haas/Niedermayer* 2006:30 і наст.), а з іншого боку, відверто ворожі до системи партії крайнього правого спектру “на виборах, за невеликими винятками, залишаються на маргінесі” (*Stöss* 2010:196), у західно-європейських партійних системах ця лінія конфлікту вже не є релевантною. У Центральній і Східній Європі було “очевидно, що першим виміром конфлікту... був конфлікт між комуністами та антикомуністами. Цей конфлікт визначав політику в перші роки існування демократичних режимів”. Тим часом, у більшості країн ця лінія конфлікту “стала затушовуватися” (*Jungerstam-Mulders* 2006b:245), а “екстремістські партії, які вимагають радикальної зміни системи, фактично не мають шансів залучити прихильників, за винятком маргінальної меншини” (*Thieme* 2007:23)³⁵.

Традиційний конфлікт “центр – периферія” корениться первісно в соціо-культурній сфері – але він поширюється і на інші сфери. Зазвичай, він існує між загальнонаціональними партіями та політичними представництвами етнічних, мовних, конфесійних чи інших культурних меншин, і в крайніх випадках може призвести до розколу всієї партійної системи на регіональні партії. Прикладом цього в Західній Європі є Бельгія. У цій “розірваній країні” (*Schmitz-Rainers* 2007:1) між фламандськомовною північчю і франкомовним півднем існують вражаючі лінії розмежування “за мовною, культурною, економічною, релігійною та світоглядною ознаками” (*Hecking* 2006:48), які призвели до повної регіоналізації партійної системи. У Великій Британії інтенсифікація конфлікту між центром і периферією призвела до посилення регіональних партій, в Італії конфлікт загострюється Лігою Півночі, яка “коливається між вимогами федералізації і відокремлення Півночі (*Padanien*)” (*Zolnhöfer* 2006:289), а в Іспанії лінія конфлікту проявляється “насамперед, в обох автономних регіонах – Країні Басків та Каталонії, чії партійні системи характеризуються конкуренцією між націоналістичними силами та загальнонаціональними партіями” (*Haas* 2006:447). У XIX ст. у Фінляндії мовний конфлікт між фіномовними та шведськомовними фінами становив “першу “партієтворчу” конфліктну лінію” (*Jahn/Kuitto/Oberst* 2006:137), яка, втім, на сьогодні, завдяки взірцевій політиці щодо меншин знайшла своє максимально можливе розв’язання. У більшості країн Центральної і Східної Європи існує етнічно обумовлена лінія конфлікту “центр-периферія”. Ще зовсім недавно цей конфлікт був головним у Латвії (див. *Pabriks/Stokenberga* 2006:54), в Естонії інтереси російської меншини представлені двома партіями, в Литві та Польщі відповідно, польська та німецька меншини представлені власними партіями в парламенті, а у ст.62 Конституції Румунії зазначається, що організації національних меншин, які не набирають необхідних для проходження в парламент 5% голосів, мають право на одне місце в парламенті. У Словаччині партія угорців *SMK* з 1998р. по 2006р. була навіть представлена в уряді, а в Болгарії з 2005р. по 2009р. подібний статус мала партія турецько-мовної меншини (ДПС).

³⁵ Це не виключає загрози демократії у деяких країнах. Так, наприклад, на початку нового тисячоліття у Румунії правляча партія *PSD* “перетворилася на державну партію”, а “опозиція як демократична протипава майже не діє” (*Habersack* 2003: 54 і наст.). Останні процеси в Угорщині, коли на виборах у 2010р. до влади прийшла крайньо права партія “Йоббік”, дають підстави для занепокоєння.

Нову форму конфлікту “центр – периферія” становить конфлікт навколо європейської інтеграції, який завдяки кризі євро 2010р. набув значної релевантності в національній міжпартійній конкуренції багатьох європейських країн. Тут не йдеться про проблеми національних меншин у рамках національних держав, а про конфлікти, які виникають у зв’язку з інтегрованістю країн у ЄС. Втім, ця лінія конфлікту – залежно від *podaci* (див. *Helbling/Hoeglinger/Wüest* 2010) питань європейської інтеграції партіями в ході міжпартійної конкуренції, в більшості випадків вже інтегрована в існуючі соціоекономічні, соціокультурні або політико-інституційні лінії конфліктів³⁶. На першому місці соціоекономічного виміру стоять питання перерозподілу, соціокультурного виміру – конфлікт між національною ідентичністю і мультикультуралізмом, а політико-інституційного – передача суверенітету на наднаціональний рівень.

Висновки

Аналіз структурного розвитку партійних систем ЄС з 1990р. показав, що ситуація характеризується не однорідністю, а різноманітністю. Не можна говорити ні про якийсь єдиний тип, ні про конвергенцію впродовж часу. Тим не менш, ми маємо справу не з атомізованим ландшафтом партійних систем, який можна було б раціонально аналізувати лише з огляду на специфіку окремо взятої партійної системи. За своїми структурними властивостями партійні системи можна поділити на чотири типи, а їх переважна більшість належить до приблизно однакових за обсягом поміркованих типів: партійних систем з домінуванням двох партій, або до плюралістичних партійних систем. У період дослідження партійні системи Центральної і Східної Європи за своєю структурою були набагато більш нестабільними, ніж системи Західної Європи. Це обумовлюється, зокрема, тим, що період дослідження охоплював етап генези цих систем, у той час, як у Західній Європі ми маємо справу з давно усталеними системами. Проте, і на другому десятилітті свого існування розвиток систем Центральної і Східної Європи показує, що, очевидно, процеси консолідації у більшості країн поки не завершилися.

Аналіз змістовної поляризації партійних систем виявив, що міжпартійна конкуренція визначається обмеженою кількістю соціоекономічних, соціокультурних і політико-конституційних ліній конфлікту, і що інструментарій аналізу ліній конфлікту, розроблений для Західної Європи, може бути застосований – можливо, після проходження початкового перехідного періоду – і для систем Центральної і Східної Європи. Таким чином, загалом партійні системи ЄС й надалі пропонуватимуть достатньо матеріалу для міжнародного порівняльного аналізу. ■

³⁶ Про різні позиції стосовно включення європейської інтеграції в партійно-політичну структуру конфліктів див., наприклад, *Benoit/Laver* 2006, *de Vries* 2010, *Hix* 1999 і 2004, *Hooge/Marks* 1999 і 2008, *Kriesi* 2007, *Mattila/Raunio* 2006 і *Taggart* 1998.

Список літератури

- Benoit, Kenneth/Laver, Michael (2006): *Party Policy in modern democracies*. New York: Routledge.
- Berglund, Sten/Dellenbrant, Jan Ake (Hrsg.) (1994): *The New Democracies in Eastern Europe. Party Systems and Political Cleavages*. Aldershot: Edward Elgar (2. Aufl.).
- Bos, Ellen/Segert, Dieter (Hrsg.) (2008): *Osteuropäische Demokratien als Trendsetter? Parteien und Parteiensysteme nach dem Ende des Übergangsjahrzehnts*. Opladen: Barbara Budrich.
- Broughton, David/Donovan, Mark (Hrsg.) (1999): *Changing Party Systems in Western Europe*. London: Pinter.
- Daalder, Hans/Mair, Peter (Hrsg.) (1983): *Western European Party Systems. Continuity and Change*. London: Sage.
- Dalton, Russell J. (2009): *Economics, environmentalism and party alignments: A note on partisan change in advanced industrial democracies*, in: *European Journal of Political Research*, 48, S. 161-175.
- Decker, Frank (2010): *Neue Konturen der Parteienlandschaft in Europa*, in: *Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte*, 57, S. 31-34.
- Dellenbrant, Jan Ake (1994): *The Re-Emergence of Multi-Partyism in the Baltic States*, in: Berglund, Sten/Dellenbrant, Jan Ake (Hrsg.): *The New Democracies in Eastern Europe. Party Systems and Political Cleavages*. Aldershot: Edward Elgar, S. 74-116.
- de Vries, Catherine E. (2010): *EU Issue Voting: Asset or Liability?*, in: *European Union Politics*, 11, S. 89-117.
- Dobbelaere, Karel/Jagodzinski, Wolfgang (1995): *Religious Cognitions and Beliefs*, in: van Deth, Jan W./Scarborough, Elinor (Hrsg.): *The Impact of Values*. Oxford: Oxford University Press, S. 197- 217.
- Downs, Anthony (1957): *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.
- Eckert, Florian (2004/2005): *Wie soll man osteuropäische Parteigruppierungen einteilen?*, in: *MIP*, 12, S. 30-39.
- Eith, Ulrich (2001): *Gesellschaftliche Konflikte und Parteiensysteme: Möglichkeiten und Grenzen eines überregionalen Vergleichs*, in: Eith, Ulrich/Mielke, Gerd (Hrsg.): *Gesellschaftliche Konflikte und Parteiensysteme*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag, S. 322-335.
- Haas, Melanie (2006): *Das Parteiensystem Spaniens*, in: Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard/Haas, Melanie (Hrsg.): *Die Parteiensysteme Westeuropas*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, S. 421-452.
- Habersack, Sabine (2003): *Sonderfall Rumänien? Korruption, Defizite des Parteiensystems, Autoritarismus*. KAS-AI, Nr. 9. Berlin: Konrad-Adenauer-Stiftung.
- Hecking, Claus (2006): *Das Parteiensystem Belgiens*, in: Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard/Haas, Melanie (Hrsg.): *Die Parteiensysteme Westeuropas*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, S. 41-65.
- Hecking, Claus (2006): *Das Parteiensystem Belgiens*, in: Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard/Haas, Melanie (Hrsg.): *Die Parteiensysteme Westeuropas*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, S. 41-65.
- Helbling, Marc/Hoeglinger, Dominic/Wüest, Bruno (2010): *How political parties frame European integration*, in: *European Journal of Political Research*, 49, S. 496-521.
- Helms, Ludger (2008): *Konvergenz- und Divergenzaspekte der Parteiensystementwicklung in der Ära der Europäisierung: Ost- und Westeuropa im Vergleich*, in: *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 37, S. 11-27.
- Hix, Simon (1999): *Dimensions and alignments in European Union politics: Cognitive constraints and partisan responses*, in: *European Journal of Political Research*, 35, S. 69-16.
- Hix, Simon (2004): *The Study of the European Community: The Challenge to Comparative Politics*, in: *West European Politics*, 17, S. 1-30.
- Hooghe, Liesbet/Marks, Gary (1999): *The Making of a Polity: The Struggle over European Integration*, in: Kitschelt, Herbert/Lange, Peter/Marks, Gary/Stephens, John (Hrsg.): *Continuity and Change in Contemporary Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press, S. 70-97.
- Hooghe, Liesbet/Marks, Gary (2008): *A Postfunctionalist Theory of European Integration: From Permissive Consensus to Constraining Dissensus*, in: *British Journal of Political Science*, 39, S. 1-23.
- Jahn, Detlef/Kuitto, Kati/Oberst, Christoph (2006): *Das Parteiensystem Finnlands*, in: Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard/Haas, Melanie (Hrsg.): *Die Parteiensysteme Westeuropas*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, S. 135-159.
- Jungerstam-Mulders, Susanne (Hrsg.) (2006a): *Post-Communist EU Member States. Parties and Party Systems*. Aldershot: Ashgate.
- Jungerstam-Mulders, Susanne (2006b): *Party System Change in Post-Communist EU Member States*, in: Jungerstam-Mulders, Susanne (Hrsg.): *Post-Communist EU Member States. Parties and Party Systems*. Aldershot: Ashgate, S. 233-250.
- Kitschelt, Herbert/Mansfeldowa, Zdenka/Markowski, Radoslaw/Toka, Gabor (1999): *Post-Communist Party systems. Competition, Representation, and Inter-Party cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Kriesi, Hanspeter (2007): The Role of European Integration in National Election Campaigns, in: *European Union Politics*, 8, S. 83-108.
- Laakso, Markku/Taagepera, Rein (1979): Effective Number of Parties. A Measure with Application to West Europe, in: *Comparative Political Studies*, 12, S. 3-27.
- Lewis, Paul (2000): *Political Parties in Post-Communist Eastern Europe*. London: Routledge.
- Lipset, Seymour M./Rokkan, Stein (1967): Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction, in: Lipset, Seymour Martin/Rokkan, Stein (Hrsg.): *Party Systems and Voter Alignments. Cross-national Perspectives*. New York: The Free Press, S. 1-64.
- Lucardie, Paul (2006): Das Parteiensystem der Niederlande, in: Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard/Haas, Melanie (Hrsg.): *Die Parteiensysteme Westeuropas*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, S. 331-350.
- Mattila, Mikka/Raunio, Tapio (2006): Cautious Voters – Supportive Parties. Opinion Congruence between Voters and Parties on the EU Dimension, in: *European Union Politics*, 7, S. 427-449.
- Merkel, Peter H. (Hrsg.) (1980): *Western European Party Systems*. New York: Free Press.
- Niedermayer, Oskar (1997): Das gesamtdeutsche Parteiensystem, in: Gabriel, Oscar W./Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard (Hrsg.): *Parteiendemokratie in Deutschland*. Opladen: Westdeutscher Verlag, S. 106-130.
- Niedermayer, Oskar (2008): Parteiensysteme, in: Gabriel, Oscar W./Kropp, Sabine (Hrsg.): *Die EU-Staaten im Vergleich*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften (3., akt. u. erw. Aufl.), S. 351-388.
- Niedermayer, Oskar (2009): Gesellschaftliche und parteipolitische Konfliktlinien, in: Kühnel, Steffen/Niedermayer, Oskar/Westle, Bettina (Hrsg.): *Wähler in Deutschland. Sozialer und politischer Wandel, Gender und Wahlverhalten*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, S. 30-67.
- Niedermayer, Oskar (2010): Konvergenz oder andauernde Diversität? Die strukturelle Entwicklung der europäischen Parteiensysteme 1990-2010, in: *Zeitschrift für Staats und Europawissenschaften*, 8, S. 340-357.
- Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard/Haas, Melanie (Hrsg.) (2006): *Die Parteiensysteme Westeuropas*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Pabriks, Artis/Štokenberga, Aiga (2006): Political Parties and the Party System in Latvia, in: Jungerstam-Mulders, Susanne (Hrsg.): *Post-Communist EU Member States. Parties and Party Systems*. Aldershot: Ashgate, S. 51-67.
- Pennings, Paul/Lane, Jan-Erik (1998): Preface, in: Pennings, Paul/Lane, Jan-Erik (Hrsg.): *Comparing Party System Change*. London u. New York: Routledge, S. xiv.
- Rohrschneider, Robert/Whitefield, Stephen (2009): Understanding Cleavages in Party Systems, in: *Comparative Political Studies*, 42, S. 280-313.
- Ruß, Sabine/Schmidt, Jochen (1998): Herausforderungen von links und rechts. Wertewandel und Veränderungen in den Parteiensystemen in Deutschland und Frankreich, in: Köcher, Renate/Schild, Joachim (Hrsg.): *Wertewandel in Deutschland und Frankreich. Nationale Unterschiede und europäische Gemeinsamkeiten*. Opladen: Leske + Budrich, S. 265-287.
- Sartori, Giovanni (1976): *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schmitz-Reiners, Marion (2007): Die belgische Krise oder: Ein zerrissenes Land. Brüssel: EU-Office der Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Segert, Dieter/Stöss, Richard/Niedermayer, Oskar (Hrsg.) (1997): *Parteiensysteme in postkommunistischen Gesellschaften Osteuropas*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Siaroff, Alan (2000): *Comparative European Party Systems*. New York/London: Garland.
- Stöss, Richard (2010): *Rechtsextremismus im Wandel*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Stöss, Richard/Haas, Melanie/Niedermayer, Oskar (2006): *Parteiensysteme in Westeuropa: Stabilität und Wandel*, in: Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard/Haas, Melanie (Hrsg.): *Die Parteiensysteme Westeuropas*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, S. 7-37.
- Taggart, Paul (1998): A Touchstone of Dissent: Euroscepticism in Contemporary Western European Party Systems, in: *European Journal of Political Research*, 33, S. 363-388.
- Tavits, Margit (2005): The Development of Stable Party Support: Electoral Dynamics in Post-Communist Europe, in: *American Journal of Political Science*, 49, S. 283-298.
- Thieme, Tom (2007): Extremistische Parteien im postkommunistischen Osteuropa, in: *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 43, S. 21-26.
- Veen, Hans-Joachim (2005): Die Entwicklung der Parteiensysteme in den postkommunistischen EU-Beitrittsländern. *Auslandsinformationen der Konrad-Adenauer-Stiftung*, Nr. 7/05. Berlin: Konrad-Adenauer-Stiftung.
- Whitefield, Stephen (2002): Political Cleavages and Post-Communist Politics, in: *Annual Review of Political Science*, 5, S. 181-200.
- Zohlnhöfer, Reimut (2006): Das Parteiensystem Italiens, in: Niedermayer, Oskar/Stöss, Richard/Haas, Melanie (Hrsg.): *Die Parteiensysteme Westeuropas*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, S. 275-298.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІДЕОЛОГІЙ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Микола ПРИМУШ,

*доктор політичних наук, завідувач кафедри політології та
державного управління Донецького національного університету
імені Василя Стуса (Вінниця)*

Розвиток української партійної системи та її ідеологічної складової неможливо розглядати у відриві як від специфіки трансформаційних процесів в українському суспільстві, які багато в чому визначили природу і принцип функціонування політичного устрою і державного механізму, так і загальносвітових тенденцій.

Такі чинники, як війна на Донбасі, необхідність реформування всіх сфер життя суспільства (часто через його спротив), просування шляхом європейської інтеграції, що зумовлює необхідність адаптації українських реалій до сучасних європейських норм, ще довгий час визначатимуть рамкові умови розвитку партійної системи і партій як ключових суб'єктів суспільно-політичних процесів і чинитимуть безумовний вплив на формування ідеологічних засад тих чи інших політичних акторів. Необхідно також зазначити, що оскільки процес визначення базових параметрів функціонування партійної системи далекий до свого завершення, тож і процес розвитку партійних ідеологій знаходиться, очевидно, на початкових стадіях свого розвитку.

Визначення ідеологічного спектра, властивого сучасним політичним партіям, теоретично, з урахуванням традиційного визначення терміну “політична партія”¹, дає змогу змоделювати соціально-політичний і трансформаційний розвиток держави в осяжній часовій перспективі.

Разом з тим, поступове відкриття країни світу означає й проникнення характерних для сучасного Заходу тенденцій політичного життя. Серед цих тенденцій – наприклад, відхід від масових партій на користь т.зв. виборчих, що зумовлює перетворення партій на потужні машини для отримання електоральної підтримки з боку суспільства, поступове зближення класичних ідеологій, відхід ідеологічного компонента кампаній і політичної діяльності на другий план.

¹ “Політична партія – це зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах”. – Ст.2 Закону України “Про політичні партії в Україні”.

Ситуація в найбільш розвинутих країнах світу (зокрема, США, країни-члени ЄС, НАТО, Організації економічного співробітництва та розвитку) в останні десятиліття підводять до висновку щодо кризи як традиційних, класичних ідеологій (таких як консерватизм, лібералізм, соціал-демократія, націоналізм), так і т.зв. неоідеологій (неолібералізм, неоконсерватизм тощо).

Отже, йдеться передусім, про звуження, а в деяких випадках – і про фактичне зникнення ідеологічних розбіжностей між ключовими політичними акторами (в першу чергу, партіями). Очевидно, саме звуження ідеологічних розбіжностей уможливило, зокрема, достатньо міцні позиції т.зв. “широкої коаліції” у Німеччині (між блоком партій ХДС/ХСС, що традиційно відстоюють християнсько-демократичні, правоцентристські і ліберальні підходи, та соціал-демократами, що історично належать до лівоцентристського спектра).

У цьому контексті варто було б згадати феномен т.зв. “всеохоплюючої”, або “універсальної” партії (у Ю.Шведи – партія виборців, або партія для всіх, (*catch-all party*))². Такі партії намагаються орієнтуватися на найбільш поширені на цей момент суспільні настрої з тим, щоб спочатку здобути якомога більше голосів на виборах, а вже потім визначатися з основними лініями своєї політики.

Основні ідеологічні тренди в процесі розвитку партійної системи

Криза лівої ідеології. У силу того, що Україна є незастоюною країною за соціально-економічними показниками, то популярність “лівих” є логічною. Проте, представники лівої ідеології сьогодні перебувають у дуже гострій кризі.

Сутність цієї кризи полягає в характері роботи лівих партій з електоратом та, на нашу думку, значною кількістю партій, які прямо (Комуністична партія України), опосередковано (Соціалістична партія України) копіюють ідеї К.Маркса або виступають з критикою існуючих лівих (Прогресивні соціалісти), не пропонуючи при цьому власних ідеологічних принципів.

Окремо українські політологи наголошують, що фундаментом ідеологічної кризи лівих є їх орієнтація на Радянський Союз як ідеальну модель побудови суспільства, популістська риторика (наприклад, усунення “кримінальної влади”), відстороненість від акцій протесту (що, на наше переконання, є втіленням навіть популістських гасел у реальне життя), та т.зв. “кабінетна”, штучна історія творення лівих партій або на руїнах КППС (КПУ), або передвиборчий проект (Комуністична партія України (оновлена) та Партія Н.Вітренко “Народна опозиція”).

На нашу думку, ліві політичні партії сьогодні не мають тенденцій розвитку як суто ідеологічних партій. Так, з одного боку, вони демонструють спадкоємність ідей К.Маркса, а з іншого – українські ліві не демонструють роботи з електоратом, залишаючись лише силою “протестного електорату”, який не підтримує ні владу, ні опозицію.

Криза правої ідеології. Праву ідеологію в Україні ототожнюють з націоналістичними партіями, і це, на нашу думку, не є чимось не логічним. Криза тут криється в тому, що українські націоналістичні сили постійно наголошують на

² Ю.Шведа. Теорія політичних партій та партійних систем. – Львів, 2004р., с.322.

євроінтеграції та слідуванню європейським цінностям демократії, що має вимагати від них уникнення конфронтації з тими ж самими комуністами й шукати компроміс з представниками як інших політичних сил, так й з національними меншинами.

Натомість, інші партії, які теоретично можна віднести до правого спектра, намагались заповнити названу нішу “альтернативних проектів” (“третя сила”) (“УДАР” В.Кличка, “Народна партія” В.Литвина, “Україна – вперед!” Н.Королевської, “Сильна Україна” С.Тігіпка). Але, в силу загальної невизначеності української національної традиції, альтернативні проекти хоча й мали певний електоральний попит, проте реальної альтернативи не запропонували, залишившись лише ситуативним явищем української політики.

Гібридизація політичної ідеології. Трансформація ідеологічних засад політичних партій залежно від електоральних симпатій і очікувань суспільства, інтересів певних груп тощо – може бути охарактеризоване як ідеологічна “гібридизація”.

Ця тенденція є характерною для сучасного етапу розвитку партійних ідеологій на Заході і дає шанси політичним партіям залучати голоси тих виборців, які не є їх стійким електоратом. Іншою характерною ознакою цього етапу є те, що виборець дедалі частіше голосує, виходячи не лише з ідеологічних постулатів політичних партій.

Певна “гібридизація” ідеологій та класичних ідеологічних принципів характерна й для України та інших країн пострадянського простору, причому це явище спостерігалось на різних етапах розвитку політичної системи нашої держави. Проте природа такої ідеологічної “гібридизації” має відмінності від європейської в силу різних обставин розвитку партійних систем.

Здійснивши шлях трансформації від тоталітарної системи до демократичного розвитку пострадянський простір зіткнувся з дуже складною та специфічною проблемою – повільними темпами модернізації політичних інститутів. Це призвело до того, що на ментальному рівні населення України та інших пострадянських держав на практиці виявилось не готовим до прийняття ліберальних цінностей, що призвело до суспільно-політичного замовлення на сильного лідера. Тобто, **обираючи на виборах політичну силу, населення віддає перевагу не певній ідеології, а суб’єктивним якостям лідера (вольовий, харизматичний).**

Натомість, сама ідеологія партії до виборів й після виборів зазнає серйозних трансформацій. Українська практика зазначеної трансформації бере свій початок з часів першої каденції Президента Л.Кучми. Партія влади того часу (Соціал-демократична партія України (об’єднана)) стояла на позиціях класичних положень європейської соціал-демократії: соціальна справедливість при вільних ринкових відносинах, брала на себе функцію створення в Україні середнього класу й ототожнювала себе з соціал-демократами Німеччини, Франції, Польщі та інших європейських країн. Проте, після виборів 1998р. партія здійснила трансформацію своїх поглядів: спочатку “підігруючи” критикам і противникам ще популярних тоді комуністів, а потім, у 2006р. партія виступила активним критиком влади, яка мала антикомуністичний характер, у складі блоку “Не Так!”.

Схожий, але дещо інший крок здійснила “Наша Україна” В.Ющенка. Так, у 2002р. партія наголошувала на поміркованих націонал-демократичних позиціях, у 2006р. партія стала радикальнішою, а у 2007р. виступила вже з критикою своїх політичних союзників – “Блоку Юлії Тимошенко”.

Названа тенденція притаманна і Партії регіонів, котра здійснила трансформацію від регіональної партії, яка у своєму базовому електоральному регіоні (Схід і Південь України) заповнювала ідеологічний вакуум між комуністами та представниками крупного капіталу. За часи президентської каденції В.Януковича Партія регіонів здійснювала трансформацію у соціал-демократію, де акцент ставиться переважно на соціалістичних цінностях (збільшення податків, збільшення державних соціальних гарантій).

Отже, гібридизація в даному разі полягає в тому, що політична партія, яка знаходиться у владі, трансформує свої ідеологічні погляди залежно від електоральних симпатій суспільства. Проте, не можна вести мову, що партія повинна завжди стояти на позиціях конкретної ідеології постійно. Більш того, сучасні тенденції глобалізації вимагають від партій створення більш універсальної ідеології. Але, тут йдеться не про те, що комуністи повинні стати націоналістами, навпаки – універсальна ідеологія вимагає від політичних сил пошуку компромісу та точок порозуміння й розуміння того, що при владі вони відповідають за розвиток країни.

На наш погляд, згадані тенденції призвели до того, що **в нашій державі спостерігається ідеологічний вакуум, де жодна з політичних сил не може взяти на себе політичної відповідальності за стан справ у державі**, й замість цього намагається подати електорату теоретичну, переважно описову модель розвитку й штучних ідеалів.

Ідеологія як “необов’язковий атрибут” політичних партій

Кризові явища, характерні для західних суспільств, в Україні накладаються на національні особливості, пов’язані як з природою політичних партій, і відтак – характером існування партійної системи, так і зі станом розвитку українського суспільства. Крім того, значні корективи в розвиток ситуації починаючи з кінця 2013р. внесли такі події, як Майдан і Революція гідності, анексія Криму, російська збройна агресія проти України і окупація частини території Донбасу.

В українському дослідницькому середовищі поширена думка, згідно з якою ідеологія політичних партій виступає як формальне, необов’язкове явище, вироблене лише для класифікації та поляризації залежно від спектра політичних сил. Такої думки дотримувалися, зокрема, Ю.Шведа, Ф.Кирилюк, М.Обушний³.

Ця думка не лише має право на існування, але й підтверджується практичною діяльністю українських політичних партій, які після свого приходу до влади в результаті виборів часто дещо відходять від базових ідеологічних засад й роблять ставку на завоювання симпатій виборців інших партій, що можна розцінити як стратегічну помилку.

³ Докладніше див.: Примуш М. Політологічний аналіз націоналістичної риторики політичних партій України. – Історичні і політологічні дослідження, №2, 2013р., с.293.

В якості основних причин виникнення і розвитку такого явища можна розглядати такі:

- більшість як українських, так і зарубіжних дослідників схильні називати сучасні українські партії “протопартіями” (або “квазіпартіями”), що створюються для захисту інтересів того чи іншого лідера чи певної групи (як правило, фінансово-промислової). Це далеко не нове і зовсім не виключно українське явище. Зокрема, ще у типології політичних партій, визначеній М.Вебером, такі партії виокремлено і названо партіями інтересів⁴ (на відміну від партій, які він називає “світоглядними”, тобто, ідеологічних). Така “квазіпартійність” об’єктивно спиратиметься на “квазіідеологію”, що об’єднує в собі окремі положення класичних ідеологій;
- у функціонуванні української партійної системи наявна істотна проблема, характерна практично для всіх провідних політичних сил європейських країн: з певним часом політичні партії, особливо правлячі партії, дедалі більше відходять від ідеї представництва інтересів громадян і фактично починають вибудовувати приватні своєрідні передвиборчі підприємства, або ж машини з отримання голосів електорату.

Відтак, українська партійна система виявилася хворою на популізм і бажання партій сподобатись одночасно всім, що негативно відбивається на спроможності у наявних коаліції та Уряду здійснювати швидкі, ефективні та якісні реформи, і відкриває шлях для успіху політичних сил, які вважають ідеологію чимось неактуальним. Це, своєю чергою, дає підстави говорити про наявність “ідеологічного вакууму” в українській партійній системі.

Українську партійну систему визначають такі чинники, як поляризація, фрагментація і атомізація. Ці проблеми співіснують з проблемою відсутності кодифікації виборчого законодавства, його нестабільністю, браком консенсусу провідних політичних акторів стосовно необхідності такої кодифікації (яка, між тим, могла стати однією з основ стабілізації партійної системи і закласти початок для її сталого розвитку).

Відтак, суб’єкти української політики змушені функціонувати в ситуації відсутності ustalених правил гри, що не лише негативно впливає на можливості політичних партій з погляду їх сталого розвитку, але й далеко не сприяє розвитку партійних ідеологій, не створює умов для ідеологічно-програмної мотивації виборця. В таких умовах набуває ваги аргумент “голосуй серцем!”⁵, створюється широке поле для діяльності різних популістських сил.

Останніми роками процеси дроблення партійної системи набули абсурдного характеру: станом на початок 2017р., було зареєстровано вже 352 політичні партії⁶.

⁴ Див. Ю.Шведа, *op.cit.*, с.314.

⁵ Один з ключових меседжів президентської кампанії Ю.Тимошенко в 2009-2010рр.

⁶ Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 18 січня 2017 року. – Департамент державної реєстрації та нотаріату Міністерства юстиції України, http://ddr.minjust.gov.ua/uk/ca9c78cf6b6ee6db5c05f0604acdbdec/politychni_partiyyi.

Феномен “партії влади” в Україні як чинник “деідеологізації” партійного життя

Природа процесів суспільної трансформації в Україні відрізнялася від природи таких процесів у сусідніх країнах Центрально-Східної Європи та Балтії, її швидше можна було порівнювати з аналогічними процесами в Росії, Казахстані, частково – Молдові, Білорусі.

З набуттям державної незалежності в Україні функції національних еліт стали виконувати номенклатурні групи, що виконували їх і раніше (з певним елементом ротації), їх заміни на нові групи, озброєні новою ідеологією, не відбулося.

Відтак, в умовах швидкої ліквідації однопартійної системи розпочалося формування т.зв. “партії влади”. Варто розуміти різницю між класичним визначенням правлячої партії як політичної сили, яка в умовах парламентської республіки і пропорційної виборчої системи отримала право на формування уряду, і відтак – здійснення влади.

Стосовно ж пострадянських реалій, то за визначенням, яке дають Е.Вільсон та В.Якушик, “партія влади” – це політична одиниця, що складається з прагматично орієнтованих і деідеологізованих вищих кіл старої номенклатури, представників державних органів влади, засобів масової інформації, керівників з традиційних секторів економіки і сільського господарства, які усвідомлюють свої економічні й політичні інтереси⁷.

Знову згадаємо, що ще М.Вебер говорив про “партію інтересу”, діяльність яких покликана сприяти реалізації інтересів певної групи, що, в даному випадку, займають елітарні позиції. Запит на ідеологію за таких умов відходить на задній план, оскільки головним є запит на “прагматизм” і спроможність його носіїв взаємодіяти в рамках певної системи (в реаліях сучасної України, ця система об’єднує всі три класичні гілки влади в демократичному суспільстві, а також т.зв. “вертикаль влади”, на чолі якої – Президент).

Феномен “партії влади” використовував у своїх роботах Ю.Шведа, окресливши “партію влади” як первинну категорію політичної сили, що здійснює владу в умовах трансформаційного стану політичної системи⁸.

З огляду на специфіку України та її трансформаційного розвитку, можна умовно виділити три основні типи такої “партії влади”: це домінуюча партія влади, елітарна партія та в якості компромісного варіанту – елітарний союз політичних сил⁹.

На роль домінуючої партії свого часу претендували такі політичні сили, як Народно-демократична партія, СДПУ(о), Партія регіонів. У нинішній ситуації неважко відслідкувати подібні наміри з боку Блоку Петра Порошенка.

Компромісний союз був характерною ознакою, зокрема, для II половини 1991р., коли інтереси комуністичної більшості у Верховній Раді збіглися з інтересами

⁷ Вільсон Е., Якушик В. Політичні організації в Україні. – Сучасність. №5, 1992р., с.164.

⁸ Шведа Ю. Р. *op.cit* с.334.

⁹ Примуш М.В. Політологічний аналіз націоналістичної риторики політичних партій України. – Історичні і політологічні дослідження, №2, 2013р., с.294.

опозиції на чолі з Рухом, а також у короткий період між 20 лютого та 25 жовтня 2014р. (від відновлення роботи Верховної Ради до президентських і парламентських виборів).

Ознаки компромісного союзу мала “Наша Україна” як зразка 2002р. (в якості опозиційної до Л.Кучми сили), так і 2005-2010рр. (в якості “партії влади”).

Характерною ознакою “партії влади” будь-якого типу є, як уже вказувалося, її свідоме дистанціювання від чітко визначеної ідеологічної платформи. В українській партійній історії, зокрема, про свій “центризм” заявляли ще Міжрегіональний блок реформ та НДП, що виникла на його основі. Подібним шляхом (тобто, уникаючи асоціації з визначеним ідеологічним напрямком) йде й БПП, до лав якої увійшли політики, які в минулому представляли дуже різні, навіть протилежні в ідеологічному плані, політичні сили (зокрема, “Нашу Україну” і Партію регіонів).

Історично в українських умовах, як це показали С.Конючук та С.Ярош¹⁰, “партія влади” практично завжди змінює свої ідеологічні принципи залежно від політичної ситуації в країні та власного рейтингу напередодні виборів. Таким чином, ідеологічна криза в партійній системі лише поглиблюється.

Слід визнати, що з одного боку, суспільство відчуває відірваність таких деідеологізованих “прагматиків” від своїх інтересів, що визначає низький рівень довіри суспільства до влади в цілому, проте з іншого боку, суспільство традиційно не бачить у наявній партійній системі альтернатив. Відтак, практично кожне дослідження громадської думки в останні роки характеризується високим числом тих, хто або не хоче брати участі у виборах, або до останнього моменту не може визначитися зі своїм вибором.

Феномен “лідерських” партій

У час, що минув від парламентських виборів 2002р. (і чергових змін виборчого законодавства), набув широкого розвитку процес створення “лідерських” політичних сил (Блок Юлії Тимошенко, “Наша Україна”, об’єднана особистістю В.Ющенка, Партія регіонів, згуртована навколо В.Януковича).

Прикладами цієї загальної тенденції можуть слугувати вже зниклі зараз з політичних обривів “Фронт змін” (створювався під президентську кампанію А.Яценюка в 2010р.), Український демократичний альянс за реформи (“УДАР” В.Кличка), які були безумовно “лідерськими” політичними проектами.

Цей процес лише посилюється з часом. Вже у пост-Майданній Україні бачимо ВО “Батьківщину”, консолідовану винятково навколо особистості Ю.Тимошенко, Блок Петра Порошенка, Радикальну партію О.Ляшка, Об’єднання “Самопоміч”, створене А.Садовим, а також “Свободу”, яка не увійшла до Верховної Ради за результатами виборів 2014р., і яку неможливо уявити без її лідера – О.Тягнибока (при тому, що ця політична сила – чи не єдина, що зберігає певні ідеологічні орієнтири).

¹⁰ С. Конючук, С. Ярош, Партійна система України: ідеологічний вимір, К., 2010р., с.27.

Певний елемент створення нової політичної сили як “лідерського проекту” можна було спостерігати і на прикладі “Народного фронту”, який є частиною урядової коаліції (щоправда, в цій партії можна говорити про наявність одразу кількох лідерів, при тому, що керівник партії А.Яценюк не обіймає державних посад).

Процес утворення “лідерських” політичних сил з такими його постійними супутніми явищами як злиття і поглинання (можна згадати історію поглинання “УДАРу” Блоком Петра Порошенка, або більш ранню історію поглинання менших партій Партією регіонів), характерними для життя компаній, може свідчити про те, що принаймні, від початку нинішнього століття, українські політичні партії не проєктувалися як сталі елементи системи, але розглядалися швидше в якості інструментів задоволення потреб певних груп чи осіб.

У такому випадку ідеологічне навантаження було швидше своєрідним “довіском” і не відігравало значної ролі. На підтвердження цієї тези можна привести чимало фактів того, як ті чи інші політичні сили змінювали свої підходи залежно від конкретної ситуації.

Так, спроектована як традиційно лівоцентристська, вітчизняна соціал-демократія після свого формального злиття у проєкті “Соціал-демократична партія України (об’єднана)” стала виразним представником інтересів однієї з правлячих груп, пов’язаної з крупним капіталом (на той момент – групи, яку очолювали В.Медведчук та Г.Суркіс).

Партія регіонів, що декларувала у своїх програмних документах ліберальну економічну політику, після приходу до влади (2002р. та 2006р. – призначення В.Януковича Прем’єр-міністром, 2010р. – обрання його Президентом України) дуже часто експлуатувала тематику, більш характерну для лівих і лівоцентристів (соціальний захист, побудова сильної держави тощо).

Для цієї ж політичної сили, як і раніше для СДПУ(о), була також характерною можливість різких змін своїх геополітичних спрямувань: від європейського напрямку (з відповідною агітаційно-пропагандистською роботою) до практично виключної орієнтації на Росію. Можна пригадати, що Прем’єр-міністр В.Янукович у 2002р. всіляко підтримував максимально можливий розвиток відносин між Україною та НАТО, а вже в 2006р. він на цій же посаді виступав категорично проти. В якості кандидата у Президенти, якого висунула Партія регіонів, В.Янукович підтримував європейську інтеграцію України, проте різко змінив погляди на діаметрально протилежні наприкінці 2013р. (разом з ним це зробила і партія).

Зникнення тих чи інших політичних сил з активної сцени дуже часто може бути пов’язане не так з ідеологічними чинниками, як з розчаруванням суспільства в тих чи інших персоналіях, які асоціюються з цими політичними силами. В якості прикладу можна навести, зокрема, КПУ (П.Симоненко), СПУ (О.Мороз), СДПУ(о) (В.Медведчук), НДП (В.Пустовойтенко). Всі вони здебільшого сприймаються як лідери з минулого, яким немає чого запропонувати суспільству.

Пояснення різкого зниження рівня суспільної підтримки “Народного фронту” також лежить у сферах, які мають лише опосередкований стосунок до ідеології. Разом з тим, варто відзначити, що запит на політичні сили націоналістичного спрямування може виявитися сильнішим за наявну, досить слабку електоральну підтримку суспільством партій, що пропонують себе в якості націоналістів.

Відтак, наявність впевнених у собі, сучасних, енергійних, харизматичних лідерів для нинішнього українського суспільства все ще важить більше, ніж ідеологічно-програмні установки політичних партій. До цього ж можна додати, що, як правило, сучасні українські політичні партії не переобтяжують себе постійною роботою з суспільством, що теж має свій вплив на ситуацію.

Не можна не відзначити, що “лідерські” партії могли з’явитися тільки в результаті суспільного запиту. Це лише підкреслює тезу щодо загальної кризи традиційних ідеологій, особливо – в такому суспільстві, як Україна, що характеризується незавершеними процесами суспільної трансформації і консолідації демократії. Іншими словами, **в цих умовах саме суспільство часто формує запит на “гібридну” ідеологію провідних політичних сил.**

Ідеологія як товар

Специфікою дослідження ідеології українських політичних партій є її співставлення з класичним спектром політичних ідеологій, або ж з новітніми ідеологічними течіями – такими як лібералізм і неолібералізм, консерватизм і неоконсерватизм, соціалізм і неосоціалізм, націоналізм¹¹. Але, таке розмежування в українській специфіці є неповним, оскільки одна й та ж сама політична сила, залежно від політичних і соціальних умов, може як маневрувати в бік “радикальної” чи “поміркованої” версії своєї ідеології, так і зовсім відійти від декларованих спочатку базових ідеологічних засад.

Одна з популярних в українських експертних і публіцистичних середовищах думок базується на тому, що ідеологія політичної партії розглядається фактично як передвиборчий товар, або ж, говорячи мовою бізнесу, “унікальна торгова пропозиція”.

Така пропозиція на політичному ринку покликана вирішити одразу два завдання. З одного боку, партія намагається подобатися “всім одразу”, і тому декларує у своїх програмних документах несумісні, з погляду традиційних ідеологій, позиції (як, наприклад, соціально-справедлива держава та ринкова економіка в деклараціях Партії регіонів, або ж поєднання підтримки ринкової економіки разом з посиленням державного регулювання в “УДАРУ” В.Кличка)¹².

З іншого боку, наявність програми політичної партії є необхідною умовою її реєстрації і участі у виборчому процесі, і тому певні ідеологічні посили обов’язково формалізуються. Але при цьому реальні ідеологічні принципи формуються залежно від ситуації.

¹¹ Детальніше див. Шведа Ю., *op.cit.*, с.368.

¹² Парламентські вибори-2014: оцінки експертів. – Фонд “Демократичні ініціативи ім. І.Кучеріва, <http://www.dif.org.ua/ua/publications/press-reizly/parlanki-ekspertiv.htm>.

Йдеться, зокрема, про те, що партійне керівництво відкрито не виступає на певних ідеологічних позиціях, залишаючи за своїми активістами право самостійно висловлювати певні ідеологічні принципи (яскравим прикладом названого слугує прес-конференція одного з провідних членів Партії регіонів М.Левченка ще у 2007р., де він відкрито виступив за повну інтеграцію з Росією, хоча на той момент Партія регіонів постійно декларувала свою відданість європейській інтеграції).

Аналізуючи сучасний етап розвитку ідеологічної складової партійної системи України, варто звернути увагу на такі факти, як включення під час кампанії з виборів до Верховної Ради до списків партій, що склали першу пост-Майданну коаліцію, і при тому різних за своїми початковими декларованими ідеологічними принципами, командирів добровольчих батальйонів АТО, активістів “Свромайдану”, громадських діячів. Іншим чинником, який заслуговує на увагу, є включення військової тематики в агітаційну роботу різних політичних сил “Народний фронт”, “Самопоміч”, “Радикальна партія О.Ляшка”¹³.

Це також може слугувати прикладом використання актуальної тематики різними партіями безвідносно до їх базових ідеологій.

Загальні процеси суспільної трансформації іноді призводять до неочікуваних на початку ситуацій. Так, зокрема, в Україні є дуже слабкий попит на комуністичну ідеологію. Можливо, це пов’язане з тим, що українські комуністи сприймалися в якості консервативної, можливо, навіть ретроградної політичної сили, яка, з одного боку, експлуатувала почуття немолодих людей, апелюючи до їх молодості, а з іншого боку – відверто підіграла Росії та Партії регіонів, що твердо асоціювалася значною частиною суспільства з “олігархами”.

Натомість у суспільстві визрів потужний запит на лівоцентристську політичну силу (можливо, соціал-демократичну), і цей ідеологічний запит залишається незадоволеним¹⁴.

Іншим суто українським парадоксом є те, що, як правило, політичні сили, які декларують своєї ідеологією різні версії націоналізму (як Народний Рух України, “Свобода”, “Правий сектор”, “Національний корпус” та ін.) часто заявляють про себе (або ж уявляються суспільством, дослідниками, мас-медіа) як проправі партії. Натомість, економічні розділи їх програм досить часто ріднить їх навіть не з традиційними європейськими лівоцентристами, а з лівими політичними силами.

Таким чином, традиційний підхід до дослідження та оцінки ідеологічної складової української партійної системи, базований винятково на академічному виявленні елементів класичних ідеологій та їх співставлення з неоідеологіями, буде неповним і недосконалим, оскільки не враховуватиме таких деталей.

¹³ Руснак Б. Особливості проведення позачергових виборів народних депутатів 26 жовтня 2014р. – Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування, <http://buk-visnyk.cv.ua/naukova-dumka/329>.

¹⁴ Див., зокрема: Перспективи розвитку політичних партій: зміст суспільного запиту. – Національна безпека і оборона, №6-7, 2015р., с.34.

Стислі висновки

В українській партійній системі жодна з партійних ідеологій не підпадає під три визначені політичною наукою рівні: теоретико-концептуальний, програмно-політичний та актуалізований¹⁵. Власне, жодна з політичних сил не пропонує електорату чітких орієнтирів політичного розвитку держави, обмежуючись лише декларуванням намірів, складанням яскравих гасел тощо. Це, з одного боку, ускладнює дослідницьку роботу, проте, з іншого – надає унікальний матеріал для подальших порівняльних досліджень з цієї тематики, орієнтує дослідника на те, щоб відійти від традиційного уявлення про роль, місце і структуру ідеологій сучасних політичних партій.

В українському суспільстві поки що не визрів достатній запит на формування партіями т.зв. ідеологічних ідеалів, що містять відповіді на певні соціально-політичні вимоги з боку суспільства. Натомість існує ринок (попит і пропозиція) ідеалів виборчих кампаній, які досить легко забуваються обома сторонами процесу (як партіями, так і виборцями). Тим не менш, суспільство розвивається дещо швидше за політичні сили, і з його боку дедалі частіше можна почути вже чітко артикульовані та аргументовані політичні вимоги, на які в наявного політикуму поки що немає достатньої відповіді.

Водночас, суспільний запит на “гібридну ідеологію” існує. В його основі – ситуація, за якої виборець не бачить суттєвої різниці між політичними силами.

Загалом ідеологічний спектр українських партій традиційно демонструє ознаки розмитості, неузгодженості, протиріччя фундаментальних ідей, а сама ідеологія партій виступає ситуативним, необов’язковим явищем. Значною мірою це є відображення ситуації, за якої національна ідея як система національних цінностей, на яких має базуватися спільна для всіх провідних політичних сил система цілей і пріоритетів державної політики, знаходиться у стадії свого формування і перебуває під впливом різного роду внутрішніх і зовнішніх чинників.

Тенденція до “деідеологізації” ключових політичних сил країни не лише не створює передумов для пошуку національного компромісу стосовно основних шляхів суспільного та економічного розвитку, ключових завдань, що стоять перед суспільством і державою, та шляхів їх розв’язання, але загострює політичну конкуренцію, підштовхує суспільство до прийняття як даності т.зв. “нульового варіанту”, коли переможець отримує все, навіть, якщо його перемога була дуже хиткою. Такий стан справ має своїм наслідком наростання протиріч між ключовими акторами та конфліктність усього процесу політичного розвитку України.

З іншого боку, розбудова держави соціальної справедливості, на що є чітко артикульований суспільний запит, не завжди збігається з цінностями ліберальної демократії, відданість яким декларують провідні політичні сили, так і з реальними потребами національної безпеки і оборони, відновлення економічної та фінансової сфери тощо.

Загалом, сьогодні політичні партії України формують лише відповіді на тимчасові, ситуативні виклики, які доступні їх розумінню, і не мають перспективних планів розвитку на майбутнє. Це, своєю чергою, демотивує значну частину виборців і породжує наростання системної суспільної недовіри до всієї політичної системи.

¹⁵ Докладніше див.: Дмитренко М. Ідеологія та її вплив на суспільство. – Трибуна, №11-12, 2005р., с.12-14.

РОЛЬ ПОПУЛІСТСЬКИХ ПАРТІЙ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМАХ

Віталій ЯРЕМА,
провідний експерт політико-правових програм Центру Разумкова,
кандидат політичних наук

У медіа-дискурсі слова з коренем “*популіст-*” часто вживають для позначення широкого кола політичних суб’єктів, які здобувають підтримку за допомогою популярних гасел чи ефектного стилю поведінки. Таке спрощене сприйняття цього актуального феномену дозволяє помилково зараховувати до популістів багатьох публічно активних політиків і, при цьому, не розрізняти власне популістські заклики та популістську політику. Про це, зокрема, сказано в доповіді Генерального секретаря Ради Європи від 20 травня 2017р.: “Використання терміну “популізм” занадто широко розмиває його значення, ускладнюючи ідентифікацію реальної популістської загрози, яку відчують на собі наші демократії”¹. Водночас, популізм має свої специфічні риси та прояви.

Наприкінці ХХ - на початку ХХІ ст. популізм стрімко набирає політичної ваги. На сьогодні в Європі в абсолютній більшості країн є принаймні одна успішна популістська сила, у третині ж європейських країн популісти входять до трійки найвпливовіших партій². Одна з популістських політичних партій – Коаліція радикальних лівих “SYRIZA” – є правлячою у Греції третій рік поспіль. Інша – Австрійська партія свободи – користується стійкою підтримкою виборців упродовж понад півстоліття. Електоральна підтримка популістів у Європі особливо швидко зросла останніми роками: третина найбільших в історії результатів західно-європейських популістських партій досягнута у 2015-2016рр.

У цій статті обґрунтовано ключові ознаки популістських політичних сил та розмежовано їх на три типи – “руйнівників”, “розхитувачів” і “падаючих зірок”. За допомогою цієї типології з’ясовано роль, яку відіграють популісти у національних політичних системах країн Західної Європи. Також окреслено три хвилі електоральної динаміки популістських акторів у 16 західноєвропейських країнах (1960-2017рр.) та проаналізовано кореляцію освітньо-вікових характеристик громадян з їх прихильністю до популістських партій.

¹ Докладно див.: Jagland T. *State of democracy, human rights and the rule of law: Populism*. – How strong are Europe’s checks and balances? Secretary General of the Council of Europe 2017 Report, 19 May 2017, 127th Session of the Committee of Ministers, Strasbourg: Council of Europe, 2017, p.6.

² Mudde C., Kaltwasser C. *Populism: a very short introduction*. – New York: Oxford University Press, 2017, p.52.

ОЗНАКИ ПОПУЛІЗМУ

Розпізнати популістські політичні партії можна за двома ознаками, якими є слаборозвинута ідеологія і стратегія протиставлення до діючого політичного класу. Ці дві ознаки, зокрема, вживаються практично в усіх визначеннях у сучасній науковій літературі.

Першу ознаку феномена обгрунтував М.Фріден³. На відміну від консервативних, ліберальних, християнсько-демократичних, соціалістичних, комуністичних і фашистських партій, **у популістських політичних сил немає власної ідеологічної системи, на основі якої можна було б спрогнозувати їх потенційно можливу урядову політику**. Натомість, вони використовують слаборозвинутий заміник ідеології. М.Фріден у фундаментальній праці 1996р.⁴ запровадив для його позначення поняття “*thin-centered ideology*”, яке дослівно перекладається як сконцентрована на вузькому переліку положень, не достатньо ґрунтовна ідеологія. Спочатку вчений використовував цей термін стосовно “зелених”, зазначивши, що такого типу ідеології ставлять під сумнів релевантність додаткового ідеологічного багажу, та посилюються за рахунок інших – більш розроблених ідеологій – у ході свого подальшого розвитку⁵. Через п’ять років у висновках до монографії “Переглядаючи політичні ідеології: тривалість інакомислення” М.Фріден застосував вказаний термін вже до популістських партій, вказавши, що їх ідеологія “не містить повного чи широкого діапазону концептів і політичних позицій, які можна знайти в ідеологічних сім’ях мейнстріму, та є паразитуючою на приймаючих ідеологіях, що дають їй притулок”⁶.

Другу ознаку феномена популістських політичних партій обгрунтував у середині 1990-х років А.Щедлер⁷. Вивчаючи суть явища популізму з точки зору політичного процесу, він зауважив **прагнення популістів протиставити до політичного класу, з одного боку, громадян, а з іншого – власне об’єднання**⁸. А.Щедлер показав, що за ідеологічним трикутником “еліта – громадяни – популістський актор” насправді прихований *не цілком демократичний тип опозиційності популістів*. На погляд вченого, їх опозиція до діючої політичної еліти, залежно від країни, коливається між конструктивною та антидемократичною⁹. Дослідник використовує у своїй роботі поняття партії, скерованої проти політичного істеблішменту (англійською – *anti-political-establishment party*). Сучасні популісти дійсно зорієнтовані проти діючої еліти, більш конкретно – проти бюрократичного, партійного, профспілкового, медійного та інших видів істеблішменту. Наприклад, наприкінці ХХ - на початку ХХІ ст. популісти в Нідерландах пропонували усунути освітню та медичну бюрократію, залишивши мережу маленьких

³ М.Фріден – визнаний спеціаліст з політичних ідеологій; у 2015р. його було обрано керівником редакції найновішого на сьогодні оxfordського підручника з політичних ідеологій. Див.: The Oxford handbook of political ideologies (edited by M.Freedden, L.Sargent and M.Stears). – Oxford: Oxford University Press, 2015, XIII, 736p.

⁴ Freedden M. *Ideologies and political theories: a conceptual approach*. – Oxford: Clarendon Press, 1996, p.485, 592.

⁵ Там само, p.485.

⁶ Reassessing political ideologies: the durability of dissent (edited by M.Freedden). – London: Routledge, 2001, p.203.

⁷ Schedler A. *Anti-Political-Establishment Parties*. – Party Politics, 1996, Vol.2, p.291-312.

⁸ Там само.

⁹ Schedler A. *Anti-Political-Establishment Parties*. ... p.303.

самоуправних лікарень і шкіл¹⁰. У США губернатор Алабами Дж.Уоллес, який тричі намагався потрапити до Білого Дому як незалежний від двох домінуючих американських політичних партій кандидат, виступав проти надмірної уповноваженості судових установ, які, за його висловлюванням, “володіють більшою владою, ніж Гітлер, і застосовують її проти американського народу без його згоди”¹¹. Поняття партії, скерованої проти політичного істеблішменту, є, на наш погляд, точним позначенням саме політичного аспекту популізму. Аналізуючи феномен з такої сторони, А.Щедлер, однак, зазначив: “Пам’ятаймо, що для будь-якого політичного суб’єкта є можливим виникнення ситуативної мотивації опонувати позиції офіційних інституцій. Проте, коли ми говоримо про партії, скеровані проти політичного істеблішменту, ми звертаємося до випадків, в яких ця тема є центральною частиною їх ідеологічної ідентичності”¹².

Альтернативне розуміння суті популізму пропонує неомарксистська школа Е.Лаклау, яка від початку 1980-х років і до сьогодні трактує його як засіб, що дозволяє змінити *status quo* на користь експлуатованих¹³. Лаклауанське

ПОПУЛІЗМ У США

Популізм як самоназву вперше використали представники Народної партії США, яка з’явилась у південних штатах наприкінці XIX ст. Її ядро склали фермери. У своїй програмі, т.зв. Омаській платформі (від назви м.Омаха, де вона була затверджена), фермери вимагали врегулювання поставок сільськогосподарської продукції. Народна партія США не відмовляла в участі у її лавах також і представникам інших рухів, зокрема, лівих і демократичних, з різними радикальними на той час вимогами (скорочення робочого дня, прямі вибори Сенату і т.п.). Тим не менше, фермерське ядро цієї американської партії залишалося незмінним.

У II половині XX ст. знаковими фігурами в історії популізму – не лише американського – стали губернатор Алабами Дж.Уоллес і 39-й Президент США Дж.Картер.

Дж.Уоллес, відомий як “найбільш впливовий переможений”, невдало балотувався у Президенти США у 1964р., 1968р. і 1972р. Дж.Уоллес принципово не вступав ні до Республіканської, ні до Демократичної партії; себе позиціонував як консерватор; поняття “популіст” сторонився, хоча іноді проводив паралелі між власними позиціями і традицією кінця XIX ст., яка зародилася в його рідному штаті Алабама (“серце Півдня”).

Натомість, Дж.Картер використовував термін “популіст” щодо себе свідомо і підкреслено протягом усієї передвиборчої кампанії; у 1977р. він успішно став Президентом США.

Порівнюючи двох політиків, дослідники вказують на те, що Дж.Уоллес на посаді губернатора Алабами реально втілював у життя свої погляди: зробив доступнішою освіту для неімущих, збільшив розмір грошової допомоги безробітним тощо. Водночас, популізм Дж.Картера був більше політичною технікою, ніж ідеологією і після приходу в Білий Дім він майже відразу поповнив лави демократів, продовжуючи експлуатувати імідж “фермера, який став Президентом”¹⁴.

¹⁰ Докладно див.: Lucardie P. The Netherlands: populism versus pillarization. – Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy (edited by Albertazzi D., McDonnell D). – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008, p.152-165.

¹¹ З промови, виголошеної Дж. Уоллесом 14 липня 1969 року в Атланті. Цит. за: Rohler L. Conservative appeals to the people: George Wallace’s populist rhetoric. – Southern Communication Journal, 1999, Volume 64, p.318.

¹² Курсив ред. Schedler A. *Anti-Political-Establishment Parties*, ... p.307.

¹³ Докладно див.: Laclau E. *The populist reason*. – London: Verso, 2005, 160 p.; Errejón I., Mouffe C. *Podemos: in the name of the people*. – London: Lawrence et Wishart, 2016, 160p. Див. також узагальнення поглядів Е.Лаклау: Howarth D. *Ernesto Laclau: post-marxism, populism, and critique*. – London; New York: Routledge, 2015, VI, 285p.

¹⁴ Докладно див.: Bjerre-Poulsen N. Populism – A Brief Introduction to a Baffling Notion. – American Studies in Scandinavia, 1986, Vol.18, p.38.

розуміння за змістом є ближчим до ідеології, ніж до науки. Про це свідчить той факт, що під пояснення теорії французької школи не підпадає ключовий випадок – американського суспільного руху, який власне дав назву популізму.

На противагу теорії М.Фрідена і А.Щедлера, витримують перевірку американським досвідом: рух фермерів США наприкінці XIX ст. був спрямований проти фінансових установ і насправді не мав глибокого ідеологічного фундаменту. У своїй праці, опублікованій за півстоліття до появи школи Е.Лаклау¹⁵, один з перших дослідників феномену популізму Дж.Хікс¹⁶ обґрунтував, що американський популізм кінця XIX ст. - початку XX ст. був *запитом на реформи*. Пізніше цей висновок підтверджено також дослідженнями Н.Поллака¹⁷ та Л.Гудвіна¹⁸. Щоправда, варто відзначити ідеологічну спорідненість із марксизмом протиставлення громадян до панівного політичного класу, яке популісти використовують для того щоб прийти до влади.

Цікаво, що позитивний аспект популізму – як реформаторського заклику – також зауважили сучасні транзитологи С.Левітські та Дж.Локстон: на ранніх етапах лібералізації авторитарних режимів популістські партії і рухи є ключовим політичним чинником появи конкуренції та змагальності, але у ході подальшої демократизації – від авторитаризму з елементами конкуренції до електоральної демократії – популізм стає гальмуючим фактором, його вплив змінюється на негативний¹⁹.

Типологія популістських партій

Популізм як політичне явище не є монолітним. У цій статті для класифікації популістських політичних партій буде вперше застосована ідея Дж.Валенсуелі²⁰, яка враховує як передвиборчі, так і післявиборчі прояви цього феномена. Дослідник запропонував виокремлювати два типи популістських партій:

- “розхитувачі” – політичні сили, які намагаються заново визначити порядок денний публічних дебатів, позиціонуються у межах партійної системи як суб’єкти, які виступають проти чинної політичної еліти чи навіть здійснюють спроби мобілізувати громадян проти неї;
- “руйнівники”, після діяльності яких демократична система залишається частково чи повністю знищеною²¹.

¹⁵ Інтерпретація популізму з марксистської точки зору стартувала зі статті Е.Лаклау, яка і започаткувала цю школу. Див.: Laclau E., Bonnarens C. *Vers Une Theorie Du Populisme*. – Civilisations, 1981, Vol.31, p.53-119.

¹⁶ Hicks J. *The Populist revolt: a history of the Farmers' Alliance and the People's Party*. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1931, XII, 473 p.

¹⁷ Pollack N. *The populist response to industrial America: midwest populist thought*. – Cambridge: Harvard University Press, 1962, 166 p.

¹⁸ Goodwyn L. *Democratic promise: the populist moment in America*. – New York: Oxford University Press, 1976, XXVII, 718 p.

¹⁹ Див.: Levitsky S., Loxton J. *Populism and competitive authoritarianism in the Andes*. – Democratization, 2013, Vol.20, p.107-136.

²⁰ Йдеться про ніде раніше не опубліковані ідеї, які побіжно згадує в аналізованій вище статті А.Щедлер. Див.: Schedler A. *Anti-Political-Establishment Parties*, ... p.306, 308.

²¹ Там само, p.306.

А.Щедлер доповнив цю типологію ще одним типом суб'єктів, політичний шлях яких він порівняв із “падаючою зіркою”. До цього типу належать популістські політичні об'єднання, які за образним висловом вченого, “з'являються і зникають, не залишаючи тривалих слідів”²².

Наведена типологія, однак, потребує деяких уточнень. *По-перше*, вказані типи відрізняються за рівнем впливу на політичну систему, що здійснюється в результаті діяльності популістських політичних партій. Тому, на наш погляд, буде доцільним виразити їх вплив, принаймні, на рівні порядкової шкали. *По-друге*, для операціоналізації цих образних визначень необхідне уточнення ролі, яку відігравали популісти в політичній системі.

Типологія популістських політичних сил

Типи популістських політичних сил	Рівень впливу на політичну систему	Роль популістської сили у політичному процесі
“Руйнівники”	Максимальний	Правлячий політичний суб'єкт
“Розхитувачі”	Середній	Опозиційний член парламенту чи коаліційний партнер в уряді
“Падаючі зірки”	Мінімальний або відсутній	Член парламенту з невеликою часткою мандатів чи тільки учасник виборчого процесу

Насправді руйнівний вплив можливий тільки в результаті тривалого впровадження свого політичного курсу, які популістські сили можуть здійснювати, *утримуючи повноту влади*. Типовими прикладами повновладних популістських сил, які можуть класифікуватися як “руйнівники”, є ліво-авторитарні уряди А.Моралеса в Болівії, У.Чавеса у Венесуелі, Д.Ортеги в Нікарагуа, Р.Корреа в Еквадорі та ін.²³ У Європі єдиним випадком повновладного правління популістської партії є досвід урядування Коаліції радикальних лівих “SYRIZA” (надалі – КРЛ “SYRIZA”), наслідки якого є відчутними не лише у Греції, але й у ЄС²⁴.

Інша ситуація виникає, коли *урядова влада популістської партії є обмеженою до ролі невідомуючого члена коаліційного уряду*. Такі популістські політичні суб'єкти можна класифікувати як “розхитувачів”. Їх прикладами є: Австрійська Партія Свободи та однойменна політична сила в Нідерландах, Данська народна партія та Північна Ліга в Італії. До цього ж типу належать *популістські партії з опозиційною роллю у парламенті*. Для європейських популістів це найбільш типова позиція, з якої вони мають вплив на суть питань, що розглядаються публічно, на їх перелік, першочерговість, кількість часу для обговорення і т.п.

Нарешті, останній тип – щедлерівські “падаючі зірки” – охоплює ті популістські партії, які мали незначне та/або нетривале парламентське представництво чи не змогли його здобути взагалі. Їх вплив на політичну систему є мінімальним

²² Там само.

²³ Докладно див.: Weyland K. *The Threat from the Populist Left*. – Journal of Democracy, 2013, Vol.24, p.19-32.

²⁴ Докладно див.: Vasilopoulou S., Halikiopoulou D., Exadaktylos T. *Greece in Crisis: Austerity, Populism and the Politics of Blame*. – Journal of Common Market Studies, 2014, Vol.52, p.388-402.

чи близьким до нуля. Прикладами популістів такого типу є, зокрема, Британська національна партія (*British National Party*), німецькі республіканці (*Die Republikaner*), шведська “Нова демократія” (*Ny Demokrati*).

ДИНАМІКА ЗРОСТАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПОПУЛІЗМУ (1960-2017рр.)²⁵

Популізм у Європі є сучасним феноменом. Третина пікових значень підтримки популістів на виборах припадає на останні два роки. Прихильність електорату до цих політичних партій зростає в часі майже експоненціально (карта “Кращі електоральні результати західноєвропейських популістів”).

У 1960-1980-х роках європейські популісти не мали великих досягнень. Протягом кількох повоєнних десятиліть практично всі партії, які мали означений вище популістський тип ідеології і намагалися протиставитися до діючого політичного класу, отримували незначну підтримку²⁶.

Хронологічно першого електорального успіху популісти домоглися у Фінляндії²⁷: на виборах 15 березня 1970р. Фінська селянська партія (*Suomen maaseudun puolue*) отримала 10,5%, однак уже через п'ять років її прихильників залишилося лише 3,6%²⁸. На схемі “Кращі електоральні результати...” першим позначено більш значимий успіх іншої популістської партії *першої хвилі* – данських прогресистів, які у 1973р. перетнули 15% позначку електоральної підтримки, і, до того ж, змогли зберігати її на рівні понад 10% протягом трьох наступних виборчих кампаній. Вони виявилися єдиною європейською популістською політичною силою з такими результатами протягом усього періоду з 1945р. до 1990р.

Друга хвиля популізму, що охопила декаду з середини 1980-х до середини 1990-х років, розпочалася з успіхів французького Національного Фронту – його показники протягом 1986-1997рр. збільшувалися від 10% до 15%. У німецькомовному світі в цей час зростає підтримка іншого потужного популістського актора – Австрійської партії свободи (від 16,6% у 1990р. до 21,9% у 1995р.); крім того, у 1991р. досягли свого “максимального результату” у 2,1% німецькі Республіканці, дві невеликі швейцарські популістські партії разом набрали 8,5%. У скандинавських країнах популізм другої хвилі був представлений одноразовими успіхами норвезької Партії Прогресу у 1989р. (13%) та шведської партії “Нова демократія” на виборах 1991р. (6,7%). На початку 1990-х років починає набирати обертів також Північна Ліга в Італії.

Найбільшої уваги, однак, заслуговує “розквіт” європейського популізму у ХХІ ст. Його *третьою хвилею*, що триває донині у всій Європі почалася наприкінці 1990-х років з двох перемог: французького Національного Фронту

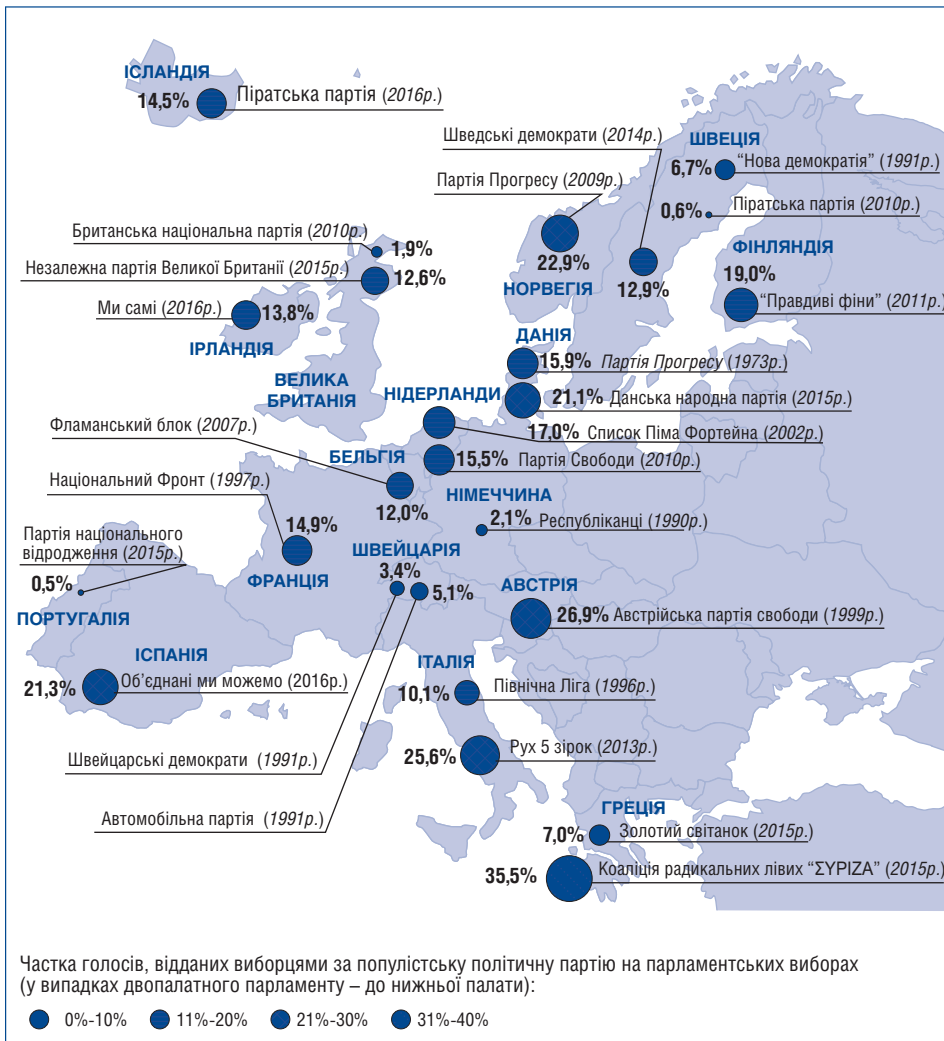
²⁵ У цьому підрозділі проаналізовано електоральну динаміку 25 популістських акторів з 16 країн Західної Європи на основі бази даних дослідницької групи К.Армінгеона: Armingeon K., Weisstanner D., Engler S., Potolidis P., Gerber M., Leimgruber P. – Comparative Political Data Set I 1960-2014. – <http://www.cpsds-data.org/index.php/data>. Дані за 2015-2016рр. доповнені автором.

²⁶ До популістів ми не зараховуємо комуністичні партії, оскільки вони мали ґрунтовну ідеологію.

²⁷ Після Другої світової війни популізм був підхоплений спочатку не дуже успішними на виборах радикальними політичними силами на кшталт французького руху П.Пожада (*Mouvement Poujadiste*) у 1950-х роках.

²⁸ Тут і далі вказані відсотки голосів, отриманих політичною партією на загальних парламентських виборах (за умови двопалатності – до нижньої палати парламенту): Armingeon K., Weisstanner D., Engler S., Potolidis P., Gerber M., Leimgruber P. Op. cit.

Кращі електоральні результати західноєвропейських популістів

Джерела: Armingeon K., Weisstanner D., Engler S., Potolidis P., Gerber M., Leimgruber P. – Comparative Political Data Set I 1960-2014. – <http://www.cps-data.org/index.php/data>; Eleições legislativas 2015, 4 Outubro. Território Nacional e Estrangeiro. Resultados Globais. – <http://www.eleicoes.mai.gov.pt/legislativas2015/>; United Kingdom. Election 2015. – <http://www.bbc.com/news/election/2015/results>; Valg 2015. – <http://www.dr.dk/nyheder/politik/valg2015/resultat>; Greece. Ministry of Interior. National Elections in September 2015. – <http://ekloges.yes.gr/current/v/public/index.html>; Kosningar til Alþingis 29. október 2016. – <https://www.landskjor.is/kosningamal/althingiskosningar-/althingiskosningar-2016>; Election 2016. Results Hub. – <http://www.irishtimes.com/election-2016/results-hub>; Elecciones Generales 2016. – <http://resultados.elpais.com/resultats/elecciones/2016/generals/congreso>.

(14,9% у 1997р.) та Австрійської партії свободи (26,9% у 1999р.). Остання, як і італійська Північна Ліга, на початку XXI ст. входить в уряд. У період третьої хвилі електоральна підтримка Фламандського блоку в Бельгії стабільно тримається понад 10 років (1999-2010рр.) на рівні 10-12%, а виборчі результати норвезької Партії Прогресу збільшуються з 14,6% у 2001р. до 22,9% у 2009р. Поступово зростає також підтримка Данської народної партії (з 7,4% у 1998р. до 13,9% у 2007р.) та ірландської *Sinn Fien* (з 6,5% у 2002р. до 9,9% у 2011р.). Партія “Правдиві фіні” у 2011р. здобула свої максимальні 19% і змогла втримати прихильників під час наступної кампанії (17,6% у 2015р.).

Протягом останніх років спостерігається *кульмінація третьої хвилі* популізму, яка зачепила навіть Велику Британію і Швецію: Шведські демократи після 5,7% у 2010р. здобули 12,9% у 2014р., а Незалежна партія Великої Британії змогла у 2010р. вибороти 12,6% голосів виборців (сумарно за всіма мажоритарними округами). Австрійська партія свободи переживає в цей час своє друге піднесення, отримавши на останніх виборах 2013р. 21,4% голосів. Цього ж року понад чверть італійського електорату проголосувала за нову політичну партію “Рух 5 зірок” на чолі з Б.Грілло. Упродовж 2015-2016рр. рекордних для своїх країн результатів досягли популісти Ірландії (13,8%, 2016р.²⁹) та Данії (21,1%, 2015р.³⁰); успіху також досягли дві нові популістські партії – “Об’єднані ми можемо” (21,3%, 2016р.³¹) в Іспанії та Піратська партія (14,5%) в Ісландії³². Проте найбільш значною є перемога ліво-радикальної КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ” на останніх виборах у Греції (січень 2015р.). Її підтримка сягнула максимального показника в історії європейського популізму – 35,5%³³.

СОЦІАЛЬНІ ОСНОВИ ПОПУЛІЗМУ

Окреслені вище надзвичайні темпи успіху популістських партій актуалізують питання їх соціальної бази. Європейський популізм найбільших обертів набрав у XXI ст. Тому пояснень цього сучасного феномену в науці вироблено не так і багато.

З появою у парламентах країн Європи перших представників популістських політичних партій – здебільшого правих – дослідники відразу зауважили парадокс: вирішальну підтримку на виборах їм забезпечують робітники. Е.Шилз пояснив цей електоральний феномен т.зв. “авторитаризмом робітничого класу”³⁴. Ця ідея пізніше знайшла подальшу розробку у відомій праці М.Ліпсета: на думку вченого, починаючи з 1950-х років, робітничий клас, займаючи ліву позицію економічно (наприклад, у питанні урядового перерозподілу матеріальних ресурсів),

²⁹ Election 2016. Results Hub. – <http://www.irishtimes.com/election-2016/results-hub>.

³⁰ Valg 2015. – <http://www.dr.dk/nyheder/politik/valg2015/resultat>.

³¹ Elecciones Generales 2016. – <http://resultados.elpais.com/resultats/elecciones/2016/generals/congreso>.

³² Kosningar til Alþingis 29 október 2016. – <https://www.landskjar.is/kosningamal/althingiskosningar-/althingiskosningar-2016>.

³³ При цьому, ультраправа популістська політична партія “Золотий світанок” протягом двох кампаній отримала 7% голосів – і в 2012р., і в 2015р. Див.: Greece. Ministry of Interior. National Elections in September 2015. – <http://ekloges.yypes.gr/current/v/public/index.html>.

³⁴ Shils, E. *Authoritarianism: “Right” and “Left”*. – Studies in the scope and method of ‘the authoritarian personality’ (edited by R.Christie and M.Jahoda). – Westport: Greenwood Press, 1954, p.279-296.

у той же час обирає авторитарну позицію у культурному вимірі³⁵ – через низький рівень освіти, мінімальні або й цілком відсутні інтелектуальні стимули на роботі³⁶. Отже, соціальна підтримка, яку отримували популісти на виборах у європейських країнах, спочатку пояснювалася за допомогою двох аргументів: економічного та освітнього.

У 1990-х роках популістські сили розширили соціальну базу. Гасла італійської Північної Ліги на виборах 1994р. і 1996р. знайшли підтримку представників малого бізнесу³⁷. У Швейцарії на загальних виборах 1991р., коли популістам вдалось отримати максимальні в історії цієї країни результати³⁸, у передвиборчій програмі однієї з партій було вказано, що її закликати скеровані до “працюючого, суверенного громадянина, який несе відповідальність за сім’ю і професію і який здатний сам відповісти за себе”³⁹. Подібне долучення до електорату популістських політичних партій значної частини виборців, яких неможливо зарахувати до “робітничого класу”, поставило під сумнів соціально-економічні основи аналізу явища і, таким чином, пріоритетним поясненням прихильності виборців до популістів у дослідженнях XXI ст. став *рівень освіти*. Останнім десятиліттям дослідники знову актуалізували тезу М.Ліпсета про взаємозв’язок між освітнім та авторитарно-ліберальним вимірами. Р.Штубагер⁴⁰ і Б.Спруйт⁴¹ у своїх роботах підтвердили наявність кореляційного зв’язку між вказаними вимірами. Б.Спруйт також довів, що освітній рівень громадян впливає на їх прихильність до популістських сил⁴². На думку Т.Іварсфлетен, представництво синьо-комірцевого класу як також і власників малих підприємств серед виборців, що підтримують популістів, може бути врахованим за допомогою саме освітніх змінних; дослідниця зауважила: “Економічні змінні не беруть до уваги освітню структуру вибору під час голосування”⁴³. Таким чином, актуальність освітнього фактора електоральних успіхів популістів зберігається.

Іншим, відносно новим у зарубіжних дослідженнях, питанням є *вік популістського електорату*. Напередодні виборів у Іспанії 2016р. аналітик дослідницького центру “Метроскопія” Ф.Камас-Гарсія зауважив зростання серед молодших

³⁵ На наш погляд, ці дві позиції не суперечать одна одній: в обох випадках наявна спроба громадянина покладатися на сильну державу.

³⁶ Lipset M. *Political man: the social bases of politics*. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1981, XIV, 586р.

³⁷ Див.: Beirich H., Woods D. *Globalisation, Workers and the Northern League*. – *West European Politics*, 2000, Vol.23, p.130-143.

³⁸ Armingeon K., Weisstanner D., Engler S., Potolidis P., Gerber M., Leimgruber P. Op. cit.

³⁹ Auto-partei, “Freiheit – Wohlstand – Lebensfreude! Unsere 10 politischen Leitlinien”. – Wahlprogramm 1991. Цит за.: Betz H.-G. *The New Politics of Resentment Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe*. – *Comparative Politics*, 1993, Vol.25, p.419.

⁴⁰ Stubager R. *Education-based group identity and consciousness in the authoritarian-libertarian value conflict*. – *European Journal of Political Research*, 2009, Vol.48, p.204-233.

⁴¹ Spruyt B. *An asymmetric group relation? An investigation into public perceptions of education-based groups and the support for populism*. – *Acta Politica*, 2014, Vol.49, p.123-143.

⁴² Варто зауважити, що вказані роботи виконані на вузькій емпіричній базі: Р.Штубагер і Б.Спруйт оперували даними масових опитувань, що проводилися у Данії та Фландрії. Тому існує потреба у проведенні аналізу на нових матеріалах.

⁴³ Див.: Ivarsson E. *The vulnerable populist right parties: No economic realignment fuelling their electoral success*. – *European Journal of Political Research*, 2005, Vol.44, p.471.

за віком виборців намірів проголосувати за нові політичні партії, які нещодавно з'явилися на політичній арені; для Іспанії минулого року ними стали *Unidos Podemos* (“Об’єднані ми можемо”) та *Ciudadanos* (“Громадяни”)⁴⁴. Справді, свої кращі за півстоліття досягнення на виборах популістські об’єднання демонструють у період з 2007р. до 2016р.: 16 із 25, або 64% усіх максимальних результатів західно-європейських популістів були досягнуті в цей період⁴⁵. Тому віковий чинник також є перспективним для подальшого дослідження.

Для того, щоб відповісти на питання, хто підтримує популістів у XXI ст., ми провели статистичний аналіз даних масових опитувань (таблиця “Вибірка з бази даних Порівняльного дослідження...”)⁴⁶.

Вибірка з бази даних Порівняльного дослідження виборчих систем, використана для статистичного аналізу				
Тип	Партія ⁴⁷	Дата виборів	Дата проведення опитування	Число опитаних
“Руйнівник”	КРП “ΣΥΡΙΖΑ” (Греція)	17 червня 2012р.	19 жовтня 2012р. - 5 січня 2013р.	930
“Розхитувачі”	“Золотий світанок” (Греція)	17 червня 2012р.	19 жовтня 2012р. - 5 січня 2013р.	930
	Партія Прогресу (Норвегія)	14 вересня 2009р.	15 вересня 2009р. - 2 лютого 2010р.	1 682
	“Правдиві фіни” (Фінляндія)	17 квітня 2011р.	19 квітня - 25 травня 2011р.	1 182
“Падаюча зірка”	Список Піма Фортейна (Нідерланди)	15 травня 2002р.	16 травня - 28 червня 2002р.	1 528

Дані масових опитувань були отримані відразу після найбільш успішних виборчих кампаній для вказаних у таблиці *п’яти політичних партій*. За припущенням Порівняльного дослідження виборчих систем, опитування зафіксували стан електоральних орієнтацій, яким він був на останніх виборах. На їх основі спробуємо з’ясувати специфіку соціальної бази кожного з трьох типів популістських політичних сил у пікових точках їх електоральної динаміки.

⁴⁴ Camas-García F. *Spanish general election preview: The multi-party system is here to stay.* – <http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2016/06/25/spanish-general-election-preview-the-multi-party-system-is-here-to-stay>.

⁴⁵ Детальніше пікові точки електоральної динаміки західноєвропейських популістських сил проілюстровані на карті та подані в таблиці “*Типи популістських партій*”.

⁴⁶ Кореляційний аналіз виконувався на базі трьох останніх модулів Порівняльного дослідження виборчих систем у версіях 2015-2016рр.: The Comparative Study of Electoral Systems. CSES Module 2. Full Release [dataset]. December 15, 2015 version. doi:10.7804/cses.module2. – www.cses.org; The Comparative Study of Electoral Systems. CSES Module 3. Full Release [dataset]. December 15, 2015 version. doi:10.7804/cses.module3; The Comparative Study of Electoral Systems. CSES Module 4. Third Advance Release [dataset]. June 22, 2016 version. doi:10.7804/cses.module4.

⁴⁷ Окремо також розраховано коефіцієнти кореляції освіти і віку громадян та їх прихильності до А.Ципраса (*Alexios Tsipras*), Н.Міхалопіакоса (*Nikolaos Michaloliakos*), К.Хагена (*Carl I. Hagen*), Т.Сойні (*Timo Soini*), П.Фортейна (*Pim Fortuyn*). Особи лідерів названо в тому ж порядку, що і назви їх політичних партій у таблиці “*Вибірка з бази даних Порівняльного дослідження виборчих систем, використана для статистичного аналізу*”.

Кореляція рівня прихильності до популістів з рівнем освіти та віком

Прихильність респондентів до популістських політичних партій та лідерів	Вік респондентів		Освіта респондентів	
	Коефіцієнт кореляції Пірсона [†]	Коефіцієнт кореляції Спірмана [†]	Коефіцієнт кореляції Пірсона [†]	Коефіцієнт кореляції Спірмана [†]
до Коаліції радикальних лівих “ΣΥΡΙΖΑ”	-0,173*	-0,185*	0,235*	0,233*
до лідера Коаліції радикальних лівих “ΣΥΡΙΖΑ” А.Ципраса	-0,113*	-0,120*	0,122*	0,123*
до партії “Золотий світанок”	0,113*	0,134*	-0,168*	-0,199*
до лідера партії “Золотий світанок” Н.Міхалоліакоса	0,122*	0,154*	-0,217*	-0,246*
до Партії прогресу	0,018*	0,015*	-0,253*	-0,247*
до лідера Партії прогресу К.Хагена	0,056**	0,057**	-0,207*	-0,203*
до партії “Правдиві фіни”	0,216*	0,220*	-0,010*	-0,003*
до лідера партії “Правдиві фіни” Т.Сойні	0,253*	0,262*	-0,102*	-0,096*
до Списку П.Фортейна	-0,012*	-0,023*	-0,157*	-0,149*

[†] Коефіцієнти кореляції Пірсона і Спірмана є мірою статистичного зв'язку між двома ознаками. Вони можуть набирати значень від -1 (за наявності негативного функціонального зв'язку між змінними) до 1 (якщо зв'язок є позитивним функціональним). Якщо стистичного зв'язку між змінними немає – коефіцієнт дорівнює нулю. Коефіцієнт Пірсона є точнішим, якщо немає різко нетипових значень (т.зв. “викидів”), про наявність яких свідчить різниця між значеннями двох коефіцієнтів. У іншому випадку більш точним вважається коефіцієнт Спірмана.

* Кореляція значима на рівні 0,01.

** Кореляція значима на рівні 0,05.

Кількісний аналіз виявив освітньо-вікову специфіку прихильників партії-“руйнівника”, у порівнянні з партіями-“розхитувачами” і “падаючими зірками”.

Проаналізовані дані вказують на те, що електорат популістської партії-“руйнівника” суттєво відрізняється за обома параметрами:

1) до “руйнівника” прихильніше ставляться виборці⁴⁸ з вищим рівнем освіти: у той час як у Норвегії, Нідерландах і навіть у Фінляндії із зростанням освіченості громадян їх прихильність до популістів спадає – у Греції навпаки симпатії виборців до КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ” зростають мірою підвищення рівня їх освіти; цікаво, що, на відміну від КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ”, інша грецька партія “Золотий світанок” – “найбільш екстремістська політична партія в сучасній Європі”⁴⁹ – втрачає

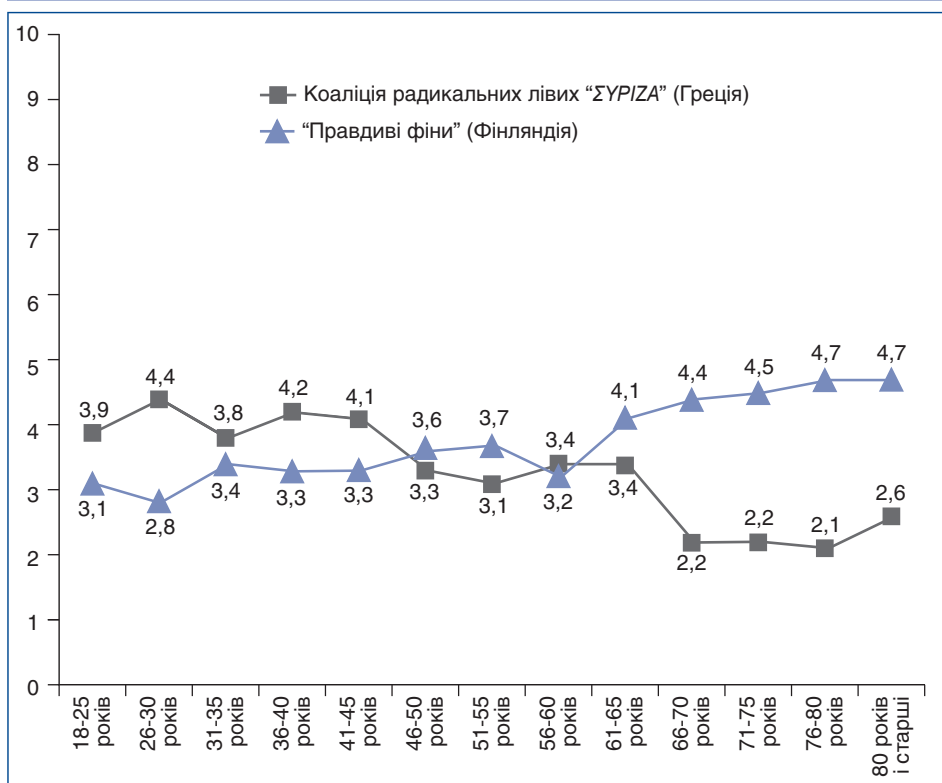
⁴⁸ Питання, яке ставилося респондентам, було сформульоване так: “Ми хотіли б дізнатися, що Ви думаєте про кожну з політичних партій. Після того як я прочитаю назву політичної партії, будь-ласка, розмістіть її на шкалі від 0 до 10, де 0 означає, що ця партія Вам дуже не подобається, і 10 означає, що ця партія Вам дуже подобається”.

⁴⁹ Див.: Ellinas A. *The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece*. – South European Society and Politics, 2013, Vol.18, p.543.

прихильність громадян мірою зростання їх освіченості; це підтверджує нашу типологію, оскільки результати кореляційного аналізу для двох різних за типом популістських сил отримані *ceteris paribus*⁵⁰;

2) молодші виборці ставляться прихильніше до “руйнівника”, ніж до “розхитувачів”: залежність виборчих симпатій від віку є діаметральною протилежною для КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ”, порівняно з “розхитувачами”; наприклад, фіни працездатного віку оцінювали свої симпатії до Т.Сойні та його партії між 2 і 5 балами, а прихильність громадян пенсійного віку сягала 8 балів і склала в середньому 4,5 бали, – тоді як щодо КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ” навпаки – молоді греки віком від 18 до 47 років виявляли краще сприйняття, ніж старші. На діаграмі “Рівень прихильності громадян до популістів залежно від віку” показано, як змінюється ставлення громадян (вертикальна вісь) до популістів залежно від їх віку (горизонтальна вісь).

Рівень прихильності громадян до популістів залежно від віку*

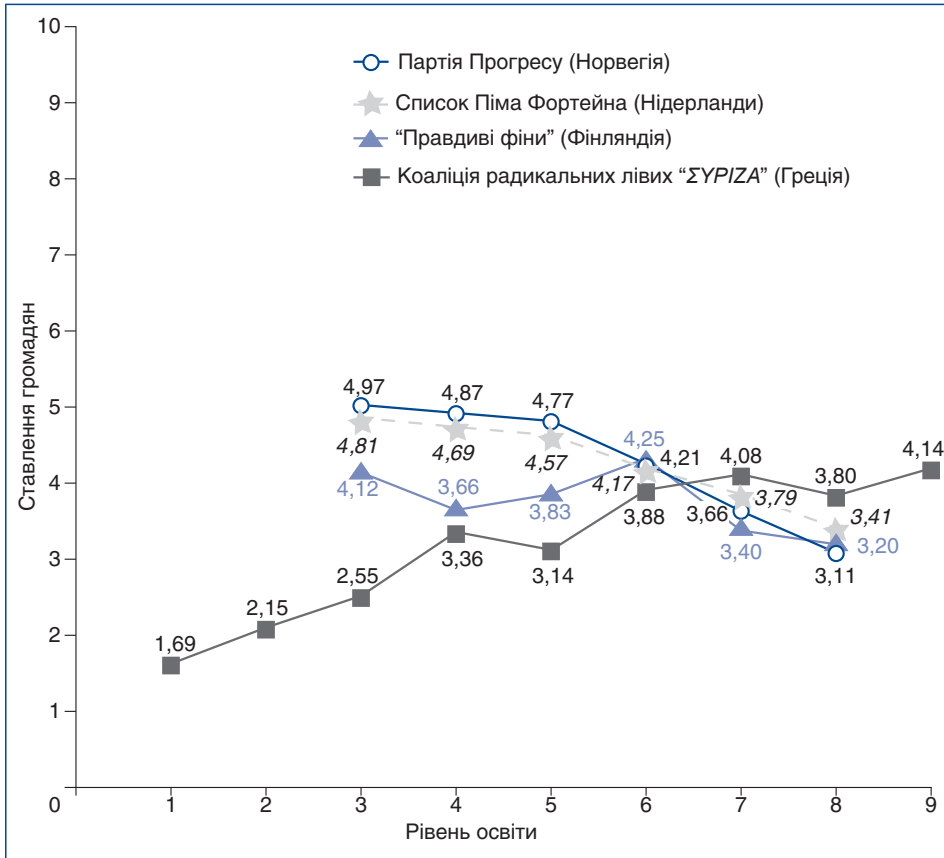
* Показник прихильності (вертикальна вісь), підраховано за 10-бальною шкалою, в якій – 10 означає найбільшу прихильність, 0 – найменшу. За кожною віковою категорією наведено середнє значення.

⁵⁰ “За інших рівних умов” (з лат.). Кореляційні коефіцієнти для двох партій отримані в один час, в одній і тій же країні, на основі одного і того ж опитувальника.

Як бачимо з прикладів “Правдивих фінів” і КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ” на відповідній схемі, популістська партія-“руйнівник” підтримується працездатним прошарком суспільства, тоді як партія-“розхитувач” свої найкращі результати отримала завдяки людям похилого віку.

Ще рельєфніше відмінності між досліджуваними типами європейських популістських політичних партій виявлені за параметром освітнього рівня їх електоральної підтримки. На діаграмі “Рівень прихильності громадян до популістів залежно від рівня освіти” проілюстровано зміну ставлення громадян до популістів із зростанням їх освіченості⁵¹.

Рівень прихильності громадян до популістів залежно від рівня освіти

⁵¹ В області побудови графіків наведено усереднені значення показників за дев'ятьма освітніми категоріями, визначеними за Міжнародним стандартом класифікації освіти ЮНЕСКО, які відповідають наступним загальноприйнятим в Україні термінам: 1 – жодної освіти, за винятком знань, отриманих вдома; 2 – початкова освіта; 3 – незакінчена середня освіта; 4 – повна загальна середня освіта; 5 – професійно-технічна освіта; 6 – середня спеціальна освіта; 7 – бакалаврат; 8 – магістратура; 9 – науковий ступінь. Див.: International Standard Classification of Education. UNESCO. 2011. – <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/iscled-2011-en.pdf>.

Як видно, мірою зростання рівня освіти громадян, їх ставлення до КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ” покращується, що знову ж контрастує з прямо протилежною тенденцією, яка спостерігається щодо всіх інших партій.

Отже, є істотна відмінність між соціальною підтримкою “руйнівників” та “розхитувачів” за освітньо-віковими параметрами. Приклад КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ” у час їх найбільшого електорального прориву (2012р.) наглядно показує підтримку молодшої і освіченішої частини суспільства. Водночас, у момент найбільшого успіху всі партії-“розхитувачі” – включно з іншою грецькою популістською силою – були підтримані виборцями, старшими за віком і з нижчим рівнем освіти.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ВПЛИВУ “РУЙНІВНИКІВ”, “РОЗХИТУВАЧІВ” І “ПАДАЮЧИХ ЗІРОК”

Серед політичних партій Європи, що діяли з 1960р. до 2017р., критеріям відсутності ідеологічної системи і протиставлення до діючого політичного класу відповідають 25 політичних сил. Їх внесено до таблиці “*Типи популістських партій (1960-2017рр.)*” і розмежовано за критеріями нашої типології; поруч зазначаються їх кращі електоральні результати.

У таблиці “*Типи популістських партій (1960-2017рр.)*” наводяться максими електоральної і парламентської ваги 25 популістських політичних партій з 16 європейських країн: вказані найбільші значення, досягнуті в єдиній точці їх електоральної динаміки для кожної з партій. Розглянемо детальніше кожен із типів.

Для першої групи політичних сил – “*падаючих зірок*” – справді траєкторія виборчих успіхів нагадує падіння зорі, тобто є однопівковою у початковій точці, тоді як для партій-“розхитувачів” характерні два, а то й три кращі результати в їх історії.

Наприклад, австрійські популісти після зміни лідера в 1986р. досягли представництва в *Nationalrat*⁵² на рівні двох пікових точок у 1999р. і у 2013р. і їх партія продовжує бути впливовою політичною силою до сьогодні (діаграма “*Парламентське представництво Австрійської партії свободи і Списку П.Фортейна*”, с.398), тоді як Список П.Фортейна мав єдиний короткочасний успіх на виборах 2002р. і в результаті критичної події (смерть її лідера) не розвинув його⁵³. Аналогічно складалася політична кар’єра всіх представників типу “падаючих зірок”. Цим об’єднанням не вдавалося утримати симпатії навіть тієї невеликої частини виборців, які проголосували за них у пікових точках і їх підтримка в загальнонаціональних масштабах йшла на спад. Наприклад, “Швейцарські демократи” втрачали позиції з 3,4% у 1991р. – до 0,1% у 2015р.; результати

⁵² Назва нижньої палати австрійського Парламенту.

⁵³ Партія П.Фортейна швидко втратила політичну вагу після загибелі її лідера і не спромоглася здобути представництво в жодних загальних виборах протягом наступних років. Варто зауважити, що після загальних виборів 2002р. у партійній системі Нідерландів відбулися зміни, які дослідники пов’язують з цією політичною партією. Див.: Pellikaan H., de Lange S., van der Meer T. *Fortuyn’s Legacy: Party System Change in the Netherlands*. – Comparative European Politics, 2007, Vol.5, p.282-302.

Типи популістських партій (1960-2017рр.)

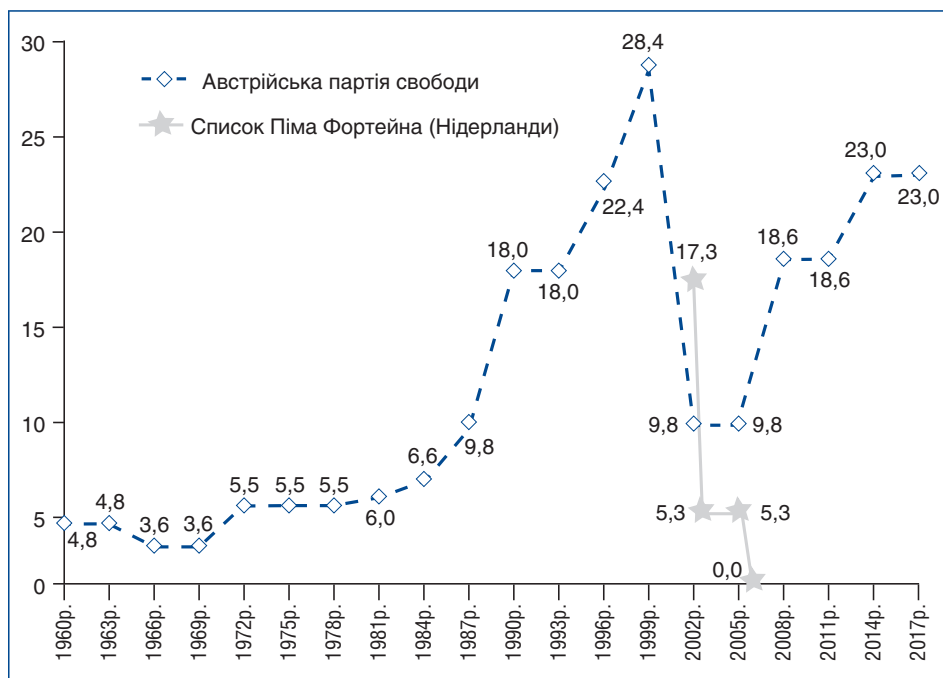
Тип	Назва популістської політичної партії	Максимальний результат		
		Частка в парламенті, % мандатів	Електоральна підтримка, % голосів	Рік
“Падаючі зірки”	Республіканці (<i>Die Republikaner</i>), Німеччина	0	2,1	1990р.
	Піратська партія (<i>Piratpartiet</i>), Швеція	0	0,6	2010р.
	Британська національна партія (<i>British National Party</i>)	0	1,9	2010р.
	Партія національного відродження (<i>Partido Nacional Renovador</i>), Португалія	0	0,5	2015р.
	Незалежна партія Великої Британії (<i>United Kingdom Independence Party</i>)	0,1	12,6	2015р.
	Швейцарські демократи (<i>Schweizer Demokraten</i>)	2,5	3,4	1991р.
	Автомобільна партія (<i>Auto-partei</i>), Швейцарія	4,0	5,1	1991р.
	“Нова демократія” (<i>Ny Demokrati</i>), Швеція	7,2	6,7	1991р.
	Список Піма Фортейна (<i>Lijst Pim Fortuyn</i>), Нідерланди	17,3	17,0	2002р.
“Розхикувачі”	Золотий світанок (<i>Χρυσή Αυγή</i>), Греція	6,0	7,0	2015р.
	Національний Фронт (<i>Front National</i>), Франція	6,3 ⁵⁴	14,9	1997р.
	Північна Ліга (<i>Lega Nord</i>), Італія	9,4	10,1	1996р.
	Фламандський блок (<i>Vlaams Blok</i>)	11,3	12,0	2007р.
	Ми самі (<i>Sinn Fein</i>), Ірландія	13,8	13,8	2016р.
	Шведські демократи (<i>Sverigedemokraterna</i>)	14,0	12,9	2014р.
	Піратська партія (<i>Piratar</i>), Ісландія	15,9	14,5	2016р.
	Партія Прогресу (<i>Fremskridtspartiet</i>), Данія	16,0	15,9	1973р.
	Партія Свободи (<i>Partij voor de Vrijheid</i>), Нідерланди	16,0	15,5	2010р.
	Рух 5 зірок (<i>Movimento 5 Stelle, M5S</i>), Італія	17,1	25,6	2013р.
	“Правдиві фіни” (<i>Perussuomalaiset</i>), Фінляндія	19,5	19,0	2011р.
	Об'єднані ми можемо (<i>Unidos Podemos</i>), Іспанія	20,0	21,3	2016р.
	Данська народна партія (<i>Dansk Folkeparti</i>)	20,7	21,1	2015р.
	Партія Прогресу (<i>Fremskrittspartiet</i>), Норвегія	24,3	22,9	2009р.
Австрійська партія свободи (<i>Freiheitliche Partei Österreichs</i>)	28,4	26,9	1999р.	
“Руйнівник”	Коаліція радикальних лівих “ΣΥΡΙΖΑ” (<i>Συνασπισμός Ριζοσταστικής Αριστερας</i>), Греція	48,3	35,5	2015р.

Джерела: Armingeon K., Weisstanner D., Engler S., Potolidis P., Gerber M., Leimgruber P. – Comparative Political Data Set I 1960-2014. – <http://www.cpsds-data.org/index.php/data>; Eleições legislativas 2015, 4 Outubro. Território Nacional e Estrangeiro. Resultados Globais. – <http://www.eleicoes.mai.gov.pt/legislativas2015>; United Kingdom. Election 2015. – <http://www.bbc.com/news/election/2015/results>; Valg 2015. – <http://www.dr.dk/nyheder/politik/valg2015/resultat>; Greece. Ministry of Interior. National Elections in September 2015. – <http://ekloges.yes.gr/current/v/public/index.html>; Kosningar til Alþingis 29. október 2016. – <https://www.landskjar.is/kosningamal/althingiskosningar-althingiskosningar-2016>; Election 2016. Results Hub. – <http://www.irishtimes.com/election-2016/results-hub>; Elecciones Generales 2016. – <http://resultados.elpais.com/resultats/elecciones/2016/generals/congreso/>.

⁵⁴ Завдяки гіпердиспропорційності мажоритарної системи у два тури, найбільша в історії французького Національного Фронту електоральна підтримка у 1997р. перетворилася на незначне парламентське представництво: 1 мандат з 577. Натомість, найбільшу частку в нижній палаті парламенту Національний Фронт здобув за результатами виборів 1986р. – 6,3% мандатів – саме це максимальне досягнення французьких популістів наводиться тут.

Автомобільної партії на виборах до нижньої палати Парламенту Швейцарії зменшувалися від 5,1% у 1991р. – до 0,1% у 2003р.⁵⁵

Парламентське представництво Австрійської партії свободи і Списку П.Фортейна, % мандатів у нижній палаті

Джерело: Armingeon K., Weisstanner D., Engler S., Potolidis P., Gerber M., Leimgruber P. – Comparative Political Data Set I 1960-2014. – <http://www.cpsds-data.org/index.php/data>.

Деякі політичні сили цього типу в результаті переходили на регіональний рівень, на якому ще мали певні електоральні успіхи (наприклад, Список П.Фортейна в Ейндховені, а швейцарські “автомобілісти” у провінції Бейлер). Причини слабких результатів популістських “падаючих зірок”, полягають, на наш погляд, у міцності інституційного середовища, в рамках якого вони діяли. Наприклад, британські популісти із Незалежної партії Великої Британії здобули досить значну частку голосів на виборах до Палати обшин у 2015р. – 12,6%⁵⁶ і при цьому, завдяки усталеній мажоритарній виборчій системі відносної більшості, отримали лише один парламентський мандат із 630. У Швейцарії успіхам Автомобільної партії та Швейцарських демократів перешкодив інститут заміщення урядових посад за т.зв. “чарівною формулою”⁵⁷ між чотирма політичними

⁵⁵ Armingeon K., Weisstanner D., Engler S., Potolidis P., Gerber M., Leimgruber P. Op. cit.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ “Чарівна формула” – інститут заміщення семи урядових посад між представниками Соціал-демократичної, Радикально-демократичної, Християнсько-демократичної партії та Швейцарської народної партії за квотою 2+2+2+1.

партіями, серед яких є аграрна Швейцарська народна партія, що також використовує замість ідеології популістські гасла⁵⁸.

Цілком іншою є ситуація з партіями, що в нашій класифікації належать до другого типу – “розхитувачів”. На відміну від “падаючих зірок”, рівень їх політичного впливу є значно вищим. Цікавим у контексті типології є порівняння успіхів італійської Північної Ліги та Незалежної партії Великої Британії. Як показано вище, британська політична сила в піковій точці отримала 12,6%, тоді як максимальне електоральне досягнення італійської партії є більш скромним – 10,1%⁵⁹. Проте, італійські популісти на шляху до свого найбільшого успіху стали в 1994р. молодшим коаліційним партнером у першому уряді С.Берлусконі. Серед чотирьох учасників цього кабінету їх позиція була другою за впливовістю після основоположної політичної сили “Вперед Італія” (*Forza Italia*). Північна Ліга отримала портфелі міністрів з питань бюджету, публічної адміністрації, промисловості, внутрішніх справ; їх представник став одним з двох віце-прем’єрів; крім того, італійські популісти обійняли 10 посад заступників міністрів, зокрема, скарбу та фінансів – у їх віданні опинилися питання кадрового наповнення бюрократії, промислова політика і податково-фінансово-бюджетний блок урядових повноважень⁶⁰. Таким чином, італійські популісти, порівняно з британськими, отримали значно більші можливості з розхитування національної політичної системи своєї країни – незважаючи на меншу електоральну підтримку.

Іншим прикладом партії-“розхитувача” є вже згадувана Австрійська партія свободи (надалі – АПС). На відміну від італійської Північної Ліги, вона знаходиться на іншій межі типології. Її електоральна підтримка упродовж 1960-2017рр. в середньому складала 12%⁶¹. За результатами виборів 1999р. АПС досягла рівноправної урядової участі в коаліції з Австрійською народною партією (*Österreichische Volkspartei*)⁶². Причиною того, що австрійським популістам не вдалося піти шляхом “руйнівників”, знову ж таки є стійка система інститутів: політичних та економічних.

У політичній сфері, австрійським популістам довелось змагатися з двома усталеними партіями – християнсько-демократичною Австрійською народною партією (надалі – АНП) та Соціал-демократичною партією Австрії (*Sozialdemokratische Partei Österreichs*). Обидві партії мають велику членську базу та

⁵⁸ Оскільки Швейцарська народна партія залучена до заміщення урядових посад у рамках інституту “чарівної формули”, то, з нашої точки зору, ця політична сила не є популістською, хоча деякі дослідники зараховують її до таких. Див., наприклад: Meijers E. *Populism in Europe*. – Wien: Planet, 2011, p.49.

⁵⁹ Armingeon K., Weisstanner D., Engler S., Potolidis P., Gerber M., Leimgruber P. Op. cit.

⁶⁰ Міністр з питань бюджету в Італії розпоряджається витратами. Міністр фінансів відповідає за податкову систему, а фінансову політику в цілому формує Міністр скарбу, який, зокрема, домінує і в бюджетному процесі. Дві останні позиції були зайняті технократами, але контролювалися популістами з посад їх заступників. Докладно див.: Verzichelli L., Cotta M. *Italy: From “Constrained” Coalitions to Alternating Governments? Coalition Government in Western Europe* (edited by W.Muller and K.Strom). – New York: Oxford University Press, 2000, p.465-469, 471-477.

⁶¹ Armingeon K., Weisstanner D., Engler S., Potolidis P., Gerber M., Leimgruber P. Op. cit.

⁶² АПС і АНП отримали в 1999р. у *Nationalrat* по 52 мандати. Загалом у нижній палаті Парламенту Австрії 183 депутати. Див.: Müller W. *The Austrian election of October 1999: A shift to the right*. – West European Politics, Vol.23, p.197.

значні матеріальні ресурси. Крім того, у складні періоди історії вони практикують об'єднання у гранд-коаліції. Так було після Другої світової війни у 1946-1966рр., коли християнські демократи організували створення великих коаліцій, в умовах анти-системних виступів комуністів та економічної розрухи. З 1986р., після подвоєння рівня безробіття, гранд-коаліції почали ініціювати соціал-демократи⁶³. Тим не менше, популістам вдалось змінити цю майже дво-партійність. У переможних передвиборчих кампаніях 1980-1990-х років АПС позиціонувалася як політична сила, що протестує проти домінуючої і безвідповідальної еліти і підтримує “просту людину” – її лідер Й.Хайдер постійно вживав щодо себе цей термін⁶⁴.

У 2000р. австрійська популістська сила увійшла на рівних правах до коаліційного уряду, однак, складнішим для неї виявився період перебування при владі. Важливими для АПС були реформування служб публічної зайнятості⁶⁵ і питання запровадження поступової пенсійної схеми (т.зв. *Gleitpension*), обіцяне під час її передвиборчої кампанії. Прийшовши до влади, популісти почали домагатися припинення фінансування служб публічної зайнятості з бюджетних коштів. Ця пропозиція була спрямована проти економічної влади роботодавців і профспілок. У разі її втілення в життя, служби публічної зайнятості з часом повернулися б під владу профільного міністра⁶⁶. Християнсько-демократична АНП (коаліційний партнер АПС) зайняла вичікувальну позицію, запропонувавши звести права соціальних партнерів на прийняття рішень до дорадчих. Проте, після того, як своє слово сказали роботодавці та профспілки – вони з цим не погодилися, у жовтні 2001р. профільний міністр від АНП М.Бартенштейн оголосив про відмову від реформування регулятора ринку праці⁶⁷. Пізніше, у 2004р. була відхилена також ідея АПС щодо запровадження *Gleitpension*⁶⁸.

Найбільшим рівнем впливу на політичну систему користується останній різновид популістських сил – “руйнівники”. Єдиним випадком, коли європейські популісти змогли домогтися повновладдя, став прихід до влади КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ”. У Греції, протягом усього новітнього періоду її поставторитарної історії, центр політичного спектра був зміщений вліво і громадянська мобілізація також була монополізованою лівими. Характерно, бюджетний дефіцит ліві

⁶³ Heinisch R. *Austria: the structure and agency of Austrian Populism*. – Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy, edited by Albertazzi D., McDonnell D. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008, p.68-69.

⁶⁴ Heinisch R. *Austria: the structure and agency of Austrian Populism*, ..., p.69.

⁶⁵ Служба публічної зайнятості є регулятором ринку праці в Австрії з розгалуженою регіональною мережею.

⁶⁶ В економічній сфері австрійський уряд здебільшого бере на себе координуючі функції щодо ринкової економіки, при цьому важливими суб'єктами є т.зв. соціальні партнери – роботодавці та профспілки. Ще на початку 1990-х років вони разом підтримали від'єднання служб публічної зайнятості від профільного міністерства, отримавши у них представництво у 2/3 на національному, регіональному та локальному рівнях. Варто зауважити, що разом із правами роботодавці і профспілки взяли на себе також і відповідальність за домовленості між собою і за прийняті на їх основі рішення щодо ринку праці.

⁶⁷ Soentken M., Weishaupt J.-T. *When Social Partners Unite – Explaining Continuity and Change in Austrian and Dutch Labour Market Governance*. – Social Policy & Administration, 2015, Vol.49, p.598-600.

⁶⁸ Schermann K., Ennsner-Jedenastik L. *Coalition Policy-Making under Constraints: Examining the Role of Preferences and Institutions*. – West European Politics, 2013, Vol.37, p.576.

уряди намагалися погасити винятково за допомогою підвищення оподаткування, що породило конфліктне середовище між грецькою владою та роботодавцями.

Після Великої рецесії Греція стала першим членом ЄС, який отримав кризовий пакет допомоги, – це відбулося ще до появи в уряді КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ”. Найбільший у тогочасному парламенті політичний суб’єкт – Загальногрецький соціалістичний рух (*Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα*), – у 2011р. змушений був погодитися на політику економії. При цьому їх багаторічний візаві Нова Демократія (*Νέα Δημοκρατία*) проголосувала “проти”⁶⁹. Тим не менше, поступово зростає популярність нової опозиційної сили – КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ”, що виникла у 2004р. як об’єднання кількох позапарламентських об’єднань лівої орієнтації⁷⁰. Після першої перемоги на парламентських виборах 2012р., вона продовжила свою кампанію “боротьби” проти внутрішніх і зовнішніх ворогів “простих греків”. При цьому, в агітаційній кампанії для означення цих “ворогів” лідер КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ” А.Ципрас використовував російське слово “тройка”. За його словами, внутрішню “тройку” склали правлячі партії – уже згадані нові демократи, соціалісти та партія Демократична Лівиця (*Δημοκρατική Αριστερά*), а зовнішню – Міжнародний Валютний Фонд, Європейський Центральний Банк та Єврокомісія⁷¹. Розуміючи існування системних проблем в економіці та політиці, КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ” продовжувала свою медіа-кампанію з протиставлення до істеблішменту: зовнішнього – організацій-позичальників та внутрішнього – правлячого політичного класу, який змушений був погодитися на політику економії.

У такий спосіб КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ” прийшла до урядової влади – на нереальних до виконання обіцянках, таких як подолання гуманітарної кризи, перезапуск економіки, податкова справедливість, відновлення зайнятості, трансформація політичної системи в напрямі “правдивої демократії”. Це були основні пункти т.зв. “Салонікської програми”, оголошеної А.Ципрасом у вересні 2014р.⁷² Ближче до виборів лідер популістської політичної сили дав ще два меседжі електорату, пообіцявши, що скасує політику економії і досягне вигідної домовленості щодо боргу, який на той час вже складав €240 млрд.⁷³

У січні 2015р. ліво-радикальна популістська партія КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ” здобула рекордні 35,5%⁷⁴ голосів виборців і створила “аномальний” коаліційний уряд – з праворадикальною партією “Незалежні греки” (*Ανεξάρτητοι Έλληνες*), яка

⁶⁹ Gemenis K., Nezi R. *Government-opposition dynamics during the economic crisis in Greece*. – Congress of The Societa Italiana di Scienza Politica, 13-15 September 2012. – http://doc.utwente.nl/82728/1/kostas-gemenis-and-roula-nezi_Government-opposition.pdf.

⁷⁰ Katsambekis G. *The Rise of the Greek Radical Left to Power: Notes on Syriza's Discourse and Strategy*. – Current Affairs, May 2015, p.153.

⁷¹ Stavrakakis Y., Katsambekis G. *Left-wing populism in the European periphery: the case of SYRIZA*. – Journal of Political Ideologies, 2014, Vol.19, p.131.

⁷² Katsambekis G. *The Rise of the Greek Radical Left to Power. Notes on Syriza's Discourse and Strategy*. ... p.158.

⁷³ Greek compromise: How Syriza has had to change its plans. – <http://www.bbc.com/news/world-europe-31003070>.

⁷⁴ Greece. Ministry of Interior. National Elections in September 2015. – <http://ekloges.ypes.gr/current/v/public/index.html>.

виступала “за звільнення Греції від зовнішніх властей, особливо німецьких”⁷⁵. Зрозуміло, що впоратися з проблемою боргів популістська партія КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ” не мала жодних шансів. Однак, визнавши хронічні економічні проблеми Греції, вона могла б позиціонуватись як раціональний реформатор, що в довгостроковій перспективі у співпраці з міжнародною спільнотою може вивести країну з цієї складної ситуації. Натомість, після приходу до влади політика КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ” продовжувала скеровуватися на утримання електорату: незважаючи на наявність боргів, її керівництво намагалося відкинути економію за допомогою нашвидкоруч організованого референдуму в липні 2015р. та кампанії “Грексіт”⁷⁶.

Таким чином, КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ” замість пропозиції реформаторського курсу (хоча б декларованого), не лише продовжила руйнівну політику лівих урядів минулих десятиліть, але й радикалізувала її, обстоюючи протест як “засіб” вирішення всіх проблем. Цікавою є реакція євроспільноти, яка на це про-реагувала спочатку 24 травня 2016р. згодою скоротити відсоткові ставки за кредитами та надати Греції більше часу на погашення боргів⁷⁷, відтак, 15 червня 2017р. згодою на нову кредитну угоду, – але, при цьому, не пішла на *жодне полегшення боргу*⁷⁸.

Висновки

Популістські політичні партії є сильними на етапі досягнення влади і слабкими у період урядування. Це зумовлено їх двома ключовими рисами. *По-перше*, в їх ідеології не закладено систему потенційної урядової політики. *По-друге*, вони дотримуються стратегії протиставлення до діючого політичного класу.

За рівнем впливу на політичну систему можна виокремити популістські сили трьох типів: “руйнівники”, “розхитувачі” і “падаючі зірки”. Перші відрізняються від інших домінуючим статусом в уряді та схильністю продовжувати електоральну боротьбу навіть після приходу до влади. “Падаючі зірки” мають невисоке парламентське представництво і втрачають електоральну підтримку після єдиного максимального досягнення – вони ніколи не ставали членами урядів і, як правило, не залишають помітного впливу в межах своїх національних політичних систем.

Проміжний тип із середнім впливом на політичну систему – партії “розхитувачі” – це парламентські опозиціонери або недомінуючі члени коаліційних кабінетів. Відсутність ґрунтовності ідеології є вигідною саме для

⁷⁵ Представники партії “Незалежні греки” мають на увазі тиск міжнародної спільноти і, зокрема, Німеччини щодо виплати зовнішнього боргу грецької держави. Див.: Pappas T. *Populism and crisis politics in Greece*. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2014, p.101.

⁷⁶ Sygkelos Y. *A Critical Analysis of the Greek Referendum of July 2015: Event Analysis*. – Contemporary Southeastern Europe, 2015, Vol.2, p.1-6.

⁷⁷ Eurogroup Statement on Greece. Press release №277/16. 25 May 2016. – http://www.consilium.europa.eu/press-releases-pdf/2016/5/47244641237_en.pdf.

⁷⁸ Eurogroup Statement on Greece. Press release №375/17. 15 June 2017. – http://www.consilium.europa.eu/press-releases-pdf/2017/6/47244661151_en.pdf.

опозиційної ролі популістів – оскільки несистемний набір передвиборчих гасел є основою критики діючої влади, яка легко засвоюється виборцями. Однак з моменту приходу до влади для “розхитувачів” настає політична відповідальність. Наприклад, кроки австрійських популістів під час перебування при владі були оцінені її виборцями негативно, в результаті чого найбільш стійка європейська популістська політична сила XX ст. понесла серйозні втрати у вигляді майже трикратного зменшення електоральної підтримки (лише 10% виборців підтримали її у 2002р.⁷⁹), після чого у партії відбувся розкол⁸⁰.

Тим не менше, грецька КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ”, яка підпадає під критерії популіста-“руйнівника”, на відміну від австрійської популістської партії, після першого успіху на виборах, продовжувала нарощувати свою підтримку, домоглася дочасних виборів, а після перемоги на них створила коаліційний уряд з ультраправими, в якому володіє домінуючим становищем. Порівняння соціальної бази КРЛ “ΣΥΡΙΖΑ” та популістських партій-“розхитувачів” показало, що партія-“руйнівник” суттєво відрізняється за освітньо-віковими параметрами електорату: підтримка грецької ліво-популістської сили спадає із збільшенням віку та зростає разом зі зростанням рівня освіти її виборців. Це доводить небезпеку руйнівного впливу популістів, якщо до їх соціальної бази долучається більш динамічна – молодша та освіченіша – частина суспільства.

Упродовж 1960-2017рр. європейський популізм пройшов кілька хвиль, кожна з яких була сильнішою за попередню. Протягом першої хвилі, що охопила чотири десятиліття після Другої світової війни, популістські сили отримували невелику частку голосів – у межах 10%; винятком були лише короточасні успіхи данських і фінських партій. Для другої хвилі, яка тривала з середини 1980-х років до середини 1990-х років, характерним є поступове наростання підтримки популістських політичних сил та розширення географії їх успіхів. На сьогодні Європа переживає кульмінацію найпотужнішої – третьої хвилі успіхів популістів: за результатами останніх виборчих кампаній 2013-2016рр., найбільшою є їх підтримка в південній частині Європи (Греція, Італія та Іспанія), де популістів підтримує близько третини електорату, та у скандинавських країнах (Швеція, Норвегія, Фінляндія, Данія), де за популістів на виборах до нижніх палат парламенту проголосували в середньому 17% виборців.

Здійснений аналіз засвідчив також важливість інституційних факторів, які не дозволили британським популістам стати “розхитувачем” вестмінстерської системи, і які також не дозволили Австрійській партії свободи перейти до типу “руйнівників”. Міцна інституційна структура, таким чином, здатна зупиняти руйнівний вплив популізму. ■

⁷⁹ Armingeon K., Weisstanner D., Engler S., Potolidis P., Gerber M., Leimgruber P. Op. cit.

⁸⁰ У 2005р. Й.Хайдер створив нову політичну партію – Альянс за майбутнє Австрії (*Bündnis Zukunft Österreich*), яка продовжувала бути урядовою.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ		
Політична партія “Народний фронт”	Партія “Блок Петра Порошенка”	Політична партія “Об’єднання “Самопоміч”
зареєстрована 31 березня 2014р. лідер – Арсеній ЯЦЕНЮК Програма “Відновлення України”	зареєстрована 5 травня 2000р. лідер – Юрій ЛУЦЕНКО Програма “Жити по-новому!”	зареєстрована 29 грудня 2012р. лідер – Андрій САДОВИЙ Програма “В єдності – сила”
(22,14%)*	(21,82%)*	(10,97%)*
ВНУТРІШНЯ		
Децентралізація,		
Децентралізація. Органи місцевого самоврядування повинні отримати стабільну фінансову основу для виконання розширених повноважень.	Децентралізація влади. Громади на місцях повинні отримати більше прав і коштів на реалізацію повноважень. Виконавча влада в областях належатиме не призначеним згори “губернаторам”, а виконкомам, сформованим облрадами, обраними людьми.	Децентралізація влади.
Люстрація		
Кадрове очищення та оновлення органів влади. Залучення громадянського суспільства до вирішення найактуальніших проблем.	Антикорупційна люстрація судових, правоохоронних, податкових і митних органів. Вибірні органи влади та місцевого самоврядування, які втратили довіру людей, мають бути дочасно переобрані.	Люстрація – очищення держслужби від людей, які працюють на шкоду своїй державі.
Антикорупційна		
Оновлення антикорупційного законодавства та запровадження нових антикорупційних практик: • створення незалежного антикорупційного органу, • запровадження декларування чиновниками, політиками, суддями, працівниками прокуратури та ін. як доходів, так і витрат, з обов’язковою перевіркою цих відомостей, • залучення громадськості до процесу антикорупційного моніторингу. Запровадження електронного врядування, перехід до надання адміністративних послуг усюди за принципом “єдиного вікна”.	Отримання громадянами вичерпної інформації про рішення державних органів та органів місцевого самоврядування. Відкритими мають бути кадрова політика і діяльність кожного чиновника та високопосадовця, його статки й доходи, а також витрати держслужбовців та їхніх сімей.	Створення незалежного органу для розслідування високопосадової корупції. Прозорі державні закупівлі та процедури реалізації майна. Спрощення процедури надання адміністративних послуг.

* Програми взяті з офіційного сайту ЦВК, рубрика “Позачергові вибори народних депутатів України 2014”, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp501?PT001F01=910>.

ДОДАТОК 2

УКРАЇНИ, ЯКІ МАЮТЬ ФРАКЦІЇ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ VIII СКЛИКАННЯ

Політична партія “Опозиційний блок”	Радикальна партія Олега Ляшка	Всеукраїнське об'єднання “Батьківщина”
зареєстрована 23 квітня 2010р. лідер – Юрій БОЙКО Програма: “Україна: право на майбутнє”	зареєстрована 28 вересня 2010р. лідер – Олег ЛЯШКО Програма: “План Ляшка. Перемога України”	зареєстрована 16 вересня 1999р. лідер – Юлія ТИМОШЕНКО Програма: “Україна переможе!”
(9,43%)*	(7,44%)*	(5,68%)*
ПОЛІТИКА		
місцеве самоврядування		
Децентралізація влади. Громадяни повинні отримати право самостійно, шляхом прямого голосування обирати керівників регіонів та відкликати їх. Передача функцій, повноважень і фінансів територіальним громадам, утворити виконавчі органи місцевих рад, ліквідувавши райдержадміністрації.	Децентралізація влади. Зібрані податки в більшості своїй залишаються на місцях. Надання громадам право проводити референдуми для вирішення важливих питань.	Проведення реформи місцевого самоврядування, розширивши його права та фінансову самостійність згідно Європейської хартії місцевого самоврядування. Ліквідація місцевих державних адміністрацій, надавши право обласним та районним радам формувати свої виконкоми.
Зупинка бездумного звільнення державних службовців та переслідування політичних опонентів під гаслом люстрації. Боротьба з корупціонерами повинна здійснюватися в рамках чинного законодавства.	Очищення влади від зрадників та крадіїв. Повна люстрація – це проведення перевірки діяльності чиновників на місцях.	Ухвалення закону про люстрацію та створення незалежної Державної люстраційної комісії. Заборона займати державні посади тим керівникам і депутатам, які працювали на режим Януковича, голосували за диктаторські закони 16 січня, були запідозрені в корупції.
політика		
	Знищення хабарництва. Створення суспільного антикорупційного корпусу – для реакції на скарги громадян. Техніка провокування хабарів із негайним затриманням і покаранням хабарника. Націоналізація їх майна. Система контролю видатків чиновників. Усунення олігархів.	Приведення законодавства у сфері діяльності судів, прокуратури, СБУ, міліції, держслужби до стандартів і антикорупційних вимог ЄС. Запровадження максимально жорсткої кримінальної відповідальності за корупцію та хабарництво. Ухвалення закону, за яким кожен чиновник та його родина будуть зобов'язані довести легальність походження свого майна. Зобов'язати чиновників та депутатів декларувати не лише доходи, але й витрати. Їх податкові декларації викладати в Інтернет. Створення незалежного Антикорупційного бюро з правом на провокацію хабара та перевірку на детекторі брехні. Відкриття мережі “універсамів” адмінпослуг. Створення системи електронного уряду.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ		
Політична партія “Народний фронт”	Партія “Блок Петра Порошенка”	Політична партія “Об’єднання “Самопоміч”
Розподіл влади.		
Продовження реформи політичної системи України, спрямованої на створення надійних запобіжників проти спроб узурпації державної влади.	Збереження і подальше вдосконалення відновленої парламентсько-президентської форми правління, за якої Уряд формується парламентською коаліцією. Перехід до обрання парламенту за відкритими партійними списками.	Збалансування повноважень та відповідальності Президента, парламенту та Уряду за кожне повноваження. Прийняття закону про Президента. Скасування пільг та встановлення достойної оплати парламентарів та міністрів. Відмова від депутатської недоторканності.
ГУМАНІТАРНА		
Мова		
Поширення використання державної мови.	Вільне використання рідної мови, при обов’язковому збереженні та зміцненні єдиного гуманітарного українського простору, в мовно-культурній сфері, в освіті, в політиці історичної пам’яті обов’язково буде враховуватися специфіка кожного регіону.	
Інформаційна політика.		
Захист національного інформаційного простору. Конкурентний медіаринок, незалежні та професійні ЗМІ, потужні суспільні медіа. Формування спільної загальнонаціональної ідентичності.	Прозора структура власності ЗМІ. Створення суспільного телебачення.	Створення системи проактивної державної інформаційної політики. Розвиток телекомунікаційної інфраструктури.
Наука		
Патріотичне виховання громадян. Продовження реформ в освітній сфері на європейських засадах.		Підвищення оплати праці вчителя. Справжнє академічне та студентське самоврядування. Грантова підтримка молодих науковців. Створення незалежного Національного фонду досліджень для фінансування фундаментальних, прикладних досліджень, інноваційних проектів та стартапів.

УКРАЇНИ, ЯКІ МАЮТЬ ФРАКЦІЇ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ VIII СКЛИКАННЯ (продовження)

Політична партія “Опозиційний блок”	Радикальна партія Олега Ляшка	Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”
виборча система		
Розпочати процес конституційних змін. Повноцінна реалізація прав та свобод людини і громадянина. Забезпечення стабільного економічного, суспільно-політичного розвитку України – основна мета реформування Основного Закону.	Вибори за відкритими списками.	Ухвалення закону про проведення виборів до Верховної Ради за пропорційною системою з відкритими списками. Прийняття закону про парламентську опозицію з правом призначати керівника Рахункової палати для контролю за бюджетними витратами. Скасувати недоторканість президента, парламентарів і суддів. Запуск механізму відкликання народного депутата України. Прийняття законів про імпичмент президента та прозорість фінансування партій.
ПОЛІТИКА		
Забезпечення всебічного розвитку української мови як державної. Надання можливості громадам визначати статус російської та інших мов як регіональних мов у місцях компактного проживання національних меншин. Законодавчо закріпити право розвитку регіональних мов у сферах судочинства, культури, освіти, надання адміністративних послуг.		
ЗМІ		
і освіта		
Розширення мережі позашкільних навчальних закладів.		Запровадження державних грантів для молоді на отримання вищої освіти та стажування в Європі.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ		
Політична партія “Народний фронт”	Партія “Блок Петра Порошенка”	Політична партія “Об’єднання “Самопоміч”
Релігія		
ЕНЕРГЕТИЧНА		
Диверсифікація джерел і шляхів поставок енергоресурсів, їх економія та досягнення високого рівня енергоефективності. Приведення енергетичного сектору у відповідність до вимог Договору про створення Енергетичного співтовариства.		
ЗОВНІШНЯ		
Зовнішньополітичні		
Законодавче відновлення та реалізація стратегічного курсу на євроатлантичну інтеграцію.	Повноцінне членство України в Європейському Союзі.	Відмова від позаблокового статусу України.
Крим,		
	Політична та дипломатична боротьба за повернення тимчасово окупованого Криму і збереження територіальної цілісності України.	
ЕКОНОМІКА		
Податки		
Реформа податкової системи.	Скорочення кількості податків, зменшення їх ставки, а шляхи уникнення сплати податків через офшори – перекрити. Спрощене оподаткування для малого та середнього бізнесу.	Децентралізація податків. Лібералізація податкового законодавства щодо спонсорства та меценатства освіти, науки, культури та спорту.

УКРАЇНИ, ЯКІ МАЮТЬ ФРАКЦІЇ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ VIII СКЛИКАННЯ (продовження)

Політична партія “Опозиційний блок”	Радикальна партія Олега Ляшка	Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”
Розробка та затвердження Концепції гуманітарного розвитку “Єдність у різноманітті” з метою законодавчого забезпечення організаційних засад духовного розвитку кожної людини.		
СФЕРА		
Підвищення енергоефективності та енергетичної незалежності держави.		
ПОЛІТИКА		
орієнтації		
Збереження позаблокового статусу та нейтралітету.	Асоціація з ЄС.	Вступ України до НАТО. Повноправне членство України в Європейському Союзі.
АТО		
Активізація переговорів з Росією за посередництва держав ЄС, США та інших країн з метою створення сталих умов для миру на сході України.		Повернення до “жєневського” формату переговорів з Росією. Запровадження власних санкцій проти Росії, добитися її визнання країною-агресором і спонсором тероризму, ДНР, ЛНР – терористичними організаціями. Запустити програму з повернення Криму, змусити Росію компенсувати збитки від окупації АР Крим та частини Донбасу в міжнародних судах.
Зниження податкового навантаження на малий та середній бізнес та запровадження мораторію на його перевірки. Запровадження кредитних та податкових канікул для підприємств у регіонах, що постраждали внаслідок воєнних дій.	Проста та зрозуміла система оподаткування. Кредити на розвиток під 5% на 10 років. Менші податки на заробітну платню, більші на сировинну продукцію олігархів. Кризовий податок для олігархів.	Спрощення процедури сплати та зменшення кількості існуючих податків і зборів – їх має залишитися не більше шести. Знизити розмір єдиного соціального внеску до 15%.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ		
Політична партія “Народний фронт”	Партія “Блок Петра Порошенка”	Політична партія “Об’єднання “Самопоміч”
Право		
Розкриття структури власності підприємств.	Недоторканість власності.	Перетворення землі сільсько-господарського призначення на актив українського селянина, аби він міг залучати інвестиції і розвивати своє господарство.
Дерегуляція		
Демоніполізація економіки. Розширення свободи підприємницької діяльності, істотне скорочення функцій адміністративного регулювання економіки. Зменшення кількості дозволів, контролюючих органів і перевірок тощо. Протягом 20 років увійти до першої двадцятки країн за Індексом людського розвитку. Запровадження електронного врядування, перехід до надання адміністративних послуг усюди за принципом “єдиного вікна”.	Впровадження реальної конкурентної економічної моделі в Україні. Антимоніполий комітет має стати ключовим економічним регулятором.	Дерегулювання, боротьба з корупцією та монополіями. Спрощення процедури надання адміністративних послуг. Запровадження реальної анти-монопольної політики. Забезпечення доступної вартості фінансових ресурсів.
Пріоритетні		
Сільськогосподарська продукція. Розвиток сучасних галузей виробництва.	Аграрна галузь. Розвиток наукоємних технологій.	Високі технології, машинобудування та поглиблена переробка. Створення технологічних та індустріальних парків, експортно-кредитного агентства, банку розвитку та фонду модернізації. Експорт продуктів харчування, а не лише агросировини.
Соціальна		
Зарплати,		
	Соціальний захист найбідніших громадян.	

УКРАЇНИ, ЯКІ МАЮТЬ ФРАКЦІЇ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ VIII СКЛИКАННЯ (продовження)

Політична партія “Опозиційний блок”	Радикальна партія Олега Ляшка	Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”
власності		
	Заборона продажу землі. Право оренди землі під жорстким контролем держави. Заборона іноземцям розпоряджатися нашими чорноземами.	Державна власність на сільськогосподарську землю та відновлення безкоштовної видачі земельних актів. Громадяни зможуть продавати паї державі за вигідною ціною. Унеможливлення надмірної концентрації земель в одних руках, що може призвести до фактичного закріпачення селян.
Покращення інвестиційного клімату.	Проста звітність, мінімум перевірок та бюрократії.	Радикальне скорочення кількості ліцензій та контролюючих органів. Істотне скорочення чисельності працівників держорганів. Запровадження інституту бізнес-омбудсмена, заборонити “маскишоу” та необґрунтовані перевірки малого та середнього бізнесу. Відкриття мережі “універсамів адмінпослуг”.
галузі		
Затвердження Державної програми підтримки національних виробників.	Відродження якісного виробництва повного циклу. Допомога українському виробнику, роботодавцю, платнику податків.	
сфера		
пенсії		
Забезпечення індексації зарплат і пенсій відповідно до рівня інфляції. Зупинка скорочення працівників бюджетної сфери та забезпечення гідної оплати їхньої праці.		Бійцям АТО достойні зарплати й пільги.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ		
Політична партія “Народний фронт”	Партія “Блок Петра Порошенка”	Політична партія “Об’єднання “Самопоміч”
Грошова		
Недопущення скасування чи скорочення субсидій мало-забезпеченим громадян на оплату комунальних послуг.		Запровадження адресної допомоги. Прозоре та адресне забезпечення осіб, які захищали свободу українців та територіальну цілісність України, а також їхніх сімей.
Медичне		
Забезпечення доступності якісних медичних послуг. Надання необхідного медичного обслуговування, протезування своїм героям, так і за забезпечення житлом, надання соціальних гарантій родинам тих, хто загинув у боях за Україну.		Відкриття доступу до медичних установ та санаторно-курортних закладів Державного управління справ. Запровадження медичного страхування. Забезпечення гідної винагороди за лікарську працю.
ПРАВООХОРОННА		
Судочинство		
Реальна судова реформи, яка передбачала б як кадрове очищення і “перезавантаження”, так і суттєві інституційні зміни.	Незалежність суду. Встановлення публічного контролю за призначенням і діяльністю суддів і створення системи їхнього автономного функціонування.	Оновлення суддівського корпусу. Усунення Президента та парламенту від формування суддівського корпусу Удосконалення механізмів добору і дисциплінарної відповідальності суддів, для зміцнення їх незалежності.
Органи		
Докорінна реформа правоохоронних органів і сфери цивільної безпеки.	Реформа правоохоронної системи судів, міліції, СБУ, прокуратури.	Підвищення відповідальності за злочини чи злочинну бездіяльність посадових осіб держави, прокурорів, правоохоронців зі скороченням чисельності та підвищенням оплати праці. Запровадження муніципальних органів правопорядку. Оновлення прокурорського корпусу. Становлення прокуратури як служби державного обвинувачення.

УКРАЇНИ, ЯКІ МАЮТЬ ФРАКЦІЇ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ VIII СКЛИКАННЯ (продовження)

Політична партія “Опозиційний блок”	Радикальна партія Олега Ляшка	Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”
допомога		
Збільшення допомоги при народженні дитини та допомоги по догляду за дитиною. Запровадження пільгового кредитування молодих сімей для придбання житла. Підвищення соціального захисту військовослужбовців та їхніх сімей, правоохоронців, членів сімей загиблих і поранених учасників АТО.	Цільова грошова допомога мало-забезпеченим. Сім’ї, в яких двоє дітей, визнають багатодітними і вони будуть отримувати відповідну допомогу. Пораненим в АТО та їх сім’ям держава забезпечить соціальний захист.	
забезпечення		
Запровадження медичного страхування, забезпечення права на безоплатне одержання медичних послуг малозабезпеченим верствам населення та пенсіонерам.	Виділення на медицину в 10 разів більше коштів ніж зараз. Фельдшерсько-акушерський пункт в кожному селі.	
СИСТЕМА		
Проведення судової реформи. Виборність суддівського корпусу, розширення суддівського самоврядування.		Люстрація суддів, причетних до порушень прав людини, ухвалення неправосудних рішень, політичних переслідувань, корупції. Формування судів присяжних. Створення рівних можливостей для захисту своїх прав через суд для всіх громадян. Обирання народом суддів місцевих судів.
внутрішніх справ		
Реформування правоохоронної системи, забезпечення її безумовної підзвітності та підконтрольності суспільству.		Реформа пенітенціарної системи.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ		
Політична партія “Народний фронт”	Партія “Блок Петра Порошенка”	Політична партія “Об’єднання “Самопоміч”
НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА		
Територіальна цілісність, оборона		
Відновлення територіальної цілісності України. Встановлення контролю над державним кордоном. Оновлення Стратегії національної безпеки України. Ухвалення нової Воєнної доктрини, в якій Росія буде чітко визначена державою-агресором.	Політична та дипломатична боротьба за повернення тимчасово окупованого Криму і збереження територіальної цілісності України.	Формування нової воєнної доктрини. Виробництво та закупівлю сучасного озброєння. Ефективне управління ВПК.
Збройні Сили		
Реформування армії та інших структур сектору безпеки і оборони, їх оснащення новими, сучасними видами озброєнь, військового обладнання, допоміжними засобами.	Збільшення витрат на модернізацію та посилення Збройних Сил.	Формування військового резерву шляхом створення системи військової підготовки громадян.
Добровольці		
		Підтримка громадян, які самоорганізувалися для допомоги війську.

УКРАЇНИ, ЯКІ МАЮТЬ ФРАКЦІЇ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ VIII СКЛИКАННЯ (продовження)

Політична партія “Опозиційний блок”	Радикальна партія Олега Ляшка	Всеукраїнське об’єднання “Батьківщина”
I ОБОРОНА		
Зміцнення обороноздатності України.	Перемога у війні.	Збереження територіальної цілісності, суверенітету України. Організувати Ставку Верховного Головнокомандувача, через яку Президент здійснюватиме все керівництво обороною держави.
України		
Реалізація програми модернізації армії забезпечить державними замовленнями понад 160 підприємств оборонно-промислового комплексу України.		Побудова потужної армії. Відродження Збройних Сил України та забезпечення їх переоснащення на базі вітчизняного ВПК згідно стандартів НАТО. Очищення армії від зрадників, заміна некомпетентних генералів.
волонтери		
Роззброєння всіх незаконних воєнізованих формувань.	Створення потенційних партизанських загонів і підготовка населення до оборони великих міст.	Зняття бюрократичних перешкод у діяльності волонтерів.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ,		
Політична партія “Всеукраїнське об’єднання “Свобода”	Комуністична партія України	Партія “Сильна Україна”
зареєстрована 16 жовтня 1995р. лідер – Олег ТЯГНИБОК Програма “Українська перемога: Програма докорінних перетворень”	зареєстрована 5 жовтня 1993р. лідер – Петро СИМОНЕНКО Передвиборча програма “Мир – українській землі! Благополуччя – кожній сім’ї!”	зареєстрована 25 березня 2005р. лідер – Сергій ТІГІПКО
(4,71%)*	(3,88%)*	(3,11%)*
ВНУТРІШНЯ		
Децентралізація,		
Розпуск місцевих держ- адміністрацій. Передача їхніх повноважень виконкомам місцевих рад.	Здійснення конституційних змін, що відкривають шлях до децентралізації. Широка самостійність регіонів за умови міцних конституційних гарантій єдності та територіальної цілісності країни. Найважливіші дискусійні питання державного і суспільного життя повинні вирішу- ватися шляхом народних плебісцитів.	Регіоналізація управління. Місцеві громади (на рівні міст і районів) повинні отримати право розпоряджатися своїм майном і більшою частиною бюджетних коштів, що збираються на їхній території, впливати на призначення керівників місцевих правоохорон- них та контролюючих органів. Регіональні (обласні та районні) ради повинні отримати право обирати органи управління. Регулювання ставки місцевих податків залежно від потреб регіону. Функції представників Президента в регіонах мають бути зведені до контролю над виконанням Законів України на цій території.
Люстрація		
Здійснення люстрації – докорінного очищення влади. Усунення з усіх державних посад агентуру КДБ- ФСБ, високопосадовців комуніс- тичного режиму, поплічників Януковича, сепаратистів та окупантів.		

* Програми взяті з офіційного сайту ЦВК, рубрика “Позачергові вибори народних депутатів України 2014”, <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/wp501?PT001F01=910>.

ДОДАТОК 3

ЯКІ НАБРАЛИ ПОНАД 1% ГОЛОСІВ ВИБОРЦІВ НА ВИБОРАХ-2014

Політична партія “Громадянська позиція”	Політична партія “Всеукраїнське аграрне об’єднання “ЗАСТУП”	Політична партія “Правий сектор”
зареєстрована 24 березня 2005р. лідер – Анатолій ГРИЦЕНКО Програма “Безпека. Справедливість. Оновлення”	зареєстрована 4 травня 2011р. лідер – Віра УЛЬЯНЧЕНКО Програма “За рідну землю!”	зареєстрована 29 вересня 1997р. лідер – Дмитро ЯРОШ Програма “Перемога! Державність! Свобода!”
(3,10%)*	(2,65%)*	(1,80%)*
ПОЛІТИКА		
місцеве самоврядування		
Децентралізація влади. Передача місцевому самоврядуванню необхідних функцій і повноважень, відповідних матеріальних і фінансових ресурсів. Ліквідація державних адміністрацій; утворення виконкомів місцевих Рад. Представництво центральної влади обмежити функціями нагляду, контролю і координації виконання загальнодержавних програм.	Децентралізація влади. Самоврядні громади мають стати справжніми господарями із високим рівнем повноважень та бюджетних ресурсів. Делегування владних повноважень на максимально близький до громадян рівень влади. Розвиток місцевого самоврядування.	Розширення повноважень місцевого самоврядування.
Люстрація влади, притягнення до відповідальності злочинців і злочинців; системна протидія корупції.		Люстрація та оновлення особового складу силових органів. Люстрація та атестація чиновників.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ,

Політична партія “Всеукраїнське об’єднання “Свобода”	Комуністична партія України	Партія “Сильна Україна”
Антикорупційна		
Перевіряти відповідність офіційних доходів держслужбовців та членів їхніх сімей – їхнім дійсним витратам і майновому стану.		Ухвалення плану невідкладних заходів для боротьби з корупцією, в рамках яких необхідно скоротити кількість контролюючих органів, їхні контрольні функції та кількість чиновників, які в них працюють. Вжити першочергових і щонайжорсткіших заходів для припинення корупції у вищих ешелонах влади. Відмовитися від каральної податкової політики. Перевіряти тільки тих, хто має явні ознаки ухиляння від сплати податків. Впровадити систему особистої відповідальності чиновників контролюючих органів за обґрунтованість і законність перевірок бізнесу. Розширення прав громадянського суспільства в боротьбі з корупцією.
Розподіл влади,		
Пропорційна система виборів до парламенту за відкритими виборчими списками. Надання громадянам права відкликати депутатів, чиновників і суддів різних рівнів шляхом референдуму. Скасування депутатської, суддівської та президентської недоторканності щодо кримінальних та економічних злочинів.		
ГУМАНІТАРНА		
Мова		
Утвердження української мови в статусі єдиної державної (офіційної) на всій території України. Запровадження обов’язкового іспиту з української мови для держслужбовців та кандидатів на виборні посади. Зобов’язати всіх держслужбовців вживати українську мову на роботі та під час публічних виступів. Встановити податкові пільги на виготовлення і поширення україномовної культурної продукції. Упорядкувати вживання української мови в ЗМІ та в кінопрокаті.	Збереження і розвиток мов та культур усіх націй і народів. Російській мові надати статус державної.	Регіони повинні отримати право самостійно визначати принципи мовної та культурної політики. Завдання Центру – підтримувати розвиток української культури, мови та історії.

ЯКІ НАБРАЛИ ПОНАД 1% ГОЛОСІВ ВИБОРЦІВ НА ВИБОРАХ-2014 (продовження)

Політична партія “Громадянська позиція”	Політична партія “Всеукраїнське аграрне об’єднання “ЗАСТУП”	Політична партія “Правий сектор”
політика		
Забезпечення публічного доступу до інформації про використання державних і комунальних коштів на всіх рівнях, в т.ч. онлайн доступ до інформації про всі транзакції на рахунках Державного казначейства. Прийняти Закон про прозорість фінансування політичних партій і політичної реклами. Запровадити кримінальну відповідальність за “незаконне збагачення” – придбання політиком або чиновником власності, яке не можна пояснити законними джерелами доходів – та покарання з конфіскацією майна.	Виведення землекористування з тіньового обігу; протидія земельним оборудкам та корупції у сфері використання земельних угідь.	Прирівнювання корупції у військовій сфері до особливо важких злочинів. Впровадження електронного врядування на національному та на місцевому рівнях. Збільшення покарання за корупційні дії з довічним позбавленням права займати державні посади.
виборча система		
ПОЛІТИКА		
	Єдиною державною мовою повинна бути Українська.	

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ,

Політична партія “Всеукраїнське об’єднання “Свобода”	Комуністична партія України	Партія “Сильна Україна”
Інформаційна політика,		
ЗМІ повинні інформувати громадян про всіх своїх власників. Заборона трансляції телесеріалів і програм, в яких принижуються українці. Забезпечення рівного доступу усіх учасників виборів до ЗМІ. Заборона платної політичної реклами в ЗМІ за три місяці до початку та впродовж усієї виборчої кампанії.		
Наука		
	Збільшення фінансування установ культури, бібліотек, книгарень. Повернення державної безкоштовної дошкільної, середньої, професійно-технічної та вищої освіти.	
Релігія		
	Підтримка традиційних конфесій віруючих.	
ЕНЕРГЕТИЧНА		
Енергонезалежність України, зменшення споживання, збільшення видобутку, диверсифікація джерел. Імпортувати не більше ніж 30% енергоносіїв з однієї країни. Створення власного замкнутого ядерного циклу. Розвиток альтернативної енергетики. Впровадження енергоощадних технологій.		
ЗОВНІШНЯ		
Зовнішньополітичні		
Вступ України в НАТО. Визначити європейський україноцентризм стратегічним курсом Держави. Спрямувати зовнішньополітичні зусилля на побудову тісної політико-економічної співдружності з країнами Балто-Чорноморської осі. Встановити візовий режим з РФ та безвізовий – з ЄС. Вимагати від держав, які гарантували безпеку України (Будапештський меморандум 1994р.), дієвого захисту. Укласти двосторонню угоду зі США про надання військово-технічної допомоги.	Надійна завіса проНАТОВським задумам. Відновлення добросусідських і братерських відносин з державами СНД, найперше з Росією, Білорусією і Казахстаном.	

ЯКІ НАБРАЛИ ПОНАД 1% ГОЛОСІВ ВИБОРЦІВ НА ВИБОРАХ-2014 (продовження)

Політична партія “Громадянська позиція”	Політична партія “Всеукраїнське аграрне об’єднання “ЗАСТУП”	Політична партія “Правий сектор”
ЗМІ		
		Створення концепції захисту українського інформаційного простору.
і освіта		
Забезпечення рівних можливостей для здобуття освіти, дошкільного та позашкільного творчого розвитку дітей і молоді; припинення діяльності численних вузів, у яких видають дипломи, але не дають глибоких знань і затребуваної на ринку праці професії.	Розвиток освіти, науки, сучасних аграрних технологій.	Забезпечення загальної безкоштовної середньої освіти. Розвиток національної освіти. Спортивно-патріотичне виховання молодого покоління. Відновити вивчення військової справи і підняти на належний рівень національне військово-патріотичне виховання у середніх навчальних закладах.
		Залучення національних Церков до процесу духовного виховання молоді.
СФЕРА		
Досягнення до 2020 року енергетичної незалежності України шляхом зменшення частки природного газу в структурі енергетичного балансу; активної геологічної розвідки та нарощування виробництва енергетичних ресурсів; радикального енергозбереження.	Заохочення державою новітніх технологій енергозбереження в АПК.	Диверсифікація джерел енергопостачання.
ПОЛІТИКА		
орієнтації		
Вступ України до Європейського Союзу і НАТО. Встановити союзницькі відносини з США і Великою Британією на двосторонній договірній основі. Невідкладно ратифікувати Угоду про асоціацію з Євросоюзом і забезпечити її безумовне виконання.	Європейський вибір України, але входження до об’єднаної Європи має відбуватися на вигідних умовах.	Взаємодія з НАТО та іншими структурами міжнародної безпеки з метою запобігання зовнішнім загрозам. Пріоритетним простором реалізації української геополітичної стратегії має стати Середньо-Східна Європа за діагоналлю Балтика-Закавказзя (Швеція, Литва, Польща, Туреччина, Грузія).

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ,		
Політична партія “Всеукраїнське об’єднання “Свобода”	Комуністична партія України	Партія “Сильна Україна”
Крим,		
Припинення дипломатичних відносин з Росією до часу припинення її агресії проти України та виплати компенсації. Притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності Путіна та його поплічників за тероризм та воєнні злочини.		Багатосторонні мирні переговори. Супровід мирного процесу з боку спеціального представника Генерального Секретаря ООН. Сильна переговорна позиція України, заснована на принципах незалежності, територіальної цілісності й суверенітету нашої країни.
ЕКОНОМІКА		
Податки		
Спрощення системи оподаткування. Забезпечення пільгових кредитів на відкриття малого бізнесу. Запровадження прогресивної шкали оподаткування за принципом: “малий бізнес – малі податки, великий бізнес – великі податки”. Запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб.	Звільнення від податків невеликих зарплат, запровадження прогресивного оподаткування доходів багатих і надбагатих, введення податку на предмети розкоші.	Зниження податкового тягара для виробництв з високою доданою вартістю. Зниження кількості податків і спрощення їх адміністрування. Впровадження п’ятирічного мораторію на податкові перевірки малого і середнього бізнесу з річним оборотом до 10 млн грн. Зниження єдиного соціального внеску до середньоєвропейського рівня (не більше 20%). Регулювання ставки місцевих податків залежно від потреб регіону.
Право		
Заборона приватизації стратегічних підприємств і повернення у державну власність вже приватизованих. Заборона торгівлі землею сільськогосподарського призначення. Надавати землю у довгострокове користування громадянам України із правом родинного успадкування. Повернення державі природної монополії та енергогенеруючі підприємствами. Ліквідація приватних монополій та олігополій, частка яких перевищує 25% ринку. Повернення у державну власність підприємств, власники яких не виконують соціальних та інвестиційних зобов’язань.	Націоналізація законним шляхом стратегічних галузей, повернення державі контролю над надрами і природними ресурсами, заборона купівлі-продажу земель сільськогосподарського призначення. Державна монополія на виробництво і реалізацію алкогольних і тютюнових виробів.	

ЯКІ НАБРАЛИ ПОНАД 1% ГОЛОСІВ ВИБОРЦІВ НА ВИБОРАХ-2014 (продовження)

Політична партія “Громадянська позиція”	Політична партія “Всеукраїнське аграрне об’єднання “ЗАСТУП”	Політична партія “Правий сектор”
АТО		
		Українське військо має раз і назавжди викинути російську армію з території України. Уведення воєнного стану і державне визнання російської агресії.
Ліквідація податкової міліції. Ефективне використання зібраних податків.	Підтримка заходів з реформування податкової системи, які перетворюють її з конфіскаційної на стимулюючу. Збереження для сільгоспвиробників спеціальних режимів оподаткування; скорочення кількості податків та зборів, спрощення їх адміністрування; введення податкових канікул для фермерів-початківців; податкове заохочення оновлення основних фондів.	Спрощення системи оподаткування для малого та середнього бізнесу. Впровадження особливої системи оподаткування для відновлення українського виробництва Зменшення кількості податків до трьох – з доходів фізичних осіб (10%), з прибутку (7%), на інвестиційну діяльність (5%).
власності		
Відкриття усіх реєстрів власності для публічного доступу, з обов’язковим повідомленням про реальних власників при відкритті банківських рахунків, реєстрації підприємств, купівлі-продажу, участі в державних закупівлях і приватизації.	Мораторій на продаж землі сільськогосподарського призначення має діяти доки не буде надійних гарантії для сільського трударя та його прав на землю. Невідкладне ухвалення Закону України “Про обіг земель сільськогосподарського призначення”. Удосконалення порядку продажу права оренди земельних ділянок.	Повернення до державної власності вкрадених в українського народу активів та капіталів.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ,		
Політична партія “Всеукраїнське об’єднання “Свобода”	Комуністична партія України	Партія “Сильна Україна”
Дерегуляція		
Спрощення дозвільної системи.		Приведення кількості дозволів і ліцензій до розумно необхідного мінімуму. Зростання економічної свободи та поліпшення інвестиційного клімату.
Пріоритетні		
Сільське господарство, інформаційні технології, авіа-, судно-, машинобудування, енергетика, ВПК, космічна галузь.	Державна підтримка вітчизняного товаровиробника, науки і працівників села. Розвиток середнього класу, який становитиме не менше 60% населення.	Машинобудування, металургія, сільгосппереробка. Захист і підтримка розвитку вітчизняної промисловості. Захист внутрішніх товарних ринків. Відкриття державної програми з пільгового кредитування та підтримки малого та середнього бізнесу.
Соціальна		
Зарплати.		
Скасування пенсійної реформи Азарова-Януковича. Узалежнення пенсійного віку від середньої тривалості життя пенсіонера. Скасування пенсійних привілеїв. Перехід до накопичувальної пенсійної системи.	Щоквартальне індексування з урахуванням реальної інфляції зарплат, пенсій, стипендій. Встановлення заробітної плати працівникам бюджетної сфери на рівні середньої зарплати в промисловості; скасування пенсійної і медичної реформ, повернення віку виходу на пенсію: жінкам 55 років, чоловікам – 60 років; звільнення від податків невеликих зарплат.	Перегляд прожиткового мінімуму, розміру мінімальних зарплат і пенсій щонайменше 4 рази на рік. Висока зарплата і соціальний захист солдат і офіцерів, впровадження сучасних типів озброєнь.
Грошова		
Пільгові кредити для молоді на здобуття вищої освіти. Забезпечення високих соціальних гарантій для учасників АТО. Надати їм пільги у навчанні, працевлаштуванні, бізнесі, сплаті комунальних послуг, безкоштовні земельні наділи.	Впровадження системи матеріальної та соціальної допомоги молодим педагогам, медикам, особливо тим, хто працює в сільській місцевості. Надання малозабезпеченим громадянам безкоштовного житла. Витрати на комунальні послуги не повинні перевищувати 10% від доходів сім’ї. Забезпечення військовослужбовців житлом, гідним рівнем життя і соціальними гарантіями.	Надання найбільш соціально незахищеним молодим сім’ям державної щомісячної допомоги по догляду за дитиною.

ЯКІ НАБРАЛИ ПОНАД 1% ГОЛОСІВ ВИБОРЦІВ НА ВИБОРАХ-2014 (продовження)

Політична партія “Громадянська позиція”	Політична партія “Всеукраїнське аграрне об’єднання “ЗАСТУП”	Політична партія “Правий сектор”
Проведення докорінної дерегуляції підприємницької та інвестиційної діяльності для малого і середнього бізнесу. Скорочення вдвічі чисельності контрольних органів і державних службовців. Спрощення процедури надання адміністративних послуг, повне переведення їх на систему “єдиного вікна”. Запровадження електронного урядування.	Дерегуляцію системи земле-користування. Ухвалення Державної цільової програми “Охорона родючості землі”. Протидія монопольним змовам на ринках сільгосппродукції.	Зменшення державного апарату втричі. Спрощення процесу регулювання, мінімізація адміністративних процедур. Проведення антимонопольної політики, спрямованої на обмеження економічного впливу олігархів.
галузі		
	Розвиток села. Державна підтримка органічного виробництва. Залучення інвестицій у виробництво продукції з високою доданою вартістю.	Модернізація села, першочергова розбудова його інфраструктури.
сфера		
пенсії		
Забезпечення справедливого нарахування пенсій на основі тривалості робочого стажу і розміру зарплати, з доплатою за особливі умови праці. Максимальна пенсія не повинна перевищувати мінімальну більше, ніж у 10 разів.		
допомога		
Соціальний захист військово-службовців і учасників бойових дій та членів їхніх сімей.	Запровадження політики заохочення життя у селі; належна якість комунальних послуг для сільського населення; спрямовувати на розвиток культурно-освітньої інфраструктури до 25% місцевих бюджетів.	Розробка гарантованого пакету соціального страхування для військових та членів родин загиблих під час бойових дій.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ПЕРЕДВИБОРНИХ ПРОГРАМ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ,		
Політична партія “Всеукраїнське об’єднання “Свобода”	Комуністична партія України	Партія “Сильна Україна”
Медичне		
Запровадження обов’язкового державного соціального медичного страхування, яке включатиме базовий пакет медичної допомоги.	Надання громадянам безкоштовної медичної допомоги. Закупівля та надання за державні кошти ліків, критично необхідних для збереження життя. Державний контроль за цінами, якістю продуктів харчування, товарів широкого вжитку та медичних послуг.	
ПРАВООХОРОНА		
Судочинство		
Персональна матеріальна відповідальність чиновників та суддів за неправомірні рішення. Обрання місцевих суддів – громадою, суддів апеляційних судів – з’їздом суддів місцевих судів, суддів Верховного Суду – з’їздом суддів України.		
Органи		
Перебудування і скорочення міліції.		
НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА		
Територіальна цілісність, оборона		
Запровадження правового режиму воєнного стану на території, де тривають бойові дії. Забезпечення покриття воєнних видатків країни за рахунок оподаткування надприбутків олігархів. Нова концепція обороноздатності держави.	Конституційні гарантії єдності та територіальної цілісності країни.	Незалежність, територіальна цілісність й суверенітет країни. Ухвалення нової воєнної доктрини, яка буде відображати сучасний стан загроз і ризиків для безпеки країни.
Збройні Сили		
Встановлення фінансування ЗСУ на рівні 5% ВВП. Розбудова високотехнічної професійної армії та масового народного резерву ЗСУ за швейцарським зразком. Створення загонів територіальної оборони. Запровадження системи загального військового вишколу громадян. Реорганізація військово-промислового комплексу для першочергового оснащення Збройних Сил найновішим озброєнням.	Відновлення народної шани до захисників Вітчизни. Забезпечення військовослужбовців житлом, гідним рівнем життя і соціальними гарантіями.	Сучасна професійна армія на контрактній основі, яка здатна дати відсіч будь-якій зовнішній агресії. Реформування структури і принципів фінансування Збройних Сил України.
Добровольці,		
	Невідкладна ліквідація неофіційних збройних формувань.	

ЯКІ НАБРАЛИ ПОНАД 1% ГОЛОСІВ ВИБОРЦІВ НА ВИБОРАХ-2014 (продовження)

Політична партія “Громадянська позиція”	Політична партія “Всеукраїнське аграрне об’єднання “ЗАСТУП”	Політична партія “Правий сектор”
забезпечення		
Визначення щороку Законом гарантованого державою пакету медичної допомоги, який кожна людина може отримати безкоштовно. Розвиток страхової медицини. Посилення державного контролю за цінами і якістю ліків.		Впровадження нових стандартів у систему охорони здоров’я.
СИСТЕМА		
Зміцнення незалежності судової системи на основі суддівського самоврядування, високих критеріїв відбору та прозорих процедур призначення суддів, жорсткої відповідальності за прийняття ними рішень всупереч Закону.		Забезпечення справжньої незалежності суддів. Запровадження інституту суду присяжних. Введення інституту обраних суддів.
внутрішніх справ		
		Запровадження виборів міських та районних начальників міліції та дільничних міліціонерів.
І ОБОРОНА		
Побудова трирівневої системи оборони країни: професійна контрактна армія; військовий резерв постійної готовності; комплексна система територіальної оборони.	Державний суверенітет та територіальна цілісність України. Оборона своєї території всіма доступними засобами.	Повернення всіх окупованих територій.
України		
Забезпечення Збройних Сил і Національної гвардії сучасним озброєнням. Відновлення сучасної технологічної бази системи цивільного захисту населення, запровадження підготовки людей до дій на випадок збройної агресії. Побудова ефективної системи інформаційної та кібернетичної безпеки країни, з опорою на новітні розробки вітчизняного ІТ.		Збільшення видатків на армію, її реформування і переозброєння.
волонтери		
		Державний статус Добровольчому Українському Корпусу.

Підготовку макета видання здійснювали:

Алла ЧЕРНОВА	керівник редакційно-видавничого відділу
Ганна ПАШКОВА	технічний редактор – коректор
Олександра БРИТОУСОВА	технічний редактор – коректор
Тетяна ОВСЯНИК	дизайнер-верстальник
Олександр ШАПТАЛА	дизайнер-верстальник

© Центр Разумкова, 2017
Адреса Центру Разумкова:
Київ, 01015, вул. Лаврська, 16, 2-й поверх
e-mail: info@razumkov.org.ua
веб-сторінка: www.razumkov.org.ua

© Видавництво «Заповіт», 2017
e-mail: zapovit@gmail.com